טרנופול

אנציקלופדיה
של גלויות

כרך שלישי

טרנופול

העורך: ד״ר פ. קורנגרין

הוצאת חברת אנציקלופדיה של גלויות בע״מ
ירושלים – תל־אביב

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2026

Encyclopaedia of the Jewish Diaspora

A Memorial Library of Countries and Communities

POLAND SERIES

Tarnopol Volume

Edited by

Dr. PH. KORNGRUEN

Published by

ENCYCLOPAEDIA OF THE JEWISH DIASPORA CO., LTD.

Jerusalem — Tel-Aviv

יו״ר חברת אנציקלופדיה של גלויות

ח. ברלס, ירושלים

כל הזכויות שמורות

לחברת אנציקלופדיה של גלויות בע״מ

ירושלים, רחוב סעדיה גאון 6, טלפון 3259

All Rights Reserved ● Printed in Israel

סודר ונדפס בדפוס „ספר" בע״מ, תל־אביב

גלופות: צינקוגרפיה י. ריגדזונסקי, תל־אביב

אדר תשט״ו ● פברואר 1955

אנציקלופדיה של גלויות

ספרי־זכרון לארצות הגולה ועדותיה

סידרת פוליז

הוצאת חברת אנציקלופדיה של גלויות בע״מ
ירושלים–תל־אביב

חברי הועד

של

ברך טרנופול

א. אוכס, ד"ר ש. אמרנט, י. בילה, א. גולדנברג,
מ. גוליגר, ד"ר ח. גלעד (שמטרלינג), א. דולין, מהנדס
מ. המר, ד"ר ה. זיידמן, מ. חרטינר, דבורה לביאון,
י. א. מש, ב"צ פט, ד"ר צ. פרנס, ד"ר פ. קורנגרין,
א. קורנבליט.

מזכיר המערכת: **מאיר קוז'אן**, מ. א.

תוכן העניינים

פרקי היסטוריה

תולדות יהודי טרנופול / ד"ר נ. מ. גלבר — — 21
תולדות התנועה הציונית בטרנופול לפני מלחמת־העולם הראשונה / ד"ר פ. קורנגרין — — 109
ד"ר ישראל ולדמן (רשימה ביוגרפית) — — 147
„הציונות הצעירה" באוסטריה / מאיר הרטינר — 149
זכרונות מתקופת 1914—1919 /
ד"ר חיים גלעד (שמטרלינג) — — 157
טרנופול במלחמת־העולם הראשונה / ש. אנסקי — 163
משלטון אוסטרי לשלטון אוקראיני / בן־ציון פט — 167
בימי השלטון האוקראיני / א. ויסגלס — — 173
זכרונות של חייל יהודי־אוקראיני / משה גוליגר — 175
התנועה הציונית בשנים 1919—1939 / ד"ר צבי פרנס 181

מפלגות ותנועות־נוער

מפלגות

מפלגת העבודה הציונית „התאחדות" / אריה אבנון־ברוינשטיין — 213 ; „פועלי ציון" / צבי ויסברשט וד"ר א. אבישור (ורבר) — 219 ; ז'. פ. ס.־„בונד" / ארנולד הימלברנד וישראל גריינברג — 221 ; „המזרחי" / טובה סנהדראי (דימנד) — 223 ; „תפארת הדת" ו„אגודת ישראל" / ד"ר הלל זיידמן — 227.

תנועות־נוער

„החלוץ" — מחולל המהפכה בנוער הטרנופולאי / א. מש — 229 ; „השומר הצעיר" / אברהם אמרנט — 237 ; „הנוער הציוני" / א. דולין — 243 ; „גורדוניה" / אריה אבנון־ברונשטיין — 247 ; הסתדרות הנוער הלומד „השחר" / א. דולין — 249 ; הסתדרות הנוער הלומד „קדימה" / חיים הררי (גולדברג) — 251.

החיים הדתיים

רבני טרנופול

רבני טרנופול במאות הי"ח והי"ט / ד"ר הלל זיידמן — 261 ; ר' יעקב קאפיל לנדמן זצ"ל / הרב זוסיא לנדמן — 267 ; טרנופול עיר ה„מנחת הינוך" / ד"ר ש. ב. פלדמן — 267.

היהודים החרדים בטרנופול / ד"ר הלל זיידמן — 271

בתי־כנסיות בטרנופול

בית־הכנסת הישן — אינג' זאב פורת (אוכס) — 275 ; בתי תפילה ומדרש / ד"ר הלל זיידמן — 277 ; חזנים וחזנות / מ. ש. גשורי — 281.

מוסדות חינוך ותרבות

מוסדות חינוך עבריים בטרנופול

בית־הספר „תרבות" / מרדכי דויטש — 293 ; אגודת „תרבות" ופעולותיה / נתן אוסטרן — 297 ; גן־הילדים של „תרבות" / מאשה אוסטרן — 301.

התיאטרון היהודי בטרנופול / ד"ר משה פיול — 305

משפחת וולפסטאל

„תזמורת וולפסטאל" / מ. ש. גשורי — 311 ; חנא וולפסטאל / קארל רטהאון — 313.

פרקי הניי ופולקלור

מפי העם / א. לאנדפיש — 317 ; דברים בשם אומרם / מ. דויטש — 319 ; לחופה! / מאיר הרטינר — 321 ; טרנופול בכל ימות השנה / אריה אבנון־ברוינשטיין — 329.

מועדוני ספורט יהודיים בטרנופול

אגודה ציונית להתעמלות ולתרבות הגוף „ביתר" — 341 ; המועדון לספורט „יהודה" / דב נימן — 341.

כלכלה וסעד

לדמותה הכלכלית והסוציאלית של טרנופול /
ד"ר צבי פרנס — — — — — 349

אידישע אפטיילונג

אידישע סאציאלע אינסטיטוציעס אין טאַרנאָפּאָל /
ד"ר צבי פרנס — — — — — 365
יזכור / מאיר חרטינר — — — — — 381
טאַרנאָפּאָל בעת דער צווייטער וועלט־מלחמה /
אברהם אקס — — — — — 383
מיינע אינערלעבנישן אין טאַרנאָפּאָלער געטאָ /
זשאנעט מארגאליעס — — — — —
417
פון די טיפענישן... / סאלאָמעא (מושיא לופט) אקס 437

מפתח השמות בעברית ובאידיש — — 451

תמצית הספר באנגלית — — — — 475

תמונות בית־הכנסת הישן במבוא ובעמוד 381 הן מאוסף התצלומים של אינג' אלכסנדר אוכס.

לאחר מאמצים רבים מגישים אנו לקהל הקוראים את ספר הזכרון לקהילת טרנופול הנודעת לתהילה, לעיר המפוארת אשר הוציאה מקרבה אנשי תורה, חכמה וכשרון־מעשה דגולים והתופסת בדברי ימי עמנו מקום נכבד וחשוב.

לא קלה היתה המשימה. יהדות טרנופול נשמדה כמעט כולה. ולא רק החיים כלו ממנה; נשרפו כל הארכיונים הממשלתיים והעירוניים, של ועד־הקהילה, המפלגות והמוסדות הרבים שעירנו נתברכה בהם; לא נשאר מיסמך שאפשר יהיה להיעזר בו בשיחזור העבר.

מן ההכרח היה להסתמך על הזכרון, שהינו מטבעו מקור אכזב. וגם בשטח זה נתקלנו בקשיים, כי מעטים העסקנים שנשארו בחיים אשר יכלו למסור לנו בפרטות על פעולותיהם הרבגוניות של המוסדות, התנועות והמפלגות בהם פעלו. משום כך אין המאמרים והזכרונות, שאנו מפרסמים בזה, ממצים די־צרכם ובכל היקפם את הנושאים שלהם הם מוקדשים. ואת היא גם הסיבה שהרבה משטחי חיים בעירנו תיאורם בספר לוקה ואילו אחרים נתברכו בשפע יחסי של חומר. כל הליקויים ידועים לנו ועשינו כמיטב יכלתנו כדי למנעם, ואם לא תמיד הצלחנו לא בנו האשם.

החומר מובא בספר בסדר כרונולוגי — מיום היווסדה של העיר והתישבות היהודים בה ועד השמדתה של קהילתה היהודית בידי הנאצים.

תולדות טרנופול היהודית עובדו במיוחד בשביל הספר על־ידי ההיסטוריון ד״ר נ. מ. גלבר, על יסוד חומר ארכיוני עשיר שטרם פורסם, השופך אור חדש על כמה מתקופותיה, ובעיקר על תקופת ההשכלה. בטוחים אנו כי חומר זה, שמצא כאן את תיקונו המלא, ישמש לא רק לחוקרי דברי ימי טרנופול כי אם לכל אלה שירצו להתחקות על שרשי תנועת ההשכלה לגילוייה הרבים, זו התופעה ההיסטורית־תרבותית החורגת בחשיבותה ממסגרת עירנו ומהווה נכס של העם כולו.

לתנועה הלאומית בטרנופול הקצינו מקום בראש ומנקודת מבטה תיארנו את תולדות העיר במאה העשרים, כי הרי היא שהטביעה את חותמה על חיינו והיא שעיצבה את מהלך קורותינו במאה זו. ומן הראוי לציין כאן, כי טרנופול תרמה תרומה לא־מבוטלת לגיבושו של הרעיון הלאומי. ההיסטוריון יצא הרבה פרטים מעניינים על ראשיתה של התנועה הלאומית בפולין ועל דרכי התפתחותה במאמריהם של ד״ר פ. קורנגרין, מאיר חרטינר וד״ר צבי פרנס.

לא התעלמנו גם מיתר התנועות, כגון ההתבוללות, ז׳. פ. ס. וכו׳, שרישומן היה ניכר בתקופות מסוימות בחיי העיר, אף לא זלזלנו בפכים קטנים כגון פרקי־הווי, פולקלור, שירי־עם וכו׳, שהתהלכו בקרב תושביה. עשינו כמיטב יכלתנו שלא ישתכח דבר וחצי־דבר מהראוי להשתמר בזכרון כדי להבליט את צביונה המיוחד של טרנופול היהודית, טרנופול התוססת והערה תמיד, הלוחמת, הקנאית, העקשנית והקיצונית בכל הליכותיה, העליזה והרצינית כאחד. כי בעינינו אין טרנופול מושג גיאוגרפי גרידא ומקום־ישוב רגיל של יהודים, בו נולדו, התחנכו, עסקו במה שעסקו והלכו לעולמם; טרנופול, כפי שנחרתה בזכרוננו, בדמיוננו ובלבותינו, הוא מושג מיוחד במינו. השאיפה לשחזר טרנופול זו על דפי הספר הזה היתה נר לרגלינו בכל עבודתנו.

תשומת־לב מיוחדת הקדשנו לתקופת השואה. בדחילו ורחימו אספנו את כל החומר הנוגע לתקופה זו מפי עדי־ראיה, שניצלו בדרך נס, ועל־יסוד מיסמכים, זכרונות ומכתבים שהגיעו אלינו. הקורא ימצא בפרקים אלה תיאור מלא ונאמן של גיטו טרנופול, חייו, סבלו וחורבנו. (מדור זה מופיע בחלק מהמהדורה באידיש, בשביל הקוראים בארה״ב שאין השפה העברית שגורה על פיהם.)

אנו, שרידי הדור שחי בתקופה גורלית זו, נטלנו על עצמנו את החובה להציל את החומר ההיסטורי היקר לתולדות קהילתנו המפוארת טרנופול. אספנו כאן שרידי הריסות, שברי־לוחות, רסיסי יצירות וזכרונות מההווי היום־יומי, שהיו עלולים להבלע בתהום הנשיה.

ואם פה ושם ימצא הקורא פגמים, יעמדו לנו רצונגו הטוב ומסירותנו שהשקענו בעבודת־קודש זו.

אנו רואים חובה לעצמנו להביע את תודתנו הרבה לכל אלה שהשתתפו ועזרו לנו בהוצאת ספר זה בחומר, עצה ומעשה: לאנשי טרנופול בישראל וליוצאיה בארצות־הברית. ובמיוחד מודים אנו לד״ר צבי הלר, אשר ייצג את יהדות טרנופול במשך שנים רבות כצירה בסיים הפולני והיה מעורה בחייה ובבעיותיה. הוא הושיט לנו את עזרתו האדיבה בשיחזור פרקים שלמים ופרטים בודדים מהעבר הלא־רחוק, שנעשה כה רחוק, לאסוננו.

המערכת

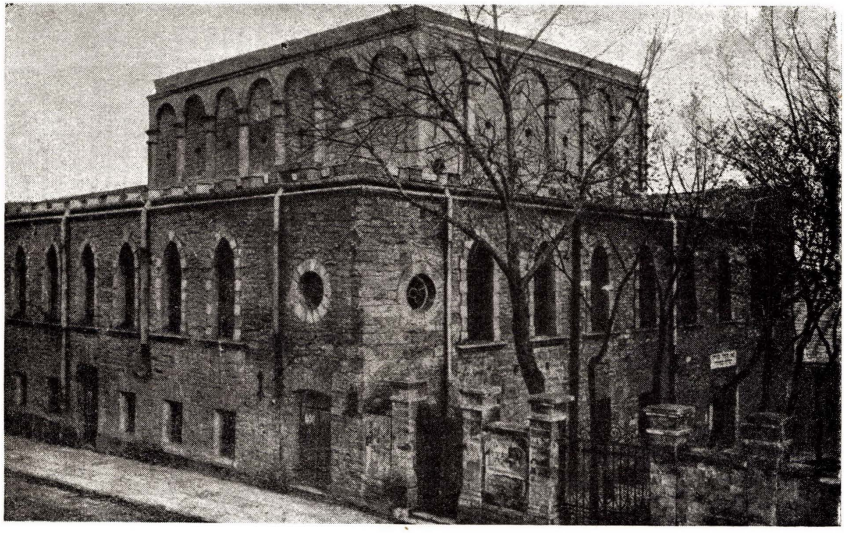

Old Synagogue of Tarnopol

בית־הכנסת הישן בטרנופול

פרקי היסטוריה

תולדות יהודי טרנופול

מאת ד"ר נ. מ. גלבר

א

העיר טרנופול נוסדה בשנת 1540 על־ידי הווייאוודה הקראקובי והאַטמַן יאַן טארנובסקי[1] לשם הגנת החבל מפני הפלישות וההתקפות הבלתי־פוסקות של הטאַטאַרים ושל ההוספודר מוואַלאַחיה. משנתמנה לוויאוודה של רייסין (Ruś) ולהאַטמן של פולין, נוכח טארנובסקי לדעת מה רב הסבל הנגרם לחבל־ספר זה בפלישות אלה וניגש — לאחר שכבש מחדש מידי ההוספודר הוואַלאַחי פאַטרילה בקרב ליד אוברטין (1531) את פוקוצ'ייה ואחרי נצחונותיו על המוסקוביטים בקרב ליד סטאַרודוב (1535) — להקמת קו הגנתי בגבולות רייסין. במערכת הביצורים שהקים יסד את עיר־המבצר טרנופול ובנה בה גם ארמון מבוצר. בנו, יאַן קריישטוף, שיכלל את הארמון והגדיל את מבצרי העיר. כבר בשנת 1540 העניק המלך זיגמונט הראשון לטארנובסקי את הפריבילגיה הראשונה המכילה זכויות מיוחדות ביחס לעיר טרנופול. לראש העיר (wójt) הראשון נתמנה יעקב בודזאנובסקי. בשנת 1548 חודשה הפריבילגיה שהנחיגה בעיר את החוק המאגדבורגי, בשנת 1550 הוסיף המלך זיג־מונט־אוגוסט בפריבילגיה תקנה, שלפיה נתחייבו הסוחרים והעגלונים הנוסעים מהאליץ, קולומיאַה וקרופץ לוולין לסור לטרנופול ולשלם מכס. הכוונה היתה לפתח את העיר מבחינה מסחרית.

בשנת 1566 הוענקה, על־ידי המלך זיגמונט־אוגוסט, לעיר הפריבילגיה המכילה זכות אַמפוריום*, דוגמת לבוב. פריבילגיה זו תרמה תרומה ניכרת לפיתוחה של טרנופול כמרכז למסחר במזרחה של פולין.

אחרי מותו של קריישטוף ירשו את העיר חתנו הנסיך קונסטאַנטי אוסטרובסקי וצאצאיו, שהקדישו תשומת־לב מיוחדת להרחבתם של המבצר והארמון וחיזוקם כמקום־מקלט לאוכלוסיה בזמן הפלישות של הטאַטאַרים בשנים 1575 ו־1589.

בשנת 1621 קיבל הקאנצלר הפולני טומאש זאמויסקי, שנשא לאשה את קאתרינה אוסטרוגסקה, את העיר טרנופול. זאמויסקי, שהתגורר לעתים קרובות בארמון העיר, שיפר אותו ובו קיבל גם את פני יורש־העצר ולאַדיסלאַב, כשהלה חזר אחרי נצחונו על יד חוצ'ים דרך טרנופול לפולין.

ברם, לא ניתן להם לתושבי העיר ליהנות זמן רב מהשלום. למרות חיזוק הארמון והמבצרים[2], סבלה העיר בשנת ת"ח (1648) ובשנת תי"ג (1653) סבל רב מפלישות הקוזאקים והטאטארים, וכתוצאה מהן נהרסו הארמון והעיר כמעט לגמרי.

שיקום העיר והמבצרים בוצע על־ידי בעליה החדש של טרנופול אַלכסנדר קוניצפּולסקי, דבר שצויין במיסמך מיוחד (Lustracja) משנת 1672. אולם עוד באותה שנה הותקפה העיר על־ידי הצבא התורכי שהתקדם בכיוון ללבוב, והיא נכנעה מיד ללחץ המתקיפים.

בשנת 1675 חנו בעיר צבאות הפחה איבראהים שישמן, וכשנאלצו הללו, בעקב ההתנגדות התקיפה של המבצר

---

1. יאן טאַרנובסקי (1488—1561) הצטיין כמפקד צבא. השתתף משנת 1512 במלחמות עם הטטאַרים ומוסקבה. בשנים 1517—1521 ביקר בסוריה, מצרים ובאירופה המערבית. ב־1521 עזר למלך הונגריה, לודביק במלחמתו עם תורכיה. בשנת 1531—1535 נלחם בראש צבא פולין נגד תורכיה, ואַלאחיה ומוסקבה. ה י ה ממצדדי ההבסבורגים. ידוע גם כסופר צבאי. ספרו Consilium Rationis Bellicae (1558) שימש לדורות רבים ספר־לימוד של מדעי המלחמה. בימי המלך זיגמונט־אוגוסט עמד באופוזיציה נגדו.
2. מבצרי הארמון היוו מוצק, שהיה נפרד מן העיר ע"י חפירה וסוללה בנויה אבנים ומכוסה סורג אלוני. בקצות הסוללה, מצד העיר, נמצאו מצודות־אבן ובהן חרכי־יורים. גשרים תלויים על שרשרות מעל לחפירות ולסוללות, גשרו בשעת הצורך בין הארמון והעיר. בתוך המבצר עמד ארמון בן קומותיים ובו מספר אולמים וחדרי־דיור. גם הארמון היה מצויד בחרכי־יורים. בחצר נמצא מחסן־נשק ובו מספר רב של רובים, אבק־שריפה, עופרת ותותחים.

* מרכז מסחרי.

הפולני בטרמבובלה, לסגת עד אחרי הנהר זברוץ, הציתו את הארמון בטרנופול, הרסו את מבצריו והפציצו את המצודות. שנים מספר היתה העיר עיי חרבות.

בשנת 1690 עברה העיר לבעלות בית סובייסקי. המלכה מריה קאזימיירה בנתה מחדש את הארמון ועשתה רבות לשיקום העיר. בשנת 1694 התקיפו בפעם האחרונה טאטארים את העיר, אך לא הצליחו לכבשה.

מידי משפחת סובייסקי רכשו הפוטוצקים את העיר והחזיקו בה עד ראשית המאה התשע־עשרה. בימי בעלותם סבלה העיר מפלישות הרוסים והקונפדראציות השונות שהוקמו במחצית השניה של המאה השמונה־עשרה. בשנת 1770 השמידה מגיפה קשה את רוב האוכלוסים. אחד מבעליה החדשים של העיר, הרוזן פראנצישק קוריטובסקי, חידש את הארמון בסיגנון מודרני, חיסל את המבצרים ובמקומם הקים ארמון חדש.

עם העברת טרנופול לידי השלטון האוסטרי הוטב מצבה מכל הבחינות; היא הפכה מרכז מסחרי חשוב ופיתוחה התקדם מאד.

בשנים 1800—1815 עברה העיר טרנופול והמחוז לידי הרוסים בשלטונו של הגוברנאטור הרוסי הסנטור טיילס (Theils). בשנת 1815 חזרה לידי אוסטריה. עד שנת 1843 היתה טרנופול עיר פרטית, ובשנה זו בוטלו כל הפריבי־לגיות של בעליה הקודמים[3].

ב

על יסודה וראשיתה של הקהילה היהודית בטרנופול אין נתונים מוסמכים. יש להניח שזמן קצר אחרי יסוד העיר השתקעו שם יהודים. טרנופול, ששכנה באותה תקופה ליד הכביש הראשי המוליך מלבוב דרך ויניקי, פודהייצה, זלוצ'וב—זבורוב, יאז'ורנה—טרנופול—מיקולינצה—טראמ־בולה—קופיצ'ינצה—זאלאשצ'יקי—צ'ורטקוב דרך בוקובינה (או וואלאחיה) — ליאסי ומשם דרומה לקושטא, שבו עברו שיירות סוחרים מפולין לוואלאחיה ולתורכיה, משכה מספר רב של יהודים אליה. כמו כן יש להניח, שבעלי העיר היו מעוניינים בפיתוחה הכלכלי והעניקו ליהודים זכויות שית־יישבו באחוזתם. מתוך התקנון שטארנובסקי העניק לעיר בשנת 1550 אנו למדים, כי הירשה ליהודים לגור בכל רחבי העיר פרט לשוק. תעודות ארכיוניות מספרות על יהודים מטרנופול שביקרו בשנת 1635 את הירידים בלבוב. כך, למשל, בא לשם הסוחר ברוך דוידוביץ (בן דוד) מטרנופול והמציא לגז'אגוז' שארא מאדז שני שטרות (Obligi) על סך אלפיים זהובים והלז לא סילק את חובו למרות התחייבותו[4].

עוד בימי השואה, בשנת ת"ח, היתה בטרנופול קהילה חשובה בעלת ארגון יציב ומוסדות נכבדים. הרב מאיר בן יצחק טרנופאליר מספר במבוא לספר „מאור הקטן" (פיורדא תנ"ז) כי ברח בילדותו מעיר מולדתו טרנופול בשנת ת"ח, וקורא לעיר זו „קהלתנו טרנופול הבירה".

ר' מאיר בן יצחק טרנופאליר נולד בטרנופול בשנת 1636. אביו היה עשיר ומנכבדי הקהילה, כאשר הגיעו הקו־זאקים לטרנופול נמלט עם הוריו. רוב בני משפחתו הושמד. יחד עם אביו נדד כל הקיץ ממקום למקום. בחורף 1649 חזרו שניהם לטרנופול, מצאו את בתיהם הרוסים כליל ורכושם מושמד. משנתחדשו פלישות הקוזאקים, נאלצו שוב לעזוב את העיר ולהימלט למרחקים. בנדודים אלה מת אביו ואמו נשארה עם שלושה יתומים: אהרן, מאיר וגאלה (בת), מאיר הגיע למרכזה של פולין ולמד בלובלין אצל ר' ישראל הדרשן, הרב השיל, ואצל שמואל קיידאנובאר. כאשר פלשו הרוסים גם ללובלין והרסו את קהילתה, ברח מאיר עם הרבנים והתלמידים למוראביה. בנדודיו אלה הכיר את בתו של ר' חיים זליג בן נתנאל, שהיה קודם לכן חזן בלבוב. ממורביה עבר ר' חיים לפירט ושימש שם חזן. אותו יחד בא גם ר' מאיר, שהתגורר בפירט שבע־עשרה שנה ואחר

מצבה מהמאה הי"ז בבית־העלמין של טרנופול
Tombstone in Tarnopol Cemetery, 17th Century

3. Przywileje królów i właścicieli miasta Tarnopola. Wydał Dr. Jan Leniak, Tarnopol, 1932.
4. Dr. Majer Bałaban: Żydzi Lwowscy, str. 371.

כך נתמנה לרב באָטינגן (Oetingen). ר' מאיר חיבר דרשות לתורה בשם „מאור הקטן". מאחר שלא היו לו בנים, רצה לפרסם את דרשותיו בדפוס כדי להנציח את שמו. על ספרו סמכו הרבנים שמואל בן פייביש — הרב בפירט, מנחם־מנדיל אשכנזי — רב בבאָמבאָרג וישׁשכר באָרמַן — הרב הראשי באנשפאך, ר' מאיר נפטר בשנת 1696; את ספרו הוציא לאור חותנו החזן ר' חיים, בשנת 1697 [5].

מאותה תקופה ידוע לנו, כי בימי מלחמות הקוזאקים ואחר כך השבדים, היו יהודי טרנופול מחויבים יחד עם יתר תושבי העיר להגן עליה. בדומה לנוצרים, הם היו מצוידים ברובים ואבק־שריפה, ולפעמים שירתו גם את התותחים. חובה זו, שהיתה מוטלת על האוכלוסיה היהודית גם ביתר ערי פודוליה, כגון הוסיאָטין, טראָמבובלה, צ'ורטקוב, בוצ'אץ' וכן בערי פולין, כגון פשאָמישל, ריישא, לבוב [6] — נקבעה בזכויות שהוענקו על־ידי המלך לבנין בית־הכנסת מאבנים ובצורת חומה מבוצרת. בתקנון הותנה שבית־הכנסת ימלא, במקרה של פלישת אויב, עמדת מבצר. על היהודים הוטל להתקין על חשבון הקהילה אשנבי־יריה לרובים לארבע רוחות השמים וגם לרכוש תותח. החובה להגן על בית־הכנסת, במקרה שהאויב יתקרב לעיר, הוטלה במיוחד על איגודי בעלי־המלאכה היהודים, למטרה זו החזיקו במצר־דות ובשערים משלהם [7] בפיקוד מפקד בית־הכנסת שנקרא "hetman żydowski".

באותה תקופה עבר דרך טרנופול, והתמהמה בה ב־27 בנובמבר 1671, התייר הידוע אולריך וואָרדום (Werdum), שסייר אז בפולין. ביומנו הוא רושם: „לפאָפיסטים (קאתו־לים) כנסיית־אבן גדולה בעיר, לרוּתאָנים — שלוש כנסיות, וליהודים, הנמצאים כאן במספר רב ומחזיקים בעיר רובע מיוחד שהוא גם הטוב ביותר, יש בית־כנסת בנוי אבן כה יפה, שלא ראיתי דוגמתה בשום מקום בפולין" [8].

מתוך דבריו אנו למדים, שהיהודים התגוררו במחצית השניה של המאה השבע־עשרה במספר רב ברובע מיוחד ומצבם היה כה יציב, שיכלו להקים להם בית־כנסת מצטיין בבנינו וביפיו.

בית־הכנסת הנ"ל הוקם, כנראה, עוד במחצית הראשונה של המאה השבע־עשרה בצורת חומה בצורה, שהגנתו הוטלה על האוכלוסים היהודים. בצורתו החיצונית ובתבניתו הפני־מית דומה היה לבית־הכנסת בהוסיאָטין, שהוקם אף הוא באותה תקופה, ויתכן ששני בתי־הכנסת נבנו בידי אדריכל אחד.

אחרי מאורעות שנת ת"ח הורע מצבם הכלכלי של היהודים במידה כזו, שה„סיימיק רוסקי" שהתכנס בהאליץ' ב־23 בדצמבר 1675 ניסח הצעת־חוק "Laudum" בו נתבקש הסיים לשחררם מתשלומי הגולגולת:

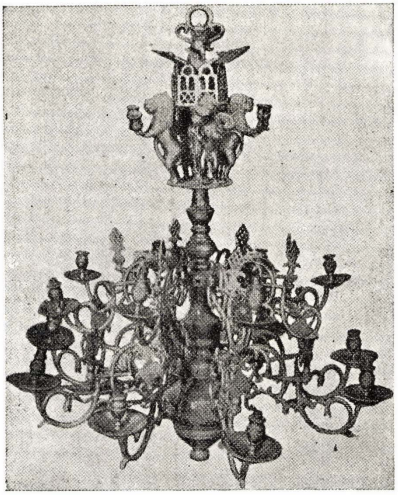

מנורת־נחושת מהמאה הי"ז בבית־הכנסת בטרנופול
Bronze "Menora" of the 17th cent. in the Old Synagogue

"bo całemi zginęli w Buczaczu, Tarnopolu, Podhajcach i po wszystkiem województwie indzicj zginęli miastami przez co tak wielkiej nie mogą wystarczyć sumy" (Akta grodzkie i ziemskic, tom XXIV nr. 205 p. 398).

הואיל ובימי השואה במאה השבע־עשרה נשמדו התקנות של היהודים, אישר מחדש, ב־23 ביולי 1740, בעל העיר, הוויאָוודה מקיוב, יוסף פוטוצקי, ששהה באותו זמן בסטא־ניסלאבוב, את העתק התקנון. כידוע השתייכה טרנופול לפני פוטוצקי לבית הסוביאָסקים, שהיו גם בעלי העיר ברודי, ובשנת 1699 השיגו יהודי ברודי מידי יעקב סוביאָסקי תקנון, שכלל נוסף על הזכויות הישנות גם זכויות חדשות. אין

5. "Orient" 1848 p. 478-480.

6. ר' מאיר מלובלין מוסר באחת מתשובותיו (שו"ת מ"ג), כי בזמן התקפות הטטארים היה כל תושב בוולין מחויב לפי פקודת הדוכס (וויוודה) לעמוד בשורה ולהילחם. היהודים התאמנו ביריה. אותה חובה היתה קיימת גם ברייסין. —

7. בשנת 1672 נרשם בספר העיר: "Musztrę Żydzi równo z chrześcijanami powinni odprawować, z muszkietem pewnym stawać, kul według potrzeby, knotów i prochów mając, pod winą trzech grzywien na zamek należącą" (Finkiel Ludwik: Miasto Tarnopol w r. 1672. Rocznik Kółka Naukowegi Tarnopolskiego za rok 1892, str. 127).

8. נדפס בתרגום הפולני בספרו של: Xawery Liske: Cudzoziemcy w Polsce. Lwów 1876 p. 159.

ספק שגם יהודי טרנופול עשו כיהודי ברודי. בתקנון שקיבלו מידי יוסף פוטוצקי נכללו העקרונות של התקנון הקודם והוכנסו גם סעיפים נוספים, שאנו מוצאים בתקנון שהוענק על־ידי פוטוצקי ליהודי סטאניסלאבוב.

לפי התקנון משנת 1740 ניתנה ליהודים זכות ישיבה חפשית והם רשאים היו לדור ולסחור — להוציא יום ראשון בשבת וחגים קאתולייים — בכל מקום ובכל איזור שבעיר. בעלי־המלאכה היהודים רשאים היו לעסוק בכל מלאכה בתנאי שלא יפגעו בפריבילגיות של אגודות האומנים הנוצריות. בעלי־המלאכה חייבים היו להירשם באגודות האומנים העירוניות. והואיל ולא היה ביכלתם להשתתף, לפי מנהג האגודות, בתהלוכות דתיות, הצטרכו להכניס לקופות האגודות אותם הסכומים, שהנוצרים היו חייבים לשלם במקרה היעדרם מהתהלוכות. היהודים פטורים היו גם מביקורים בכנסיה וממתן נרות לכנסיות, ברם עליהם לשלם את כל תשלומי הנרות וכו', לקצבים היהודים הוקצו מקומות מיוחדים בככר השוק ונמסרה לידיהם מחצית השחיטה העירונית תמורת תשלום של שתי אבנים* חלב מכל קצב ושולחן לארמון. היהודים פטורים היו מכל התחייבויות לגבי בעל העיר, פרט לסילוק המס לתיקון דרכים (szarwark)

כלי רחצה מנחושת בבית־הכנסת הישן בטרנופול, המאה הי"ז
Bronze Basin of tht 17th cent. in the Old Synagogue

ומס הכוורות הנמצאות בידיהם. במקרה שהיו בעלי שדות, חייבים היו לשלם לארמון אותם המסים ששילמו עירוני זבאראז'. כן היה עליהם לשלם מסי העיר, למלא את כל ההתחייבויות המוטלות על תושבי העיר ולהעמיד מחצית המשמרות בלילות.

בעלי בתים חייבים היו בתשלומים לארמון כדלקמן: מבית בשוק 18 זהובים לשנה; מבית ברחובות העיר — 10 זהובים; מבית בחצר — 4 זהובים 15 גרושים; דיירי־משנה חייבים היו לשלם לארמון זהוב אחד ו־15 גרושים לשנה.

היהודים שילמו את כל המסים הכלליים כיתר העירונים. התקנון הסדיר גם את עניני היוריסדיקציה של היהודים בהתאם לתקנות הכלליות, והם נתונים היו לשיפוט הארמון, דוגמת ערים פרטיות אחרות נידונים היו משפטים בין יהודי ולבין יהודי בבית־דין ראשון בפני בתי־דין הרבנים, באיי־סטאנציה שניה — בפני נציג הארמון (גובערנאַטור), אולם במעמדו של פרנס החודש של הקהילה. משפטים בין יהודי לבין שאינו יהודי היו בסמכותם של בתי־הדין או הארמון. הכל לפי סוג המשפט.

הרב וביתו, ביתו של החזן והשמש, ובית־החולים, ביחד ארבעה בתים ליד בית־הכנסת, בית־הכנסת, בית־המרחץ ובית־העלמין (בפרבר מיקוליניאצקי) פטורים היו מתשלומי מסים. היהודים רשאים היו לקיים את ההלוויות גם בחגים נוצריים אולם בלי צעקות ובשקט גמור. בחגים רשאים היו לפתוח את חנויותיהם רק לאחר התפילות בכנסיות.

היהודים רשאים היו להחזיק בתי־מרזח ולסחור בכל מיני משקאות תמורת תשלום מס־המשקה (czopowe) לבעל העיר. במקומות שהוקצו לרשותם על־ידי שלטונות הארמון, היה מותר להם להקים בתים, מחסני־יינות ובתי־בישול לבירה, להתעסק בכל מיני מסחר (זהב, כסף, אריגים, בדים, פרוות, עורות וכל מיני סדקית). אסור היה להם להחזיק בחנויות ליד הבתים כי אם רק בככר השוק (rynek).

היהודים רשאים היו למכור את בתיהם ולא זקוקים היו לשם כך לרשיון מיוחד. במקרה של דליקות, אם בבתיהם הם ואם בבתי הנוצרים, מחויבים היו היהודים לכבותן: חובה זו היתה מוטלת גם על הנוצרים כלפי היהודים.

בכלל הערים של סוביאסקי ופוטוצקי ניתנה ליהודים גם בטרנופול זכות בחירות לעיריה. התקנון הנ"ל[9] אושר גם על־ידי יורשו־בנו סטאַפאַן פוטוצקי בזבאראז' ב־13

9. העתק התקנון נמצא בארכיון וספרית משפחת הרזון באבורוב־סקי בלבוב: Księgi ławnicze tarnopolskie z lat 1738 do 1748.

* משקל פולני עתיק, בערך 12 קג"ר.

באפריל 1752, לאחר מותו של יוסף פוטוצקי (ב־19 במאי 1751).

בימי יוסף פוטוצקי סבלה טרנופול מהאַנארכיה בפולין עקב מלחמות המלך פרידריך־אוגוסט, שהוסר מכיסא מלכותו, עם סטאניסלב לאַשצינסקי. פוטוצקי, שביקש לקיים ניטרא־ליות בתחרות זאת, נגרר על ידי אשתו ויקטוריה מבית לאַשצינסקי למחנהו של סטאניסלאב לאַשצינסקי. התערבותו הכניסה את טרנופול למערבולת המלחמה והעיר סבלה במיוחד מפלישת הצבא הרוסי בפיקודו של הנסיך האַסאַן־הומבורג.

בימי בית פוטוצקי התפתחה הקהילה מבחינה כלכלית, היהודים ריכזו בידיהם את המסחר בתבואות ובבקר וניצחו על הירידים בטרנופול. במיוחד גדלה חשיבותה הכלכלית של טרנופול אחרי שנת 1672, כאשר סגר כליל־פחה את הגבול מפודוליה, הכבושה בידי התורכים, בכיוון לפולין והכריח בכך לסתום את הכביש המסחרי לבוב—טרנופול—סטאנוב למשך עשרים ושבע שנות שלטונם של התורכים על־ידי הקמת מצודות גדולות בין הנהרות דניסטר וזברוץ, בקצה הגבול המזרחי של פולין חסמו הפולנים, מצדם, את הכבישים המובילים לקאמאַנאַץ־פודולסקי, וכתוצאה מכך רוכז כל המסחר בחבל טרנופול, ברובו בעיר גופא. הגבול נפתח לאחר חוזה השלום בקארלוביץ (1699), כאשר פודוליה חזרה לפולין. שינוי זה גרם לזרימת יהודים רבים מחבל לבוב לפודוליה ולהגברת התנועה השבתאית בין הבאים, שנמנו על השכבות העניות שביקשו כאן פרנסה.

ג

במחצית השניה של המאה הי״ז אחרי השואה בשנת ת״ח־ת״ט והמלחמות הרבות (1648—1660) שפקדו את אוכלוסיית החבלים המזרחיים של פולין, התגבשו לאט לאט החיים הפנימיים גם בקהילת טרנופול.

מבחינה ארגונית־יהודית השתייכה קהילת טרנופול למדינת רייסין, אשר בראשה עמדה הקהילה הלבובית שהשתלטה במלוא שלטונה על כל הקהילות בחבל זה, אולם אחר תקופת המלחמות שרושמו את ש ת י הקהילות בלבוב, התבלטה השאיפה בקהילות רייסין, כגון זׄולקבה, ליסקו, בוצ׳אץ׳, ברודי וגם טרנופול, להסיר מעליהן את עול שלטון הקהילה הלבובית והתנהלה מלחמה למשרת רב המדינה בין מועמדי הקהילה בלבוב לבין אלה של בוצ׳אץ׳ וטרנופול. מועמדה של טרנופול לא זכה אף פעם להיבחר.

מספר רב של יהודים עזב את לבוב וסביבתה ויצא לחבל המזרחי והתיישב בקהילותיו. בתקופה זו גדלה גם האוכלוסיה היהודית בטרנופול. הקהילה הטרנופולית היתה מאורגנת דוגמת כל קהילות פולין ואליה היו מצורפים סניפי הקהילות (przykahałki) קוׄלוב, קופיצ׳ינצה ובאבורוב. הידיעות על חיי הקהילה בזמן ההוא מועטים. ידוע לנו שבשנת 1716 הוטל על טרנופול לשלם מס־גולגולת בסך 524 זה׳ מהסך הכולל — 3,141 זה׳ 7 גר׳ שהוטל על כל גליל רייסין[10] „בהתאם לחלוקה של מס־הגולגולת היהודי על־ידי היהודים מנהיגי המלכות״[11]. בשנת 1728 מודיע נאמן וועד ארבע ארצות מרדכי באב״ד מברודי לרושם אוצר המדינה האַס־לאַבסקי שבחלוקת מס הגולגולת לגליל רייסין הוטלו על יהודי האליץ׳ 200 זה׳ במקום 100 זה׳. על כן מבקש הוא מאת האסלאַבסקי לתקן את המעוות ולהטיל את 100 הזהובים הנותרים על יהודי טרנופול״[12].

מאישים בטרנופול ידוע ר׳ ישראל בן שמואל שהיה אב״ד בלודמיר והיה „המפקח הראשי על כל ישראל בכלל ובפרט בכל מלכות פולין ופרנס הוועד הכללי״. בתפקיד זה חתם על התחייבויות הוועד. הוא השתתף במושבי הוועד בשנת תל״א (1671), תל״ג (1673), תל״ח (1678), ת״מ (1680), תמ״א (1681), תמ״ג (1683)[13].

שמואל מטרנופול היה מתלמידיו המצוינים ובן דודו של הגאון ר׳ דוד בן שמואל הלוי בעל „טורי הזהב״ וכיהן כאב״ד בלודמיר ובלוצק והיה „ראש וראשון בין גאוני וחכמי דורו ולא נעשה שום וועד זולתו״[14].

מרבני טרנופול ידוע לנו בתקופה המדוברת הרב יהושע־השיל, בנו של ראש ומנהיג הקהילה הברודאית ר׳ יצחק באב״ד. משפחת באב״ד היתה אחת המשפחות המיוחסות ביותר בברודי, ותפסה בחיי הקהילה הברודאית וכן במוסדות האוטונומיה היהודית בממלכת פולין עמדות־מפתח חשובות. אביו של ר׳ יהושע־השיל, הגאון ר׳ יצחק קראקובר, חותר מגזע הגאון ר׳ השיל אבדק״ק קראקא, היה שנים אחדות רב בבז׳אז׳אני ואחר כך, עד מותו בשנת 1704, בברודי, היה מכובד ואהוב על התושבים וביתו היה בית וועד לכל ענייני הקהילה, כי האוכלוסין ראו בו אבי הקהילה. בניו נקראו בני הרב, כלומר בני אב״ד וכך צורף שם משפחתם באב״ד ובפולנית Rabinowicz (בני הרב). הוא הניח את היסוד למשפחה ידועה בכל רחבי רייסין פולין כולה.

בניו — פרט לר׳ יהושע־השיל — לא רצו להתמסר

10. ישראל היילפרין: פנקס וועד ארבע ארצות, תל־אביב תש״ה ע׳ 271, תקס״א, עמ׳ Nr. 43, XLI
11. כלומר, וועד ארבע הארצות.
12. ישראל היילפרין: פנקס וועד ארבע ארצות, ע׳ 310 ס׳ תרי״ט, Nr. 51 XLIX מכתב מיום 16 בספטמבר 1728.
13. ישראל היילפרין: פנקס ע׳ 126, 143, 163, 165, 168, 177, 181.
14. חיים נתן דמביצר: ס׳ כלילת יופי. קרקא 1888, חלק א׳ עמ׳ נח/ב.

שלשלת היוחסין של משפחת באב"ד

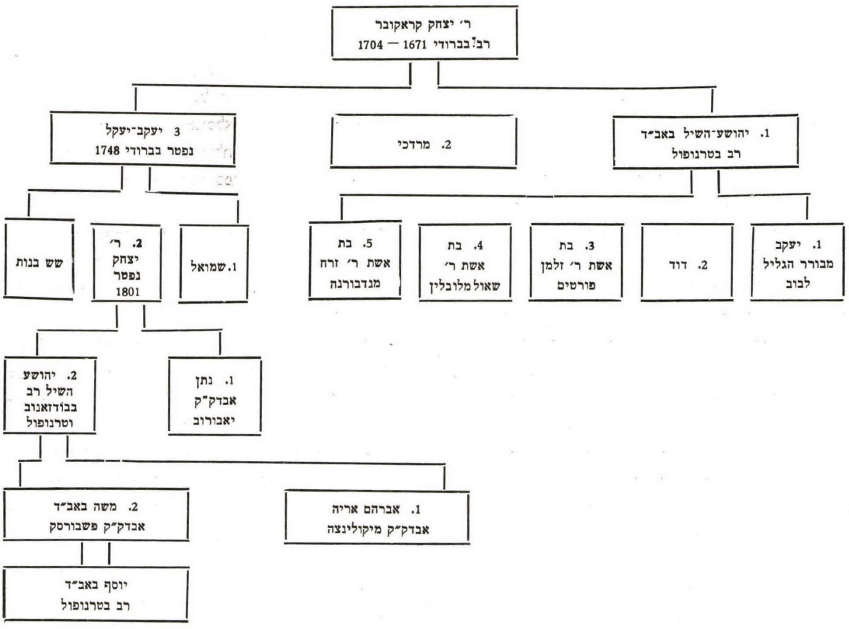

לרבנות. לאחר שגמרו את לימודיהם — ובעניין חינוכם הקפיד ר' יצחק עד מאד — התחתנו ועסקו במסחר. ר' יצחק הניח ארבע בנות [15] ושלשה בנים.

הבכור בין בניו, ר' יהושע־השיל אבדק"ק טרנופול, השתתף בשנת תע"א (1711) בהתוועדות וועד המדינה ביאריצ'וב ונתן בי"א באייר את הסכמתו על ס' „מכתב אליהו" על מסכת אבות להרב אליהו בן אריה־ליב מקוברין. בשנת תע"ח (1718) נדחה עקב מריבות מרבנותו ותחתיו נתקבל בתור רב — בהשתדלותו של ראש וועד הגליל רייסין ר' גרשון נתן בן בצלאל — ר' אריה־ליב בן שאול (1671—1755).

ר' אריה־לייב היה חתנו של חכם צבי אשכנזי [16]. לפי דברי גיסו, ר' יעקב עמדין [17], קנה אותו חכם צבי „בדמים יקרים מאד, שבע־עשר מאות ר"ט נתן לו לנדוניא, אף־על־פי שהיה יכול לשדכה (את בתו) אל כמה עשירים מופלגים מארץ אשכנז, שהיו להם בחורי חמד, שהיו רודפים אחריו לקחת בתו הנ"ל (מרים) בחינם ואפילו לתת לכיסו, כי אחותי זאת היתה גדולה בניי, היפה בנשים ומלומדת, והפריזו עושר רב, לא פנה אל רהבים ושטי כסף ונתן לבתו הרבה יותר מיכלתו כדי להידבק ביוחסי משפחה, מלבד הוצאות גדולות ומזונות כמה שנים ואביו (ר' שאול) לא נתחייב בכל זה רק במלבושים ומתנות".

אחרי שגרשון בן נתן, בנו של המוכסן בצלאל מזולקבה,

15. בתו מרת שרה היתה נשואה לרב זאב וולף אבדק"ק סקאלאט, אביו של פרנס וועד ארבע הארצות ומנהיג מדינה אחרון של רייסין, ר' יששכר בריש וסבו של רב המדינה הראשון והיחידי בגליציה, בימי אוסטריה, ר' אריה־לייב ברנשטיין (סבו הזקן של פרופ' ד"ר צבי פרץ חיות). בתו השניה היתה אשתו של הרב ר' יצחק אבדק"ק זסלאב הידוע בשמו ר' יוסף חריף. מיתר חתניו יש להזכיר את הרב משה־שאול אבדק"ק קאליש ואחר כך בז'וראבנו ואת הרב ר' משה מבריסק דליטא.

16. בעלה של בתו הבכירה מרים עליו: דמביצר — כלילת יופי, ח"א עמ' קל"א—קל"ב.

17. יעקב עמדין: — מגלת ספר (הוצאת דוד כהנא), וארשה, 1896, ע' 65.

נתקשר עם יעקב יעבץ, התאמץ „לתור לו (לר׳ אריה־לייב) מקום כבוד וביני וביני בק׳ טרנופול, שהיה יושב שם רב אחד מקרוביו של גיסי, והוצרך להיות נדחה מפניו בהשתדלות מחו׳ ר׳ נתן הנ״ל, שהיתה ידו תקיפה שם באותו מקום אצל שררה, לכן הועבר הרב הקודם והושב שם גיסי, ושמעתי שה״ל אמתלא בעסק זה, שהיו אומרים שאינו למדן ואינו ראוי לישב על כסא ההוראה. איך שיהא, דבר זה סיבב לו שונאים הרבה, גם בגליל מבני משפחתו של גיסי, שהיו אוהביו ומסייעיו בתחילה, אח״ז התנגדו לו מאד והיו בעוכריו, שלפי דעתם נטפל בעסק מכוער, להיות עוכר שארו בשביל הנאת עצמו; לכן לא נחו ולא שקטו עד שהוציאוהו ג״כ מן הרבנות הנ״ל וכאשר עשה כן עשו לו.„ [18].

אחרי שישב זמן מה בדוקלא נתקבל בשנת 1724 לרב ברייסא [19] ואז חזר ר׳ יהושע־השיל לכס־הרבנות בטרנופול והצליח לתפוס מעמד מכובד לא רק בחיי הקהילה אלא גם במוסדות האוטונומיה. כמובן שעמדו לו הקשרים עם משפחתו בברודי, שבשנים אלו מלאה תפקידים חשובים ביהדות פולין.

בשובו לטרנופול חזרה לו השפעתו הקודמת. בשנת תצ״א (1731) השתתף הוא כמבורר דד״א במושב ביאורוסלב בג׳ תשרי. כנראה שיחסיו עם בני הקהילה השתפרו, כי בשנת תק״ד מוסיף הוא לחתימתו בהסכמתו על ספו „מרי צבי״ על יבמות לצבי הירש ממדינת ליטא (זולקבה תק״ד) את הפיסקה „ודגל אהבה פרוס בגליל פאדאליע יצ״ו.„ גם שני בניו תפסו עמדות בחיי הציבור היהודי. בנו יעקב היה מבורר־גליל פודוליה במושב וועד ארבע ארצות בטישבץ בח׳ אלול תק״ב (1742) [20]. בנו השני דוד היה מנכבדי עיר טרנופול [21].

אחריו נבחר לרב בטרנופול ר׳ יעקב בן יצחק לנדא שלפני זה היה רב בטרלא [22]. הוא חתם על הכרוז שהוצא בברודי בכ״ו סיון תקט״ו (1754) נגד השבתאים. נפטר בשנת 1777. באותה תקופה ידוע לנו פרנס הקהילה שמואל בז יעקב [23].

בשנת תקנ״ב (1792) נבחר לרב בטרנופול ר׳ שמואל בן הרב משה פנחס [24] פאלקנפלד (1737—1806) בשנת 1760 הוזמן לשבת על כסא הרבנות בבילגוריי ואח״כ הוזמן להיות רב בפשבורסק ובקהילה זו כיהן עד צאתו לטרנופול, בשנת 1788.

אחרי שנפטר הרב מאיר אבדק״ק פרשבורג בשנת 1789 החליטו מנהיגי קהילתה להזמין את שמואל פאלקנפלד שהיה כבר ידוע בתפוצות הגולה כלמדן לכסא הרבנות, אולם הוא העדיף את טרנופול אשר בחרה בו כבר לרבה. **טרנופול כיהן כרב עד 1801. בשנה זו הוזמן מקהילת פוזנא לרשת**

את כסא הרבנות אחרי אחיו יוסף, שהיה שם רב בשנים 1780—1801 [25].

בהיותו רב בטרנופול הדפיס שו״ת לשולחן ערוך בספרו „בית שמואל אחרון״, גובידבור 1796.

אחריו נבחר לרב יהושע־השיל בן יצחק בן־יעקב־יעקל באב״ד מברודי. ר׳ יהושע־השיל נכדו של יעקב־השיל, שהיה אחיו של הרב מטרנופול ר׳ יהושע־השיל באב״ד, נולד בברודי בשנת תקי״ד (1754). אביו ר׳ יצחק בן יעקב־יעקל באב״ד, חתנו של פרנס וועד ארבע ארצות אברהם ר׳ חיימש מלובלין, היה סוחר גדול ומנכבדי קהילת ברודי. הוא הלך בדרכי אביו ר׳ יעקב באב״ד ונטל חלק רב בחיי הקהילה

---

18. מגלת ספר ע׳ 67—68.

19. ר׳ אריה־לייב היה רב בריישא עד שנת 1728 ואח״כ בגלוגא בשנים 1734—1739. פה הכריז חרם על רמח״ל (ר׳ משה חיים לוצאטו). בשנים אלו היה גם רב בלבוב וגליל. בשנת 1740 נבחר לרב באמשטרדם ולקח כאן חלק פעיל בפולמוס אייבשיץ־עמדין. חליפת מכתביו בעניין אייבשיץ נדפסה בספריו של יעקב עמדין „שפת אמת״ וס׳ „התאבקות״.
(ר׳ גם י. היילפרין: פנקס דד״א, ע׳ 345—349, 355—358, 361—362, 364—371, 374—376, 378—379, 408, 411, 477). הוא נפטר בשביעי של פסח תקט״ו (2 באפריל 1755). גיסו יעקב עמדין, שבספר זכרונותיו לא העריך אותו, שינה את דעתו בהספדו עליו, בו הוא אומר: „על אחת כמה וכמה שמצאתי עצמי מחויב בדבר זה להספידו ולבכותו לא לבד מחמת היותו גיסי אלא לפי שסבל גם כן הרבה בשבילי כידוע, אמנם לכן אני אומר בשבילי אלא ר״ל בסיבתי״. (קונטרס „שאגת אריה״, אמשטרדם תקט״ו, מצוטט בי. היילפרין: פנקס דד״א ע׳ 345, הערה 12).

20. י. היילפרין: פנקס, ע׳ 334, ס׳ תרנ״ז.

21. משלוש בנותיו היתה אחת נשואה לזלמן פורטיס, בנו של פרנס דד״א הידוע ד״ר יצחק פורטיס (חוק). השניה — לנגיד שאול מלובלין, אחיו של ר׳ אברהם חיימש והשלישית — לנגיד זרח מנאדבורנה.

22. יצחק בן צבי־הירש הלוי לנדא היה רב בטרלא ומשנת 1719 רב באפטא, בשנים 1729—1738 רב בזולקבה אח״כ רב הגליל לבוב, ומשנת 1754 אבדק״ק קראקא. בפולמוס עמדין־אייבשיץ עמד לימינו של אייבשיץ. נפטר בקראקא בשנת 1767.
מתקופת רבנותו בטרלא, ר׳ את התעודה משנת 1726 ב„היסטא־ריישע שריפטן״, איווא, ב׳ 11, 643 (ד״ר רפאל מאהלער: דאקו־מענטן צו דער געשיכטע פון די ועדי הגלילות אין פוילן). נדפס גם בפנקס דד״א ע׳ 303 ס׳ תר״ו.

23. הוא חתם גם בשנת 1765 על רשימת המפקד: Szmujło Jakubowicz.

24. משה פנחס בר אברהם ר׳ חיימש מלובלין(שהיה הפרנס האחרון של וועד ארבע ארצות) היה חתנו של ישראל איסרל מזולקבה, פרנס דד״א. אחרי הרבנות בסווירז׳ נתקבל בשנת תק״ו (1746) לרב בזולקבה. בשנת 1751 חתם על החרם הגדול בזולקבה לעזרתו של אייבשיץ.

25. ר׳ יוסף, חתנו של ר׳ יחזקאל לנדא (בעל נודע ביהודה) היה רב ביאבורוב, וויסקוב, סקאהל ומשנת 1780 עד מותו בפוזנא. היות והוציא פסקי־דין בניגוד לחוקי פרוסיה, נענש ע״י השל־טונות לשלם קנס בסך אלף טהאלר במזומנים. הוא נפטר בחודש אדר תקס״א בפוזנא (שלמה בובר: קהלת נאמנה, ע׳ 69—70).

ונתן לשני בניו ר' נתן, שהיה אח"כ רב ביאבורוב, וליהושע־השיל, חינוך מופתי. בצעירותו היה רב בבודזאנוב ומשנת 1801 רב בטרנופול. לזכותו יש לציין שבשנת 1813 נתן את הסכמתו לבית־הספר מיסודו של המשכיל יוסף פרל. בשנת 1828 הוזמן כרב בלובלין, אולם כעבור זמן קצר חזר לרבנותו בטרנופול ונשאר שם עד מותו בשנת 1838. הוא בעל מחבר „ספר יהושע" (שו"ת לשולחן ערוך), ז'ולקבה 1829.

במאה הי"ח לא נשתנה המצב הכלכלי לעומת המצב בסוף המאה הי"ז. לירידים בטרנופול, שנמשכו חודש ימים, באו לא רק סוחרים ואצילים מהסביבה, שביצעו כאן את הקניות שלהם, אלא גם מיתר ערי רייסין ובמיוחד סוחרי ברודי שהיו קונים פה את הסחורות הדרושות בשביל הידידים בגרמניה ושלזיה, ומוכרים בסיטונות את הסחורות ומוצרי התעשיה המובאים משם. רק סמוך לחלוקת פולין (1772) השתנה המצב לרעה, עקב המאורעות הפוליטיים.

בשנת 1765 נפקדו במפקד האוכלוסין ביום 12 בפברואר בעיר טרנופול 1161 נפשות יהודים ו־85 ילדים בגיל פחות משנה אחת ובסניפי הקהילה קוזלוב 46, וילד אחד, קופי־צ'ינצה — 40 ושמונה ילדים, בובורוב — 17 וילד אחד, ובששים וחמישה הכפרים השייכים לעיר טרנופול נפקדו 416 יהודים ו־42 ילדים. בכל המחוז נפקדו 1680 יהודים ו־137 ילדים בגיל למטה משנה אחת על 7018 יהודים ו־516 ילדים. ביחד — 7534 יהודים בכל חבל טרמבובלה (powiat trembowelski)[26].

עקב התפשטות תנועת הפראנקיסטים בחבל פודוליה לא מן הנמנע שגם בטרנופול נמצא קן של אוהדיה, אבל מן הצדק להדגיש שברשימות הפראנקיסטים, שהתנצרו אחרי הויכוח בלובוב בשנת 1759 לא נמצא אף יהודי אחד מעיר זו.

ד

שנת 1772 היא שנת מפנה בתולדות היהודים ברייסין ובטרנופול בכללה. סיפוח השטח הנ"ל לממלכת ההבסבורגים הפכה אותו למדינה הנקראת מאותה השנה „גליציה ולודו־מריה". כמובן שמפנה זה הביא שינויים רבים גם בחיי היהודים.

על הפקידות האוסטרית שבאה לקבל לידיה את הנכס החדש שנפל בחלקה של אוסטריה משלל חלוקת פולין הרא־שונה, עשתה — כפי שהודיעו לוינה — טרנופול (בדומה לברודי, סאמבור, יארוסלב, דרוהוביץ', זאמושץ', זבאראז' בוצ'אץ', טאַרנוב, ביאלה ופודגוז'ה) רושם של עיר ממשית, בניגוד לעשרות העיירות האחרות. ביחוד הדגישו את התפקיד הכלכלי, שמלאו הירידים בטרנופול וגם את חשיבות המלאכות, שנמצאו אז בידי הנוצרים: סנדלרות, בורסקאות, ובידי היהודים: חייטות, נחתומות וכמובן את תפקידם של היהודים במסחר הסיטונאי והקמעוני, בחכירות ובייצור משקאות חריפים.

המפנה הפתאומי נתן את אותותיו ביהודי גליציה. המינהל האוסטרי רצה להפוך במחי־יד אחת את היהודים לאזרחי אוסטריה ולסגלם לתנאים החדשים. גל של הוראות, פקודות ותקנות הציף את יהודי גליציה והביאם תחילה במבוכה, אולם לאחר שהתאוששו התחילו לגלות התנגדות מוחלטת למגמות הממשלה. כעבור זמן באו השלטונות לידי המסקנה, כי אין לבצע שינויים מרחיקי־לכת בחיי היהודים באמצעים ביורוקרטיים גרידא. גורלם של יהודי טרנופול היה, כמובן, כגורל כל היהודים בגליציה.

אף כי רובם של הפקידים הכירו בחשיבותם של היהודים בחיים הכלכליים לא נמנעו רבים מהם לציין בדו"ח שלהם לוינה כי היהודים 'wenn ihnen das Märkeln, Kuppeln und Schleichhandel nicht mehr gelingt, sich endlich auf's Betrügen, Stehlen und Rauben verlegen". מצד שני מציינים כי עקב רמת חייהם הנמוכה מהווים היהודים גורם כלכלי, אשר באפשרותו להתחרות הן עם העירונים והן עם הכפריים. היהודי בלבוב מוציא לכלכלתו 30 זהובים לשנה ובחבל המזרחי — זאלשציקי, טרנופול מוציא היהודי למחיתו במשך חדש אחד סכום, שהנוצרי מוציאו לשבוע אחד.

הערים טרנופול, גז'מאלוב, סקאַלאט, זבאראז', מיקולי־נצה וסביבתם היוו מחוז מיוחד (XVII Tarnopoler Kreis). בעל העיר והיהודים הגנו על זכויותיהם מימי פולין, אולם חסות זו לא עמדה להם לאורך ימים. השלטונות החדשים, האוסטריים, היו מעוניינים במדיניות אחידה כלפי היהודים בכל המדינה, קודם כל בשטח האדמיניסטרטיבי, ורק אחר כך להתחיל בסידור התנאים הכלכליים. כאחת הבעיות החשובות ביותר ראתה הממשלה הוינאית את חיסול המוגים היהודים. לשם כך נערך משאל בין כל שמונה־עשר ראשי המחוזות בגליציה ורק שמונה מהם — וביניהם גם ראש המחוז טרנופול — הסכימו לחיסול המוגים היהודים בהצבעים על בוקובינה[27], ששם הביא חיסול זה תועלת גדולה ולפיהם עשוי חיסול המוגים להכריח גם את יהודי

26. Dr. Majer Bałaban: Spis Żydów i Karaitòw ziemi halickiej i powiatu Trembowelskiego i Kołomyjskiego w r. 1765. Kraków, 1909 p. 14-15.

27. ר' מאמרי: לתולדות היהודים בבוקובינה בשנים 1773—1785, „ציון" תש"ב.

גליציה לעבור למקצועות פרודוקטיביים[28].

מראשית הכיבוש האוסטרי כרעו יהודי טרנופול תחת עומס המסים שלא יכלו לסלקם. בדצמבר 1776 מבקשים נציגי הקהילה שמעון לייבל, הירש שמעון, מיכאל יוסף בשם יהודי טרנופול לבטל את החוב במס־גולגולת ולשלם בעד המזונות שיהודי טרנופול הספיקו לצבא[29], אולם השלטונות לא נענו להם. בינואר 1778 מבקשת הקהילה להקטין את המס השנתי בסך ארבעת אלפים פלורין שהוטל על יהודי טרנופול וזבאראז׳ ובמרס 1778 הגישה שוב בקשה לשנות את מס הרכוש והתעסוקה שהוטל על יהודי טרנופול. אחרי שבקשותיה לא נענו[30] הגישו ביוני 1778 ראשי הקהילה לגוברניום בלבוב ערעור. אולם השלטונות המרכזיים דחו את הערעור, היות ותלונות המערערים נראו להם כבלתי מוצדקות בהחלט. להפך, השלטונות במחזו נדרשו להגיש דין וחשבון על המצב הכלכלי והרכושי של יהודי טרנופול שישמש יסוד לדחית הערעור[31].

כל הנסיונות שנעשו בימי שלטונה של הקיסרית מריה־תרזה לא הצליחו להכניס שינויים ניכרים ושיפור כל שהוא בחיים הכלכליים של יהודי גליציה, ועל כן לא ייפלא, כי מצבם הכלכלי בתקופת יורשה הקיסר יוסף השני החמיר עד כדי כך, שהשלטונות הועמדו לפני בעיה קשה, כיצד לשפר את מעמדם הרופף והולך של האוכלוסין היהודים. יוסף השני שהיה בהשקפותיו הכלכליות־המדיניות פיזיוקראט, ניסה לפתור את הבעיה היהודית ע״י התישבות חקלאית.

בשנת 1781 נשאל הנציב הגליצאי, אם מן האפשר לתת ליהודים אדמות באחוזות הממשלה, כדי שיעבדון בעצמם. בשנת 1782 יצאה הוראה מוינה, שהיהודים עובדי האדמה ישלמו רק מחצית מס־הנשואין ואחרי זמן קצר יפוטרו לגמרי מתשלומי המס הזה. ביסוד מושבה יהודית הוחל אך בשנת 1785; באביב 1786 נוסדה המושבה היהודית הראשונה בכפר דומברובקה על יד נובי־סונץ׳, אחר כך המושבה השניה „בבל חדשה״ (Neu-Babylon) בקרבת העיר בוליחוב ועוד אי־אלו מושבות קטנות שלא האריכו ימים.

לפי התכנית הממשלתית נקבע, כי בתוך המספר הכללי של 1410 נפשות המתיישבים היהודים בכל גליציה, יש ליטול מטרנופול והגליל 84 משפחות יהודיות, אולם למעשה יושבו רק 79 משפחות. את התקציב נאלצו לכסות הקהילות בשטחי ההתיישבות לפי החישוב 250 פלורין הוצאות התיישבות של משפחה.

מכלל מספר המתיישבים היהודים היו בסוף אוקטובר 1803 — 79 משפחות מטרנופול[32]. התוצאות, לפי שהשתקפו בדו״ח של הגוברניום הגליצאי מיום 12 ביוני 1792, לא הניחו את דעת השלטונות המרכזיים. בניגוד לשרי המחוזות

סאמבור, סטרי, בוזאנץ, זולקוב, זאלשציקי וזאמושץ׳, שמלאו את הפקודה בשלימותה (nehmung vorzüglich ausgezeichnet haben" "sich bei dieser Unter-) ולשרי המחוזות ריישא, טארנוב, סנדץ, בוחניה ומישלניצה, שלמרות הקשיים הגדולים ביצעו את המצווה עליהם, קיבל שר המחוז בטרנופול — בדומה לשרי מחוזות לבוב, זלוצ׳וב וסטאניס־לבוב — נזיפה קשה ואזהרה חריפה שעליו למלא את הפקודה וליישב מיד את המספר המצווה של משפחות יהודיות ולגבות מכל קהילה את התרומה השנתית לפי החישוב 62 פלורין 30 קרייצר לכל משפחה[33]. ברם כל הנזיפות והאזהרות לא נשאו פרי, ובשנת 1882 היו מירושבות רק 10 משפחות מטרנופול על חשבון הקהילות ואף אחת מהן על חשבונה היא[34].

כבכל המחוזות ועירי גליציה גרם עול המסים הכבד גם בטרנופול לדלדול המצב הכלכלי של האוכלוסיה היהודית נוסף למס־הסבילות (טאָלעראַנץ־שטייער) שילמו היהודים אז כל מיני תשלומים ומסים. רוב היהודים התפרנסו כמוזגים ולא אחת היה מספר המשפחות היהודיות כמספר בתי־המרזח,

28. למעשה התכוונו השלטונות המרכזיים בוינה לבצע בגליציה אינדוסטריליזציה, תכנית שנגדה יצאו דברי הנציבות בגליציה, ביחוד גראף בריגידו ויועצו קורטום. קורטום היה בדעה, שכל פיתוח תעשייתי יישאר בלי תוצאות חיוביות, כל זמן שלא ידחקו מן הערים את היהודים. לפי דבריו:
"Bekanntlich ist der Jude in Galizien alles. Er ist Bürger. Er ist der Fuss, das principale der städtischen Bevölkerung. Sein Esprit de Corps setzt ihn schon allein in den Stand, alles was Industrie heisst um sich her zu verdrängen. Die Erfarung redet dafür. Immer war er der Ausbreitung der städtischen Industrie hinderlich. Aber seitdem den Juden alle Arten von bürgerlichen Gewerben freigegeben worden — ohne Mittel, die ihre Anzahl jemals vermindern können und bei der überwiegenden Wahrscheinlichkeit ihre Menge von Jahr zu Jahr zu wachsen zu sehen — verschwindet auch die Möglichkeit des Gedankens in Städten wo Juden wohnen, fremde Fabricanten und Handwerker auch bei aller Unterstützung mit guten Erfolg anzusiedeln".
(Bericht vom 27 Dezember 1785. Archiv des Ministeriums des Innern. Wien V G. Carton 2968 ad 12 ex Februario 1786)

29. A. D. M. d. J. Protokolle Galizien 1776 Dezember Nr. 30.

30. Protokolle 1778 Janner 28, März Nr. 9.

31. Prot. Galizien 1778, Juni Nr. 29, Archiv d. Miniseriums d. Innern (Wien) (A.d.N.d.J.).

32. ר׳ מאמרי: „סטאטיסטיק פון די יידן אין פוילן סוף 18 יאהרהונדערט״ ב„שריפטן פאר עקאנאמיק און סטאטיסטיק״ ייוו״א באנד, בערלין 1928, ע׳ 188.

33. IV T. 1, Judenansiedlung e.a. 1792 Carton 2580.

34. Archiv des Ministeriums für Innere's (Wien), Galizien IV T. ex 1822.

והממשלה לא התנגדה לכך, שהרי הרחקת היהודים מבתי המזיגה פירושה הפחתת הכנסות האוצר.

מבחינת תרומת המסים נמנתה טרנופול בתקופה הרא־שונה של השלטון האוסטרי על הקהילות הגדולות, שהיו רשאיות בגלל המספר הניכר של תושביהן היהודים להחזיק לשם סידור העניינים הכרוכים בגביית מס־הבשר הכשר, פקיד מיוחד (אַקצעסיסט) במשכורת שנתית בסך 200 פלורין ולבלר יהודי שמשכורתו השנתית היתה 350 פלורין[35]. בשנת 1790 לבד הוטל על קהילות המחוז טרנופול על 2279 משפחותיו היהודיות לשלם מס־סבילות בסך 11.395 פלורין. למעשה שילמו 10.227 פלורין ונשארו חייבים 1.168 פלורין ומשנת 1789 נשאר עוד חוב בסך 482 פלורין[36]. השלטונות בלבוב חשדו שהקהילות נתנו לפקידות מתנות, כדי לדחות את התשלומים הנותרים. החשד התגבר, ביחוד, לאחר שהקהילה ביקשה להשאיר את משרד המחוז בטרנופול בשעה שדנו על העברתו משם באוקטובר 1790. חשבונות הקהילה נבדקו, אם לא ניתנו לפקידים מתנות כל שהן.

נוסף לדלדול הכלכלי עקב עומס המסים, יש לציין שבקשר עם הכרזת ברודי לעיר חפשית מבחינת מדיניות מכסית (Zollpolitik) הפסיקו סוחריה, שהיו הלקוחות הרא־שיים של ירידי טרנופול, לבקרם — דבר שהביא נזק רב לעיר וליהודי טרנופול. משום כך העביר סבר פוטוצקי, בעל העיר, בסוף אוקטובר 1781 לידי הממשלה הוינאית „כתב בקשה של כל תושבי טרנופול לעשות לעיר את החסד ולהתיר לסוחרי ברודי לבקר בירידיה הנמשכים חודש שלם" ולמטרה זו יותר להם לסלק רק את מכס־המקח (קאַנסום־צאַלל) של הסחורות הנמכרות. בעד הסחורות שלא יימכרו שם יצטרכו לשלם רק מכס־המעבר (טראַנזיט), דבר שהיה אסור לפי תעריפי המכס בשביל גליציה משנת 1778 (58 §).

בדו"ח מ־16 בנובמבר 1781 הודיעה הנציבות מתוך כוונה לתמוך בבקשת טרנופול, שאיסור זה (58 §) חל רק על סוחרים מחוץ־לארץ, ולכן יש להתיר לסוחרי ברודי לבוא לירידי טרנופול, אף כי כתושבי עיר חפשית הם תושבי אזור־מוצא (ausgeschlossenes Gebiet) בכל זאת נשארים הם נתיני הקיסר ורשאים ליהנות מיתרונות מסחריים של הארץ. ב־15 בינואר 1782 הסכים הקיסר על יסוד הרצאת החצר להצעת הנציבות[37].

לפי המפקד הפוליטי (politische Conscription) שנערך ע"י הגוברניום הגליצאי בשנת 1788 נימנו במחוז טרנופול (העיר ו־8 קהילות מסונפות) 2596 משפחות יהודיות ובתוכן 2485 גברים, 2548 נשים, 1055 ילדים, 935 ילדות בגיל מעל לשנה; 2123 ילדים, 1960 ילדות למטה משנה אחת. מלבד אלה נימנו 678 עוזרים, 783 עוזרות, אביונים רשומים — 39, אביונות — 148; ביחד 6380 גברים ו־6374 נשים.

לפי סוגי המשפחות היו — 1530 משפחות מסוג I, 981 מסוג II, 110 מסוג III, עניים — 575 משפחות.

ממספרים אלה למדים אנו עד כמה גדלה האוכלוסיה היהודית בהשוואה לשנת 1765, שבה התקיים המפקד הפולני האחרון[38].

היהודים התעסקו על פי רוב במוזגות ובמסחר קמעוני. היה גם מספר ניכר של בעלי־מלאכה שריכזו בידיהם, פרט לענפי החייטות והאפיה, גם מלאכות אחרות.

הפטנט מ־9 בפברואר 1784 חיסל את מזיגת המשקאות החריפים וכן החזקת בתי־בישול לבירה ותמד ע"י יהודים וקבע כתאריך לביצוע האיסור את ראשית 1787. כיוצא מן הכלל הותרה המוזגות בערים, וזאת ליהודים שעסקו ביום 5 בנובמבר 1784 באופן אישי במקצועם בבתים משלהם ועל חשבונם הם. וגם להם הותרה המוזגות אך ורק לימי חייהם ולפי רשיונות מיוחדים ממשרדי המחוז. איסור זה פירושו היה הרס כלכלי של אלפי משפחות בכל שטח גליציה.

אז החליטו פרנסי הקהילה הלבובית להגיש בשם כל יהודי המדינה כתב בקשה נגד הגזירה הזאת. הגוברניום העביר את כתב־הבקשה לוינה, ואף כי בעניין זה פורסמו כבר פקודות, המליץ על בקשת היהודים בנימוק, שע"י ביצוע האיסור יישארו אלפי יהודים ללא פרנסה וייאחזו בפרנסות בזויות. הגוברניום הציע להאריך ליהודים את תקופת החזקת בתי־המזיגה לעוד שלוש שנים ולהתיר לאותם המוזגים, שהתעסקו בכך לפני 1772 את המקצוע לכל ימי חייהם. אל להאשים את היהודים שהם מביאים את האכרים לידי שכרות. האשם הוא בבעלי־האחוזות המחכירים את בתי־המזיגה ליהודים, באשר כל עניינם הוא להגדיל בכל דרך שהיא את הכנסותיהם. השלטונות בוינה לא הכירו בצדקת הנימוקים האלה וטענו שמשנת 1772 היה די זמן ליהודים לדאוג לפרנסות אחרות. אף־על־פי־כן הגישו לקיסר הצעה, שידחה את התאריך הסופי של חיסול בתי־המרזח עד סוף 1787, אולם בכדי שלא לעורר בציבור רושם רע, לא תפורסם על כך שום הודעה רשמית. הקיסר דחה כל הצעת הארכה ונתן פקודה ב־29.1.1787, שיש להוציא מידי היהודים את בתי־המזיגה ללא דחיה. בעלי־האחוזה שלא

---

36. באותן השנים שמש אנטון מוסלר כשר המחוז. (Mosler)

37. Archiv des Min. f. Inneres. Wien IV T. ad Cartnn T. 11 c. a. 1787 Carton 2658 Nr. 147.
Gemeinsamen Finanzministeriums Wien. Commerz Hofkammerarchiv Wien im Archiw des K. u. K. Ungarn u. Galizien. fasc. 57 ad 5 ex Jannuario 1782. IV T. 11 Carton 2658.

38. תמונה שונה במקצת נותנים מספרי המפקד בשנת 1791 Archiv des Min. f. Inners. Wien IV T. ad Carton 2580 (1792—1804).

יקפדו בביצוע איסור זה ויחזיקו בחוכרים יהודים יבואו על ענשם[39].

בשנת 1791 אסרו השלטונות על היהודים להתגורר בכפרים ולהחזיק שם בתי־מרזח, משרפות יי"ש, טחנות־קמח — דבר שפגע קשה ביהודים מבחינה כלכלית. אז הגישו קהילות גליציה ובכללן טרנופול לשלטונות בוינה ע"י משלחת באי־כוח כתב־בקשה לבטל את האיסור. אולם פנייתם זו נדחתה בטענה, שאין היהודים רשאים לשגר באי־כוח משלהם בלי רשיון מיוחד מאת הממשלה[40].

למרות הענשים החמורים, עברו היהודים על האיסור ומצאו תמיד תחבולות להמשיך בפרנסותיהם האסורות בכפרים עד כדי כך, שכעבור שנים רבות, בשנת 1828, מצאו השלטונות לנחוץ לפנות אל שרי המחוזות במשאל, איך להסביר את העובדה שהיהודים עוברים תדיר על האיסור, ובאיזה אמצעים יש לנקוט כדי להילחם במצב זה. שר מחוז טרנופול הבין מה שהבינו רבים מהפקידים, כי אין באפשרותם של המוזגים היהודים לאחוז במקצוע אחר ומלין על ביטול האיסור, הואיל ואין האכרים מגוצלים על־ידי היהודים כמו בזמנים הקודמים. ובאם אין אפשרות לבטל את האיסור, אז יש להעניש את היהודים העוברים על האיסור בגירוש מתחומי המדינה[41]. לאמיתו של דבר היו מעונינים בקיומם של בתי־המרזח בראש וראשונה בעלי־האחוזות, שבידיהם נמצאו משרפות יין־שרף, והם שסייעו ליהודים להתחמק מהחוק.

נוסף לדחיקת רגלי היהודים מפרנסותיהם הטילו על יהודי גליציה חובת־גיוס לצבא ומסים חדשים, כגון מס־נרות, לפי הצעתו של מפקח בית־הספר הירץ הומברג, שקבל רווח של 2% מההכנסה הזו.

עול המסים גדל משנה לשנה והעיק לא מעט גם על יהודי טרנופול. אין פלא, איפוא, שהאוכלוסיה היהודית נשמה לרווחה כאשר טרנופול ומחוזה הועברו בשנת 1809 לרשות רוסיה.

בשנת 1788 יסד הירץ הומברג את בית־הספר היהודי הראשון (Jüdische Normalschule) בטרנופול. בתור מורה שימש הירש אייזנשטטר שקיבל משכורת שנתית בסך 200 פלורין[42].

בשנת 1806 חוסלו כל בתי־הספר היהודים בגליציה, וכן גם בית־הספר בטרנופול. באותה התקופה התחיל המשכיל יוסף פרל לעשות מאמצים להקים בית־ספר יהודי לפי תכניתו הוא.

פרל לא היה מחסידיו ואוהדיו של „חלוץ ההשכלה" בגליציה הירץ הומברג וכל בני פמליתו. הוא לא עמד אתו בשום מגע ומשא אישי והתנגד בהחלט לכל שיטתו החינוכית, שהיתה למורת רוחם של היהודים. הוא ראה בנעוריו במו עיניו, כי לבית־הספר של הומברג, „שנוסד לפי פקודה מלמעלה בשנת 1786" לא היתה כל השפעה, והוא בעצמו לא הזדמן לו ללמוד בשום בית־ספר יסודי.

עוד בעלומיו, כשביקר פעם בשנת 1792 עם רב הגליל טרנופול, ר' שמואל בן משה פנחס פאלקנפלד, אצל האציל פראנצישק קוריטובסקי (בעל האחוזה פלוטיץ ואחר כך בעל העיר טרנופול) שאל הלה את הרב, מדוע „אין האומה היהודית מתעניינת בהשכלה? ומדוע עיקר לימודיה הוא אך ורק התלמוד, ומדוע אינה מתמסרת לחקלאות, בקיצור, אינה שואפת להידמות לבני־אדם"[43].

כל השאלות האלה לא עשו רושם על הרב ועל פרנסי הקהילה כי כולם דבקו במסורת ובמנהגים וראו בשאלות שהופנו אליהם מטעם הנוצרים רק סימני שנאת־ישראל. אולם פרל בעצמו, שעודנו בעלומיו „ולבו טרם היה נעדר הרגשה ואטום", היה בדעה, כי טענותיהם אלה של רמי הנוצרים לא נבעו מתוך טינה לגבי ישראל, אלא מתוך אהבה, דאגה ורצון להפוך אותם לבני־אדם משכילים ומאושרים. שאיפה זו הניעה אותו ללמוד ולהשתלם במדעי־חול ובידיעת שפות. כבר אז חשב על הצורך להקים בית־ספר שיטתי למען הנוער היהודי. היות ולרגלי עסקיו הזדמן פרל לבוא לעתים קרובות לוינה התחיל כאן במאמצים כדי לקבל רשיון הממשלה לשם כך. בשנים 1808—1809 השתדל בעניין אצל השלטונות הוינאים[44], אולם המלחמה בשנת 1809 ומסירת חבל טרנופול לרוסיה שמו לאל את כל מאמציו בשטח זה.

---

39. וזהו נוסח החלטתו:
"Sämtliche Schänkarenden sind den Juden in Galizien ohne mindeste Termin-Verlängerung sofort abzunehmen. Die Dominien aber, die wieder diesen Verbot derlei jüdische Pächter beibehalten, sind mit der bestimmten Geldstrafe ohne alle Rücksicht anzuschen. Wien 29.1.1787. Josef".
(Archiv d. Min. d. Innern, Wien IV T. 11. Carton 2568 (1786—1792) Nr. 37.
ר' גם: Michael Stöger: Darstellung der gesetzlichen Verfassung der galizischen Juden, Lemberg 1833 I §§. 154—159.

40. Protokoll Galizien 1791—1793, Dezember Nr. 159.

41. IV T. 1 Galizien, Carton 2580 (1792—1804) Fasc. 277-278 (1828—1848).

42. ביתר הקהילות של המחוז שימשו כמורים: 1. בזבאראז' ישעיה רוזנבוש (משכורתו 150 פל'), 2. בגז'ימאלוב — לוי טורנאואר (200 פל'), 3. במיקולינצה — חיים האנדק (150 פל'), 4. בטרמבובלה — אהרן באלק (150 פל'), 5. בבודזאנוב — הירש אורבאז (150 פל').

43. מכתבו אל קוריטובסקי מיום 25 במרס 1812 נדפס ע"י ישראל ווייגלעז ב„היסטאריש שריפטן" ייוו"א כרך I ע' 811.

44. Archiv des Ministeriums f. Unterricht u. Kultur, Wien 23 a ad 70 ex Mai 1816 Isr. Freischule zu Tarnopol.

ה

מלחמת אוסטריה נגד צרפת ונפוליאון הראשון בשנת 1809 הסתיימה בחודה שנחתם ב־14 באוקטובר 1809 בשאָנברון ולפיו הפסידה אוסטריה, פרט לשטחים המערביים והדרומיים, גם שטח ניכר בגליציה המזרחית והמערבית לטובת בני־בריתו של נפוליאון: רוסיה והנסיכות הווארשאית. לנסיכות הווארשאית סופחו המחוזות קראקא וזאמושץ', ביחד בערך 961 מילין מרובעים, ולרוסיה — שטח בגליציה המזרחית, מחלק שניתן לאוסטריה בחלוקת פולין הראשונה בעל אוכלוסיה בת 400.000 נפשות. שטח זה היו צריכים לקבוע נציגי אוסטריה ורוסיה. לרוסיה, שמזמן היתה מעוניינת בגליציה המזרחית, ניתנה הפעם ההזדמנות לחדור לשטחה.

ב־9 באוקטובר 1809 הורכבה ע"י לשכת הקיסר האוסטרי וועדה מיוחדת לסימון השטח (אַף־אונד אַבגרענצונגס־קאָמיסיאָן) מורכבת משני קומיסרים — הפלדמרשל פריד־ריך־היינריך גרף בלגארדה וגרף קריסטיאן וורמזר, שהיה בשנים 1806—1809 הגובערנר האזרחי של גליציה. לוועדה צורף כפקיד לשירותים מיוחדים היועץ ומנהל הנשיאות הארצית בלבוב, ארנסט בוגופאָל קורטום (Kortum), טיפוס של ביורוקראט אמיתי מתקופת הממלכה המשטרתית. מושב הוועדה היה בבילסקו, היות ולבוב היתה עדיין בידי צבאות רוסיה.

כנציג רוסיה נשלח הקולונל סטאביצקי. כבר ב־11 בנו־במבר הוחלט בין באי־כוח המדינות, שבגליציה המזרחית יימסר לרוסיה כל חבל טרנופול. שר המחוז בטרנופול היה אז בארון פון דיקה (Dyke). ב־15 בדצמבר 1809 תפסו צבאות רוסיה, בפיקודו של הנסיך גוליצין, את חבל טרנופול. ב־15 ביוני 1810 נמסר החבל רשמית לרוסיה. גדלו היה 121 מ"ר וצורף מכל המחוז טרנופול (65 מ"ר) וחלקים ממחוז זלוצ'וב (2 מ"ר), בז'אני (7 מ"ר) וואלשציקי (47 מ"ר) עם 516 ישובים: 7 ערים[45], 25 עיירות, 484 כפרים. בחבל נמצאת אוכלוסיה בת 349.015 נפשות, 60.508 בחים, 54.711 סוסים, 9 פרדות, 38.030 שורים, 35.028 פרות, 98453 כבשים — בסך הכל נכס רב־ערך. בשטח הכיבוש השתייכו שני גופי אחוזות לממשלה האוסטרית והם אושציה ביסקופיה, שערכו הואמד בסך של 3.523.934 פלורין וחלק הכפר ביאלה, סמוך לצ'ורשקוב וערכו 122.500 פלורין. את אושציה רצה לקנות היהודי איגנאץ ברונשטין[46], שהציע את השליש של ערכה האמיתי. לפי פקודת הקיסר פרנץ הופסק המשא־ומתן אתו בגלל הצעתו שפגעה ממש בכבוד הממלכה.

מיד אחרי שהחבל נמסר רשמית וצבאות אוסטריה עזבו את בסיסיהם, הגיע ב־10 במאי 1810 לטרנופול הנציג האזרחי של רוסיה, סנטור איגנאצי טהיילס (Theyls). שעליו הוטל להסדיר את המינהל האזרחי. הוא נתמנה לגוברנטור החבל.

ב־11 במאי 1810 פרסם טהיילס על דעת עצמו בשם הממשלה הרוסית כרוז אל האוכלוסיה, ובו הודיע כי ברצונו של הקיסר הרוסי לזכות את נתיניו החדשים בטובות, מהן נהנים העמים הנמצאים תחת שרביט מלכותו. בין טהיילס ולבין הנציג האוסטרי, שר המחוז בארון פון דיקה, פרצו סכסוכים ובמחצית יוני 1810 עזב בארון פון דיקה את טרנופול.

למעשה קיבלה האוכלוסיה בשביעת רצון את השלטון החדש אחרי שלטון הדיכוי תחת הביורוקרטיה האוסטרית. טהיילס, ששלט על חבל טרנופול במשך למעלה מחמש שנים רצופות (מ־15 ביוני 1810 עד 6 באוגוסט 1815), השתדל קודם כל להסדיר את המינהל במסגרת האדמיניסטרציה הרוסית ולהתאימו לנוהל הקיים ביתר המדינות של רוסיה. לפני בואו לטרנופול שימש כגוברנטור במחוז ביאליסטוק, שצורף בשנת 1807 לרוסיה, והיה איפוא בעל נסיון רב בהסדר אדמיניסטרטיבי. בהיותו גרמני קורלנדי, הכיר את דרכי האדמיניסטרציה הפרוסית והאוסטרית והשתדל לא לחסל בבת־אחת את הגופים המנהליים של אוסטריה. להפך, הוא השאיר את משרדי המחוזות, ובמקום ה„קרייז־האופטמאן" האוסטרי הועמדו בראשם קצינים רוסיים. בניגוד לפקידות האוסטרית היה מעוניין לרכוש את האצולה הפולנית, היות וביחסים הטובים אתה ראה את הדרך הטובה ביותר לביסוס השלטון הרוסי. בהתאם לעיקרון זה הקים את ה„וועד הטרנופולי" (komitet tarnopolski), בתור שלטון עליון אדמיניסטרטיבי ושיפוטי מורכב בחלקו המכריע מאצילים פולנים. את המשרות הנמוכות במינהל מסר גם כן לפולנים. ואת מקום השפה הגרמנית כלשון רשמית במגע ומשא עם האוכלוסיה בכתב ובעל־פה, תפסה השפה הפולנית. על ידי השינויים האלה הצליח לרכוש את לבות הפולנים.

---

45. הערים: טרנופול, טרמבובלה, זבאראז' סקאלאט, הוסיאטין — במחוז טרנופול; זאלשציקי, יאזלוביץ — במחוז זאלשציקי; העיירות: מיקולינצה, סטרוסוב, גז'מאלוב, חורוסטקוב, קופיצ'ינצה, יאבלונוב, סוחוסטאב, יאגוב, בודזאנוב, איהרוד ביצה — במחוז טרנופול; בורשצוב, אושציקו, חורוסטקוב, זבינוגרוד, גרודק, יאגילניצה, יז'יזאני, קורולובקה, קשיבצה, קודרינצה, מילניצה, פרובוז'נה, סקאלא, טלוסטה, אושציה ביסקופיה.

46. יצחק איגנאץ ברונשטיין היה חתנו של רב הגליל טרנופול ר' שמואל פאלקנפלד. בזמן השלטון הרוסי בטרנופול רכש אחוזות זאלשציקי. התנצר בשנת 1815. רכש לו את התואר ברון באוואריי שאושר אח"כ בשנת 1818 ע"י הממשלה האוסט־טרית. אשתו רחל בת הרב פאלקנפלד, טרבה להתנצר ונשארה עם שתי בנותיה בחיק היהדות. היא נקברה בבית־העלמין היהודי בזאלשציקי. בת בנו ליאון — מאלוינה, היתה נשואה לויקטור בילינסקי, והיא אמו של המלומד והמדינאי האוסטרי הפולני הידוע פרופ' ד"ר ליאון בילינסקי (1846—1923).

כעוזרו נתמנה הפולני מיכאל סטארזאָנסקי (Starzeński) חבר הסיים הפולני לשעבר ועוזרו של טהיילס בביאליסטוק. תפקידו היה לשמש מתווך בין השלטון הרוסי והאצולה הפולנית. למרות הגילויים הליברליים האלה עמדה נגד עיני הרוסים כמשימה עיקרית לספח במרוצת הזמן את החבל לרוסיה.

ב־29 ביולי 1810 נערך בטרנופול הטקס הרשמי של השבעת האוכלוסיה על נאמנותה לצאר הרוסי. האוכלוסיה היהודית הושבעה בבית־הכנסת הגדול בטרנופול.

החבל חולק לשלושה מחוזות: טרמבובלה, טרנופול, זאלשציקי עם „גוֹרוֹדניצי" בראש כל אחד. בזאלשציקי — פאבל בארטוסיאָביץ', יאן הילפרדינג — בטרמבובלה וזאנקוֹבסקי בטרנופול. לשכת הוועד הטרנופולי הורכבה מארבע מחלקות לעניינים אזרחיים, פליליים, פוליטיים וממשלתיים, ע"י הלשכה הזו היתה קיימת לשכה מיוחדת של הסנטור טהיילס.

כדי לרכוש את לב האצולה הפולנית הוקם, מלבד הוועד ומשרדי המחוזות, מוסד „מושל האצולה" (marszałek szlachty), שנבחר מקרב בעלי־האחוזות של כל שלושת המחוזות. בראש עמד שוב מושל ארצי (marszałek szlachty), שנתמנה ע"י טהיילס ואושר ע"י הצאר.

למושל המחוז טרנופול נבחר פראנצישק קוֹריטוֹבסקי, שקנה בראשית המאה הי"ט מידי משפחת פוטוצקי את העיר טרנופול.

בשטח האדמיניסטרציה לא חלו שינויים מכריעים. למעשה נשארו מוסדות המינהל מזמן השלטון האוסטרי. שינוי חל בארגון מוסדות השיפוט. לשיפוט עניינים אזרחיים נקבע בית־דין עירוני בטרנופול, מורכב מראש העיר וארבעה יועצים — שני נוצרים ושני יהודים. השלטונות הרוסים לא הכניסו חידושים בשטח המסים. למעשה נשארו המסים מימי אוסטריה, וגם בשטח המסים היהודיים נשאר מס־סבילות (טאלעראנץ־שטייער) עם התוספת של 50%, וכן מס־מעמד (klasowy) עם תוספת של 50%, נוסף על יתר התשלומים שחלו על היהודים בזמן שלטון האוסטרים. בניגוד לאוסטריה לא הוחכרו המסים היהודיים. את כושר משלם המס העריכו לא השלטונות, אלא וועדות־הערכה מורכבות מנציגי האוכלוסיה והמסים שולמו ישר לקופות ממשלתיות. כדי להוכיח לאוכלוסיה את יעילות המינהל הפיננסי הרוסי לעומת המינהל באוסטריה, שפשטה כידוע את הרגל בשנת 1811, לא הקפידו השלטונות בגבית המסים במטבעות, אלא בשטרי כסף לפי השער רובל כסף — 2 רובלים בשטר.

הגיוס לצבא חל רק על האוכלוסיה הנוצרית. בכלל נהנו היהודים מהקלות שלא ידעון בימי אוסטריה. בחבל טרנופול היו קיימות 13 קהילות ולגביהן לא הונהגו שום שינויים. אין פלא, איפוא, שטהיילס היה אהוד על האוכלוסיה היהודית. הרי הודות להשתדלותו חיסלה ממשלת רוסיה את כל חוקי אוסטריה החלים על היהודים, ולא הפריעה ליהודים לרכוש נכסי־דלא־ניידי, קרקעות ובתים; יותר מזה, הכירה בכל הקניות שנעשו על ידי היהודים גם במקרים אם המוכרים היו נוצרים[47]. בתקופה זו רכשו יהודי טרנופול וזאלשציקי, ברשיון הממשלה הרוסית, 57 בתים מידי הנוצרים[48].

באותה תקופה לא היה קיים, לאמיתו של דבר, בכל חבל טרנופול אף בית־ספר אחד[49]. שני בתי־הספר הממשלתיים בטרנופול וזאלשציקי נסגרו מטעמי חסכון. אז החליט יוסף פרל לחדש את מאמציו להקמת בית־ספר יהודי.

יוסף פרל, האישיות הבולטת ביותר בחיי הציבור היהודי באותו הזמן, נולד בכ"א מרחשוון תקל"ד (1773) בטרנופול. אביו, ר' תודרוס, סוחר יינות סיטונאי ובמשך זמן גם חוכר מס בשר כשר[50] וטחנות בטרנופול, שהיה יהודי אדוק מתנגד בעל אופי עקשני, נתן לבנו חינוך מסורתי.

יוסף עבד בעסקיו, היה נוסע להונגריה וקונה שם יינות, ולוינה, שם מכר דבש, חלב, שעווה ותוצרת חקלאית. הוא המשיך גם אחר כך בעסקים אלה בשותפות עם אביו ועם גיסו, ר' יצחק־לייב אטלס, והיה גם חוכר, ומשום כך היו לו בעיר מתנגדים, שהתלוננו בפני השלטונות שהוא מדכא את העיר[51]. הוא הצליח בעסקיו ורכש לו הון.

בנעוריו הכיר יפה את המלמדים החרדים, שיטות הלימודים בחדרים וכו'. כבר אז התרשם מסיפורו של ר' שפטיל הורביץ בספרו „וֹוי עמודים" על אביו השל"ה, שקנא ביהודים הספרדים באמשטרדם אשר החזיקו בית־ספר „עץ החיים" ובו למדו התלמידים לימודי קודש בסדר ובשיטה

---

47. Archiv des Min. d. Innern IV T. (1815—1828) ad 115 April 1818 (32420/3665) Grundbesitze der Tarnopoler Juden.
48. Staatsarchiv Wien SA/1545, 25 Februar 1818 Hausbesitz Tarnopol.
49. דו"ח של הקומיסר האוסטרי בטרנופול שטוטרהיים מ־21 בנובמבר 1815 מצוטט ב:
Jan Leszczyński: Rządy rosyjskie w Kraju Tarnopolskim 1809—1815. Kraków-Warszawa 1903.
(Monografie w zakresie Dziejów Nowożytnych Wydawca Szymon Askenazy) t. III, p. 138, 254.
50. כחוכר היה קשה מאד ובשנת 1820 הגישו נגדו ארבעה יהודים תלונה.
Archiv Min. d. Innern, Wien, Protokoll Galizien 1820.
גם ארכיון הנציב לבוב:
Prot. Präsidialakten 1820. Nr. 3488
51. דרשתו בשנת 1838. קטעים נדפסו בווייגלעז: יוסף פערל'ס יידישע כתבים ע' LXIII.

וחלם על יסוד בית־ספר דומה בטרנופול[52]. מלבד התלמוד והספרות הרבנית שקד גם על ספרי קבלה ובהשפעתם נעשה חסיד נגד רצונו של אביו, אשר הכניסו אז לעסקיו כדי להרחיקו מהחסידות והחסידים.

בשנת 1801 בא פרל בעסקי אביו לברודי ושם התוודע אל המשורר המשכיל דוב גינצבורג (1776—1811). בהשפעתו התקרב אל חוגי המשכילים, הכיר בנסיעותיו לברודי, לבוב, זיולקבה את מנדל לאֶפין, נחמן קרוכמל, ש. י. רפפורט, יעקב שמואל ביק, יצחק אֶרטר ושמשון בלוך.

פרל למד לשונות ומדעי חול, עזב לגמרי את החסידות והפך לאויבה, אולם את חיי המסורת לא עזב, אף כי לא היה אדוק קנאי. בתור משכיל דרש שמירת מצוות מעשיות והתנגד ל„אפיקורסות" של משכילי ברודי. בחילוקי־דעות אלה יש לראות את סיבת שנאתם אליו של משכילי ברודי והם „תושבי ברודי ואציליה ברובם היו לו למורת־רוח, כי עוד בעת בא בברית עם אוהבו המליץ דוב גינצבורג, איש ברודי, רננו וילונו עליו איזה אנשי־עירו (ברודי) כי לא מחשבותיהם מחשבותיו"[53]. כאמור, עשה בהיותו בוינה בשנת 1809 את הצעדים הראשונים לקבלת רשיון ליסוד בית־ספר יהודי ברוחו הוא — אלא מאורעות המלחמה שמו קץ להשתדלויותיו אלה. בימי השלטון הרוסי חידש את מאמציו. באותו זמן התגורר בברודי ובטרנופול הסופר המשכיל מנדל לאֶפין (1749—1826) ואין ספק שפרל נעזר על ידו בביצוע תכניתו החינוכית. הרי לאֶפין הוא שהציע עוד בשנת 1792 בתכניתו לתקנת מצב היהודים בפולין, — שעובדה לפי יזמתו של הנסיך אדם צ'ארטוריסקי בשביל הוועדה לפתרון שאלת היהודים בסיים הפולני בשנים 1788—1792 — את יסוד בתי־ספר יהודים כאמצעי היעיל ביותר לשינוי אורח החיים של יהודי פולין בכיוון תיקונם החברתי והמקצועי[54]. רעיונותיו של פרל בתזכיריו בטרנופול הרוסית ואחר כך לשלטונות האוסטריים היו דומים להצעות של מ נ ח ם ל א ֶפ י ן בתזכירו.

בשנת 1812 פנה פרל בקול־קורא אל יהודי טרנופול בדבר הצורך ביסוד בית־ספר. „כל מי שאינו מוכה סנוורים — אומר פרל בכרוז — יודה, שהחינוך והלימוד הניתנים לילדי ישראל מזיקים לגופם ולנשמתם. השפעת המלמדים ועוזריהם היא רעה בהחלט וקשה ממש להבין כיצד אפשר עוד למצוא בתוך העם היהודי איש בעל אופי עדין ומשכיל." בהמשך דבריו מזכיר פרל את ר' ישעיה' הורביץ בעל של"ה, אשר הצטער על מצב הלימודים בפולין ודרש ללכת בדרכי יהודי אמשטרדם, שהקימו בתי־ספר בהם נהגה הנוער מלימוד שיטתי ומסודר. גם המושלים גילו בזמנים האחרונים התעניינות במצב הירוד של ההשכלה בקרב היהודים וניסו לשפרו. הקיסר הרוסי הבטיח בפקודתו

מ־9 בדצמבר 1804 „לדאוג באהבה אבהית להשכלת הנוער היהודי" כי על־ידי חינוך הנוער היהודי אפשר יהיה להרים את העם היהודי משפלותו. הגיע הזמן להתחיל במעשים ולנצל את העידוד הניתן מצדדים שונים. פרל שוחח בענין זה עם אנשים רבים, שהביעו את נכונותם לעזור לפי כוחותיהם להקמת מוסד חינוכי. גם בין הנוצרים מצא אוהדים רבים, בעלי השפעה, המוכנים לתרום את תרומתם. והוא מודיע שקנה כבר מגרש מתאים ברחוב זבאראז' ופונה ליהודי טרנופול שישתתפו כל אחד לפי יכלתו בהקמת הבניין. בסוף הכרוז מציע פרל להקים וועד מיוחד שינהל את המפעל[55].

פרל פנה אל קוריטובסקי, שאותו הכיר מימי נעוריו ואשר שימש באותה התקופה כמושל בטרנופול ובסוף השלטון הרוסי כמושל כל החבל, בבקשה לעזור בכסף להקים בית־ספר יהודי. יש להניח שקוריטובסקי עמד לימינו בהשתדלויותיו אצל הסנטור טהיילס.

בתזכירו[56] שהגיש בשנת 1812 נקט פרל עמדה שלילית בהחלט לגבי שיטת החינוך היהודי, ותאר בפרוטרוט את מהות החינוך והלימודים בחדרים, החל מצורתם החיצונית, רמת המלמדים ושיטת ההוראה בהם. בתיאורו הנותן תמונה עגומה מאד הוא דן קשות את המתעסקים בהוראה, שהם — לפי דבריו — אנשים ללא רגש כבוד, בטלנים, מחוסרי הכשרה פדגוגית וידיעות. יוצאים מן הכלל הם מלמדי־גמרא, הזקוקים לשם־טוב כלמדנים. חינוך עלוב זה כרוך בכל זאת בהוצאות מרובות (החזקת החדרים, בניינים, מכשירי לימוד, שכר המלמדים ועוזריהם וכו').

למרות התנגדותו לחינוך בחדרים, לא אהד פרל את השיטות החינוכיות של הירץ הומברג ופעולות מוריו, מחוסרי ידיעות והשכלה. הוא קורא להם: „כנופיות בעלי תאוות" ורואה בהם „שונאי ישראל החדשים" ש„מרעילים את הנוער ורומסים ברגליהם כל דבר טוב"[57]. מגמתו של פרל היתה לחנך לא מלומדים אלא אנשים בעלי ידיעות מועילות, יהודים טובים בעלי מידות טובות ע"י „מורים ידידים נאמנים

52. Dr. Nathan Horowitz: Joseph Perl, Eine biographische Skizze.
J. Busch, Kalender u. Jahrbuch der Israeliten 1846/47 Wien. p. 216-217.

53. ד"ר מ. לטריס: זכרון בספר וינה 1869 ע' 98—99.

54. ר' את מאמרי על מנדל לאֶפין בספרי: "Aus zwei Jahrhunderten"

55. נדפס ב־ד"ר פילים פרידמאן: יוסף פערל ווי א בילדונגסטוער און זיין שול אין טאַרנאָפאָל. ייוו"א־בלעטער 1948. אקטן און דאקומענטן ע' 188—189.

56. מאמרו של ד"ר פרידמן ע' 132—137.

57. כפי שקבע במכתבו מיום 9.11 — 1826 אל ליאון לנדא באודיסה. נדפס בווינלעז ע' XVII.

של האומה". בסיס המסורת ראה בתלמוד ולכן החשיב את לימודו ודרש שהתלמידים ייבחנו על ידי רב הגליל בתלמוד כל חצי שנה. ביחוד נקט פרל עמדה חריפה נגד קיצוניות המורים של הומברג בענייני דת.

פרל התעניין בספרות הפדגוגית וחיפש בשביל בית־הספר היהודי את שביל הזהב, שיתאים לרוחו ולדרישותיו של העם היהודי ושיהווה מיזוג הלימודים הכלליים והיהודיים מבלי לפגוע בעיקרי הדת היהודית. מטרת בית־הספר היא — לדעתו — להקנות לתלמידים מקצועות מעשיים.

הסנטור טהיילס התיחס להכניתו של פרל באהדה רבה, שנבעה בימים אלה מתוך רצונה של הממשלה הרוסית לרכוש לצדה את כל חלקי האוכלוסיה, לרבות היהודים.

ביחוד התייחס טהיילס בחיוב לתכניתו של פרל בתוכירו משנת 1812, בו הסביר את ליקויי החינוך המסורתי ומגרעות בתי־הספר מיסודו של הומברג והרצה את השקפותיו הוא על דרכי החינוך, לא בדרך כפיה, אלא ע"י התקרבות אטית מבלי שירגישו בלחץ.

תכנית הלימודים לנערים צריכה להתבסס — לדעתו בתזכיר — על השפה העברית והמסורת. לשם כך רצוי שבבניין בית־הספר יימצא בית־תפילה — כפי שעשה זאת בבית־ספרו בזסן־אם־הרץ (Seesen a/Harz) ישראל יעקובסון (1768—1828). בית־תפילה ע"י בית־הספר עשוי להגביר את רגש האימון של הורי הילדים הלומדים בו. נוסף על זה אפשר יהיה לכסות מהכנסות בית־התפילה חלק התקציב של בית־הספר. בבית־תפילה זה הניח אח"כ פרל את היסוד לבית־כנסת מסודר בטרנופול, בו התפללו בשקט בני־גוד ליתר בתי־הכנסת בגליציה שם נהוג היה לצעוק בשעת התפילות, ורב הגליל דרש במשך השנה מספר דרשות[58].

לפי תכניתו הלימודים המוצעת בתזכיר יהיה בית־הספר בן ארבע כיתות והלימוד יימשך שמונה שנים. שפת ההוראה היא גרמנית. ביחס לעברית ילמדו דקדוק, תנ"ך עם ביאור ותרגום גרמני והחל מן הכיתה השלישית, משנה עם פירוש קל. גמרא ותורת מידות ומוסר. הלימודים הכלליים מקיפים, פרט כתיבה באידיש, קריאה, חשבון, קליגרפיה, הנהלת חשבונות והחל מהכיתה הרביעית ילמדו גם תורת ניהול משק־בית ומשק חקלאי, תולדות הטבע, גיאוגרפיה, ריטוריקה, את השפה הפולנית והצרפתית ולפי רצון ההורים — גם איטלקית ומוסיקה. בדעתו של פרל היה גם להקים כיתה נוספת בשביל תלמידים, בוגרי בית־הספר, הרוצים להשתלם בלימודים רבניים ע"י רב דמתא או למדן בתלמוד[58א].

זמן הלימודים לנערות נקבע לחמש שנים (בגיל 5—10) ובתכניתם רק לימוד השפה הגרמנית והרוסית, קצת תורת הדת ותורת המידות, כתיבה ביידיש, תורת ניהול משק־בית, חשבון ומלאכת־יד.

ביחס למורים דורש פרל שיעמדו על רמה מתאימה ושיקבלו משכורות אשר יבטיחו להם קיום ללא דאגה. את תקציב בית־הספר הוא מציע לכסות מתוספת קטנה למס־הבשר בכל קהילות החבל הטרנופולי ומשכר־לימוד שישלמו ילדי העשירים. התלמידים העניים יהיו פטורים משכר־לימוד. הפיקוח על בית־הספר יימסר לוועדה מורכבת מנציגי העיריה, הוועד הטרנופולי וממנהל בית־הספר.

לאחר שטהיילס נתן את הסכמתו לתכנית, התחיל פרל בבניית הבית. את הכספים תרמו נוצרים נדבנים, יהודי טרנופול האמידים, ביחוד סוחרים, שמצבם הוטב הרבה בימי הכיבוש הרוסי עקב עסקיהם המסונפים עם רוסיה שהכניסו להם רווחים ניכרים. גם פרל בעצמו, שהרויח בתקופה זו „על ידי עסקים מביאי רווח"[59] תרם סכומים גדולים. כן נכנסו כספים ממכירת מקומות בבית־התפילה. עד סיום הבניין העמיד פרל לרשות בית הספר ששה חדרים בביתו הפרטי. בית־הספר פתח בפעולתו בספטמבר 1813 עם 16 תלמידים[60].

בשבועות 1815 נחנך בניין בית־הספר עם בית־התפילה ובו 130 מקומות לגברים ו־63 מקומות בעזרת־הנשים. בשנת 1814 גדל מספר התלמידים ל־24 ובשנת 1815 — ל־36.

הנהלת בית־הספר נמסרה ליעקב ניימן[61]. כמורים שימשו: משה פריהלינג[62], שני מורים לתלמוד: יצחק מיכאל מאַניעס[63] ומאיר קורא ומשנת 1816 בא במקומו שמעון רייס.

58. לפי דין וחשבון של המנהל הראשון של בית־הספר ניימאן. כתב־יד בספריית פרל בטרנופול. מצוטט במאמר הנ"ל של ד"ר פילים פרידמן ע' 141.

58א. מכתבו אל ליאון לנדא באודיסה מיום 9.11.1826 נדפס ב־: י. ווייגלעז: כתבי פרל, ע' XVII.

59. Dr. Horowitz: Jahrbuch Busch V. p. 217.

60. והם: 1. בצלאל. 2. חנה מירל שטרן. 3. 4. שני פרל. 5. יוסף הירש. 6. יצחק דיניש. 7. דוד צבי. 8. לאה פראנצויז. 9. ליפא. 10. יהושע. 11 יוכבד. 12. רחל אטלס. 13. פאלק רגל. 14. משה כהנברג. 15. לייב בראנשטיין. 16 יצחק הירש ווייגטרויב

61. ניימאן ניהל את בית־הספר עד שנת 1817. בשנת 1816 אחרי שטרנופול הוחזרה לאוסטריה, השתדל בענייני בית־הספר אצל השלטונות האוסטריים.

62. נולד בקולייקוב בשנת 1779. היה מורה לגרמנית, צרפתית ועברית. ב־21 בספטמבר 1854 חגגו בפאר רב את יובלו והוא קיבל את אות ההצטיינות „Goldenes Verdienstkreuz" Allgemeine Zeitung des Judentums 1854, 534.

63. יצחק מיכאל מאניעס היה סופר עברי והשתתף ב„כרם חמד". שם תירגם 4 מכתבים של איילר על נושאים פיסיקליים ומאמר על הברכה „להכניסו בבריתו של אברהם אבינו" (II חוב' 23). מלבד זה פירסם בשמו שמואל־לייב גולדברג ידיעות מדעיות. ב„ירושלים" של מאהר, זיולקבה 1844, פירסם מאמר „שאלה ותשובה בדבר מנהגים". היה למדן תורני ידוע. בבית־הספר

לאחר שניימן עזב ב־1817 את בית־הספר לא נתמנה במקומו מנהל חדש. רק בשנת 1820 קיבל על עצמו פרל את הנהלת בית־הספר ומשה פריהלינג היה ממלא מקומו.

בשנת 1814 נתקבל מורה רביעי משה ל. שולבוים, שהיה לפני בואו לטרנופול מורה בבית־הספר בדינוב.

בשנת 1814 נתקבלה מורה לשפה הפולנית ולמלאכת־יד בכיתה לנערות — אלז'ביטה שימאנובסקה. שנים אחדות כיהן כמורה הסופר העברי אריה־לייב קינדערפרייד[64] (1788 — זאמושץ — 1837 ברודי).

בשנת 1815 הדפיס פרל סקירה לתכנית הלימודים ושיטותיהם בחוברת גרמנית בשם:

Kurze Übersicht des in der Tarnopoler Freyschule eingeführten Lehrplans, etc.

בתכנית הלימודים הפנה פרל תשומת לב מיוחדת ללימודי הקודש והעריך את חשיבותו של התלמוד בחיי העם היהודי. מלבד החוברת הזאת הוציא בית־הספר בשנת 1851 חוברת על תקנות התנהגות לתלמידים בשם:

Verhaltungsmassregln für die Schüler des Tarnopoler israelitischen Freyinstituts, etc.

פרל פירסם גם ספרי לימוד, מפני שספרי הלימוד של בתי־הספר הכלליים לא התאימו לצרכי בית־הספר בטרנופול[65].

השלטונות הרוסיים העריכו מאד את מפעלו של פרל והתייחסו אליו באהדה יוצאת מן הכלל ולכן אין פלא שהצאר אלכסנדר I העניק לו — שנה אחר שטרנופול הוחזרה לאוסטריה — ביום 20 לספטמבר 1816, מידליה של זהב לאות הוקרה לעבודתו החינוכית־תרבותית בימי הכיבוש הרוסי[66].

פרט לפעולתו החינוכית התמסר פרל גם לעבודות ספרותיות. בשנות 1814—1816 הוציא לאור כתב־עת עברי לנוער „ציר נאמן".

במפעליו אלה הניח פרל יסוד למעמדה של טרנופול היהודית כמרכז חשוב בתהליכי ההשכלה הגליציאית במשך 33 שנה.

לפי החוזה האוסטרי־רוסי שנחתם בווינה ב־3 במאי 1815 החזירה רוסיה (סעיף I) את כל החבל הטרנופולי לאוסטריה. סעיף זה צורף גם כסעיף V לחוזה סופי (Acte final) של הקונגרס הוינאי מיום 9 ביוני 1815.

ו

אחרי שנחתם החוזה הסופי של הקונגרס הוינאי הטילו השלטונות הוינאים על הגוברנטור בגליציה, ברון פרנץ האואר (Hauer) לעשות את כל ההכנות הנחוצות לרווינדקציה (קבלה בחזרה) של החבל הטרנופולי. ברם הסנטור טהיילס, שלא השלים עם ויתורה של ממשלתו על

חבל טרנופול ולא מחל לצאר, ובעיקר ליועציו, שלא מנעו אותו משגיאה מחפירה זו של המדיניות הרוסית, עשה על דעת עצמו כל מיני קשיים בשעת ביצוע ההחזרה. לנציג הגוברניום בלבוב, הודיע שטרם קיבל הוראות מפטרבורג בדבר מסירת החבל. רק ב־25 ביולי 1815 הודיע ללבוב שההוראות למסור לאוסטריה את החבל הטרנופולי כבר נתקבלו.

פלוגות הצבא האוסטרי נכנסו לטרנופול ב־30 ביולי; ב־6 באוגוסט פורסם כרוז מאת טהיילס על החזרת החבל ובבניינים הממשלתיים הונפו סמלי המדינה ובזה בוצעה ההעברה הפורמלית של כל החבל לידי אוסטריה.

במו"מ שהתנהל בין הסנטור טהיילס ונציגי אוסטריה לא נהג טהיילס באדיבות יתירה, ודרש את הסכומים מהמסים שתאריך תשלומיהם חל לפני ה־20 ביוני. אולם נציגי אוסטריה סרבו לוותר על הסכומים שהיו די ניכרים.

כבכל תקופת־מעבר סבלו בימים אלה בעיקר היהודים. הקוזקים רדפו אותם, מפקחי המכס נטפלו אליהם בהאשמות, שהם מבריחים סחורות וסחטו מהם כסף. על תלונות השלטונות האוסטריים הצהיר טהיילס, שנתן הוראות מפורשות נגד מפירי החוק. האוסטרים שהספיקו להכיר את עמדתו השלילית עשו הכל, כדי להיפטר ממנו בהקדם האפשרי.

ב־19 באוגוסט 1815 נחתם הפרוטוקול על החשבונות עם האדמיניסטרציה הרוסית וב־22 באוגוסט עזב הסנטור טהיילס יחד עם יושב־ראש הוועד הטרנופולי באומגרנז את

של פרל עבד למעלה מ־25 שנה. נפטר בטרנופול בקיץ 1844. השאיר בכתב־יד תרגום עברי של מכתבי איילר, „משלי ר' יעקב מדובנא" וספר על אסתטיקה.

עליו: "Orient" 1844 p. 407
Allgemeine Zeitung des Judentums 1846 p. 105-106.

עמד בחילופי־מכתבים עם ריב"ל. מכתביו נדפסו ב„באר יצחק", וארשה 1899 עמ' 90, 105, 121—122.

64. תלמידו וחניכו של הסופר העברי יעקב גלבר־אייכנבוים, מחבר אוסף שירים „שירים שונים", לבוב 1834. בלשן כשרוני. הוא ריצה גם להכניס כמורה את יצחק אָרטר, שבא אפילו לשם כך לטרנופול, אבל הדבר לא יצא לפועל.

65. באחד מספרי הלימוד מנומק, מדוע מלמדים את התלמידים כתיבה ב„דייטש־יודישע שפראך":
„מזמן אין ליהודים שפה משלהם ותמיד היו מוכרחים להשתמש בשפת האומה שבתוכה הם חיים, אולם בכתב השתמשו תמיד באותיות העבריות, ביחוד היהודים המדברים גרמנית. היות ובזמן האחרון תורגמו החומש והתהילים לשפה הגרמנית באותיות עבריות, יהי מן התועלת שהנוער ילמד מספרים אלה ויתכונן ללימודי הדת" (ד"ר פ. פרידמן ע' 163—164).

66. אחרי שחרורה של טרנופול מידי רוסיה נפוצה ברוסיה אגדה, שאלכסנדר הראשון אמר, בביקור, „שבשביל יהודי זה (פרל) קשה היה לו לוותר על טרנופול".
Dr. M. Weissberg: Die neuhebräische Aufklärungsliteratur in Galizien, (Monatschrift f. Geschichte und Wissenschaft des Judentums), 1928, Heft 1-2 p. 83.

העיר ובזה נסתיים השלטון הרוסי. טרנופול היתה שוב עיר אוסטרית.

לאחר שובה של טרנופול לאוסטריה, המשיכו היהודים לשלם מסים שנקבעו בזמן היותם תחת הכיבוש הרוסי; הוטל עליהם לשלם מ־1 בנובמבר 1815 עד סוף אוקטובר 1816 מס־בשר בסך 120.808 פל׳ ומס־נרות בסך 98.108 פל׳.[67]

הקהילה פנתה בינואר 1816 בבקשה להוריד ממס־התוספת למס סבילות סך של 90.046 פל׳ נוכח העובדה, שהמסים החכורים הכניסו לממשלה למעלה מ־104.564 פל׳, סכום שהיה מוקצב, ועל ידי כך נשארו סכומים לכיסוי מס־התוספת. הבקשה נדחתה.[68]

בעיה מסובכת יותר היוו הבתים שנרכשו בימי הרוסים. בשנת 1805 נאסר על יהודי גליציה בערים ובעיירות, פרט ליהודי ברודי, לרכוש בתים שלא היו בבעלותם של יהודים וכן בתים שיהודים מכרו לנוצרים והם רצו למכרם שוב ליהודים. בימי הרוסים לא הקפידו על האיסור ואישרו כל קניית בית שנעשתה על ידי יהודים.

ב־16 בדצמבר 1816 פירסם הגוברניום הלבובי תקנה המחייבת את כל בעלי־הבתים, שקנו את בתיהם לפי החוק האוסטרי למכרם בחזרה לנוצרים.

אחרי פירסום התקנה הנ״ל הגישו 57 בעלי־בתים בטרנופול וואלשציקי בקשה, לאשר להם את הבתים שקנו בזמן הכיבוש הרוסי מידי נוצרים בטענה, שהרוסים ביטלו את חוקי אוסטריה הנוגעים ליהודים ואישרו את קניותיהם.

הגוברניום בלבוב שוכנע מנימוקים אלה, הציע לנהוג לפנים משורת הדין, ולהרשות ליהודים להשאיר את הבתים ברשותם אולם רק במקרים שהקניות נרשמו ואושרו בספרי הקרקעות בטרנופול לפני ה־6 באוגוסט 1816 ובזאלשציקי — לפני ה־8 באוגוסט 1816.

השלטונות המרכזיים לא הסכימו לעמדת הגוברניום ואישרו רק את קניית הבית של יעקב ניימן, שהיה המנהל של בית־הספר פרל, בגלל זכויותיו בשטח החינוך.

אחרי משא ומתן נענו בוינה (ב־18 בפברואר 1818) להשאיר את הבתים לבעליהם לימי חייהם. אך לעניין מכירה יצטרכו למכרם אך ורק לנוצרים.[69]

ב־14 באפריל 1818 פורסמה החלטת לשכת החצר בוינה האומרת: „יהודים במחוז הטרנופולי, שרכשו בזמן השלטון הרוסי בתים נוצריים וסדרו את רישומם בטרנופול עד ה־6 באוגוסט ובזאלשיצקי עד ה־8 באוגוסט 1815 (בתאריכים אלה הוחזר החבל לאוסטריה) וע״כ השיגו את הבעלות החוקית, מקבלים את אישור בעלותם לימי חייהם אולם בתנאי, שבמקרה שירצו למכור את בתיהם עליהם למכרם אך ורק לנוצרים״.[70] כך נפתרה בעיה כאובה זו.

חוץ מבעית הבתים נתעוררו עוד בעיות אחרות. היו מקרים שהשלטונות הרוסיים העניקו ליהודים רשיונות לתעסוקה במקצועות שהיו אסורים עליהם לפי החוקים האוסטריים, כך, למשל, אסור היה ליהודים להחזיק בתי־דפוס, פרט ללבוב. בזמן הכיבוש הרוסי, בשנת 1812, קיבל נחמן פינליש, קרובו של יוסף פרל, פריביליגיה להקים בטרנופול בית־דפוס עברי־גרמני.[71] בית־דפוס זה הוקם מחורבנו של בית־דפוס העברי בזבראז׳ שהתקיים רק שנה אחת — 1811. לאחר שבית־הדפוס הועבר בשנת תקע״ג לטרנופול היו בעלי הדפוס השותפים יעקב אוארבך ונחמן פינליש. גם למדפיס ר׳ בנימין בן אביגדור מזבראז׳ היתה שייכות לבית־דפוס זה. הספר העברי הראשון שנדפס בטרנופול היה כנראה „פענח רזא״ (תקע״א), ובסוף הספר חתומים „הפועלים מזבראז׳ העוסקים בדפוס חדש דק״ק טרנפאל״ והם מרדכי בן צבי־הירש והבחור אריה־לייב בן דוד. נחמן פינליש נטה להשכלה והתקשר עם יוסף פרל, שהדפיס בבית דפוסו את לוח השנה שלו ועוד כמה קונטרסים. החל משנת תקע״ד עברה כל הבעלות לידי פינליש ושותפו עזב את המפעל.[72]

בפברואר 1816 ביקש נחמן פינליש לאשר את הפריביליגיה שקיבל מידי הרוסים. הממשלה האוסטרית אישרה אותה ב־1 ביולי, אף כי לפי התקנות המיוחדות „רשאי יהודי לעסוק במקצוע זה רק בלבוב״.[73]

לאט־לאט חזרו חיי הקהילה למסלולם. טרנופול היתה קהילה ראשית (האופטגעמיינדע) ונספחו אליה העיירות סטרוז׳עב, טלוסטה, טרנורודה, קופיצ׳נצה, יאנוב וכמה ישובים קטנים של יהודים בכפרים.

בראש הקהילה עמד וועד מורכב משלושה חברים שנבחר כל שלוש שנים, ב־15 בספטמבר. בבחירות השתתפו ראשי המשפחות שהדליקו שנה לפני תאריכן מספר מסויים של נרות — בטרנופול חל מס משבעה נרות ומעלה. זכות הבחירה הסבילה היתה מותנית בידיעת קריאה וכתיבה בשפה

67. IV T. 2 Carton 2661 ad 238, Juli 1816.
68. IV. T. 2 Carton 2661 Nr. 158, Jannuar 1816.
69. Staatsarchiv Wien SA/1545, 25 Feber 1818.
70. Archiv des Min. d. Innern IV. T. 1, 15 April 1818.
71. לפי ד״ר הורביץ בסקירתו הביוגרפית על פרל. נוכח העובדה, שטרנופול היתה מנותקת מלבוב קיבל פרל את האישור להקים בית־דפוס, יסד את הדפוס, אולם מכר אותו לפינליש. בבית־הדפוס הזה נדפס בשנת 1813 התרגום ביידיש של משלי בידי מנדיל לאפין, הלוח של פרל לשנים תקע״ד, תקע״ה ותקע״ו, הספר „ראש אמונה״ לאברבנאל ופירסומי בית־הספר של פרל.
72. מאמרו של ד״ר מאיר בלבן על הדפוס העברי בפולין ב־Soncino Blätter III, H. 1 ומאמרו של א. מ. הברמן: הדפוס העברי בטרנאפאל ורשימת הספרים שנדפסו שם ב„עלים״ לביבליוגרפיה וינה תרצ״ה ע׳ 24—31.
73. IV. T. 7 Carton 2627.

הגרמנית ובתשלום מס־נרות (בטרנופול בעד עשרה נרות שנה שלימה לפני הבחירות).

ראשי הקהילה קיבלו — בהתאם ליכולת הקהילה — משכורת שנתית נוסף על שחרור ממס־הבשר ומס־הנרות, הכל לפי ראות־עיניו של שר־המחוז.

מלבד ראשי הקהילה היו עוד בקהילה משרות שנמסרו ע"פ בחירות, כגון: ראשי חברה קדישא, גבאי בית־הכנסת, גבאי בית־החולים, שמאים ורואי־חשבונות. על מנגנון הקהילה נמנו עוד המזכיר, הרב, הדיינים והשמשים. בסמכותה של הקהילה היה ייצוג האוכלוסיה היהודית והגנת זכויותיה, חתימת חוזים, דאגה למקרים סוציאליים, שמירה על רשימות האוכלוסיה, רשימת לידות, נישואים ותמותות, גביית מסים שנחכרו ע"י הקהילה, פיקוח על רכוש הקהילה וניהול ענייניה.

בראש הקהילה עמדו בשנים אלה שלושה פרנסים והם: נחמן פינליש, מנדל כהנברג, מ. גולדברג וחמישה חברי הוועד: אביש גולדהאבר, מנחם דינגיש, שלמה שרגא, פנחס הורוויץ, זליג פרל.

בראש הרבנות עמד ר' יהושע־השיל באב"ד, שהיה גם רב המחוז (קרייז־ראבינער) עם משכורת שנתית בסך 225 פל', ששולמה לו ע"י קהילת טרנופול וקהילותיה המסונפות לה. מלבד משכורתו קיבל גם תשלומים מיוחדים בעד הרשמת לידות, נישואים ותמותה (לפי ג' סוגים: I — 7½, II — 15, ו־III — 30 קרייצר), תשלומים בעד תעודות, והיה משוחרר מכל מסי הקהילה.

במצב הכלכלי של יהודי טרנופול לא חלו שינויים ניכרים. לפי המפקד בשנת 1827 היו במחוז טרנופול בקרב היהודים — 364 סוחרים קמעונים, 205 מוזגים, 8 סוחרי תוצרת טבק (טראפיקאנטן) ו־884 סוחרים בעיר טרנופול לבד. מ־76 בתי־מסחר רשומים היו 75 יהודים. מספר בעלי־המלאכה בלתי ידוע. באותה השנה היו במחוז טרנופול 11.997 תושבים יהודים ו־197.296 נוצרים.

עיקר פעולתו של פרל היתה מוקדשת לבית־ספרו וקודם כל השתדל לקבל את אישור השלטונות האוסטריים. היועץ של הגוברניום הלבובי אלויזי שטוטרהיים (Stutterheim) שקיבל בשם הממשלה את החבל הטרנופולי ואחר כך היה שר־המחוז, בדק את מצב בית־הספר והציע לגוברניום לקיי־מו[74]. גם בלבוב השתדלו בעניין זה — מיד לאחר שטרנופול חזרה לאוסטריה — נחמן פינליש ויעקב ניימן.

לפי יוזמת שטוטרהיים ביקרו הממונה על וועדת הלימודים פראנץ קראטר (Kratter) ונשיא הגוברניום בארון פראנץ האואר בזמן שהותו בטרנופול בספטמבר 1816, את בית־הספר. שטוטרהיים היה גם נוכח בבחינות התלמידים ב־19 בספטמבר 1816 ושלח מיד ללבוב דו"ח מפורט על

רשמיו, בו הרים על נס את שיטת הלימודים ורמת התלמידים.

פרל בעצמו וגם ידידיו בלבוב לא נחו והמשיכו בהשתדלויותיהם אצל השלטונות. הגוברניום שלח ב־19 באוקטובר 1815 דין וחשבון לוועדת החינוך (Studien-kommission) בוינה ובו כתוב: „כאשר סופחו בשנת 1809 המחוזות טרנופול וצ'ורטקוב לשלטון הרוסי חוסלו כל בתי־הספר שהיו קיימים בימי השלטון האוסטרי. לעומת זאת נוסד בטרנופול, הודות להשתדלותו של יוסף פרל ובעזרתו של הסנטור הרוסי פון טהיילס, בית־ספר יהודי חפשי (Israelitische Freyschule) שהיה בנוי בעצם לפי תכנית בית־ספר יסודי אוסטרי (Hauptschule) ולפי תכניתו ומגמתו הוא מטפח את החינוך הדתי והמוסרי של הנוער היהודי. נוסף על הלימודים הרגילים של בית־ספר יסודי מלמדים בכיתה הרביעית גם לימודים מסחריים ואת השפות הצרפתית והפולנית. הוקם בית מוצק ומתאים. בית הספר התקיים מנדבות ותרומות, מרווחי מס־הבשר הכשר ומסים עירוניים בטרנופול וזבראז' שהסנטור טהיילס אישר לטובת המפעל. פון שטוטרהיים, שנקבע כשר המחוז, בדק אחרי קבלת החבל הנ"ל מוסד חינוכי זה ומציע לקיימו הלאה"[75].

מתוך הרצאת לשכת־החצר שנמסרה בשולי הדו"ח אנו למדים, שהגוברניום הציע לאשר את בית־הספר כבית־ספר פרטי, בתנאי שילמדו בו רק מורים מוסמכים ושיתנהל בהתאם לחוקי בתי־הספר והבחינות תהיינה פומביות. את בית־הספר יש להעמיד — דוגמת בית־הספר בברודי — תחת פיקוח המפקח הכללי. נשיא הגוברניום האואר תמך בהצעת הגוברניום בנימוק, שע"י בית־ספר כזה יופץ הלימוד הגרמני יותר מאשר ע"י בית־ספר נוצרי. הוא בעצמו היה נוכח בבחינה ושוכנע מרמתו הגבוהה של בית־הספר. הצעת הגוברניום נתקבלה ובית־הספר הוכר בתנאים המוצעים.

בינתיים הורע בשנים 1816—1817 המצב הכספי של בית־הספר, משרת המנהל בוטלה והמורים לפולנית ולמלאכת־יד פוטרו. המשכורות לא שולמו בזמנם. הגרעון גדל והלך. עד מרס 1817 הושקע בבניין וריהוט סך של 25.000 פלורין ופרל בעצמו נתן מכספיו הוא 18.000 פל'. אז החליט לפנות אל הממשלה בתכנית לשפר את המצב. בתזכירו מ־26 במרס 1817[76] הצהיר, שהוא מוכן למסור לקהילה בטרנופול את בניין בית־הספר ובית־התפילה תמורת קרן בסך אלפיים פלורין שמריבית (6%) יוענקו מדי שנה בשנה, שלוש

74. Archiv des Ministeriums für Kultus u. Unterricht Wien. 23 a ad. 70 ex Mai 1816.
75. Archiv Kultus Ministerium 23 a 1816 ("Israelitische Freischule zu Tarnopol").
76. Archiv des Ministeriums f. Kultus u. Unterricht Wien SA/6265 ad 21 August 1817 Isr. Freyschule zu Tarnopol und deren Erhebung zur Hauptschule.

סטיפנדיות לתלמידי בית־הספר. לפרל עצמו ישולמו 3000 פל׳ במזומן במשך 5—8 שנים, ו־800 רובלים שפרל לקח בהלוואה מעירית זבראז׳ להקמת הבנין. פרל יעמוד עד סוף ימי חייו בראש בית־הספר ובית־התפילה, ימנה את המורים, והוא גם יהיה רשאי לקבוע את יורשו. פרל והמורים פטורים ממסי קהילה, כדי למנוע כל מיני סכסוכים, במקרה שהנהלת הקהילה תמצא בידי קנאים שירצו לרדוף את המורים המשכילים. לכיסוי התקציב מציע פרל ליסד קרן בית־הספר (שול־פאנד) שתורכב: א. מתוספת למס בשר כשר — (מכל שור תגבה הקהילה 2 פלורין 15 קרייצר, מפרה — 1 פל׳ 30 קרייצר, מעגל, כבש ועז — 7.5 קרייצר); ב. משכר־לימוד שנתי בסך 4—9 פל׳ ו־18 פל׳ לכל תלמיד. תלמידים עניים משוחררים משכר־לימוד. תקציב ההוצאות (7 מורים ללימודים כלליים, שני מורים לתלמוד, עוזר אחד ושני שמשים) יעלה לפי דעתו לסך של 3.105 פל׳, מציע הוא לקבוע את בית־הספר ממוסד פרטי, לבית־ספר יסודי סדיר עם זכויות פומביות בהשגחתה של הקהילה הטרנופולית.

פרל הציע גם כמה שינויים בתכנית הלימודים, כגון: לימוד השפה האיטלקית, שרטוט, וכו׳, לתזכירו צירף פרל הצהרת ראשי הקהילה שהם מסכימים להצעותיו.

הגוברניום תמך בפני וועדת הלימודים (Studien-kommission) בוינה בהצעותיו של פרל בהדגישו את זכויותיו למען החינוך וההשכלה בין יהודי גליציה והציע להעניק לו מדליית־זהב בינונית. וועדת הלימודים העבירה את התזכיר עם הרצאה מקיפה על עמדתה אל לשכת הקיסר, בהדגשה מפורשת, שפרל מתכוון להפוך את בית־הספר לבית־ספר ראשי ופומבי. הוועדה הכירה גם בנחיצות ליסד קרן־הקצבה (Dotationsfund) בהשתתפות יהודי טרנופול והקהילות השכנות לשם הקמת בניין בהתאם לדרישות חוק בתי־הספר, אולם התנגדה לתוספת מיוחדת למס־הבשר העלולה להזיק להכנסות מהמס הנ״ל. היא המליצה לכסות את הגרעון בתקציב ע״י הקהילות בהתנדבות. באם תנאי זה יקויים, אזי מסכימה היא להפיכת בית־הספר לבית־ספר ראשי יהודי ציבורי (Oeffentliche deutsche jüdische Hauptschule) לפי התנאים שהציע פרל ובהנהלתו.

הקיסר פרנץ ו קיבל את הצעות הוועד ואישר ב־11 בספטמבר 1817 בהרמנשטדט את ההחלטה דלקמן:

„אני מסכים שבית־הספר היהודי בטרנופול, שנוסד לפני שנים אחדות, ימשיך להתקיים כבית־ספר ראשי יהודי ציבורי, בתנאי שתגוייס הקרן הדרושה לכך, מבלי שיטילו על מישהו לחץ או כפיה שאינם מן היושר, או ע״י תוספת למסים ממלכתיים המוטלים על היהודים.

מבחינת הפיקוח העליון ההנהלה, מורים ומקצועות הלימוד, צריך בית־ספר זה להיות מסודר דוגמת בתי־הספר הנוצריים. מובן מאליו, שבמקום הדת הנוצרית ילמדו את הדת היהודית, ובמקרה צורך יש להתיר ליהודים מקצועות־לימוד שאינם נהוגים בבתי־הספר הנוצריים. אפשר למנות את פרל לראש בית־הספר. ילדים נוצריים לא יבקרו בבית־הספר היהודי.״[77]

לאחר שפרל קיבל את האישור הנ״ל, חתם ב־23 בינואר 1818 על הסכם עם הקהילה הטרנופולית ובו העביר לידיה את זכויות הבעלות של בית־הספר ובית־התפילה לפי התנאים שהוזכרו. הסכמים דומים נחתמו עם הקהילות השכנות: גז׳מאלוב, סקאלט, מיקולינצה, טרמבובלה, שהתחייבו לגבות מסים מבשר כשר לטובת בית־הספר ותמורת זה היו רשאיות לשלוח את ילדיהם לבית־הספר נגד שכר־לימוד רגיל. ב־22 בדצמבר 1819 הצטרפה להסכמים אלה גם קהילת זבראז׳.[78]

ב־12 בספטמבר 1818 אושר ע״י הגוברניום כתב־ביסוס, שהיווה את היסוד היורידי לבית־הספר של פרל, ובו גם אישור ההסכמים לבין פרל והקהילה הטרנופולית והקהילות השכנות הנ״ל. לכתב זה הוכנסו גם עיקרי ההחלטה הקיסרית מ־11 בספטמבר 1817.

אחרי מתן מכתב־היסוד קיבל פרל אות־הצטיינות בצורת מדליית זהב בינונית. ב־16 בנובמבר 1820 אישר הקיסר את מתן אות־ההצטיינות ויחד עם זה מינה את פרל למנהל בית־הספר עם הסמכות למנות את ממלא־מקומו, יורשו ומורים באישור המשרד המוסמך.[79]

77. Archiv des Min. f. Kultus u. Unterricht 23a 213 ex Sept. 1817.

78. האיחור בא עקב התנגדות תושבי הקהילה שהיו ברובם חסידים ולא רצו להתחייב לשלם תרומה קבועה. רק הודות לעובדה שראשי הקהילה ומספר משפחות יהודיות מכובדות היו בעד הצטרפות נתנו שלטונות וינה לגוברניום הוראה לדרוש הצטרפות להסכם נגד רצון החסידים. זבראז׳ התחייבה לתרום תרומה שנתית בסך 450 פלורין. Archiv d. Min. f. Kultus u. Unterricht SA/8173 20 Dez. 1819.

79. וזו לשון החלטת הקיסר:

Ich genehmige dass zu Tarnopol gemäss den von der Studien Commission gemachten Anträgen eine israelitische Hauptschule errichtet werde und ernenne zum Direktor derselben den Joseph Perl, welchen Ich zugleich die Erlaubniss erteilte, seinen Stellvertreter und seinen Nachfolger, wie auch taugliche Lehrer, solange er das Amt eines Direktor besorgen wird, unter Bestätigung der ordentlichen Behörde zu ernennen. In Ansehnung der gemachten ansehnlichen Aufopferungen und des bezeigten lobenswerthen Eifers verleihe Ich dem Joseph Perl die mittlere Goldene Ehrenmedaille mit Ohr und Band um deren Ueberkommung sich an Mein Oberstkammeramt zu wenden ist.

Troppau 16 November 1820.

FRANZ

משכורתו השנתית כמנהל בית־הספר היתה 600 פלורין, אולם פרל סרב לקבלה (Dr. Horowitz Jahrbuch V p. 219-220).

עם הכרזת בית־הספר לבית־ספר ראשי ציבורי היה צורך להתאים את מבנהו לתכנית רשת החינוך הכללי ולקבוע את זמן הלימודים לארבע שנים בגיל של 7—14 שנים; שינויים אלה צמצמו גם את מסגרת הלימודים העבריים.

פרל לא הסתפק במה שהשיג ב־8 בנובמבר 1819. בעת שהותו בוינה ביקר אצל יושב ראש וועדת הלימודים והגיש לו מכתב עם תזכיר (60 עמודים) [80], בו תיאר את המצב העלוב הקיים בחינוך היהודים ובפרט בחדרים. הוא חוזר כאן על הדברים שבתזכירו משנת 1812 לסנטור טהיילס. לפי הצעתו צריך: א. לחסל את החינוך בחדרים, ב. להקים בתי־ספר סדירים דוגמת בית־הספר בטרנופול ובהם יש לאחד את לימודי השפה העברית ודקדוקה, התורה עם תרגום גרמני ותלמוד, עם לימודי בית־הספר היסודיים.

את התלמוד יש להורות באופן שיטתי ובצורה שהנוער יפיק ממנו תועלת מוסרית. יש למנות בבתי־הספר מורים מוסמכים; לבלתי־מוסמכים יש לאסור את ההוראה הפרטית.

פרל מציע להקים כנסת (Synode) מורכבת מ„אנשים נאורים ומשכילים של העם היהודי", שתהווה נציגות העם היהודי כלפי הממשלה (als Organ des jüdischen Volkes bei der Regierung) ותנהל את ענייני הדת היהודית וגם את הפיקוח על מערכת החינוך ומוסדותיו.

בכתב־לוואי הביע פרל את הדעה, שכנסת כזאת תוכל להביא לממשלה תועלת רבה בסידור רישום ספרי הילדה, התמותה והנישואים, הנמצא בגליציה במצב של הונחה, ולתת לממשלה הסברים מוסמכים על חוקי הדת ומנהגיה. בעזרתה תוכל הממשלה למנות רבנים בעלי־השכלה, שידעו להסביר ליהודים את חשיבות הגיוס לצבא וכדומה, להדריך את ההמונים המוסתים על ידי רבנים קנאים המתנגדים לכל שיפור בחינוך ובעיצוב יחסים הוגנים לגבי הממשלה.

כרגיל, שאלה וינה לחוות דעתו של הגוברניום. הגוברניום הביע את החשש, שיהודי גליציה יראו בהצעות אלה שאיפה לריפורמה דתית, ביחוד בהצעה להפסיק את לימודי הדת לפי המסורת ובהקמת כנסת, כי מהן נדף — לאמיתו של דבר — ריח ריפורמה דתית. מסיבות אלה אין הגוברניום נוטה להצעות הנ"ל. לעומת זאת יש — לפי דעתו — להסכים לעת־עתה ליסוד בתי־ספר לפי דוגמת טרנופול וזאת בהדרגה ולא בפיקוח הכנסת שהציע פרל, אלא בפיקוח המפקח הראשי. יש להימנע מכל לחץ וכפייה, ואת התקציבים יש לכסות ממקורות מקומיים ולא ע"י הטלת מסים חדשים.

שלטונות וינה קיבלו את דעת הגוברניום [81], אולם בשינוי, שהפיקוח על בית־הספר יימסר לידי המנגנון של בתי־הספר הכלליים. מכל העניין לא יצא בסופו של דבר כלום, למרות שפרל שהה כשנה שלמה בלבוב. הפעם לפי בקשת הגוברניום בלבוב, שכינס פגישה של ראשי היהודים בגליציה בקשר עם ההכנות לתקנון חדש בשביל יהודי גליציה. פרל היה בין הפעילים בפגישה והציע תיקונים שונים [82].

בשהותו בלבוב בא גם בדברים גם עם הרב הלבובי אורנשטיין„ בדבר הקמת בתי־ספר על יסודות מתונים עם ויתורים גדולים לאדוקים, אולם לשוא. הרב אורנשטיין בקנאותו הקיצונית דחה כל נסיון פשרה [83].

בפקודת הקיסר — מיום 22 בינואר 1820 — בעניין היהודים בגליציה, בקשר עם השינויים שעמדו לחול עם הסידור החדש של תקנות היהודים, הודגש, שהנוער היהודי חייב, פרט ללימודי הדת, ללמוד בבתי־ספר נוצריים. ב־17 ביולי 1820 פנה פרל אל הגוברניום בהצעה ליסד בברודי בית־ספר יהודי לפי דוגמת טרנופול. בית־ספר כזה נחוץ שם — לפי דעתו — מאד, נוכח קיום בית־הספר הריאלי. הוא הביע את אמונתו, שאחרי יסוד בית־ספר בברודי יהיה קל יותר להקים בתי־ספר ביתר הערים, היות וברודי משמשת להן דוגמה בכל פעולותיה. הגוברניום העריך אמנם את שאיפותיו של פרל להרים את מצב ההשכלה בין היהודים, אבל את הצעתו דחה.

כאשר עמדה בשנת 1821 על סדר היום שאלת איסור התלבושת המסורתית ויתר השינויים בקשר עם הצעדים שנעשו לשם קביעת תקנות חדשות למען היהודים בכל אוסטריה, ובגליציה בפרט, הציע הגוברניום הגליצאי, לפי יוזמת מספר יהודים עשירים, לאסור על היהודים את התלבושת המסורתית עוד לפני שיחליטו על התקנות החדשות.

ב־21 בספטמבר 1821 החליט פרל לנצל את תשומת לבה של הממשלה לענייני היהודים, והציע „תכנית מצויינת לארגן מחדש את בתי־הספר העממיים" שחוסלו, ולהעמידם תחת פיקוח הממלכה, וכן להרשות ליהודים לשלוח את ילדיהם לגימנסיות — כי רק בחינוך מתאים ראה פרל את הדרך היחידה לתקן את מצב היהודים ולסגלם לדרישות המדינה.

בתזכירו חזר שוב פרל על הצעתו משנת 1819 להקים כנסת יהודית קבועה, מורכבת מאישים משכילים, מהימנים, כבאי־כח העם היהודי שתנהל את כל ענייניו, תפקח על רשת החינוך ותייצגו כלפי המדינה.

80. "Die Erziehung der jüdischen Jugend in Galizien wie sie ist und wie sie sein sollte". Arch. d. Min. f. Unterricht u. Kultus Wien SA/5049 1826, 16 August. 23 A 5213 Okt. 1830. נמצא גם בתיק:

81. Archiv des Min. f. Unterricht u. Kultus SA/5049.

82. Dr. Horowitz p. 223-224.

83. M. Weissberg MS f. G. u. W. d. J. 1927, p. 83.

הממשלה הוינאית לא קיבלה את תכניתו. היא הרשתה רק ליהודים להקים על חשבונם הם בתי־ספר יסודיים לפי דוגמת בית־הספר של פרל בטרנופול, אשר יעמדו תחת פיקוח בתי־הספר הקתוליים. לאחר זמן מועט הסכימה, שבתי־הספר האלה יעמדו תחת פיקוח המשרדים המחוזיים [84].

פרל דרש גם לבטל את הבחינות מספרו של הירץ הומברג „בני־ציון", שנדרשו מהמועמדים לברית־נישואים. לא מן היושר הוא — נימק פרל את דרישתו זו — להעמיד מכשולים לנישואים, בפרט שאין ביכלתם של בתי־הספר היהודיים והנוצריים לקלוט את כל ילדי ישראל מחד־גיסא, ומאידך אין היהודים נוטים לשלוח את ילדיהם לבתי־ספר אלה. הצעותיו אלה נדחו.

בשנת 1825—1826 המליצו המשרדים הממשלתיים המרכזיים בוינה להקים מכון להשתלמות רבנים לפי דוגמת המכון לרבנים בפדואה. הגוברניום הגליציאני הביע את דעתו, כי הדרישה שמועמדים לרבנים יבקרו — כפי שזה נהוג בפדואה — גם בבית־ספר גבוה נוצרי, תמוטט את אימון היהודים ברבניהם. לפי דעתו יש לדרוש מאת הרבנים תעודה, שגמרו את לימודים בבית־הספר בטרנופול.

הגוברניום שאל לדעתו של פרל בענין זה. פרל התנגד להקמת מכון לרבנים דוגמת פדואה, היות ורבני גליציה והמלמדים „מחוסרים כל השכלה כללית" וטרם הגיע הזמן ליסוד מכון כזה [85]. היה אמנם בדעתו להקים על־יד בית־הספר שלו סמינריון מיוחד להשתלמות רבנים, ובראשו חשב להעמיד את ש. י. רפפורט, אולם התכנית לא יצאה לפועל בגלל חוסר אמצעים כספיים. גם מועמדותו של שי"ר חדלה כבר להיות אקטואלית — מכיון שהוא קיבל בינתיים משרה בחברת חוכרי מס־הבשר הכשר בברודי, דבר שהרגיז, אגב, מאד את פרל, כי ראה בזה עוול גדול ששי"ר הסכים „לחת את שמו ולהתאמץ כדי לשדוד קהילה שלימה. כי אחרת לא אוכל לסמן את הקבלנות הברודאית", ובכלל לא נאה — לפי דעתו — לשי"ר „להתרוצץ בברודי עם קצבים" [86].

בשנת 1826 הגה פרל את הרעיון להרחיב את בית־הספר ולהוציאו ממסגרת בתי־הספר הנורמליים. הוא התכוון להקים ע"י בית־הספר מוסד, שבו ימשיכו התלמידים, שאין ברצונם להתמסר למלאכה או ללימודים בבית־ספר גבוה כללי, בלימודים העבריים וישתלמו גם בידיעות כלליות. בראש המוסד חשב להעמיד מורה מיוחד ללימודים עבריים שיוכל לכהן כמטיף בבית־התפילה.

באוקטובר אותה השנה התאונן פרל בפני השלטונות שאין ביכלתו להוציא לאור ספרי־לימוד, היות ואין, פרט לטרנופול, בתי־ספר ביתר הקהילות בגליציה.

בתקופה זו פנו אליו השלטונות בשאלה, אם ביכלתו

יוסף פרל *Joseph Perl*

לספח לבית־הספר שלו סמינריון למורים אשכנזים — יהודים. פרל ענה בחיוב, אבל הענין לא זז ממקומו. בשנת 1833 הוסיף פרל אפילו אגף לבניין ועיבד תכנית להקמת הסמינריון, אולם לשוא [87].

בשנת 1833, כאשר הוגשה ללשכת החצר בוינה הצעה להקים בית־מדרש יהודי לפילוסופיה בגליציה (Israelitisch-philosophische Lehranstalt in Galizien), דרשו השלטונות את חוות־דעתו של פרל. הוא הציע ליסד בטרנופול בית־מדרש לרבנים עם שש שנות־לימודים בתנ"ך, משנה, תלמוד בבלי וירושלמי, פוסקים, מדרשים, ספרי־דת, דקדוק, סגנון, תרגומים, תורת הגיון, ריטוריקה והומילטיקה.

מלבד הלימודים העבריים הציע גם להכניס את לימוד השפה הגרמנית, קליגרפיה, חשבון, תורת־הסגנון, היסטוריה כללית, גיאוגרפיה, תולדות הטבע, מתימטיקה, הנהלת חשבונות, פולנית וצרפתית.

84. Archiv Min. d. Innern: V T 1, Duldung der Juden in Galizien 1815—1828.

85. IV T 1 1815—1828 kt. 781/179 Febr. 1826.

86. מכתבו אל שי"ר מ־30 בנובמבר 1825, נדפס בי. ווייגלעז עמ' XXXIV

87. Archiv Min. f. Kultus u. Unterricht 23 E 169 5 Juli 1836.

לכיסוי התקציב הציע פרל: א. לשלם 1800 פל' מקרן בתי־הספר שחוסלו בשנת 1806, ב. לבטל את ה„גזרה" של בחינות לשם השגת רשיון נישואים, ובמקום זה לקבוע דמי־נישואים לטובת קרן בתי־הספר, ג. להטיל על יהודי טרנופול שאינם שולחים את ילדיהם לבית־הספר היהודי לשלם את דמי־הלימוד.

הצעותיו לכיסוי התקציב נדחו ע"י וועדת הלימודים בוינה[88] ובזה נכשלה כל התכנית.

פרל שהיה משוכנע, שרק תיקון יסודי בחינוך ילדי ישראל יוכל להביא שינויים מרחיקי לכת בתהליך חיי היהודים בגליציה ובמעמדם בעיני הממשלה, דאג גם לחינוך המקצועי של הנוער. הוא הבין, כרוב משכילי דורו עם מנדל לאֶפין בראש, שיש לשנות את ההרכב הסוציאלי והמקצועי של היהודים, להוציאם מהמסחר הקמעוני והרוכלות ולהכניס חלק ניכר מהם לתוך תהליך הייצור במלאכות והתעשיה, שהתחילה בתקופתו לתפוס עמדות בחיים הכלכליים בגליציה.

אחד הגורמים המכריעים של המצב הכלכלי הירוד ראה בהצטופפות היהודים בערים הגדולות, וביחוד בלבוב, שמה זרמו מכל הארץ מתוך תקווה שימצאו פה תנאי חיים קלים יותר. המימרא של פרל: "Je mehr Juden in Lemberg desto mehr „גזרות" im Lande"[89] הלמה את המציאות.

כבר בתזכירו אל טהיילס ואל השלטונות האוסטריים דובר על הצורך לחנך את הנוער היהודי לבעלי־מלאכה מאומנים. בבית־הספר שלו הסדיר גם מעבדה מיוחדת (שול־פאבריק). הוא חשב גם על ארגון קורסים ללימודי מלאכות וכיתה מיוחדת למטרה זו. אולם כל זה נשאר בגדר תכניות. מרווחי הקרן של האלפיים פל', שנוסדה לפי מכתב־היסוד של בית־הספר, בסך 120 פל' לשנה, הכניס הוא לסדנות של בעלי־מלאכה נוצריים בטרנופול, לבוב וגם בוינה את אלה מתלמידיו שגילו נטיה למלאכה. ביחוד בחר במלאכות שלא היו שכיחות בקרב היהודים, כגון מסגרות, נפחות, פחחות, נגרות וכו', למרות הקשיים וההתנגדות מטעם אגודות בעלי־המלאכה הנוצריות. כך אומנו שלושה מסגרים, שני נפחים, עושה כפפות אחד, בנאי אחד ומספר פחחים.

בראותו אפשרות לפעולה רחבה יותר בשטח זה, עיבד בשנת 1828 יחד עם ידידו ר' מרדכי־בריש מרגליות, שהיה חבר בית־הדין המסחרי וסוכן של קופת החסכון, תכנית לייסד ביום הולדתו הששים של הקיסר פרנץ ו ב־9 בפברואר 1828 „אגודה להפצת תעשיה ומלאכות מועילות בקרב יהודי גליציה" (Verein zur Verbreitung nützlicher Gewerbe unter der galizischen Judenschaft).

ב־9 בפברואר 1828 נתקבלו שניהם לראיון אצל נציב גליציה הנסיך לובקוביץ (Lobkowitz) והגישו לו את התזכיר ליסוד האגודה הנ"ל. בראיון זה הציעו להקיף בפעולות החברה גם את החקלאות[90].

לובקוביץ התיר להם לכנס אסיפת־יסוד שהתקיימה ב־12 מרס 1828 ובה השתתפו ד"ר יעקב רפפורט, ד. אפשטיין, נתן קולישר (Kolischer), ד"ר קולישר, הירץ אטינגר — כולם אנשי לבוב. אחרי שנקבע גובה דמי החברים נבחרה וועדה של שלשה חברים להכנת תקנות האגודה.

פרל ומרגליות השתדלו להשיג את אישור התקנות, ולשם זה נתקבל פרל גם ע"י הקנצלר מטרניך (ב־1 ביוני 1829).

ב־24 ביולי 1832 הכינה לשכת החצר דו"ח[91] ובו נאמר: פרל הציע להקים אגודה להפצת מלאכות מועילות בקרב היהודים. לפי התקנות יוכל חבר להתקבל לאגודה, לאחר שיכניס 200 פל', או שיתחייב ע"ח נכסיו דלא ניידי בסך 5% מערכם. גם יהודים מחוץ לאוסטריה רשאים להיות חברי האגודה[92]. האגודה מתחייבת להכניס ילדים עניים הרוצים ללמוד מלאכה מועילה והמחוננים בכשרונות הנחוצים, אל בעלי־מלאכה לשם לימוד וכן תדאג לכלכלתם, תלבשתם, לשלם עבורם את שכר־הלימוד ומסי אגודת בעלי המלאכה.

לפי הדו"ח הצטרפו כבר לאגודה חברים מתוך „מעמד יהודים אמידים" שהתחייבו לסלק דמי־חבר מסויימים, וגם העמידו אותם לרשות הנהלת האגודה המורכבת מחבר ביה"ד המסחרי בלבוב — מרכוס מרגליות, ואחרים. האגודה תתחיל בפעולותיה כשיהיה לה סכום של עשרים אלף פל'.

ב־11 באפריל 1833 — עשרה חדשים אחרי שהוגשה הרצאת לשכת־החצר — נתן הקיסר הוראה להעבירה לידי שר המשטרה סדלניצקי (Sedlnitzky) שיחווה דעתו, אם בתנאים השוררים אין חשש ליסוד החברה ואם יש להרשות את הקמתה.

סדלניצקי פנה ב־4 במאי 1833 אל מנהל המשטרה

88. Archiv d. Min. f. Kultus u. Unterricht 23 a 14 Juli 1833 Z. 12049.

ה. רייטמן, שפרסם אחרי מותו של פרל סקירה "Joseph Perl u. die Schule zu Tarnopol" בכתב־העת של ד"ר אברהם גייגר: Wissenschaftliche Zeitschrift für jüdische Theologie 1839 p. 312--318. הוא כותב כי הצעה זו הוצעה ע"י פרל בשנת 1836, אולם לפי תעודות ארכיוניות הוצאה בעצם כבר בשנת 1833.

89. מכתבו מיום 20.2.1826 אל פריהלינג, י. ווינלעז ע' XLIX

90. ארכיון הנציבות הגליצאית בלבוב. Fasc. 11 Juden, Allge-meine Sachen Nr. 14690-1830.

91. Staatsarchiv Wien. S.A. 4200 ex 4 Juli 1832.

92. לסעיף זה התנגדה הממשלה הוינאית מתוך חשש שבאופן כזה "die Einschleichung fremder Individuen erleichtert werde" ושינתה את הסעיף, שרק חברים עשירים יכולים להצטרף לאגודה.

בלבוב פוֹן סאַחר וביקש את דעתו על התקנות של החברה ולמסור דין וחשבון על יוסף פרל, אישיותו, הלך־מחשבותיו ומעמדו בקרב היהודים, ואם יש להרשות יסוד חברה כזאת. אחרי חדשיים קיבל סדלניצקי את הדו״ח וב־8 במארס 1834 הגיש את הרצאתו בכתב לקיסר [93].

עמדת מנהל המשטרה בלבוב בדו״ח היתה, שאין להתנגד להקמת אגודה להפצת מלאכות מועילות בקרב יהודי גליציה. הקמתה רצויה מטעמים פוליטיים ואדמיניסטרטיביים והיא תתרום הרבה להתקרבות אזרחית של היהודים גם מנקודת השקפתה של המשטרה, בפרט שהיהודים נמנים, מבחינה פוליטית, על אוהדי המשטר הקיים. יש רק להתנגד לסעיף 2 של התקנות המוצעות, שלפיו יכולים להשתייך לאגודה גם יהודי חו״ל, אולם אפשר לדרוש שבכל האספות ינכחו קומיסרים מטעם הממשלה שיעמדו על משמר האינטרסים של הממלכה. המדינה מעוניינת שתושביה היהודים ישתוו במרוצת הזמן לאוכלוסיה הכללית ויהוו חלק ממנה. זאת אפשר להשיג ע״י חינוכם הדתי, המוסרי והאינטלקטואלי המתאים וע״י עידוד הכוונתם למקצועות, שגם הם וגם החברה האזרחית יפיקו מהם תועלת. האגודה המוצעת היא אחד האמצעים החיוביים שיאפשרו השגת מטרה זו, ומשום כך אין כל חשש להסכים ליסודה, בפרט שחברי האגודה מקבלים על עצמם את כל ההוצאות ולא יהיו למעמסה על הממשלה. בעל ההצעה, יוסף פרל, ראוי מבחינת השכלתו, ובהיות לו שם טוב בקרב בני דתו, לבצע את התכנית ולעמוד בראש המפעל. לפיכך הציע סדלניצקי לקיסר לאשר את יסוד האגודה עם השינוי המוצע ע״י המשטרה הלבובית, שלפי התקנות יוכלו להשתייך לאגודה רק יהודים תושבי גליציה, להוציא יהודים מחו״ל. יש גם להתנות תנאי, שבאספות האגודה יינכח תמיד קומיסר ממשלתי שיקבל הוראות מידי הגוברניום הגליציאי.

למרות המלצתו של שר המשטרה סדלניצקי, לא אישר הקיסר את יסוד האגודה. המייסדים לא הצליחו כפי הנראה לגייס את הסכומים הדרושים לאישור והבקשה נדחתה עוד לשנים. האישור ניתן רק ב־11 באפריל 1848 [94], תשע שנים לאחר שפרל לא היה כבר בחיים.

אף כי פרל לא הצליח להגשים את כל תכניותיו בשדה החינוך, השפיע הרבה על התפתחותו. מבין תלמידי בית־ספרו יצא מספר חלוצים בשטחי החיים של הציבור היהודי: רופאים מומחים, הירורגים ומורים מוכשרים שארגנו בתי־ספר דומים מחוץ לגבולות אוסטריה.

לפי דוגמת בית־הספר בטרנופול נוסדו ע״י תלמידיו, או בהשפעתם, בתי־ספר אלו: בשנת 1822 — באוּמאַן; בשנת 1827 — ע״י בצלאל שטרן באודיסה, ובקישיניוב. גם המנהל המפורסם של בית־הספר היהודי בברודי, ה.

רייטמן היה מתלמידי בית־ספרו. ואין פלא שחוגים אדוקים לא היו מרוצים ממפעלו, ראו בו מפיץ אפיקורסות והתנגדו לו בכל צורה. כנגד זה קראו לו המשכילים „המשביר בר לכל רעבי חכמה״ [95].

לא רק בטרנופול בלבד ניהלו האדוקים מלחמה חריפה נגד פרל ובית־ספרו. זמן קצר לאחר שטרנופול הוחזרה לאוסטריה, הכריז הרב הלבובי ר׳ יעקב אורנשטיין (ב־17 במאי 1816) חרם פומבי נגד בתי־הספר בברודי, ש„היא מני אז ידועה לנו כעיר מוסתת״ וטרנופול „שהקימה כבר בית־ספר ובו מחונך הנוער, לצערנו, בשפות ומדעים״ [96], וחניכי בית־הספר המתחתנים עם בחורות מלבוב מפיצים „רעיונות זרים אלה״ גם בקרב הנוער בלבוב, ומסיתים אותו לקרוא ספרים בשפות לועזיות ולהסתגל למנהגים זרים. כדי למנוע רעה זו „מכריזים אנו את החרם הגדול על כל אב משפחה שיחתן את בנו או בתו עם בני שתי הערים הללו״. בסוף מובאות כל הקללות הקשורות בחרם הגדול. כך הוכרזה המלחמה נגד יוסף פרל ומפעלו, ע״י האדוקים, ואליהם הצטרפו גם החסידים.

בעיר טרנופול וסביבתה קמו מתנגדים שהחרימו את פרל ומפעלו, לא עברו ברחוב ששם נמצא בית־הספר ובית־התפילה. נגדו יצאו גם הרב מטרנופול ר׳ יהושע־השיל באב״ד ובני משפחתו, שהצהיר לא פעם בעל־פה ובכתב שאסור לשלוח ילדים לבית־הספר.

גם קהילת זבראז׳ הגישה ערעור לשלטונות בשנת 1819, בזמן שלבית־הספר הועבק מעמד של בית־ספר יהודי ראשי. הערעור לא נתקבל ע״י הגוברנטור האואר מפני שלא היה חתום ע״י ראשי הקהל המוסמכים אלא ע״י ה„חסידים המתנגדים לכל השכלה״ [97].

באוגוסט 1827 חידשו 23 בתי־מדרש בטרנופול [98] את התנגדותם והגישו כתב מחאה. אולם הגוברניום דחה אותו בטענה שהוגש מחוגי החסידים המתנגדים לכל השכלה שהיא.

ההתנגדות העזה ביותר באה מקרב החסידים והרבי ר׳

93. "Vortrag über den Vorschlag des Direktors der israelitischen Hauptschule zu Tarnopol Joseph Perl wegen Gründung eines Vereines zur Verbreitung nützlicher Gewerbe unter d. galizischen Judenschaft". Archiv d. Min. d. Innern : Polizeiakten Nr. 3348.

94. Gerson Wolf : Josef Wertheimer, Wien 1860 p. 105.

95. ד״ר אהרן פאריעס מלבוב: תולדות שי״ר ב„השחר״ תרכ״ט ע׳ 26.

96. הנוסח המלא של שני החרמות בתרגום הגרמני. חרם אחד על שי״ר — (ש. י. רפפורט), אברהם בנימן צבי נאטקיס, יהודה פסטור ויצחק ארטר. חרם שני על ברודי וטרנופול מצורף לתיק: Archiv des Min. f. Kultus u. Unterricht IV T 5 ad 26 September 1816.

97. Archiv d. Min. f. Kultus 23 ad ex 194 Nov. 1819.

98. Akt 106 ex August 1827.

צבי־הירש אייכנשטיין — ז'דאצ'ובר, שהתגורר אז בפודקאמין והכריז בשנת 1822 חרם על משכילי טרנופול[99].

פרל לא שתק והחליט לקחת נקם. נודע לו, כי באותו הזמן „נוסדה אגודה נגד בית־הספר היהודי בטרנופול" וש„ראש הכת המזקת כל כך של החסידים בשם הירש אייכנשטיין, המכונה גם ז'דאצ'ובר, הוזמן ע"י ראשי הקהילה של זבראז' לבוא לשבת בזבראז'" ואז החליט להודיע זאת (ב־2 בינואר 1827) לשלטונות וביקש להזהיר את ראשי הקהילה בזבראז' שביקורו של הרבי מז'דאצ'וב הוא נגד החוק לפי הוראות הגוברניום מ־2 בפברואר 1824. השלטונות שהכירו כבר את הרבי משנת 1818 בקשר עם הברחת ספרי־החסידות בגניבה לגליציה בשיתוף פעולה עם היהודי הרוסי יעקב־מאיר ומתוך מכתבו של הרבי נפתלי מרופצ'יץ, „בו נתגלו מחשבותיו הרעות" (פרל נתבקש אז ע"י הממשלה להסביר לה את תוכן המכתב), נתנו מיד פקודה לוזבראז' כי במקרה שהרבי „המתעה" יבוא שמה יש לדרוש ממנו דרכון או רשיון־נסיעה ואם לא תהיה לו תעודה, יש להחזירו לדרכו כנהוג עם אסירים, ואף אם תהיה בידיו תעודה כזאת ולא יוכל להסביר מה מטרת ביקורו בזבראז' יש לגרשו[100].

במלחמה נגד בית־הספר השתמשו מתנגדיו בכל האמצעים. כל פעם שהועלה מס הבשר הכשר כיוונו את התמרמרות ההמונים נגד בית־הספר, שחלק מתוספת למס־הבשר הכשר ניתן למלא את תקציבו.

ביחוד היה המצב קשה כאשר הוכרז ב־6 בינואר 1826 — בקשר עם העלאת מס־הבשר בטרנופול — חרם אלמוני ובו איסור לאכול בשר. מתנגדיו של פרל האשימוהו בפני שר־המחוז שהוא עצמו יזם חרם זה. שר־המחוז איים עליו שיסגור את בית־הספר[101]. אז פנה פרל ללבוב ושם הצליחו ידידיו להשפיע על הנציבות ולבטל את האיומים, ובית־הספר המשיך בפעולותיו.

בין מתנגדיו של פרל נמצאו גם אנשים שלטובתם השתדל אצל השלטונות ועכשיו שלמו לו ב„כתב פלסתר, קללות, בזיונות, חירופים וגידופים", ולא נרתעו „מלהלשין עליו בפני השלטונות"[102]. פרל לא הופתע ממעשיהם, כי „אני מכיר את בני האדם ואין אני מצפה לתודה". הוא ידע שכל התחלה קשה, גם בהפצת השכלה וארגון חינוך יהודי מתאים לרוח הזמן.

למרות שיריביו של פרל לא נרתעו מלהשמיצו בעיני השלטונות וגם בעיני היהודים, נשאר פרל האישיות המרכזית ביהדות הגליצאית ואליו פנו בנוגע להסבר העניינים הנוגעים ליהודים.

השלטונות — ובתקופה זו היו פקידים גבוהים בעלי השקפות מודרניות בשלטון — הבינו יפה את המתרחש בקרב היהדות וראו בפרל רפורמטור בעל אופקים רחבים. גם בחוץ־לארץ העריכו יהודים ושאינם־יהודים את מפעלו החינוכי, אף כי לא נעלם מהם שהוא רגיל „לעשות לפי נטייתו האינדיבידואלית, ובתוך זה מעלים לגמרי מעיניו את האוביקטיביות" — כפי שתיאר את פרל בשנת 1845 במשפטים מעטים והולמים, משקיף אנונימי — שהוסיף גם שהוא „בעל אופי חזק, בעל עקרונות ראויים לכבוד, יודע רצונו, ונלחם על דעתו במרץ בלתי רגיל ובעקשנות, אולם לא פעם היה מסוגל לבזבז בלי תועלת את מעלותיו הנאות למען ביצוע רעיון חביב עליו לשם טובת־הנאה דמיונית למען העם"[103].

ז

מלחמתו הספרותית של פרל נגד החסידות[104] התחילה עוד בשנים 1812—1820, בהן הוא אסף חומר לחיבור ספר על החסידים ומנהגיהם.

ב־2 בדצמבר 1816 שלח פרל, מלבוב, לנשיא הגוברניום הגליצאי פרנץ פון האואר, שהכירו בזמן שהותו בטרנופול בשנת 1816, כתב־יד בשם: Über das Wesen der Sekte Cha sidim, aus ihren eignen Schriften gezogen.

על יסוד המקורות מתוך כתבי החסידים מתאר פרל את התהליך ההיסטורי של החסידות, מהותה, זרמיה, ומוסר פרטים על חשובי הצדיקים, שהתווּ את דרכי התפתחותה. גישתו היא, כמובן, רציונליסטית בהחלט ולכן מטיל הוא על החסידים את כל האחריות למצב התרבותי והרוחני העגום של המוני ישראל.

בתזכיר המצורף לכתב־היד הסביר פרל לנציב, שמזמן היה בדעתו לפרסם חיבור מבוסס על הספרות החסידית עם תיאור מנהגי כת־החסידים ועקרונותיה. הרצון „להעיר את עמו מתרדמתו העמוקה" הניעו לעשות זאת ורק הפחד מפני רדיפות מצד החסידים עיכבוהו מביצוע רעיונו. לאחר שהכיר את הנציב ונוכח שברצונו לעמוד לימין כל מפעל המכוון להרמת המצב הרוחני והמוסרי של היהודים, ובפרט לאחר שהנציב פרסם הוראות נגד תעלולי הקנאים — בהכריזם חרם על המשכילים בלבוב בשנת 1816 — ונגד התפרצויות האדוקים בברודי בקשר לפתיחת בית־הספר

---

99. ד"ר פ. פרידמאן: „די ערשטע קאמפן צווישן השכלה און חסידים אין גאליציע" — „פון נאנטען עבר", ווילנא חוב' 4.

100. Dr. J. Nacht: Ein unveröffentlichtes Aktenstück von Josef Perl, M.G. W.d.J., 1927. 308—311.

101. ד"ר פ. פרידמאן: יוסף פערל ווי א בילדונגס־טוער און זיין שול אין טארנאפאל, אייוא־בלעטער 1948, ע' 171—172.

102. בדרישתו בשבת פרשת נצבים בשנת 1838 אצל ווינלו ע' 8.

103. Die Juden in Galizien, Leipzig 1845 p. 21.

104. רושם מיוחד שלא נשכח מלבו עשתה גם התפרצות החסידים בשנת 1815, כשחדרו לבניין ההדש של בית־הספר, ניפצו את השמשות והרסו את ההלונות (ב. גולדברג: אהל יוסף. תולדות פרל ובית־הספר שלו, לבוב, 1866 ע' 4).

הריאלי, החליט פרל להדפיס את חיבורו כדי להתריע לפני הממשלה על הרעה שהשתרשה כה עמוק בתוך עמו, שרק עם חיסולה אפשר להחדיר את ההשכלה בין היהודים — דבר שהוא גם לפי רוחם של השלטונות. אלה הן הסיבות שעודדוהו לגמור את חיבורו ובקשתו מהנציב שירשה להקדיש לו את הספר.

הנציב שלח ב־15 בדצמבר 1816 את כתב־היד של פרל בלווית דו״ח אינפורמטיבי על פרל, אל מיניסטר המשטרה בוינה גרף סדלניצקי[105] ומסר לו שאין בדעתו להרשות לפרל להקדיש לו את חיבורו, היות שהוא מעוניין, כנציב המדינה, באימון כל התושבים ואינו רוצה להופיע כמתנגד לכת אחת, אף כי עקרונותיה הקנאיים אינם לרוח הממלכה.

לאחר שסדלניצקי קיבל את חוות־דעותיהם של הצנזור העברי והצנזור לעניני דת, הודיע ללבוב שאין בדעתו לתת את הרשיון להדפסת החיבור, מפני שהוא עלול לעורר תגובה נגדית במחנה הנאורים ה ל א־י ה ו ד י, ולעומת זאת לא ישפיע כלל על היהודים הבלתי־מתורבתים שאינם שולטים בשפה הגרמנית.

על יסוד חוות־דעת זו הורה סדלניצקי לערוך חקירה מקיפה של ספרי הקבלה והחסידות, ולהעמיד את החסידים תחת פיקוח המשטרה, כדי להחניק את הרעה בשרשיה.

האוֹר מצדו שלח גם הוא לכל שרי המחוז העתק כתב־ידו של פרל, כדי שיכירו את מהות החסידות. פרל שקיבל ע״י שר־המחוז בטרנופול את ההודעה על איסור ההדפסה, מסר את כתב־היד לרשותו של ההיסטוריון היהודי פטר באָר שעמד אז להדפיס את ספרו: Geschichte der Lehren und Meinungen aller bestandenen und noch bestehenden religiösen Sekten der Juden והשתמש בו בספרו: Chassidim oder Beschtianer.

החומר התעודתי מוכיח שפרל לא התכוון ל„מעשה מלשין". אַל לנו לשכוח שפרל בעצמו היה בנעוריו חסיד והכיר את החסידות מתוך נסיונו האישי על כל מגרעותיה, אמונותיה התפלות ודברי ההבל שהשתררו בה, על התופעות בחצרות הרביים המשפיעים על ההמונים להגדיל הבערות ומשום כך ראה חובה לעצמו להתריע על סכנתם לעמו ולמדינה. ביחוד התמרמר פרל על קנאות הרביים שהרשו לעצמם להפר את הפקודות וחוקי המדינה, ובתור אדם נאור ראה בזה עוול לגבי הממלכה.

בספרו „מגלה טמירין" (וינה 1819), שהוא היצירה הסטירית הראשונה בספרות העברית החדשה, הגיע פרל לשיא בתאור החסידים. „מגלה טמירין" נכתב בצורת מכתבים בין גבאי הרבי זליג לאַטיצובר וידידו זיינוול וארחיבקר בעברית מיוחדת במינה, שהיא חיקוי של לשון ספרי החסידים בתקופה ההיא[107], ובהשפעתם של קרוטוס רוביאנוס ואולריך פון הוטן (1515—1517) Epistolae obscurorum virorum.

בסדרת המכתבים מסופר על עסקי פרנסה, ענייני חסידות, מעשי הצדיקים ומלחמתם בשלטון (ויצה־גוברנטור) השונא את החסידות מיום שקיבל את הספר הגרמני[108] — ה„בוך" המשמיץ את החסידות. הספר נגנב בעזרת העזרת של סגן־המושל ובריונים מן העולם התחתון, כדי לשרפו. הגבאי וידידו חשבו למצוא בספר את תמונת המחבר ויספיק שהרבי יסתכל בה וימיתנו במבט־עין לבד. אולם כל מעשה הגניבה נתגלה והרבי נאלץ לברוח לארץ־ישראל.

העלילה העיקרית משובלת בסיפורים על רדיפות המשכילים ע״י החסידים, השתלטות הרביים על הרבנים המתנגדים, כיצד הרביים מַלווים את „הפדיונות" ברבית קצוצה וחיים חיי מותרות. בנאמנות נכונה ניתן תיאור החיים הכלכליים והחברותיים של יהודי גליציה בראשית המאה הי״ט על הפרנסות התלויות באויר והתלושות מן המציאות המשקית.

ספרו עשה רושם כביר ועורר שנאה בקרב החסידים, ולכן אין פלא שהרבי מרוזשין קרא לפרל „יוסף בן מרים" השני (שמה של אמו היה מרים).

בספרו השני, „בוחן צדיק" (פראג 1838), שגם הוא נכתב בצורת חילופי־מכתבים (בין ר׳ משה אומאניר ור׳ עובדיה בן פתחיה) מלגלג פרל לא על החסידים בלבד, אלא הוא מתאר את ליקויי החברה היהודית בגליציה בכלל ומצביע על הצורך לתקנה בדרך שיבה אל הטבע — לעבודת האדמה. מקום העלילה הוא אבדאַרי[109], היא ברודי. פרל לא חיבב את ברודי על רבניה, מגידיה, ו„לומדי השיעור", מצד אחד, ועל משכיליה הקרויים בפי ההמון אפיקורסים,

105. Archiv d. Min. f. Inneres, Wien Polizeiakten e.a 1816 Nr. 2328.

ד״ר מאהלר מצא את כ״י עם התזכיר גם בארכיון הנציבות בלבוב והדפיס את תזכירו של פרל בספרו: „דער קאמף צווישן השכלה און חסידות אין גאליציע", ניו־יארק 1942, ע׳ 205—207.

106. ברין 1823, כרך II ע׳ 197—259.
בר כוכבא בפירוש, שקיבל מאת יוסף פרל מטרנופול ומהמטיף נישקה ספרי חסידים והשתמש במידה רבה במאמר שפרל שלח לו (II, ע׳ 205).

107. כ״י נשלח לצנזורה עוד בשנת 1816.

108. לפי ד״ר נתן נטע הורוויץ (Jahrbuch V p. 222) מדובר כאן על הספר של פטר בר. אולם ספרו יצא לאור בשנת 1823 ו„מגלה טמירין" נכתב בשנת 1816. אין ספק שמדובר כאן על כ״י Ueber das Wesen der Sekte der Chassidim שהגיש להאואר בשנת 1816. לפי ד״ר פילפ פרידמן (במאמרו „די ערשטע קאמפן צווישן השכלה און חסידיזם בי „פון נאענטן עבר", ווילנה 1938 ע׳ 261—263) יכול להיות שפרל התכוון לתרגום הפולני של „שבחי בעש״ט", שאודותיו כתב יעקב שמואל ביק בט״ו אייר תקע״ט (1819) למגדיל לאַפין שהתגורר בתקופה זו בטרנופול. לפי הודעתו של ביק נפוץ תרגום זה בין האצילים בפולין.

109. Allg. Zeitung des Jdtms. 1839 Nr. 32 p. 46-47.

טיפוסי יהודים בגליציה במחצית הראשונה של המאה הי"ט
Jewish Types in Galicia, 19th Cent.

מצד שני. בעיקר מכוונת הסַטירה נגד משכילי ברודי המתרברבים בחכמתם ובהשכלתם, ולמעשה הם אנשים ריקים ששאבו את כל השכלתם מקטלוגים, רומנים, מחזות ואנציקלופדיות קלוקלות. הם מדברים נגד לימוד התורה, דורשים שהיהודים יתעסקו בחקלאות, מלאכות, אולם כוונתם היא להיפטר ממתחרים; הם מרבים לדבר על פוליטיקה, רפואה, משפטים מבלי לדעת מהם דבר. גם בין המשכילים וגם בין שאר התושבים באַבדאַרי אין אנשים ישרים. הסוחרים מוכרים סחורה רעה ומזויפת ופושטים את הרגל כדי להתעשר. ראשם ורובם בעסקיהם ואינם עוסקים בצרכי ציבור באמונה. בעלי האכסניות ובתי־המרזח מחזיקים קובות של זונות, בתי־מקלט לגנבים ומבריחי־מכס, מוהלים יין במים ובסמי־רעל. החלפנים והסרסורים גם השוחטים המלמדים ובעלי המלאכה הם נוכלים ורמאים. את השחיתות מייחס פרל לשאיפה לחיי המותרות, חנופה לעשירים, חיי רווחה של הצדיקים.

ר' עובדיה העוזב את גליציה ועובר לקרים רואה שם מושבות יהודיות שנוסדו בשנת 1805, ונדמה לו שהוא בארץ־ישראל, והוא מגיע למסקנה שרק השיבה לעבודת־האדמה תוכל לשנות את היהודים להיותם גורם יעיל.

הספר „בוחן צדיק" הרגיז את משכילי ברודי ואחד מהם יצא ב„אלגעמיינע צייטונג דעס יודענטומס" במחאה חריפה נגד המחבר, המחקה את „מגלה טמירין" של פרל ומעיז להשמיץ את כל היישוב העברי בגליציה, וביחוד בברודי, ולהאשים את הסוחרים הגדולים ברמאות. בעל־הרשימה האלמוני חשד שמחבר הספר הוא מחוגי מתנגדי ההשכלה, אולם כעבור זמן קצר פרסם משכיל מזלוצ'וב מאמר חתום באותיות מ. ל. ק. וגילה שגם ה„בוחן צדיק" הוא פרי עטו של פרל[110]. המאמר כמובן מלא שבחים עליו[111].

מתוך כתביו נראה שפרל ראה בחסידות תנועה שלא תוכל וגם אין ברצונה לחלץ את המוני ישראל ממצבם התרבותי

110. Allgemeine Zeitung d. Judentums 1839 Nr. 90 (21.9) 92 (5.10) p. 483-484, 511-512.

111. מעניין שב־Jost's Israelitische Annalen נדפס אחרי מותו של פרל מכתב ובו נאמר על הספר „בוחן צדיק" כדלקמן:

Seine jüngste Schrift verdient der Vergessenheit übergeben zu werden. In diesem Buche werden zum Theile harmlose und ruhige Personen ohne Grund angegriffen und dem Tadel preisgegeben auch die Gallizier mit Unrecht öffentlich blossgestellt, so dass er allgemeinen Umwillen auf sich zog und man ihn hasste wegen seiner Träume und Reden. Daher hat den auch sein Tod nicht den erwarteten Eindruck gemacht und weniger Trauer erregt als wir anfangs vermuteten. Ja, wir haben selbst zu unserem Leidwesen hören müssen, dass seine früheren Verehrer jetzt sein Ableben als Glück betrachten.

So hat sein Alter manches Werk seiner Jugend verdorben. Ja, seine Schrift hat das Volk um mehrere Stufen zurückgeworfen in dem es danach die Aufklärung beurtheilt und noch stärker zu vermeiden strebt. Nicht blos das gemeine Gesindel der Chassidim, welche am Abend über seinem Grabe(!) vom Branntwein berauscht herumsprangen und in roher Freude über den Tod ihres Feindes an diesem Ort des Friedens sich tummelten sondern wie gesagt auch viele Bessergesinnte theilen die Ansicht, dass Buch besser nicht geschrieben wäre."

(Isr. Annalen 1839 Nr. 44 p. 346).

לפני שנים אחדות מצאו כ"י בלתי־ידוע של יוסף פרל (מספרית בית־הספר פרל בטרנופול) כתוב בסגנון סיפורי מעשיות של ר"ן (ר' נחמן מברצלב — שבחי הר"ן, לקוטי מהר"ן). כ"י זה נמצא בירושלים ובקרוב יצא לאור עם מבוא ופירוש מדעי של ה. שמרוק מעובדי הארכיון היהודי הכללי בירושלים.

והחברותי הירוד, אבל גם במחנה המשכילים לא ראה את הגורם הפעיל והיציב לבצע תהליך היסטורי כזה.

אין להכחיש שפרל העריך מאד את שיתוף הפעולה עם המגנגון הממשלתי; כזאת היתה השקפת בני דורו ואין לראות בה התרפסות בפני השלטונות.

מתוך שיתוף־פעולה זה, שכוונתו להיטיב את מצב היהודים ומעמדם החוקי ולבסס את החינוך היהודי על בסיס איתן מתאים לתקופה, מצא פרל לנכון להעיר את תשומת־לבם של השלטונות, שהתייחס אליהם באימון, על הליקויים בחיי היהודים ועל הבחיצות לתקנם או לחסלם לחלוטין.

השלטונות ביקשו מפרל לחוות דעה על בעיות הנוגעות ליהודי גליציה. ואין להכחיש שלא אחת הגזים בפטריוטיזמו ולא נמנע מלשלוח תזכירים שריח „מסירות" נדף מהם. אולם קשה להגיד שפרל „הלשין" במוזד, כפי שטוען ד"ר ר. מאהלר בספרו: „דער קאמף צווישן השכלה און חסידות אין גאליציע"[112].

פרל, המשכיל והמתנגד, ראה לאן הביאה החסידות בהשתלטה על חיי הקהילות. הרבנים שלא נכנעו לרצון הרביים לא יכלו להחזיק מעמד. כל המשרות בקהילות — שוחטים, מוהלים, גבאי א"י — נתפסו ע"י החסידים שניצלו את שלטונם לדיכוי יריביהם[113]. הם התנגדו בפועל לתיקונים במערכת החינוך וחיבלו בכל מאמץ לשינויים באורח החיים הכלכלי־חברתי בהיות עיקר מגמתם שלא תתערער מרותם על ההמונים.

פרל, בעל השכלה אירופית ויהודית מסורתית, לא השלים עם המצב, בפרט כשלא נעלמה ממנו גם העובדה שהמקורבים לחצר הרבי משתמשים ב„מלחמת הקודש" כדי לצבור הון לעצמם. הוא הבין להבחין בין החסידות בדורו של ר' לוי יצחק מברדיצ'וב, שהצטיינה „בתפילה, צדקה ופדיון שבויים"[114] לבין החסידות של הרביים בדורו שהם רמאים, מחוסרי כל מצפון ואמונה כנה וכל מגמתם לסחוט כסף מידי חסידיהם, כעשיר וכעני.

עמדתו של פרל לתנועה החסידים באה לידי ביטוי בשנת 1837, כאשר פנה קארל זייפרט (Seyfart), כבא־כחו של זיגפריד יוסטוס הראשון „מלך ירושלים וכהן גדול", בקול קורא אל קהילות ישראל להקים את מדינת־ישראל ולחדש את מלכות ציון[115]. ב־10 ליוני 1837 פנתה נציבות גליציה אל פרל, באמצעות שר־מחוז טרנופול, בבקשה לחוות את דעתו על כרוזיו של זייפרט[116] ולהוודע ע"י מכיריו בחו"ל על תנועתו. ב־27 באוקטובר 1837 הגיש פרל תזכיר מקיף, שהועבר לידי שר־המשטרה סדלניצקי, בו חיוה את דעתו, שזייפרט לא השפיע על יהודי גליציה, הואיל וכל הלך־מחשבותיו זר להם.

בתזכירו נותן פרל סקירה על יהודי גליציה המתחלקים, לפי דעתו, לסוגים אלו: א. ההמון ב. האדוקים ג. החסידים ד. המשכילים, שמספרם קטן. ההמון אינו מסוגל לחשוב ולפעול באופן עצמאי, הוא מהסס בין האדוקים והחסידים, שהשקפותיהם על ביאת המשיח מגובשות, ולכן אין סיכויים שזייפרט ימצא ביניהם אוהדים. אמנם, בין החסידים יכול הוא למצוא אוהדים אם יתאים את מפעלו לאינטרסים של אותה הכת והרביים, כי החסידים עלולים להסתייג מדיני הדת לתועלתם. היות והגשמת תכניתו של זייפרט עלולה לערער את מעמדם של הצדיקים ולהפחית את ההכנסות לקופת ר' מאיר בעל הנס שה„רביים" נהנים ממנה, ומצד שני עומדות השקפותיו של זייפרט בניגוד מוחלט למסורת היהדות, לכן אין לחשוש שיצטרפו לתנועתו.

ואשר למשכילים המועטים שבין יהודי גליציה, אין הם מאמינים במשיח בתור אישיות, אלא רואים בו סמל הגאולה, שלום־העמים, שבימיו „ישתחרר ישראל מכל שיעבוד, יתקבל בתוך כלל העמים וישתווה בזכויותיו לשאר האומות". פרל היה משוכנע שכרוזו של זייפרט לא מצא שום הד בקרב יהודי גליציה.

איסוף הכספים בעזרת „קופת ר' מאיר בעל־הנס" עוררה התנגדותו המוחלטת של פרל, אשר דרש לחסל את המנהג להעמיד בבתי־הכנסת את הקופסאות שמכספיהן נהנים לרוב הרביים ולא הישוב בארץ ישראל. עוד בשנת 1822 חיבר חוברת בשם „כתית למאור" המכוונות נגד קופסאות רמבה"ג. בשנת 1829 ביקש מהצנזורה העליונה בוינה רשיון הדפסה של החוברת הנ"ל. גרף סדלניצקי העביר את העניין לנציג בגליציה, הנסיך לובקוביץ, וביקש את חוות דעתו. פרל נדרש למסור תרגום גרמני של החוברת וטופס של כרוז

---

112. ניו־יורק, 1942, ע' 30.
ד"ר מאהלר מתאר את הרביים החסידיים ואוהדיהם כשונאי חוכרי המסים וכלוחמים נאמנים לטובת ההמונים ומעלים מעיניו שגם בין החסידים, ואפילו בין משפחות הרביים, היו חוכרים במספר ניכר שניצלו את המוני העם לא פחות מאחרים. ואין לשכוח שגם בקרב המשכילים היו עוינים את החוכרים ואת שיטותיהם.

113. איתם החסידים ורביים שיצאו במלחמה נגד חוכרי מסים לא נרתעו מלהשיג לעצמם ולאוהדיהם הכירות כאלו. ש. י. רפפורט מוסר באחד ממכתביו אל שד"ל משנת 1833 את פרטי מאבקו להשיג משרת מזכיר בחברת חוכרי מס הבשר הכשר עם החוכרים שהתנגדו למועמדותו אך ורק מפני שהם היו מ„כת החסידים המרשעת" (ב. צ. דינ־בורג אגרות שי"ר „ציון" חוב' א, ב, ירושלים תרפ"ז ע' 49).

114. דרשתו בבית התפילה בטרנופול בשנת 1838, ראה וויינלעז ע' LIX

115. עליו בספרי: Vorgeschichte des Zionismus, Wien 1927 p. 92—124.

116. l.c.p. 117—124.

החסידים לאסוף נדבות לקופת רמבה״נ[117]. העניין נמשך שנים והרשיון נתקבל רק בשנת 1836 ובאותה השנה נדפסה החוברת ב„כרם חמד״ (תקצ״ו) בשם „שלוש אגרות בדבר הקופה של ר׳ מאיר בעל הנס״[118]. בשעה שפרל הכין בשנת 1837 את התזכיר בעניין כרוזו של זייפרט (זיגפריד יוסטוס) נתקל באוסף־כספים סודי לכיסוי הוצאות המשפט באושיצה[119] וצרכי חצרו של הצדיק ישראל מרוז׳ין. הסכומים הגדולים ביותר בגליציה באו מהמחוזות סאנוק, יאַסלו וטארנוב ונאספו ע״י צבי הירש משרת. ביתר המחוזות ובלבוב נאספו סכומים קטנים ובמחוז טרנופול נדב רק דוד פרנס מיאנוב 50 פלורין. לעומת זאת אסף סכומים גדולים חסידו הנאמן של ר׳ ישראל רוז׳ינר, ר׳ יצחק פישלר, עשיר מופלג מבורשצ׳וב ושותפו של דוד פרנס. יש להניח, שבגליציה נאספו כארבעים או חמישים אלף גולדין, שנשלחו לרוסיה[120]. לפי ידיעותיו של פרל נמצא היהודי, שרצח את שני המוסרים, בגליציה והוא מקבל מאת פישלר כסף למחייתו ולמחיית אשתו אשר נשארה ברוסיה.

על יסוד תזכיר זה נדרשו כל שרי המחוזות לחקור בדיוק את „המעשים המזיקים של כת החסידים״[121].

מתוך שנאתו לחסידים דרש פרל לסגור את הספריות בבתי־המדרשות „שילכען״ ו„קלייזלעך״ ולמסור את הספרים לספריית בית־הספר, שהוא עמד להקימה וכן ביקש לסגור את המקוות שאינן קיימות אצל יהודי צרפת, הולנד, אנגליה ואיטליה, ורק בפולין בלבד מבקרים בהן החסידים יום יום בבוקר לשם „טבילה״, כביכול, ולמעשה לשם „התיעצות״ ו„פטפוט״, וע״י כך מאחרים אפילו את שעות התפילה[122].

שנאתו לחסידים גדלה עוד עם בחירות הרב מטרנופול בראשית 1838, שגרמו למחלוקת קשה עם החסידים.

ח

בשנת תקצ״ז (1837) עזב הרב ר׳ יהושע השיל באב״ד, ישיש בן 82 שכיהן כארבעים שנה כרב דמתא, את כסא הרבנות, מסיבה שנשארה עד היום בלתי ידועה. לפי מנהגי הקהילות האדוקות היו ממנים דיין בתור סגנו של הרב. פרל מצא כאן הזדמנות להושיב על כסא הרבנות רב שיתאים לרוח הזמן, כמו בקהילות גרמניה ואיטליה, וביזמתו דרש שר־המחוז קארל ריטר פון־סאחר(Sacher) מאת הקהילה להזמין מועמדים לכסא הרבנות של טרנופול בדרך הכרזה בעתונים[123].

כמועמד ראשון הופיע רב אחד, ר׳ אהרון פרנקל, ואז יעץ פרל לידידו ר׳ ש.י. רפפורט להודיע על מועמדותו. הבחירה בוצעה ע״י 36 בוררים מטעם הממשלה ומהם בחרו 33 בשי״ר. בכ״ג בכסלו תקצ״ז (סוף 1837) קיבל שי״ר את כתב המינוי בשם קהילת טרנופול.

מיד אחרי בחירתו פרצה המחלוקת. מטרנופול ומלבוב נפוצו בערים כתבי־פלסתר נגד שי״ר ופרל. שי״ר קיבל גם כתבי איום שלא יעיז לבוא לטרנופול. אולם כשהגיע לידיו האישור של משרד המחוז, בטח בכוחו של פרל ובחסותו של שר המחוז והגיע לעיר בערב שבת ט״ז בטבת (11 בפברואר 1838), יחד עם פרל ואחד מנכבדי טרנופול שנסעו ללבוב להביאהו. כאן יצאו לקראתו נכבדי העיר „ברכב ובפרשים״ וקיבלו את פניו בכבוד רב[124].

ר׳ נחמן קרוכמל שעבר בשנת 1837 מזוׄלקבה לטרנופול הבין, כי נוכח התנאים המיוחדים בגליציה טרם הגיעה השעה לרב מלומד ומשכיל מסוגו של שי״ר, ולכן התנגד מתחילה

---

117. ד״ר ר. מאהלר ע׳ 216, ניספח VII.
118. „כרם חמד״ תקצ״ו II, ע׳ 16—39.
119. באושיצה (פודוליה) נהרגו לפי ההלטת קהילות המחוז ובהס־כמתו של הצדיק ר׳ ישראל רוזינר (פרידמן) שני מוסרים: יצחק אוקסמן ושמואל שוארצמן. המשפט דרש סכומים עצו־מים (ר׳ שאול גינצבורג: מעשה אושיץ ב„היסטאָרישע ווערק״, כרך ג׳ ניו־יורק 1837).
120. ד״ר ר. מאהלר: עמ׳ 178—180 וניספח VIII העתקים ממס־מכים אלה נמצאו גם בארכיון מיניסטריון לענייני פנים בווינה: IV T I Fasc. 278 בקשר עם בריחתו של ר׳ ישראל פרידמן לבוקובינה ר׳ את ספרי: Aus zwei Jahrhunderten, Wien 1924 p. 116-121: Zur Geschichte der Dynastie von Sadogora.
121. הנחתו של ד״ר מאהלר, כאילו ר׳ ישראל פרידמן נאסר על יסוד תזכירו של פרל — שתכנו נמסר לגוברנטור פודוליה לאשקאראף — בלתי מבוססת היא. למרות ההאשמות הקשות סרבו השלטונות המרכזיים באוסטריה להסגירו לרוסיה כשברח לבוקובינה בשנת 1841 על אף דרישותיה הנמרצות.
122. התזכיר של פרל והוראות השלטונות נדפסו בספרו של ד״ר ר. מאהלר, נספח א, א—ג ע׳ 232—237. פרל מנמק את דרישתו לחסל את המקוות בטענה, שם נעשים מעשי פדרסטיה, הוא בעצמו ראה מקרה כזה בשנת 1790, בזמן כשהיה עוד מבקר במקווה. על מקרה דומה בראַדזיבילוב בשנת 1820 מספר ריב״ל (יצחק בר לוינסון) במכתבו אל פרל (ר׳ מאמרו של ד״ר שמחה כ״ץ ב„מאזנים״, תל־אביב תש״ב חוב׳ ב—ג ע׳ 266—276).
123. לפי רשימות סאחר־מאסון שהיה או בשרות הממשלה בגליציה ורצו האדוקים והחסידים בבחירת הרב פרנקל.
Sacher Masoch: Tages Notizen v. 28.V.1838
Archiv Min. d. Innern, Polizeiakten Fasc. 1460.
124. כתבה על בחירתו ובואו לטרנופול: Allgemeine Zeitung 1838 Nr. 22 (20.II) p. 88, Nr. 23 (22.II) p. 91. בכתבה מ־20 בפברואר 1838 (חתומה Mektram) נמסר על התמרמרות החסידים והאדוקים כדלקמן:
"Was für ein Zetergeschrei für einen Wehruf, als ob die Welt untergange hat das Gelichter der Fanatiker ausgestossen, als die Wahl desselben (S.I. Rapaport) abgestimmt wurde. Ein gellender Schrei der Wut, der Entrüstung entfuhr ihnen. Sie glaubten dadurch ihn einzuschüchtern, seine innere Berufsstimme zu betauben, damit er entweder ab-geschrekt werde oder wenigstens nach seiner Erwählung nichts zu ihrem Nachteile unternehme, was ihnen bei so Vielen schon gelang".

שיעמיד את מועמדותו[125]. בחירתו של שי״ר נתקבלה בהתלהבות במחנה המשכילים. ש. ד. לוצטו, שלום כהן, יוסף אלמנצי, יהודה ייטליס ברכוהו במכתבים ובשירי תהילה[126] והאדוקים בהתנגדותם החריפה הכריזו מיד חרם על בית המרקחת של מיכל פרל, בנו של יוסף פרל.

בשבת הראשונה (12 בפברואר 1837) הטיף שי״ר בבית־הכנסת הגדול ובשבת השניה בבית־התפילה של בית־הספר פרל. האדוקים פתחו במחלוקת, בראשם עמד החסיד זילברפלד, והם פנו אל המגיד הברודאי ר׳ שלמה קלוגר, שיכריז כי איננו מכיר בשי״ר כרב. שר המחוז פון־סאחר היה משוכנע שגם הרב הלבובי ר׳ יעקב אורנשטיין מעודד את המחלוקת בטרנופול. בדו״ח שלו אל הגוברניום מיום 7 ביוני 1838 כותב הוא בפירוש: (Ornstein)

geniesst er den Ruf der Sekte (Chassidim) zugethan zu sein und hat auch bei den Tarnopoler Händeln die Hand im Spiele, und ich bin gewiss, dass die hier bestehenden Chassidimschulen nie ins Leben getreten wären, wenn er nilht jenen Juden, die darin Minian abhalten, willig das Zeugnis ihrer Unbedenklichkeit ausgestellt hätte.[127]

מתנגדי שי״ר התאספו בשני בתי המדרש ומשם ניהלו את פעולותיהם להרחבת המחלוקת והשמיצו את שמו. אז סגר שר־המחוז, שתמך במשכילים, את בית־המדרש.

אש המחלוקת התלקחה וחדרה לכל שכבות האוכלוסיה. „העיר — כבמצב־חירום ומראה כאילו צרו עליה אויבים״ — כותב משקיף שהיה נוכח אז בטרנופול[128] — „שולטת התמרמרות ונושא השיחות בכל החוגים, ברחובות העיר, בחוגי המשפחה, בבתים מאחורי הוילונות, ללא הבדל מין, גיל ודת, יהודים כנוצרים, גברים, נשים, בחורים, בחורות — הוא עניין הרב. מריבות פילגו משפחות, ילדים הכו את חבריהם שטענו כי הרב איננו למדן, המפלגות לא הבחינו במלחמתן באמצעים, ומה פלא שהשנאה הלכה וגדלה?״

חרמות הוכרזו לבקרים והתנגשויות היו מעשי יום־יום, רבים נעצרו ונערכו נגדם משפטים. העיריה ראתה לה לחובה לפרסם ב־16 במרס 1838 כרוז נגד ההתנפלויות שהפריעו את הסדר הציבורי והודיעה, שהממשלה לא תסבול כי אהרן פרנקל, אשר בו לא הכירה, יכונה „רב״ ושום פעולה בעניינים דתיים שנעשית על ידו — כולל חרמותיו — אין לה כל תוקף. העיריה פונה בפומבי לאהרן פרנקל ועוזריו בדרישה שיפסיקו מעשיהם ויימנעו מכל הפרעת הסדר. במקרה שלא יצייתו לאזהרה זו יבואו על ענשם כפושעים פליליים. כל מי שישתף אתו פעולה, יהיה מעורב בהתנגשויות, או יפיץ את החרם, ייענש בסך של חמשים טאלר או במלקות[129].

המצב נעשה ללא נשוא ביחוד בקיץ 1838, כשמת הרב הישיש בן ה־83, ר׳ יהושע־השיל באב״ד, והאדוקים הפיצו שמועות שמת מתוך צער ובושה ושי״ר הוא האשם בפטירתו. שי״ר עבר עכשיו לבית־הכנסת הישן ותפס את מקומו של הרב באב״ד, דבר שהרגיז עוד יותר את האדוקים. כתלי בית־הכנסת כוסו בדברי השמצה. כשנקרא שי״ר לעלות לתורה הקבילו החסידים את פניו בצחוק. בשבת אחת מצא את מקומו מרוח בזפת. נוסף על כל מעשי התעלולים הכריזו החסידים על בית־הכנסת כמקום טומאה ולכלכו את המדרגות לארון־ הקודש והעמוד בזפת ורפש. המשכילים הגישו תלונה נגד אחדים מן האדוקים, ואחד מהם נידון „ליסרהו בשבטים בראש חוצות״ ואחרים לענשי־מאסר[130].

פרל החליט להשקיט את הרוחות ובשבת, פרשת נצבים, נשא נאום בבית־הכנסת של בית־הספר בשפת אידיש מתובלת בדיחות, כדרך המגידים, עם 56 ציטטות מתנ״ך, ש״ס, מדרשים וספרי רבנים[131]. בדרשתו הצביע על הנזק הנגרם לקהילה ע״י כתבי הפלסתר והמחלוקת ועל „התקלה לכלל ישראל״ שהם עלולים להביא, בדומה למחלוקת שהיתה

---

125. א. פורוס — תולדות הרב ר׳ שלמה יהודה לייב רפפורט ב„השחר״ תרכ״ט (בפגינציה מיוחדת) עמ׳ 37—40.

126. בכתבה מ־22 בפברואר 1838 צויין במיוחד תפקידה של טרנופול:

"Tarnopol scheint von allen anderen Gemeinden Galiziens vom Schicksal ausersehen in siegreichen Kampfe gegen Orthodoxie und Chassidismus ihren Mitschwestern mit glänzenden Beispiele vorauszugehen." (Allgemeine Ztg. d. Jdtms 1838 p. 91).

127. ד״ר מאהלר, נספח IX ע׳ 229.

128. Die Juden in Galizien, Leipzig 1845 p. 39-41.

129. הכרוז בתיק: Tages Notizen Sacher Masoch, Polizeiakten, Fasc. 1460.

130. בארכיון המיניסטריון לענייני הדת והחינוך בוינה IV T 27662 ad 5/838 מצאתי את הדין וחשבון הבא על המחלוקת בטרנופול: TARNOPOL — ZWIST

Die erfolgte Wahl des als hebräishcen Litteraten bekannten Lemberger Israeliten Salomon Leib Rappaport zum Tarnopoler Rabbiner und die im polizeilichen Wege verfügte Sperrung der dortigen seit jeher bestehenden fanatisshen Partei, hat zu Ausbrüchen des leidenschaftlichen Hasses gegen den neuen Rabbiner u. d. Schuldirektor Perl Anlass gegeben. Die schändlichen Auftritte der Chassidim verursachten die Versperrung einiger.

Der Führer dieser Umtriebe namens Silberfeld wurde zu achttägigen Arreste verurteilt. Was die Winkelbethäuser betrifft, wird nur erzählt von einer Brodyer alten Frau, wie es zu öfters zu solchen überraschenden Szenen kam, dass inmitten der grössten Andacht war man den plötzlichen Eindringen von Polizisten ausgesetzt die die betenden auseinander trieben, die Wohnung und die Teilnehmer mit schwerer Strafe belegten."

131. קטעים מובאים בספרו של י. ווייגלעז: יוסף פערל׳ס יידישע כתבים ע׳ LXV—LVII

בדבר הרבנות הארצית בשנות השמונים של המאה הי״ח, שגרמה לחיסולה של האוטונומיה היהודית[132]. הוא הזכיר שגם הרב יהושע־השיל באב״ד נבחר כשקודמו הרב פלקנפלד היה עוד בחיים. הקהל והנגידים השתדלו אצל משרד המחוז שהרב פלקנפלד יישאר וביקשו מאת באב״ד שלא יבוא, וכשנודע להם שהוא החליט על אף בקשתם לבוא, שלחו אליו שליח מיוחד לזאלושיץ שהתרה בו שלא יעיז לבוא, אולם הוא לא שהה לכל הפניות וההפצרות ובא. פרל, שהיה אז ראש־הקהל, הרגיע את הרוחות, פנה לשר־המחוז שלא יתערב במחלוקת והתייחס לרב באב״ד בכל הכבוד. לא מן הכבוד הוא לספר איך רימו את הרב פלקנפלד כדי שיעזוב את טרנופול. אם לא פרצה אז מחלוקת, הרי משום שלא היה באותו הזמן בטרנופול מספר רב של „יהודים יפים ואדוקים וגם לא זרים רבים״. בבחירות קיבל שי״ר רוב קולות מכריע. אחרי הבחירות באו הדיינים אל פרל ומסרו לו על רצונם לשלוח לרב הנבחר ברכת מזל־טוב, אולם הוא מנע מהם לעשות זאת. ימים מספר לפני בואו של שי״ר שוב הצהירו בפניו שישתפו פעולה עם הרב למרות השמועות שמפיצים שלא היה רב מעולם אלא סוחר. הצועקים ציפו לכסף וכשבא הרב ולא נתן להם התחילו להפיץ שמועות־שקר ופתאום סרבו הדיינים לבוא אל הרב. בנאומו הדגיש שהוא מכיר את שי״ר ויכול להעיד כי הוא ירא־שמים, למדן מופלג וקיבל סמיכות מידי הגאון הרב ר׳ יעקב ליסא. בית־המדרש שנסגר על ידי השלטונות היה מרכז המסיתים שהשמיצו את שי״ר ונהפך למעשה למערת פריצים. במלים חריפות פנה פרל נגד המשתמשים בחרמות וחושבים שמעשיהם הם לפי דיני התורה. הצעקנים האלה הם לאמיתו של דבר אנשי בליעל הסוחטים כסף במרמה. כל מי שלא יגרר אחריהם — סיים את דרשתו — יישאר אדם חפשי ואל ייכנע איש למגוולים שכל שאיפתם לסחוט כספים.

דרשתו של פרל לא הפיגה את המתיחות ולא השקיטה את הרוחות. להפך, האדוקים הגבירו פעולות. ביום ששי, ב־12 באוקטובר 1838, התחפש חסיד אחד — מלך אפטר — כרב ובלווית מספר יהודים עבר דרך הרובע היהודי וקילל את שי״ר. משם הלך לבית־הכנסת, התיישב על מקומו של הרב, נאם אל הנאספים ועודדם לא להפסיק את מלחמתם. אותה שעה התאספו אדוקים לפני דירתו של שי״ר, נגנו, רקדו וצעקו: „רבי שלח את בנותיך כדי שנוכל להשתעשע״. בין הנאספים היה אחד הרץ ברודי, שהתחפש כיוסף פרל עם שתי אותות הצטיינות על חזהו. כשנודע לשר המחוז על מעשי תעלולים אלה נתן פקודה לאסור את אפטר ולענשו ב־150 מלקות[133].

כל המחלוקת הזאת לא היתה לרוחו של שי״ר, וביחוד הרגיזו הדבר שדוקא יהודיו המשכילים מברודי ר׳ יהושע השיל שור[134] ואחיו מנדל שור פרסמו את הענין בכתבות בעתונות היהודית בגרמניה ב„אננאלען״ של ד״ר יוסט. ב„אריענט״ של ד״ר פירסט וב„אלגעמיינע צייטונג דעס יודענטומס״ של ד״ר פיליפסון.

מלא מרירות ואכזבה על הנעשה בעירו הבין פרל שאת אש המחלוקת ליבו „כלי־הקודש״ המעוניינים בטובתם ואנשים מוסתים על־ידי חסידים, ואז כתב תזכיר בענין רבנים, שוחטים ומוהלים שהגיש ב־6 ביולי 1838 לשר־המחוז סאחר בבקשה להעבירו לגוברניום.

במכתב לוואי לתזכיר מצביע פרל על השערוריות שפרצו בהשפעת החסידים, על תעלוליהם כלפי שי״ר, על המוהלים שלא רצו למול את בניהם של אוהדי שי״ר, ויתר מעשי התעתועים שמגמתם היחידה היתה להרחיק את היהודים מכל השכלה ולהשקיע את ההמונים בבערות כדי שייכנעו לרצונם של הרביים המנצלים ומתעשרים על חשבונם. לא קנאות ואמונות טפלות מניעות את החסידים למעשים אלה כי אם האינטרסים של מנהיגיהם. מטרתם — לכפות על יהדות גליציה כולה את שלטון הרביים בניגוד לדיני התורה ולחוקי המדינה. שלטונם מביט אסון ומן ההכרח הוא לשים קץ למצב זה ע״י אמצעים מתאימים[135].

בתזכיר[136] מספר פרל, שלמעלה מעשרים וחמש שנה הקדיש את הונו וכל כוחותיו כדי לשפר את מצבם התרבותי של יהודי גליציה, ולשם כך ייסד את בית־הספר בטרנופול. אמנם הוא נהנה מתוצאות עבודתו בבית־הספר שהקים תלמידים למופת, אבל מאידך הוא מלא חרדה בראותו כיצד החסידים חותרים תחת כל מאמץ לשיפור מצב היהודים. בגלל מחלתו הוא מסתפק במסירת פרטים על האמצעים שעל ידם הצליחו החסידים למשוך את יהודי גליציה לרשתם ולהשתלט עליהם. החסידים שעבדו למרותם את הרבנים, אפילו את המתנגדים שביניהם שהוציאו עליהם דיבה שהם אפיקורסים, מציקים להם עד שאינם רואים לפניהם מוצא אחר — אם ברצונם להישאר ברבנות — אלא לגסוע אל הרבי ולבקש את מחילתו. כאשר ניתנה ע״י השלטונות בשנת 1823 הוראה חריפה נגד החסידות, הצליחו החסידים להשפיע עליהם שידרשו מאת הרבנים את חוות־דעתם, ויחד עם

---

132. ר׳ את ספרי: Aus zwei Jahrhunderten, Wien 1924.

133. Tages Notizen Sacher Masoch. Polizeiakten Fasc. 1460. מיום 23 באוקטובר 1838

134. יהושע השיל שור היה משנת 1835 הכתב הקבוע של „אלגעמיינע צייטונג דעס יודענטומס״, בדו״ח של המשטרה בלבוב מיום 28 בספטמבר 1835 כותב עליו היועץ קריג (Krieg): H. Schorr ist der jüngere Sohn des Brodyer Handelsmannes Schacher Schorr. Er hat kein Gewerbe, beschaäftigt sich mit Lektüre, soll eitel und eingebildet sein und unter Juden als Schönheit gelten. Wiener Polizeiarchiv, Fasc. Nr. 1478.

135. ד״ר מאהלר, נספח XI ע׳ 238—239.

136. ד״ר מאהלר, ע׳ 193—201.

זה הפעילו לחץ על הרבנים שיטענו לטובת החסידים, עד שהממשלה שינתה, בסופו של דבר את פירוש ההוראות הנ"ל. השוחטים, התופסים מקום חשוב בין כלי־הקודש נימנים כבר מזמן על כת זו או על אוהדיה. המועמדים למקצוע לומדים אצל שוחטים חסידים ומתקבלים ע"י הקהילה באישור הרבי. במקרה שהקהילה או חוכר בשר כשר מסרבים לקבלו, מכריזים החסידים עליהם חרם ואוסרים את הבשר כטריפה.

השוחטים הנם בידי הרביים כמכשירי לחץ על הקהילות כי מהם תלויים במידה רבה חוכרי הבשר הכשר, ספקי הבשר, הרבנים והקהילה כולה. ביכלתם הרי להצהיר, כי בהמה טרפה או להטריף אותה אפילו בכוונה. השוחטים הם למעשה ה„יאניצ'רים" של הרביים, סוכניהם ומרגליהם. שליחי הרביים מתארחים תמיד בבואם לאיזו קהילה אצל השוחט. למרות החוקים משנות 1789 ו־1810 מסתובבים השוחטים בכפרים ושוחטים שם בלי שישולם מס הבשר. גם המוהלים הם מכשירים בידי הרביים, ורבים המקרים כשהם מסרבים למול את ילדי המתנגדים.

על ידי השתלטותם על הרבנים, השוחטים והמוהלים הצליחו החסידים להכניע לרצונם את היהדות הגליצאית, ובאם המצב יימשך לא יצליח שום כוח לקרב את היהודים ליתר התושבים בגליציה, בגלל בדלנותם וחסר־סובלנותם של החסידים.

לשם שינוי המצב מן הצורך לחסל את התקנות בענין הרבנים, השוחטים והמוהלים. לפי התקנון משנת 1789 אסור למנות רבנים שאינם יודעים גרמנית, ולפי התקנה משנת 1836 אסור אפילו לקבל — משנת 1846 והלאה — רב שלא גמר את חוק לימודיו בפילוסופיה ופדגוגיה. בניגוד לחוק הקיים ישנם בגליציה רק שלושה רבנים מחוזיים שמלאו את תנאי החוק והם: הרב צבי הירש חיות בז'ולקבה, מיכאל קריסטיאנפולר בברודי ושלמה־ליב רפופורט בטרנופול. 16 רבנים מחוזיים ו־200 רבנים מקומיים הם מחוסרי השכלה כללית ושונאיה.

הרבנים המחוזיים חיות, קריסטיאנפולר ורפפורט נרדפים על־ידי הקנאים. על קריסטיאנפולר להתגונן נגד התקפות המגיד שלמה קלוגר, המקים נגדו את רבני גליציה ומכריז עליו שהוא כופר בדת ואפיקורוס. רק הודות לקשריו המשפחתיים עם המשפחות המיוחסות בברודי: קאליר, נתנזון וברנשטין ביכלתו להחזיק מעמד. הרב חיות היה נאלץ להוציא את כל הונו שירש מאביו כדי „לסתום את פיות השונאים", ופרשת הרב רפפורט עגומה למדי, כי אין לו משפחה בעלת השפעה ואמצעים לפייס את שונאיו.

האדמיניסטרציה אינה מפקחת על הרבנים ואינה עומדת לימין המשכילים. הואיל והממשלה לא פסלה אף פעם רב

בגלל עבירות על החוק, אין יהודים משכילים משתדלים לקבל משרות רבנים.

בגלל המשכורות הבלתי־מספיקות תלויים הרבנים במתנות. מצב זה גורם לשחיתות ולתלות באנשי הקהילה. הגיעה השעה לתקן את המצב: א. יש לקבוע בדרך חוק את משכורות הרבנים שיאפשרו להם להתקיים כיאות למעמדם. ההוצאות לכך תכוסינה ע"י מס ישיר מחברי הקהילה לפי רכושם. ב. יש למסור לרבנים את הפיקוח על „החדרים" ולתת להם את הסמכות לבחון את המלמדים ולתת להם תעודות. ג. על משרדי המחוז לשמור שהרבנים שייבחרו יוכיחו את ידיעותיהם בלימודי בית־הספר הגרמני אפילו אם בידיהם תעודות על כך. ד. את הרבנים יש לבחור לכל ימי חייהם, ולא לתקופה של שלש שנים, כפי שזה נהוג עכשיו. ה. בזמן שאין רב בקהילה, עליה למסור את המשכורת למשרד המחוז לטובת קרן יסוד בית־המדרש לרבנים (Collegium Rabbinicum). ו. לשוחטים יש לשלם משכורת קבועה מבלי שהקהילה תטיל מסים מיוחדים עבור שחיטה, מלח וכו'. ז. את הוצאות הקהילה יש לכסות ע"י מס פרופורציונלי ולא ע"י מסי־עקיפים, כי לא מן היושר הוא שעני ישלם כעשיר. רק באמצעות רבנים שידריכו את העם אפשר להשריש בקרב היהודים השכלה ורגשי כבוד ומשמעת לגבי החוקים.

הגוברניום השיב ב־23 ביולי לשר המחוז בטרנופול פוֹן־סאַחר שקשה לשרש את המגמות הרעות של כת החסידים. העובדות שפרל מביא על דרכיהם להשתלט על הרבנים, השוחטים וכלי־הקודש נכונות הן ויש להסיק מהן מסקנות מעשיות. הצעותיו מוכיחות שוב על כוונותיו הכנות לעזור למינהל המדינה, אולם אין ביכולת הממשלה לבצע אותן. בנוגע להצעתו בעניין הרבנים יש לחכות לתקנות שמכינים בענייני היהודים בכל הממלכה. אין, אגב, כל אפשרות להגשים את התיקונים המוצעים ע"י פרל, היות והוא בעצמו מודה שאין לעת־עתה מועמדים מתאימים לרבנות. את הצעותיו בנוגע לשוחטים ולמוהלים יקחו בחשבון כשיבוא למשא ומתן בעניין זה.

התוכיח שהיה „שיר הברבור" של פרל לא עורר את ההדים שלהם קווה. שוב באה אכזבה ואי־אפשר היה לצפות לשינוי. תחת הרושם הזה יעץ פרל לידידו ש"ר, שישתדל בדבר קבלת הרבנות שנתפנתה בשנת 1838, בפראג.

בסתיו 1838 חלה פרל קשה. חדשים שלמים היה בטיפול הרופא ד"ר יעקב רפפורט בלבוב[137]. בספטמבר 1839 נתברר

137. גם בלבוב התעסק פרל בזמן מחלתו בעניינים ציבוריים. הוא נפגש עם משכילי לבוב והציע להם להקים בית־כנסת מודרני ולפנות אל הקיסר לשם קבלת סיוע. הצעתו נתקבלה וד"ר יעקב רפפורט התחיל בתכנית להקמת הטמפל הלבובי.

שאין תקווה לחייו ובשמחת־תורה (1 באוקטובר 1839) בשעה 7 בבקר נפטר לעולמו. הוא השאיר בן־יחיד, מיכאל, שהיה רוקח, ושתי בנות. האחת — שיינדל — היתה נשואה לנחמן פינליש[138], יליד יארוסלב שעבר לטרנופול; השניה — נשואה לאשכנזי, היתה מורה וניהלה בבית־הספר של אביה את הכיתות של הנערות.

בצוואתו ציווה פרל 6000 זהובים לבעלי־מלאכה יהודים; את בית־הספר ואת ספריתו בת 4000 ספר וכתבי־יד נדירים הוריש לקהילת טרנופול, את בנו יחידו מיכאל מינה למנהל בית־הספר.

כששמעו החסידים על מותו של פרל יצאו בריקודים. בהלוויתו השתתפו גם נציגי הממשלה ובבית־העלמין הספיד אותו הרב ש. י. רפפורט (שי״ר)[139].

כבר בני דורו הכירו בזכויותיו של פרל בשטח ההשכלה ופיתוח החינוך היהודי, וראו בו את ישראל יעקובסון של יהודי גליציה[140]. הוא היה הראשון שמתוך יזמתו הוא יצר בבית־ספרו את המיזוג של חינוך כללי ויהודי וייצב את בית־ספרו על בסיס ציבורי יהודי.

העתונות היהודית הקדישה לו מאמרי הספד[141] ובוינה הספיד אותו המטיף נח מאנהיימר[142].

אחרי מותו של פרל נשאר שי״ר בלי מגינו ומצבו היה

Tomb of Joseph Perl המצבה על קבר יוסף פרל

קשה מאד. בלילה הראשון של חג השבועות 1840[143] נתקבצו חסידים לפני ביתו, זרקו אבנים לתוך דירתו, ניפצו את השמשות ניסו להתפרץ לתוך הבית, כדי להכות את הרב שהתחבא. רק הודות לגדוד הדראגונים ששלח שר־המחוז פון־סאחר נדכאה המהומה. אחרי שערוריה זו החליט שי״ר לעזוב את כסא הרבנות בטרנופול.

בהשתדלותם ובהמלצתם של שלמה רוזנטל, שמואל דוד לוצאטו, ש. ל. גולדברג בעל „כרם־חמד״, המטיף בפראג ד״ר מיכאל זק״ש, שהשפיעו על משה לנדא (נכדו של ר׳ יחזקאל לנדא בעל „נודע ביהודה״) שהיה מראשי הקהילה בפראג, נבחר שי״ר בקיץ תקצ״ט לרב בפראג. אולם הממשלה לא אישרה את בחירתו בגלל כתבי־הפלסתר שהגיעו נגדו ושמסרו על התנגדותה העזה של קהילת טרנופול לשי״ר. רק ביולי 1840 נתאשר שי״ר על ידי הממשלה בתור אב בית־דין (Oberjurist) בפראג וזאת הודות להשתדלותו של שר המחוז בטרנופול — פון סאחר.

---

138. בעלה היה, כנראה, קרובו של בעל הדפוס בטרנופול, נחמן פינליש, מידידיו של פרל.
מבתו שיינדל מצאתי חליפת מכתבים מעניינת מהשנים 1821—1825 עם ידידה משה אינלנדר, משכיל ידוע בברודי. מכתבים אלה עם מבוא והערות יפורסמו בקרוב.

139. כתבה של ש. ל. גולדנברג — ב־Orient1840 ע׳ 260—267.

140. Dr. Jost's Israelitische Annalen 1839 Nr. 44 (1.IX). Dr. Julius Heinrich Dessauer: Geschichte der Israeliten, Breslau 1870 p. 532.
ד״ר ליאופולד לף (Löw) קרא לו מנדלסון של גליציה והודות לבית־הספר שלו היתה „טרנופול אחד המרכזים של ההשכלה, האתונה הגליצאית״. Ben Chanania 1861, Nr. 13.

141. „כרם חמד״, תר״א, ע׳ 163—169.
הירחון הגרמני הכללי בלבוב "Mnemosyne" הדפיס ב־1839. X/12, מאמר הערכה על פרל שנדפס אחר־כך ב־ Allgemeine Zeitung des Judentums 1839 Nr. 99, 103.
נקרולוגים נדפסו עוד ב־1839 Isr. Annalen. מעניין הנקרלוג מלא עקיצות אישיות שפרסם י. ה. שור ב־ Dr. Jost's Israelitische Annalen 1839 Nr. 44 p. 346 :
"Er war in der That ein vortrefflicher Mann wiewohl wir uns nicht verhehlen, und zu unserem Schmerz gestehen müssen, dass auch er seine Fehler hatte und menschliche Unvollkommenheiten an sich trug. Zunächst ist zu bedauern, dass es ihm an geordneter Schulbildung gebrach und er in keiner Sprache sich eigentlich gut und richtig ausdrückte."
אחרי כך באה הביקורת על ספרו „בוחן צדיק״. שור, המשכיל הברודאי לא יכול לסלוח לו שהעליב בספרו הנ״ל את משכילי ברודי וסוחריה.

142. נדפס ב־ Orient 1840 עמ׳ 355.

143. ידוע, שלפי המנהג ערים בלילה זה וקוראים תיקון ליל שבועות. שי״ר נהג גם כן כך. לפנות בוקר עיף מאי־שינה וכדי להפיג את שנתו ביקש את החזן הצעיר יהושע אבראס שישיר לפניו ניגונים. חסיד קנאי ששמע ברחוב את הניגונים צעק: „בביתו של הרב שרים שירי־גלחים״ אז קמה הבהלה ויחסידים התנפלו על ביתו (פוריס ע׳ 46—47).

ב־15 ביולי 1840 עזב שי״ר את טרנופול. ידידיו ליוּוהו עד זלוצ׳וב ואחדים נסעו אתו עד לבוב. היתה זו „פרידה עגומה ומכאיבה״.[144]

בזאת נגמרה פרשת הרבנות של שי״ר בטרנופול, אחד הפרקים העגומים ביותר בתולדות העיר ויהודי גליציה.

ט

מראשית הופעתה של תנועת ההשכלה מאסכולתו של מנדלסון תפסה טרנופול מקום מרכזי בגליציה הודות ליוסף פרל שהיה פה השליט הרוחני הבלתי־מוגבל של המשכילים. אולם אין להתעלם מן העובדה ש„קרני ההשכלה״ הראשונות חדרו לטרנופול אך לאחר שנת 1801, כאשר פרל הפך לשונא החסידות והכיר את המשורר דוב גינצבורג (1776—1811) מברודי, שם בא לרגלי עסקיו המסחריים. הוא הזמינו לטרנופול לביתו בתור מורה. בשנתיים (1801—1803) שגינצבורג שהה בטרנופול הפך פרל למשכיל, ובאמצעותו בא במגע עם ראשי המשכילים בברודי, לבוב, זיולקבה. אולם, מראשית הצטרפותו אל המשכילים נשאר מתון בדעותיו בענייני דת וחול, ובזה נבדל ממשכילי ברודי שהצטיינו בקיצוניותם. רק במלחמתו בחסידות לא ידע פרל כל גבול ביחוד, כשהחסידות עם צדיקיה ורבייה, התחילה בתקופה שלפני המהפכה האוסטרית של 1848 לתפוס עמדת מפתח ולהשתלט על הקהילות — דבר שקשה היה לו להשלים אתו.

מעמדה של טרנופול כעיר ההשכלה בא לה בגלל בית־הספר מיסודו של פרל וחבר המורים שבו. הם שהיוו את חוג־המשכילים הראשון בעיר זו. במרוצת הזמן והצטרפו טובי היהודים בטרנופול לחוג קטן זה. בהדרכתו של פרל התמסר החוג להפצת רעיונות ההשכלה, מבוססים על עיקרי המסורת ומתנגדים לכל „אפיקורסות לשמה״, שהצטיינו בה רוב המשכילים וביחוד מברודי ולבוב.

ההשכלה בטרנופול נשאה אופי פחות רעיוני ויותר מעשי. משכיליה לא נקטו עמדה מסויימת במכלול הבעיות של היהדות. על אף מלחמתם החריפה בחסידים ו„רבייהם״ — וייתכן שדווקא מתוך נסיונותיהם במלחמה זו — התחשבו במציאות והעריכו את עצמת המסורת בחיי העם היהודי. גישה זו היא שהניעה את פרל להקים בבית־ספרו בית־תפילה ולהקדיש תשומת־לב מיוחדת לחינוך הדתי במוסדו.

חוג המשכילים בטרנופול שהתרכז סביב פרל היה קטן בראשיתו, למרות שהיתה לו השפעה בקרב האוכלוסיה היהודית, ובו ראו את הנגיד ואת אפוטרופסה של ההשכלה בגליציה. היה חסר כאן החומר האנושי, ובזאת היתה טרנופול שונה מברודי, שעשרות שנים לפני ההשכלה עמדה בקשרים מסחריים הדוקים עם גרמניה ואוסטריה, וסוחריה הושפעו מחיי התרבות בארצות אלו. בטרנופול דרושה היתה התפתחות וזו באה עם התרחבות בית־הספר ופעולות מוריו, שהיו חלוצי ההשכלה בעיר וסביבתה. שאיפתם של משכילי טרנופול היתה לרכוש את בני־עמם להשכלה אירופית, להרים את קרן המלאכה ולהביא לידי התקרבות היהודים אל האוכלוסיה בכללה. לא היתה לפרל כל תכנית רוחנית־מהפכנית מרחיקה־לכת, וכל מגמתו היתה להחזיק את היהודים על הבסיס הדתי ההיסטורי של עם ישראל בלי שום תיקונים או שינויים. גם בסדר התפילה היתה מגמתו לשפר את הפולחן מבחינה חיצונית, ולהנהיג בעבודת ה׳ בבית־הכנסת אסתטיות וחן, להשתחרר מהשאון והתגרנות ששררו בבתי־הכנסת בפולין ובגליציה. וכאן, כנראה, גם אחד הגורמים שהביא אותו לידי שנאתו האדירה לחסידות שלחם נגדה בנשק הסטירה הספרותית ובלעג הרסני.

משכילי טרנופול ראו זכות הסטורית לעצמם, שהגורל בחר בהם להיות הראשונים שפתחו בגליציה במלחמה באדוקים ובחסידים ע״י יסוד בית־הספר ובית־התפילה, שהיה בעיניהם מעין בית־כנסת „מתוקן״ בסגנון יהודי גרמניה. ואף כי עניין רפפורט הכניס אותם לאש מלחמות והתנגשויות קשות, ראו בהעזתם להושיב על כסא הרבנות רב משכיל וחוקר ידוע כשי״ר — אבן הבוחן להשכלה בעירם.

במאמציהם הצליחו פרל ומורי בית־הספר להרחיב את שורות המשכילים וליצור חוג של סופרים ואנשי ספר. כאן לא היו אמנם משכילים מסוגם של יעקב שמואל ביק, באֶריש בלומנפלד, זאב בוכנר, ישראל בודק, הירש בודק, יצחק אֶרטר, האחים שור — כולם סופרים בעלי־שם. גם לא היו פה מצטטים מסוגם של אלכסנדר־זיסקינד קאליר, ברוצינר טראֶכטנברג, אינלנדר, מרדכי אוספיץ, שלום קרוכמל, האחים הרצנשטיין, יעקובקא לנדא, מ. נירנשטיין, נתנזון — כולם „יקירי רוח״ של ההשכלה הברודאית. על חוג המשכילים בטרנופול הקרובים אל פרל נימנו שמואל־לייב גולדנברג, יצחק מיכאל מוניס, משה חיים כץ, אבא׳לה הוררויץ.

שמואל־לייב גולדנברג (1807—1846) יליד בולחוב, ממשפחת עשירים, התחתן עם בת עשירים בטרנופול, לא היה זקוק לפרנסה והתמסר ללימודים ולספרים. הוא היה מידידיו הנאמנים של יוסף פרל, עמד בחילופי מכתבים בענייני מדעי היהדות עם שי״ר, רגיו, ש. ד. לוצאטו, ד״ר גייגר, ד״ר ליאופולד צונץ, ד״ר מיכאל זאפק. מיד לאחר שנפסקה הופעת „בכורי העתים״ בקיץ 1831 התחיל גולדנברג, שגר כבר בטרנופול, להוציא את ה„כרם־חמד״. עוד בסוף 1830 ניהל משא ומתן עם י. ש. רגיו וש. ד. לוצאטו ועם המדפיס אנטון שמיד בוינה. ב־30 בנובמבר 1830 פנה אל רגיו והגיש לו את הצעתו להוציא כתב־עת חדש. רגיו חשב

144. כתבה של ש. ל. גולדנברג ב־ 1840 Orient p. 260-261.

שבדעתו להמשיך בהוצאת „בכורי עתים". בינתים בא גולדנברג לוינה וניהל משא ומתן עם המדפיס שמיד להוציא על חשבונו כרך מכתבים על ענייניים ספרותיים־מדעיים.

במרס 1833 יצא לאור הכרך הראשון שהכיל 40 מכתבים על „חכמה ומדע"[145]. גולדנברג שהיה ממשפחת משכילים — אביו ר' הירש היה מראשוני המשכילים בבוליחוב — עמד בחילופי מכתבים עם ראשי ההשכלה בגליציה, אוסטריה, גרמניה ואיטליה. הוא מן המשכילים הגליציאים הראשונים שהתקשר עם משכילי איטליה. בסגנונו האדיב והמחניף לעתים, הבין גולדנברג לרכוש ידידים מבין ראשי המשכילים ולהשפיע עליהם שישתפו בכתב־העת שלו, שלא היה אלא אוסף מכתבים. כך נעשה לאיש־ביניים למשכילי גליציה והמערב. הוא מסר למשכילי איטליה על הופעות בספרות העברית בגליציה ועל הביוגרפייה של אישיה.

מבין משתתפי „כרם חמד" יש להזכיר את יחזקאל דובס, יצחק מוניס, אברהם גולדנברג מטרנופול, יעקב שמואל ביק, ד"ר יצחק ארטר מברודי, י. ל. מיזס.

בשנים 1833—1843 הוציא שבעה כרכים, מהם נדפסו שנים בבית־הדפוס של אנטון אדלר פון שמיד בוינה וחמישה — בפראג. הכרכים הכילו חומר רב למדעי היהדות ובהם נדפס בפעם הראשונה בשם „הסמים" „השער" הראשון מ„מורי נבוכי הזמן" לר' נחמן קרוכמל, שפורסם בשלימותו אחרי מותו.

יוסף פרל עצמו לא השתתף אלא בכרך השני שיצא לאור בשנת 1836, שהדפיס בו מחקר, בו הוכיח כי ר' מאיר בעל הנס אינו התנאי ר' מאיר שבמשנה. ד"ר יצחק ארטר פרסם מאמר על „חסידות וחכמה". גם שי"ר השתתף ב„כרם חמד" בהיותו בטרנופול[146] ובמידה יותר גדולה בכרכים שיצאו לאור אח"כ בפראג. גם סופרים מחוץ לגבולות גליציה השתתפו ב„כרם חמד" וביניהם אברהם גייגר, ליאופולד צונץ, ליאופולד לף, אהרון חורין, מרדכי שמואל גירונדי, שמואל ווטא דלא וולטה (Dalla Volta) ממנטואה והלל דלה טוררה, י. ש. רגיו, אהרון ילינק, שמחה פינסקר, דוד קאסל ואחרים.

עם מותו של גולדנברג ב־10 בינואר 1846[147] פסקה הוצאתו של „כרם חמד" למשך 11 שנים ואך בשנת 1854 נתחדשה הופעתו על ידי שניאור זקש בברלין, בשני כרכים (1854—1856).

בין מקורביו של יוסף פרל היה גם מיכאל מוניס, המורה הראשון בבית־ספרו לתלמוד ולשפה העברית. מוניס היה למדן גדול ונימנה על המתנגדים החריפים ביותר לחסידות. בבית־הספר של פרל עבד קרוב ל־25 שנה והעמיד תלמידים רבים. הוא לא הרבה לכתוב, ועמד בחילופי מכתבים ישיר עם ריב"ל[148]. אסף את משלי המגיד ר' יעקב מדובנא, הדפיס ספר על תולדות חייו והוסיף בו מאמר פילוסופי על „חכמת המשל והשיר". בשנת 1842 יצא „לארצות אשכנז ופרייסין להפיץ ספר שם, ויש לי תעודות רבות מגדולים וגאוני ארץ; מחכמים בעלי אסופות, כולם יהללוני ויענדוני עטרת תפארת שראוי אנוכי למשרת הרבנות"[149]. מחיבוריו שהופיעו בדפוס ידוע מאמרו של „שאלה ותשובה בדבר המנהגים" שנדפס ב„ירושלים" של מ. מוהר[150], בו הוא מסביר את מהותם, תולדותיהם של מנהגי ישראל. במאמרו מדובר הרבה על מנהג הדלקת נרות בל"ג בעומר לזכר נשמת ר' שמעון בר יוחאי. ב„כרם חמד" הדפיס תרגום עברי לארבעה מכתבים לאוילר (Euler) על נושאים פיסיקליים[151] ועל הברכה „להכניסו בבריתו של אברהם אבינו". בשנת 1839 אמר להדפיס חבור על אסתטיקה[152]. הוא היה מקובל על ראשי ההשכלה הגליציאית והרוסית[153].

השפעת משכילי טרנופול גדלה בשנים שר' מנחם־מנדל לאפין מסטאנוב „סוקראטס" של ההשכלה הגליציאית ישב בה (1817—1826). במידה רבה תרם לאפין לחיי הרוח החדשים והשפיע השפעה ניכרת על התהוות ההשכלה. הוא חי בידידות כנה עם כל חוג המשכילים וגילה התעניינות רבה בכל הנוגע להם ולהתפתחותם הרוחנית[154]. גר בביתו של יוסף פרל וסביבו התאספו משכילי טרנופול שהקשיבו בצמא לדברי תורתו. לאפין המשכיל חדור רוח עממית והמכיר את חשיבותה של שפת ההמונים בתהליכי התפתחות ההשכלה, יצא נגד ההשכלה ה„רשמית" הדוגלת בסיסמות שהוכרזו ע"י ראשיה בברלין והמכוונות אך ורק להפצת אור התרבות הכללית. מבחינה זו השפיע לאפין השפעה רבה

145. הירש גולדנברג, איש בעל השכלה כללית מקיפה, ידע יפה יוונית ופנה אל שי"ר והביע לו את ספיקותיו אם פירוש לנכונה במאמרו על נתן מרומא תרגום מלה שאילה מיונית.

146. שי"ר עמד בזמן כהונתו כרב בקשרים עם משכילי טרנופול באלגעמיינע צייטונג דעס יודענטומס. נדפסה (ב־7 באפריל 1838 גל' 52 ע' 165) הכתבה הבאה:
"Seitdem Rapaport in Tarnopol ist, haben sich die sonst isolierten und zersprengten jüdischen Gelehrten in der hiesigen Gemeinde zu einem Gelehrtenkreis um ihn gesammelt uzw. Samuel Goldenberg, Isaak Monies der neueste und naivste hebräische Parabeldicher, der Ordensritter Josef Perl, Moses Chaim Katz Lehrer an der Perlschule, Dr. Hurwitz, Arzt schrieb in der "Zephira".

147. מאמר הספד של הירש רייטמן ב„אלגעמיינע צייטונג דעס יודענטומס" 1846, ע' 104—105.

148. ראה „באר יצחק" ספר הכולל אגרות יצוא ושוב בין יצחק בר לוינסון לבין חכמי דורו בזמנים שונים, וארשה 1899 ע' 90.

149. מכתב מכ"ד סיון תר"ב ע' 90.

150. זולקבה 1844, ע' 9—21.

151. „כרם חמד" 11 מס' כ"ג.

152. אגרות שד"ל, קראקא 1900, ע' 93.

153. דוב בער נאטאנזאהן: „ספר הזכרונות, וארשה 1875 ע' 8.

154. לפי מכתביה של שיינדיל פינליש, בתו של יוסף פרל. המכתבים יפורסמו ב„רשומות".

על משכילי ברודי וטרנופול. ההשכלה הגליציאית קיבלה — הודות לו — כיוון שונה מההשכלה הברלינית וברוח זו השפיעה גם על המשכילים ברוסיה. לאפין נלחם עם גבוב המליצות, הביאורים הדקדוקיים והבורות ובמדעים. הוא המליץ על סגנון עברי עממי של לשון המשנה, ודרש שהמשכילים יעמיקו את השכלתם וידיעותיהם. ידידותו עם פרל לא מנעה אותו מלבקר את סגנונו ב„מגלה טמירין", לפי דעתו הסגנון העממי העברי הוא לשון המשנה.

בטרנופול תרגם לאפין את ס' משלי ליידיש והדפיסו שם בשנת תקע"ז (1816) עם ביאור שעורר התנגדות גדולה בחוגי המשכילים. לתרגום התנ"ך ליידיש דרוש היה בחוגי המשכילים עוז, כי רובם ראו כמטרת ההשכלה לקרב את היהודים לשפות של העולם הנאור — הגרמנית ולכל־הפחות בארצות שהשפה המדוברת אינה גרמנית לשפת העם שבתוכו ישבו בני ישראל. המשכיל טוביה (גוטמן) בן צבי־הירש פדר, יליד פשדבוז' (מחוז קראקא) שבסוף ימי חייו התגורר בטרנופול ונפטר פה בט' תמוז (23 ביוני) 1817, סוכן מסחרי ממקצועו, מגיה של ספרי־תורה, תפילין, מזוזות, דרשן ושליח־ציבור, שנים רבות מורה נודד [155], משכיל קנאי, אולם איש ריב, התקצף שמשכיל כלאפין פרסם תרגום „משלי" ביידיש וע"י כך כאילו „בז למליץ ובפני דובר צחות ירוק ירק". פדר העריך את לאפין, בו ראה את יורשו הרוחני של מנדלסזון ומסמל האידיאלים הנשגבים של ההשכלה, ודווקא משום כך לא יכול לסלוח לו את „פשע" התרגום ליידיש במקום לחנך את בני דורו בלשון־צחות, בשפה הגרמנית. פרסם נגד לאפין קונטרס „קול מחצצים" שהיא סטירה מלאת עקיצות אישיות. גליונות ההגהה ששלח לברודי הגיעו לידיו של יעקב שמואל ביק וכאב לו שפדר מזלזל בכבודו של לאפין. הוא פנה, איפוא, אל פדר וביקש אותו בשמו הוא ובשם כל מעריציו של לאפין שלא ידפיס את ספרו ואם יעשה זאת לא יגחל כבוד.

פדר ענה שלא התכוון לפגוע בכבודו של לאפין ויצא רק נגד התרגום. מפני איומים לא יירתע, כי רגיל הוא שירדפוהו, אולם הוא מוכן להמנע מהוצאת הספר אם מעריציו של לאפין יחזירו לו את הוצאות ההדפסה. משכילי ברודי שלחו לו 100 רובל והספר לא הופיע. בשנת 1853 הוצא לאור על ידי א. מ. מוהר, כשלאפין ופדר לא היו כבר בין החיים [156].

האפיזודה הספרותית הזאת עברה מבלי שתעורר מריבות קשות במחנה המשכילים.

בטרנופול סיים לאפין אז את ספרו הגרמני: Nachlass eines Sonderlinges zu Abdera שהקדיש לנסיכה איזבלה צ'ארטוריסקי. ספר זה לא נדפס וכתב־היד נשאר בספריית בית־הספר של פרל,

פרט למשפחת צ'ארטוריסקי שהעריצה את לאפין, היו לו גם ידידים ומעריצים בקרב האצולה הפולנית בטרנופול וסביבתה. ביחוד עמד בקשרי ידידות עם הרוזן בובובסקי, וקוריטובסקי.

בטרנופול תרגם גם לאפין את „מורה נבוכים" לרמב"ם ללשון המשנה. תרגום זה העסיקו עד סוף ימיו.

את יום הולדתו השבעים חגג לאפין בטרנופול בשנת תקע"ט ובשעת שמחה, שהיתה שמחת משפחת המשכילים, פנה לאפין בנאום ארוך אל ר' נחמן קרוכמל שלא בפניו, ודרש ממנו שיפסיק את שתיקתו. עליך — אמר — „להאיר לעמך מחדר־משכבך אם תאזן עט סופר".

בן שבעים ושבע נפטר לאפין ביום ו' בתמוז תקפ"ו (1826) בטרנופול — „עירי בלא אשה ובנים ואך לידידיו עזב את כל חמודיו, כמו להחכם מ' יעקב שמואל ביק בראדי מו' ישראל בודק בשם ודומיה" [157]. מותו פגע קשה בידידו יוסף פרל שנתן הוראה לר' זלמן מאסיטא לאמר קדיש במשך כל השנה תמורת שכר. מלבד זה נתן 27 רובל לחלק בין העניים שהיו נוכחים בהלוויתו של לאפין, וביקש את המורה פריהלינג להעתיק את צוואתו של לאפין ולשים את הטופס המקורי במקום בטוח [158].

ר' נחמן קרוכמל השתקע בטרנופול כאמור, בשנת 1838. עד 1836 גר בזיולקבה ומשם עבר לברודי. מצבו החמרי בברודי אילצהו לעבור לטרנופול ולהתגורר אצל בתו

---

155. פדר כתב במליצות־מאקאמן. מחיבוריו יש להזכיר: 1. „ספר בית נאמן" (ברלין 1794). 2. „בית טוביה", על דקדוק (ס"י הלך לאיבוד). 3. „להט החרב המתהפכת", (וילנה 1866) נגד הביאורים הבלתי נכונים של אהרן וולפסון לספר מלכים א"ב ושל יצחק אייכל בספרו „סדר תפילה". 4. זוהר חדש לפורים, פרודיה הומוריסטית לפורים בשפת הזוהר, נדפס ע"י משה טננבאום מטרנופול ב„אוצר הספרות" של שאלתיאל גרבר ירוסלב תרמ"ט (תר"ן). בידי טננבאום היו מכתבים רבים של פדר, שלא פורסמו. א. ב. גוטלובר פרסם בכתם־הנעת שלו „הבקר אור" (1877) את שיריו.

156. עליו כתב יעקב שמואל ביק אחרי מותו: „המשורר ר' טוביהו פעדר ע"ה היה שנוא בעולמו על מנהגו לקשקש בחרב מליצתו על ירכו כדרך שר עשרה בחיל העמים בעת חלף עבר על פני דמיו מתנגד או פוגם", אולם ביק העריך אותו כי „מעת ששקעה שמשו של בן זאב זרחה שמש טוביהו" (כרם חמד I ע' 96); לטריס מכתבי עברית ע' 123.

157. ד"ר שלמה רובין הקדמה לספר „מלכות שדי" (חלק ג' של „מורה נבוכים" בתרגומו העברי של מ. מ. לאפין). בירחון „גוגה הירח" של בריש גולדנברג מטרנופול, לבוב תרל"ב, חוברת ד—ה ע' 27, הערה).

158. ספר ההעתקות של יוסף פרל בספריית פרל בטרנופול. וזה הנוסח על מצבתו:

„פ. נ. החכם הכולל האלקי הישיש מ' מנחם מענדיל לעפין מסטאנאב שנולד בשנת תק"ט לפ"ק וחיבר ספר אגרת החכמה וספר רפיאת העם וספר חשבון הנפש וספר מחכימות פתי וספר אלון מורה חוץ משאר הבוריו הנחמדים ועשה פירוש על ספרי אמת ומגילות איכה וקהלת והעתיק מחדש ספר מורה נבוכים. נפטר ביום ג' וא"ו תמוז שנת תקפ"ו לפ"ק.

הבכירה קונה (אשת הרופא ד״ר נתן הורוויץ). בברודי גמר את מפעל חייו, את „מורה נבוכי הזמן״ ובטרנופול ישב במנוחה ועסק בהעתקת פרקים של ספרו. ביתו בטרנופול שימש בית־וועד לכל המשכילים בעיר וסביבתה „ויהי לתפארת העיר ועדיה״. בזמן שהותו בטרנופול הגיעה אליו הזמנה לקבל את הרבנות בברלין, אולם הוא דחה הצעה זו. בטרנופול היה עד להתקפות האדוקים והחסידים על ש. י. רפפורט. רנ״ק שהיה מטבעו איש אוהב שלום, התנגד למינויו של שי״ר לרב בטרנופול, כי ראה מראש שבחירתו תגרום למריבות בקהילה. הוא גם ראה בזה הסגת גבולו של הרב הישיש ר׳ יהושע השיל באב״ד ולפיכך התנגד לפרל שיעץ לשר המחוז לדרוש מקהילת טרנופול לבחור רב חדש, ונלחם על מינויו של שי״ר.

משנבחר שי״ר השלים עם הנעשה ושלח לו אגרת, בה הוא מברכו שיצליח בדרכו ושיתחזק „ולא תאבד — הוא פונה אליו — מנוחת נפשך היקרה אפילו רגע אחד, ותהיה שוקד להסיר כל מונע שלום בינך ובין הפחות שבקהילתך״[159].

רנ״ק בעל השקפות מבוססות על הסתכלות היסטורית, לא הסכים למלחמה באדיקות וחסידות באותה חריפות וקנאות שנהלוה בטרנופול ולא לקח בה חלק פעיל. למרות זאת גו״לה

המצבה על קברו של רנ״ק
Tomb of Rabbi Nachman Krochmal

השפעתו על המשכילים. נפטר בטרנופול ב־31 ביולי 1840 ובשלושים לפטירתו התקיימה בבית־התפילה של בית־הספר פרל אזכרה בה דיבר יצחק מיכאל מוניס על אישיותו ומפעלו הרוחני[160].

ממשכילי טרנופול שעצבו את דמותה הרוחנית־תרבותית יש ועד להזכיר את תלמידו של יוסף פרל, בצלאל שטרן, (1798—1853) שהיה אחד מהדברים הראשיים במלחמת פרל עם החסידים בשנים 1816—1828. בשנת 1828 עבר לאודיסה כמנהל בית־הספר היהודי שנוסד שם ע״י משכילים מברודי והיה מראשי תנועת ההשכלה שם.

גם תלמיד אחר של בית־הספר של פרל — הירש רייטמאן (1804—1866) היה פעיל בחוג המשכילים[161]. הוא עבד אחר כך (1854) לברודי כמנהל בית־הספר היסודי היהודי הראשון.

דמנט זאב (1830—1897) חניך בית־הספר פרל כתב שירים בשפה העברית, הגרמנית, הפולנית וגם ביידיש ושנים רבות היה כתב של כתבי העת: „בן־חנניא״ ו„אלגעמיינע צייטונג דעס יודענטומס״. בשנות השבעים עבר לברודי ונתמנה מנהל בית־הספר היהודי.

ד״ר נתן הורוויץ שנולד בברודי ב־3 בפברואר 1799, עבר אחרי גמר למודיו הרפואיים לטרנופול ועבד כאן כרופא עד מותו ב־22 בינואר 1857. הוא היה חתנו של נחמן קרוכמל. אשתו קונה (נפטרה בטרנופול ב־10 בספטמבר 1854) היתה אשה משכילה, אחיה אברהם קרוכמל הכניס אותה לדו־שיח שבספרו: „אבן הראשה״ (וינה 1871). היא מתווכחת שם עם אביה ועם הרב צבי־הירש חיות על שפינוזה. ד״ר הורוויץ ניסה גם את כוחו בספרות ותירגם בחרוזים לגרמנית את שיר־השירים, עם פירוש מדעי. השתתף ב„הצפירה״ של ד״ר מאיר לטריס, ואחרי מותו של פרל כתב את הסקירה הביוגרפית הראשונה עליו בלוח היהודי־גרמני של י. בוש בוינה[162]. הוא והרופא היהודי השני, ד״ר פרנקלפלד, ועורכי־הדין היהודים הראשונים בטרנופול ד״ר קולישר, ד״ר אלקס פריהלינג (בנו

159. נדפס אצל ד״ר ש. ראבידוביץ: כתבי רנ״ק ברלין תרפ״ד, ע׳ תל. ביחסיהם של רנ״ק ושי״ר חל שינוי לרעה כששי״ר השתדל להתמנות לרב בפראג. באותה שעה היה הרב צבי הירש חיות גם כן מחזר אחר אותו כסא הרבנות ורנ״ק תמך בו. שי״ר עזב את טרנופול ביי״ד תמוז ת״ר ובראש חודש אב ת״ר נפטר רנ״ק. שי״ר פרסם על מותו קינה ובה הבליט את הערצתו למורו.

160. Isr. Annalen 1840 Nr. 36 p. 301-302 Nr. 39 p. 328.

161. ר׳׳טמן פירסם את הסקירה הראשונה על בית־הספר של פרל: "Perl und die Schule zu Tarnopol" (Dr. Abraham Geiger's: "Wissenschaftliche Zeitschrift für jüdische Theologie" 1838 p. 316).

162. Kalender und Jahrbuch für Israeliten Bd V Wien 1846 p. 209—232.

של המורה משה פריהלינג), וד"ר יוסף בלומנפלד היו בשנים ההן היחידים בעלי השכלה אקדימאית.

בין המשכילים היה משה שמואל וויסשטיין (1802—1881) הנודע בשמו הספרותי משו"ש. חכם ולמדן גדול וחיה (בני דורו קראו לו „חכם תלמודי") וממעריציו הגדולים של פרל וש.י. רפפורט אשר עמד לימינו כידיד נאמן בכל זמן שבתו על כסא הרבנות בטרנופול [163].

על משכילי טרנופול נימנה גם אליהו מרדכי וורבל (נולד בטרנופול ב־16.8.1805 ונפטר באודיסה ב־9.8.1880) שהיה חניך בית־הספר של פרל, ובשנת 1837 הוזמן כמורה לבית־הספר היהודי באודיסה, שבראשו עמד בצלאל שטרן (גם הוא מחניכי ביה"ס פרל) וכן המורה משה חיים כץ, אבא'לה הורוויץ מסופרי „הצפירה" של מאיר לטרים, וקרל פלוהן (נולד בשנת 1800), שהיה משנת 1818 מורה בבית־הספר פרל ובשנות הארבעים נתמנה כמנהל־רישום האוכלוסיה היהודית.

בין צעירי המשכילים הצטיין שאול כתריאל הורוויץ, שכתב שירים בהיותו עוד בן 15 ופירוש עם תרגום על נחום ועובדיה, שנדפס במספר קטן. הוא היה מהמשתתפים ב„כוכבי־יצחק" בשנים 1847—1848 [163]א. ב־23 במאי 1856 פירסם ב„כוכבי־יצחק" מכתב מטרנופול ובו הודיע שכל החיבורים, השירים וספרי־פירושים הנ"ל נכתבו בהיותו בגיל צעיר ובחפזון קל־דעת ונמסרו לקהל הקוראים ויש לראותם כמעשה־נערות שהוא מתחרט עליהם. למכתבו העיר עורך „כוכבי־יצחק" מ. א. שטרן, שבכל זאת ראויים הם להערכה ולהכרה [164].

יחזקאל דוקש, גם הוא מהמשכילים הצעירים, היה אדם מלומד ובעל השכלה כללית מקיפה, הצטיין בחושו האסטתי והשתייך לחוגו של גולדנברג, עורך „כרם חמד". פרסם שם מכתב לדבר המשכילים האיטלקיים י. ש. רגיו בענין החמה [165].

במשתתפים ב„כוכבי־יצחק" היה גם יוסף בנימין גראס, שהיה משכיל נודע בטרנופול ואחר כך עבר ללבוב. כתב שירים ותירגם משיריו של הרב המטיף הלבובי ברנהרד לוונשטיין. פירסם גם מאמרים ב„השחר" של פרץ סמולנסקין ב„הכרמל" וב„העת" של שולבוים.

חיים בן נתן גארפינקל, נולד בשנת 1827 בטרנופול, אף הוא בין המליצים חרוזים שהשתתפו ב„כוכבי־יצחק". עזב את עיר מולדתו והשתקע בברודי ושם נפטר בשנת 1880.

מנחם־מנדל בן משה לנדא (1836—1863) אף הוא מהמשתתפים ב„כוכבי־יצחק". נולד בטרנופול והתגורר בקולומיי ושם נפטר.

מאותו דור המשכילים יש להזכיר את שלום גראס, שגם הוא השתתף ב„כוכבי־יצחק" ואת שלמה־צבי בן שמחה הירש, שנולד בטרנופול בשנת 1834, היה משכיל מתקדם וחיבר שני ספרים: א) „נצח ישראל" על עתידות ישראל (ליק, תרכ"ו), ב) „קורות ישראל" על עתידות ישראל חלק א' — וינה תרל"ג; ח' ב' — טרנופול, תרל"ו). רצה גם להוציא ספר עם רשימת שמות העצם בתנ"ך, אולם לא הספיק להגשים את תכניתו. בטרנופול הקים הירש בית־מדרש לתפילה בשם „גומלי חסד".

על סוג אחר נימנו המשכילים ששתתפו בכתבי־העת של סמולנסקין ודוד גורדון, והם:

מאניש בן משה לנדא, נולד בטרנופול בשנת 1852, היה סוחר ידוע והתחיל את עבודתו הספרותית עוד ב„כוכבי־יצחק" (חוב' 35, 36) בשירים, ואחר כך השתתף ב„השחר" וב„המגיד". נפטר בטרנופול בשנת 1919.

נתן ואלרשטיין, נולד בטרנופול בשנת 1853 ונפטר בקוזובה בשנת 1911. אביו מרדכי שמואל היה מהמשכילים הראשונים בטרנופול וחינך אותו ברוח מסורתית, אולם כבר בכיוון השכלתי. הוא היה מפרסם כתבות על חיי הציבור היהודי בטרנופול וסביבתה ב„השחר", „המגיד", „העת" ו„עברי אנכי".

סופר פורה היה בריש גולדנברג. נולד בשנת 1825 בווישנוביץ ע"י קרמניץ, היה מיספר שנים מורה בבוטושאן ומשם בא לטרנופול כמורה לעברית בבית־הספר של פרל, ועבד בו עד מותו ב־5 ביוני 1898. התחיל את עבודתו הספרותית עוד ב„כוכבי־יצחק" בשנת 1845. בטרנופול הוציא לאור כתב־עת עברי „נוגה הירח", שנדפס בשנת 1872—1873 בלבוב (11 חוברות) ואחר כך, בשנת 1880, בטרנופול (4 חוברות). סביבו התרכז חוג משכילים וסופרים עבריים מגליציה. בשנת 1866 פירסם ביוגרפיה מקיפה בשם „אהל יוסף" על יוסף פרל ובית־ספרו. תירגם בשנת 1868 לעברית את נאומו של המדינאי הגליציאי הידוע ד"ר פראנצישק סמולקה על שאלת היהודים, שנשא בשנת 1868 בסיים הגליציאי. עסק גם בפירושים לתורה ובבלשנות ופירסם ספר „אור חדש" (דרוהוביץ 1898), מאמרים בתחביר הלשון העברית ופירושים לספרי־תורה ובשפה הגרמנית פירסם: Der Einfluss dtr semitischen Sprachen auf die indogermanischen Sprachen (1880); Die religiösen Ideen der Alten und ihr Einfluss auf die hebräische Sprache vom hebräischen Standpunkte aus beleuchtet (1880); Die

163. השתתף ב„המגיד" של דוד גורדון: „העברי" בברודי.

163א. ב„כוכבי יצחק" כרך X פורסם תרגום מהשיר Der Jude von Kampf סיפור „הזאב והרועה ושני מאמרים עם פירושים לתנ"ך.

164. „כוכבי יצחק" XXII ע' 78—79.

165. מיום י"ח בשבט תק"ד (11 בפברואר 1930) „כרם חמד" I, חוב' 30. תשובתו של רגיו נדפסה בחוב' 31.

Assimilation der Juden (1883) Gebräuche der alten Hebräer (1885).

בין האפיגונים של ההשכלה בשנות השבעים מורגש כבר שינוי של נסיגה מהשאיפות להתבוללות.

בשנת 1875 פירסם המשכיל מטרנופול אליהו אוארבאך[166] שבתולדות היהודים חזקה ומתמידה תודעת הלאום (Stammesbewustsein) מן הדת. עוד בימים הקדמונים לא היה הגורם הדתי המכריע, לכל החגים חותם של זכרונות לאומיים ובחוקים של הכנסת הגדולה הכריע הגורם הלאומי־פוליטי ולא הדתי, ובדרך זו רצו אנשי הכנסת להחזיק בסגולות המיוחדות של הלאום היהודי ולשמור על קיומו מפני התבוללות בין העמים. לדעתו, המכריע ביהדות הוא הגורם הלאומי ולכן יש להדגישו יותר מאשר את הדת. הלאומיות חזקה והיא שהצילה את היהודים מהתבוללות ושמרה על אפיס המיוחד. אוארבאך הושפע כבר מ„השחר" של סמולנסקין, שרעיונותיו התחילו לחדור לחוגי המשכילים בגליציה, וכן גם בטרנופול.

ו

התקופה שלפני המהפכה האוסטרית של שנת 1848 עברה על יהודי טרנופול בסימן מאבק קשה בין האדוקים והחסידים מזה לבין המשכילים מזה. בחירתו של הרב ש. י. רפפורט הגבירה את המתיחות שלא פגה גם אחרי שעזב את טרנופול.

עם פטירתו של פרל הלכה לעולמה אישיות שהצליחה להשתלט על הקהילה למרות כל הקשיים והניגודים. הנהלת בית־הספר עברה לידי בנו מיכאל שהתחיל בשנת 1823 בלימוד הרוקחות לפי הוראות אביו. לפי דברי אחותו שיינדל פינליש „עשה כאן שגיאה שקשה לסלוח לאיש כאבי. הוא לא התעניין וגם לא שאל האם בכלל מותר ליהודים לעבוד במקצוע זה[167]. הראיה היחידה שהסיק מתוכה שהדבר מותר, היתה זו שראה בוינה יהודי רוקח. כנראה, יהודי זה היה בעל פריבילגיה ישנה. מספיק שאבי הטוב אמר: על כל שאלה ישנה תמיד תשובה, ולכן לא שאל עצה ונתן לאחי ללמוד. ר' נתן קולישר[168] מלבוב בראותו שאדון פרל מחנך בנו לרוקחות, נתן גם לבנו ללמוד רוקחות" [169].

מיכאל פרל למד רוקחות באופן מעשי על יסוד רשיון לשכת החצר הקיסרי אצל הרוקח קריסטיאן הולשטיין בזאלשיצקי וקיבל ממנו תעודת־גמר והמשיך בלימודיו, בשנת 1827, בוינה. אולם בינתיים באה הפרעה קטנה: הלשינו על נתן קולישר שבנו לומד רוקחות בלי רשיון. בהמשך החקירות נתגלה שבוינה לומד עוד יהודי, מיכאל פרל, רוקחות. המשטרה הוינאית חקרה את העניין ומסרה לקיסר ב־4 באוגוסט 1827 את הדין־וחשבון הבא: „בין תלמידי הרוקחות נמצא השנה יהודי פרל שלמד,

כפי שהוא טוען, ברשיון של ‚האפקאנצליי' באופן סדיר אצל הרוקח קריסטיאן הולשטיין בזאלשציקי וקיבל ממנו תעודת לימודים. על יסוד התעודה הזאת ניתן לו רשיון ללמוד רק פרמציה, לפיכך יעמוד בבחינות, ובאם יעמוד בהן בהצלחה רשאי הוא להחזיק בית־מרקחת" [170].

על יסוד דו"ח זה נתן הקיסר הוראה סודית (Allerhöchstes Reservat) להיוודע „האם קיימת הוראה המרשה ליהודים להחזיק בתי־מרקחת, ואם כן, יש לקחת בחשבון אם אין סיבות חשובות לבטלה ולאסור על היהודים כל בעלות על בתי מרקחת" [171].

בהמלצת השלטונות והודות לזכויותיו קיבל יוסף פרל מאת הקיסר רשיון מיוחד המרשה לבנו לסיים את לימודיו ולהחזיק אחר־כך בית־מרקחת. בשובו לטרנופול פתח מיכאל פרל בשנת 1832 את בית־המרקחת היהודי הראשון באוסטריה.

לפי צוואת אביו ניהל את בית־הספר. אחותו גב' אשכנזי ניהלה בבית־הספר את הכיתות של הנערות [172]. אולם בחיי הקהילה לא מילא מיכאל פרל תפקידים חשובים כאביו. למרות ההתנגדות של האדוקים והחסידים הצליחו המתקדמים להחזיק בהגה הקהילה עד שנת 1858, ורק אז עלה בידי האדוקים לכבוש אותה למשך שנים מספר [173].

בשנים 1843—1844 חל מפנה בעמדתם הציבורית של יהודי טרנופול כתושבי העיר. בספטמבר 1843 הגישה קהילת טרנופול לגוברניום בלבוב בקשה להעניק ליהודים את הזכות להיבחר למועצת העיר. ב־1 בדצמבר 1843 נתקבלה תשובת הגוברניום [174] ובה הודגש, שלא קיימות

166. "Neuzeit" (Wien) 1875 Nr. 42 p. 341.

167. לפי § 31 של תקנון היהודים משנת 1785 היו היהודים רשאים להתעסק בכל המקצועות שלא נאסרו עליהם על ידי חוקים מיוחדים. בנוגע לרוקחות ולבעלות בית מרקחת לא היה כל איסור. אולם כעבור שנים הוצאה תקנה שלפיה היה אסור ליהודי להיות רוקח או בעל בית מרקחת.

168. מראשי הקהילה בלבוב. ידידו של יוסף פרל.

169. מכתבה של שיינדיל פינליש בטרנופול אל משה אינלנדר בברודי מיום 29 בפברואר 1824. מאוסף מכתביה הנמצא בידי.

170. Staatsarchiv Wien: Kabinetsakten 1827, Nr. 395.

171. ibidem.

172. Allgemeine Zeitung des Judentums 1844. מאמרו של ד"ר יוליוס ברש Wanderung durch Krakau, Galizien, Bukowina, Moldau und Wallachei, Nr. 30 p. 439—441.

173. Neuzeit (Wien) 1862 1/VIII.

174. ארכיון הנציבות בלבוב Gubernialdekret v. 1.XII.1843 Zl. 967.

להלן הנוסח המלא:

Ueber das im September 1843 unmittelbar beim hohen Landesgubernium angebrachte Gesuch der Tarnopoler israelitischen Gemeinde um Ertheilung der Wahlfähigkeit zum städtischen Ausschusse an ein-

כל הגבלות שהן בנוגע לזכויות האזרחיות של היהודים וזכות הבחירה וההיבחרות למועצת העיר, ואין הקהילה זקוקה לפריבילגיה מיוחדת, או רשיון מיוחד לכך ואין כל מניעה למלא את בקשתה שהובאה בפני השלטונות. לפי החוק רשאים לקבל את זכות האזרחות יהודים בעלי־בתים ובעלי־מקצועות. אולם העיריה רשאית להעניק זכות אזרחות גם ליהודים שאינם בעלי־בתים, אם הם ראויים לכך. כדי לקבל זכות היבחרות מוכרחים היהודים בעלי־הבתים להוכיח, שסיימו בהצלחה בית־ספר יסודי. תנאי זה אינו מתיחס לזכות הבחירה וכל יהודי בעל־בית או בעל־מקצוע רשאי להשתתף בבחירות למועצת העיר. 150 יהודים נרשמו על יסוד תקנה זו לספר האזרחים והושבעו שבועת אימונים. מתוכם נבחרי המועצת העיר עשרים איש, אולם ללא זכות הצבעה.

בשנת 1845 קיבלה טרנופול, שעד אז היתה עיר פרטית של בעל־אחוזה, את הפריבילגיה של עיר מלכותית חפשית. לרגלי המאורע הזה ערכו יהודי טרנופול חגיגה, בה השתתפו שר המחוז פון־סאהר, ראש העיר הרופא ד"ר פיבוצקי, אצילים, כמרים וכבדי העיר, נוצרים ויהודים. בנאומים הודגשה האחדות שבין תושבי העיר בלי הבדל הדת. בכלל היתה מגמת החגיגה „להביא לידי פיוס הדתות והמעמדות, וכולם הסכימו לנאומי־הברכה ההדדיים שהרשמעו בר זו"[175].

הקהילה חשבה בשנת 1845 על מועמדותו של ד"ר מוריץ שטיינשניידר[176] לכסא הרבנות שנתפנה אחרי צאתו של ש. י. רפפורט, אולם, הדבר לא יצא לפועל, כנראה, בגלל סירובו לעבור מברלין לטרנופול[177].

כשהרגישו יהודי גליציה כי בית־מלכות ההבסבורגים מתכוננ להכניס שינויים במשטר ברוח ליבראלית, התחילו לדאוג לשיפור מצבם הפוליטי ולהשתדל אצל השלטונות

zelne Judengemeinde-Glieder ist mit hohem Dekret v. 1 Dezember 1843 Z. 70967 anher bedeutet worden, dass sowohl in Betreff des Bürgerrechts der Juden als auch in Betreff ihrer passiven u. aktiven Wahlfähigkeit zum städtischen Ausschuss sich lediglich nach jenem Gesetze zu benehmen sei, welches unterm 5 Oktober 1792 Z. 29081 bekanntgegeben wurde und dass jeder Zweifel in dieser Beziehung durch die neueste ah. Entscheidung gelöst, sonach ohne weitere Anstände nach dieser Vorschrift zu verfahren sei, ferner, dass die hiesige Judengemeinde hierzu weder eines eigenen Privilegiums noch einer besonderen Bewilligung bedürfe und dass ihr das was sie anspricht unter keinem Vorwande vorenthalten werden kann. Rücksichtlich der allgemein besorgten Beeinträchtigung der christlichen Bevölkerung wurde im bezogenen hohen Dekrete insbesonders bemerkt, dass diese Besorgnis bei genauer Betrachtung des Sachverhältnisses schwinde, denn das Gesetz bestimmt, dass nur jene Juden das Bürgerrecht anzusprechen berechtigt sind, die Besitzer von bürgerlichen Realitäten oder Gewerben sind, an solche aber, die nicht zu dieser Kathegorie gehören spricht das Gesetz aus, dass die Magistrate nicht verhalten werden sollen, das Bürgerrecht zu verleihen. Es bleibt daher zwar dem Magistrate freigestellt, auch Juden der letzten Kathegorie, wenn sie in sonstiger Beziehung, desselben würdig erscheinen,solches zu verleihen.Geschieht es aber nicht, so können sie sich nicht über die Verweigerung beim Kreisamte beschweren. Durch die Erlangung des Bürgerrechts allein — werden aber die Juden noch nicht zu Ausschussmännern wahlfähig sondern hierzu müssen sie nicht blos Inhaber einer Realität oder eines Gewerbes sein, sondern nebstbei auch eine höhere Bildung besitzen, unerlässlich aber nachweisen dass sie die Normalschule mit gutem Erfolge zurückgelegt haben. Hieraus ergiebt sich schon, dass die Zahl derjenigen, die zum Ausschusse wahlfähig erscheinen, keineswegs bedeutend sein kann und dass nicht zu besorgen sei, dass Leute ohne alle Vorbildung in dem Ausschuss gewählt werden könnten. Dass dagegen die Stimmfähigkeit kein Nachteil, und vielmehr zu wünschen sei, dass Juden auch bei der Wahl christlicher Ausschussmänner ihre Stimmen abgeben, ergiebt sich daraus, da sie von der Moralität und Fähigkeit christlicher Ausschussmänner ebensogut unterrichtet sind als die Letztern u. die Würde eines Ausschussmannes nicht gerne einem Individuum zuwenden werden das kein Vertrauen verdient, daher mit Grund zu erwarten ist, dass tauglichere Individuen in den Ausschuss gewählt werden dürfen wenn die jüdischen Mitbürger mitwählen, als wenn sie von der Stimmgebung ausgeschlossen sind. Bei den Christen ist zum Bürgerrechte sowohl als zur Wahlfähigkeit, weder der Besitz einer Realität noch eines bürgerlichen Gewerbes vom Gesetze gefordert. Es können daher Aerzte, Lehrer Pensionisten, Künstler und dgl. Individuen ohne Realitäten zu besitzen, Bürger und Ausschussmänner sein, so bald sie nur ihren fixen Wohnsitz in der betreffenden Stadt aufschlagen. Die Tendenz des Gesetzes geht vorzüglich auf die Würdigkeit des Charakters und die höhere Inteligenz, daher es besonders angedeutet ist das Lehr-Personale für den Anschluss zu gewinnen und die Lehrer an den Haupt- und Normal-Trivialschulen haben auch ein wesentliches Interesse zum Ausschusse zu gehören und die Vermögens-Gebahrung der Städte zu kontrollieren, da nach den neuesten Bestimmungen die Stadtkassen die Gehalte, Pensionen und Schulauslagen theils ganz theils grösstenteils zu tragen haben. Es ist kaum zu zweifeln, dass auch die jüdischen Stimmführer sich für solche Individuen entscheiden werden, wenn sie durch Charakter und Intelligenz dessen würdig erscheinen."

175. Orient 1845 p. 118.

176. Allg. Zeitung des Judentums 1845, p. 688.

177. גם חזן בית־התפילה יהושע ארבאס, מידועי החזנים בתקופה זו (נולד בברודי בשנת 1820, היה תלמידו של זולצר) עזב את טרנופול, אחרי שכיהן שם בשנים 1837—1844 ונתקבל לחזן בטמפל שהוקם אז בלבוב.

לחסל את המסים היהודיים המיוחדים. גם קהילת טרנופול הצטרפה לפעולה פוליטית זו.

בשנת 1847 התכנסו בלבוב ראשי הקהילות הגדולות בגליציה והחליטו להגיש לממשלה פטיציה ובה תיאור המצב העגום של היהודים. הואיל ואסור היה להגיש פטיציה משותפת של חבר הקהילות, הוחלט שכל קהילה תשלח פטיציה מיוחדת משלה.

ב־22 באוגוסט שלחה קהילת לבוב את הפטיציה שלה לוינה; קהילת ברודי — ב־19 בספטמבר; סטניסלבוב, סטרי וסמבור — ב־25 באוקטובר.

טרנופול שלחה את תזכירה ב־1 באוקטובר. התזכיר היה מעובד יפה ומקיף ונשלח ישר לקיסר פרדיננד[178]. התזכיר הכיל סקירה מדוייקת על המצב התחוקתי והחברותי של אוכלוסיתה של העיר, חשיבותה הכלכלית ומעמדה המיוחד שהועניק לה עוד בימי השלטון הפולני. מזמן שגליציה נמצאת תחת השלטון האוסטרי תפסה העיר מקום מיוחד בדיוני הממשלה. עוד בפטנט מ־7 במאי 1789 קבעה אוסטריה, שבהתאם לעקרונות הסבילות יש לבטל כל הבדל בין יהודים ונוצרים ולהעניק ליהודים את אותן הזכויות שמהן נהנים כל נתיני המדינה. מני אז עברו למעלה מחמישים שנה ומן ההבטחה לא קויים מאומה. בפטנט הוטלו על היהודים יחד עם הזכויות השוות גם חובות שוות ליתר התושבים. אולם, בהמשך הזמן הוטלו עליהם חובות כלפי הממלכה, העיריות והקהילות ביחס בלתי שווה ומתאים.

לגבי הממלכה מחוייבים היהודים למלא את כל החובות האישיות של כל התושבים, הן בנוגע לשירות בצבא, והן בנוגע לתשלומי מסים ישרים ומסי־עקיפין. נוסף לכך הוטלו עליהם מסים מיוחדים: מס־נרות, מס־בשר — הניגבים באמצעות חוכרים. אחרי תיאור העומס של מס הנרות (שממנו פטורות בכל גליציה רק ארבעת אלפים משפחות העניות ביותר ו־11000 משפחות משלמות רק את מחציתו), מעיר התזכיר שלא נתקיימה ההבטחה מ־8 ביוני 1813 שעם קביעת מס־הכנסה יבוטל מס־הנרות. הונהג מס ההכנסה, אולם מס־הנרות נשאר בתקפו.

„לא אחת מוכרח העני, אשר את עורו פושטים בלי רחמים, לבלות בדמעות ובכאב קשה וגם ברעב את השבת שלו באפלה, כי אין ידו משגת לשלם את הפרוטות המיועדות לארוחת־הערב בשביל בני משפחתו, לחוכר בעד הרשיון להדליק את נר השבת, פרוטות אשר לא אחת עליו לקבצן בפשיטת־יד ולפעמים עליו לאסוף פרוטות, כדי שיוכל לספק את תאוותיו של חוכר המסים ולמנוע את עיקול מזרן הקש או הכרים".

לא פחות מעיק מס הבשר. בשנת 1824 נקבעה מכסת המס ל־836.000 גולדין לשנה, והוציאו יותר ממיליון גולדין.

בשנת 1847 לבד נפקדו 45000 משפחות יהודיות שהן 325,000 נפשות. שני המסים הנ"ל הכניסו לממשלה 1,400,000 גולדין ז. א. 4—5 גולדין לנפש. מסים אלה מכבידים ביחוד על האוכלוסיה העניה, ומכריחים אותה להצטמצם באכילת בשר, כי אין ביכלתה לסלק את המס. הרי ידוע לכל אחד העוני בו חיים המוני ישראל. העוברים על החוק נענשים בעונשים גדולים המביישים את היהודי בעל רגש כבוד.

עול מסי הערים המוטל על היהודים הוא כבד מאשר על הנוצרים, הואיל והיהודים מהווים את רוב התושבים בערים. נוסף למסי הערים על היהודים עוד לכסות את כל הוצאות קהילותיהם.

למרות העובדה שעם ביטול בתי־הספר היהודיים בשנת 1806 הועברו כספי הקרן של בתי־הספר היהודיים בסך 259.088 גולדין (132,460 פל' בשטרות־כסף, 126,628 בניירות־חוב) לקרן בתי־הספר הכללית, אין הממשלה נוטה לתמוך בבתי־הספר היהודיים שנוסדו בקהילות טרנופול, ברודי ולבוב. בקהילות אחדות קיימים בתי־ספר יהודיים פרטיים ואין אפשרות להעבירם לרשות מוסדות ציבוריים מחמת חוסר תקציב לקיומם.

בתי־החולים הכלליים אינם מקבלים חולים יהודים, ולכן חייבים היהודים לקיים בתי־חולים משלהם שאינם מקבלים כל תמיכה כספית מהמדינה ומהעיריות.

היהודים נתונים להגבלות מבחינה חוקית: הם מוצאים מכל השירותים בעיריות ובמדינה, אינם רשאים להיבחר למועצות הערים, ואף כי הדקרט הקיסרי מ־16 בנובמבר 1784 מתיר להעסיק רופאים יהודים אין אף רופא יהודי אחד בשירות הממלכתי, פרט למספר קטן של רופאים עירוניים. בשירות הממשלה פועלים אמנם יהודים אחדים כיועצים בבתי־הדין למסחר, כמפקחי משטרה, ובברודי ובלבוב — כנושאי מכתבים. בכל גליציה ישנם רק 3 יהודים עורכי־דין ומשנת 1832 לא ניתן ליהודי אף רשיון במקצוע זה.

בצבא — אין ליהודי דריסת־רגל לקצונה, למרות דברי השבח של הנסיך קארל על פעולות החיילים היהודים במלחמות האחרונות.

מן המפורסמות הוא האיסור החל על היהודים לרכוש בתים, מגרשים וקרקעות וכן להחזיק בתי־מרקחת, לחכור מכרות, טחנות וכדי.

מכל הנאמר — מדגיש התזכיר הטרנופולי — ברור, שיהודי גליציה כורעים תחת עול המסים וההגבלות החלים עליהם והם מוכרחים לחפש כל מיני תחבולות כדי שיוכלו לפרנס את משפחותיהם והעם חי בעוני וברעב שקשה

178. ארכיון הנציבות בלבוב: Fasc. 11 Juden Allgem. Sache Nr. 728.

לתארו, ולכן הכרחיים שינויים.

בדצמבר 1847 נמסר תוכן התזכיר בדו"ח של מרצה לשכת החצר הקיסרי במסקנה, שהדרישות באו בגלל ביטול מס־הנרות בבוהמיה ולפיכך דורשים לבטלו גם בגליציה. הטיפול בדרישות נמסר ללשכת האוצר (Hofkammer). התשובה באה אחרי פירסום הקונסטיטוציה ב־25 באפריל 1848, ובה נאמר שסידור העניינים נמסר לפרלמנט, לכן יש לחכות להחלטת נציגות העמים[179].

מהפכת ה־13 במרס 1848, שהביאה לעמי אוסטריה את החירות לא שינתה בבת־אחת את מצב היהודים, שמנהיגיהם דרשו שיווי זכויות. ב־18 באפריל 1848 ניתנה אמנם ליהודים זכות הבחירה הפעילה והסבילה, אולם הקונסטיטוציה מ־25 באפריל 1848 על חירות גמורה של הדת והמצפון (סעיף 17) וחופש הפולחן הדתי של היהודים (סעיף 31) לא הסדירה את כל הבעיות הכרוכות בהגבלות החוקיות והאזרחיות של היהודים וההסדר נדחה עד כינוס הפרלמנט.

כאשר התחוללה בכל ערי גליציה תנועת אהדה לסיסמאות המהפכה הוינאית, קמו גדודי הגברדיה האזרחית ובתוכם פלוגות יהודיות, וגם בטרנופול, שהיהודים היוו רוב בגברדיה הוקמה פלוגה יהודית.

בבחירות אל הפרלמנט האוסטרי החליטו יהודי טרנופול, שהיוו בה רוב, לבחור בציר יהודי ואיש משלהם, ולא דוגמת יהודי ברודי שבחרו ברב הוינאי נח מאנהיימר לשם הפגנת גרמניותם והטעמת אחדותם עם יהודי המערב.

בטרנופול נבחר לציר הפרלאמנט בקרמזיר היהודי קארמין (Karmin) אולים מטעמים בלתי־ידועים ויותר כעבור שבועות מספר על המנדאט[180].

בשנים אלה (1846—1849) עמד בראש הקהילה ד"ר יעקב אטלאס[181], גיסו של מיכאל פרל. הוא היה בשנים 1834—1847 רופא בטרנופול וממייסדי ומארגני בית־החולים היהודי, והיה גם חבר מועצת העיר. בעמדו בראש הקהילה, השתדל לחדש את פניה ע"י הקמת מוסדות ברוח הזמן.

כשבוטלו המסים המיוחדים ליהודים בהחלטת הפרלמנט בקראמזיר מיום 5 באוקטובר 1848, נסתמו מקורות ההכנסות של הקהילות לתקציבי בתי־הספר, הוצאות הרבנים, הדיינים ויתר פקידי הקהילה.

משלחת רבנים הופיעה בפני שר הדתות והחינוך גראף טהון בוינה והסבירה לו את המצב הכספי החמור שהקהילות נתונות בו. טהון נתן הוראה למסור לו את רשימת הרבנים והמוסמכים שיוכל לכנסם לשם התייעצות. אולם כל העניין נתבטל.

בינתיים הצליחו הקהילות טרנופול, לבוב וברודי לקבל רשיון לגבות את מס־הבשר לשם החזקת בתי־הספר שלהם[182], ובאופן זה נחלצה קהילת טרנופול ממשבר

כספי קשה. בטרנופול קיבלה הקהילה גם את המונופולין למכירת שמרים ששימש לתשלום המשכורת של כלי־הקודש. בשנים הללו היו בטרנופול רק שני דיינים ומשכורתם השנתית עלתה בסך 1.575 פלורין.

עניין מס הבשר עמד עוד שנים רבות על סדר היום. משרד האוצר בוינה דרש את חיסולו המוחלט, אולם מאמציו היו לשוא, כי הקהילות היו בעד המשך קיומו ומשרד הפנים ומשרד הדתות והחינוך תמכו בעמדתם. הקהילה בטרנופול שניהלה חקירות וביקשה למצוא מקורות הכנסה לתקציבה הצהירה, שאין כל אפשרות למצוא דרך לכיסוי תקציבה שיהא בו פחות מעמסה מאשר מס־הבשר[183].

בשנת 1848 פקדה את העיר מחלת החלירע. היהודים יסדו וועד עזרה מורכב מששים חברים שעשו רבות להקלת המצב בקרב כל האוכלוסיה[184].

אחרי שהותר ליהודים בשנת 1850 לרכוש נכסי־דלא־ניידי הגישו 35 יהודים מטרנופול בקשות, שיורשה להם לרכוש בתים ואחוזות. ואלה הם שבקשתם נתמלאה:

1. זיסקינד רוזנשטיין[185] 2. ד"ר יעקב אטלאס[186] 3. אבא אברמאן 4. משולם אברמאן, סוחר וחוכר אחוזה 5. סאלו ווינבאוּ, סוחר 6. ישראל פוגל 7. ישראל ספיר 8. בצלאל ספיר 9. פרלמוטר 10. אייזנברג 11. חמילניקר, חוכר אחוזה 12. קיטל 13. שטיין 14. ברייטנבין 15. ברל לורבר[187].

בתקופה שאחרי שנת 1848 חלו שינויים במבנה בית־הספר מיסודו של פרל. בסוף שנות החמישים היה צורך להגדיל את בית־הספר ולהקים בית־ספר מיוחד לנערות. משום כך ביקשה הקהילה להרשות לה להעלות את מס־הבשר, כדי להשיג את ההכנסות הדרושות להחזקת בית־הספר. משרד האוצר התנגד למלא את בקשתה, בטענה שמבחינה עקרונית לא מן הרצוי לקבוע מחדש מס־בשר שלמעשה בוטל מכבר. לפי דעתו יש להימנע מתקנות

---

179. ארכיון הנציבות הגליצאית Fasc. 11/2 Juden.

180. I. Busch-Letteris : Oesterreichisches Zentralblatt für Glaubensfreiheit, Cultur u. Literatur. Wien 1848, Nr. 22.

181. אחותו טאובה, אשתו של מיכל פרל, נפטרה בשנת 1867 בגיל של 64 שנה. (Neuzeit 1867 p. 399)

182. Archiv Min. d. Innern IV T. 11 Zl 23472 e.a. 1854.

183. Staatsarchiv Wien 1860 Z1 2796.

184. Orient 1848 p. 285.

185. חוכר אחוזה במחוז טרנופול משנת 1852 ומשלם מאחוזתו מס בסך 1700 פלורין לשנה.

186. הוא הגיש בשנת 1856 בקשה להרשות לו לקנות את בית היורשים של ארזם פירוצקי. בקשתו הומלצה באופן מיוחד ע"י הנציב גרף אגנור גולוחובסקי ושר המשפטים באך. הקיסר נתן את הרשיון להעברת הרכוש על שמו של ד"ר אטלס ב־8 בפברואר 1856 (IV T 2 2310/57)

187. Archiv Min. d. J. IV T/2 Besitz e.a. 1850—860.

מיוחדות בתוך עדה דתית, בניגוד לעקרונות שיווי הזכויות.

לעומת זאת טען משרד הפנים, שגם הוא מתנגד למס המעיק על השכבות העניות, אולם אין לשנות את המצב, הואיל ואין דרך אחרת להבטיח לקהילות את הכנסותיהן. גם במקרה של ריאורגניזציה של הקהילות לא יהיה אמצעי אחר לקיום מוסדות הקהילות אלא ע"י מס הבשר הכשר. בסופו של דבר לא קיבלה הקהילה את הרשות להעלות את מס הבשר והעניין נמשך עוד שנים רבות[188].

בבית־הספר מיסודו של פרל שהחל משנת 1860 נקרא: Isr. Haupt und Mädchenschule, צומצמו הלימודים העבריים, ביחוד בכיתות לגערות. עוד בשנת 1855 הופסק לימוד התלמוד. התכנית הותאמה לזו של בתי־הספר הממ־לכתיים ומהלימודים העבריים לא נשאר אלא למוד הדת (שעתים בשבוע) והשפה העברית (11 שעות בשבוע).

בשנת 1869 למדו בבית־הספר 656 תלמידים בהדרכת 8 מורים שמשכורותיהם עלו לסך של 3868 פל' לשנה. המורים דאגו לתלמידים עניים ויסדו חברה להלבשתם; הם ערכו נשפי חנוכה למטרה זו[189]. המורים הפעילים היו אז: עמנואל פרל, שניהל את ביה"ס אחרי מותו של מיכאל פרל, אחר כך קארל פלוהן, משה פריהלינג, שקיבל בשנת 1854 אות־הצטיינות בעד שירותו הפדגוגי, פיליפ ליבלינג, הירש גלסגאל (שעבר בשנת 1844 לבית־הספר היסודי בלבוב שנוסד ע"י הרב כהן). מיתר המורים יש עוד להזכיר את דוד קורנגרין, מסוטא, מוריץ מאירוביץ, שטיינשטיידר.

בשנת 1866 למדו בגימנסיה 90 תלמידים יהודיים[190] ובשנת 1911 — 135 תלמידים יהודיים מתוך 662 תלמידים בכלל. בגימנסיה הריאלית למדו 89 תלמידים יהודים מתוך 213 תלמידים בכלל.

בשנות השישים נוסדו חברות־צדקה[191] כגון: חברת „גמילות־חסדים", אגודת בעלי־המלאכה „יד־חרוצים". בהשתדלותו של זאב וולף סאפיר הוקם בנין חדש ל„תלמוד־תורה", שבו למדו 300 תלמידים[192]. בשנת 1870 נוסדה ביזמתו של הגביר אברהם קוטנר חברת „חסד ואמת" בראשותו של שמואל ווייסנשטיין, ומיכאל פרל הקים אגודה „להלביש ולהנעיל נערי בית־הספר בימי־חנוכה"[193]. הקהילה החזיקה גם בית־חולים יהודי ובו 40 מטות.

משנות הששים ישב על כסא הרבנות בטרנופול הרב יוסף באב"ד (1800—1875) שהיה קודם לכן רב בשניאטין והורודצ'אני. ידוע כלמדן גדול, מחבר ספר „מנחת חינוך" שיצא לאור ב־ג חלקים בשנת 1869 והוא פירוש ל„ספר החינוך" של אהרון הלוי מברצלונה (הרא"ה).

היהודים היו מיוצגים במועצת העיר. לפי חוק העיריות שאושר ע"י הסיים הגליציאי בשנת 1868, היו במועצת העיריה בת שלושים ושׁשה חברים: אחד־עשר נציגי

הקתולים, שבעה קתולים־יונים ושמונה־עשר יהודים.

האוכלוסיה היהודית בטרנופול גדלה מ־11,000 נפשות בשנת 1869 (52%) ל־13468 בשנת 1880 (52,2%), 13842 בשנת 1890 (50,5%) ול־13495 נפשות בשנת 1900 (44,2%), 14,000 נפשות בשנת 1910, שבה נערך המפקד האחרון של השלטונות האוסטריים ובשנת 1921 ל־16,320 נפשות.

בשנים 1900—1910 ירד מספר התושבים היהודים עקב הרעת המצב הכלכלי שהמריץ הוגים רבים להגר לאמריקה.

כתוצאה משיווי הזכויות שניתן ליהודי אוסטריה חלה עליהם חובת השירות בצבא. כבר בשנים 1846—1849 התגייס מספר יהודים לשירות הקבע בדרגת קצינים או רופאים וטרינרים ובפקידות הצבא[194]. ובשנת 1852 היו

188. Staatsarchiv 2796/1860.

189. Ben Chananja 1859 p. 91.

190. Neuzeit 1866. Demant: Briefe aus Galizien p. 43. בכתבה מטארנופול משנת 1861 מודגשת הרמה הגבוהה של מורי בית־הספר (Ben Chananja 1861 Nr. 30) שם נאמר:
"Der grössere Teil hat wissenschaftliche Bildung und bringt die Freistunden mit dem Studieren der Klassiker zu oder ruht sich von der Arbeit aus in der biblischen Exegese oder im Labyrint des Talmuds lustwandelnd."

191. בשנת 1866 נפטר עשיר הקהלה מאיר ביק שהיה חשוך בנים. הוא השאיר הון של 160.000 פלורין, מזה רבע למשפחת אשתו שנפטרה לפניו. את בני משפחתו נידה מנכסיו (Neuzeit 1866 Nr. 1 p. 5). לא ידוע מה קרה עם רכושו ואם ניתן לצרכים סוציאליים.

192. דו"ח ב־Neuzeit 1875 Nr. 38 p.306.

193. כתבות: „השחר" חוב' ג' ע' 2; תרל"א ע' 12; תרל"ב ע' 88 181.

194. להלן רשימת יהודים מטרנופול ששרתו בקצונה של צבא הקבע האוסטרי בשנים 1849—1911:

ק צ י נ י ם: 1. שפייזר אהרן, נולד בטרנופול 1826, גוייס 1846, 1866 — סגן־משנה (לוינואנט), 1875 סגן (אבערלויטנאנט), 1883 — סרן (האופטמן). השתתף במלחמה נגד ההונגרים (1848). נפטר בשנת 1889 בפוגראראש.

2. גרולד (גילדברג) יוסף, נולד בשנת 1868 בטרנופול, 1891 — סגן־משנה בגדוד האולאנים (פרשים), 1895 — סגן.

3. רפפורט אהרן, נולד 1859. גמר בית־ספר לקצינים (קא־דעטנשולע), 1879 — סגן־משנה, 1882 עזב את הצבא.

4. רפופורט יהאן, נולד 1856; 1879 — סגן־משנה.

5. שאפל מאריאן אייגן (שמואל מרקוס), נולד בשנת 1863, חניך בית־הספר לקצינים בלובזוב, 1888 סגן־משנה, 1899 — סגן. ב־1897 עזב את הצבא.

6. וואהל היינריך, נולד בשנת 1859. חניך ביה"ס לקצינים, 1878 סגן־משנה. השתתף במלחמה בבוסניה (1878), 1883 — סגן, 1888 — התאבד.

7. אמיל אָדלר פון קולישר (Kolischer) נולד ב־20 בספ־טמבר 1856 בטרנופול. אביו קארל קולישר ואמו רוזה מבית קורנפלד. שרת בצבא משנת 1879. בשנת 1909 העניק לו הקיסר פרנץ יוסף I תואר האצולה. נפטר בשנת 1909 בתור פלדמרשל.

ר ו פ א י ם: 1. רייס מרקוס, נולד בטרנופול בשנת 1814, 1851—1859 תת־רופא (אונטר־ארצט).

2. ד"ר יעקב הירשהורן, נולד בשנת 1848. בשנת 1879 — „אבערארצט", 1892 — רעגימענטארצט, 1899 — סטאבסארצט, 1909 — אבערסטאבסארצט.

במחוז טרנופול מגוייסים 66 יהודים בהשוואה ל־640 מגוייסים נוצרים.

משנות הששים התחיל תהליך ההתבוללות הפולנית בקרב האינטליגנציה היהודית בטרנופול שחוגיה קיימו בענייני העיריה מגע פוליטי משותף עם הפולנים. רוב הנוער היהודי שלמד בבתי־הספר הכלליים ובאוניברסיטה היה נתון להשפעה הפולנית.

במרד הפולני בשנת 1863 השתתפו מטרנופול: 1. אדולף אפשטיין. נתמנה ע״י הממשלה הפולנית הלאומית לקומיסר, השתתף גם בקרבות, נתפס בשנת 1864 ע״י האוסטרים ונענש למאסר. אחר כך עבר לצ׳רנוביץ ועסק פה בעבודה ספרותית. 2. פרנקפורטר מיכאל, רוקח, הצטרף עוד כתלמיד הגימנסיה לשורות המתקוממים ולקח חלק בקרבות מספר[195].

בשנת 1873 התקיימו באוסטריה הבחירות הישירות אל הפרלמנט הוינאי, ואז החליט הארגון היהודי „שומר ישראל״ להיכנס באופן עצמאי למלחמת הבחירות, הואיל והסיים הגליצאי —לא שלח בשנים 1870—1873 בהשפעת הפולנים אף נציג יהודי אחד לפרלאמנט בוינה.

בראש וועדת הבחירות המרכזית עמדו ד״ר יוליוס קולישר וד״ר אמיל ביק. „שומר ישראל״ יצא בסיסמה שהיהודים מעוניינים בקיום הקונסטיטוציה ובשיטת צנטרליזם הוינאי. בטרנופול הועמד לבחירות ד״ר יוסף כהן נשיא „שומר ישראל״, אולם הפולנים הכשילו את בחירתו.

בבחירות בשנת 1879 הצביעו היהודים בטרנופול על המועמד היהודי ד״ר יָקֶלס אולם נבחר הפולני, צ׳אַרקבסקי.

בשנת 1880 בא מיפנה במדיניות הארצית של היהודים. הקבינט טאאפה — דונאיבסקי מסר את השלטון בגליציה לידי הפולנים. הסיעה הפולנית בפרלאמנט האוסטרי הכריעה את גורל הנציגות היהודית בפרלאמנט האוסטרי ובסיים הגליצאי ולמרות שהיהודים היוו 11% מהאוכלוסיה בגליציה לא קיבלו את המספר המגיע להם בנציגות הפרלאמנטרית.

ראשי „שומר ישראל״ כרתו ברית עם הפולנים ושיעבדו את הנציגות היהודית לרצונם.

באותה התקופה החליטו החוגים המתקדמים למנות בבית־התפילה של פרל מטיף מודרני בעל השכלה אקדמאית, שאגב תפקידו כמטיף ימלא גם את התפקיד של מנהל בית־הספר מיסודו של פרל. בשנת 1890 נתקבל לאותן המשרות ד״ר שמעון דאנקוביץ מחלוצי המתבוללים הפולניים ואחד הלוחמים במרד הפולני בשנת 1963[196].

ד״ר דאנקוביץ היה אישיות מעניינת ובעל רמה תרבותית גבוהה. נולד בשנת 1841 בצ׳נסטוחוב, למד רפואה בוארשה והשתלם במדעי היהדות אצל ד״ר מרדכי יאסטרוב שכיהן אז כמטיף בוארשה. זמן־מה למד גם בבית־המדרש לרבנים בברסלוי. אחר שובו לוארשה הצטרף לחוג צעירים יהודים שאהדו את התנועה הלאומית הפולנית ערב פרוץ המרד בשנת 1863. הסעיר את הרוחות בהרצאתו על השאלה היהודית (בשנת 1860), בה הוכיח כי היהודים, אף שאבדו את מולדתם לא הפסיקו להוות אומה.

כשפרץ המרד הצטרף ל־אחת הפלוגות של המורדים והשתתף גם בקרבות. כאשר

י. רינטל *I. Rienthal*

3. ד״ר שמעון פריידנטאל, נולד בשנת 1849; בשנת 1882 — אבערארצט, 1885 — רעגימענט־ארצט, 1909 — סטאבסארצט.
4. ד״ר אוסקר לאזארוס, נולד בשנת 1872; 1879 — אבער־ארצט. 1900—1905 רעגימענטארצט.
5. ד״ר קאנץ וילהלם נולד בשנת 1863. 1889 — אעבראַרצט 1892 — רעגימענטסארצט.
6. ד״ר גולדברג אדולף, נולד בשנת 1822. בשנת 1849 רופא. השתתף במלחמות 1859, 1866; 1877 — רעגימענטסארצט. נפטר בשנת 1888 בבראשוב.
7. מרמורק יוסף, נולד בשנת 1838 בטרנופול. 1859—1861 — אינטעראַרצט.
8. פרל מיכאל, נולד בשנת 1835. 1862 — אונטעראַרצט.
9. פריידנטאל שלמה, נולד 1832; 1857— 1871 — רופא צבאי. השתתף במלחמות 1859, 1866. נפטר ב־1895 בברסלוי.
10. ד״ר יוסף פינלש, נולד בשנת 1840. ב־1860 — רופא. 1880 — רעגימענטסארצט. השתתף במלחמות 1866, 1878. נפטר בוינה בשנת 1892.
11. ד״ר פינלש יוסף, נולד ב־1843 בטרנופול. ב־1864 — אונטעראַרצט; ב־1874 — אבעראַרצט; ב־1880 — רעגי־מענטסארצט. נפטר ב־1894 בגניי־מארקט. השתתף במלחמות 1866, 1878.
12. ד״ר זילברמן הרמן, נולד בשנת 1838; ב־1866 — אבער־ארצט. במלחמה האוסטרית־פרוסית נלקח בשבי. נפטר ב־1867 בטרזינשטאדט.

וטרינרים: 1. טאו יוסף, נולד בשנת 1847. בשנים 1878—1880 — אונטעראַרצט.

פקידים: 1. דוד שפונברג, נולד ב־1851. 1883 — רעכ־נונגסלויטענאנט, 1888 — ר. אבערלויטענאנט, 1895 — ר. האופטמאן. נפטר בשנת 1907 בלבוב.
2. ויינברג יולינס, נולד בשנת 1830. 1863 — רעכנונגס־אפיציאל, 1880—1891 — ר. אבעראפיציאל. השתתף במלחמות 1864, 1866, 1878. נפטר בוינה בשנת 1899.

רשימה זו סודרה לפי:
Moritz Frühling: Biographisches Handbuch der in der K.u.K. Oesterr. Ung. Armee und Kriegsmarine aktiv gedienten Offiziere, Aerzte, Truppen-Rechnungsführer und sonstigen Militärbeamten jüdischen Stammes, Wien 1911.

195. Dr. N. M. Gelber: Die Juden und der polnische Aufstand 1863, Wien 1923; p. 221.

196. לפניו היה זמן קצר הרב ד״ר ש. ד. טאובר שבא מיאסני. בשנת 1889 הספיד בבית־התפילה בנאום־הספד את הרב הלבובי ברנהרד לונשטיין מטרנופול הוזמן לרב בלובר בקרואטיה. (Ch. D. Lippe's Lexikon 1899 p. 368).

והבריחוהו לקראקא. שם התפרנס, לאחרי שהחלים, מהוראה בעברית. בהשתדלות המתקדמים בוועד היהודים שהכירו אותו מפעולותיו בימי המרד, נתמנה בשנת 1867 למטיף ב„טמפל". בשנים 1880—1886 היה רב בשוץ ובקהלות אחרות בבוהמיה. בשנים 1886—1889 היה הרב הראשי של יהודי בולגריה ואחר כך במאוה. בשנת 1889 השתדל, אחרי מותו של ברנרד לוונשטיין, להיבחר למטיף בלבוב אולם נכשל. זמן קצר אחר כך נתמנה למטיף בטרנופול. אולם גם בטרנופול נשאר זמן קצר [197]. אחריו בא לטרנופול כמורה דת, מטיף ומנהל בית־הספר פרל ד"ר שמואל טאובלס, שהיה בשנים 1889—1892 רב בקהילה בביזאנץ במוריביה. ואחריו נתמנה כמנהל בית־הספר המורה פיליפ ליבלינג, ואחריו המזכיר של הקהילה דוד קורנגרין שכיהן כמנהל בית־הספר עד פרוץ מלחמת־העולם הראשונה [198].

דוד קורנגרין
David Korngruen

בשנות השמונים התחילה התנועה הלאומית היהודית והתסיסה הקיפה את חוגי האינטלגינציה היהודית ב־לבוב ובערי השדה הגדולות, ומצאה גם הד בטרנופול.

סיסמות התנועה הציונית שהתגבשה כבר במידה ני־כרת בלבוב, חדרו גם לתוך הנוער היהודי בטרנופול. נוסדו אגודות סטודנטים חשאיות ובהן נערכו קור־סים והרצאות על תולדות ישראל, ללימוד השפה העברית והתנהלו וויכוחים ערים על הבעיות היהודיות. כל האגודות שנוסדו בסוף שנות השמו־נים של המאה הי"ט עמדו בקשרים עם אגודות „ציון" בלבוב.

מסע התעמולה של ד"ר בירנבוים בערי גליציה עורר את הצעירים והרחיב את הפעולה הציונית. כמעט מדי שבוע בשבוע שלחה אגודת „ציון" בלבוב נואמים ומרצים לערי השדה וטרנופול בכלל.

ב־29 באוגוסט 1893 נערכה בטרנופול ביומתו של יוסף אוצ'רט אספת־עם ראשונה, שבה נאמו מרדכי אהרנפריינ ויהושע טהון על הרעיון הציוני והישוב היהודי בא"י. באספה זו נבחרה וועדת־הכנות ליסוד אגודה ציונית; חברי הוועדה היו יוסף אוצ'רט, מנטל, עו"ד ד"ר יואכים ביגדר, אדולף קרפל, שנקר, וואקס, מ. א. רפפורט, א. הרטמן, עו"ד

בצלאל בוישטיין, יעקב היילפרין, ישראל הרטבאנד [199].

נוסדה החברה „בני־ציון" שאליה הצטרפו 300 חברים, רובם משכבות המעמד הבינוני. מהאינטליגנציה המקומית נכנסו לחברה שני עורכי־דין, ד"ר לפילוסופיה (מורה הדת) ד"ר טאובלס ושני סטודנטים של האוניברסיטה. בתקופה הראשונה היה פעיל מאד הסטודנט פודלס, שהקים אולם־קריאה וספריה. מיד אחרי הווסדה של החברה נערכו קורסים ללימוד השפה העברית בהדרכתו של המשכיל והמדקדק הידוע בריש גולדנברג.

ב־1894 נערך גם נשף המכבים הראשון ובו נאמו קרל שטנד, דוד מאלץ וד"ר טאובלס שעבר אחרי שנים למחנה המתבוללים ורדף את הציונים בבתי הספר.

האגודה שכרה בנובמבר 1894, עם הגידול של מספר חבריה, מעון גדול בכיכר העיר וערכה חנוכת בית חגיגית. הרב ר' ישראל פרנס פתח את החגיגה וקרא לאחדות, והמשכיל אהרן קרפל, שדיבר על ההתבוללות ועל הנזק שהיא מביאה ליהדות. הרב המטיף ד"ר טאובלס הדגיש בנאומו את ערך השפה העברית לנשים [200]. האגודה הלכה וגדלה, מספר חבריה גדל והשפעת הציונים היתה ניכרת בחיי הציבוריות היהודית בטרנופול. במשך שנים התקיימו קורסים והרצאות על ספרות ותולדות ישראל ומילאו תפקיד חשוב בעבודה חינוכית־ציונית בקרב הנוער העברי.

בשנת 1894 השתתפו כבר נציגי טרנופול בוועידת התאחדות חברות יישוב ארץ־ישראל וסוריה באוסטריה „ציון" ובדיוניה. לוועד המנהל נבחר גם נציג טרנופול מנדל פומרנץ.

גם בוועידה הארצית השנית של ציוני גליציה שהתקיימה בלבוב ב־2—4 בספטמבר 1894 השתתפו ציוני טרנופול י. ד. רודניק מסר דו"ח על פעולות האגודה „בני־ציון" בטרנופול. הוא נבחר גם לנשיאות הוועידה; לוועד הארצי נבחר פומרנץ.

ציוני טרנופול התחילו לתפוס עמדה חשובה בתנועה הציונית וטרנופול היהודית נהפכה לאחד המבצרים שלה.

---

197. Ch. D. Lippe's Lexikon Wien 1899, p. 368.

198. בשנים 1918—1919 ניהל את ביה"ס ד"ר שלום אוקסר 1919—1935 מורה הגימנסיה מארק גוטספריד, 1935—1939 המורה של ביה"ס גב' רחל קיטאי. בתקופה זו מנה חבר המורים 11 מורים (8 מורות, 3 מורים) ומספר התלמידים עלה בשנת 1936—1937 ל־378 תלמידים ותלמידות.

199. Przyszłość, 1893 Nr. 23 p. 261.

200. „המגיד" 1894 גל' 4 ע' 372.

תולדות התנועה הציונית בטרנופול לפני מלחמת־העולם הראשונה

מאת ד״ר פ. קורנגרין

לזכרה ולכבודה של אגודת האקדמאים הציונים „בר־כוכבא״ בטרנופול

התנועה הציונית בטרנופול נולדה, כמו בכל ערי גליציה, שנים מספר לפני הרצל בהשפעת „חיבת ציון״ הרוסית. בתחילתה לא היתה זו השפעה ישירה ולא התבססה על קשרים ארגוניים. באויר נישאה מלת־הקסם „ציון״, והיא שעוררה בחוגי „סתם־יהודים״, אשר לא התבוללו בתרבות הסביבה הלא־יהודית, כיסופים שהיו רדומים במשך דורות. התנועה הציונית הופיעה בגליציה בשם „אהבת־ציון״, ושנים מספר לפני הופעתו של הרצל לבשה צורת ארגון בהנהלתם של ד״ר אברהם זלץ ד״ר ז. ברומברג־ביטקובסקי. המרכז היה בעיר טרנוב, גליציה המערבית. הארגון, אשר במשך זמן קצר הקים סניפים בלבוב ובערי־שדה רבות בגליציה, שם לו למטרה ליסד בארץ־ישראל מושבה ליהודי גליציה. לשם זה התחילו אנשי „אהבת־ציון״ לרכוש חברים ולאסוף כספים ביניהם. גם בטרנופול נוסד סניף של „אהבת־ציון״, וחבריו שילמו שני „קרייצרים״ לחודש. בראש הסניף עמד איש מכובד, דיין העיר, ר׳ ישראל פרנס. תקופת הזוהר של התנועה הזאת נמשכה שנה או שנתיים, הודות לעובדה שאחד המועמדים לעליה ארצה היה יהודי מטרנופול (או סביבתה), פולאק שמו, והיה ידוע כי בדעתו להתישב על הקרקע במושבה „מחנים״. דיבר גם על תמיכה כספית ל„מחנים״ מהוועד האודסאי וגם שמו של ברון אדמונד דה רוטשילד נזכר באופן מעורפל למדי. פולאק זה עלה עם משפחתו להתיישב בארץ, אבל חזר כלעומת שעלה. זה היה יהודי פשוט, עירוני שלא היה מסוגל לעבודת־אדמה וחסר כל אותן הסגולות הדרושות לחלוץ. כשחזר, פנה זהרה של התנועה וכמה שנים עברו עד שנשכח המקרה ועד אשר מתנגדי הציונות חדלו מהשתמש בשמו בתור הוכחה כי אי־אפשר להרגיל את היהודים הגלי־צאים לעבודת־אדמה. ענין „מחנים״ לא הצליח והחליש את התנועה לציון, ובכלל לא הגיעה „חבת־ציון״ בגליציה מעולם לדרגה שתהלום את חשיבותה של היהדות הגליצאית.

סניף „אהבת־ציון״ בטרנופול (תחילה היה מקומו באחד מבתי־המדרש) עבר אחרי כן להסתדרות הציונית הפולי־טית, ריכז סביבו בחורים סתם, שהיו בדרכם מהקלויז החסידי להשכלה והתבוללות, והיפנה אותם לתנועה הציונית הפו־ליטית. בחורים אלה היוו את הקהל הראשון אשר אליו פנתה ואליו דיברה קבוצת האינטליגנטים, תלמידי האוניברסיטאות, שעוד לפני הרצל הגיעו בדרך מקורית משלהם לידי השקפה ציונית המבוססת על לאומיות יהודית ועל ההכרה, כי היהו־דים מהווים ככל העמים יחידה אתנית אחת, וכי יש להם הזכות לחיות כעם נפרד במולדתו ובכל מקום בעולם, כיחידה לאומית הזכאית לטפח את דתה ולפתח את שפתה, חייה הכלכליים ותרבותה. מבין העסקנים די להזכיר שמות כגון אדולף שטנד, שלמה שילר, שני האחים קורקיס, גרשון ציפר, מרקוס ברוידה, וד״ר יהושע טהון.

הופעתו של הרצל איחדה את כל האלמנטים המפוזרים האלה ויצרה מהם את „מדינת־היהודים בדרך״. הספר „מדינת יהודים״ עשה רושם כביר על הנוער בטרנופול, אבל מ־1895 עד הקונגרס הראשון לא נוצר שם בהשפעתו שום דבר גדול. לקונגרס הראשון לא נסע איש מטרנופול. האינטליגנציה היהודית נמצאה אז בתהליך נמרץ של התבוללות שעמדה בשלב מתקדם ביותר. האדוקים התנגדו לרעיון הציונות והמדינה היהודית, והפרולטריון היהודי אך התחיל להתארגן בכיוון הסוציאליסטי — בצורתו אז, גם כן מין התבוללות. אבל השם הרצל והשאיפה למדינה היהודית עצמאית נישאו באויר, הלהיבו את הדמיון, כבשו את המוחות והכניסו לתוך הוויכוח בדבר גורלו של העם היהודי, שהתעורר על־ידי משפט דרייפוס, את המומנט החיובי, והוא: דרישה קטגורית לפתרון שאלת היהודים על־ידי הקמת מדינה עצמאית לעם יהודי כדרך היחידה לקבלתו בתור חבר שווה־ערך למשפחת העמים.

בטרנופול קיבלה עליה את תפקיד הגשמת רעיונו של הרצל אגודת האקדימאים הציונים „בר־כוכבא" שנוסדה בקיץ 1902. לאמיתו של דבר נולדה האגודה הזאת, בלי שמה הרשמי, בדיוק בשנת הקונגרס הציוני הראשון, 1897, כחוג תלמידי בתי־הספר התיכוניים המקומיים, כגון הגימנסיה הדומיניקנית הישנה הממשלתית, בית־הספר הריאלי והסמי־נריון למורים. השם הפולני של החוג היה Kółko — „חוגון", והוא נוסד במחתרת ונשמר בסודיות מן המורים והשלטון, אשר היה אז בגליציה בידי הפולנים.

האסיפה הכללית המיסדת התקיימה בגן, אשר היה אמנם שייך לכנסיה הקתולית בטרנופול אבל היה פתוח לקהל. בשבתות היו יושבים שם יהודים בבגדי־בית, ולפיכך כונה הגן בשם „דער פאַנטאַפל־גאַרטן" (גן נעלי־הבית), שמו „הרשמי" היה „דער גלחישער גאַרטן" (גן הכמרים); שם פולני לא היה לו. באחד מימי סוף יולי או התחלת אוגוסט 1902, אחרי־הצה־רים, התאספו בו כעשרים בחורים בגיל 18־20 ותפסו כמה ספסלים שבפינה, חלקם עמדו וחלקם ישבו על הדשא. בראש עמד או ישב אברהם פומרנץ, הזקן שבחבורה, בן עשרים־וארבע בערך, אשר איחר קצת בלימודים וגמר את הגימנסיה בעיר בז׳אני (Brzeżany) יחד עם הצעירים שבינינו, שאך גמרו אז את הגימנסיה. שלוש שכבות היו בקבוצה: ה„זקנים" אשר קיבלו תעודות־בגרות שנתיים קודם לכן (1900), ה„בינונים" שסיימו בשנת 1901, ו„הצעירים" („פריש געבאקענע אקאדעמיקער"), בוגרי שנת 1902. כולם בלי יוצא מהכלל יצאו מ„חוג הסטודנטים" (Kółko Studenckie) כלומר „החוג של תלמידי הגימנסיה הציונים", שנוסד על־ידי אברהם פומרנץ, וולף בלטוך, איזידור צין, ישראל וַלדמן ונתן נוסבוים בשנת 1897, תיכף אחרי הקונגרס הציוני הראשון בבזל. אז נכנסו לחוג אלה אשר עלו לגימנסיה העליונה (אַבער־גימנאזיום) ברובם בני 14—15. הם נתקבלו בקושי, כי מיסדו אברהם פומרנץ היה זהיר ושמרן, ופחד מאוד לקבלם משום שבאו ברובם מבתי מתבוללים, (מקורה של ההתבוללות היה בית־הספר היהודי המודרני הראשון בעולם מיסודו של יוסף פרל ז״ל.) לכן השתמש בתחבולות שונות והצליח להיפטר מהצעירים הללו, והם חדלו לבקר בחוג ויסדו לעצמם חוג של נוער ציוני. אז התערב איזידור צין ואיחד את ה„זקנים", תלמידי הכיתה השביעית והשמינית של הגימנסיה, עם ה„צעירים", תלמידי החמישית והשישית. חמש שנים עבד חוג זה במחתרת מפחד הלשנות מצד התל־מידים המתבוללים והפטריוטים הפולנים שבתוכם וכן מצד הסטודנטים מהדור אשר קדם לנו.

כאשר סיימתי את בית־הספר התיכוני עמדתי בראש ארגון נוער בן כמה מאות חברים, מהכיתה הנמוכה עד העליונה, שהיה מסודר בחוגים לפי הכיתות ופעל במשמעת

נפלאה והתלהבות גדולה. במשך חמש השנים הללו ביערנו ללא שריד את ההתבוללות מקרב הנוער הלומד ויצקנו את היסוד אשר עליו ניבנו החיים הציוניים היחידים במינם בגליציה המזרחית. ולדמן, פומרנץ וצין קבלו Consilium abeundi מהגימנסיה, כלומר גורשו בעד „פוליטיקה" הנוגדת למדינה. (הפולנים חשבו אז שכל המתנגד להם הוא נגד המדינה האוסטרית.) אך הדבר לא הפחיד אותנו, ואנו התאספנו, קראנו את הספרות הציונית, את העתונות, התור־כחנו, למדנו עברית ותולדות עם ישראל, שמענו הרצאות, הרצינו בעצמנו. החוג המרכזי התאסף מדי שבת בשבתו אחר־הצהרים, ודווקא באחד האולמים של בית־הספר פרל במסורה של „חוג להשתלמות".

בשנת 1900 יצאו המיסדים לאוניברסיטה, אבל מספרם היה זעום מכדי ליסד שם אגודה. בשנת 1901 נוספו עליהם חברים מספר, אבל דווקא הפעילים שבהם הלכו לטכניון בלבוב. זו היתה השפעתו הישירה של „אלטניילאנד" להרצל — חזון המדינה היהודית הנבנית בכוח ההתקדמות הטכנית, והזקוקה למהנדסים, מודדים, כימאים, אדריכלים. רק בקיץ 1902 התאסף בטרנופול מספר חברים מספיק כדי להעז ולממש את חלומנו ולייסד אגודה בשם „בר־כוכבא". באספה המיסדת השתתפו: אברהם פומרנץ, נתן נוסבוים, יוסף רייטמן, מרק רייטמן, ישראל ולדמן, מארק זלאטקס, פיליפ קורנגרין, אבא אוירבך, ליאון הורוביץ, יהודה פרידמן, יעקב רצנשטיין, הנריק רגנבוגן, אלבין מילר, איזיק נוסבוים, שבתאי פוגל, זוסיה דיזנפלד, אברהם גרינברג, יעקב ליכטיג־פלד, דוד (דזיוניו) כץ, קמינקר־זוכמן, וילהלם לנדוי, ברנרד וינקלר ואברהם סס. אם נוסיף עוד את שמות אלה אשר לא יכלו אז להשתתף מסיבות שונות, והם: וולף בלטוך, קרול אונטר, אלכסנדר רפפורט, איזידור צין וויגמונט ברונר, נציל משכחה את שמות כל הצעירים שהיו נחשבים בשנת 1902 ל„עסקנים ציונים ותיקים" מהקונגרס הראשון ועוד שנה־שנתיים לפניו, תלמידי תיאודור הרצל, אשר נשבעו לדגלה של מדינה יהודים בארץ־ישראל. היינו „ציונים" פוליטיים" במובן „מדינת היהודים" ו„אלטניילאנד" של מנהיגנו הגדול. התלהבנו לא במלים ונאומים אלא היינו חדורי רצון כביר להקדיש את כל חיינו לתנועה הציונית העולמית, לכבוש את העם בשביל הארץ ואת הארץ בשביל העם שהוא יחידה היסטורית, אַנתית, דתית ותרבותית; לחזור ליהדות היפה העתיקה, לפתח את כל כוחות האומה ולהצעיד את עם ישראל לקראת עצמאות בארצו בתור חבר שווה זכויות במש־פחת עמים חדשים בעולם כולו. הואיל ובטרנופול לא היתה אוניברסיטה, מוכרחים היינו להופיע כלפי הממשלה בשם „אגודת הנוער העברי ‚בר־כוכבא'", אבל כבר בתקנון הרשמי הודגש שאין אנו דומים לאגודות אחרות. שם נאמר בסעיף 3:

מיסדי האגודה האקדמאית הציונית „בר־כוכבא" בטרנופול (1902)

מימין לשמאל — יושבים: **שורה א** — ישראל ולדמן, פ. צילץ, מ. זלאטקס, מרק רייטמן, ראצנשטיין. **שורה ב** — יהודה פרידמן, יוסף רייטמן, ליאון הורביץ, אברהם פומרנץ, י. נוסבוים, אבא אוירבך, פ. קורנגרין.
עומדים: **שורה א** — ד. כץ, יעקב ליכטיגפלד, אברהם גרינברג, ז. ויזנפלד, פוגל, איזיק נוסבוים, אלבין מילר, הנריך רגנבוגן. **שורה ב** — אברהם סס, ברנרד וינקלר, ווילהלם קאמינקר־ווכמן.

The Founders of the "Bar-Kochba" Academic Organization

From right tn left — sitting: First Row — Israel Waldman, F. Zilz, M. Zlatkes, Mark Reitman, Razenstein. *Second Row* — Yehuda Friedman, Leon Horvitz, Abraham Pomeranz, I. Nusbaum, Aba Auerbach, Ph. Korengruen. *Standing: First Sow* — D. Katz, Yacob Lichtigfeld, Abraham Gruenberg, Z. Wiesenfeld, Fogel, Isaac Nussbaum, Albin Miller, Henryk Regenbogen. *Second Row* — Abraham Sas, Bernhard Winkler, Wilhelm Kaminker-Wachman

„מטרת האגודה, שאין לה כל מגמות פוליטיות (מקומיות), היא: התפתחות כל־צדדית של הכוחות הרוחניים והגופניים של חברה, טיפוח הספרות, ידיעת ההיסטוריה היהודית והשפה העברית ופיתוח החיים החברתיים." ובסעיף 4 נאמר: „להשגת מטרותינו אלה נפעל על־ידי: א) ספריה; ב) הקר־אות, הרצאות ווכוחים על נושאים מדעיים כלליים וביחוד מהספרות וההיסטוריה היהודית; ג) שיעורים לשפה העברית בשביל כל החברים; ד) לימוד ההתעמלות והסיוף; ה) סידור פגישות, משחקים ומסיבות חברתיות".

תכנית כללית צנועה זו היוותה מסגרת אשר אפשר היה להכניס לתוכה את כל הפעולה הציונית מבלי להתנגש עם הממשלה, אשר התחילה להביט על תנועתנו בחשדנות. הפר־לנים בגליציה לא היו מעוניינים ביהודים בעלי אידיאל לאומי עצמי, בעלי תרבות עברית ואידית, ובעיקר — לא ביהודים בעלי קומה זקופה, רגש כבוד וכוח להגן על זכר־יותיהם האזרחיות והלאומיות במדינה האוסטרית.

לאמיתו של דבר נוצרה אז קורפורציה אקדמאית ציונית לכל פרטיה ודקדוקיה. בבחירת שם הגיבור האחרון של מדינת ישראל, בר־כוכבא, הודגש הקשר הנפשי בין קיצה של הקוממיות בארצנו ובין התחלת חתירתנו לחיים חפשיים עצמאיים במולדתנו העתיקה העומדת להיכבש על ידי עם ישראל. העמדנו את עצמנו לרשות הרצל וההסתדרות הציר־גית הארצית בגליציה, ללא היסוסים ופקפוקים. קבלנו עלינו באהבה כל מה שנדרש מאתנו: עבודת תעמולה, הסברה, ואחרי כן גם פעולה פוליטית, סידור מבצעים תרבותיים כלליים ויהודיים, או סתם עבודה שחורה של איסוף כספים לקרנות, שמירה וסדרנות באסיפות ציוניות, חלוקת כרוזים ועתונים, הגנה על כבוד ישראל בדו־קרב או בתגרה סתם. אגודת „בר־כוכבא" עשתה כל מה שנצטוותה על ידי „הסניור", וזאת בהתגדבות גמורה (כפי הנהוג עד היום הזה), ובמשמעת מוחלטת. לא להופיע בזמן ובמקום שנקבעו, לא למלא תפקיד — ויהא מהקשים ביותר — דברים כאלה לא

אירעו מעולם. חברי „בר־כוכבא" היו תמיד במקום שנדרשו להיות — תמיד במצב הכן, ויחד עם זאת אלגנטיים, מנומסים, חברתיים, אדיבים וידידותיים. בהתנהגותם ובאורח־חייהם היו מעוררים כבוד לעצמם ולעם ישראל, וביחוד לאגודתם. ענדנו סרט שצביו כחול־לבן (ציוני) — ירוק — סמל האגודה האקדמאית לימי חופשה (Ferial Verbindung) שוליו היו מוזהבים, לאות שאגודתנו „מפה", כלומר אינה מסרבת להשתתף בדו־קרב. לסיוף נודעה אז חשיבות גדולה בחיי האוניברסיטאות האוסטריות. לא פעם קרה באוניברסיטה בוינה ובטכניון בלבוב, שצריך היה להגן בכוח על כבוד הסטודנט היהודי מפני האנטישמים הגרמנים ו„הדימוקרטים־הלאומיים" הפולנים. עצם מציאותן של קבוצות מאורגנות היכולות להשיב לא רק בנימוקים הגיוניים אלא גם ביד ובחרב, השפיעה לטובה והרימה את קרן היהדות בעיני שאינם־יהודים. כל אחד מה„אחים" נשא בדש בגדו את הסמל — שריון קטן של חרסינה ובו ראשי־תיבות של Vivat, Floreat, Crescat.

חותמת ארגון „בר־כוכבא"
Seal of the "Bar-Kochba" Organization

ה„קונונט" היה מתאסף לכל הפחות פעם בשבוע, ובמקרים דחופים יותר מכן, היה דן: א) בבעיות המנסרות בעולם היהודי והציוני; ב) בבעיות המקומיות, כגון: עבודה ציונית יום־יומית, יסוד חברות ואגודות ציוניות בטרנופול ובעשרים הערים, בערך, השייכות ל„ועד המחוזי" (דיסטריקט קאמיטעט) הטרנופולי; הקמת ארגוני־נוער וחברות להתעמלות לגברים, נשים וילדים; יסוד בתי־ספר עבריים ותמיכה בהם; ד) סידור הרצאות, נשפים, חגיגות בגנים צבוריים ופרטיים. ה„קונונט" קבע את קו פעולתנו והיה בוחר בחבר או חברים אשר עליהם הוטל לבצע המשימה. לא הקפדנו שהפעולה תקרא על שם אגודת „בר־כוכבא", ובלבד שתיעשה ושחברינו יקדישו לה את זמנם, מרצם וכשרונותיהם. כל החיים הציוניים התרכזו בלי רעש בידי האגודה שדאגה שכל העושה דבר של ממש יקבל את עזרתנו. השפעתנו ברחוב היהודי היתה מורגשת. בידינו היה הנוער הלומד ובני הבתים האדוקים. קודמינו היו מתבוללים והתרחקו מהחיים היהודים, ואילו אנחנו חיפשנו את הקשר אתם. הופיע דבר חדש — גאווה על השייכות לעם היהודי, כי קודמינו — הדוקטורים, היוריסטים ועורכי־הדין המבוגרים התביישו להודות ביהדותם בפה מלא.

ה„סניורט" הראשון נמשך רק כשניים או שלושה חדשים והתעסק בהכנות אדמיניסטרטיביות, סידור דירה, רהיטים וכדומה. זמן קצר שכנו בכיכר סוביסקי בבית החבר צילק, שהיה גם מורנו הראשון לסיוף, ורק אחרי כן העתקנו את ה„בקתה" לבית של רפאל גרינשפון ברחוב הרכבת שבו שכרנו חדר גדול. כל הבית הכיל שני חדרים ובשני היה בית־מרזח, ריק תמיד, של בעל־הבית, ולכן לא הפרענו לו — ובפרט שרפאל גרינשפון היה חרש. העברנו לשם את ספרייתנו העברית, האידית, והכללית, מאות ספרים שהיינו משאילים גם ללא־חברים. בדירה זו נשארנו עד 1914.

שאפנו שכל סניורט — והסניורים־זהיו מתחלפים אחת לחצי שנה — יוסיף לפעולות הרגילות של האגודה והתנועה הציונית שירש מקודמו — איזו פעולה מיוחדת לו, חדשה לגמרי. הסניורט הראשון של אברהם פומרנץ ערך חנוכת־הבית נהדרת של אגודתנו ודוקא באולם הישיבות של עיריית טרנופול. היתה זו הפעם הראשונה שיהודים העזו לדרוש מהמגיסטרט, שהיהודים היוו בו רק שליש (מלבד שליש פולנים ושליש אוקראינים) את אולם הישיבות. את הישיבה, שהשתתפו בה גם חברי העיריה הלא־יהודים, פתח אברהם פומרנץ, ואני נאמתי את נאום־הפתיחה הפרוגרמטי, שעיבדתיו בהתיעצות עם חברים ועם חברת־הכבוד של אגודתנו, מרת רוזה פומרנץ, אחות נשיאנו הראשון. משפחת פומרנץ הביאה את הציונות הפוליטית לטרנופול. בבית פומרנץ קראתי בפעם הראשונה את „מדינת היהודים" להרצל. רוזה פומרנץ — כעבור כמה שנים נישאה למלצר — בעלת שכל חריף, מלומדת ובעלת־מרץ, היתה אז היושבת־ראש של ה„ועד הגלילי" הטרנופולי ובאת־כוחו של הועד המרכזי בלבוב אשר בראשו עמד אדולף שטנד. התנועה היתה אז בהתחלתה. בערי־השדה סביב טרנופול היו כבר באי־כוח הגליל, אבל הכל נמצא באבו.

הסניור הראשון היה אברהם פומרנץ, סגנו Cosenior — ישראל ולדמן, ואני המזכיר. בחלקי נפל אפוא הכבוד לשאת את הנאום הפרוגרמטי, ביחוד שכבר שנה קודם לכן (1901) ארגנתי את הכינוס הראשון של בוגרי בתי־הספר התיכוניים מכל גליציה המזרחית בטרנופול, ניהלתי אותו ונסיחתי את הפרוגרמה (קטעים מהפרוטוקול של הכינוס הנ"ל מובאות בספר זה, ראה ע' 143).

הסניור השני — מאוקטובר 1902 עד אפריל 1903 — היה נתן נוסבוים, ומבצעו המיוחד היה „טוינבי־הול" — אוניברסיטה עממית יהודית. בכל מוצאי שבת וחג היה

מתקיים באולם אגודת בעלי־מלאכה „יד חרוצים" נשף, שהיה כולל הרצאה מדעית — על־פי רוב על נושא יהודי — הופעה מוסיקלית והקראה מהספרות היהודית באידיש, פולנית או גרמנית. מחיר הכרטיס היה מועט מאד, רק כדי כיסוי ההוצאות. ההשתתפות היתה כה גדולה עד שתיכף לאחר הנשף הראשון נאלצנו לסדר את הנשפים האלה פעמיים בערב אחד, והנואמים נאמו, והמנגנים נגנו, והקריינים קראו אותו

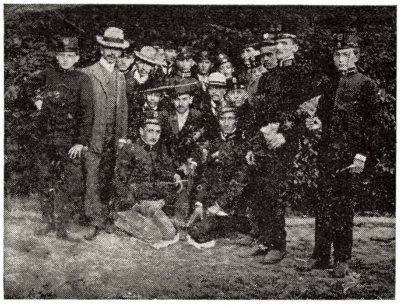

קבוצת תלמידי הגימנסיה עם מדריכם פ. קורנגרין (1903)
Group of Students with their Instructor, Ph. Korngruen (1903)

הדבר פעמיים. כ־1200—1400 מבקרים עברו מדי שבוע בשבוע את אולם „יד חרוצים", וכך נוצרה אוניברסיטה עממית לתרבות היהודית, למדע, לפילוסופיה, לאמנות ולספרות. במרץ על־אנושי החזיק נוסבוים את המוסד. האקדמאים מ„בר־כוכבא" עבדו בתור סדרנים, קופאים, מדביקי מודעות. רק בחורף 1903/4 הצלחנו לשכור אולם גדול, „ארמון", (Schloss) — ובו די מקומות בשביל כל הקהל הרב שנהר לנשפינו. המוסד התרבותי הזה התקיים והתפתח עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה, ונוסף על ערכו התרבותי היה במה נפלאה לתעמולה ציונית.

הסניור השלישי היה וילהלם לנדוי. אז חלה כעין התמרדות קטנה של הצעירים, שרצו גם הם להיות סניורים, והבחירות עברו מתוך מתיחות מסוימת — הראשונה והאחרונה בתולדות „בר־כוכבא". אני נבחרתי אז כסגן־סניור. מאותה התקופה נשארה בזכרוני חגיגה מפוארת בגן הטרנופולי. בפעם הראשונה נמסר הגן לרשות אגודה פרטית לשם סידור חגיגה אשר הכנסותיה היו כולן קודש לצרכי־צדקה ולקרנות הציוניות. חגיגות כאלה בגן הגדול של העיר נעשו מאז מסורת כמו ה„טוינבי־הול". המסורת השניה היתה „נשף המכבים" Makabäer-Abend בימי החורף. שומה היה עליו להיות נשף יוצא מן הכלל. בשעה שבאספות־התעמולה, ההרצאות הפומביות וכו' הופיעו כוחות מקומיים, היה המנהג

שב„נשפי המכבים" צריכים לנאום, לשיר, לנגן, לדקלם ולקרוא רק „כוכבים". הופיעו נואמים מלבוב, מוינה ומקראקא, כגון אדולף שטנד, מרכוס ברוידה, ד"ר ליאון רייך ודר' מיהם, וכן זמרים מהאופירה בלבוב, ושחקנים בעלי־שם מתיאטרונים שונים. אם ניתן לשני הנואמים המקומיים, יש־ראל ולדמן ופיליפ קורנגרין, להופיע בנאומי־פתיחה או נעילה, נחשב הדבר כזכות גדולה. לאחר כל נשף ציפו הכל בכליון־עיניים לדעת מה שוב תחדש אגודתנו.

בחורף 1903/4 כיהן בתור סניור יוסף רייטמן מה„זקנים" וסגנו משה פישר מה„צעירים". המתיחות התפרקה ולא חזרה עוד לעולם. באותו החורף נוספה לכל הפעולות הרגילות, כמו קיום ספריה, השגחה על תנועת הנוער הלומד, עזרה בתעמולה בכל הגליל, „נשף המכבים" הגדול, „טוינבי־הול" לפני קהל יותר מאלף איש — עוד מוסד אחד, והוא ה„באַל הרפרזנטטיבי" של האגודה האקדמאית „בר־כוכבא". זו היתה חוויה בלתי־נשכחת. חדשים נמשכו ההכנות לנשף זה, ובאגודה שרר מצב של מתיחות והתרגשות. כל החברים שלא ידעו לרקוד נצטוו על־ידי ה„קוסניור" ללמוד „תורה" זו, שאם לא כן היו צפויים לגזיפה חמורה ואף ל„העפה" מהאגודה. לפני הנשף סקר הקוסניור את חברי „בר־כוכבא" ושילח הביתה את אלה שלא היו לבושים כהלכה כדי שיתקנו את החסר באלגנציה, למען לא יגידו המוזמנים בעלי־האחוזות וחוכריהן מהסביבה והדוקטורים המתבוללים, כי הסטודנטים היהודים בטלנים הם ואינם יודעים להתלבש ולהתנהג כראוי וזחברה אלגנטית. משלוחי פרחים, ציור קרנאטים אשר בהם רשמו הרוקדים את שמותיהם, ויתר עבודות ההכנה לנשף היו חוויה בחיי החברים. ובנשף עצמו עמד הקוסניור באמצע האולם עם קבוצת בחורים והשגיח אם חסר לאיזו גברת „קוואַליאַר" (המנהג לבוא עם הקוואליאַר ולרקוד עם אשה לילה שלם, לא היה קיים אז), ולרמוז ל„מילואים" עם מי לרקוד, לבל יאמרו כי בבאַל של „בר־כוכבא" השתעמם מישהו. המארגנים בחסד־עליון, צבי רגנבוגן, זיגמונט ברוינר ומשה פישר, ארגנו את הקדרילים, המאזורים והלנסיאַרים, ועשו חזרות כדי שהכל „ידפוק". היתה זו חוויה שלא נשכחה מלבות כל אלה שנתנסו בה. הלכה וקמה חברה יהודית חדשה על יסוד שינוי־ערכין עמוק בתנועה הציונית ועל־ידי חינוך חדש לקומה זקופה והכרת הערך העצמי בתור אדם ויהודי.

מובן שלא חסרה גם הגימה הרומנטית. בטרנופול היו אומרים אז "Nad Bar-Kochbą rozbiła się bania miłości" מעל ל„בר־כוכבא" נתפקעה שלפוחית של אהבה. היתה זו חבריה עליזה, תוססת חיים, מלאה הומור ובדיחות, בריאה, יפה, רעשנית והרפתקנית לפעמים, אולם תמיד ללא דופי בשני שטחים — הציונות וכבוד „בר־כוכבא". כל התנועות בגליציה היה ביסודן תנועות של נוער לומד. השפעת

ה„דוקטור שלנו", אפילו אם לא הספיק עדיין „דוקטור" זה לסיים את הגימנסיה — היתה מכרעת בכל המשפחה. כך היה הדבר ביחוד בטרנופול, העיר היחידה (ואולי מלבדה גם ברודי, ולפני כן — בוצ'אץ') שהתנועות הגדולות שהת־חוללו בתוך היהדות הגליצאית במאה הי"ט: השכלה, ההתבוללות, החסידות ולבסוף הציונות, היו בהן לא רק בבחינת שיטה, השקפת־עולם מדעית ופילוסופית גבוהה (זכור את „מורי נבוכי הזמן"), אלא לבשו צורה של מפלגות שמאחוריהן שכבות עם לוחמות — פרל, ארטר, לפין, שמואל־יהודה רפפורט (שי"ר), ונחמן קרוכמל — כולם ילידי טרנו־פול, או תושבים וגרים בה; על כל פנים קבורים הם בבית־העלמין הישן שלה. ההשכלה הלוחמת Haskalah Militans לא מצאה בדרכה מתנגדים עקשנים כחסידי טרנופול, „רבייה" ורבניה. ההתבוללות לא היתה בשום מקום כל־כך תוקפנית, והציונות לא חדרה כל־כך עמוק בלבות ההמונים כמו בטרנופול. פה לא היו כמעט אנשים אדישים, רובם היו בעלי־השכלה, ומה שהיו — היו בכל נפשם ומאודם. דומים היו בגידון זה לאקלים עירם, החמה בקיץ וקרה בחורף, ללא מעבר. גם הפולנים היו „לאומיים־דימוקרטים" קנאים וגם האוקראינים היו רדיקלים. אנשי טרנופול לא נטו לפשרות בחיי הציבור, וברובם נמצאו באופוזיציה. אולם האופוזיציה שלהם היתה תמיד יוצרת, כי אהבו ליצור ולפעול ולעשות דברים של ממש, ולא היה דבר שנוא עליהם יותר מן המליצה הנבובה. בשטח הנאומים היה הקהל הטנופולי „מפונק" מאוד, ומי שרצה שיאזינו לו צריך היה לדבר לא רק לענין אלא גם „יפה", בשפה ספרותית, לצטט אנשי־רוח עתיקים ומודרניים ולתבל את נאומו בזיקוקין־די־נור של רעיונות חריפים ובדיחות. בין הנואמים המקומיים היו רק שניים שהצליחו לרכוש להם את חיבת הקהל, והם ישראל ולדמן ופיליפ קורנגרין, אם כי, או מפני, שלכל אחד מהם היה נוסח משלו.

בתקופה שבה עמד הרצל בראש התנועה השתתפה אגודת „בר־כוכבא" לא רק בעבודה הציונית המקומית, אלא גם בפעולות ההסתדרות הציונית, שהיתה אז כללית והקיפה את כל הזרמים, השכבות וההשקפות. אולם בכל השאלות היסו־דיות, העיוניות, החברתיות והפוליטיות, היה ל„בר־כוכבא" קו משלה. מנהיגנו היה הרצל. ביחס להרצל היתה קיימת לא רק משמעת ארגונית כי־אם אהבה, הוקרה, הערצה ללא גבול וללא תנאים. במלחמה בין הרצל והציונות הפוליטית ובין הציונות המעשית עמדנו כמובן לצדו של הרצל, אם כי רק אנשים ספורים ירדו לעומקה של המלחמה הזאת. הנחנו הרגש, כי הרצל ביחסו לעבודה הישובית היה יותר מעשי מה„מעשיים" הקטנים; המעשי הגדול, הברון רוטשילד, היה פוליטי בדיוק כמו הרצל. במלחמתו של אחד־העם נגד

הרצל, עמדנו בלי היסוס לצדו של הרצל ונגד אחד־העם. בניגוד לאנשי ברודי, למשל, שבהשפעתו של חיים טרטקובר צידדו באחד־העם, אם כי לא נגד הרצל. הויכוחים בין ציונות פוליטית, מעשית ותרבותית, שהחריפו והעמיקו את המחשבה העיונית הציונית, הביאו אותנו לציונות מלוכדת, סינתטית, שהפוליטיקה, ישוב הארץ, והשפה והתרבות העברית בארץ, כולם היו כלולים בה, כעין „דפרטמנטים" ב„מדינת היהודים בדרך". במלחמה בין החטיבה הדימוקראטית בקונגרס (ד"ר חיים ויצמן, מרטין בובר, ברתולד פייבל, גיאורג הלפרין, יצחק גרינבוים ואלפרד נוסיג) נגד הרצל — עמדנו לצד הרצל. למען „אוצר ההתישבות היהודית" לא עשינו הרבה — עדיין היינו תלמידי הגימנסיה, אבל הקרן־הקיימת לישראל התחבבה עלינו תיכף ומיד.

עמדת „בר־כוכבא" הלכה והתחזקה וחשיבותה גדלה והלכה לא רק בעיר עצמה כי אם גם במחוז על ישוביו — יזיארנה, זבורוב, זאלוז'צה, זבאראז', פודבולוציסקה, מיקו־לינצה, טרמבובלה, קופיצ'ינצה, צ'ורטקוב, טלוסטה, זא־לשציקי, קולוב, סקאלה והוסיאטין, וכן כל הכפרים בסביבת עיירות אלה שבהם חיו יהודים לא רק כבעלי בתי־מרזח וחנ־וונים, אלא דווקא כבעלי־אחוזות גדולות, חוכרים, אגרונומים, מנהלי אחוזות של „פריצים" פולנים, פקידים ומומחים בבתי־חרושת של יין־שרף ובירה — קהל די מגוון ודי אמיד. את התעמולה הציונית בעיירות ובכפרים אלה ניהל הועד המחוזי הטרנופולי, שבראשו עמדה עוד בשנת 1901 רוזה פומרנץ.

משנת 1902 עד 1908 עמדתי אני בראש הוועד המחוזי הטרנופולי, והחל מ־1908, ד"ר ישראל ולדמן*, שמילא תפקיד זה עד שנת 1911 בערך, השנה שבה בוטלו כל ועדי המחוז, והנהלת ההסתדרות הציונית עברה למעשה, וגם להלכה, לידי הוועד המרכזי בלבוב והמזכירות הארצית לכל גליציה. לפני 1912 השתתף כל ועד מחוזי, וביניהם גם הטרנופולי, בוועד המרכזי על־ידי שני חברים שנבחרו באספות מחוזיות. השתדלנו שתמיד ישתתף מי שהוא מתוכנו בוועד המרכזי. בשנים ההיסטוריות 1903—1911 היו שלושה מחברינו בוועד המרכזי והם: ולדמן, אשר נבחר כחבר הצ. ק., ואני ומשה פישר בתור באי־כוח המחוז הטרנופולי. משנת 1911 עד 1914 נבחר עוד חבר אחד מהמחוז, ואני השתתפתי בין כך ובין כך בוועד המרכזי בלבוב בתור יושב־ראש הסתדרות בתי־הספר העברים בגליציה ובוקובינה. וכך היו מצויים תמיד שלושה או ארבעה חברים מאגודתנו לידך ההגה של ההסתדרות הארצית בגליציה, ועלינו כמו על כל חברי צ. ק. היתה מוטלת האחריות בעד הפוליטיקה הארצית הציונית באוסטריה בכלל ובגליציה במיוחד — האחריות, העבודה וגם הכבוד.

* על אישיותו ופעולתו הציונית של ד"ר ישראל ולדמן ר', עמ' 147.

הקדמתי דברים אלה כדי לתאר את מקומנו בהיירכיה של ההסתדרות הציונית אשר התארגנה בארגון חזק והיתה מוכנה לקבל לידיה את ההנהלה בכל שטחי החיים היהודיים ואת ההגמוניה ברחוב היהודי. העולם הישן, הפטריארכלי, הליברלי, עולם החלומות אשר לא רק אנו הציונים חיינו בו כי אם גם הפולנים והאוקראינים וגם הסוציאליסטים למיניהם — התחיל להתפרק, ויותר מהר מאשר צפינו עמדנו בפני המ־ציאות ההיסטורית העולמית החדשה ונאלצנו להשתתף בה. הר־הגעש הרוסי החל פולט עשן ומרעיד את האדמה. באה המהפכה הרוסית של 1905, והדיה התגלגלו בכל העולם וביחוד באוסטריה, שכללה אז כעשרים עמים ולשונות. וכמו תמיד נתלוותה המהפכה בפוגרומים. בימי הסניורט של לנדוי או קצת לפני זה, הגיעה אלינו הידיעה על דבר פרעות קישינוב. הזדעזעותו של העולם כולו וגם תגובות העם היהודי היו חזקות יותר מאשר בפוגרומים שבאו אחרי זה, ואפילו לאחר השואה הנאצית הנוראה. קישינוב הסירה במחי־יד את המסווה מעל פני האנושות ופקחה את עינינו לראות את התהום הפעורה לרגלינו. קישינוב הפכה את האוטואמנסי־פציה להגנה עצמית במובנה הפשוט ביותר; היא הבהילה אותנו והראתה כי השואה מתקרבת בצעדי ענק, אם כי אנחנו גם לא שיערנו שתארע שואה עוד בחיי הדור אשר מחה נגד פרעות קישינוב. היחיד אשר ידע מה צפוי לעמנו היה הרצל. הנביא והחוזה ראה את אבדן יהדות רוסיה, פולניה, גליציה, רומניה, הונגריה, וחזון־ההרס לא עזבו אף לרגע, והוא אשר דחפו למשא־ומתן עם פלווה וויטה, והביאה אותו לפטרבורג בסכנת־נפשות; וכשראה דווקא אז שארץ־ישראל אינה יכולה לשמש מקום מקלט מ ה י ר לעמו — הביאה אותו החזות הנוראה של אבדן יהדות רוסיה למשא־ומתן עם אנגליה בנוגע לאוגנדה. הרצל האמין באמת שאוגנדה מסוגלת להיות „מקלט לילה" לעם ישראל בדרכו למדינתו בארצו. היום מיותר הוויכוח מי צדק בתפיסתו. תולדותינו הלכו בדרכן: שיכלנו יותר משליש עמנו, אבל רכשנו לנו מדינה, ודווקא במולדתנו. כך ניהל הגורל את ספינתנו.

וכאן מעניינת אותנו עמדת אגודתנו „בר־כוכבא". אחרי קישינוב ערכנו אסיפות־מחאה בכל ערי המחוז; זה היה תפקידי. בטרנופול נאם ולדמן. נאמתי אז אפילו בערים שמחוץ למחוז, כמו בבז׳אני, לפי המלצת הצ. ק. שלא היה בידו לספק נואמים לכל ערי גליציה. ציוני בז׳אני פנו אל „בר־כוכבא" בבקשה לשלוח להם או את ולדמן או אותי, כי היו זקוקים ל„נואם ותיק" (ein älterer Redner). עיר זו המלאה רבנים, עורכי־דין ורופאים דרשה נואם רציני בעל זקן ושערות־שיבה, בה בשעה שהנואם הזקן ביותר בין אנשי „בר־כוכבא", ישראל ולדמן, היה בן 22 שנה, והנואם ה„קשיש" השני, כלומר אני, בדיוק בן עשרים. כשראו אותי היתה אפוא אכזבתם נוראה. אולם כשאחרי הנאום — אשר עוד הרבה שנים נשאר בזכרון אנשי בז׳אני כחוויה — פרצו שלושת אלפים יהודים בבכי, וההתלהבות להגנה עצמית וארגון כל העם תקפה את השומעים — נתפייסו המארגנים.

הקונגרס הששי, המכונה בתולדות הציונות „קונגרס־אוגנדה", גרם לנו מפח־נפש. אולם מוזר: למרות אהבתנו להרצל, למרות שהבינונו אותו ואת נימוקיו וכוונותיו הציוניות הטהורות — עמדנו, ללא יוצא מן הכלל, במחנה בעלי ה„לאו". אנחנו הגליציאים, וביחוד אנשי טרנופול, וחברי „בר־כוכבא" בפרט, לא עמדנו אז תחת השפעת אוסישקין ואנשי חרקוב; להיפך — עשרות בשנים לא יכולנו לסלוח להם את הצרות אשר גרמו להרצל, ועברו שנים עד אשר קיבלנו את פני אוסישקין בביקורו בלבוב לרגל עריכת התערוכה הארצישראלית הראשונה — (אם אינני טועה בשנת 1912). אבל בשבילנו היתה הציונות שאלת חיי האומה היהודית, ולא יכולנו להשלים עם קיום הלאום היהודי במקום אחר מחוץ לארץ־ישראל. היינו כבר עם וידענו מה שנורדוי ביטא אחרי כן כל־כך יפה באחד הקונגרסים: „עם יכול לחכות. לחכות הוא אמנם צער אבל לא בושה". באספה כללית ארצית בלבוב תמכנו בהצעת אדולף שטנד. בין כל האפשרויות: א) הרצל בלי ציון, ב) ציון בלי הרצל, ג) אוגנדה אפילו עם הרצל, עמדנו על הדרישה: ציון עם הרצל. ועל זה שמרו חברי „בר־כוכבא" בלי יוצא מהכלל. לא היה בינינו אף טריטוריאליסט אחד, ואף פעם לא השתתפנו עם זנגווילים ונוסיגים בחיפוש מולדת.

לסניור סמסטר־הקיץ 1904 נבחרתי אני. בינתיים גדל מספר החברים, מפני שכל בחינת־בגרות בבתי־הספר התי־כוניים הכניסה אלינו מספר חברים חדשים שעמדו משך שנים תחת השגחתנו באחד החוגים בגימנסיה או בבית־ספר תיכוני אחר והיו ידועים לכול או לכל הפחות למנהלים. סתם אקדימאים מבחוץ קיבלנו מתוך הסתייגות. מועמד כזה מחויב היה לעבור תקופה של ששה חדשים בתור „הוס־פיטנט", עליו היה לבקר ב„בקתה", כלומר במקום מגורינו, כדי שהחברים יכירו אותו. עליו היה גם ללמוד היסטוריה יהודית ולהתחבב על החברים, כי הרי הספיקו שני קולות נגדו כדי שלא יתקבל. עיקר כוחנו מבוסס היה על האחדות והאחווה ששררו בינינו. בסמסטרים הקיציים של 1903 (לנדוי—קורנגרין) ו־1904 (קורנגרין—ואיזיק נוסבוים) נכנסו ל„בר־כוכבא" ונתקבלו: פלר, ורבר, יוסף טירקס, יעקב צין, קרוהן, בקרמן, אלכסנדר קניגסברג, יצחק שפירא, עמנואל שטין, זאב (וילהלם) בייגל, משה פישר, וכן מאיר חרטינר, אשר הירבה לעשות בשטח ה„עיבּרור" (העבראי־זציה) של בחורינו ונחשב תמיד לחברנו. אלה לא היו

בעינינו „חדשים", ומביניהם בחרנו חברי ועד, מזכירים, גזברים, וביחוד ספרנים בשביל ספרייתנו הגדלה והולכת מיום ליום. אחד מהשלישיה בקרמן—סס—קניגסברג שימש כספרן במשך שנים שלמות. סמסטר הקיץ 1904 היה קצת יוצא־דופן, ובמידה מסוימת היווה מפנה בכיוון לדימוקרא־טיזציה. השינוי לא נגע חלילה באגודת „בר־כוכבא" ואופיה האצילי הסגור, האקדמאי, הפורמליסטי, אלא בתפקידים שהועמדו בפנינו על ידי הזמן והנסיבות. קודם כל השתחררתי מהעבודה בין הנוער הלומד. לא רק משום שהייתי עסוק בתעמולה בעיר ובמחוז ובהנהלת האגודה, אלא משום שיכולתי כבר למסור לידים נאמנות את המשמרת הקדושה הזאת; אחרי כיהנו בתפקיד ההשגחה יעקב ציון ווילהלם בייגל, ואחריהם חיים שמטרלינג ומכס שלייכר, שב־מן הסניורט שלי עדיין היו תלמידים.

בל"ג בעומר 1904 נפרדתי מעבודתי בשדה החינוך הציוני של הנוער. כל ה„חוגים" המסודרים לפי הכיתות הלכו ברגל בדרכים שונות ליער בכפר גאיה וויאַלקה ושם נפגשנו כולנו. התכנסו קרוב לשלוש מאות בחורים. שם הרציתי על ל"ג בעומר כחגו של שמעון בר־כוכבא (בינתיים קיבלה גירסתי זו במשך השנים אסמכתות מדעיות). אחרי כן חזרנו העירה קבוצות קבוצות בכביש הראשי, כעין צבא להגנת העם וכיבוש המולדת. אז לא העליתי אפילו על דעתי כי בין המשתתפים בטיול נמצאים בחורים העתידים להיות באמת חברי ה„הגנה", וצה"ל וישתתפו במלחמת השחרור שלנו.

באולם „בר־כוכבא" הופיעו בתקופה זו אורחים מוזרים. הפוגרומים ברוסיה, שבאו כריאקציה נגד תנועת המהפכה, גרמו לבריחת אנשים המעורבים בארגוני הפועלים ובתעמולה מהפכנית, ונצטרפו אליהם עסקנים ציוניים, וביחוד ציוני־סוציאליסטים, וביניהם מורים לשפה העברית — אינטלי־גנציה רוסית־יהודית. חברינו בסקאלה, הוסיאטין, פודוולו־ציסקה וזבאראז', עיירות שעל־יד הגבול, השתמשו בהש־פעתם אצל הג'נדרמריה הרוסית והאוסטרית בגבול האוסטרי־רוסי ועזרו לפליטים „לגנוב את הגבול". כתבתנו היתה ידועה להם, ומשנמצאו מהעבר האוסטרי של הגבול היה ביקורם הראשון בטרנופול ב„בר־כוכבא", ופה היינו מחזי־קים אותם אצלנו ומעסיקים אותם כתעמלנים. היו ביניהם נואמים, לפעמים מצויינים, וכן מורים לעברית. זוכר אני איש זשמו יעקובסון, נואם בחסד עליון, אשר ישב כשנה בטרנו־פול בתור דרשן ציוני והתפרנס מזה, וכן אברמסון, מי ששימש כמזכירו של אוסישקין. אולם האורח החשוב ביותר היה פועל ומארגן בשם טאבאצ'ניק אשר הביא אתו רוח חדשה והתחיל לארגן פועלים, שוליות של בעלי־מלאכה ומשרתים בחנויות תחת הדגל של „פועלי־ציון". דבר אופייני להלך הרוחות באותו הזמן הוא שהאספות של הפועלים

הראשונים, אשר טאבאצ'ניק רכש אותם לתנועה הציונית, התקיימו באולם האגודה האקדימאית הציונית „בר־כוכבא" בטרנופול. במשך כל קיץ 1904 התנהל גם בתוכנו הוויכוח בין סוציאליזם לציונות. הופיעה ברחוב היהודי קבוצה חדשה אשר מיזגה או השתדלה למזג את שני הזרמים האלה. הוויכוח עבר גם לרחוב, לאספות פומביות ולבתי־קפה (המחלבה המפורסמת של דרייפינגר ברחוב פרל). לילות שלמים עד אור הבוקר התווכחו חרטינר, יוסף סירקס ואחיו מוריץ עם ה„בונד" הגליצאי — ז'. פ. ס. (Ż.P.S.) ועם היהודים מהפ.ס.ס. P.S.P. כמובן מבלי לשכנע איש את רעהו. אבל קבוצת הפועלים ועובדי־החנויות גדלה מיום ליום, והאסיפות הראשונות להסברת רעיון „פועלי־ציון", וכל הישיבות של הפועלים שטיפלו בהקמת חברה טרנופולית להסתדרות „פועלי־ציון", שהיו לה כבר אז סניפים בוינה, קראקא וביחוד בלבוב, התקיימו, כאמור, בדירת האגודה האקדימאית הציונית „בר־כוכבא", ביזמתו ובהנהלתו של הסניור שלה בסמסטר ההוא. בחורף 1904 היתה הקבוצה די חזקה שתוכל לשכור דירה משלה בביתו של החבר גלמן בכיכר סובייסקי ולהקים אגודה בשם „פועלי־ציון", אשר רק אז התחילה להתגבש ולכבוש לה מקום מיוחד בקונגרס הציוני ובתוך האינטרנציונל הסוציאליסטי. גם בתוך אגודתנו קיבל הוויכוח העיוני צורה מדעית עמוקה, והרבה חברים והסניור בראשם נתפסו לרעיון של מיזוג הכיוונים: הציונות והסוציאליזם. התחיל עיון ולימוד הספרות הסוציא־ליסטית וביחוד של „הקפיטאל" לקרל מארכס. ההשקפה הכללית אשר התחילה אז לבקוע לה דרך ברחוב היהודי והתבטאה במימרא: „אנו ציונים מכיוון שסוציאליסטים אנחנו" — לא נעשתה עוד קנינינו; זו באה אלינו שנים אחרי כן בהשפעתם של ד"ר דניאל פסמניק וקפלנסקי. אנחנו — ואני מדבר על אנשי „בר־כוכבא" — היינו ציונים ללא כל סייג. ציונות בשבילנו משמעותה היתה המדינה היהודית; והיה ברור לנו שמדינתנו תהיה: מדינת הצדק הסוציאלי, מופת לכל העולם, בה ישתפו פעולה ההון היהודי והעבודה היהודית על יסוד הצדק והשויון בזכויות וחובות ועל יסוד חופש פרט. בלי כפיה, בלי ניצול, בלי עבדות ובלי שפיכת דמים. בירור היחסים בין הרעיון הציוני והסו־ציאליסטי נעשה דחוף ומכריע במלחמתנו נגד ההתבוללות. בסוף המאה התשע־עשרה ובהתחלת המאה העשרים נעשה הסוציאליזם למקלט ומבצר אחרון לדור האינטלקטואלי של יהודי גליציה אשר קדם לנו — דור המתבוללים. בסוציאליזם מצאו להם אוצר רעיונות רעננים אשר חסרו כבר לדור המתבוללים שקדם להם, דור הורינו בשנות 1850—1890. אם הסוציאליזם עתיד לאחד בעגלא ובזמן קריב את כל העמים בעולם אחד ולבטל את כל הלאומים ולהסיר את

כל המחיצות בין בני אדם — למה נחוץ עם ישראל ומה התועלת במדינת ישראל מיוחדת? זו היא ריאקציה. מוטב להצטרף למחנה „המעמד הרביעי" הרוצה לבנות עולם חדש, ובכך יבוא סוף לשאלת היהודים כלכל ה„שאלות" האחרות. הרגשנו שתורה זו היא למעשה התבוללות מסווית, ושדווקא תיקון העולם אינו דורש את היעלמות של עם העתיק בעל־תרבות גבוהה, יוצר הרעיונות הסוציאליים. הופעת ה„בונד" הביאה להקמתה של ז. פ. ס. — Żydowska Partia Socjalistyczna (1905), ריאקציה חלשה נגד פ.פ.ס., ובמידה ידועה נגד התבוללות הפרולטריון היהודי הרדיקלית ביותר והמסוכנת ביותר לקיומנו הלאומי.

המלחמה החריפה הזאת התחילה כבר בשנת 1904, אבל בסמסטר הקיץ של 1904 נפסקה לכמה חדשים, כי ביום ה־4 ליולי 1904 מת תיאודור הרצל. העולם חשך בעדנו. היופי שבחיינו נגוז. האמונה המיסתורית במנהיג הגדול מתה אתו. השאגנות והבטחון כי הוא יעשה את הצריך להי־עשות התחלפה ברגש של מרה־שחורה ואחריות חמורה בעד קיומו והחזקתו של המפעל. החיים נעשו אפורים; נמחק הברק; נשארנו כגברדיה בלי נפוליאון, משותקים לכל הפחות למשך החדשים שהוקדשו לאסיפות־אבל ובכי. אנשי „בר־כוכבא" והסניור בראשם בכו ממש כאילו מת אבי כל אחד מהם ואבי כולם יחד. בטרנופול נאם אז ולדמן בפעם הראשונה בבית־הכנסת הישן, ואפילו האדוקים והחסידים לא העזו להתנגד להופעת איש מתקדם וגלוח על יד ארון־הקודש. אני ביקרתי את כל ערי המחוז. רק לאט־לאט חלף המשבר הנפשי ונרתמנו לעבודה, כדי להמשיך את פעולתו של הרצל ולהרחיב את ההסתדרות הציונית.

באוקטובר 1904 נבחר בתור סניור אגודתנו זיגמונד ברוינר, ציוני קנאי ממשפחת מתבוללים ותיקים, בנו של מורה בבית־הספר של פרל. אני — וזה מצלצל עוד יותר מוזר — נבחרתי על ידי „פועלי־ציון" הראשונים בטרנופול לישוב־ראש הראשון של אגודתם ונעשיתי בא־כח הסתדרות פועלי־ציון בגליציה המזרחית. לפי המסורת הוסיף הסניור זיגמונד ברוינר לפעולות השגרתיות והרגילות של אגודתנו — דבר חדש. בזמן כהונתו הופיע בדפוס „לוח בר־כוכבא" (Kalendarzyk "Bar-Kochby"). מלוח זה נשאר העתק בכתב־יד אשר חברי „בר־כוכבא" העתיקו בשבילי מהטופס היחיד. הוא ניצל ממלחמת העולם הראשונה אולם נשרף במלחמת העולם השניה. זה היה ספר קטן שכלל את לוח השנה האזרחית והיהודית, וכן מדור של מאמרים: ישראל ולדמן — ציונות; מאיר חרטינר — „על ציון — חזיונות", תרגם מעברית על־ידי יהודה פרידמן; „המצאות ובדותות", עיונים להיסטוריוגרפיה היהודית — פיליפ קורנגרין; יהודה פריד־מן כתב מאמר נוסף אינפורמטיבי — ההסתדרות הציונית;

וישראל ולדמן — „סילבסטר של מהגרים".

בסוף הלוחון היתה מין כרונולוגיה המשקפת את כל ההיסטוריה היהודית של בערך 5000 שנה, ומזכירה עובדות, שנראו לעורכים קורנגרין וחרטינר חשובות מנקודת המבט של עם ישראל והאומה הישראלית. הכרונולוגיה הזאת אבדה. אני זוכר רק את שלושת התאריכים האחרונים שזכו להירשם בהם והם — 135 לספה"נ: נפילת ביתר ומות בר־כוכבא. 1895: הופעת ד"ר תיאודור הרצל עם ספרו „מדינת היהודים". 1897: הקונגרס הציוני הראשון בבזל — הרצל נשיא העם הקם לתחיה.

בתור סניור סמסטר הקיץ 1905 נבחר ישראל ולדמן. מפעלו המיוחד היתה יצירת שבועון ציוני פולני, בשם "Słowo Żydowskie" אשר הופיע מאז ברציפות בעריכתו ובהנהלתו עד פרוץ המלחמה העולמית הראשונה. אנשי „בר־כוכבא" עזרו לו, כמובן, ולא רק בכתיבת מאמרים, אוסף ידיעות ותרגומים מעברית, גרמנית ושפות אחרות, אלא גם בהגהה, הפצה, משלוח, גביית דמי־מנוי וכו'. במשך שנים רבות נמצאה כל האדמיניסטרציה בדירתנו. לעתון זה נודעה חשיבות גדולה בתור בטאון לפוליטיקה ארצית יהודית, שהשתתפותנו בה התקרבה בצעדי ענק ואשר התנהלה על ידי חברנו ישראל ולדמן.

הפעולה השניה של ישראל ולדמן היתה יסוד חברה להתעמלות ולתרבות גופנית בשם „ביתר". הודות לקשריו עם מנהלי הפוליטיקה האוקראינית השיג ישראל ולדמן את האולם להתעמלות ב־Bractwo Mieszczańskie ושכר מורה אוקראיני בשם צ'וּבאַטי, וכך נוסד מוסד לאומי יהודי להת־עמלות. מענין כי גם בלבוב נוצר באותו הזמן בערך מוסד כזה בשם „דרור" על ידי חבר „בר־כוכבא" איזידור צין אשר הקדיש את כל חייו לפיתוח הגופני של הנוער וחינך דור שלם של מדריכים, מתעמלים וספורטאים בגליציה. רבים מהם או תלמידיהם עלו ארצה בתור מורים להתעמלות, ספורטאים או סתם חלוצים וחיילים.

אינני זוכר בדיוק מי נבחר לסניור בסמסטר החורף 5־1905. אם זכרוני אינו מטעני היה זה מוניו (עמנואל) שטיין. בסמסטר זה חל מפנה גדול בכיוון הפועלי־ציוני של אגודת „בר־כוכבא" עצמה. זה היה קשור בביקורו של ד"ר דניאל פסמניק. אינני זוכר אם ד"ר דניאל פסמניק בא לטרנופול לפני הקונגרס האנטי־אוגנדאי בקיץ 1905 בבזל, או שהיה זה אחרי הקונגרס ההיסטורי הזה. בקונגרס האוגנדאי היה נוכח מאיר חרטינר בתור כתב „הצפירה" מגליציה, חוץ מטלגרמות היה שולח מכתבים מגליציה, ואם אינני טועה גם ל„ההד". בקונגרס השביעי השתתפנו חרטינר ואני בתור עתונאים, הוא מטעם „הצפירה" — ואר־שה, ואני מטעם עתוני הנוער „מוריה" ואחרים — לבוב.

ביקורו של ד"ר דניאל פסמניק, חבר־כבוד של האגודה, בטרנופול
מימין לשמאל — יושבים: **שורה א** — א. בייגל, לנדו, מ. חרטינר, בראונר. **שורה ב** — פישר, י. נוסבוים, שטיין, ד"ר דניאל פסמניק, פומרנץ, קורנגרין, י. ולדמן.
עומדים: **שורה א** — הורביץ, שפירא, סס, גרינברג, מילר, קניגסברג, בקרמן, פרידמן,
שורה ב — קרון, יעקב צין, יוסף סירקס, ורבר, פלר, רפפורט.

The visit to Tarnopol of Dr. Daniel Pasmanik, Honorary Member of the Organization From right to left — Sitting: First Row — A. Beigel, Landau, M. Chartiner, Brauner. *Second Row* — Fisher, J. Nussbaum, Stein, Dr. Daniel Pasmanik, Pomeranz, Korngruen, J. Waldman. *Standing: First Row* — Horvitz, Shpiro, Sas, Gruenberg, Mueller, Koenigsberg, Bekerman, Friedman. *Second Row* — Kron, Jacob Zin, Joseph Sirkes, Werber, Feler, Rapaport.

מאגודת „בר־כוכבא" לא נסעו צירים לקונגרס, ראשית כל מפני שאף אחד מאתנו לא היה בגיל החוקי לבחירה, ושנית מפני שלרוב לא היה לנו כסף לנסיעה (נסיעות על חשבון הכלל, ההסתדרות וקרנותיה, לא היו עדיין מקובלים אז), ואני נסעתי על חשבוני. כשחזרתי מסרתי דין־וחשבון לקונונטז אשר בראשו עמד ישראל ולדמן.

בחורף 1905/6 ביקר בטרנופול ד"ר דניאל פסמניק בשם הסתדרות „פועלי־ציון" והירצה שתי הרצאות על היחס בין הציונות והסוציאליזם, מנקודת הראות של הפרולטריון היהודי. ההרצאות נערכו על־ידי אגודת „בר־כוכבא" ושתיהן נהפכו לסנסציה. ד"ר דניאל פסמניק הביא לנו את התיאוריה שהפרולטריון היהודי אינו יכול, מסיבות שונות, להשתלב בתהליך הטבעי וההכרחי של הפרולטריזציה. הוא הוכיח לנו שבשעה שהתעשיה עוברת מחרושת־יד לחרושת־מכונות משליכים את היהודים מבתי־החרושת ואת מקומם תופס הפרולטריון המקומי, ושבמלחמה הסופית בין ההון והעבודה בכל העולם כולו יימצא הפרולטריון היהודי מחוץ למערכה אם לא יכבוש לו מקום, ארץ, מדינה, אשר בה יהוה הוא בעצמו את הפרולטריון המקומי. התמונה שצייר ד"ר פסמניק היתה מחרידה. ההון היהודי הנמצא בגולה יולאם כהון רוסי, פולני, אנגלי, גרמני, על ידי פרולטריונים המקומיים ואנו לא ניהנה ממנו, והפרולטריון שלנו יימצא יחידי ללא הון עצמי אם לא ייצור במדינתנו את הקשר החי בין ההון והעבודה. רק שם תהיה המלחמה בין ההון והעבודה נורמלית ותהווה מסגרת לאומית ליצירת תרבות עברית מודרנית. תיאוריה זו היתה בשעתה בעינינו תגלית שצפינו לה מזמן. היא הוכיחה שהתהליך ההיסטורי יביא לידי כך שהעמים המארחים את היהודים יחרימו את כספם ויזרקו את הפועל היהודי החוצה, וביום בהיר אחד יימצאו היהודים מחוץ למסגרת החברה; כפי שארע בסוף תקופת הפיאודליזם כך יהיה גם בתקופת הסוציאליזם. והמסקנה היא, שגם בשביל הפרולטריון היהודי אין דרך הצלה אחרת כי אם מדינת־היהודים.

האגודה האקדימאית „בר־כוכבא" הוציאה בדפוס את שתי ההרצאות של ד"ר דניאל פסמניק ומינתה אותו לחבר־כבוד של האגודה. מכל האפיזודה היפה הזאת נשארה

התמונה המובאת בספר זה. מבול ההיסטוריה שטף את הימים הנפלאים ההם אשר לחלומותיהם לא היה גבול.

הפליט בין אנשי „בר־כוכבא" ובין ארגון הפועלים הציוניים — כך הבינו אז את המלה „פועלי־ציון" — נמשך כשנתיים. מה שנעשה שם אינו שייך כבר לתולדות „בר־כוכבא" כי אם לתולדות תנועת הנוער העובד ומפלגות השמאל. על זה אפשר להגיד עם המשורר הגרמני:

Leicht bei einander leben die Gedanken
Doch eng im Raume stossen sich die Sachen.

מפלגת פועלי־ציון דרשה כי כל האקדימאים הפועלים שבתוכה יעזבו את ההסתדרות הציונית ויעברו לפרקציה השמאלית העולמית. הועמדנו על פרשת־דרכים וסירבנו לעזוב את „בר־כוכבא", להתכחש למשא־נפשנו, לטשטש את האופי הכל־יהודי של המפלגה, ואפילו כשהבטיחו לנו כי מפלגה זו תהיה בעתיד היהדות כולה. הדרכים בין האינטליגנציה ובין הפועל הציוני המאורגן נפרדו, ועד היום לא נמצאה הסינתיזה.

בינתיים התפתחו העניינים במהירות רבה בשדה הפוליטיקה הציונית הארצית בגליציה. השאלה אם הציונים צריכים להשתתף כציונים במלחמה בעד הזכויות הלאומיות היהודיות בגולה, או שיש ליצור לשם זה מפלגה מיוחדת, ואולי אין כל הדבר מענין אותנו כציונים, ולכל אחד מאתנו ניתנת הזכות לבחור לו את דרך המחשבה ואת העמדה הפוליטית שלו בתור יהודי, אוסטרי, צ'כי, פולני בגליציה — היתה מזמן נושא לויכוחים חריפים במפלגה. אבל עד שנת 1906 לא יצא כל הענין מגדר ויכוח תיאורטי, אם כי לפעמים די חריף. היו מומנטים חשובים מבחינה פוליטית, כשעמדו על הפרק בעיות בעלות ערך מעשי. קודם כל בעית יחסו של הרצל אל ההתעסקות בפוליטיקה ארצית. היום אנו מבינים את עמדתו בפרספקטיבה של למעלה מיובל שנים. אין ספק שהקריאה הראשונה לכיבוש הקהילות היהודיות על־ידי הציונים באה מהרצל, ובאשר לחלק זה של הפוליטיקה לא היו ספקות. טענו אמנם כי כוונתו של הרצל אינה מופנית לטראָמבובלה וקופיצ'ינצה ואפילו לא לטרנופול, כי אם לחמש הקהילות שהיו רשאיות לבחור לדירקטוריון של י.ק.א. אשר שלט על עזבונו בן המליונים של הברון הירש, והן — אם איני טועה: וינה, פריז, לונדון, פרנק־פורט או בודאפשט, ובריסל או אמסטרדם. אבל הקריאה נוסחה בצורה כללית, והיה ברור שעל־ידי כיבוש הקהילות השתלטו הציונים על היהדות ועל המוסדות הכספיים היהודיים, ויקבלו, לכל הפחות כלפי פנים, זכות הטלת מסים למען רעיון שיבת־ציון וכן אפשרות ליצג כלפי־חוץ את יהדות הארץ. מאותה סיבה תמך הרצל ברעיון שבפרל־מנטים של כל המדינות ישבו ציונים, או לכל הפחות ציוני אחד, כדובר התנועה בפני העולם והשכבות השליטות של המדינות. אולם היה ספק, אם לפי דעתו של הרצל מן הרצוי היה להשתתף במלחמה הפוליטית, להקים סיעות ציוניות בפרלמנטים לצרכי יום־יום של המוני ישראל בארצות הגולה, או ליצור קוריות יהודיות, להקים בתי־ספר ביידיש — מין אוטונומיה פרסונלית יהודית, שהיתה עלולה בהכרח לעורר התנגדות מצד אותן הממשלות אשר הרצל היה זקוק להן למען התכנית הראשונית והיחידה שלו.

בשביל הרצל קיים היה רק קריטריון אחד: כל מה שמקדם אותנו אל מדינת היהודים הוא טוב וצריך להיעשות; מה שמרחיק אותנו מהשגת המטרה הזאת הוא רע ויש להימנע מעשותו. קשה כיום לדעת איך היה מתנהג הרצל כאשר לרגל ההתפתחות ההיסטורית חדל הוויכוח מלהיות עיוני גרידא, והמציאות כפתה עלינו מעשים.

הנקודה הפוליטית השניה בעלת החשיבות היתה: הניגוד בין יהודי אוסטריה המערבית ובין יהודי גליציה. במאה הי"ט היתה ההגמוניה בידי היהודים מוינה ומתוכם באו הצירים לפרלמנטים. אבל בסוף המאה הי"ט ובשנים הראשונות של המאה הכ' עברה נקודת הכובד, הן של המתבוללים והן של הציונים, לגליציה, ללבוב. שם הופיעו ד"ר אמיל ביק ושמואל (שמלקה) די הורוביץ באי כוח המתבוללים ואנשי הוועד המרכזי הציוני, אשר הוציאו כבר את השבועון „ווסחוד" (המזרח) ו„פשישלאָשטש" (העתיד) בעיקר ד"ר מכס ברודה, גרשון ציפר אשר חזר אחרי הפסקה של שבע שנים לעבודה פוליטית, ואדולף שטאָנד. מאחורי כנופית המתבוללים עמדה הממשלה הגליציאית הפולנית, וברשותם היה כסף רב אשר הרוויחו מהזכיונות שהפולנים העניקו להם כפרס עבור קולות היהודים בשעת הבחירות. מאחורי הצ.ק. (הועד המרכזי) עמד הנוער הציוני. הכנופיה היתה קשורה ביחסי „שמור לי ואשמור לך" עם פרנסי הקהילות בערי השדה, אשר היו מספקים את ה„שטימפיעה" („צאן־ההצבעה") בעד כסף, רשיונות וזכיונות במקומותיהם. הצ.ק. סמך על ארגוני הנוער האקדימאי ועל חברות ציוניות שונות אשר קמו בכל ערי הארץ תחת שמות שונים. במצב הקיים לא היתה צפויה לשליטי הקהילות כל סכנה מהדור הישן שקיים קואליציה מתמדת ומוזרה ביותר בין חצי־משומדים מחד גיסא ורבנים חסידים מאידך. חוק הבחירות היה מבוסס על קוריות, כגון אוניברסיטאות או לשכות־מסחר, על צנזוס של גיל ושל תשלום מסים גבוהים, מספר הבוחרים היה איפוא מצומצם, והבחירות לא היו חשאיות והיו נתונות לכל אמצעי של השפעה, קורופציה ולחץ, ואפילו כשנתוספה קוריה חמישית כללית לא נשתנה המצב בהרבה, כי מספר הצירים באותה הקוריה היה מצומצם.

כל נסיון להרחיב את בסיס השלטון נתקל בהתנגדות מצדדים רבים. בעלי האינטרסים והפריבילגיות הגנו בעקשנות על עמדתם הפוליטית נגד מאיוריזציה, וכל העמים הקטנים כגון האוקראינים המערביים, הרוּתנים, פחדו מפניה. מאידך גיסא התנגדו הפולנים להרחבת זכות הבחירה שעלולה היתה להפוך אותם במזרח גליציה למיעוט חסר־ערך, בשעה שעד כה היו שם השכבה השלטת.

מסובך ביותר היה מצב היהודים בגליציה שגרו שם בהמוניהם. היתה זאת תוצאה הגיונית והכרחית מהתנאים האובייקטיביים ששררו אז. גליציה — חלק ניכר של פולניה שנפל לידי אוסטריה בעת החלוקות הידועות במאה הי"ח — היתה מאוכלסת על ידי שלושה עמים: למעלה משלושה מיליון פולנים, אותו מספר בערך אוקראינים מערביים (הרוּתנים), ברובם קתולים (אוניטים), וקרוב למיליון יהודים. השליטים היו הפולנים, בתוקף המסורת והרגל של מאות בשנים. הם היוו את האינטליגנציה ובידיהם היו מרוכזים בעיקר הנכסים שבשדות, היערות והאחוזות הגדולות. הם קיימו יחסי תמיכה הדדית עם ההבסבורגים. הפולנים, יחד עם הגרמנים מהחלק המערבי של המונרכיה, היו עמודי התוך של השושלת המולכת ושל כל ממשלה אוסטרית. תמורת תמיכה זו נתנה להם „וינה" לשלוט בגליציה כבבתם, כאילו היו בפולניה. אף האוקראינים התקדמו, ודווקא בעזרת „וינה", מסיבות מובנות מעצמן. לפי התיאוריה הפורמלית היוו הפולנים „יחד עם היהודים" רוב בארץ גליציה, ולשם כך נוצר המושג „פולנים בני דת משה", מושג שלא היה לו כל משען בחיים. למעשה התבטאה עמדתם של הפולנים כלפי היהודים כדלקמן: א) יהודים אינם בני לאום מיוחד, בדומה ליתר הלאומים באוסטריה, כי הרי אין להם לא שפה ולא בית־ספר לאומי ואין הם מהווים יחידה כלכלית מיוחדת כמו למשל, הסלובנים. הם „פולנים" במידה שזה מביא תועלת לפולנים בגליציה ולזכויותיהם, אולם — ב) היהודים אינם „פולנים" כי אם זרים (בני דת אחרת) במידה שזה נוגע לזכויותיהם הם, ג) היהודים צריכים וחייבים לשמש את עניני הפולנים: לבחור בפולנים לפרלמנט האוסטרי ולהגדיל את המכסה השייכת לפולנים בשדה החיים ולעומת זאת ד) אין הפולנים מחויבים לתת ליהודים בתור קולקטיב שום דבר.

בסוף המאה הי"ט ובהתחלת המאה הכ' עברה, או התחילה לעבור, בתוך הציבור הפולני ההגמוניה מידי ה„קונסרבה", כלומר, האצילים בעלי האחוזות הגדולות, הקשורים עם היהודים בקשרי עסק והזוקקים להון יהודי, לידי הדמוקראטיה הלאומית (N.D. — Narodowa Demokracja), האינטליגנציה העירונית והאיכרים הבינונים — שני המתחרים הטבעיים של היהודים אשר רצו להוציא מידיהם את

המסחר, התעשיה, המלאכה, התיווך, הרוכלות, הפונדקאות, ובכלל כל השפעה על הפיננסים והכלכלה ולדחוק את רגליהם גם מחיי המדע, האמנות והעתונאות. נוצר מצב טרגי: היהודים הושפלו לדרגת אזרחים ממדרגה שניה והעם היהודי למין כת דתית. ההגירה של יהודי גליציה לאמריקה קיבלה באותה תקופה ממדים ענקיים. עיירות שלמות החלו מתרוקנות מיהודיהן שעברו לערי־המחוז ומשם ללבוב עיר הבירה. המנהיגים היהודים של אותו הזמן, כמו ד"ר אמיל ביק, שמלקה די הורביץ, ד"ר לבנשטיין, ד"ר קולישר מלבוב, השלימו עם המצב וקיבלו עליהם את התפקיד „ליצג" את יהודי גליציה בתור „פולנים בני דת־משה", למסור לפולנים את קולות היהודים בכל הבחירות למוסדות הממשלה המרכזית והגליצאית ולקבל עבור זה בשביל עצמם ואנשי־שלומם את כל הזכויות, הפריבילגיות והמשרות... טיפוסים דומים להם היו גם בערים המחוזיות ובעיירות הקטנות, כגון גאַל בטרנופול, רוֹזֶ בסטניסלבוב, ד"ר גולד בזולצ'וב ופירשטין בדרוהוביץ', סַפקי ה„שטימפיעה" בערי־השדה, ראשי־קהילות, תקיפים ועשירים היוצאים־ונכנסים אצל הסטארוסטים (מושלי המחוז) ושאר מחלקות הממשלה. הם עזרו מדי פעם בפעם ליחידים, ביחוד לקרוביהם, והכשילו את מתנגדיהם; היו מוקפים תמיד גנגסטרים פוליטיים ובעלי־אגרופים שקיבלו שכרם בכסף או בשווה־כסף, כגון שקי קמח מהטחנה של מ. גאַל בטרנופול, או עגלות עצים בחורף ותפוחי־אדמה בכל הזדמנות. רפורמה המעניקה את זכות־הבחירה להמונים היתה עלולה לפגוע באופן ישיר בעמדת המנהיגים הישנים ששימשו מתווכים בין המושלים הפולנים בגליציה לבין המוני העם היהודי ולערער את עמדתם התקיפה של כל אותם הפרנסים התקיפים, ראשי הקהל שהשתלטו על הקהילות. מובן שדווקא מאותם הנימוקים השתדלו כל האינטליגנציה היהודית בעד הרחבת זכות הבחירות. בנקודה זו נפגשו כל המפלגות — הציונים, פועלי־ציון, הז'פ.ס. (ה„בונד הגליצאי") והיהודים מהפ.פ.ס. ובאסיפות־עם גדולות אשר ערכה המפלגה הסוציאל־דמוקרטית השתתפו בפעם הראשונה בגליציה גם אנשי פועלי־ציון והופיעו בדרישתם כי נוסף לארבע המידות של זכות־הבחירה (כלליות, שוות, ישירות וחשאיות) — תונהג מידה חמישית, והיא: „יחסיות", כדי למנוע שהעמים הקטנים יפלו קרבן לעמים המושלים בכיפה. תחילה כעסו שאר המפלגות על ש„פועלי־ציון" הפרה את האחדות הפרוליטארית ויצאה בדרישה מיוחדת, אבל כשהממשלה הוינאית הצהירה להשתוממות הכל, בתשובה להפגנות שנערכו בכל המדינה (באהדתו החשאית של המרכז בוינה), שהיא עומדת לחוקק חוק בחירות בעל חמש מידות, יצא לנו שם של פוליטיקאים מנוסים, יחידים אשר ראו את הנולד. אבל

פעראיין תומכי ציון קאזלאוו
פעראנשטאלטעט זאננטאג אם 23 דעצעמבער 1906
אים זאאלע דער באראן הירש שולע
איינען פייערליכען
מאקקאבעער
אבענד
מיט נאכשטעהענדעם פראגראממע:
1) בעגריסונגסאנשפראכע פאן שלמה זייפע
2) סאלא נעזאנג י. סירקעס
3) דעקלאמאציאן
4) ארקיעסטער נעברידער וואלפסטאל
5) הויפטרעדע פילים קארנגרין
6) סאלאנעזאנג י. סירקעס
7) מאנאלאג פרידמאן
8) ארקיעסטער נעברידער וואלפסטאל
9) דעקלאמאציאן מ. סירקעס
10) צום שלוסס
דיא אגענטען קאמעדיע אין איינעם אקטע
פאן שלום עליכם
פרייזע דער פלעטצע: ערשטער אונד צווייטער
פלאטץ 1 X. 60 h. ווייטערע 1 X 20 h גאלעריע 60 h.
אנפאנג אים 7 אוהר אבענדס.

מודעה של אגודת „מכבי" בקוזלוב, 1906. הנואם הראשי: פיליפ קורנגרין.

Poster of the Maccabi Party in Kozlov in 1906. The Speaker: Ph. Korngruen

אז, בשנת 6־1905, עוד רחוק היה היום מאוד מהשתתפותו האקטיבית של האגף הפועלי־הציוני ב„בר־כוכבא" במלחמת הבחירות, כי החוק החדש נתקבל על־ידי הפרלמנט רק בשנת 1907, והבחירות הראשונות על יסוד החוק החדש התקיימו בקיץ 1907. הוויכוחים בעד השתתפות הציונים הגליצאים בבחירות ונגד השתתפותם נמשכו ללא קץ בכל האספות, הישיבות והוועידות שלנו, ומי יודע אם גם בשנת 1907 יכולים היינו לחולל את המהפכה אשר חוללנו לולא מקרה גורלי אשר גרם להפסקת כל הוויכוחים והביאנו לקפיצת נחשון אל תוך המים הגועשים של הפוליטיקה הארצית.

בראשית 1906 מת ד"ר אמיל ביק, מנהיג המתבוללים

וממצדדי מדיניות ההשתעבדות לפולנים. הוא היה איש נקי־כפיים ובעל לב יהודי, אולם בתור חניך תקופת ההשכלה בצורה של התבוללות חצי־גרמנית וחצי־פולנית, לא הבין ד"ר אמיל ביק שהיהדים יכולים להוות באוסטריה יחידה אתנית כיתר העמים. ביק היה ציר לפרלמנט האוסטרי מהעיר זלוצ'וב או, אם זכרוני אינו מטעני, זלוצ'וב־ברודי. המנדט היה אחד המנדטים ה„יהודיים", כלומר — השמורים על־ידי המושלים הפולנים בשביל אחד מ„יהודיהם", כי בשתי הערים הנ"ל היוו היהודים רוב באוכלוסיה. עם מותו של ד"ר אמיל ביק צריך היה למלא את מקומו ציר יהודי אחר אשר יסכים להכנס ל„קולו פולסקיה". תחילה חשבה הממשלה למנות בתור מועמדה את ד"ר קולישר, איש חשוב, ישר ומלומד מומחה בכלכלה, והוא גם קרא בברודי לאספה בה עמד להסביר לשומעיו את המצע שלו. אבל באותה אספה הופיעו גם הציונים מברודי בהנהגתם של האחים טרטקובר, משפחת ציונים מקומית חשובה ומכובדת מאוד, ובתור מתווכח הופיע ד"ר גרשון ציפר, אז עורך־דין מלבוב, ויחד עשו מקולישר עפר ואפר, עד שנבהל וברח מן המערכה, והממשלה נאלצה למנות במקומו אחד מהתקיפים המקומיים אשר לא קל היה להפחידו. הגורל נפל על ד"ר גולד, ראש־הקהל או ראש־העיר או שניהם יחד, בעיר זלוצ'וב.

האספה הנזכרת בברודי עוררה הד חזק ביהדות גליציה כי זו הפעם הראשונה שהציונות וההתבוללות עמדו במערכה הפוליטית זו כנגד זו פנים אל פנים, ונתגלה שהמוני העם היהודי מביטים על הציונים כעל מנהיגיהם הטבעיים לא רק בחיי הציונות כי אם בכל השאלות המנסרות אז בעולם היהודי. נוצרה והתפשטה הסיסמה אשר התבטאה במלה גרמנית אחת: „געגענואַרטסאַרבייט"; המושג „ציאָניסטישע לאנדעספאָליטיק" נוצר כמה שנים לאחר מכן.

האישים הציונים אשר המריצו אותנו להשתתף בבחירות עוד לפני שיצא החוק החדש היו הרב ד"ר מרכוס ברוידה, איש בעל מרץ רב, כח ארגוני, יזמה ומהירות־ההחלטה, ד"ר גרשון ציפר מראשוני הציונים, שנשתתק לשש שנים בערך, ובשנת 1906 הופיע שוב כמטיאור, ובמרצו הגדול תפס מידי שטנד העדין והאיסטניס את רסן הנהלת ההסתדרות הציונית. תחת לחץ שני האישים הנ"ל ושל הציונים המקומיים כמעט בכל עיר ועיר העמידו הציונים בתור מועמד האופוזיציה בעיר זלוצ'וב או בעיר זלוצ'וב־ברודי את אדולף שטנד והמלחמה בין הציונות וההתבוללות על זכות הייצוג של העם היהודי כלפי העולם הלא־יהודי ועל השלטון בקהילות התחילה בגליציה. הנימוקים אשר הכריעו ברגע אחרון להעמיד את מועמדותו של אדולף שטנד בזלוצ'וב כבר בשנת 1906, אם כי לא היו סיכויים ממשיים שייבחר, היו: א) להוכיח ליהודים וללא־יהודים בגליציה כי אנו הציונים מקבלים יפוי־כח והרשאה מהיהדות בגליציה להגן על האינטרסים שלה, ועל ידי כך להגיש לכל העולם את כרטיס־הכניסה הפוליטי שלנו. ב) לארגן בכל הערים את המפלגה למטרה החדשה. ג) ליצור מנגנון מיוחד לשם הנהלת הבחירות אשר לא היה קיים עד אז, לרכוש נסיון בתעמולה, שונה לגמרי מזו שהורגלנו בה עד אז, ולהוציא את הרעיון הציוני והלאומי מהאולמים של הסתדרותנו אל הרחוב, ואף ללמוד את תכסיסי המלחמה של יריבינו. הבחירות בזלוצ'וב־ברודי בשנת 1906 היו כעין חזרה כללית למה שעמד בפנינו בשנת 1907.

יחד עם האינטליגנציה הציונית מלבוב ומגליציה המזרחית השתתפו אנשי „בר־כוכבא" בקרב הראשון הזה. לזלוצ'וב נשלחו ולדמן, קורנגרין, חרטינר, סירקס ואחרים. משימתם היתה לשבת בזלוצ'וב עד סוף הבחירות, לנאום בפומבי ולרכוש בוחרים „מבית לבית" („פון מאן צו מאן"), ובעיקר ללמוד את תכסיסי מתנגדינו שאתם עתידים אנו להיפגש בקרב הכללי. ישבנו כעשרה ימים בזלוצ'וב ועבדנו יומם וליל. יחד אתנו עבדו חברינו מ„אמונה" בלבוב, והעבודה לא היתה קלה ולא בלי סכנות. מדי פעם בפעם נאסר מי שהוא מאתנו וישב בבית־הסוהר, הג'נדרמים הפסיקו לעתים את אספותינו ואסרו אותן בכל מיני אמתלאות משונות, כגון — שהבתים אשר בהם צריכים היו לנאום ציר הפרלמנט שטרויכר מצ'רנוביץ או ארנסט ברייטר עומדים להתמוטט, לפי דעת העיריה, וכיוצא בכך. מובן שבסופו של דבר נצחה השחיתות, הפטריוטיזם הלוקאלי והטירור הפולני, אבל אנחנו כבשנו את הלבבות ברחוב היהודי. כבר בשנת 1906 היו אומרים: „שטאָנד האט פיר זיך די שטימונג — גאָלד די שטימען" (לשטנד — האהדה, לגולד — הקולות). המלחמה התחילה והחוק החדש יצר את התנאים.

בשנת 1907 התקיימו בגליציה הבחירות ופרומנט האוסטרי על יסוד חוקת הבחירות החדשה. אין צורך להדגיש כי הדרישה לבחירות יחסיות לפי היחידות האתניות נכשלה ולא נתקבלה. וכן אין צורך להדגיש כי היהודים לא נחשבו בשנת 1907 כיחידה אתנית מיוחדת. מובן גם שכל החלומות על קוריה לאומית יהודית, וקוריות לאומיות בכלל, התבדו. אמנם אנו הציונים דרשנו זאת אבל ברור היה שהפולנים בגליציה לא יסכימו לכך לעולם ובלי תמיכת הפולנים בפרלמנט לא תתכן ריפורמה של חוק הבחירות. כמו כן היה ברור שהתנגדות הפולנים נתמכת על־ידי היהודים המתבוללים והאדוקים, שהבינו כי השפעתם ועמדתם הפוליטית והכלכלית עלולות להתמוטט אם הבחירות לפרלמנט תסודרנה במסגרת קוריה לאומית. הם הבינו שהעם יגרש אותם מתוך חייו, והאדמיניסטרציה האוסטרית־פולנית בגליציה, עם כל הטירור, הרמאות והצביעות שלה, לא יצילו אותם. במקום

הבחירות היחסיות והקוריה היהודית המיוחדת נוצרו מחוזות בחירה, בכוונה תחילה לצמצם את מספר המחוזות אשר בהם מוכרח (מטעמי הגינות אלמנטארית ולמען העולם הלא־פולני) להיבחר יהודי, וליטול מהיהודים כל אפשרות לבחור במי שהם בעצמם רוצים במקום המועמדים אשר הפולנים רוצים בהם. לשם זה הפרידו את המחוזות היהודיים זלוצ׳וב־ברודי, ולערים יהודיות כמו ברודי צרפו עוד שלוש ערים קטנות ומספר כפרים פולניים, כדי שלא ייבחר יהודי ברוב יהודי. אבל למרות כל התכסיסים, הטירור והשחיתות, ולמרות שהיה ברור שלפנינו עומדת מערכה קשה ומסוכנת, החלטנו להשתתף בבחירות בכל מרצנו. אז לא חשבנו על מנדטים לפרלמנט, ולא על פוליטיקה וכלכלה בכלל, ושום איש מאתנו לא חשב על עמדה אישית ותועלת פרטית. תוך התרוממות־הרוח יצאנו ללחום מלחמת קודש למען הרמת קרן האומה היהודית, למען זכויותיה הלאומיות והתרבותיות, ובעיקר עמדה נגד עינינו המטרה: לבער את הרע מקרבנו, לגרש את כל אותם הטיפוסים המכוערים אשר השתלטו על הרחוב היהודי וניצלו את העם והשפילו את דגלו. ב־1907 התלקחה מלחמת־הקודש בעד קיום העם היהודי וכבודו — המלחמה בין הציונות וההתבוללות.

היה ברור כשמש כי את כל העול והטורח בסקטור הטרנופולי קיבלו עליהם אנשי „בר־כוכבא". האישיות המרכזית, הלוחם בשורה הראשונה היה ישראל ולדמן, כבר אז, אם איני טועה, דוקטור למשפטים ונואם בחסד עליון, בעל עוז ומרץ. עזרו לו כתמיד חברים ואישים שהובאו לטרנופול מכל ערי גליציה לניהול תעמולה. חודש לפני הבחירות ניתן צו־גיוס לכל חברי האגודה הגרים מחוץ לטרנופול, בערים הקרובות והרחוקות, לעזוב את משרדיהם ואת עבודתם ולהימצא בטרנופול עד סוף הבחירות. לא היה איש שלא קיים את הצו, אפילו אם הפסיד על ידי כך את מקום עבודתו ופרנסתו, ולא היה איש אשר לא עבד ולא ביצע את כל הפעולות שהוטלו עליו, אם גם היו מסוכנות ובלית־נעימות. לאנשי „בר־כוכבא" נמסרה עבודת התעמולה — א) כמעט בחצי גליציה המזרחית מחוץ למחוז טרנופול; ב) בעיר טרנופול גופה אשר בה הופיע המועמד הציוני אדולף שטנד נגד המתבולל גאל; ג) בערי מחוז טרנופול שהיו שייכות למחוזות אחרים ואשר בהן הופיע פרופ׳ מאהלר נגד אחד האצילים הפולנים. התחלקנו עם ולדמן: הוא התרכז בטרנופול ואני קיבלתי על עצמי את חלק הדיסטריקט הטרנופולי שהיה שייך למחוזו של מאהלר — מיקולינצה, טראמבובלה, עד צ׳ורטקוב על מאות כפריה. הדיסטריקט הזה היה דו־מנדטי, כלומר לכל בוחר היה רק קול אחד ובבחרו שני צירים — זה שקיבל רוב קולות (קולות כל האיכרים האוקראיניים) וגם זה שקיבל יותר מרבע הקולות (קולות המיעוט הפולני יחד עם המיעוט היהודי). התכנית היתה טובה, אבל אנו קלקלנה למושלים הפולנים על ידי כך שבכל מחוז דו־מנדטי העמדנו מועמדים ציונים — ללא כל תקוות שייבחרו ויקבלו את רבע הקולות, הדרוש כדי להיבחר בתור ציר המיעוט. אלה היו המכונים באוסטריה „צעהלקאנדידאטע" (מועמדי־ספירה), לא מצמרת המפלגה הציונית, לא שטנד, ציפר, ברוידה, טהון, מלץ וכדומה, כי אם אנשים מדרגה שניה ואפילו שלישית — רק בשביל שליהודים במחוז זה יהיה בעד מי להצביע ולא יצטרכו לתת את קולותיהם בעד פולני, וכדי שלא יעוררו את שנאתם של האוקראינים או להיפך. זו היתה מין נייט־ראליות, כעין הכרזה פומבית שאין אנו רוצים לעזור לעם אחר לשלוט על השני, כי אם דורשים בשבילנו את המגיע לנו ואת הניתן במונרכיה האוסטרית לכל עם ועם, כלומר: הכרתנו כאומה בעלת לשון ותרבות משלה. מובן שלא חסרו גם קוריוזים. מנהיגינו הפוליטיים היו אז מחוסרי נסיון כפי שהיתה אז גם האדמיניסטרציה הפולנית האוסטרית, שלא עמדה עדיין עד כה בפני הצורך לטפל בהמונים ולא למדה איך להשפיע עליהם ואיך להכניעם בתחבולות שונות לרצונה. המנהיגים שלנו לא העריכו את כוח עמנו בגליציה, בערי השדה ובכפרים. היהודים גילו סגולות שלא שיערון אפילו הנלהבים שבחוכנו. בהתלהבות לאין גבול ומבלי להתחשב בערעור מצבם הכלכלי הצפוי להם (כי הרי פרנסתם במחוזות הכפריים היתה תלויה ב„פריצים" הפולנים), מסרו לנו כולם כאחד את קולותיהם. וכך קרה שבשני מחוזות, אשר באחד מהם — צ׳ורטקוב — עבדה „בר־כוכבא", ובשני — פודהייצה — עבדה „אמונה" מלבוב, קיבל אוקראיני אחד את מנדט הרוב, ואילו את רבע הקולות הנחוצים להשגת מנדט המיעוט לא קיבלו לא היהודי ולא הפולני, והיה צורך לערוך בחירות־משנה („שטיכוואַהלען") בין היהודי הציוני לבין האציל הפולני, ואז הצביעו כל האוקראינים במחוזנו בעד איש שהיה אמנם ציוני, אבל זר לנו — פרופ׳ ארתור מאהלר, ובמחוז פודהייצה בעד ציוני טוב, ד״ר הייניריך גבל אשר לא חלם על אפשרות להיבחר.

בטרנופול הפך ד״ר ישראל ולדמן עולמות; תעמולה כזאת עוד לא היתה בעירנו — אספות־עם עם אלפי משתתפים, תהלוכות, כרוזים, עתונים ומאמרים שהופצו וחדרו לכל בית יהודי. זימים אשר נאם בהם אדולף שטנד הפכו לחגים לאומיים. זו היתה שנת התלהבות והתעוררות פוליטית, למרות הטירור של נציב־המחוז הפולני. אנחנו נלחמנו כאריות, בסכנת־נפשות ממש. ביום בהיר אחד נודע לנו שכרטיסי־בוחרים מודפסים על נייר מיוחד הנמצא בדפוס החצר בוינה, ושנציב המחוז אינו שולח אותם כלל לבוחרים החשודים בציונות. מצד אחד ערך ולדמן הפגנת רחוב נגד

המשלחת הגליציאית לקונגרס הציוני הט' בהמבורג (בתצלום נמצאים מרבית חברי הועד המרכזי של ציוני גליציה).
מימין לשמאל — **יושבים:** מאיר הניש, ד"ר חיים טרטקובר, ד"ר פ. קורנגרין, מאיבלום, ד"ר יהושע טהון, גב' ד"ר טהון, ד"ר מרדכי זאב ברודא, גב' שרה ריטרמן מסטניסלב, אדולף שטנד, צילה ולדמן, ד"ר מיכאל רינגל, גב' ד"ר ה. גאבל, בן־ציון פט, ד"ר ישראל ולדמן, ד"ר אלכסנדר הויזמן.
עומדים: ברודא (אחיו של ד"ר ברודא), לא ידוע, יוסף זוסמן מסטניסלב, משה ולדמן, ד"ר הירשהורן, מהנדס סוקאל מסטניסלב, ד"ר ל. לאוטרבך, הרב ד"ר נימרובר, הרמן טרופ, ד"ר אלכסנדר ריטרמן, ולדמן מדרוהוביץ, אברהם שנבך מסאנוק, ד"ר היינריך גאבל, ד"ר הנריך רוזמרין, יהושע ואשיץ מהמבורג, לא ידוע, ד"ר וארהאפטיג, לא ידוע.

Delegates from Galicia to the 9th Zionist Congress in Hamburg
(In the picture: most of the Members of the Galician Zionist Central Committee)
From right to left — Sitting: Meir Henish, Dr. Chaim Tartakower, Dr. Ph. Korngruen, Maiblum, Dr. Yehoshua Thon, Mrs. Dr. Thon, Dr. Mordchai Zeev Braude, Mrs. Sarah Ritterman from Stanislawow, Adolf Stand, Zilah Waldman, Dr. Michal Ringel, Mrs. Dr. H. Gabel, Benzion Fet, Dr. Israel Waldman, Dr. Alexander Hausman. *Standing :* Braude (Brother of Dr. Braude), Unknown, Joseph Zusman from Stanislawow, Moshe Waldman, Dr. Hirshorn, Eng. Sokal from Stanislawow, Dr. I. Lauterbach, Rabbi Dr. Nimrower, Herman Trop, Dr. Alexander Ritterman, Waldman from Drohobicz, Abraham Shenbach from Sanok, Dr. Heinrich Gabel, Dr. Henryk Rosmarin, Yehoshua Washitz from Hamburg, Unknown, Dr. Warhaftig, Unknown.

הז'נדרמריה ותהלוכה למושל המחוז — ממש מהפכה. מהצד השני קנה ארנסט ברייטר, ציר לפרלמנט, פולני דימוקראט, אחד מצדיקי אומות העולם, שהיה אז בשוויץ, נייר כזה, ואנחנו חילקנו אותו בערי גליציה במשך שבוע ימים אשר בו לא ישנו יומם ולילה. בטרנופול יסד ד"ר ישראל ולדמן אגודת סבלים וסתם עוסקים בעבודה קשה בשם „השחר" ויצר לו על־ידי זה „גברדיה" אשר שמרה יחד עם אנשי „בר־כוכבא" על האספות ועל ראשיהם של ולדמן ואדולף שטנד מפני התנפלויות אנשי העולם התחתון שנשכרו לפוצץ את אספותינו בכוח. שמרנו היטב ולא נרתענו מפני הכוח הגס. ובינתיים עפו מיד לידי גליונות „דאס יידישע טאגבלאט" אשר בהם נדפסו מאמריו של מאיר חרטינר תחת הכותרת „כנסת ישראל בצער" — הכרזת מלחמה ללא רחמים בהתבוללות היהודית, מאמרים הכתובים בדם ואש. מי שלא ראה יהודים מתעוררים משנתם ורצים בשעה ארבע בבוקר לתחנת הרכבת כדי להצליח לתפוס עתון אשר בו נכתב אחד המאמרים האלה — לא ראה חוויה ציונית בחייו. שטנד בעצמו חזר ואמר כי מאמרים אלה רכשו לו את חצי הבוחרים היהודים. אך למרות כל המאמצים הללו רכשנו רק את הלבבות, את הנוער בכל הבתים החסידיים והמומרים־למחצה, את הנשים; פילגנו כל בית יהודי ורכשנו לתנועה הציונית שם גדול, טהור. אבל לציר הפרלמנט נבחר גאל, מומר־למחצה, אדם ללא חוט־שדרה לאומי, ללא ידיעת היהדות וללא רגש יהודי, „איין געמעסיגטער איזרעאליט" (יהודי מתון) אשר נכנס לקלוב הצירים הפולנים בפרלמנט הוינאי. עודדה אותנו הידיעה הטלגרפית כי אדולף שטנד נבחר בברודי. בערב בו נודעו תוצאות הבחירות ערכו הסבלים, שקיבלו בשכר זה שני שקי קמח מטחנתו, מין סרנדה לגאל, אבל היא טבעה בים השמחה אשר הקיפה את יהודי טרנופול, ובהתלהבות לכבוד אדולף שטנד, הנבחר היהודי האמיתי.

בשנת 1907 נוסד בוינה הקלוב הציוני הראשון בפרלמנט האוסטרי, וקלוב פרלמנטרי ציוני ראשון בעולם כולו, והחלה פוליטיקה ארצית ציונית מעשית, יום־יומית. ישבו בקלוב ד"ר בנו שטרויכר, אדולף שטנד, ד"ר ארטור מאהלר וד"ר היינריך גבל.

לא פה המקום לברר אם האנשים שנבחרו במקרה במקום מועמדים חשובים התאימו לתפקידם הנעלה, ולא לתאר כיצד טפחה המציאות הקשה, מעוטת האפשרויות הממשיות, על פני התיאוריה, ההתלהבות והתקוות אשר התעוררו בימי מלחמת הבחירות. הקלוב הפרלמנטרי הציוני הביא לנו כבוד גדול. התבגרנו והעולם החל להתייחס אלינו לא כאל קבוצת סטודנטים ואידיאליסטים, כי אם כאל תנועה עממית על כל מעלותיה וחסרונותיה.

בתקופה זו נבחרו לסניורים אברהם שוורצמן, אלכסנדר רפפורט, ליאון הורביץ, אבא אוירבך ומשה פישר. בשנת 1910 השתתפו הציונים בטרנופול והרבה מהיהודים שנצטרפו למחננו במלחמה פוליטית גדולה לשם הכרת שפת יידיש בתור אחת השפות הרשמיות במדינת אוסטריה כדי ליצור בזה יסוד ריאלי להקמת בתי־ספר יהודיים וקבלת תקציבים ממשלתיים למוסדות התרבות היהודיים. הנצחון התבטא בזה שבריישום האוכלוסיה, הנערך באוסטריה אחת לעשר שנים, כתבו עשרות אלפי איש בשאלונים, ברובריקה „השפה המדוברת" , יידיש, במקום פולנית. גם בשנת 1910 לא רפה הטירור מצד המושלים הפולנים־האוסטרים, אבל גם העקשנות, הרצון והגאווה של ההמונים היהודיים עלו עמו. לצערנו גרמה ההיסטוריה העולמית כי כל המאמצים והנצחונות, כל המסירות והאמונה החזקה של המוני־ישראל בטרנופול ובכל גליציה, כל היצירות וההישגים נטבעו בים של דמעות ודם, ובחלקם הגדול נשכחו, או עומדים להישכח.

בשנת 1911 נערכו בחירות חדשות אחרי פיזור הפרלמנט האוסטרי המרכזי, וד"ר ישראל ולדמן ניהל גם אז את מלחמת הבחירות בטרנופול, ואדולף שטנד הוצג כמועמד בטרנופול ובעוד כמה מקומות. גם אז התנהלה התעמולה במרץ ומסירות־נפש כמו בשנת 1907, אבל למרות כל אלה היו התוצאות שליליות. הקלוב הפרלמנטרי הציוני נעלם מן הפרלמנט הוינאי.

מפלת הפוליטיקה הציונית הארצית לא ערערה את השפעתה של התנועה; להיפך, דווקא באותו זמן באה התפכחות ידועה ואכזבה מהגלות והגלותיות. עוד לפני 1911, ובאופן נמרץ יותר אחרי המפלה בשנה זו, פנו מוחות האינטליגנציה הציונית בטרנופול, כמו בגליציה כולה, לעבודה מעשית יום־יומית ישירה למען הארץ ולמען השפה והתרבות העברית. לא חסרו גם ויכוחים חריפים ומשברים בהסתדרות ובוועד המרכזי בלבוב בשל השאלה אם על הציונים לטפל בכלל בעבודה פוליטית ארצית. האיש אשר עורר ויכוחים אלה היה חבר „בר־כוכבא", מאיר חרטינר, שנלחם בקנאות נגד מיצג קו העבודה הפוליטית, ד"ר גרשון ציפר, וגרם למלחמה בעתונות ובדעת־הקהל היהודית.

החל משנת 1911 מטושטשים זכרונותי במידה רבה, כי באותה שנה עברתי ללבוב והייתי שם נשיא הסתדרות בתי־הספר העבריים בגליציה ובוקובינה, במקומו של שלמה שילר ז"ל, אשר עלה אז ארצה. באותה השנה הכריזו שלושה ארגונים עבריים, והם ההסתדרות לתרבות העברית (ד"ר יהושע טהון), אגודת המורים העבריים (רפאל סופרמן) והסתדרות בתי־הספר העבריים (ד. קורנגרין) על „יום העברים" הראשון בגליציה ובעולם בכלל שהתקיים בלבוב. הקונגרס העברי הזה הביא עמו התעוררות התנועה העברית, והודות לו נוסדו שלושים וחמישה בתי־ספר עממיים עבריים בערי־השדה וסמינריון למורים עבריים בלבוב. בשנת 1912—13 עברתי לברלין בתור מזכיר הוועד הפועל המצומצם של ההסתדרות הציונית העולמית, וקשרי עם טרנופול

כינוס ותיקי אגודת „בר־כובכא" ואורחיהם בניו־יורק, 1952
The membership (and guests) of Bar-Kochba, New-York (1952)

נחלשו. אחרי מלחמת העולם הראשונה נבחרתי יחד עם ד"ר ישראל ולדמן, אדולף שטנד, ד"ר ליאון רייך ומיכאל ריגל בתור ציר ל־ Comité des Delegations Juives בפריס, אבל כבר בשנת 1920 נהלתי בורשה את המשרד הארץ־ישראלי המרכזי, שעזר לעשרות אלפים עולים וחלוצים בעלייתם ארצה. את כל פעולותי אלו אני זוקף על חשבון „בר־כוכבא" — טרנופול. בפעם האחרונה ראיתי את טרנופול כשבאתי עם אשתי פרידה קורנגרין מבית זילברדיק להיפרד מהורי לפני עלייתי ארצה.

***

השתדלתי לתאר בזה את חיינו הציוניים בטרנופול בתקופה של „שטורם און דראנג", ויודע אני כי מסרתי רק ראשי פרקים כלליים; החיים הציוניים בטרנופול היו עשירים מכל הבחינות, פורים בכל השדות, יפים, כנים ותרבותיים.

טרנופול היתה מבצר חזק לתנועה הציונית העולמית ולתנועה הגליצאית הארצית. טרנופול התיחסה לציון ולצירונות ברצינות. תמיד אפשר היה לסמוך על טרנופול הציונית כי תנהג במסירות ללא סייג, במשמעת בלי סטיות, ובאמונה בחזון. בטרנופול השתדל הנוער הציוני לאחד את הציונות עם התרבות האנושית, ואת התרבות העולמית עם התרבות העברית והיהודית, ומעולם לא ניתק שם הקשר עם כל העולם הציוני והיהודי. בהרבה הצלחנו. קשה לזכור את כל הפרטים,

כל הנשפים, ההצגות התיאטרליות, ההרצאות המדעיות והעממיות, הקורסים להיסטוריה יהודית, בתי־הספר עבריים וגו'. בזכרוני נשארו תמונות מביקורי גדולי־הדור, יהודים ונוצרים, כגון לאה רוזין, שהיתה אז אמנית גדולה בתיאטרון הקיסרי בוינה, מוריס רוזנפלד המשורר הנודע, וביחוד ביקורו של שלום עליכם.

אגודת „בר־כוכבא" היא היחידה מכל האגודות המוסדות והחברות שהיו בעירנו שהוסיפה להתקיים כאגודת אקדימיים ציונים „בר־כוכבא טרנופול". מרכזה בתל־אביב וסניפים לה בירושלים, חיפה, וניו־יורק (אחרי חיסול סניפיה בווארשה, לבוב וקראקא), ופעולותיה לא הופסקו על ידי שתי מלחמות העולם וכמה מלחמות מקומיות. אף פעם לא כבה הניצוץ. וכשנסתם המקור בטרנופול על ידי השואה הנאצית והסניפים בפולין נסגרו או התרוקנו מאדם, פעלו הסניפים בארץ ישראל ובאמריקה. אף לרגע לא נמחק השם „בר־כוכבא" ולא נפסק הקשר החי בין חברי האגודה בימי טובה ורעה.

אי־אפשר להבין ולהעריך את הציונות באותו חלק מגליציה שגבל עם רוסיה ובאותה תקופת־זוהר שלפני 1914, ימי הרצל, התעוררות העם היהודי ויצירת כל הערכים, הרעיונות המיסמות וההשקפות שעליהם מושתת היום בנין המדינה והתרבות העברית, בלי לספר על „בר־כוכבא טרנופול".

פ ר ט י כ ל

מחכינוס הראשון של הבוגרים הציונים בבתי־הספר בגליציה

המקום: טרנופול.
מקום הישיבות: המועדון החברותי.
הזמן: 15 ו־16 ביולי 1901.

הישיבה הראשונה

בשם יוזמי הכינוס פותח את הישיבה בשעה 10 לפנה"צ החבר קורנגרין, מברך את המשתתפים וקורא לעבודה כנה.

אחר כך נבחרה נשיאות הכינוס בהתאם להצעותיה של הוועדה המיוחדת. לנשיאות נבחרו פה־אחד:

יו"ר: ח' פ. קורנגרין (טרנופול).
מ"מ ראשון: ח' אייזיק באַכר (סטאניסלאבוב).
מ"מ שני: מארק וישניצר (ברודי).
מזכירים: ח' יעקב קארפ (זלוצ'וב) וח' הנריק לאַנדאַסבערג (סטרי).

הח' קורנגרין תופס את מקום יושב־הראש ומזמין שני חברים שישמרו על הסדר.

היו"ר מציע לקבל את ההצעות דלקמן של הוועדה המיוחדת:

1. להעניק זכות ייעוץ לחברים האקדמאים.
2. להעניק זכות ייעוץ למרת רוזה פומרנץ, יו"ר הוועד המחוזי לציוני מחוז טרנופול.
3. לקבל את תקנון הוועידות הנהוג בוועידות הציוניות.

ההצעות נתקבלו פה אחד. בהתאם לסעיף 1 של סדר־היום מוסר היו"ר את רשות הדיבור לח' באַכר להרצאה על הנושא: „ארגונגר".

בפתיחת הרצאתו מחלק הנואם את הנוער לשלושה סוגים: א. הנוער המתבולל. ב. הנוער האדיש. ג. הנוער הציוני. על הסוג הראשון, שהוא זעום בכמותו וגרוע בערכו, הוא פוסח. אולם הוא מעלין על מאמצים לשם רכישת הסוג השני, וזה מותנה בארגון הסוג השלישי שהוא הנעלה ביותר והרב במספרו בין הנוער היהודי הלומד. הנואם דורש מאת הנוער הציוני לא רק עבודת חוץ כי אם בראש וראשונה ההדרת הרעיון והעמקתו בין חבריו. לאחר שהוא מדבר על חובותיו של הנוער הציוני כלפי התנועה, הוא בא לידי המסקנה שרק האחדות בין הנוער וליכודו בארגון ארצי אחד הם ערובה לפעולות יעילות. לפי דעת הנואם צריך לקום: „ארגון חפשי של אקדמאים ציונים בגליציה".

בסיום דבריו פונה הנואם בבקשה למשתתפים לדחות את הוויכוח על הרצאתו עד לאחר ההרצאה על דרכי התעמולה שיש לה קשר עם הרצאתו.

בדיון שהתקיים בקשר להרצאתו של ח' באַכר, קיבלו את רשות הדיבור ח' ישראל ולדמן, הדורש להבדיל בין עקרונות הארגון ובין צורות התעמולה, לעומת זאת תומכת מרת פומרנץ בהצעת הנואם. בהצבעה נתקבלה הצעתה של מרת פומרנץ. היו"ר מוסר אפוא את רשות הדיבור לח' אייזיק נוסבוים להרצאה על „התעמולה".

בהרצאה זו בא לידי ביטוי הרצון הכן של הנוער המתלמד לעבודה ציונית. עלינו להיות חלוצי הרעיון הציוני להחדירו

במלה ובמעשה בכל אתר ואתר בגליציה. כמספר חבריו — מספר התועמלנים. את צורות התעמולה מחלק הנואם לארבעה סוגים בהתאם לשכבות שביניהן תתנהל: א. תעמולה בין הנוער מבתי־הספר התיכוניים (על־ידי הקמת חוגים מדעיים לטיפוח לימוד ההיסטוריה, הספרות והשפה העברית). ב. בין הנוער האקדמאי (על־ידי תעמולה אישית והפצת מדעי היהדות). ג. בין האינטליגנציה (על־ידי ארגון הגיגות לאומיות, הרצאות ספרותיות והפצת עתונים מפלגתיים). ד. בין המוני העם (על־ידי הרצאות עממיות ועתונות ביידיש). בוויכוח השתתפו החברים וישניצר, לנדוי, ישראל ולדמן, פומרנץ, כצנשטיין. לפי הצעת הגב׳ פומרנץ נבחרה ועדה אירגונית מהחברים באַכר וישניצר, שפינדל, קורנגרין וגב׳ פומרנץ בתור יושבת ראש.

לפי הצעתו של ח׳ באכר הוחלט פה אחד לשלוח מברק לוועד־הפועל של ההסתדרות הציונית העולמית וד״ר תיאודור הרצל.

בזאת נסתיימה בשעה 1.20 השיבה הראשונה.

ה י ש י ב ה ה ש נ י ה הוקדשה לבעיות התעמולה, ונתקבלו בה ההצעות דלקמן:

1. להקים אגודת אקדימאים ציונים בכל עיר שקיימת בה אפ־שרות לכך.
2. הכינוס מטיל על משתתפיו להקים בכל מקום שאפשר „טוינבי־הול״ (אוניברסיטה עממית).
3. על האגודות לארגן אספות־עם ולשגר נואמים לערי־השדה.
4. הכינוס מטיל על האגודה את החובה לארגן נשפיות עממיות.
5. מחובת האגודה לארגן מועדונים.
6. ובכלל להעמיד את כל כוחות הנוער הציוני הלומד לשרות ההסתדרות הציונית בכל שטחי עבודתה.

ב י ש י ב ה ש ל י ש י ת הגישה הוועדה את ההצעות דלקמן:

1. כינוס הבוגרים הציונים בגליציה בטרנופול מיום 15 ו־16 ביולי 1901 מיסד ארגון אקדימאי ציוני בשם „מסדר בר־כוכבא״.
2. לאגודה יכולים להשתייך בוגרי בתי־הספר התיכוניים, אקדימאים ובעלי דרגה אקדימאית. כחברים מן המנין, וכן מורים ומורות מבתי־הספר של הברון הירש ומבתי־הספר העממיים כחברים שלא מן המנין עם כל הזכויות והחובות של חברים. לכינוס ולוועד האגודה הרשות למנות כחברי כבוד של אגודת בר־כוכבא אישים בעלי זכויות למען היהדות. חברי הכבוד נהנים מכל הזכויות של חברים מן המנין.
3. בראש המסדר יעמוד משרד ראשי וועד־פועל. הוועד הפועל יהיה מורכב מחברים מטעם המשרד הראשי שייבחרו על־ידי הכינוס, וכמו כן מחברים שייבחרו על־ידי הכינוס באופן ישיר.
4. מקום מושבו של המשרד הראשי לשנים 1901 ו־1902 היא טרנופול.
5. המשרד הראשי יהיה מורכב משלושה חברים, כולם מטרנו־פול. בוועד ישתתפו עוד ארבעה חברים מערים שונות, שייבחרו על־ידי הכינוס באופן ישיר.
6. מסדר „בר־כוכבא״ יכנס מדי שנה בשנה, במועד המתאים לכינוסי בוגרים, את האספה הכללית. כינוס הבוגרים והאספה הכללית של האגודה הם משותפים.
7. מחובת הוועד לדאוג, שהחלטות הכינוס תוצאנה לפועל, אולם הרשות בידי הוועד לקבל החלטות על דעת עצמו, בתנאי שאינן נוגדות ביסודן את ההלטות הכינוס.
8. מחובת המשרד המרכזי להוציא לפועל את החלטות הוועד.
9. מחובת הוועד וכל אחד מחבריו להוציא לפועל את הוראות הוועד המרכזי.
10. באי־כח הוועדים מחויבים לשלוח במועדים שעליהם יוחלט בכינוס (בשנת 1901—1902 מדי חודש בחודשו) דו״חות מהפעולות, המצב והצעות כלליות ומיוחדות הנוגעות למקום שבו הם פעילים.

הצעת הארגן נתקבלה פה אחד ולמשרד הראשי, שלמקום מושבו נקבעה לשנה השוטפת טרנופול, נבחרו החברים: אברהם פומרנץ, לאנדוי, מיללר (טרנופול), ובאי כח הועדים: הורן (ברודי), באַכר (סטאניסלאבוב), לאַנדאַסברג (סטרי).

לפי הצעת הח׳ קורנגרין הוחלט על מס־ארגון בסך שני כתרים לשנה בתשלומים חצי־שנתיים. נשיא האגודה ייבחר מתוך חברי הועד המרכזי — על ידי הועד עצמו.

אחר הרצאתו של ח׳ וישניצר על „תפקידינו התרבותיים״ ואחרי ויכוחים ערים אשר בהם השתתפו כל החברים ונשמעה דעתם של המורים והמורות הנוכחים בכינוס נתקבלו ההחלטות דלקמן:

א) איסור מוחלט של דו־קרב בין חברי המסדר; ענייני כבוד בין חברי המסדר ובין אנשים מחוצה לו צריך להשתדל לסדר בשלום. ערכית דו־קרב תלויה במסיבות הענין. ב) הכינוס הראשון מטיל על חברי המסדר את החובה לפתח את כוחותיהם הגופניים ולשם זה יש ליסד בתי־ספר או חוגים ללימוד התעמלות, סיוף ונעני ספורט אחרים. ג) הכינוס דורש מחבריו המורים והמורות בבתי־הספר העממיים מיסודו של ברון הירש, שישימו לב לפיתוח הכוחות הגופניים של ילדי בתי־ספריהם (הצעת החברה חרטינר). ד) הכינוס מחזיק בדעה, כי תרבותנו היהודית צריכה להיות מיוסדת על המוסר, לשם זה דורש הכינוס טיפוח המידות הטובות היהו־דיות והאטיקה היהודית. התקרבות הנוער לשדרות הרחבות של העם היהודי על־ידי תיקון השקפותיו והרחבת ידיעותיו על היה־דות באמצעות לימוד ההיסטוריה היהודית והספרות האידית, וכן לימוד השפה העברית (הצעת וישניצר). כן איסור לפגוע ברגשות הדתיים של יהודים ולא־יהודים (הצעת מילר). ו) יצירת חיים חברתיים יהודיים והתענינות בשירה ובאמנות היהודית.

הכינוס השיל על המשרד הראשי לשלוח תזכירים להנהלת בתי־הספר מיסודו של הברון הירש ולכל מורי הדת בבתי־הספר התיכוניים ולדרוש מהם יצירת ספרי־לימוד ברוח הלאומית והיהו־דית והגברת תשומת הלב להוראת ההיסטוריה היהודית והשפה העברית בצורה מודרנית בהזדמנות לימוד הדת (הצעת שפינדל, ורפל, קורנגרין, אפטוביצר).

הכינוס נסתיים בשירת ההימנונים הציוניים וכריתת ברית אחווה.

באו על החתום:
יושב ראש הכינוס: פ. קורנגרין
מ״מ הראשון: אייזיק באכר
מ״מ השני: מרק וישניצר
המזכירים: יעקב קרפ, הנריך לאנדסברג

ד"ר ישראל ולדמי

(רשימה ביוגרפית)

ישראל ולדמן נולד בשנת 1881 בצ'ורטקוב, בבית ציוני. אביו, ובעיקר דודו שוורץ מצ'ורטקוב, השפיעו עליו מנעוריו את רוח הציונות. ולדמן למד בגימנסיה הממשלתית הפולנית־אוקראינית בטרנופול בשנים 1891—1897. בשנה 1897 נאלץ לעזוב את הגימנסיה הנ"ל משום שנתפס בעבודה ציונית בפומבי, דבר שהיה אסור לתלמידי בתי־הספר התיכוניים. את תעודת הבגרות קיבל בגימנסיה בבז'אני בתור אקסטרניסט בשנת 1899. בשנת 1905 גמר את הפקולטה למשפטים בלבוב וקיבל תואר ד"ר למשפטים. במשך שבע שנים התמחה כעורך־דין אצל ד"ר הולובוביץ, אחד ממנהיגי התנועה הלאומית האוקראינית המערבית (גליציה המזרחית). בתקופה זו התקרב אל חוגי האינטליגנציה האוקראינית המערבית, אשר ראש ממשלתה הראשון והאחרון היה אותו ד"ר הולובוביץ.

ד"ר י. [ולדמן] *Dr. I. Waldman*

ישראל ולדמן היה ציוני פוליטי כל ימי חייו. תולדות התנועה הציונית בטרנופול קשורות קשר בל ינתק באישיותו ושמו. אף פעולה ציונית אחת לא נעשתה בטרנופול שולדמן לא השתתף בה כיוזם או כמבצע.

ישראל ולדמן היה יהודי לאומי. בשבילו לא היה קיים הבדל בין פעולות ציוניות ישירות למען הארץ ובין המאבק היום־יומי שניהלה ההסתדרות הציונית במקום למען השגת זכויות לאומיות בשביל המיעוט היהודי. כנואם בחסד עליון ומארגן מהמדרגה הראשונה ניהל בטרנופול ובכל גליציה המזרחית את הבחירות לפרלמנט האוסטרי בשנים 1906, 1907 ו־1911, וכן את המלחמה להכרת שפת יידיש כאחת השפות הרשמיות בגליציה בשנת 1910. הוא התענין במדיניות והגן על זכויותיו של היהודי העובד, בעל־המלאכה, הסוחר (פרטי הפעולות הללו נזכרות במאמר על תולדות התנועה הציונית שבספר זה). מספר פעולות חשובות, כגון: ארגון אגודת סבלים ופועלים פשוטים בשם „השחר", ייסוד האגודה היהודית הלאומית הראשונה בגליציה להתעמלות ותרבות גופנית בשם „ביתר", הוצאת עתון מקומי ציוני בשם „סלובו ז'ידובסקה" („המלה היהודית") צריך לזקוף אך ורק לזכותו. בכלל היה ישראל ולדמן המייצג את המחנה הציוני והעומד בראשו. סיסמתו היתה: יהודי אנוכי ואין שום ענין יהודי זר ללבי.

במלחמת העולם הראשונה שרת בצבא האוסטרי, קיבל אות־הצטיינות גבוה ועלה לדרגת קפיטאן.

לאחר המלחמה התיצב ולדמן לצד האוקראיני, משום שהאוקראינים המערביים הכירו ביהודים בתור לאום ומוכנים היו להעניק להם אוטונומיה לאומית־תרבותית. ד"ר ולדמן היה מועמד למשרת „דאַצאַראַנט" (שר) לעניני היהודים בממשלה שצריכה היתה לקום לאחר הבחירות, אם ינצחו מצדדי שיתוף־הפעולה עם היהודים. אמנם הבחירות נתנו לד"ר ולדמן רוב מוחלט אבל נצחון הפולנים על האוקראינים בשנת 1919 שם לאל את כל תלומות האוקראינים על מדינה עצמאית במערב אוקראינה.

ולדמן חזר לוינה, שם חי ופעל בתור ציוני ודמוקרט עד יום עלותו ארצה בשנת 1935. בארץ לא הרשה לו מצב בריאותו להשתתף באופן פעיל בחיים הפוליטיים. הוא התגורר בבית אשר בנה יחד עם אשתו צילה ולדמן מבית אוֹשטרש הידועה לכל טרנופולאי בתור אחת הנשים הראשונות אשר ידעו עברית והגיעו עד לתלמוד. אביה, מהנדס אוֹשטרש, היה ציוני ותיק ועסקן ציבורי יהודי לאומי.

לאחר מחלה קשה מת ישראל ולדמן בירושלים ב־19 בספטמבר 1940.

„הציונות הצעירה" באוסטריה

מאת מאיר חרטינר

אחד הפרקים האופיניים ביותר בקורות הציונות שבאוסטריה הקיסרית, שהציונות הרשמית עברה עליו עד היום בשתיקה גמורה, הוא ענין התפרצותו של הנוער הציוני הגליצאי, שסמוך למלחמת העולם הראשונה התמרד גלויות בהנהלה המרכזית של ההסתדרות הציונית הרשמית בגליציה. תנועת־נוער לאומית־מהפכנית סוערת עמדה לכבוש את כל הנוער היהודי־הלאומי בגליציה ובאוסטריה, אלמלא פרצה מלחמת העולם ובלבלה את כל הערכין הלאומיים והציוניים במחנה ישראל שבמזרח־אירופה.

תנועה זו נתגבשה בצורת המסדר „ברית בני חורין", שכל תא שבו נקרא „גדעון". מטרתו הנועזה של המסדר היתה: לאגד לאגודה אחת את האינטלקטואלים הלאומיים שביהדות הגליצאית הגדולה — בת שמונה מאות אלף נפש בקירוב — לשם טיהור ההסתדרות הציונית העולמית מזוהמת הגלות, ולהבטיח את כיווּנה הארצישראלי והעברי. אכן לא בכדי נולדה תנועה זו — צורך הזמן הולידה.

אין ספק שהתעמולה הכבירה שעשו ציוני גליציה בבחירות לרייכסראט הווינאי, בקיץ 1907, קירבה את ההמונים היהודים בגליציה אל הרעיון הלאומי. זכורני מימרה של אורי צבי גרינברג משנת 1909, והוא אז ילד כמעט, שאמר על הבחירות: „זה היה הפטיש שעורר את העם לסליחות!.." אבל הנצחון הציוני לא הביא כל ברכה לעם, לא מבחינה חומרית ולא מבחינה רוחנית. כמיעוט בלי שום השפעה בפרלמנט סטתה הצמרת הציונית מדרך הטוהר הלאומי והמוסרי שהוליכה אותה לנצחון, ולא עוד אלא שעמדה למשוך אחריה גם את הנוער הלומד היהודי בגליציה, המפואר ברמת השכלתו הגבוהה, שהיה מרוכז אז באגודות האקדימאיות שבערי המדינה. להשבתת הטוהר המוסרי־ציבורי גרמה המלחמה הפוליטית בשלטון הפולני האוטונומי הרקוב בגליציה; הרייכסראט הווינאי כמטרה ואידיש ופולנית כאמצעי תעמולה, הסיחו את דעת המנהיגים הציונים מציון ומן התרבות העברית. חוץ מאוספי־כספים דלים לקהק"ל לא נעשה אז דבר בשביל ארץ ישראל, והתנועה העברית בגליציה נעשתה בידי עסקנים ציוניים „לא־רשמיים", כגון פ. קורנגרין, רפאל סופרמן, יוסף טישלר, ד"ר ישראל ראַט, צבי שארפשטיין, ד"ר יהושע טהון, חיים טרטקובר וחרטינר. וכך התכנס גם „יום העברים" בגליציה בקיץ 1911 בלבוב ביוזמת ד"ר פ. קורנגרין ובסיוע האנשים הנ"ל. זה היה כינוס־הפגנתי עברי גדול, שעשה אז רושם כביר בעולם הציוני כולו (ביאליק שלח מאודיסה אגרת־ברכה מלאה התלהבות; „הצפירה" מוארשה שלחה את חבר המערכת שלה, ע. נ. פרענק כשליח מיוחד לכינוס; ד"ר יהושע טהון בא מקרקא וישב ראש בכינוס), ואילו הציונות הרשמית התיחסה אליו בקרירות, ורק בקושי נכנסה אז ל„טאגבלאט" הלבובי, העתון הציוני הרשמי, שורה של מאמרי תעמולה, שכתבתי („ישמעו העברים!") בפרוס יום הכינוס.

מה שקרה בגליציה כולה קרה גם בעירנו טרנופול ובאגודה האקדימאית שלנו „בר־כוכבא", שהיתה המיסדת האמיתית של הציונות במזרח גליציה בשנים הראשונות של המאה הנוכחית, ובהתמכרה לפוליטיקה המדינית והמקומית הועם זיוה הלאומי.

באגודתנו זו, שהכילה בזמן ההוא ארבעים וכמה חברים אקטיביים, קמה אופוזיציה כנגד המגמה השוררת בתנועה הציונית, שהיתה לא־ארצישראלית ולא־עברית. בחוגנו הסתובבו רק ארבעה יהודי־תפאורה לעברית: ירוחם פ'ישל קורנגרין, צילה אוצ'רט־וולדמן, משה דלוגאטש (בן הרב מן העיירה טשמיריניץ ברוסיה) ואנכי. כמעט כל הנוער הברכוכבאי היה באופוזיציה, שהתלכדה אז סביבי. אני הייתי בתחילה אחד התועמלנים הנלהבים והפעילים ביותר של

הפוליטיקה הציונית, בראותי בה את הלוחמת האמיצה נגד ההתבוללות. יצאתי בקריאת האזעקה שלי: „כנסת ישראל בצער!" זו היתה שורה של שנים־עשר כרוזים ציוניים, שהופיעו כמאמרים ראשיים ב„טאגבלאט" לימי הבחירות הנ"ל, ועוררו התלהבות לאומית עצומה בקרב היהדות הגליציאית. אבל נהפכתי למתנגד גמור למדיניות ציונית זו למן היום שנתחוור לי מקרוב בד' אמותיה של הצמרת, כי אין פוליטיקה זו ענין לבוחרים, אלא לנבחרים, וכי אין היא מושכת את הגלות לציון, אלא להיפך: את ציון לגלות...

לעומת ציונות גלותית זו, ששמה הציוני הרשמי היה „געגענווארטס־ארבייט", עבודת ההווה, ואנחנו היינו קוראים לה בשם „גלותיות" לגנאי, הקימותי שיטה חדשה בשם „ניאו־ציונות", או „יונג ציוניזמוס", ואלו הם עיקריה:

הלאומיות בצורתה המושלמת, האידיאלית, מורכבת משלשה גורמים: הארץ, הדם (הגזע) והתרבות.

אין הציונות אלא הלאומיות המושלמת של עם ישראל: תורת משה, קונגויזים (התחתנות) יהודי(ת) וארץ ישראל.

מטע מזה חל איסור לאומי וציוני, על יציאה מדת משה וישראל, על נישואי תערובת ועל חבלה בגורם הארצישראלי.

עם ישראל הדאידנא הוא לאום דפקטיבי, הגורם הארצי שלו אינו קיים במציאות, אלא בתיאוריה, ואין ההסתדרות הציונית אלא המנגנון למימוש הגורם החסר.

הארץ היא הקרקע המזין של חיי הלאום, ואין החיים הפוליטיים אלא צד אחד של החיים האלה.

על־ידי הכנסת פוליטיקה גלותית לתוך הציונות מכניסים אפוא גורם זר בתרכובת הלאומית שלנו, ונגרמות בין השאר חבלות אלו לגורם הארצישראלי:

א) המרץ הציבורי־הלאומי מתפצל: הוא אינו שואף עוד למרכז ארצי יחיד, אלא למרכזים ארציים מרובים.

ב) הגורם הארצי בציונות הדל מהיות הומוגני, בעל אחדות איכותית, ונעשה גורם נפסד כהמרת הדת וכנישואי תערובת — ובכל אופן לא פחות אנטי־ציוני מן הטריטוריאליזם, שגם אצלו אין הפסול אלא בקרקע הזר.

ג) אופטימיזם גלותי במקום פסימיזם. ביצוע הציונות אינו משימה אדמיניסטרטיבית, אלא עבודת ייסוד של עסק, הדורשת השקעת כוחות אדירים בממון, וביחוד — ברבבות אלפי עולים. אבל הנסיון ההיסטורי הורה, כי אין המוני ישראל עוזבים את הגלות, אלא מתוך פסיכולוגיה קטסטרופלית, רק כשמגרשים אותם משם. נקודת היציאה של הרעיון הציוני היא אפוא התיאשות מן הגלות. פסימיזם גלותי. ואילו הציונות העושה פוליטיקה גלותית מעוררת אופטימיזם גלותי ועוקרת את הרעיון הציוני משרשו הנפשי.

ד) הגורם הארצי־הגלותי הרוב יותר ציוני הגלות והחיוני יותר בשבילם, כשגלותה עליו גם האופטימיזם כלפי גורם זה — מן הנמנע שלא ידחק במשך הזמן את הגורם הארצישראלי המרוחק מהם והבלתי־חיוני בשבילם, עד כדי ביטולו הגמור.

„הציונות הצעירה" מציעה תיקונים אלו:

א) הוצאת עבודת הפוליטיקה הגלותית מתוך התכנית הציונית. תיעשה הפוליטיקה הגלותית בידי מי שתיעשה — רק לא בידי ההסתדרות הציונית.

ב) כיבוש האינטליגנציה. אם תקפן השפעת הציונות על ההמונים מסיבת הזנחת הפוליטיקה — אין בכך כלום. למטרתנו העיקרית, היינו להשקעות גדולות בארץ־ישראל ולעליה המונית, בין כך ובין כך לא נגרכוש אותם על־ידי תעמולה. עלינו

להתאיש אפוא מהם לפי שעה ולרכוש קודם כל את השדרה האינטלקטואלית שבאומה. אחרי הראש ילך כל הגוף ממילא.

ג) יצירת פסיכולוגיה קטסטרופלית. בתור יהודים חלילה לנו לצפות לפוגרומים ולפסיכולוגיה הקטסטרופלית שהם יוצרים. אבל רשאים אנו ליצור תחליף של פסיכולוגיה כזו, היינו: פסיכולוגיה קטסטרופלית פנימית בקרב האינטליגנציה היהודית, שתיווצר בנפשה עקב הינתקה בזרוע מעל הקרקע הזר שהיא עומדת עליו. על האינטלקטואלי היהודי, אחד האקדימאי ואחד התורני, מוטלת החובה לוותר באלה ובשבועה על זכותו הפוליטית־הגלותית לבחור ולהיבחר לגופים ציבוריים לא־יהודים. ומאחר שהגורר התוסס לא יסכים לעולם לגורע גורייעה רוחנית מאפס מעשה, הוא יהיה מוכרח לפנות לדרך החיים היחידה שנשארה פתוחה לפניו — היא הדרך לארץ ישראל.

ד) הארגון החדש. עלינו ליסד במסגרת ההסתדרות הציונית העולמית ארגון של הנוער האינטלקטואלי היהודי, שתכניתו היא: 1) הכנת עלייתו של נוער זה לארץ ישראל, 2) השלת איסור מטעם הקונגרס הציוני על ההסתדרויות הציוניות של הארצות השונות לעסוק בפוליטיקה ארצית, כמו שהשילו עליהן איסור לעסוק בטריטוריאליזם.

רעיונות אלו הרציתי (בקיץ 1910 בערך) באופן מקיף לפני שני חברים ב„בר־כוכבא", בעלי אופי ישר ושאר־רוח, הם הסטודנטים למשפטים: שמואל רייטר (נקטף בנעוריו בעיר בז'אז'אני, 1921) ויבדל לחיים ארוכים משה לנדא (היום ד"ר מ. ל. בכפר סבא). החלטנו — מעשה סטודנטים — לייסד לפי דוגמא קלסית „טריומווירי" (תלת־גברי) חשאין כדי לעשות את אגודתנו ללוחמת בעד הרעיון החדש ולייסד באחד הימים פדרציה ציונית דוגמת „מזרחי" ו„פועלי ציון".

רכשנו כמחציתם של חברי אגודתנו והיינו לאופוזיציה ציונית־אי־פוליטית בגלוי. בין הראשונים ש„גיירנו" אני זוכר את החברים: משה קליינברג, שמעון אטרמן (היום בברוקלין), ביינוש טונים (היום בניו־אַרק), צבי פרנס (היום בתל־אביב), ישראל גלאסגאל, פינחס (פיני) שפירא־דיאמנט, אלעזר רצנשטיין.

נתעוררו בין החברים ויכוחים שאין להם סוף, ובעקבותן — מריבות. מוויכוח רשמי ויסודי בפומבי התחמקו בעלי הפוליטיקה. סוף־סוף — חשדנו שיד הוועד הציוני המרכזי בלבוב היתה באמצע — העמידו אותנו, ובפרט אותי את מנהיג האופוזיציה, לדין בפני ישיבת המליאה שלנו בעוון קונספיריציה וקיום אסיפה חשאית של מתנגדי הפוליטיקה, שנתקיימה בלי ידיעת הסניור.

„המשפט" היה סוער וארך כמה שעות. לסוף הציעה האופוזיציה שמנהלי הפוליטיקה ב„בר־כוכבא" יצהירו בהן צדק, כי מוותרים הם על זכות הבחירה האקטיבית והפסיבית למוסדות הפוליטיקה הציבוריים האוסטריים, ואז תחדל האופוזיציה להתקיים. אבל „אולטימטום" זה עוד הגביר את הסערה. לבסוף נטלתי את רשות הדיבור והצהרתי, כי כל ענין האופוזיציה שלנו אינו אלא שבירת אלילים שחדלנו להאמין בהם. זוהי מסורת עתיקה של עם ישראל וגם של

הציונות. ומאחר שאין אני רואה אפשרות של פשרה בין בעלי המחלוקת, ולמגמה הרשמית של „בר־כוכבא" לא אסכים לעולם — הריני פוסק מרגע זה ואילך להיות חבר באגודה זו. וקמתי ויצאתי.

יצאו אחרי שמונה־עשר חברים. למעלה מעשרים נשארו.

זה קרה באחד מלילות האביב של שנת 1913.

למחרת היום נאספנו כולנו בבית החבר אלעזר רצנשטיין (הוא נפל בקצין אוסטרי בתחילת מלחמת העולם הראשונה) שברחוב רוסקה בטרנופול. שם יסדנו את אגודת „גדעון" הראשונה.

הטריומווירי שלנו עיבדו תכנית זו:

אנו מיסדים מסדר („אורדן"; אז אמרנו „ברית") „בני חורין" למשתחררים מן הגלות. כחבר למסדר מתקבל כל יהודי בעל השכלה אקדימאית או תורנית־עברית. האקדימאים מהווים תא בשם „גדעון" (על שם המלחמה בבעל החדש) בצורת אגודה אקדימאית מסייפת, וההתורנים שאינם אקדימאים מהווים תא בשם אחר. לשני הסוגים זכויות שוות וחובות שוות, לרבות חובת הסיוף והשימוש בנשק.

המועמד לחברות ב„בני־חורין" נשבע שלוש שבועות: כלפי התרבות היהודית, כלפי הגזע היהודי וכלפי ארץ ישראל. וכן הוא נודר שלושה נדרים: לתורה, למלחמה (כמו שלומדים בצבא) ולעליה לארץ ישראל.

וזהו טכס השבועה והנדר (המשביע קורא את המשפט, והנשבע עונה „על הן הן ועל לאו לאו" — כפי הטכס הלגיסלטורי הקדמון בישראל):

המ.: משביעך אני ואתה נשבע בכבוד בן האדם שבך.
הנ.: הן!
המ.: לא תצא כל ימיך מכלל דת משה וישראל.
הנ.: לאו!
המ.: לא תשא אשה אשר לא מבנות ישראל שלא נתגיירה.
הנ.: לאו!
המ.: בנים אשר יוולדו לך תכניס בבריתו של אברהם אבינו.
הנ.: הן.
המ.: לא תתקשר באדמת הגלות.
הנ.: לאו!
המ.: ולכן אתה מוותר על הזכות שיש לך בתוך אזרח, לבחור ולהיבחר אל כל גוף מדיני הקשור באדמת הגלות.
הנ.: הן.
המ.: הרי אתה נודר נדר.
הנ.: הן.
המ.: להיות עוסק כל ימיך בתורת ישראל ובספרות העברית.
הנ.: הן.
המ.: ללמוד מלחמה למען הגן על עמנו ועל ארצנו.
הנ.: הן.
המ.: להשתדל בכל כחך להחיש את עלייתך לארץ ישראל.
הנ.: הן.
המ.: ובזה הרי אתה בן חורין!

בטכס חגיגי שנתקיים בפומבי בקיץ 1913 בטרנופול נשבעתי ונדרתי אני הראשון (בגוף ראשון) ולאחר זה השבעתי והידרתי את כל חברי בזה אחר זה.

מטעמים מוסריים החליטו הטריומווירי שלא לעמוד בראש בשום מקום. לסניור של תא „גדעון" הראשון,

הטרנופולאי, הצענו את חברנו הסטודנט לרפואה צבי פרנס, שידענוהו כבחור זריז ומלא מרץ. הוא עמד אחר כך בשנת 1913—1914 בראש „גדעון" בווינה, עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה.

ככה נולד רעיון הציונות הצעירה כתגובה ספונטנית על הסטיה הגלותית של הציונות הגליצאית והאוסטרית. אבל הרעיון התרחב ועלה לרמת תנועה לאומית מקפת, שמטרתה היתה להגן על קיום הלאום בכלל בפני סכנות חמורות אחרות, יסודיות, שאיימו עלינו בתחילת המאה הזאת, הלא הם: יציאת המונים מדת ישראל כ„בני־בלי־דת", הפרת הברית ונישואי תערובת, ועל כולם עם־הארצות האיומה — כל אלה סכנות לאומיות שהציונות הרשמית לא שמה להן לב כלל, והציונות הצעירה ראתה בשלילתן חובה ציונית. כך היה מסדר „בני חורין" גם הראשון, שהכניס, זמן רב לפני ז'בוטינסקי, את ההזדיינות לקראת המלחמה העתידה בארץ־ישראל כסעיף חובה לתוך התכנית הציונית.

ביסודה היתה הציונות הצעירה רעיון חלוצי של האינטליגנציה היהודית בתקופה שלפני מלחמת העולם הראשונה, היא תקופת הקשיים הגדולים בארץ ישראל, בשעה שאי אפשר היה אפילו לחלום על חלוציות כללית, טרומפלדורית, של הנוער היהודי בגלות. וכך מהווה הציונות הצעירה את המעבר הרעיוני בין הציונות הפוליטית הגלותית, ההלסינגפורסית, שלפני המלחמה, ובין הציונות החלוצית, המכשירה המונים לכיבוש הארץ, שנולדה לאחר הצהרת בלפור. המרחק הרעיוני שבין שתי שיטות אלו — מצד זה, והצלחת הבזק של הציונות הצעירה באוסטריה — מצד שני, יכולים רק לסייע להנחה הנזכרת.

ויורשה נא לי להעלות גם פכים קטנים מן הזמן ההוא, הם המוטיבים הסטודנטיים שעיטרתי בהם את המסדר שלנו: ה„סרקל" הגדעוני המלחמתי (אות G מטילה חנית), הסרט התלת־גוני (ש ח ו ר — סמל הקרקע, ועליו א ד ו ם — דם, גזע, ועליו כ ח ו ל — שמים, תורה) וההימנון הגדעוני. ביומת חברים התחלתי אז לכתוב חוברת־יסוד על הציונות הצעירה, אבל נטרפה עלי השעה ע"י מלחמת העולם ומוראיה.

יסוד המסדר „בני חורין" עורר הד רב בחוגי הסטודנטים היהודים במדינה ובממלכה כולה. עד פרוץ המלחמה (אוגוסט 1914) קמו עוד תאי „גדעון": בלבוב (המייסד: הסטודנט לרפואה פורדס), בסטניסלבוב (המייסד: הסטודנט למשפטים דוליו זוסמן), בז'אשוב (רישא) (המייסד: הסטודנט לפילוסופיה אברהם קוריץ) ובווינה (המייסדים: הסטודנטים לרפואה פרנס, טוניס ורוזנפלד הטרנופוליים). איני יודע מי היה האינפורמטור של „יאוראיסקאיה אנציקלופדיה" הרוסית, שהופיעה בפטרוגרד בשנות העשרים, המביאה בערך „צעירי ציון" כי תנועה זו — בעלת מגמות דומות לשלנו —

מוצאה מטרנופול ומסטניסלבוב(!) שבגליציה.

ברוח השאיפה לכונן פדרציה ציונית חדשה, השתדלו חברינו בטרנופול לשלוח אותי כציר „גדעוני" לקונגרס הי"א בווינה (1913), ולא עלתה בידם. ואף־על־פי־כן נסעתי לקונגרס כסופרה הוותיק של „הצפירה" (למן שנת 1898) וקיבלתי שני מנדטים בזכות מרכז ההסתדרות הציונית העולמית בברלין, שנשיאה היה אז נחום סוקולוב ז"ל, ומזכירו — אבי „יום העברים" הארצישראלי האדוק, יבדל לח"א חברי ד"ר פ. קורנגרין.

כשביקר חבר הוועד־הפועל הציוני ד"ר שמריהו לוין בסתיו 1913 בווינה הלכתי אליו עם החבר צבי פרנס, הסגיור של „גדעון" הווינאי, בבקשה לתמיכה מוסרית רשמית בתנועתנו. אבל נתקלנו בקיר אטום, בהלסינגפורסי עיקרוני, ויצאנו מעמו בפחי־נפש...

נסתיימה מלחמת העולם רבת הקרבנות והחורבנות. ועד שיכולנו לחשוב על חידוש יעיל של מסדר „בני חורין" — אני עליתי, באוגוסט 1920, עם רעיתי לארץ ישראל — נמצאה תנועתנו עומדת בפני העובדה, שניטלה הרוח מתוך מפרשיה... מאורעות כבירים התרחשו בינתים בעולמנו היהודי, האיר המזרח וחשך המערב, הרעיון האוטונומיסטי של יהדות מזרח־אירופה פשט את הרגל לחלוטין — ונוצר מאליו התנאי העיקרי לעליה המונית: הפסיכולוגיה הקטסטרופלית! רעיון הציונות הצעירה שוב לא היה עוד צורך הזמן — והסתלק... אבל הוא בא על סיפוקו המעציב: ההיסטוריה הוכיחה את צדקתו...

וכך נוצרה גם פלטפורמה משותפת לאחים ניצים, „גדעון" ו„בר־כוכבא" יכלו להתאחד שוב: שניהם היו מועמדים לעליה לארץ...

זכרונות מתקופת 1914–1919

מאת ד"ר חיים גלעד (שמטרלינג)

תקופת הכיבוש הרוסי 1914—1917

מלחמת העולם הראשונה פרצה כמעט באופן פתאומי, וגליציה נהפכה לשדה־קרב אכזרי כבר מההתחלה. אחרי כמה קרבות־גבול קלים פתח הצבא הרוסי בהתקפה גדולה וכבש בסערה את גליציה המערבית בחדשים הראשונים של המלחמה (אוגוסט—אוקטובר 1914). אותה היהדות המפוארת והמפותחת שנהנתה משווי־זכויות גמור באוסטריה (שלא היתה אמנם חפשית לגמרי מאנטישמיות), מצאה את עצמה פתאום תחת שלטון רוסיה, המדינה האדירה שדגלה בגלוי בחוקים מיוחדים נגד היהודים, והיהודי הרגיש בה את עצמו כאזרח ממדרגה שניה.

אחרי כיבוש העיר טרנופול, כשבועיים אחרי פרוץ המלחמה, נמצאו יהודיה במצב של תדהמה גמורה ורק מעט מעט התחילו לחזור לחיים פחות או יותר נורמליים, עד כמה שזה אפשרי תחת משטר צבאי זר ועוין. המצב הכלכלי של התושבים היהודים התערער, ופעילות הקהילה נחלשה מאוד, מלבד השרותים הרגילים כגון שחיטה, קבורה וכדומה.

כעבור זמן־מה נוסד ועד־עזרה יהודי בראשותו של שפרלינג, וד"ר שמטרלינג היה מנהל משרד הוועד. אמצעים כספיים נתקבלו בעיקר מיהודי קיוב.

כשהתחילה ההתקפה האוסטרית־גרמנית במאי 1915 על הצבאות הרוסים, גרשו הרוסים יהודים רבים מעיירות מערב־גליציה מזרחה, וחלק גדול מהם הגיע לעיר טרנופול בעירום וחוסר כל. אז נפתח מטבח צבורי גדול עבור הנזקקים, והאמצעים לכלכלתם ניתנו בשפע על־ידי „הוועד הקיובי לתמיכת היהודים נגועי המלחמה" *.

עם פרוץ המהפכה הרוסית הראשונה של קרנסקי, בפברואר 1917, נעשה השלטון בעיר יותר ליברלי, וכמושל טרנופול והמחוז נתמנה פרופסור מהאוניברסיטה הקיובית. כעבור זמן־מה נבחרה המועצה הציבורית ליד המושל. **בטרנופול נבחרו למועצה זו שלושה יהודים (אחד ציוני,** כותב הטורים האלה), שלושה פולנים ושלושה אוקראינים. באי־כוח היהודים נבחרו באספה פומבית גדולה.

השלטונות האוקראינים הרשו פתיחת בית־ספר עברי בעיר.

עסקני התמחוי לפליטים היהודים שחזרו מגירוש רוסיה, ועובדיו
Organization and Staff of the Mensa for Jewish Refugees from Russia

בקיץ 1917 נפתחה התקפת הצבא הגרמני והאוסטרי בכיוון העיר טרנופול, והרוסים נאלצו לסגת. לפני נסיגתם התנפלו החיילים הרוסים במקומות רבים בעיר על התושבים היהודים, שדדו מכל הבא ביד והיו גם כמה מקרים של הרג והצתה. אחרי כמה ימי קרבות עזבו הרוסים את העיר, ולאחר הפסקה של שלוש שנים כמעט הוקם השלטון האוסטרי מחדש. לאט לאט חזרו במקצת החיים למסלולם, הוקם

* ראה הפרק על טרנופול מספרו של ש. ז. אנסקי „חורבן גליציה", עמ' 163.

מחדש ועד הקהלה היהודי עם מר דוד לבוב בראש. החזית נשארה לא הרחק ממזרח העיר.

גרוש היהודים מהעיירות שבמחוז טרנופול בשנת 1917

לפי דרישת המטה הראשי של הצבא הגרמני במזרח גליציה, נאלצו השלטונות האוסטרים לטפל באוַאקוּאציה של היהודים מעיירות טרמבובלה, מיקולינצה, סטרוסוב וכו, שהיו קרובות לחזית בקיץ שנת 1917.

באחד הימים הוזמן כותב הטורים האלה למושל מחוז טרנופול ושם הוסבר לו ענין פקודת הגרוש. בתור בא־כוח הקהילה היהודית בטרנופול נתבקש לטפל בענין העברת היהודים האומללים האלה לגליציה המערבית. לאחר שהקהילה היהודית נוכחה לדעת שאין להשיב את הגזרה, קיבלה על עצמה את התפקיד הזה. הממשלה האזרחית העמידה לרשות המגורשים רכבות משא, והיהודים שכבר ידעו על הגזרה לקחו אתם את מיטלטליהם ובגדיהם הנחוצים ביותר וכן צרכי־אוכל ויצאו לדרך. מצב רוחם של האומללים היה קשה מאוד.

בלבוב ירד כותב הטורים האלה עם אחדים מהמגורשים אל העיר, פנה לקהילה היהודית ובעזרתה קנה צרכי אוכל שונים בשביל העדה הקטנה שנמסרה לפיקוחו. ביום שישי לפנות ערב הגיעו המגורשים לתחנתם האחרונה — יאַבורוב. שם הושיבו את הנשים החלשות והילדים בעגלות, והגברים ונשים מספר המשיכו ברגל. בבואם העירה עזרו ראשי העדה היהודית באכסון המגורשים בבתי היהודים במקום. יהודי יאבורוב קיבלו את המגורשים בלבביות רבה, וטיפלו בהם באהבה ורעות. הנשים הכבודות ביותר עסקו בהכנת מזון וחלוקתו. כותב הטורים האלה נשאר במקום ימים מספר עד שהכל הסתדר על הצד היותר טוב ואחר־כך חזר לטרנופול.

תקופת התפוררות הממלכה האוסטרית והשלטון האוקראיני

בשנת 1918 התחילה הממלכה האוסטרית להתפורר ובחודש אוקטובר נקראה לוינה ועידה יהודית מכל חלקי אוסטריה. כותב הטורים האלה השתתף בוועידה זו בתור בא־כוח יהודי טרנופול. הדיונים נסבו על מצבם של היהודים בפרובינציות השונות של הממלכה האוסטרית וכיצד לקדם את פני הרעה הממשמשת ובאה.

עם פירוק הממלכה האוסטרית, בשלהי שנת 1918, קמו מדינות לאומיות שונות על הטריטוריה האוסטרית. בגליציה המזרחית יסדו האוקראינים רפובליקה משלהם וטרנופול היתה לעיר בירתה הזמנית. הואיל והפולנים לא הכירו בממשלה האוקראינית והכריזו על גליציה כולה יחד עם חלקי אוקראינה הרוסית כעל חלק של הרפובליקה הפולנית, פרצה מלחמה גלויה בין הפולנים לבין האוקראינים שהתנהלה בעיקר בגליציה המרכזית. היהודים בגליציה המזרחית (הטריטוריה השנויה במחלוקת) הודיעו תיכף על ניטרליותם במלחמה זו. הממשלה האוקראינית התחשבה בזה שהיהודים לא יכלו בשום פנים לפעול אחרת מבלי לסכן את מיליוני היהודים המרוכזים בטריטוריה הפולנית, והכירה בנייטרליות זו באופן רשמי. כתוצאה מזה לא גייסה הממשלה האוקראינית את היהודים בגליציה המזרחית שבה הוכרז גיוס כללי לצבאות האוקראינים הלוחמים נגד הפולנים.

בינתיים הגיעו הידיעות המחרידות על הפוגרומים האיומים ביהודים שחולל צבא פטלורה באוקראינה הרוסית. היהודים בגליציה המזרחית התחילו לחשוש לגורלם הם כתוצאה מהשפעת המאורעות באוקראינה הרוסית, ואולם הממשלה האוקראינית בגליציה התיחסה אל היהודים בעין יפה, ואפשר להגיד — גם בידידות.

בחודש פברואר 1919 התרכז בטרנופול גדוד של כמה אלפי טירונים אוקראינים שעמדו להישלח לחזית האוקראי־נית־פולנית. ביניהם התפשטה רוח אנטי־יהודית (כנראה בהשפעת תועמלנים מאוקראינה הרוסית), והם טענו כי אין כל סיבה שיהודי המקום לא יתגייסו להגנת המולדת האוקראינית. באחד הימים בפברואר 1919 התחילו להתגלות סימני איבה ליהודים מצד חיילי הגדול הנ"ל. בצהרי היום נכנסו לחנויות היהודים ולקחו סחורות שונות מבלי לשלם. וכשנתקלו בכמה מקומות בהתנגדות החנוונים, פרצו תגרות מלוות חרופים וגידופים. התנהגות זו של החיילים בישרה מאורעות יותר קשים עם רדת הלילה. כותב הטורים האלה פנה תיכף בשם הקהילה היהודית בעיר אל מפקד המשטרה האוקראיני, והביא לפניו את העובדות על מעשי ההפקרות ואת חששותיהם של יהודי טרנופול. המפקד הבטיח להחזיר את הסדר על כנו. אולם הבטחתו לא נתקיימה, ומעשי ההתפרעות הלכו והתגברו בערב אותו יום.

אחרי הצהרים התקיימה אספה סוערת של יהודי העיר באולם „יד חרוצים" ברחוב פרל ובה דנו באמצעי בטחון לרגלי הסימנים מבשרי הרעה. בוויכוחים התגבשה הצעה שההגנה היהודית, אף־על־פי שהיתה מזוינת ומאורגנת יפה, אינה יכולה להיכנס בפעולה נגד גדוד צבא המונה כארבעת אלפים חיילים מזוינים ברובים ובמכונות־יריה. חוץ מזה עלולה פעולה כזאת להמיט שואה על יהודי העיר בכלל. כפי שהתברר אחר־כך היתה החלטה זאת נבונה ונכונה.

ועד הקהילה התאסף תיכף במשרדו, באחד הבתים שבכיכר סוביסקי, ודן במצב. הדאגה גדלה משעה לשעה כשהתחילו להתקבל בישיבה ידיעות על התנפלויות של חיילים בחלקי העיר שונים, ובעיקר במרכזה; על פריצת

חנויות סגורות ומקרי שוד גם בדירות היהודים, וכו. הוחלט לשלוח תיכף משלחת מורכבת משלושה אנשים אל מפקד־הצבא בעיר, שמעונו היה בכיכר סוביסקי, מול הכנסיה. המשלחת חצתה את הרחוב המכוסה שלג ורייק מאדם ונכנסה אל הגן כדי לעבור למשרד מפקד הצבא שמהצד השני של הגן. להפתעת המשלחת נפתחה עליה אש חזקה משער בנין המפקדה וגם מצד ימין. המשלחת נאלצה לחזור על עקבותיה. התברר שהמצב הוא חמור יותר מכפי שחשבו, ודבר זה אושר גם על־ידי ידיעות שהסתננו לוועד הקהילה על התנפלויות ושוד במקומות שונים, והדי הצעקות והיריות מכיוונים שונים. הוועד נשאר בישיבה במשך כל הלילה. לפנות־בוקר יצא כותב הטורים האלה לראות את הנעשה בעיר. בדמדומי שחר נתגלתה לעיניו תמונה מחרידה. כל חנויות היהודים נפרצו והסחורות הושלכו החוצה אל הרחוב והמדרכות. פה ושם הסתובבו קבוצות חיילים שיכורים והוציאו חפצים שונים מערמות הסחורות. נתברר שחיילים חדרו בלילה בכוח לדירות רבות, שדדו מכל הבא ביד, היכו את התושבים ופשטו אותם ערומים, אבל לא השתמשו בנשק, ולא היה אף מקרה של רצח או פציעה רצינית. במשך השעות שלפני הצהרים הסתובבו קבוצות חיילים וירו מדי פעם בפעם (לשם בידור כנראה), החיים בעיר הושבתו לחלוטין ונפש חיה לא נראתה ברחוב.

כאשר ניגש כותב הטורים האלה אל מושל המחוז ברחוב מיצקביץ היו כל המשרדים ריקים מאדם וברדתו בחזרה מהקומה השניה נפגש עם מושל המחוז שעלה מהמרתף ומפיו נודע לו מה קרה בלילה. גדוד הצבא התמרד נגד השלטונות, כלא את קציני המטה הצבאי והשבית על־ידי זה גם את השלטון האזרחי בעיר. בשעה 11 לפנה״צ בערך התקיימה פגישה בין המושל האזרחי, הכומר גרומניצקי וכותב הטורים האלה. המושל התקשר טלפונית עם המפקדה האוקראינית בחודורוב, מסר על פרטי המצב, כלומר על האנרכיה הגמורה בעיר, ודרש עזרה. בשעה 2 אחה״צ בערך הגיעו העירה מחודורוב רכבות מלאות צבא שירדו העירה והשיבו את הסדר על כנו. למחרת התקיימה ישיבה של בית־דין צבאי שדן שלושה מהמתמרדים למוות, ופסק־הדין הוצא לפועל מיד. הגדוד נשלח לחזית.

אחרי שנתברר במשך יומיים היקפם העצום של הנזקים שנגרמו ליהודי טרנופול הוחלט לשלוח משלחת מורכבת מד״ר רפופורט וכותב הטורים האלה אל הממשלה האוקראינית שעברה בינתיים לעיר סטאַניסלב. המשלחת התיצבה לפני שר הפנים ודרשה פיצויים מלאים בעד הנזק. השר הצטדק בפני המשלחת והדגיש שהיתה זאת מרידה צבאית וכי השלטונות האוקראינים התיחסו תמיד באהדה לישוב היהודי ובמקרה זה לא היה לאל ידם למנוע מעשי התנפלות ושוד. מאחר שהם עצמם היו בסכנה. כפיצוי עבור הנזקים הציע להביא קרון נפט מדרוהוביץ שיהודי טרנופול ימכרוהו ובתמורה יוכלו לפצות במדה מסוימת את הניזוקים. המשלחת סרבה לקבל הצעה זו בטענה שאין זה עומד בשום יחס לגודל הנזק. השר השיב שאין ברשות הממשלה אמצעים אחרים. המשלחת החליטה שד״ר רפפורט יחזור לטרנופול וכותב הטורים האלה יסע ישר לוינה כדי למסור על המצב לוועד הלאומי היהודי, והוועד יפנה בענין זה אל הברון וסילקו, נציג הממשלה האוקראינית במערב אירופה. החלטה זו הוצאה לפועל, אולם השתדלויות הוועד הלאומי בוינה עלו בתוהו, מאחר שכעבור זמן־מה כבשו הפולנים את גליציה המזרחית ובקיץ הקץ על הממשלה האוקראינית שם.

טרנופול במלחמת־העולם הראשונה

מאת ש. אנסקי

העיר השניה בגדלה בגליציה המזרחית אחרי למברג היא טרנופול. היא גם אחת הערים העתיקות, עשירה במצבות היסטוריות, זכרונות, אנשי־שם, למדנים ומשכילים דגולים. בית־הכנסת הטרנופולאי הבנוי אבן הוא מבתי־הכנסת העתיקים והיפים ביותר בגליציה.

טרנופול כמעט ולא סבלה מהקרבות בהתקרב הצבא הרוסי. אין לראות בעיר רבעים שרופים ובתים הרוסים. כשהגעתי העירה עשתה עלי רושם של עיר שקטה למראית־עין אבל תוססת, רחובותיה שוקקים מעוברים־ושבים, כל בתי־העסק והחנויות פתוחים והמסחר בשוק ער. אולם משהסתכלתי מקרוב ראיתי כי בעיקרו מורכב הקהל ברחובות, בשוק ובתחנת־הרכבת מאנשי־צבא, אחים ואחיות רחמנים ורוסים סתם. מכל פינה מהדהדת השפה הרוסית. את האוכלוסיה האזרחית רואים רק מעט, וכמעט ולא נראה הקהל הבורגני והמשכיל, זה המלובש כרגיל בצורה „בעל־ביתית", ולפעמים אף בהידור וגנדרנות. העוברים־והשבים הנדירים מחוגי האינטליגנציה לבושים בגדים מרופטים, בלויים. הילוכם מהסס, מבע פניהם עצוב; שותקים הם וכאילו מפחדים. פניהם דלים, מעונים, קודרים; מבטיהם מהורהרים ועגומים. כמעט מעל לכל החנויות מתנוססים שלטים ברוסית משובשת ועל כל צעד ושעל נתקלים בשלטים: „חנות רוסית", „בית־מסחר רוסי" ואכן בחנויות יושבים רוסים בעלי פרצופים סלאביים מובהקים ולבושי חולצות. אלה הם ה„קופצי" (הסוחרים) שזרמו הנה מקאלוגה, טולה, מוסקבה ועירם רוסיות אחרות ועושים כאן, בעזרת האדמיניסטרציה, עסקים טובים. בתי־העסק והחנויות פתוחים, ואילו המסחר כמעט ואינו קיים. אין לראות אף חנות אחת למוצרי זהב, אף עסק אחד לסחורות־מותרות. המדפים בחנויות ריקים. בחלונות־הראוה נתגלגלו לבנים מאובקים או בקבוקי מי־תמרוקים שנשארו מזמנים שעברו. עיקר הסחורה בשוק הם מצרכי מזון: לחמניות, שומן־חזיר וסיגריות.

די היה לי לבלות יום אחד בטרנופול כדי לעמוד על מהלך־הרוחות בעיר הכבושה הזאת. לפני היתה עיר אירופית גדולה, בעל־תרבות, אלא שהיא חנוקה, כבולה וחדלת־אונים, כאילו מצצו ממנה את כל לשדה ונתנו לה למות ממחלתה הממארת לאט־לאט וללא עזרה. אותו הדבר ראיתי בכל הערים הגדולות ובעלות־התרבות בחבל הכבוש. כולן נראו בעיני כגוססות.

ראשית כל הכרתי את ועד־ההצלה המקומי, בטרנופול, כביתר המקומות, הורכב הוועד באופן מקרי ללא כל אישור מצד האוכלוסיה. בא־כוח ועד ההצלה מקיוב טרח למצוא בכל מקום את החשובים מבין הנשארים, את אלה שהיו ידועים בעיר, עסקנים לשעבר, חברי הקהילה. בדרך־כלל הזמין יחד אתם גם את הרב, אם נשאר בעיר. עם כל האנשים האלה דן על המצב בעיר, ויחד הקימו ועד שקיוב אישרה אותו אחר כך. אף כי רוב האינטליגנטים והעשירים יצאו יחד עם האוסטרים ומהנשארים נלקחו רבים כאנשי־ערובה, נמצאו בכל זאת בערים הגדולות כטרנופול וצ'ורטקוב כמה עסקנים משכילים שאפשר היה לצרף אותם לוועד־ההצלה ולארגן אתם את הפעולה לפי המתכונת המקובלת ביתר הערים.

לוועד הטרנופולאי נכנסו כמה מחברי הקהילה, אנשים חשובים ונכבדים, כגון פרופ' רוזנבוים, יצחק נאכט ומר טאובר. הי"ר היה מר טאובר, יהודי אדוק וסוחר אמיד. בנו, איש משכיל, היה פעיל בועד ועזר לו בעבודתו.

תקציב הוועד הטרנופולאי בחודש דצמבר עלה על עשרים אלף רובל, מעט פחות ממחצית התקציב של גליציה כולה, והמלים הראשונות שהופנו אלי היו שהסכום הוא קטן מדי ויש להגדילו במדה נכרת. כשהערתי, שאין זה, לפי דעתי, מן הצדק שטרנופול שנמצאים בה אנשים אמידים היכולים לעזור לנצרכים, תקבל את מחצית התקציב הכללי, השיב לי מר טאובר:

„מצויים אמנם בעיר אנשים ספורים, שיש להם איזשהו רכוש או שהם משתכרים, ואלה תורמים לנצרכים המקומיים שאיש אינו חש לעזרתם למעלה מיכלתם. הארגון ה„ז׳אָמסקי״ • והוועד הקיובי תומכים רק בפליטים, והם כרבבה בטרנופול. לכאן נמלטו מכל הכיוונים — מהעיירות ומהכפרים. נמצאים כאן פליטים ממקומות שעברו כבר לידי האוסטרים, ובעיקר אלה שחזרו מרוסיה ונאסר עליהם לחזור למקומות מגוריהם לשעבר: כאלף משפחות מרוֹהאָטין, כשש מאות משפחות מפודוולוצ׳יסקה, יחד נמצאים כאן פליטים מ־120 מקומות. תחילה עזר ה„ז׳אָמסקי״ לחמשת אלפים ושלוש מאות נפשות, הוא חילק ליטרה לחם למבוגר וחצי הליטרה לילד, שלוש חתיכות סוכר ליומיים, וכן מעט דיסה ושעועית. לאחר שהוציאו מתוך הרשימה את כל ה„מוכשרים לעבודה״ (שלאמיתו של דבר אינם יכולים להשיג עבודה בשום מקום) נשארו רק כשלושת אלפים וחמש מאות מקבלי עזרה וביניהם 1700 פליטים. החל מ־2 במאי עד סוף יולי עזר הוועד לא במצרכים כי אם במזומנים, 18 קופיקות לנפש, והדבר עלה לו 27 אלף רובל לחודש. הפליטים היו מרוצים מסידור זה, אולם הגובֶרנאטור אסר לתת עזרה במזומנים והארגון התחיל שוב לחלק מצרכי־מזון. עובדה היא שהוועד מוכרח כיום גם לתמוך ב„מוכשרים לעבודה״, ונוסף לזה הולך וגדל מספר הנצרכים. אנשים שלפני חצי שנה היו בעצמם בין התורמים נאלצים עכשיו לבקש עזרה, וכבר אזלו כל האמצעים. ישנם אצלנו בעלי־אחוזות, מיליונרים בעלי פקדונות גדולים בבנקים האוסטרריים, בעלי בתים ואחוזות בחבל הכיבוש, והם גוועים מרעב, ועלינו לארגן למענם קופת־מלווה. ומלבדם יש רבים הזקוקים לנעליים, בגדים, הסקה, דירה וכו׳.״

מובן שהוא צדק. עיקר העזרה שהוועד מגיש היא תזונה מוגברת לחולים, קשישים וילדים. הוא מחלק לחם לבן, ביצים, חלב ולפעמים בשר. חברי הוועד סברו כי יותר נוח לתמוך בכסף מאשר במצרכים וביקשוני שאשפיע על הוועד בקיוב שיסכים לכך. את עמדתם נימקו בזאת כי יותר קל לחלק כסף, כי הנתמכים לא יצטרכו להכות שעות ארוכות בתורים, אלא יוכלו לקבל את הכסף פעם לשבועיים. לא הסכמנו לדעתם, כי הרי אין כל ערובה שהנצרכים אמנם יקנו בכסף שיקבלו דווקא את המצרכים שמחלקים להם והמטרה לתת להם תזונה מוגברת לא תושג.

ביחוד התבלט המצב הטראגי של הילדים. במשך שמונה־עשר חדשי הכיבוש היו בתי־הספר סגורים, והילדים פרקו עול והתרוצצו ברחובות העיר יחפים, קרועים ובלויים; גופותיהם כחשו ופניהם הוריקו.

לאחר מאמצים רבים הצלחתי לשכנע את השלטונות שירשו „להתפלל״ עם הילדים, ובאמתלה זו אורגנו „חדרים״ שנשאו את השם „בתי־תפילה״. לחדרים אלה נרשמו כ־800 ילדים אלא שביקרו בהם רק כשמונים, כי היתר היו מחוסרי בגדים, או שבכלל נתפסו כל כך לחיי הרחוב שאי־אפשר היה לאלצם ללכת לחדר.

בשביל הילדות ארגן ה„ז׳אָמסקי״ מעון שבו נאספו 300 ילדות שרובן ניצלו מפריצות.

ראיתי ברחוב יהודים קשישים, בעלי פאות ארוכות, עומדים ומנקים את הרחוב, ערומים למחצה בכפור החזק.

„המצוקה בבגדים, והעיקר בנעליים, של הנלקחים לעבודות־כפיה ושל ילדי החדר היא איומה״ סיפר לי חבר הוועד שליווה אותי. „קודם לקחו לעבודות־כפיה חמש מאות או שש מאות איש ליום, אלא שבקיץ לא היה הדבר כל־כך נורא. היום לוקחים 100—120 איש ליום וגדול הצער לראותם. הם קופאים פשוט מקור.״

בתחילת יוני (1918) התקיים בטרנופול כינוס נציגי הקהילות היהודיות וועדי־ההצלה מגליציה. השתתפו בו גם נציגי ועד־ההצלה בקיוב. לצערי לא יכולתי להשתתף בכינוס הנ״ל ולא יכולתי אפילו להשיג אחר־כך ידיעות מדויקות על הרכבו, פעולותיו וההחלטות שנתקבלו על־ידו. שמעתי רק שהוא התנהל במצב־רוח מרומם, עבד באופן אינטנסיבי והתווה את הקווים לארגון־מחדש של פעולות העזרה על יסודות רציניים חדשים.

מהכינוס קיבלתי את המברק דלקמן:

„הכינוס הראשון של נציגי האוכלוסיה היהודית בגליציה ובוקובינה, המתקיים בטרנופול, מברך אותך כנציגה הראשון של יהדות רוסיה בגליציה, סניגורם הראשון של אחינו בזמנים קשים אלה. אתה היית הראשון שהידקת את הקשר בין יהודי רוסיה וגליציה ואישרת פעם נוספת את אחדות היהודים בעולם כולו. על עזרתך המוסרית שהושטת לנו, שלוחות לך ברכותינו הנלבבות ואיחולינו החמים.

חתומים: יו״ר הכינוס: גרינברג, ווייגפלד, קרוב.

מברק זה שהרגיש אותי מאוד היה פריסת־השלום האחרונה שהגיע אלי מאחינו בגליציה.

הכיבוש הרוסי בגליציה שהתחיל בשלטונו הקודר של הרודן הרוסי, בפרעות דמים בברודי ובלמברג, נסתיים בסערת המהפכה על־ידי צבא מתפרק ופראי בחורבן דמים בקאלושט ובטרנופול.

ובזאת בא הקץ לאפופיאה הנוראה של השלטון הרוסי במשך שלוש שנים בחבל הכיבוש, חורבן הדמים של מרכזי היהדות בפולין, גליציה ואוקראינה.

(מתוך הספר „חורבן גליציה״)

• השלטון העצמי המקומי.

משלטון אוסטרי לשלטון אוקראיני

מאת בן־ציון פט

כשנפטר הקיסר פרנץ יוסף וקארל ה־4 שעלה לכס המלוכה הכריז על מתן אוטונומיה לגליציה ועמי הקיסרות האוסטרו־הונגרית, ברור היה שהגיע הקץ לאיחוד העמים תחת כתר ההבסבורגים. השאלה היתה רק מתי תחול המהפכה.

אנו, הציונים ששרתנו בצבא האוסטרי מאז פרוץ המלחמה ב־1914, עמדנו בפני הבעיה: מה יהיה גורלו של המיעוט היהודי עם התפוררות הקיסרות? ביחוד מלאים חרדה היינו לגורל יהדות גליציה הנמצאת בין הפטיש והסדן בהתנגשות בין הפולנים והאוקראינים במלחמתם על השלטון. הייתי אז בפשמישל. באחד הימים התאספנו, כמה קצינים יהודים, בחדרי מלון „סיטי" לשם התיעצות — מה עלינו לעשות כדי להגן על יהודי העיר? החלטנו על הקמת הגנה. כאלפיים חיילים וקצינים יהודים שנמצאו או בעיר חולקו לפלוגות בהוראה ברורה, שבמקרה ויתרחש דבר־מה, על אנשי כל הפלוגות להתאסף במקום קבוע ולעמוד לפקודת המפקדה הראשית. הרכבה: הקפיטן קאיזר, הלויטננט הרצבאום, ואנכי.

ב־1 בנובמבר 1918 חל מפנה במצב. הקיסרות ההבס־בורגית נפלה. ואז התחיל המאבק של יהדות גליציה על קיומה.

ממערב גליציה הגיעונו ידיעות על מעשי השתוללות של חיילי הגנרל הפולני האלר, ועל התגוננותם האמיצה של צעירינו. הפלוגות בפשמישל עמדו במצב הכן; את המתרחש מעבר לנהר סאן לא ידענו.

ב־3 בנובמבר עזבתי את פשמישל ונסיתי להגיע לטרנופול, דבר שלא היה קל באותם הימים. אחרי טלטולים במשך שלושה ימים הצלחתי להגיע למחוז חפצי.

העיר היתה כמרקחה. בטרנופול רוכזו חיילי כל העמים שהוחזרו מאוקראינה, וקציני העמים השונים אספו את חייליהם כדי לשלחם חזרה לארצותיהם: אוסטרים, צ'כים, הונגארים, פולנים, סלובנים וסלובאקים, כולם עברו דרך טרנופול. גם הבחורים שלנו התחילו חוזרים לבתיהם.

בעיר שרר תהו ובוהו. התארגן אמנם איזה שלטון אוקראיני, אבל בין יהודי טרנופול שרר יאוש וחוסר־אונים. חסר היה בעיר כל ארגון של הגנה, והקמתו היתה חובתנו הראשונה. בהסכמת השלטונות הוקמה בדצמבר 1918 ההגנה, שבראשה עמד הקצין אברהם ליינברג ואני. השלטונות העניקו להגנה סמכות לאסור כל אזרח וכל איש צבא,

בן־ציון פט ואברהם ליינברג, מפקדי המיליציה היהודית
Ben-Zion Fett and Abraham Leinberg, Commanders of the Jewish Militia

וקצינים בכלל, שלא יצייתו לפקודותיה. כמו כן נמסר לידי ההגנה השיפוט בין היהודים והסמכות להטיל עונש מאסר עד חמישה ימים.

מפקדת ההגנה הכריזה על גיוס הנוער. וזה נוסח הכרוז שהודבק על הקירות בעיר:

קאמאנדא פון דער יודישער מיליץ.
אויפפאדערונג.
מיר פאדערען אויף אלע יודען וואס זענען געבוירען אין די יאהרען 1892—1900 זיך צי מעלדען בינעז 3 טעג בייַ דער קאמאנדא פון דער יידישער מיליץ, נאך אבלויף

המיליציה היהודית בטרנופול, 1919
Jewish Militia in Tarnopol, 1919

פון 3 טעג וועלען מיר ערהעבען, ווער עס איז דער אויספאָדערונג ניכט נאכגעקומען.
טאַרנאפאל, דעם 18 דעצעמבער 1918

דאס קאמאנדא פון דער יודישער מיליץ

התגייסו 800 איש. העיר חולקה לאזורים, בכל אזור שמרה פלוגה על הסדר ביום ובלילה. המיליציה קיבלה מטעם השלטונות רובים מספר וכדורים, ובקסרקטין מצאנו כמה רימוני יד ומכונת־יריה. המיליציה היתה מרוכזת בסמינריון בכיכר סוביאסקי.

עצם קיומה של המיליציה לא היה לרוחו של ההמון האוקראיני. פעם אף ניסה להתפרץ לבנין הסמינר, אך נסוג מפחד מכונת־היריה שעמדה בכניסה לבנין, ולידה משמר תמידי.

מפקדת המיליציה לא הסתפקה בשמירה על הסדר בחוץ. את עיקר תפקידה ראתה בהשלטת סדר מבפנים, הקמת גוף מנהלתי של הציבור היהודי בעיר. וכך נוסד הוועד הלאומי, שבראשו עמד ד״ר אלכסנדר רפפורט. בוועד היו מיוצגות כל שכבות האוכלוסיה בטרנופול. מטעם ההסתדרות הציונית השתתפו בוועד: ד״ר אלכסנדר רפפורט. ד״ר אברהם שוארצמאן, ד״ר שמטרלינג, ד״ר יעקב ליפה, ד״ר יונה אבענד, שמואל מרגולית, ודוד פרנס. מטעם האורתודוכסים: דוד לבוב, שמרלה אייכענבאום, חיים וולף מרכוס, וחיים אוקס. מטעם הסוציאליסטים: ד״ר זלאטקעס, הבלתי־תלויים: ד״ר בלמר.

הוועד הלאומי קיבל לידיו את ניהול הקהילה היהודית, דאג להחזקת המיליציה, שחבריה היו מגויסים גיוס מלא, והשליט סדר בכל שטחי החיים בעיר. גם יתר הארגונים בעיר, כגון: „יד חרוצים״, אגודת הסוחרים, „בר־כוכבא״, ההסתדרות הציונית על כל גווניה, חידשו פעולתם בעיר.

הציונים בוועד הלאומי שאפו לתת למוסד צביון דמוקראטי על־ידי עריכת בחירות כלליות דמוקראטיות. לאחר מפקד האוכלוסיה שנערך בעזרת המיליציה, נקבעו הבחירות לוועד הלאומי ל־3 במרץ 1919.

בעת ההכנות לבחירות, פרצו לילה אחד מהומות בעיר. בליל ה־15 בפברואר פרץ העירה ההמון האוקראיני והחל לשדוד חנויות, לנפץ שמשות ולהתנפל על הבתים. המיליציה נכנסה לקרב עם הפורעים והשתלטה על המצב. ההמון המתפרץ הורחק מהעיר. בזמן הקרב נפצעו אחדים, ביניהם יעקב פלאנר שנפצע קשה *.

הוועד הלאומי פנה לממשלת אוקראינה המערבית בתזכיר ביום 17 בפברואר 1919, בו הודגש כי „בתנאים כאלה לא רק הרכוש היהודי מופקר, אלא חיי כל היהודים נתונים לסכנה. אנו דורשים מהממשלה הגנה על החיים והרכוש, וקובעים כי מצד השלטון המקומי לא נעשה כל מאמץ למצוא את האשמים במהומות״.

משלחת מטעם הוועד הלאומי, ד״ר אלכסנדר רפפורט וד״ר חיים שמטרלינג, הופיעה לפני שר־הפנים ומסרה את התזכיר.

ד״ר מאקוך, שר הפנים, תלה את האשמה בקומוניסטים הנמצאים במספר גדול בטרנופול, הודיע על פסק־דין מוות נגד שלשה מהפורעים, וכן קבע שבין האשמים היו הפולני פיכורסקי ויהודי בשם לאפאיובקר. אשר ליהודי זה, נתברר לאחר מכן שהיה זה סטודנט מלבוב, בן 19, ולא היה לו כל חלק במהומות ה־15 בפברואר.

הממשלה האוקראינית הבטיחה ליהודים פיצויים על הנזקים, בצורת קרון־נפט שיימסר לטרנופול למכירה, ללא דמי הובלה ומכס. הוועד הלאומי לא קיבל מעולם את הסמוכים הללו (עיין: זכרונותיו של ד״ר ח. גלעד (שמטר־לינג) עמ׳ 162).

ב־3 במארס התקיימו, זו הפעם הראשונה, בחירות חפשיות

---

* יעקב פלאנר, חבר קבוצת שילה, מת בא״י בשנת 1944.

יחסיות לוועד הלאומי. הופיעו הרשימות דלקמן: ציונים, אורתודוכסים, סוציאליסטים יהודים, בלתי תלויים, סוחרים ובעלי־מלאכה („יד חרוצים"). הציונים השיגו רוב מוחלט בבחירות. ליו"ר הוועד הלאומי נבחר כותב השורות האלה. הקהילה אישרה תקנון חדש, מבוסס על עקרונות הציונות והדמוקרטיה.

לפני הוועד הלאומי עמדה בעית ארגון בתי־ספר, ביחוד לאחר שהשלטון האוקראיני תיכנן אוקראיניזציה של בתי־הספר התיכוניים, שתלמידיהם היו ברובם יהודים. הוועד הלאומי פנה לממשלה המרכזית בדרישה „לקיים את שפת הלימוד, לפחות במשך שנה, לפי תכנית הלימודים שהיתה נהוגה בגימנסיה האוסטרית".

במשך קיומו הספיק הוועד הלאומי להכניס סדרים חדשים בכל שטחי החיים, ולבצע פעולות חשובות, כגון:

רישום־לידות, שבזמן השלטון הפולני היה ענין פרטי, עבר לידי הוועד הלאומי והתנהל על־ידי מזכיר הוועד, המורה דוד קורנגרין.

אורגנה עזרה לנצרכים לחג הפסח.

חל שינוי יסודי בארגון הלימודים בבית־הספר פרל.

הוסדרה הספריה על־שם פרל.

הוטל איסור על סידור חופה וגירושין שלא בידי הרבנים המוסמכים של הוועד הלאומי.

נערכה פעולה מקיפה נגד הפוגרומים של חיילי פטלורה באוקראינה המזרחית. בתזכיר נדרשה ממשלת אוקראינה המערבית להפסיק את הפצת הכרוזים האנטישמיים על־ידי צבא פטלורה.

הועברה עזרה לנפגעי הפוגרום בפרוסקורוב.

נעשו סידורים חדשים בארגון הרבנות אחרי פטירת הרב הגאון ר' יוסלה באב"ד.

הוועד סייע למשרד הארצישראלי בהכשרת חלוצים.

אלה הם, בראשי פרקים, רק כמה מפעולות הוועד הלאומי, שהשתרעו על כל שטחי החיים היהודיים. יש לציין שחברי הוועד פעלו מתוך הרמוניה מלאה, למרות כל חילוקי־הדעות וניגודי ההשקפות הפוליטיות ביניהם.

תצוין בסקירה זו עוד פרשה אחת שהביאה כבוד ליהדות טרנופול והנוער שלה: עם התקרב הפולנים לטרנופול, בהילחמם נגד האוקראינים, עזבו את העיר יחד עם הצבא האוקראיני גם כמה מאות מאנשי המיליציה היהודית, והגיעו לאוקראינה המזרחית. יחידה יהודית זו הביאה ליהודי אוקראינה עידוד ועזרה, סדר ובטחון. בחמילניק, בבלטה, בז'יטומיר, בויניצה ובמקומות אחרים באוקראינה המזרחית, השתתפו אנשי טרנופול עם חברי ההגנה המקומית בקרבות נגד הפורעים של פטלורה, והצליחו להציל חיי יהודים רבים ורכוש יהודי. לא אחד מאנשי טרנופול הקריב את חייו בהגינו על אחיו מעברו השני של הגבול. ועל כך מעידים קברים הזרועים בערים שונות באוקראינה המזרחית. לא רק על יהדות טרנופול ידע נוער טרנופול להגן, אלא גם על האחים במקומות המרוחקים. החינוך הלאומי לא היה לשוא *.

* ר' מאמרו של מ. גוליגר ע' 173.

בימי השלטון האוקראיני

מאת א. ויסגלס

עם התפתחות הקיסרות האוסטרית בסוף אוקטובר 1918, נמצא חלק מגליציה שכלל את מחוז טרנופול, סביבות בוריסלאב, דרוהוביץ׳, עד לריימין התת־קרפאטית, ובגבול המגיע עד לאחר חירוב וכו׳; ומהצד השני, מעבר לנהר זברוץ׳ — תחת השלטון של „אוקראינה המערבית״ שבראשה עמד עורך־דין מלבוב ד״ר הולובוביץ. בראש האוכלוסיה היהודית עמד „הוועד הלאומי היהודי״.

הנוער היהודי ללא הבדל השתייכות מפלגתית, אולם בעיקר, הנוער הציוני שהשתתף במלחמת־העולם והגיע לקצינות ואף קיבל אותות־הצטיינות, הרגיש כי הקיץ הקץ על האנטישמיות שהעיקה עליו בצבא. עובדה היא, כי למרות שהחיילים היהודים הצטיינו במסירותם שררה בצבא האוסטרי אנטישמיות כמוסה.

אולם כל התקוות שהיהודים תלו בחילוף השלטון נתבדו חיש מהר. עם קום השלטון האוקראיני התגברה האנטישמיות עד לידי כך שגולד הצורך לארגן מיליציה מזוינת ומאורגנת שתגן על האוכלוסיה היהודית. הפולנים והרוסים ששרתו בצבא האוקראיני ליבו את האנטישמיות הרדומה בקרב האיכרים האוקראינים והסיתו אותם לפרעות והתנפלויות.

לאחר מפלתו בלבוב התלכד הצבא האוקראיני וניכרת היתה השתפרות היחסים בין האוקראינים והיהודים. בין היהודים רווחה אז הנטיה להצטרף לצבא האוקראיני. תעמולה בכיוון זה ניהלו האוקראינים שהיו חברים לנשק ליהודים בצבא האוסטרי.

באביב 1919 כבשו הפולנים את מחוז טרנופול, ושוב התחילו תעלולי הצבא הפולני. הנוער היהודי לא יכול להשלים עם יחס הבוז שגילו הפולנים כלפי האוכלוסיה היהודית, וכתגובה לכך גברה הנטיה להצטרף לצבא האוקראיני כדי להילחם יחד בפולנים.

כעבור כמה שבועות נסוג הצבא הפולני מטרנופול, והצבא האוקראיני חזר. היהודים התגייסו אז בהמוניהם לצבא האוקראיני. באותה התקופה קם בטרנופול ועד מיוחד בראשותו של הקצין ליינברג שאירגן פלוגת מחץ יהודית טרנופולית (Probojewyj, Żydivskij Tarnopolskyj Kuriń) פלוגה זו מנתה 700—800 איש בערך. בתקופת ארגון הפלוגות שוב נסוגו האוקראינים ואתם יחד גם היחידות האוקראיניות.

הפלוגה השתתפה בכמה קרבות מוצלחים ליד סקאלאט, סאטאנוב והוסיאטין. יחידת פרשים בראשותו של יעקב פלאנר, שמנתה כששים איש, היתה פעילה בקרבות אלה „וחיפתה״ יחד עם שתי פלוגות על נסיגתו של הקורפוס הראשון של גנרל טארנאבסקי. הצבא האוקראיני מנה שלושה קורפוסים.

לאחר שהיחידה היהודית עברה את הזברוץ׳ נשתנה המצב ופגה ההתלהבות בשורותיה. התברר שהאוקראינים נלחמו עכשיו יחד עם פטליורה ועם המורדים, והיהודים ראו כחובתם להגן על האוכלוסיה היהודית מפני הפורעים האוקריינים. התערבות הפלוגה היהודית מנעה לא פעם פרעות (ז׳יטומיר, ברדיצ׳וב ויניצה, אוהנוב וכו׳ *). במדה רבה עזרו לפעולה זו המקשרים המקומיים. היחידות שלנו הועמדו במקומות מתאימים, ובשעת־חירום לא היססנו לחצות את שדה הקרב כדי לקצר את הדרך. האוקראינים התיחסו אלינו כאל אנשי בריתם.

על הצבא האוקראיני עברו תקופות שונות. פעם נלחם לצדו של פטליורה ופעם נגדו, פעם נגד הצבא האדום וכעבור זמן שוב אתו יחד. חלק אחד מצבא זה הצטרף בסופו של דבר לצבא האדום ונקרא בשם „צ׳ורנא״ (Czerwina Ukraińska Hełycka Armia) מתנגדי הבולשביקים נלחמו נגד הצבא האדום כאשר נכנס לגליציה.

לא מעטים מהחיילים היהודים נפלו על שדה־הקרב באוקראינה בהגינם על האוכלוסיה היהודית, אחדים נהרגו מהמארב ואחדים בשעת הגיוסים בכוח של הנוער היהודי באוקראינה לפלוגתנו.

---

* ר׳ מאמרו של מ. גוליגר עמ׳ 175.

זכרונות של חייל יהודי־אוקראיני

מאת משה גוליגר (ניו־יורק)

א. הבטליון היהודי־אוקראיני

משחרבה היהדות האירופית, קיבל כל פרט זעיר שנשאר לנו ממנה, ערך של שריד־קודש הראוי לשמירה. ומאחר שהבטליון האוקראיני־היהודי היה בעיקרו יליד טרנופול והציונות הטרנופולית, שבינה ובין האוקראינים שבגליציה המזרחית שררו במשך זמן מסוים יחסים של ידידות ושיתוף־פעולה פוליטי, הרי זכאים הם אותם זכרונות הבטליון, שתוכן יהודי להם, להרשם על דפי הספר המוקדש לזכרון טרנופול היהודית.

הבטליון האוקראיני־היהודי צורף לחיל פֶּטליורה קודם שהלה נהפך לאויב גלוי של יהודי אוקראינה. לבטליון היה תפקיד של יחידת־מחץ. אחת המטרות הראשיות, שהציגה לה מפקדה זו מראשית הווסדה, היתה: לסייע ליהודים באוקראינה עד כמה שידה מגעת. אבל זו היתה משימה קשה מאד לעומת כוחות האיבה האדירים שעמדו כנגדה: מצד זה — מסורת קצרה של חברים למלחמה פוליטית מימי אוסטריה הקיסרית, שליכודם העיקרי היה מונח בהתנגדותם המשותפת לפוליטיקה החמסנית של הפולנים בגליציה, ומהצד השני — צבאות פֶּטליורה המרובים — שהשם כנופיות הולם אותם יותר מן השם צבא — בעלי המסורת הישנה של חמלניצקי, גונטה וזיליאנזיאק, המשולהבת כעת מחדש ע"י הצארזים הגוסס. ובחיל פֶּטליורה זה אין אנחנו, הבטליון כי אם חלק קטן מאוד...

אכן, אפשר להתפלא על אותו המעט, שהצליח הבטליון לעשות לטובת היהודים באוקראינה.

ב. הצלת העיר היהודית ברדיטשוב

שלהי יולי 1919. הבטליון שלנו נמצא בקוזיאטין, התחנה הגדולה שבקו מסילת־הברזל ז'מרינקה־קיוב. מכאן הוליכה מסילה צדדית לברדיטשוב. באוויר פרחו שמועות מסמרות־שער. לאחר שהתיר פֶּטליורה לצבאו לעשות נקמות ביהודים על תמכם בצבא האדום, נעשה כל כיבוש, שכבשה כנופיה פֶּטלורית מידי הצבא האדום, שם נרדף עם פוגרום ביהודים. עשרות רבות של קהילות יהודיות בעיירות פודוליה, וולהלין ואוקראינה נימחו אז כליל מעל פני האדמה, ובראש כולן יצא „שם עולם" לפרוסקורוב על־ידי הטבח הגדול, שבו קיפחו את חייהם ששת אלפים יהודים ביום אחד, בשנת 15 בפברואר 1919.

חששנו לעיר הגדולה ברדיטשוב, שכמעט כולה יהודים, שלא יעבור עליה גורל פרוסקורוב, כי ידענו שלפי התכנית הצבאית הולך כעת צבא פֶּטליורה וקרב אל ברדיטשוב, הנתונה עדיין בידי הבולשוויקים. למזלנו לא היינו רחוקים מן העיר, כי ברכבת אפשר היה להגיע לשם מקוזיאטין בנסיעה של שעות מספר. ושיחק לנו המזל עוד, שהאַטמן פֶּטליורה צריך היה לעבור דרך קוזיאטין. לפיכך החליטה מפקדת הבטליון לשלוח אליו משלחת מאתנו, ולבקשו לתת פקודה, שהבטליון שלנו יעלה על ברדיטשוב לכבשה מידי הבולשוויקים ולהיכנס לתוכה בראשונה, כדי למנוע פוגרום ודאי ביהודי העיר.

המשלחת היתה מורכבת משלושה קצינים: ליימברג, מפקד הבטליון, פנחס („פיניאלע") שפירא־דיאמנט, קצין בדרגת אוברלייטננט, אחד הפיקחים שבנו, ואנכי, שעל יסוד כמה סימסטרים של מדיצינה מילאתי — ולא בלי הצלחה — שירות של „דוקטור" בבטליון.

בליל אוגוסט אחד קריר יצאה המשלחת שלנו לבית הנתיבות בקוזיאטין, ושם חכינו זמן רב עד שבאה הרכבת המיוחדת של האַטמן פֶּטליורה. קרוב לחצות הלילה קבל אותנו האַטמן בקרון המיוחד שלו. פֶּטליורה התייחס אלינו באופן אדיב מאוד, אפילו לאחר שאמרנו לו גלויות, כי אנו רוצים להכנס ראשונה לברדיטשוב, כדי למנוע פוגרום ביהודי העיר. הוא לא רצה להודות שהוא מתיר פוגרומים ביהודים, אבל המפקדה הראשית — אמר —

מחוייבת היתה לעמוד בדיבורה ולהרשות לפלוגות הצבא הראשונות שכבשו עיר, להיות שליטים בה במשך שעות מספר. הוא הודה, כי היו מקרים שחיילים שתו לשכרה ושדדו „קצת" — אבל דברים כאלה אי־אפשר למנוע. על זה השיבונו לו, כי אנחנו נמנע זאת, אם הוא יתן לנו רשות לכך. לאחר שהצהיר לפנינו, כי אין שום טינה בלבו על היהודים, אלא שקשה לו לפקח על רגשותיהם של חיילים פראים, שלמדו בימי הצארים לשנוא את היהודי — נתן לנו את הרשות שביקשנו ולחץ את ידו של כל אחד מאתנו.

יצאנו משם מלאי שמחה והבאנו את הבשורה לחבריה. בלי שהיות כל שהן נכנס הבטליון אל קרונות הרכבת, ובמהירות האפשרית עברנו את הדרך לברדיטשוב, מלאים חששות „פן יקדמנו אחר"...

כשהגענו לשם נוכחנו לדעת, כי לא פחד שוא פחדנו, והחפזון שלנו היה לו על מה שיסמוך. האווירה כבר היתה מחרשלת. בבית־הנתיבות הברדיטשובי, המרוחק כמה קילומטרים מן העיר, ומסביב לו, כבר נקבצו ובאו להקות העורבים הנכונים לעוט על הפגרים... מאות רבות של „חלופים" ו„חלופקות", (איכרים ואיכרות) מכפרי הסביבה שבידיהם שקים ריקים גדולים ישבו, שכבו והסתובבו בבית־הנתיבות ובשדה שמסביב לו, מצפים בכליון־עיניים לקראת בואם של ה„ריזונים", שוחטי היהודים, לעזור להם בשחיטה ובביזה.

כשיצאנו מקרונות הרכבת קמה תנועה של שמחה ביניהם. מדינו הצבאיים הטעו אותם. אבל מיד בהתאספם סביבינו התאכזבו מרה: הם קיבלו פקודה למהר ולעזוב את העיר ולחזור לכפריהם. וכאשר לא רצו לציית ונשארו במקומם רוטנים ומקללים, יצאו כמה חיילים, ובראשם הקצין יעקב („קובא") פ ל א נ ר, האגרופן הגיבור שבנו, רוכב על סוסו, וגרשו את הסרבנים ב„נהאייקות" (מגלבים) שבידיהם.

הבטליון הסתדר במערך מפואר ונכנס אל העיר. הרחובות היו שוממים. לא נראתה נפש חיה. התקדמנו בזהירות, בחשבנו כי האויב מסתתר בפנים העיר, בעמדות שהקים לו מקודם. בשורה הראשונה צעדנו אנחנו, הקצינים היהודים, מקודם. דפקנו על התריסים המוגפים של החלונות ועל השערים הסגורים, וקראנו בקול גדול באידיש, שאנחנו יהודים ושיפתחו לנו. אבל אין עונה ואין פותח. היהודים הנפחדים חשבו, שזה מעשה ערמה של כנופיות הרוצחים; הלא אפשר שיש ביניהם גם דוברי אידיש.

על היריות שירינו באוויר לא באה כל תגובה מצד האויב. ואז, כדי לשכנע את היהודים מי אנחנו, החילונו לשיר את „התקוה". מיד נפתחו ברעש תריסים ושערים וחלונות, ואנשים ונשים למאות ולאלפים פרצו אל הרחובות בקריאות גיל ובדמעות עיניים. שפעות פרחים נזרקו עלינו.

היהודים סיפרו לנו, כי הבולשוויקים עזבו את ברדיטשוב, מפני חיילות דניקין, הצועדים לקראתם מעבר לדניפר, כי חששו שלא יילכדו במלכודת.

כך מנע הבטליון האוקראיני־היהודי שלנו פוגרום ודאי בברדיטשוב.

נשארנו בעיר כחודש ימים ומשם עלינו על קיוב.

ג. „מופרים"...

שלהי אוגוסט 1919. כבר בימים הראשונים בברדיטשוב נוכחנו לדעת, מה רב הכיעור — וביחוד המפלגתי — שהצטבר בשכבות ידועות של העם. מי שהיתה בלבו איזו טינה על חברו, בא אל המפקדה הראשית של צבא־פטליורה, שנכנס לברדיטשוב זמן מה אחרינו, והעליל על חברו שהוא קומוניסט. המפקדה האוקראינית היתה שולחת את הנאשמים בלי חקירות רבות לעיר ויניצה, ושם הוצאו מיד להורג.

באחד הלילות, זמן מועט קודם שיצאנו מברדיטשוב, כשעה לאחר חצות, כשישנתי בחדרי שברחוב מאכנוב־סקאיה, העירתני משנתי משלחת של יהודי ברדיטשוב. „שונאים", סיפרה המשלחת, הלשינו על המדריכים של „החלוץ" ושל „השומר" שהם קומוניסטים, והראיה: שהם עובדים במשך כל ימי הקיץ יחד עם עוד כשלושים בחורים בעבודת שדה ומחלקים ביניהם את הרווחים... אפשר יש לך סימן מובהק לקומוניזם יותר מזה? הצעירים הציונים הללו היו פשוט ב„הכשרה" והתכוננו לעלות לארץ־ישראל. יהודי ברדיטשוב, שהבטליון האוקראיני־היהודי היה להם כנקודת אור באפלה, מיהרו אל „הדוקטור" היהודי, שישתדל להציל את חיי הצעירים.

לאשרנו הייתי בידידות עם מפקד צבא־פטליורה החונה בברדיטשוב, שגם הוא גר ברחוב מאכנובסקאיה, מול דירתי. מיהרתי אליו, אך לא מצאתיו בדירתו, כי הוא נמצא אז בנשף של שמחה, שעשו „פני" העיר לכבוד השליטים החדשים.

רצתי לבית המשתה ומצאתיו. כאשר שכנעתי אותו, כי שני הצעירים לא קומוניסטים הם, אלא להיפך, ציונים, והם שייכים לאותה ההסתדרות עצמה שגם אני שייך אליה, נתן לי פקודה בכתב לשחרר מיד את שני הצעירים. בשלוש בערך לפנות בוקר באתי למקום מעצרם, אך שני „הפושעים" כבר נמצאו בדרך לוויניצה. מעתה לא נשארה אלא דרך זו: הוריהם של הצעירים יהמרו להביא את הפקודה לוויניצה. אבל הנסיעה לשם מברדיטשוב היתה אז בחזקת סכנה ליהודים. ולכן הוחלט, שאני אקח עגלה מן המחלקה הסניטרית שלי ואשלח בה את היהודים לוויניצה.

כשפניתי למפקד שלנו, החבר ליימברג, בדבר רשיון

לכך, ענני שהדבר בלתי אפשרי, כי ממש ברגע זה קיבל פקודה לעזוב את ברדיטשוב ולעלות על קיוב. אז אמרתי לו שישכח את בקשתי, הושבתי את היהודים בעגלה, לקחתי עמי חייל עם רובה, כאילו מוביל אני אסירים לוויניצה, עזבתי את ברדיטשוב בלי רשיון מפקדי, ליימברג, ונסענו בעגלה עד תחנת קוזיאטין, ומשם ברכבת לוויניצה. כשחזרתי לברדיטשוב לא מצאתי עוד את הבטליון, אבל אנשי עם הסוסים חיכו לי שם. יומיים לאחר כך מצאתי את הבטליון ביער שוויאטושין, בשעה שעשה הכנות להפסיק את חניית הנופש שלו ולהמשיך בדרכו לקיוב. שני הצעירים נשארו בחיים, אולם בשעה שהשגנום כבר היו בעלי מום, כי הפראים שתפסום ניקבו בינתיים את אזניהם, והם נשארו חרשים לכל ימי חייהם.

ד. שריד־קודש מהעיר היהודית

ספרון עברי, שריד קדוש, נשאר בידי — זכר לעיר ברדיטשוב שזכתה להצלה בימי השואה „הקטנה", האוקראי־נית, אבל, הה, כמוה ככל היהדות האירופית לא נמצא לה גואל אחר־כך, בימי השואה הגדולה, הגרמנית. הספר בא לידי בדרך לא רגילה, אופיינית לברדיטשוב של אותו הזמן. אחר־כך אבד ממני וחזר לידי באורח־פלא — גם הוא אופייני לאותו הזמן. וראוי הדבר לספרו.

עוד הידהדו באזנינו השמועות המשמחות לב, שהיינו שומעים בעירנו טרנופול בימי הדכאון של ראשית המלחמה העולמית הראשונה. השמועות הללו, שבאו מרוסיה, סיפרו על העזרה (ראש מארגניה היה ש. אנ־סקי) החמרית והמוסרית, המפליאה בגודל ממדיה ובמסירותה, שהגישו יהודי רוסיה לעשרות אלפי אחיהם היהודים מגליציה שגורשו בידי הצבא הצארי לפנים רוסיה ועברו דרך העיירות היהודיות בפודוליה ובוולהלין *. באורח טבעי צץ איפוא הרעיון של תגמול, כאשר נהפך הגלגל על אחינו האומללים באוקראינה, ואנחנו, יהודים מטרנופול הגליציאית, היינו פתאום לבעלי יכולת... כך היתה המשימה, לעשות טובות פרטיות לאחים יהודים בכל מקום שתמצא ידינו, לאחת המטרות הראשיות שהציג הבטליון היהודי לנגד עיניו.

בברדיטשוב התאכסנו בבתי יהודים פרטיים. לחברי הטוב לייבצי לרר, לייטנט בבטליון שלנו, היה חדר אצל אחד המורים שב„גמנסיה שוורצמאן", ושמו חיים זיסקינד. הוא היה אחיו של הרב מטשודנוב. (בנו של רב זה, שעיברת עוד בימים ההם את שם משפחתו זיסקינד לשם מתוק, היה אחד המורים החשובים אצלנו בטרנופול). חיים זיסקינד היה כותב ב„הצפירה" ובשאר עתונים עברים בשם המוסווה חז"ק.

זמן רב ביליתי בחברת האיש המעניין הזה, שהיה מדוכא ושבור לב, כי בנו ובתו הצעירים לימים ברחו עם

הבולשוויקים, קודם שנכנס הבטליון שלנו לעיר. את זאת לא סיפר לי אלא לאחר שהתידדנו יפה. הוא ואשתו חיו בחוסר כל, ושמחתי כאשר יכולתי לעמוד להם בשעת דחקם. אולם כדי שלא לביישו במתנת חנם, הייתי קונה אצלו ספרים — לטובתו הוא. בין אלה נתן לי במתנה ספר עברי קטן ושמו „רות", והוא שיר סיפורי על „קורות אלימלך ומשפחתו", מעת מענדל בר"מ בוימגארטען, וינה תרכ"ה. ערכו הספרותי של הספר הוא אפס. אבל עלי היה חביב מפני שורות ההקדשה המעטות, שכתב עליו חיים זיסקינד בלב רועד וביד רועדת — באותה עיר ובאותו זמן... את הספרים, שקניתי אצלו ואצל סופרים אחרים באוקראינה, השארתי אחר־כך אצל אחד ממכרי בפרוסקורוב, שיהיו מונחים אצלו עד שאדרשם.

נגמרה המלחמה וגורלי הביאני לאמריקה. בשנת 1936, שבע־עשרה שנה לאחר פרשת ברדיטשוב, כאשר ביקרתי בעיר מולדתי טרנופול, הזמינני ידיד נעורים, המורה העברי צבי גרינשפאן, לבקר אצלו בליל־שבת הראשון לשהותי בעיר. הוא ורעיתו (ממשפחת שיצר בטרנופול) הכינו לי אפתעה לא־רגילה בביתם. בעל הבית הושיט לי ספר קטן שהוציא מספריתו, ואמר: „הכר נא"... הכרתי את הספרון הנ"ל, שהשארתיו בשעתו עם יתר ספרי בפרוסקורוב. גרינשפאן קנהו לפני כמה וכמה שנים בטרנופול אצל מוכר סחבות וניירות ישנים בשוק. כזכור היה גם פוגרום שני בפרוסקורוב, בסוף שנת 1919...

וזה אשר קראתי על הדף הראשון — בדמע:

„ספרי זה אני נותן במתנה לחביבי מר משה גאליגאר נ"י ברגע הראשון להתודעותו אלי בתור איש יהודי מדבר עברית צחה, בהיותו בביתי בשעת צרה ומצוקה ועיני זולגות דמעות. וכאשר נודע לי בשמו העברי חפצתי לנפול על צואריו ולבכות, אבל מלים נעתקו מפי ולשוני לחכי דבקה. גם מגור ופחד (לזכרון בני שיצאו — ואינם) גם שמחה ותקוה תקפוני יחד ואאלם דומיה, ורק את ספרי זה לקחתי ונתתי לו לזכרון — לבי דופק כהולם פעם ועטי בידי תרעד, מחי מבלבל ורעיוני מטמטם — לכן סלח לי כי דברי לעו — הלואי יעבר זעם ואתה תהי' שוכן כבוד בעירך מאשר ומצלח אז — אשביעך יקירי — שתדרש לשכני בלב שמח והנני מכבדך

ח. זיסקינד (חז"ק)

(מעתיק משלי קרילוב מרוסית לעברית)

ברדיטשוב, עש"ק פרשת „ראה אנכי נותן לפניכם את הברכה" „עטר"ת" **.

---

* ר' ש. אנסקי, בספר זה עמ' 163 וכו'.

** תאריך זה מתאים ליום כ"ו באב תרע"ט, 22 באוגוסט 1919.

התנועה הציונית בשנים 1919—1939

מאת ד"ר צבי פרנס

א

בעקבות מלחמת־העולם הראשונה חלו שנויים ניכרים בחיי טרנופול. בשנים 1919—1921, בשעה שמדינות המערב נהנו כבר מברכת השלום, התנהל מאבק קשה על בעלות אדמת פודוליה השמנה בין האוקראינים והפולנים, וגם רוסיה, שהתלבטה אז בחבלי המהפכה, לא ויתרה עליו.

האוכלוסיה היהודית נתונה היתה במצב של דכאון ופחד. הידיעות המחרידות על הפרעות בפרוסקורוב ולבוב הקרובות, וימי החרדה שעברו עליה בפברואר 1919, הטביעו את חותמם על מצב הרוחות. הפרנסה היתה דחוקה, האימון בממשלה ובמטבע — מעורער, והעתיד מעורפל. ליהודים הוענקו אמנם על־ידי הממשלה האוקראינית הזמנית זכויות של אוטונומיה תרבותית, והם עשו מאמצים כדי להגשימן בחיים, אולם במצב חוסר הבטחון ששרר אז, לא היה לבם אל כל אלה.

רק במקום אחד בטרנופול, ברחוב מיצקביץ', ששם שכנו „בר־כוכבא" „הזקן" ו„גדעון" „הצעיר", תססו החיים. שני הארגונים הללו נתמזגו לארגון אחד. הניגודים וחילוקי הדעות שהפרידו בין האחים בשנים 1912—1914 אבד עליהם הכלה, ומשימות חדשות שהזמן גרמן איחדו אותם.

המשימה הראשונה במעלה היתה להדק את הקשר שניתק בגלל המלחמה עם יהדות העולם בכלל, והתנועה הציונית בפרט. עתונים מחוץ־לארץ לא הגיעו כמעט כל הזמן. הידיעות על המתרחש בארץ־ישראל, על האכזוטיבה החדשה, על האנשים החדשים שלידיהם עברה ההנהלה, היו זעומות ומקריות. נקודת־הכובד נעתקה בינתיים לארצות־הברית ולאנגליה. שם נמצאו המרכזים הפוליטיים שעיצבו את דמות התנועה והיתוו את קוי המדיניות הבין־לאומית של התנועה.

משנתחדש המגע עם המערב נכנסה מעין רוח חיים בשורות התנועה הציונית ובהמוני היהודים. ביוזמת ד"ר צבי פרנס הוקם בטרנופול „משרד העליה" ששם לו למטרה להכשיר בני נוער ומבוגרים לעליה. נרכשו כמה גנים בתוך העיר (היציאה אל חוץ לעיר היתה אז בחזקת סכנה), נשכרו אגרונומים והושגו המכשירים הדרושים לגננות. ההיענות היתה רבה, וכעבור זמן קצר צעדו יום־יום לעבודה קבוצות צעירים ומבוגרים — ביניהם חברי „בר־כוכבא" במספר ניכר — מעדרים על שכמם ושירים בפיהם.

תנועה זו עודדה את הרוחות המדוכאות. ברם לא לזמן רב, כי בינתיים התקרבה חזית המלחמה לטרנופול, ופעמיים במשך שבועות מספר עברה העיר מידי האוקראינים לידי הפולנים, עד שלבסוף צורפה טרנופול וכל חבלה לפולין הקמה לתחיה, וחלום האוקראינים על ממלכה עצמאית נגוז.

ד"ר אהרן אבלס, מטיף הקהילה, מספיד את קרבנות המלחמה
Dr. Aharon Abeles, the Community Preacher, eulogizes the martyrs over the common tomb

המעבר למציאות החדשה שיתק את יזמת „בר־כוכבא" לחדשים. חלק מאנשי „בר־כוכבא" נמצא בבטליון האוקראיני, הוועד הלאומי התפרק*. אולם לאט לאט התחיל המצב להתבהר, ובחדשים אוגוסט—ספטמבר כבר היה קיים קשר הדוק עם המרכז היהודי שקם לתחיה בלבוב ועם הבירה וארשה. העתונים התחילו להגיע, ובעיקר ה„חווילה" מלבוב, ונתהדק המגע עם ההסתדרות הציונית ועם מנהיגה ד"ר גרשון ציפר. ושוב היתה זאת „בר־כוכבא" שנטלה לידיה, כפי

* ראה מאמרו של ב. צ. פט: משלטון אוסטרי לשלטון אוקראיני, עמ' 167.

המסורת, את הגה התנועה הציונית בעיר וסביבתה.

מעבר השלטון לידי הפולנים עודד מחדש את חוגי המתבוללים, שהיו די חזקים לפני המלחמה, ואת האדוקים, בעלי־בריתם מאז ומתמיד. שוב הועמדו קומיסרים מטעם הממשלה בראש הקהילה והעיריה, ולמועצות שהורכבו מממונים לא ניתנה לציונים דריסת־רגל. אגב, מאז התפטרותו של היושב־ראש הנבחר האחרון בקהילה, ה„פרזידנט" שיץ, בשנת 1910 עמדו בראש הקהילה רק קומיסרים מטעם השלטונות. שנים מספר לפני מלחמת העולם הראשונה נעשה אמנם נסיון לקיים בחירות אולם לאחר שהציונים זכו בשני נציגים (לנדוי ומרגלית) נפסלו הבחירות.

ראשות הקהילה היתה בידי ד"ר יוסף פרנס מטעם המתבוללים, ובראש הנהלת העיריה עמד ד"ר יוסף ווייסניכט. אליהם הצטרפו מורי בתי־הספר והפקידים, כגון ד"ר היילפרין, מוסלר, וכעבור זמן גוטפריד, ומטעם האינט־ליגנציה הבלתי־תלויה — ד"ר מנטל, ד"ר פיילס, ד"ר פישר וכמה גרורים מבין הסוחרים וחוגי האדוקים עם דוד לבוב ומשה רוזנר בראשם. הודות לעמדתם הרשמית, כמנהיגי הקהילה, קיבלו המתבוללים לידיהם את הכספים שנועדו למטרות סעד ושיקום מ„איקא" ו„ג'וינט", ודבר זה חיזק את מעמדם והשפעתם בעיר.

בתנאים החדשים האלה התנהלו הפעולות של „בר־כוכבא" בעיקר בשטח הארגוני. ראשית כל אורגנה הפעולה למען „הקרן הקיימת" שנהפכה בזמן קצר למוסד עממי חביב על ההמונים. „הקופסה הכחולה" לא נעדרה כמעט משום בית יהודי וחנות יהודית. אחר־כך בא תור „קרן היסוד". הפעולה הראשונה למען „קרן היסוד" היתה להפגנה גדולה של אהבת הארץ והזיקה לרעיון הציוני המודרני. בהטעמה יתירה בא דבר זה לביטוי בשעת הפעולה לאיסוף תכשיטי־זהב, שבראשה עמד יעקל ברטפלד. נדבנותו שימשה דוגמה, וההיענות היתה גדולה. לא היה כמעט בית שלא תרם את חלקו לאוצר היהודי.

האספות שנתכנסו לרגל מאורעות שונים בעלי משמעות ציונית, המו מאדם. רושם בל־ישכח השאירה ההפגנה העצומה לאחר היוודע החלטות סן־רמו. היה ברור וגלוי לכל שהרעיון הציוני כבש את לבות ההמונים, והשפעת המתבוללים והאדוקים, אף כי נהנו עוד מתמיכת השלטונות, אבד עליהם הכלח.

המטה הכללי של התנועה נמצא אז ב„בר־כוכבא", בכיכר סובייסקי 5. החוקה הבלתי־כתובה של החיים הציוניים בטרנופול, וכעבור זמן־מה גם של החיים היהודיים הכלליים בעיר, קבעה שכל הבעיות העיקריות של התנועה הציונית — ומשעברה אחר־כך לידיה המנהיגות ביתר שטחי החיים הציבוריים, גם הבעיות המדיניות והמקומיות — נידונו

תחילה בישיבות ה„אלטער־הערערן־פארבאנד", של „בר־כוכבא", ורק אחר־כך הועברו לדיון הוועד המקומי של

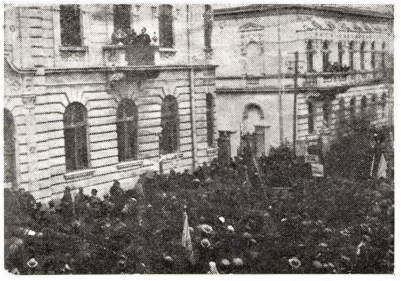

הפגנה בזמן מלחמת פולין—רוסיה (1920)
A Demonstration during the Polish-Russian War (1920)

ההסתדרות הציונית הכללית. ב־אה"פ התארגנו פעילי האינטליגנציה הציונית, שהיוו כבר אז את הרוב בקרב האינטליגנציה המקומית. רק לעתים רחוקות חלק הוועד המקומי על ההחלטות של ה־אה"פ. מובן, שה־אה"פ התחשב במהלך הרוחות בקרב האוכלוסיה היהודית, ומכאן גם נבעה האוטוריטה שלו. החלטות ה־אה"פ זקוקות היו לאישור הקונוונט, ופירוש הדבר היה שכמה עשרות צעירים ממושמעים עמדו נכונים להוציאן לפועל.

בראש ה־אה"פ וההסתדרות עמד בתקופה זו ד"ר צבי פרנס. עדיין לא היו אז אותם חילוקי־הדעות המעמיקים שעמדו לפלג בעתיד את התנועה לזרמים שונים. „התאחדות" ו„מזרחי" עדיין ישבו עם „בר־כוכבא" בכפיפה אחת. מארץ־ישראל טרם הגיעו הנטיות לפילוג, ובעיות הגלות עדיין לא הפרידו בינינו.

רק תנועה אחת, תנועת „השומר הצעיר", עוררה דאגות מסוימות בקיצוניותה, שבאה לה בהשפעת המהפכה הרוסית. בחוגי „בר־כוכבא" בשל אפוא הרעיון להקים תנועות־נוער חדשות, אולם עוד לפני שרעיון זה הוגשם, נוסדה על־ידי „בר־כוכבא" מכינה שמטרתה היתה לחנך את הנוער ברוח הארגון הקשיש.

הרפתקת פילסודסקי בקיוב, בשנת 1920, חזרה וערבבה את החיים שהתחילו להתגבש, וצורות חדשות באו על התנועה ועל התושבים. הדאגה הראשונה היתה להציל את הנוער שהתכונן לעליה. הודות למפעל עממי שהכניס סכומים ניכרים נתאפשר ארגון העליה. המשלוחים הגדולים של בגדים חולקו לזקוקים להם, בראש וראשונה לעולים. כך יצאה הקבוצה הראשונה של הנוער הטרנופולאי וביניהם חברי „בר־כוכבא" רבים, בדרכם ארצה.

חשיבות גדולה נודעה ל„בר־כוכבא" בוועידה הארצית

הראשונה שהתקיימה בלבוב עם גמר המלחמה בין פולין ורוסיה. כאן הוחזו קוי הפעולה של התנועה בגליציה וניתנה האפשרות לבוא במגע ישיר עם מעצביה. ועידה זו היוותה מפנה בתולדות התנועה, שנהפכה למנהיגה המוסמכת של היהודים בכל מחוז טרנופול.

משלחת גדולה, מורכבת ברובה מחברי „בר־כוכבא", השתתפה בוועידה מטעם טרנופול. ד"ר צבי פרנס נבחר לחבר הוועד הארצי של המפלגה. מאז עמדה התנועה הציונית בטרנופול בקשר הדוק עם הנהלת המפלגה. התחילה תקופה חדשה. המשלחת חזרה לטרנופול חדורה הרגשה חזקה שאכן הגיעו זמנים כתיקונם, החיים נכנסו למסלולם, וסוף־סוף הגיע הזמן שכל אחד ואחד יוכל להתמסר לעניניו הוא וגם לתת את ידו להקמת התנועה על יסודות מוצקים.

המטרה הראשונה שהעמידה לעצמה התנועה הציונית היתה דחיקת המתבוללים מעמדותיהם שתפסו שלא בצדק, כי הרי דעת הקהל היתה נגדם. התנועה שאפה לקבל לידיה את מלוא ההשפעה על העם ולחנכו ברוח הרעיון הלאומי. היות והעמדות הפוליטיות היו תלויות בחסדם של השלטונות הפולנים, ואלה תמכו במתבוללים, לא נשאר אלא לעשות מאמצים כדי להשתלט על המוסדות התלויים בדעת הציבור. הוקם מוסד קואופרטיבי לאשראי בשם „אשראי ועזרה עצמית כלכלית", שהתפתח מאוד במרוצת הזמן, עד כי לבסוף נאלצו המתבוללים למשוך את ידיהם מקופת „איק"א" שבראשה עמד במשך שנים רבות הרוקח יוליוס פראנצוז.

העמדה השניה שעברה לידי הציונים היו המוסדות הסוציאליים, שנתמכו בשנים הראשונות ביד רחבה על־ידי ה„ג'וינט". „הוועד המחוזי היהודי ליתומים" שאורגן מחדש, נהפך למוסד חשוב לעזרה סוציאלית, וסביבו התלכדו מאות אנשים שפעלו מתוך התמסרות רבה. ד"ר יוסף ליברגאל, אחד מפעילי „בר־כוכבא", כיהן במשך שנים רבות כמזכיר כללי של המוסד.

כדי לנהל את המאבק עם המתבוללים היה צורך בבטאון שישקף את דעות התנועה הציונית, לא רק בפני הקהל היהודי אלא בעיקר בפני הקהל הפולני, ששאב את ידיעותיו על היהודים מפי המתבוללים. גם בקרב הנוער היהודי, שנתחנך בבתי מתבוללים ואדוקים, היו המושגים על תנועת התחיה היהודית מעורפלים ומסולפים. הוחלט אפוא להוציא שבועון בפולנית בשם הידוע עוד מלפני מלחמת־העולם הראשונה: „המלה היהודית" („סלובו ז'ידובסקה").

משימה זו לא היתה מן הקלות. מהסופרים הוותיקים נשאר בעיר רק ד"ר שוורצמן, אולם בריאותו היתה כה לקויה שאי־אפשר היה לצפות ממנו למאמץ ניכר. מועטים היו בין הציונים שידעו לאחוז בעט סופרים. מן המשתתפים הוותיקים בשבועון היה אייזנברג, שהשתחרר מעברו הפועלי־ציוני. בעל כשרון בא לנו מצד שלא צפינו לו, מבין תלמידי הישיבה, הוא מר הלל זיידמן. כל המעמסה הוטלה על ד"ר צבי פרנס שנאלץ לא פעם למלא את העתון כולו מפרי עטו, מלבד מאמריו הפוליטיים והרעיוניים שהיו מדורו המאמצים שהושקעו בהוצאת השבועון לא היו לריק. ראשית כל נאלצו עכשיו יריבי התנועה להיזהר במוצא פיהם, כי אם לאו הוקעו על ידי השבועון. כן עלה בידינו להבהיר כמה בעיות שהכבידו עד כה על היחסים בין היהודים והפולנים.

במרוצת הזמן פרק מעל התנועה את עול הוצאת השבועון העתון הלבובי „חווילה", שצרף למהדורת טרנופול מוסף מיוחד בשם „כווילה טרנופולסקה", שהיה מוקדש לעניני העיר ובעיותיה.

ב

בפעם הראשונה הועמדה התנועה הציונית במבחן קשה בעת הבחירות לסיים הפולני, בשנת 1922, על יסוד החוקה החדשה וחוק הבחירות הדימוקראטיות. מחוז הבחירות טרנופול הקיף את חלקו המערבי והדרומי של חבל פודוליה וזכה בעשרה מקומות בסיים. דבר זה נתן בידו את הסיכוי לכבוש מקום אחד בשביל מועמד יהודי. על טרנופול רבצה אפוא האחריות לא רק לעיר גופה, אלא גם לכל העיירות הסמוכות לה.

המצב במחוז היה מסובך במיוחד משום שהאוקראינים החליטו להחרים את הבחירות בגליציה המזרחית. הם עדיין לא התאוששו ממפלתם וטרם השלימו עם תבוסתם לאחר תקופה של עצמאות. התנועה הציונית עמדה משום כך לפני בעיה קשה ועדינה מאוד איך לפעול בנסיבות אלה. בקרב הציבור, וגם בין הציונים, היו רבים שסברו שעל היהודים להימנע מכל התערבות בבעיות העמים השכנים ובסכסוכיהם, שכן עלולים הם לסבול משני הצדדים גם יחד.

ויכוחים ערים התנהלו בכל המחוז על נושא זה, אולם בטרנופול ניצחה בסופו של דבר הדעה שיש להשתתף בבחירות. וזאת מהנימוקים הללו:

א. ההשתתפות בבחירות מבטיחה עמדה אחידה של האוכלוסיה היהודית. החרמתן על־ידי הציונים תתן למתבוללים את האפשרות להכריז על חזית משותפת עם הפולנים ולדחות את התנועה לקרן־זווית.

ב. החרמת הבחירות תראה בעיני הפולנים כשיתוף־פעולה עם האוקראינים.

והעיקר:

ג. אסור לוותר על זכות העם היהודי לקחת חלק פעיל בעיצוב חיי הארץ ומדיניותה רק משום שהדבר כרוך בסכנה.

טרנופול הקלה מעל הנהלת המפלגה בשעת הבחירות

בזה שלא הציעה מועמד משלה. אולם גדולה היתה האכזבה כשהופיעו ברשימה מטעם טרנופול אנשים שאיש לא הכיר אותם. בעיר שמועמדיה לפנים היו אישים בעלי־שם (בתקופת השלטון האוסטרי הופיע אדולף שטנד פעמיים מטעם טרנופול) עוררה החלטה זו אי־רצון שהגיע כמעט להתמרדות בהנהלה. רק במאמצי ההסתדרות שככה הסערה והחברים והתושבים שודלו, כי כבר מאוחר לתקן את המעוות, ואי־ציות להוראות המפלגה עלול רק לסכן את סיכויי היהודים בעת הבחירות. בסופו של דבר גברה המשמעת על הפטריוטיות המקומית.

נוסף לכך הסתבך המצב בטרנופול עוד מסיבה אחרת. דירקטור לנקיביץ, מי שעמד במשך שנים רבות בראש העיריה הצטרף למפלגה הדמוקרטית והופיע מטעמה כמועמד לסיים. כדי לרכוש קולות יהודיים ולחזק את סיכוייו החלשים להיבחר, הכניס לרשימתו במקום השני מועמד יהודי, את המתבולל ד"ר רודולף מנטל, וקיווה לזכות על־ידי כך בקולות המתבוללים והאדוקים.

חברי התנועה הציונית הסיחו את דעתם מכל המריות שנגרמה להם ונכנסו למסע־הבחירות במרץ רב ובמסירות למופת. מאות צעירים, וביניהם חברי „בר־כוכבא", היו פעילים במסע התעמולה, תחילה בבחירות לסיים ואחר־כך בבחירות לסנאט. באספות השתתפו המונים, הנואמים עמדו על רמה גבוהה, ולשיא הגיע מסע התעמולה בעצרת־עם בהשתתפותו של ד"ר ליאון רייך, שקסם באישיותו הדגולה לא פחות מאשר בנאומו המזהיר.

עוד לפני שנתפרסמו רשמית תוצאות הבחירות כבר היה ידוע שטרנופול היהודית לא איכזבה את התקוות שתלו בה ועמדה כחומה מאחורי התנועה. למעלה מעשרים ושש אלף קולות בעיר ובמחוז נמסרו לטובת הרשימה הלאומית מס׳ 17 והושגו כמעט שלושה צירים. הנבחרים שאושרו סופית במחוז טרנופול היו ברל הויזנר וצבי הלר.

אולם בזה לא נסתיים פרק הבחירות. על מועצת המפלגה הוטלה המשימה לפתור בעיות קשות ומסובכות. עקב תכסיסים מקומיים הופיעו בכמה רשימות מחוזיות אנשים מקריים ובלתי מתאימים. טרנופול, שלא היתה מעונינת במועמדים משלה, יכלה לנהוג באובייקטיביות מוחלטת, ומשום כך קיבלה על עצמה להיות הבוררת בריב בין האמביציות הקרתניות השונות שנתגלעו. לפי הצעתה שנתקבלה נתחייבו המועמדים למסור לרשות המועצה את המנדטים שלהם וזו היתה רשאית לקבוע סופית — בהתאם להרכב הכוחות ותכונותיהם האישיות של המועמדים — מי ראוי לייצג בסיים את האוכלוסיה היהודית במחוז טרנופול.

ועדה מורכבת משלושה אנשים אישרה כצירים לסיים את ד"ר זומרשטיין, ד"ר אינזלר ורוזה פומרנץ־מלצר,

ממיסדי ההסתדרות הציונית בטרנופול, שניהלה באותה תקופה את העבודה הסוציאלית בלבוב ובכל המדינה.

הבחירות טיהרו את האוירה הפוליטית והציבורית בעיר. ברור היה לכול — אף לפולנים — כי המתבוללים איבדו את כל השפעתם ברחוב היהודי, והשפעת האדוקים הצטמצמה אך ורק לשטח הדתי גרידא. המוני העם יצאו מתוך הבחירות מעודדים ובוטחים בכחותיהם.

תוצאות הבחירות הורגשו בעיר רק כעבור שנה. הצירים היהודים השתמשו בכל השפעתם כדי להאיץ בממשלה לשים קץ לכל מיני הקומיסרים מטעם השלטונות ולממונים במועצות ובקהילות, שחסמו את הדרך לכוחות החדשים שקמו בציבור היהודי.

לא קל היה לפרוץ את החומה שהקימו סביב הקהילה השליטים הישנים בחרדתם הגדולה למבצרם שבו שלטו זה עשרות בשנים. בחוק הקהילות מ־21 במארס 1890 השתקפו היחסים ששררו באותה התקופה. סמכויות הקהילה היו מוגבלות, אופיה דתי מובהק, ולשלטונות ניתנה רשות מלאה להתערב בכל ענייניה. הבחירות נערכו לפי קוריות, ורק משלמי המסים, שמספרם לא עלה על 15% של האוכלוסיה המבוגרת, כלומר כאלף איש בערך, נהנו מזכות הבחירה. נשים וצעירים היו משוללים זכות זו. הבחירות לא היו יחסיות אלא אישיות.

מנגנון הקהילה נמצא בידי יחידים מספר, והכל נעשה בסודי־סודות. הגבירים וה„יהודים היפים" נהגו בשרירות ושמו את מבטחם בשלטונות. הם ידעו כי מי שאינו שייך לאנשי שלומם אין לו כל גישה לרשימות הבוחרים, ואין כל אפשרות של פיקוח ציבורי על מהלך הבחירות. אנשי הקהילה השתמשו בכל מיני תחבולות כדי להבטיח את נצחונם. הם זילזלו בכל הסדרים הפורמליים ועשו את מלאכתם בתקיפות, ללא כל התחשבות בדעת הציבור, כי הרי ידעו שה„פריץ" עומד לצדם.

התעמולה הציונית ערערה את שאננותם. הם נזדעזעו בראותם את האספות ההמוניות בהן נמתחה עליהם ביקורת קטלנית על התכחשותם ליעוד הלאומי של הקהילה, על הניהול הבזבזני של משקה, על ניצולה למטרות פרטיות, ועל קיפוח מעוטי היכולת.

הודות למסע הסברה זה נפקחו עיני הציבור לראות איך ירד פלאים מוסד לאומי זה שמילא תפקידים נכבדים בעבר ועוד נכונו לו גם עתידות גדולות. הדרישה לבחירות דמוקראטיות ולפיקוח ציבורי על משק הקהילה נתקבלה על דעת הקהל. וסימן לכך תוצאות הבחירות שהדהימו את השלטונות ואת שליטי הקהילה הותיקים גם יחד. מבין 24 נציגים נבחרו 21 מהרשימה הלאומית ורק שלושה מבין מַתְנַגְּדִים, וּבֵינֵיהֶם דוד לבוב, איש נִכְבָּד וְנִדְבָן, מָקוֹבָל על

הבריות, שרק בתמימותו הרבה נלכד ברשתם של המתבוללים שהשתמשו בשמו לציד קולות. נבחרם השני, משה רוזנר, מבני הדור הצעיר, הוכיח כעבור זמן כי התנועה הלאומית קרובה ללבו יותר, והופעתו ברשימת המתבוללים נבעה מתוך אי־הבנה. השלישי ברשימתם היה חיים אוקס, איש עצמאי בדעותיו, שלא תמיד נהג לפי קו מפלגתו.

הבחירות הוכיחו לכל כי חלף זמנם של המתבוללים ואין הם מיצגים את דעת הקהל. ברם המתבוללים לא רצו לוותר על שלטונם והתכוננו גם לתבוסה. בעת ההכנות לבחירות לא נרתעו מפני זיופים העשויים לשמש אמתלה לפסילתן ולהארכת קיומה של הקהילה הממונה. אולם כל התכסיסים האלה לא עמדו להם זמן רב.

ג

בינתיים העמיקו בתוך ההסתדרות הציונית הנטיות הבדלניות, שלמעשה לא היתה להן כל אחיזה אוביקטיבית, והכניסו פירוד בתוך השורות. מובן שהתפצלות זו החלישה במידה רבה את התנועה.

ראשית כל פרשו מההסתדרות אנשי „המזרחי", וכעבור זמן קצר אנשי ה„התאחדות". במקום ועד מקומי אחד קמו שלושה ועדים, וכל אחד השתכן במשרד מיוחד, ולו מגגון ומרכזי־השראה משלו, ומה שאין למנוע — אמביציות אישיות ומפלגתיות מופרזות.

בשביל „בר־כוכבא" היוו זרמים אלה בעיה חמורה עד מאוד, כי הרי ארגונו היה מושתת על אחדות אידיאולוגית ועל עקרון המשמעת. הודות לאחדות הדעות ולמשמעת הגיע „בר־כוכבא" לידי הצלחות ניכרות, ולא ראה כל צורך לשנות מדרכו ולהפוך את הארגון למפלגה פושרת. כן לא יכול „בר־כוכבא" להסכים שחבריו — ורק מספר זעום מהם הצטרף ל„התאחדות" — יקבלו הוראות מבחוץ, ובפרט התיחס לדעותיהם המעמדיות בהסתייגות רבה, כי ראה בהם נטע זר ללא כל אחיזה של ממש במבנה הסוציאלי של האוכלוסיה היהודית. בועידה הארצית בלבוב נימנו צירי „בר־כוכבא" עם אלה שחתרו לקראת הבהרה רעיונית, ליכוד ארגוני והרחקת כל אלה שגרמו למצב הבלתי־בריא בארגון, כלומר חברי ה„התאחדות". למרות הקשרים ההדוקים שהתקיימו בין חברי „בר־כוכבא" לא היסס הארגון להוציא מתוכו את הפורשים, אולם שמר על היחסים האישיים התקינים, ודבר זה עזר לא פעם בעתיד למנוע התחרות הרסנית בפעולות למען הקרנות הלאומיות. יחסים דומים נוצרו בין „בר־כוכבא" לבין „המזרחי", אשר בראשו עמד במשך שנים רבות דוד פרנס ואחריו יהושע פרנס.

הצירים הלאומיים לסיים הצליחו להפעיל לחץ על הוויבודה הטרנופולי ולהניע אותו לצרף את הציונים לקהילה ולשלטונה. הציונים הסכימו לכך בתנאי שתחול ריאורגניזציה על־פי יחס הכוחות האמיתי בעיר, ושיוכרזו בהקדם בחירות חדשות למוסדות אלה. תנאי נוסף היה שהקומיסרים מטעם השלטונות יתחייבו לנהל את הענינים בהתאם להחלטות המועצה.

לקומיסר הקהילה מטעם השלטונות נתמנה בהסכמת הציונים ד"ר פיילס, וד"ר צבי פרנס — לסגנו. למועצה נכנסו מטעם הציונים ו„המזרחי": ד"ר אבנד, אברהם אוקס, וייסמן, נאגלר, ש. מרגלית, מאירברג וי. פרנס.

כדי להבטיח עמדה אחידה של הציונים הוחלט להתארגן בסיעה אחת שחבריה יהיו מחויבים להצביע בהתאם להחלטת הרוב. הודות לכך נמנעו פילוגים שעלולים היו להחליש את המאבק על ניהול הענינים בקהילה.

למרות פעילות הסיעה הלאומית בקהילה והשיפורים שהכניסה בה, לא הסיחה את דעתה מן הצורך לקיים בחירות חדשות בהתאם לחוק. הדרישה לקיים בחירות באה לא רק כדי להפגין את הנאמנות לעקרונות הדמוקרטיה אלא גם להפריך את החשדות שתאוות השלטון היא שהניעה את הציונים לנהל מאבק נגד הקהילה הישנה, ולאחר שבאו כביכול על סיפוקם, אין הם מעונינים עוד בבחירות. מן הראוי להדגיש, כי היחסים עם ד"ר פיילס היו תקינים, וכל החלטות המועצה שנתקבלו על־ידי הרוב הלאומי הוצאו לפועל בכל העקיבות.

הבעיה שעמדה אז ברומו של הציבור היהודי בפולין היה היחס אל הממשלה: האם להיכנס למשא־ומתן עם הממשלה דאז ולבוא לידי הסכם („אוגודה") , או להמשיך באופוויציה עקיבה. היתה זו תקופת גראבסקי המפורסם לגנאי בגלל הפליתו לרעה את האוכלוסיה היהודית בכלל ובשטח המסים בפרט. המאבק הקשה שהתנהל סביב בעית ההסכם נתן את אותותיו גם באחדות הסיעה הפרלמנטארית היהודית — ה„קולו". חלק מצירי רשימת 17 עם ד"ר ליאון רייך וד"ר יהושע טהון בראשם, וכן נציגי הסוחרים ו„האגודה" היו ממצדדי ההסכם עם הממשלה. מטעמם היו רוב ציוני פולין הקונגרסאית, ומיעוטם מגליציה, ממתנגדיה.

בראש המתנגדים עמד יצחק גרינבוים, שניהל מאבק עז ובלתי־מתפשר נגד ההסכם. הוויכוחים הסעירו את רוחות יהודי פולין, ולא פסחו על שום עיר ועיירה, גם על טרנופול עברה הסערה. הרוב המכריע ב„בר־כוכבא", ובפרט החברים הצעירים, היו ממתנגדי ההסכם. כדי להיכנס לעומק הבעיות הכרוכות במאבק זה, החליט „בר־כוכבא" להזמין את יצחק גרינבוים לטרנופול ולשמוע מפיו את הנימוקים נגד ההסכם. על־ידי הזמנה זו פילס „בר־כוכבא" לגרינבוים את הדרך לגליציה, שהיתה עד אז סגורה לפניו.

הרצאתו של גרינבוים, שנתנה ביטוי למאווייהם של כל

מזיבה מטעם „בר־כוכבא" לכבוד ביקורו של י. גרינבוים בטרנופול
The "Bar-Kochba" Party in honour of I. Gruenbaum

אלה שרגש הכבוד הלאומי חי בלבם והיתה בנויה בהגיון ברזל, עשתה רושם כביר על המוני שומעיה. הרצאתו השפיעה במידה רבה לגיבוש ההחלטה של „בר־כוכבא" נגד ההסכם. בפעם הראשונה נוצרה ב־אה"פ אופוזיציה של החברים הקשישים עם ד"ר אבנד וד"ר נוסבוים בראשה. הענין היה יותר מדי רציני שאפשר יהיה להשתמט מהכרעה. ההצבעה הביאה למתנגדי ההסכם רוב, אולם החישה גם את פרישתם של חברים רבים, שלא יכלו כבר מזמן להשלים עם המסגרת הארגונית של „בר־כוכבא" ומצאו עכשיו אמתלא לעזוב את שורותיו. בין היתר פרשו אז: ד"ר הורביץ, ד"ר סרש וד"ר דינס. חלק מהחברים לא הלך אמנם בעקבותיהם אלא התרחק למשך זמן מהארגון. הפורשים הקימו את ה„מכביאה". בוועידה בלבוב שעמדה להכריע במאבק הפוליטי, הצביעו רוב חברי המשלחת הטרנופולית נגד ההסכם וגרמו על־ידי כך לדחיית ההצעה הרשמית של ההנהלה. בעקבות החלטה זו התפטר ד"ר רייך. אמנם נעשו מאמצים לנסח את ההחלטה באופן שלא תפגע בד"ר רייך, שהתנועה ראתה בו את מנהיגה הדגול, אולם הוא לא רצה לכפות את דעתו על הרוב, או לנהל נגדו מלחמה.

ברור שהתיכוכים הללו עירערו את עמדת „בר־כוכבא" בעיר. רבים מבין חבריו הקשישים הפסיקו את פעילותם, או שהתרחקו ממנה, וגם מצבו בוועד המקומי היה קשה יותר מלפני כן. אולם עמדו לו היחסים האישיים הטובים ובכוחם התגבר על המשבר.

ד

בתקופה זו של החלשת התנועה הציונית בעיר עמדו על הפרק הבחירות לקהילה. למרבה הרעה התנהל אז ריב בין שני רבנים על זכות הבכורה. הרב שליטא הסתמך על ה„חזקה" שלו: הוא היה חתנו של הרב הקודם ר' השיל באב"ד. השני היה גם הוא מצאצאי באב"ד אלא שלא בקו ישר. שליטא היה רבם של פשוטי העם, איש נבון, לא קנאי, ונהנה מתמיכתם של קרוביו הרבים בעיר. לעומת זאת היה באב"ד למדן מופלג ובעל אופי אדיב. סביבו התלכדו החסידים ותלמידי־חכמים. בשנת 1923 נדחק ענין הרבנות לקרן־זווית, כי בעיות העומדות ברומו של עולם תפסו אז את המקום בראש. בזמן הבחירות בשנת 1926 חל שינוי במהלך הרוחות. ההמונים התאכזבו מ„הפוליטיקה הגבוהה" וחזרו לבעיות המקומיות הקרובות להם. המתבוללים והאדוקים קיוו שהמחלוקת בין הרבנים תהווה אבן נגף לציונים, כי גם בתוך „המזרחי" וגם בין שאר הציונים נמצאו מצדדי שני הרבנים, שבקנאותם לא תמיד התחשבו בטובת התנועה.

גם קבוצות אחרות, כגון הסוחרים הזעירים, בעלי־המלאכה, „יד חרוצים", התחילו לגלות ענין רב בקהילה

ועשו מאמצים להיות מיוצגים בה. במצב דברים זה נשקפה לציונים סכנה גדולה שינחלו כשלון, וכדי למנוע אותה נוצרה — לאחר מו"מ ממושך ומיגע — חזית ציונית, שהיתה מורכבת מהציונים הכלליים, „המזרחי" וה„התאחדות". ועדה מיוחדת ניהלה את מערכת הבחירות. כך הונח היסוד לסיעה הציונית בקהילה. ביחס לארגונים הכלכליים ננקט התכסיס: לתמוך במועמדיהם הציוניים או חבריהם אוהדי התנועה הלאומית.

במשך השנה האחרונה לפני הבחירות היו הציונים אחראים למשק הקהילה. הזמן היה קצר מכדי להכניס בו שינויים מרחיקי־לכת. כן נזהרו מלשנות את צורת חלוקת המסים מחשש פן יזיק הדבר בבחירות. הדגש הושם אפוא במצע הבחירות על הדרישות הלאומיות ועל תכנית הפעולות התרבותיות והסוציאליות. באספות שנתכנסו מטעם הציונים השתתפו אמנם המונים, אלא שחסרו ההתלהבות וההתענינות שהיו אפיניות לשנת 1923. אולם רווח והצלה באו להם מצד שלא קיוו לו — מצד האדוקים.

באספה גדולה שכינסו האדוקים באולם העיריה, בהשתתפותו של ציר הסיים הרב לוין מסמבור, היו רוב הנוכחים ציונים. כל ההצעות שהגישו נתקבלו. האדוקים, שתלו תקוות רבות באספה זו וגייסו כל כוחותיהם להצלחתה, התאכזבו, והרב לוין השפיע עליהם שיכנסו למשא־ומתן עם הציונים. בסופו של דבר הושג הסכם. עיקר תביעות הרבנים היה בשטח הרבנות. הציונים ויתרו להם והסכימו לא לשנות את המצב הקיים. מבחינת הפרסטיז'ה בעיר היתה עדיפות־מה לבאב"ד, והציונים הבטיחו שבשעה שבעיית הרבנות תידון בקהילה יתנו לחבריהם יד חפשית להצביע לפי ראות־עיניהם, כי רבים מבין הציונים ו„המזרחי" תמכו, כאמור, ברב באב"ד. לעומת זאת הסכימו האדוקים להצביע בעד מועמד ציוני כיושב־ראש ובעד הצעת התקציב שתוגש על־ידי הציונים. אגב, שני שלישים מהרשימה הלאומית היו חברי ההסתדרות הציונית.

מובן שההסכם, ככל הסכם, הושג על יסוד ויתורים הדדיים. כן הסכימו להכניס לרשימתם את הד"ר פיילס, שגילה בעת כהונתו כקומיסר יחס הוגן אליהם. הסעיף בתקנון הקהילה שקבע, כי הבחירות לשלטון הקהילה מוכרחות להתקיים בנכחות שני שלישים של חברי הקהילה, גרם לתלות בלא־ציונים. תלות זו נתנה בעתיד לא פעם את אותותיה.

עם חתימת החוזה ירד המתח בעיר. ודבר זה ניצלו מצדדי שליטא, והצליחו להכניס שלושה ממועמדיהם לקהילה. אופיינית לשינוי שהתחולל בדעת הקהל העובדה, שהפעם לא העזו המתבוללים להופיע בפומבי, ולא נמצאה אף קבוצה שתצרף אותם לרשימתה. תקופת שלטון המתבוללים והשפעתם בטרנופול, שהיתה זמן רב מבצרם, נסתיימה.

השלטונות אישרו את הבחירות, כי אי־אפשר היה למצוא בהן כל דופי. אולם משני צדדים נתגלעו קשיים בעת בחירת הנהלת הקהילה. ד"ר פיילס האמין בתמימותו שהוא ייבחר ליושב־ראש, וכשהתברר כי אין בדעת הציונים להציע את מועמדותו למשרה זו הפסיק להשתתף בישיבות. גם סיעת האדוקים — כנראה תחת לחץ הסטארוסטה, שלא השלים עם העובדה שבראש הקהילה יעמוד ציוני — באה בתביעות חדשות למשרת סגן יושב־ראש ודרשה להבטיח את בחירת מועמדה לרב. אי־היכולת לכונן את ההנהלה עלולה היתה לסכן את קיום הקהילה, כי השלטונות אך חיפשו אמתלה כדי לפרקה. סוף־סוף סולקו כל הקשיים, ובמאי 1926, בשעה שהתנהל המאבק בין פילסודסקי וממשלת ויטוס, נבחר ד"ר צבי פרנס לראש הקהילה.

רק לעתים נדירות מאוד זכתה טרנופול לקהילה נבחרת, כי על־פי־רוב עמדו בראשה קומיסרים מטעם השלטונות. לאחר הפסקה של עשרים שנה היתה זו שוב הקהילה הנבחרת הראשונה ובראשה עמד, זו הפעם הראשונה בתולדות העיר, יושב־ראש ציוני.

ה

עם קבלת הרוב בהנהלת הקהילה הועמדו הציונים לפני תפקידים נכבדים. ראשית כל חתרו למטרתם העיקרית: להגשים את סיסמתו של הרצל על „כיבוש הקהילות". שלטון המתבוללים במשך עשרות בשנים וההתפתחויות שחלו במאה הי"ט, עירערו את הקהילה, שהיוותה במשך דורות מבצר האוטונומיה היהודית, הורידו את קרנה וצימצמו את השפעתה. שאיפת הציונים היתה להחזיר — במדה שהדבר היה אפשרי במסגרת חוק־הקהילות החדש — את עטרת הקהילה לישנה. החוק הנ"ל שם אמנם את הדגש על הפעולות הדתיות של הקהילה, אולם השאיר בכל זאת אפשרויות להכניס לתוכה תכן חי שישקף את שאיפותיו של העם היהודי.

אופי כל מוסד משתקף בתקציבו. תקציב הקהילה היה מושתת עד כה בעיקרו על מסי־עקיפין, בראש וראשונה על ההכנסות מהשחיטה. היה זה מס־צרייכה מובהק שכל מעמסתו על שכם המוני העם. מגמת הציונים היתה להרחיב את היקף פעולותיה של הקהילה לשטחים תרבותיים וסוציא־ליים, ודבר זה הצריך סכומים ניכרים. הדרך הקלה ביותר להשגתם היתה העלאת תשלומי־השחיטה, אולם דרך זו פגעה, כאמור לעיל, בראש וראשונה בהמוני העם. הציונים בחרו בדרך אחרת: העלאת המסים הישירים, ניצול כל המקורות בשטח זה על־ידי ביטול כל ה„זכויות" שנהנו מהן המקורבים לקהילה. גם התשלומים מעשירים עבור מצבות הועלו. (בית העלמין היה אחד ממקורות ההכנסה העיקריים

של הקהילה.) כן נעשו שיפורים ניכרים בהנהלת משרדי הקהילה ומפעליה שייעלו במדה רבה את עבודתם.

השחיטה נמסרה בחכירה, ועל־ידי כך הושג סכום נוסף של 25 אלף זהובים לשנה מבלי להעלות את התשלומים. בית־המרחץ נמסר אף הוא בחכירה, ודבר זה גרם לחסכון של כמה אלפים זהובים. מקור הכנסה נוסף היתה תעשיית המצבות של הקהילה, שהונהגו בהם שיטות חסכוניות. במקביל להעלאת המסים מהעשירים השתדלה הקהילה להפחית את מסיהם של הבינוניים ומעוטי־היכולת.

הוויוודה קוואשניבסקי תמך במדיניות התקציבית החדשה ודחה את כל העירעורים („רקורסים") שהוגשו לו על־ידי בעלי־טענות שונים.

הודות לשנויים אלה הוגדל התקציב הראשון בחמישים אחוז ונתאפשרה על־ידי כך הרחבת הפעולות בשטחים חדשים. כדי לתת ביטוי לזיקת הקהילה לרעיון התחיה הוכנסו לתקציבה 2400 זהובים לקרן־הקימת ולקרן־היסוד. לבית־הספר העברי הוקצב מענק של חמשת אלפים זהובים. גם המוסדות הסוציאליים נהנו מתמיכת הקהילה. כן באו על סיפוקם דרישות הישיבה, בית־הכנסת וכו'. ברשותו של היושב־ראש נמצא סכום של עשרים אלף זהובים לצרכים דחופים, והזקוקים נהנו מתמיכות. גם העזרה לחג הפסח (מעות חיטין) גדלה בתקופה זו בהשוואה לשנים הקודמות.

רוח חדשה אפפה את הקהילה ואת מוסדותיה שאורגנו מחדש והותאמו לתנאים החדשים. עבודות השיפוץ בבית הקהילה ברחוב מיצקביץ' עשו אותו לבנין רפרזנטיבי. היו בו אולם־ישיבות למאה איש, חדרי־משרד מרווחים וחדרי־המתנה לקהל, כיאות למוסד המייצג את האוכלוסיה היהודית.

גם היחסים בין הסיעות הסתדרו בצורה המניחה את הדעת והוקם השלום בין הרבנים. בכל הענינים הנוגעים לדת נועדו הסיעות הדתיות להתיעצות ולפעולות משותפות. הרוב הציוני תמך בכל דרישותיהן הצודקות. אולם בראש וראשונה התעניינו הציונים בפעולות תרבותיות וסוציאליות ודאגו לתקציב הקהילה. בפעם הראשונה בקורות הקהילה הטרנופולית הוסדרו גם ענייני בתי־המדרש. הקהילה ניסחה תקנון מיוחד שקבע את סדרי בחירת הגבאים, את הדאגה לבנינים, לרכוש וכו'.

אחד המוסדות החשובים ביותר בטרנופול היה בית־הספר על שם פרל. קיומו של בית־ספר זה היה בשעתו בגדר מהפכה לא רק ליהודי טרנופול, כי אם לכל הסביבה כולה. אולם כבר בסוף המאה התשע־עשרה ובתקופה שקדמה למלחמת־העולם הראשונה איבד בית־ספר זה הרבה מזיוו, כי בתי־הספר הממשלתיים, האוניברסיטאות והטכניונים נפתחו לפני היהודים. בימי פולין העצמאית נהפך בית־הספר ע"ש פרל לבית־ספר רגיל; שפת ההוראה בו היתה פולנית,

וההבדל היחיד בינו ובין בתי־הספר הממשלתיים היה שלא לימדו בו בימי שבת ומועד. ברם החזקת בית־הספר רבצה כמעמסה כבדה על הקהילה, שנאלצה להקציב לו כעשרים וחמישה אלף זהובים לשנה, שלמעשה צריכים היו לבוא מקופת הממשלה או המוסדות הקומונליים.

זה היה המצב בשעה שהנהלת הקהילה הנבחרת התחילה בשנת 1926 את פעולותיה. הציונים ראו את עצמם כיורשי רעיונותיו של פרל בשטח הבראת המבנה הסוציאלי של האוכלוסיה היהודית, ולכן ראו משום חובה לעצמם להחזיר את עטרת בית־הספר לישנה ולהפוך אותו למוסד שיכשיר את הנוער היהודי למקצועות פרודוקטיביים. מובן שההכשרה לעליה שמשה נר לרגליהם.

אחד הצעדים הראשונים שנעשו על־ידי הקהילה היה לחקור את המצב המשפטי והפדגוגי של בית־הספר, והכוונה היתה להכניס בו שינויים מרחיקי־לכת בשיתוף־פעולה עם צוות המורים ובהסכמת משרד החינוך וההשכלה. לכתחילה נדמה היה שאפשר יהיה להגיע בדרכי שלום לידי פתרון מתקבל על הדעת בכל הבעיות הנידונות, אולם משהתחילה הקהילה להתענין בתכנית הלימודים ובשיטות ההוראה, כשבדקה את המצב בספריה ודרשה דו"חות מאת ההנהלה, נתקלה בסירוב מוחלט.

מנהל בית־הספר חיווה את הדעה שאמנם מחזיקה הקהילה את בית־הספר מבחינה כספית, אולם מבחינה אדמיניסטר־טיבית הוא נתון למרותו של המפקח על בתי־הספר והוא הרשאי לתת הוראות. וכדי להשתחרר מתלות בקהילה השיג מר גוטפריד, הודות לתמיכתם של האדוקים והמתבוללים, הקצבה מהעיריה. אף כי הציונים ראו בכך תמרון פוליטי, הצטרפו מטעמים עקרוניים לדרישה, שוועדת התקציב בעיריה תעניק לבית־הספר את ההקצבה. הקהילה לא התיאשה בכל זאת מתכניתה, היא שלחה מספר מורות להשתלמות לבתי־הספר המקצועיים של הגב' ד"ר צצילית קלפטן, ילידת טרנופול שקיבלה את ראשית לימודיה בבית־הספר ע"ש פרל, כדי ללמדן עבודות־יד, מקצוע שהקהילה רצתה להכניס לתכנית בית־הספר.

מאבק הקהילה הנבחרת בשטח זה כבשטחים האחרים נמשך ללא לאות, אולם התפתחות העניינים בפולין עשתה לאל את כל המאמצים הרבים לשוות לקהילה אופי של באת־כוחה הרשמית של האוכלוסיה היהודית.

עם הגאות בתנועה הלאומית אי־אפשר היה כבר להתעלם ממנה ולמנוע את השתתפותה במוסד האוטונומי השני בעיר, כלומר בעיריה. פעולתו של ד"ר לנקיביץ, שעמד בראש העיריה, כבר היתה מזמן למורת רוחם של הוויוודזטבו ושל האוכלוסיה הפולנית בעיר. ד"ר לנקיביץ לא נשען על שום מפלגה; תומכיו היחידים היו המתבוללים, ולמשרתו הגיע

רק משום שהיה האישיות הפולנית הבולטת ביותר בעיר. עם שקיעת השפעתם של המתבוללים והאדוקים, הגיע הזמן לשנות את הרכבה של העיריה. השלטונות השתמשו גם כאן באמצעים הבדוקים שלהם, כלומר: מינוי קומיסרים שהתחלפו תכופות, דבר שהשפיע לרעה על עניני העיר.

לעיריה הרבה שטחי־פעולה חשובים וחיוניים, ומובן אפוא שהציונים לא יכלו לוותר על השתתפותם בפעולותיה. למועצת העיריה נכנסו מטעם הציונים: ד"ר אבנד, ד"ר פרנס, ד"ר הורביץ, א. אוקס ועוד. השלטונות לא התכחשו לאנשי־בריתם המתבוללים ומינו גם כמה נציגים מביניהם. מדרך הטבע היה שיתהוו חיכוכים בין נציגי התנועה הלאומית ובין המתבוללים והאדוקים, וכל המאמצים למצוא אתם לשון משותפת, לכל הפחות בענינים הנוגעים לאוכלוסיה היהודית, העלו חרס.

ראשית כל סירבו הציונים בכל התוקף לקבל על עצמם תפקיד שהשלטונות רצו לכפות עליהם, כלומר, לשמש מכשיר של דיכוי בידי הפולנים ולהצביע נגד דרישותיהם הצודקות של האוקראינים. כן נלחמו נגד השיטות האוטוקרטיות במגיסטראט, ודרשו להנהיג שיטות דמוקרטיות. מלחמה קשה נאסרה על־ידי הציונים נגד דרכי ההתרפסות והשתדלנות האופייניות כל־כך למתבוללים ולאדוקים, ודרשו בפה מלא זכויות אזרחיות ליהודים בדומה לפולנים. הם לא השלימו עם הפליית האוכלוסיה היהודית, ותבעו הקמת מוסדות חדשים והגדלת התקציבים למען הקיימים. אולם בפעולתם בעיריה לא הצטמצמו הציונים בבקורת גרידא, כי אם השתדלו גם לתרום תרומה חיובית להנהלת הענינים בעיר. הודות לד"ר פרנס, שהיה חבר ועדת־הביקורת, נתגלה ביזבוז בכספי העיריה, והדבר הזה גרם להתפטרותו של הקומיסר מטעם השלטון, הקצין נובאקובסקי. גם בוועדה למוסדות סוציאליים גילה ד"ר פרנס פעילות רבה על יסוד נסיונו שרכש בהיותו חבר בוועד־היתומים המחוזי.

בכל הזדמנות דרשו נציגי הציונים בחירות חדשות לעיריה על יסוד חוק־בחירות דמוקרטי. הבחירות הראשונות שנתקיימו על־יסוד החוק הישן (קוריות) הביאו לציונים נצחון ניכר, אולם הן לא אושרו על־ידי השלטונות מכיון שלא הביאו לפולנים את הרוב המכריע. רק בבחירות הבאות באו הפולנים על סיפוקם והעיריה התחילה בעבודתה. מטעם הציונים נכנסו אז לעיריה ד"ר אבנד ואברהם אוקס, וכעבור זמן מה זכו הציונים גם לנציגות במגיסטראט וד"ר אבנד הוא שייצג אותם. בבחירות לעיריה דרשו — ובצדק — כל הארגונים הכלכליים ייצוג. הציונים דאגו אמנם שבאי־כוח הארגונים הנ"ל ייכנסו לעיריה, אבל לא תמיד נמצאו אנשים מתאימים לתפקידים אלה, ונאלצו אפוא לא פעם לְהַסכים לְמוֹעֲמָדִים שֶלֹא היו לרוחם. בבקיעים אלה השתמשו המתבוללים וגרוריהם והצליחו לחדור דרכם ולתפוס כמה עמדות חשובות.

ו

הבחירות לסיים הפולני השני, בשנת 1928, התקיימו בתנאים קשים הרבה יותר מהבחירות בשנת 1922. הפעם לא החרימו האוקראינים את הבחירות והשגת מנדט לא היתה אפוא קלה ליהודים. צבי הלר, ציר הסיים מטעם הציונים, הצליח במשך זמן כהונתו לרכוש את אהדת בוחריו, ובעית המועמד לא עמדה אפוא על הפרק. מערכת הבחירות התנהלה במתיחות רבה. היריבים הפוליטיים לא העזו להופיע ברשימות עצמאיות, כי השפעת הציונים היתה מכרעת; נצחונותיהם בכל שטחי החיים בטרנופול ונצחונם המזהיר בבחירות לסיים הוכיחו זאת למעלה מכל ספק. הרשימה הלאומית רכשה בסיים 31 אלף קולות.

גם בענינים המקומיים לא נעשה דבר מבלי לשתף פעולה עם הציונים הכלליים. המפלגות החדשות שקמו לאחר פילוגן מההסתדרות התחזקו הודות לעמדות שרכשו להן הנהלותיהן המרכזיות בתמיכת כספי הסוכנות בא"י, ודבר זה השפיע גם על המפלגות בפולין. בקרן־היסוד תפסו אמנם הציונים הכלליים מקום בראש, אולם בוועדת הקרן־הקיימת בבית־הספר העברי ובוועדת־השקלים, היו חיכוכים שהגיעו לא פעם למתיחות. גם הדר־פסיות — „בר־כוכבא" — „מכביאה" — החלישה את עמדת הכלליים. עם ייסוד הארגונים החדשים לנוער: „הנוער" ו„אחוה" התחזק אמנם „בר־כוכבא" מבחינה מספרית אולם במקביל לזה גדלו הקשיים הפנימיים בתאום העבודה.

התרחבות התנועה על כל זרמיה הביאה אתה גם ברכה. ההתחרות בין הקבוצות הגבירה את הפעולה. היחסים בין חברי „הנוער" ו„בר־כוכבא" היו הרמוניים ושיתוף־פעולה הדוק היה קיים ביניהם. „בר־כוכבא" תמך בתנועת הנוער, ורבים מבין חבריה הצטרפו בהתבגרם לארגון־האח הקשיש.

בין הנוער הופיעו כשרונות מזהירים כגון אדלשטין (מת באבו), אקסלבירט, גוטליב, חיים פרנס והארי שבהם — ישראל קורפירסט. למעלה מאלף פעילים ואוהדים רבים, רוכשי שקלים, עמדו לימין המפלגה בזמן הבחירות. היו רוכשי שקלים, עמדו לימין המפלגה בזמן בחירות. כשמונים אחוז מהאוכלוסיה שמרה אימונים לתנועות הלאומיות על כל גווניהן.

אולם הפילוג נתן אותותיו בעת ההכנות לבחירות לקהילה, לאחר תום מועד כהונתה של הקהילה הראשונה, שנבחרה אחרי המלחמה. „בר־כוכבא" חתר לחזית מאוחדת של הציונים, אולם נתקל בדרישות מופרזות מצד שתי המפלגות החדשות. „המזרחי" ראה בקהילה את שטח פעולתו הטבעי,

ולא רצה להיות מקופח לעומת האדוקים הבלתי־ציונים. ואילו ה„התאחדות" ראתה כחובה לעצמה לייצג את התנועה הציונית־סוציאליסטית ושמה את הדגש על הסיסמות המעמדיות. אף כי דרישות „המזרחי" נראו כמוצדקות, אי אפשר היה לקיימן מטעם פשוט: חסרו אצלם אנשים

ועד „ויצו" בטרנופול
The Wizo Committee in Tarnopol

רפרזנטיביים שימשכו את קהל הבוחרים. החיכוכים בין הציונים עודדו את יריביהם שקיוו להבנות על חשבונם. בראש וראשונה התכוננו למקרה של מפלת הציונים „אגודת ישראל" והמתבוללים, שמגמתם היתה לתפוס לידיהם את המוסד ע"ש פרל. בין הבוחרים שעמדו הרחק מהתנועה הציונית המאורגנת נוצר הרושם כי „הציונים רבים ביניהם". בסופו של דבר התנקם בציונים הפיצול. ה„התאחדות" השיגה רק בא־כוח אחד — שהובטח לה בלאו־הכי. הלקח היחיד שאפשר היה ללמוד מהבחירות היה, שה„התאחדות" הפריזה בהערכת השפעתה בעיר, אולם, כפי שהוכיחו בבחירות לסיים, גם לקח זה לא למדה.

ז

הבחירות לקהילה בשנת 1930 כבר נערכו על יסוד חוק־הקהילות החדש, שקבע בחירות יחסיות ולא אישיות. חוק זה הגביל במידה מסוימת גם את סמכויות הקהילה. למועצת הקהילה היה יו"ר משלה, שאישר את התקציב והשגיח על הוצאתו לפועל. ההנהלה שנבחרה על־ידי המועצה, ניהלה למעשה את עניני הקהילה, וייצגה אותה כלפי האוכלוסיה היהודית וכלפי הממשלה והשלטונות המקומיים. כארגון־גג לכל הקהילות בפולין עתידה היתה לשמש המועצה הדתית. חוק זה לא מילא את כל התקוות ולא הפך את הקהילה למוסד האוטונומיה היהודית כפי ששאפו הציונים, אולם הוא היווה בכל זאת צעד קדימה. חוק הבחירות היה דמוקרטי. כל יהודי בגיל 24 נהנה מזכות הבחירה הפעילה. הבחירות התקיימו באווירה שקטה, והבוחרים הביעו את אמונם לקואליציה שנשאה עד כה בעול הנהגת הקהילה.

בקהילה החדשה שוב נבחר ד"ר פרנס ליו"ר ההנהלה וכסגנו נבחר שלום פודהרצר מהאגף הדתי ויעקב מאירברגר מטעם „המזרחי". היו קיימים כל התנאים שהקהילה תמשיך בפעולותיה בהרמוניה עד תום מועד כהונתה. אולם תקוות אלה לא התאמתו והמהרסים באו הפעם מצד הנהלת בית־הספר ע"ש פרל.

הווייבודזטוו בלבוב, שהיוותה רשות עליונה לגבי מוסד פרל הודיעה להנהלת הקהילה כי ביה"ס, הספריה וההיכל (הטמפל) נמסרים לקורטוריון המורכב מד"ר פיילס, ד"ר ווייסניכט, פפוריש וגוטפריד כחברים קבועים, וראש הקהילה ובא־כוח האינספקטוראט המקומי כחברים מהובה („אובליגטוריינים"). לקורטוריון הוענקה זכות לגבות מדמי־השחיטה מס עד 4 זהובים לשם כיסוי התקציב. המו"מ בדבר השינויים האלה התנהל מאחורי גבה של הקהילה שהיתה כאן הצד המעונין. סידור זה הפר גם את רצונו של מיסד המוסד, כפי שהצהיר מיכאל פרל.

המצב שנוצר על־ידי מסירת המוסד כולו לידי קורטוריון פגע בעקרונות השלטון העצמי היהודי. ראשית כל נמסרה לקורטוריון זכות הטלת מסים על האוכלוסיה היהודית ושנית נוצר תקדים שבעניני מוסד דתי (ה„היכל") יכריע לא־יהודי (המפקח על בתי הספר), תקדים מסוכן שבא לערער את זכויות היסוד של היהודים. קשה היה לקבוע במי לתלות את הקולר, אך על כל פנים גדול חטאם של המתבוללים, כי הם היו ללא כל ספק יוזמיה של ההחלטה מתוך אמביציות שלהם.

בישיבה מיוחדת (שלא מן המנין), בהשתתפות כל חבריה, הביעה מועצת הקהילה, פה אחד את מחאתה החריפה ביותר נגד התנקשות זו בזכויות האוכלוסיה היהודית ודרשה מהנהלת הקהילה לנקוט בכל האמצעים כדי לבטל את ההחלטה, וראשית כל לפנות למיניסטריון ההשכלה והדתות. משלחת מטעם הקהילה, בראשות ד"ר ריידר, פנתה לווייבודה בלבוב, אולם הוא התחמק מתשובה ברורה. רושם חזק יותר עשה העירעור המנומק יפה מבחינה יורידית. בתכנית הקהילה היה לפנות לבית־המשפט העליון לעניינים אדמיניס־טרטיביים אם לא תבוא תשובה משביעה רצון מהמיניסטריון. אנשי המיניסטריון הבינו זאת, ומשום כך סחבו את הענין ונמנעו מלתת תשובה. כאשר הלחץ על המיניסטריון לא הביא כל תוצאות הוחלט להשתמש בתכסיסים כדי להחיש את ההכרעה. הקהילה יצאה בהתקפה חריפה בעתונות על הווייבודה ואחר־כך על המיניסטר. החרמת המאמרים צריכה היתה לשמש עילה למסור את הענין לבית־המשפט. אולם

השלטונות ירדו לסוף הכוונות הללו ולא החרימו את המאמרים. בסופו של דבר נמאס כנראה הענין לווייבודה הלבובי והוא החליט להיפטר מהקהילה הלוחמת באופן אדמיניסטרטיבי, ז. א. על־ידי פיזורה והעמדת קומיסר ממשלתי בראשה. כדי לשוות לצעד זה צורה חוקית, נערכה ביקורת של הפעולות הפיננסיות של הקהילה שגילתה כביכול מעילות בהנהלת הספרים והעניינים הכספיים. היועץ פוהורילס נתמנה כקומיסר ממשלתי ולידו מועצה קטנה שהורכבה מאנשים ממושמעים. צעדם הראשון היה לדרוש בחזרה את העירעור שהגישה הקהילה למיניסטריון, כדי שהחלטת הווייבודה בלבוב תיכנס לתקפה.

ד״ר פרנס, כראש הנהלת הקהילה, הגיש תלונה נגד הפגיעה בכבודו על־ידי ההאשמה במעילת כספים, וקיווה להוקיע בכך את הזיופים שנעשו בביקורת התקציב ששימשו עילה לפיזור הקהילה. חרץ מזה נסעה משלחת מטעם האדוקים לווייבודה הטרנופולי לשעבר ששימש באותה התקופה כיו״ר הסנאט כדי להגיע אותו שידון על הענין עם הממשלה. ידוע היה שד״ר קוואשניבסקי התיחס באימון לד״ר פרנס ולא גילה אהדה רבה למתבוללים. ד״ר קוואשניבסקי היה מבעלי ההשפעה בעת שלטון הסנציה ושתדלנותו נשאה פרי. מוארשה באה הפקודה להקים מחדש את הקהילה שפוזרה ולהעניש את האשמים בפיזורה.

הווייבודה הטרנופולי הזמין את ד״ר פרנס ודן אתו על מוצא מהמצב, כלומר: איך להחזיר את הקהילה לפעולותיה מבלי לפגוע באוטוריטה של השלטונות. ההחלט שהווייבודה יסתמך על עירעור הקהילה ויקבע בהחלטתו שלאחר בדיקה מפורטת לא מצא כל דופי בפעולות הקהילה, ואילו ד״ר פרנס יחזור בו מתלונתו שהגיש לבית־המשפט. פקיד הווייבודזטוו שהיה אחראי לפיזור הקהילה הועבר כעבור שבועות אחדים למשרה אחרת. הקהילה באה על סיפוקה והמתבוללים התבצרו עכשיו בקורטוריון. נקמתם היחידה היתה שלא ערכו ישיבות רשמיות של הקורטוריון, כדי שלא להיזקק לד״ר פרנס, שלפי התקנון היה צריך להשתתף בהן מטעם הנהלת הקהילה.

המצב בענין בית־הספר פרל לא נשתנה, אף כי הקהילה המחודשת הודיעה תיכף למיניסטריון שהיא עומדת על דעתה כי הקורטוריון הוא בלתי־חוקי בסמכויותיו. הקהילה שללה גם את זכותו של הקומיסר הממשלתי לבטל את החלטתה של מועצת הקהילה בדבר העירעור ולהחזירו על דעת עצמו. אולם כל הפניות הללו לא נשאו פרי.

המצב בקהילה הסתבך כאשר ד״ר פרנס נאלץ לרגל תפקידיו בקואופרציה להעדר מטרנופול ימים מספר בשבוע. להתפטרותו לא הסכימו גם האדוקים וגם הווייבודה. בסופו של דבר נתקבלה הצעת פשרה, שישיבות הנהלת הקהילה תתקיימנה רק בנכחותו של ד״ר פרנס ושכל צעד חשוב לא ייעשה מבלי לשאול את פיו. מזכירות הקהילה עמדה עם ד״ר פרנס בקשר טלפוני הדוק. ד״ר פרנס כיהן כראש הקהילה גם בזמן שהעתיק את מקום מגוריו לוארשה ולטרנופול היה בא רק ליומיים כל שבוע.

בשנת 1931 ארגנו השלטונות המחוזיים (הווייבודזטבו) תערוכה, בעיקר כדי להדגים את השגי המחוז בשטח החקלאות והחרושת החקלאית, אולם גם להשגים התרבותיים של האוכלוסיה הוקדש מקום.

ההכנות לתערוכה היו כבר בשלב של בצוע כאשר נזכרו מארגניה כי במחוז חיים גם יהודים שאי־אפשר להתעלם מהם, ובפרט כשזה עלול גם להזיק להצלחתה, מכיון שהיהודים הנעלבים יחרימוה.

הווייבודה הזמין את ד״ר צבי פרנס וייפה את כוחו לסדר מדור יהודי בתערוכה. בוועדה המיוחדת שהוקמה לשם כך השתתפו ההסטורין יוסף האליצ׳אר, אינג׳. הירשברג מהווייבודזטוו, קבוצת ציירים שהכינו את הדיאגרמות ועוד. הוועדה הצליחה לאסוף חומר עשיר כגון עטרות של ספרי־תורה, פרוכיות, תשמישי־קדושה יקרי־ערך, דברי־דפוס וכתבי־יד נדירים, צילומי בנינים ומצבות בעלי ערך אמנותי וכו. באוסף המוצגים והכנת התפאורות של האולמות הושיטו יד של עזרה ד״ר צצילית קלפטן, הצייר ליליין והאמן המטלופלסטי, כהנא מלודז׳ שהיה יליד טרנופול. כל המוסדות בטרנופול השתתפו בתערוכה, ורק בית־הספר ע״ש פרל היה יוצא דופן ולא רצה לשתף פעולה עם הוועדה. כדי לא לתת פתחון פה לשונאי ישראל הסכימה הוועדה שבית־ספר זה יערוך ביתן משלו.

התערוכה נערכה בבניני הקהילה. כל מבקריה התרשמו ממנה מאוד, והעתונות היהודית והלא־יהודית הקדישה לה מאמרי הערכה. התערוכה הוכיחה מה רבים האוצרות האמנותיים שנאצרו במשך דורות באהבה ובחרדת קדש, ומה עשירים היו חיי היהודים בשטח זה. מספר מבקרי התערוכה היה עצום, והם זרמו מקרוב ומרחוק. התערוכה נמשכה שמונה ימים ולסיומה נערך כינוס של משלחות כל הקהילות שבמחוז טרנופול. האמן ליליין הירצה בכינוס על הצורך לשמור על האוצרות האמנותיים והגיש כמה הצעות מעשיות איך לבצע את אוסף העתיקות ודברי אמנות. נתקבלו החלטות, ועל קהילת טרנופול הוטל התפקיד להשגיח על הוצאתן לפועל. לדאבוננו לא גילו הקהילות ענין רב בשטח נכבד זה.

מועד כהונתה של הקהילה הנבחרת השניה נסתיים, אולם בחירות חדשות לא נערכו. השלטונות העדיפו למנות קומיסר. המשטר בפולין נכנס כבר לשלב הדיקטטורה והתכחש לעקרונות הדמוקרטיה שהיו נר לרגלי הציונים. בין

הפקידים אפשר היה תמיד למצוא אנשים נכנעים שהיו נכונים למלא אחרי דרישות השלטון.

כך דעך השלטון העצמי של היהודים בפולין עוד לפני שכבו בה החיים היהודיים בכללם.

ח

בינתיים החמיר והלך מצב האוכלוסיה היהודית ונתברר כי כל המאמצים היו לריק. ההמונים פנו עורף לפוליטיקה הארצית שאיכזבה אותם, ובאופק לא נראו כל סימנים שהמצב ישתפר בעתיד. כולם הרגישו כי ימים קשים ממשמשים ובאים וכי כל הכוחות הזדונים קשרו קשר נגד העם היהודי. במצב זה שוב הפנו ההמונים את מאווייהם לארץ אבותיהם והמאבק על כל סרטיפיקט ובמוסדות לגיוס כספים למען הארץ תפסו מקום בראש.

גם בשורות „בר־כוכבא" התגברה השאיפה לעלות ארצה, וכפי שמוכיחים המספרים עלו בתקופת 1927—1938 מטרנופול כשמונה מאות איש, רובם צעירים. באותה התקופה נשתפרו גם היחסים עם האקזקוטיבה בלבוב, למען הדיוק — עם ד"ר רייך. בעיית ה„הסכם" שהסעירה את הרוחות בשעתו אבד עליה הכלח. נתברר כי לא נותר לאוכלוסיה היהודית אלא להגן על המעט שנשאר לה ולהדוף את המזימות לדחוק את רגליה מכל שטחי החיים הכלליים והפוליטיים. וגם לכך לא היו סיכויים יתירים. המסקנה היתה אחת: להכשיר את הנוער ואת כל אלה הרוצים בכך — לעליה, ולשקם את השכבות הנחשלות, הנידונות להישאר במקום. ביקורו של ד"ר רייך בטרנופול לפני הזמנת „בר־כוכבא" והשתתפותו בעצרת־עם גדולה, בה סקר את המצב והזהיר מפני אופטימיות, פקח את עיני המעטים, שעוד הישלו את עצמם כי יש מוצא מהמצוקה.

באותה התקופה שוב הועמדו הציונים לפני בעיה שעלולה היתה להשפיע על עמדתם בקהילה ובמדיניות המחוז. בלבוב נתפנתה משרת רב ראשי, והרב לוין מהאגודה רצה בה. מבחינה פוליטית לא היו הציונים מעונינים שהרב לוין יתפוס משרה זו, אולם חסר היה להם הרוב בקהילת לבוב וגם מועמד מתאים שיוכלו להעמידו נגדו. ד"ר צבי פרנס הציע אז את מועמדותו של הרב באב"ד שהיה מתנגד ל„אגודה" ולכל התערבות נציגי הדת בבעיות פוליטיות. בסופו של דבר ירד ענין הרב הראשי בלבוב מסדר־היום תחת לחץ השלטונות.

שיפור היחסים בין „בר־כוכבא" ובין ד"ר רייך קירב שוב לארגון את החברים שפרשו ממנו בשל חילוקי־הדעות בתקופת ה„הסכם". חזרו אז לארגון: ד"ר שוורצמן, ד"ר אבנד ד"ר נוסבוים ואחרים. היה בזה משום סימן טוב, כי יובל השלושים של „בר־כוכבא" היה משמש ובא ונוצרה האפשרות לחוג אותו במצב של אחדות וליכוד.

מאורע חשוב ונכבד בעיר היה ביקורו של ח. נ. ביאליק. ביאליק גילה ענין מיוחד בבית־הספר ע"ש פרל. התעניינותו היתה רבה כל־כך, שמצא לנכון להאריך את זמן שהותו בטרנופול כדי להכיר מקרוב את בית־הספר ואת ספרייתו. בטרנופול מצא ביאליק סביבה עברית בעלת רמה גבוהה, אולם מצב הדברים בבית־הספר ע"ש פרל ובספריה שעל־ידו עוררו את התמרמרותו. באספה שהשתתף בה ייסר את הציונים מרות על ההזנחה שמצא במוסדות תרבותיים אלה, והשמיע דברי תוכחה על היחס הברברי לאוצרות התרבות, שגרם לאבדן מיסמכים חשובים, בעלי ערך לדורות. ביאליק דיבר בהרחבה על השפעתו של פרל על היהודים באודיסה ועל בית־הספר שהוקם שם לפי דוגמת בית־הספר הטרנופולי.

ביאליק ביקר בבית־העלמין הישן והתיחד עם זכרם של גדולי ישראל שמצאו שם את מנוחתם. שקוע בהירהוריו עמד על־יד קבריהם של פרל, רנ"ק ושאר חכמי ישראל. לפני צאתו את טרנופול הזעיק את אנשי קלוב־פן, יהודים כפולנים, להצלת הספריה והארכיון של פרל, אולם קולו היה כקול קורא במדבר. כנופיית המתבוללים הצליחה לשים לאל את כל מאמציו ו„שיכנעה" את השלטונות, ששמחו על כל אפשרות לגנח את התנועה הלאומית, להשאיר מוסד תרבותי זה בהנזחתו.

ט

בשנת 1932 מלאו שלושים שנה לקיומו של „בר־כוכבא", ההכנות ליובל נמשכו חדשים רבים ונעשה הכל כדי לכנס לחגיגה זו את כל החברים המפוזרים ברחבי העולם. ואמנם חברי „בר־כוכבא" לא איכזבו, ושוב נזדמנו יחד לעיר מולדתם והעלו זכרונות ימים עברו. כל העיר עמדה בסימן החגיגות שנמשכו שלושה ימים רצופים.

לאחר החגיגות חזרו הימים האפורים על דאגותיהם. היו אלה ימי מינסק, פשיטיק, ימי הפרעות באוניברסיטאות, ה„פיקאטים" (משמרות על־יד חנויות היהודים, כדי לחסום את הדרך לקונים הפולנים), ימי „אוֹבשאַם" („אדרבא" המפורסם של סקלאדקובסקי, שנתן את הגושפנקה הרשמית לחרם כלכלי על היהודים) ודחיקת רגלי האוכלוסיה היהודית ממקורות פרנסתה. בתקופה עגומה זו הוכיח הנוער היהודי שהוא יודע להגן על כבוד האומה. עמידתו התקיפה ללא חת חיזקה את רוח ההמונים. גם באי־כוח הציונים בקהילה ובעיריה לא שתקו, אלא התריעו בכל הזדמנות על ההפליה לרעה מצד השלטונות, והצהירו בפה מלא ובקול רם שהאוכלוסיה היהודית תדע להגן על זכויותיה.

הבחירות לסיים בשנת 1930 היו האחרונות שאפשר היה להשתתף בהן באופן פעיל. אולם התנאים כבר היו שונים

בקורו של ח. נ. ביאליק בטרנופול
מימין לשמאל, עומדים: אבלר, ד"ר שורצמן, ד"ר אבנד, ד"ר הורביץ, ד"ר אורנשטין
יושבים: נ. טברסקי, קורפיסט, ס. שורץ, ח. נ. ביאליק, ד"ר צ. פרנס, ד"ר א. רפופורט
Ch. N. Bialik visiting Tarnopol
From right to left — Standing: Abeler, Dr. Shwarzman, Dr. Abend, Dr. Horvitz, Dr. Orenstein.
Sitting: N. Tversky, Kurfirst, S. Shwarz, Ch. N. Bialik, Dr. H. Parnas, Dr. A. Rapoport.

תכלית שינוי. המציאות (מאסר האופוזיציה בבריסק־דליטא וכו') הוכיחה כי פילסודסקי חותר לקראת דיקטטורה. מפלגתו הכריזה שהיא שמנה וסלתה של האומה ("אֶליטה"). ולרוע־המזל היו היהודים מפולגים ביניהם. שלא כבעת הבחירות הקודמות היתה הפעם ההסתדרות גוש מלוכד.

מאמציו של יצחק גרינבוים להקים חזית ציונית מאוחדת נכשלו. השמאל הציוני העדיף להקים גוש סוציאליסטי, ה"אגודה", הסוחרים הופיעו ברשימה מיוחדת, וצלאב וישליצקי ואיגנאצי יאֶגר הופיעו ברשימות ה"גוש הבלתי־מפלגתי לשיתוף פעולה עם הממשלה" (ב.ב.וו.ר.). גם ציוני

יובל השלושים של ארגון "בר־כוכבא", 1932
הסניורס: ד"ר צבי פרנס, פומרנץ, ליברגל וד"ר שרפשפיץ
The Thirtieth Anniversary of the "Bar-Kochba" Organization, 1932
Seniors: Dr. H. Parnas, Pomeranz, Libergal and Dr. Sharfspitz

גליציה הגישו רשימה משלהם.

ציוני טרנופול דרשו שהמועמד מטעמם יהיה אישיות בולטת הנהנית מאימונה של האוכלוסיה. אולם ה„התאחדות" מצאה לנכון להחליף את ד"ר צבי הלר שייצג עד כה את מחוז טרנופול בד"ר בריסטיגר. ד"ר בריסטיגר לא ידע למשוך את לב ההמונים, כי הדגיש יותר מדי את הסיסמות הסוציאליסטיות, ועל־ידי כך דחה את הציונים הכלליים ואוהדיהם. ידוע היה לכול כי השלום אינו שרוי בין הציונים, כפי שכבר נתגלה בעת הבחירות לקהילה. את חולשתם זאת ניצלו העסקנים הלא־ציוניים מהארגונים הכלכליים עם הירש אייכנבוים בראשם. האספות הציוניות „פוצצו" על ידי יריביהם. ההמונים התיחסו באדישות לבחירות, כי לא תלו בהן כל תקוות ולא האמינו בתוצאות המאבק הפרלמנטארי של הנציגות היהודית. הרשימה השיגה 17 אלף קולות (לעומת 31 אלף ב־1928), וד"ר בריסטיגר נכשל.

הכשלון עודד את כל יריבי הציונים הכלליים. עליהם נתוספה עכשיו הקבוצה הרביזיוניסטית, שהצליחה למשוך לצדה כמה מאות חברים. בעת ביקורו של ז'בוטינסקי בטרנופול השתתפו הציונים הכלליים, מתוך הסתייגות מפורשת מעמדתו בבעיות ההסתדרות הציונית, בקבלת פניו. קיום הקבוצה הרביזיוניסטית לא תרם לחיזוק ההסתדרות הציונית, כי אם להפך — גרם להתפצלות נוספת.

בשנת 1933 נפטר ד"ר אברהם שוורצמן לאחר מחלה ממושכת. הוא היה אחד החברים הדגולים ב„בר־כוכבא", ופקחותו ודעתו השקולה עזרו לה להחלץ ממצבים קשים.

אבדה כבדה עוד יותר היתה פטירתו של ד"ר אבנד, שמילא מטעם הציונים תפקידים אחראיים בעיר. הלוויתו הפכה הפגנת אהדה והוקרה לאיש הציבור הדגול.

על אף הכשלונות הרבים באותה התקופה התיחסה דעת הקהל בכבוד אל הציונים, וראיה לכך מינויו של אברהם אוקס, שהצליח לרכוש לו שם טוב בפעולותיו ובהופעותיו בלשכת המסחר והתעשיה, ליועץ אותה הלשכה.

עם מותו של פילסודסקי בשנת 1935 החמיר עוד יותר מצב היהודים. ה„אוזון" (מחנה הליכוד הלאומי) יצא בגלוי בסיסמות שמקום השראתן היתה גרמנית ההיטלרית.

ההופעה הפוליטית החשובה האחרונה של הציונים היתה בעת הבחירות לעיריה שנערכו על־ידי ראש העיר וידאצקי. הפולנים השתדלו בכל כוחותיהם לחסום את הדרך לעיריה ליהודים ולאוקראינים. מגמתם היתה להשתלט על העיריה ולהשאיר שם קומץ נציגי המיעוטים ללא כל השפעה. הציונים השיגו שישה מתוך עשרת הנציגים היהודים. בין ארבעת הלא־ציונים שוב לא נמצא אף מתבולל אחד.

בשעת ארגון המגיסטראט ניסו הפולנים ללחוץ על הציונים שיוותרו על מועמדם ודרשו מהם לתמוך במועמדותו

פלוגת הכשרה הגנתית של בית"ר בטרנופול, 1934
The military section of "Betar", 1934

של ד. שטקל שהיה יותר נוח להם. הציונים דחו דרישה זו; כסיעה המונה שישה נציגים היה ביכולתה להכניס למגיסטראט את בא־כוחה. תחת לחץ הפולנים שהתגברו נמרצות למועמדותו של ד"ר צבי פרנס „הקיצוני" בעיניהם, החליטו הציונים להשאיר במשרה זו את ד"ר נוסבוים, שמילא בשעתו את מקומו של ד"ר אבנד המנוח.

על היחסים ששלטו אז מעידה העובדה כי הפולנים אסרו לכמה ימים את חברי הוועד לעזרה לפליטים מגרמניה (כידוע גורשו אז מגרמניה אלפי יהודים בעלי אזרחות פולנית ונעצרו במחנה זבונשין שעל־יד הגבול). השלטונות הפולניים האשימו את חברי הוועד שהם תומכים בקומוניס־טים, ולא נרתעו מלהשתמש בפרובוקציות גסות ולהגיש משפט פוליטי נגד ד"ר צבי פרנס. המשפט שהתקיים במרץ 1939 הוכיח ברבים כי כל ההאשמות בשקר יסודן ובאו רק כדי להבאיש את ריחם של העסקנים היהודים. בסופו של דבר זוכה ד"ר צבי פרנס מהעלילה.

בדאגה ובחרדה ראתה האוכלוסיה היהודית את הענינים הכבדים שנצטברו באופק, במזרח ובמערב, ובחדשים הקשים ההם גייסו הציונים את כל כוחותיהם ועמדו דרוכים לקראת הבאות. נפתחו סניפים גדולים ברחוב טרנובסקיגו, הוקם מועדון. כל המוסדות עבדו במתח גדול, כאילו רצתה האוכלו־סיה להסיח את דעתה מהעתיד שאיים על כל אחד ואחד ועל הציבור כולו.

זה היה המצב בשעה שפרצה מלחמת העולם השניה. ושוב, כמו בשנות מלחמת העולם הראשונה, לא עמדו יהודי טרנופול מנגד, אלא הושיטו עזרתם לאחיהם לאחיהם האומ־ללים שמצאו בה מקלט מקלגסי היטלר.

ב־17 בספטמבר פילסו את דרכם העייה הטאנקים הרוסיים הראשונים, ובאותו היום הקיץ הקץ על התנועה הציונית בטרנופול. אולם עוד לא עלה אז על דעת איש, כי אכן נחתם גורלו של הישוב המפואר הזה, ושבעוד כמה שנים ייכתב על טרנופול כעל ישוב שהיה ואיננו עוד.

מפלגות
ותנועות־נוער

מפלגות

מפלגת העבודה הציונית „התאחדות"

מאת אריה אבנון — ברוינשטיין

בראשית שנות העשרים, זמן קצר לאחר הועידה העולמית של „התאחדות" בפראג (1920) התארגן בטרנופול סניף מקומי למפלגה זו. בין מיסדי הסניף היו: פרופ. סאם, אברהם זלצר, ד"ר יהודה צלרמיאר, ד"ר שאול אוהרנשטין, אברהם טאפט, אברהם רוזנשטרויך, שמריהו פצ'ניק, משה שטיארמן, קלאהר, גוסטה שטינברג, ישראל גרינשפן ואחרים. אנשים אלה, אשר היו בעלי השקפות פוליטיות מתקדמות, ראו בתנועת העבודה בציונות את הערובה לחינוך העם וארגונו למען בנין הארץ, להכשרת הנוער לעליה והגשמה עצמית, ולביסוס האידיאולוגיה הציונית על נסיונם של ראשוני אנשי העליה השניה בארץ והוגי־הדעות בתנועת הפועלים הציונית — א. ד. גורדון, יוסף אהרונוביץ, יוסף בוסל, ד"ר חיים ארלוזורוב ואחרים. בינתים התפרצה העליה השלישית בכל הדרכים ארצה, נוסדו צורות התישבות חדשות נוסף לצורת הקבוצה האורגנית, והיה הכרח לארגן ולחנך את המוני העם למעשה חלוצי, לפי צורך השעה הגדולה והאפשרויות הכבירות בארץ. ומצוקת הגולה היתה גדולה — ימי גראבסקי התקרבו — ואלפים מיהודי פולין וגליציה התכוננו לעליה.

סניף ה„התאחדות" בעירנו ניגש במרץ רב לביצוע משימות השעה. הוא חדר לחוגים, שעדיין היו רחוקים ממחשבה ציונית, אירגן המוני חברים, הדריכם והראה להם את הדרך לציונות העבודה וההגשמה. ענפי פעולתו של הסניף היו רבות והקיפו את שני השטחים העיקריים: פעולה פוליטית־חינוכית למען ארץ־ישראל העובדת ופעולת ההווה בגולה, בעירנו.

הפעולה הפוליטית־חינוכית. היתה זו פעולה חדשה בשדה הציונות בעיר. לא עוד הליכה בתלם ההשקפות הישנות והדפוסים הבלתי מתאימים לתקופה הסוערת בציונות ובבנין הארץ, לא עוד בעל־ביתיות בלתי מחייבת — מעתה היה העיקר חינוך המבוסס על הכרת המציאות היהודית בגולה וההכרח לשינויה על־ידי כוננות לעליה ולהגשמה, בקבוצה בארץ.

סניפנו גדל והקיף חוגים רחבים של חברים. דבר זה נתן לו גם אפשרות לארגן את המחוז ולהפעיל את הסניפים המפוזרים בסביבה כולה. עובדה זו גרמה לכך שבאזורנו הוצג כמועמד לסיים הפולני חבר מפלגת „התאחדות" — ד"ר צבי הלר. הגענו לכך על־ידי העבודה הפוריה ורוח ההתנדבות אשר הקיפו את כל החברים בסניף והדות להשיגים החשובים בכל שטחי הפעולה. פעמיים נבחר ד"ר הלר לסיים הפולני. בפעם השלישית כבר נערכו הבחירות באוירה פוליטית עוינת למיעוטים הלאומיים, כשהמשטרה הפוליטית ומושל המחוז מכוננים את רצון הבוחרים... שלט טרור בלתי רגיל אפילו במציאות הפולנית של אז. כל אולם שנשכר לאספת־בחירות מטעם רשימתנו „נבדק" על־ידי מומחי השלטון וכמובן נפסל, מחמת „סכנת מפולת". בעונת בחירות אחת נפסלו כל האולמים הציבוריים בעיר. קיבלנו רשיון לערוך אספת־בחירות במגרש גדול, תחת כיפת השמים, אולם המשטרה ארגנה כנופיות מפריעים, ולבסוף התפרצה אף היא מתוך בנין הגימנסיום השלישי, הסמוך למקום האספה שבו חיכתה להזדמנות, ופיזרה במכות את הקהל ו„הצליחה להשכין סדר".

הבחירות נערכו על בסיס של „חלוקה". הרשימה הממשלתית גזלה בעזרת המשטרה ונשיאי בתי־המשפט המחוזיים את קולות הרשימות הבלתי ממשלתיות וצרפה אותם לעצמה, ל„גוש" הבלתי־מפלגתי לשיתוף־פעולה עם הממשלה" (ב. ב. וו. ר.). מועמדנו במחוז הבחירות שלנו, ד"ר בריסטיגר, השיג 31.000 קול, אולם הגורמים הממשלתיים „החליטו שהוא קיבל רק 24 000 קול — ולכן נכשל, כי המודד היה 27.000 קול*. לפי ההסכם היו צריכים כל

* ר' מאמרו של ד"ר צבי פרנס, עמ' 198, 207.

המפלגות והארגונים הציוניים לעבוד בלי כל הסתיגות למען מועמדנו; היה הסכם ארצי מפורש על כך, אולם לא נחטא לאמת אם נקבע היום, מה שידע כל ילד בעיר, שלא נעשה הכל מצד המפלגות היריבות בעיר למען הגשים את ההסכם הזה. כל עול התעמולה, והסיכון האישי שבנהול מערכת הבחירות — נפלו על שכם חברי „ההתאחדות" בלבד.

מזכירות המחוז של מפלגתנו, שהיתה בעירנו, אירגנה מדי שנה כינוסים גליליים, שכדוגמתם לא הצליחה שום מפלגה בעיר לארגן ולקיים. מאות רבות של חברים מכל העיירות והמקומות המרוחקים במחוז היו מתאספים להפגנה ציונית־סוציאליסטית כבירה, מאורגנת בטוב־טעם, כשטובי מנהיגינו במדינה נושאים דברם לציבור הגדול של חברי המפלגה ואוהדיה. על במת הכנוסים האלה היו מופיעים ד״ר אברהם לוינסון, ד״ר קופל שוורץ, ד״ר גור־אריה טרלו, יוסף לוי, ד״ר טרטקובר, פישל ורבר, ד״ר צבי הלר. לכינוסים הגליליים בטרנופול יצא שם בכל רחבי המדינה.

במלחמת הבחירות לקונגרסים שברה המפלגה שלנו בעיר את המונופולין של המפלגות השמרניות ורכשה מספר גדול של קולות, (מקום שני אחרי הציונים הכלליים) ואף תרמה תרומה חשובה לסיעת א״י העובדת בקונגרס. ד״ר אוהרנשטין נבחר כמה פעמים כציר לקונגרסים הציוניים. מצע א״י העובדת חדר להכרתם של רבים מבני הישוב היהודי בעיר, והם נתנו אמונם בפעולת „התאחדות" בזירה הציונית.

וכשם שצירנו לסיים הפולני ידע להעלות נושאים חדשים בויכוחים שם, כגון הדרישה לתמיכה ממשלתית בהכשרת החלוצים, ובעולים ארצה, ועזרה לתנועה למען פרודוקטיביזציה של היהודים בגולה, כן ידעו שליחינו לקונגרסים להילחם על שינוי הערכין בתנועה הציונית, ועל הגברת המתח והדימוקרטיזציה של החיים הציונים.

פעולת ההווה התנהלה בקהילה היהודית ומוסדותיה ובעיריה. שליחנו בקהילה, ד״ר י. צלרמיאר, לחם בגאון נגד כל המעונינים לקיים את המשטר הישן בקהילה. הוא דרש התאמת התא האוטונומי הזה לרוח הציונות ולצרכי ההמונים העמלים בעיר. נאומיו המזהירים בעלי התוכן הריאליסטי, שהיו בנויים על עקרונות תנועת־העבודה הציונית, עשן רושם כביר והשפיעו לא אחת לקבלת הצעותינו. אנשי הדור הישן הביעו השתוממותם על עצם הופעתו של הדוקטור הצעיר, המעז „לקלקל" את השורה המסורתית בקהילה כפי שנקבעה על־ידם בעבר.

ובעיריה, באוירה נוקשה ועוינת ליהודים, לחם את מלחמות דלת־העם היהודית בעיר ד״ר שאול אוהרנשטין. הוא דרש בתוקף את תיקון העוול המתמיד כלפי השכונות היהודיות בעיר. הוא תבע דאגה לעזרה סוציאלית, להעסקת פועלים יהודים בעבודות העיריה, לתמיכה במוסדות חינוך יהודיים ולשיפור תנאי הקיום של השכבה העניה בישוב היהודי בעיר. הוא גולל את היחס האדיש לתנאים הסניטריים בשכונות היהודיות, לחוסר הכבישים והביוב — בעיות שאבות העיר הנוצרים לא חשבו מעולם לפתרן.

מוסדות סוציאליים כלליים. בתקופה שבה היה הדבר אפשרי מבחינת המשטר הפוליטי בארץ השתתפו חברינו בפעולת „קופת־חולים" הכללית בעיר ובמחוז. נציגינו הנבחרים לוועד המפקח המחוזי של המוסד הזה — אברהם גולדנברג ושמואל קרמיש, והסגן יוסף ברינשטין —

חברי ה„התאחדות" בטרנופול
Members of "Hitachdut" in Tarnopol

היו הנציגים המוכשרים של ציבור הפועלים היהודי, הם דיברו בשמו ולחמו על הכנסת שיפורים בהגשת העזרה הרפואית להמוני העמלים היהודיים, להעלאת כשרם של המוסדות הרפואיים ולהקלת עול המסים מעל העובדים.

קופת גמילות־חסדים. חברינו אירגנו ויסדו קופה להושטת עזרה כספית בצורת הלוואות לנצרכים ממעמד העובדים לרכישת מכשירי־עבודה, למתן סיוע לבעלי המלאכה העניים ועזרה בהלוואות ניכרות לפרודוקטיביזציה של יהודים רבים בעיר. בשקט ובצניעות נוהלה הפעולה הזאת, אך ברכה רבה היתה בה לשכבה חשובה בישוב.

ארגון מקצועי. תשומת לב רבה הקדישה „התאחדות" להקמת ארגונים מקצועיים בקרב הפועלים היהודים בעיר. הוקמו שלושה ארגונים כאלה: של עובדי המסחר ומנהלי החשבונות היהודיים, של התופרות ושל העגלונים והסבלים. על־ידי הקמת הארגונים האלה הורם קרנו של העובד בעיני הציבור ובעיניו הוא, האפשרויות הגנוזות בגוף מלוכד ומאורגן הגביון את בטחונו העצמי.

הפעולה במוסדות ציוניים. בכל המוסדות תפסו חברינו עמדה ראשית וניהלו את הפעולה במסירות ובהתנדבות חלוצית.

בקרן־הקיימת לישראל שבראש הוועד המקומי שלה עמד שנים רבות חברנו שוורץ, היו פעילים החברים מרים סלפטר, עזריאל גוליגר, דב גרוברג, שמואל קרמיש, משה גרינפלד, יהושע סיגל ואריה ברוינשטין. החברים האלה ביקרו בבתים, התרימו בבתי־הכנסת („קערה"), שוטטו במסיבות, חתונות ונשפים, ועמלו לאסוף כסף לקופת הקרן־הקיימת. הם המציאו המצאות ודרכים שונות להפעלת הגיוס רחבים של הציבור למען הקרן־הקיימת, והיו הרוח החיה בפעולותיה בעיר.

בקרן־היסוד עבדו הרבה שנים חברינו ד"ר י. צלרמיאר, ד"ר רוטשטין וד"ר ש. אוהרנשטין. שיטת הפעולה שם היתה בדרך כלל פחות עממית והתבססה בעיקר על התרמת יחידים, בעלי יכולת, כגון סוחרים עשירים, בעלי רכוש ועוד. חברינו הפעילו גם חוגים רחבים מהמעמד הבינוני ומבעלי היכולת שבין חברי המפלגה. הופעותיהם באספות הפומביות למען קרן־היסוד תרמו להרמת קרנה בעיני הציבור הרחב.

קופת פועלי ארץ־ישראל התנהלה בהנהגת חברינו ד"ר ש. אוהרנשטין והמזכיר אריה ברוינשטין. נערכו כינוסים גליליים ופעולות הקרן הזאת נתבססו ונתרחבו.

פעולה תרבותית. בהסתדרות „תרבות", היה פעיל מטעם מפלגתנו — נוסף למורים — חברנו נתן אוסטרן. התלמידים באו מחוגי „התאחדות" ושלוחותיה הארגוניות, חברי „החלוץ" ותנועות הנוער השונות. החינוך הארץ־ישראלי והדוגמה של תנועת־העבודה בבנין הארץ שימשו חומר לימודי עיקרי.

„התאחדות" אירגנה גם חוג דרמטי בראשותו של שרגא מַיסטריך־אלופי. החוג הזה הופיע במשך כמה עונות ופיתח את ההבנה לאמנות הדרמתית היהודית.

גולת הכותרת בפעולה התרבותית של מפלגת „התאחדות" בעירנו היתה ספרית „גדעון", בהנהלת ד"ר אוהרנשטין, מנדל ניסנבוים, אברהם גולדנברג, משה גרינפלד, עזריאל מורקס ואחרים. כולם עמלו לטיפוח המפעל החשוב הזה.

למפנה חשוב זכתה פעולת „התאחדות" עם הקמת הסתדרות הנוער החלוצי „גורדוניה" *, הסתדרות הסטודנטים „קדימה" * וארגון העליה של בעלי־המלאכה, „העובד".

בשנות העליה הגדולה אירגנה מפלגת „התאחדות" את בעלי־המלאכה ובעלי מקצועות שונים בארגון־העליה „העובד". בראש הארגון עמד בטרנופול הח' שמריהו פצ'ניק. לא הספיק הזמן לפיתוח פעולה רחבה, כי האויב הנורא שם קץ לכל. הארגון עורר תסיסה והתענינות בקרב בעלי המלאכה, אולם רק מועטים זכו להגיע ארצה.

שלוחה אחרת של מפלגת „התאחדות" היתה „בוסליה". מטרת ההסתדרות החלוצית הזאת היתה לארגן הכשרה לחברי המפלגה והנוטים אליה כדי להכין עתודה חלוצית בשביל המפלגה ולאפשר להם לעלות ארצה בקבוצות מלוכדות, על סמך הנסיון, ההוי והחיים המשותפים בסניף ובהכשרה. הסתדרות „בוסליה" התפתחה בשנות השלושים והגבירה את המתח החלוצי בעיר, וגם הצליחה להכשיר הרבה חלוצים לעליה לארץ. הגרעין העיקרי של חברי „בוסליה" התלכד בקבוצת קרית־ענבים.

בראש הפעולה הארגונית והחינוכית ב„בוסליה" בעירנו עמדו החברים י. סיגל, מ. גרינשפן, ג. כ"ץ, מרגלית ואחרים.

ועד הקרן־הקיימת־לישראל בטרנופול
The Tarnopol Committee of K.K.L. (National Fund)

* ראה להלן.

„פועלי ציון"

מאת צבי ויסברשט — ד"ר א. אבישור (ורבר)

את ראשית הפעולה הציונית־סוציאליסטית, כפי שהתגלמה כעבור זמן במפלגה „פועלי־ציון", ייצגה בטרנופול קבוצה קטנה בשם „אהבת ציון" שחבריה סירקס, ספיר וצינקר. עמדו בראשה. קבוצה קטנה זו פעלה עוד לפני מותו של הרצל ובמרוצת הזמן הצטרפו אליה ויסברשט, בילפלד, לורבר, גלאזר, שאפר ואחרים. אחר מותו של הרצל שינתה הקבוצה את שמה ל„בני הרצל". במשך זמן־מה התאכסנה אצל „בר־כוכבא" ואחר כך עברה לדירתה ברחוב רוסקה.

היתה זו תקופה של תסיסה. חלק מהנוער היהודי נמצא בשורות „פ.פ.ס." אולם רבים שנקראו אז „ספרטיסטים" נלחמו בעד מפלגה יהודית סוציאליסטית עצמאית דוגמת „פ.פ.ס." הנוער הלומד הקים בשנת 1902 את ארגון „בר־כוכבא". אולם היו בני־נוער שלא מצאו את מקומם בשתי התנועות הנ"ל וחתרו למיזוג רעיון התחיה הלאומית, כפי שהטיפה לו התנועה הציונית, עם הרעיון הסוציאליסטי בגירסתה של „ז.פ.ס.", כלומר לציונות סוציאליסטית. לאמיתו של דבר עדיין היו אז הרעיונות מעורפלים למדי וטרם לבשו צורה אידיאולוגית עד שהופיע לאחר הפוגרום בקישינוב פליט מרוסיה, נגר בשם טבצ'ניק, חבר „פועלי־ציון" ברוסיה, והוא שהפיח רוח חיים בשורות אוהדיה של התנועה זו בטרנופול *.

כעבור זמן קצר נתקיימה בלבוב הוועידה המייסדת, שהניחה את היסודות לתנועת „פועלי־ציון" בגליציה.

ראשית דרכה של המפלגה החדשה לא היתה קלה. באותו הזמן התנהל בגליציה מאבק קשה של הפועלים לשיפור תנאי עבודתם, הקטנת יום העבודה, שנמשך אז 14—16 שעות, הגדלת המשכורת וכו'. התנועות הסוציאליסטיות הקיימות, „פ.פ.ס." ו„ז.פ.ס." עמדו בראש המאבק וההמונים הלכו אחריהם. אולם לתנועת „פועלי־ציון" לא היתה ספרות מפלגתית שתגדיר את מטרותיה והשקפותיה ותתן בידי חבריה נשק אידיאולוגי נגד תוקפיה, „פ.פ.ס." ו„ז.פ.ס." שהיו מצוידות בספרות סוציאליסטית מדעית ועממית עשירה. רווח והצלחה באו למפלגה בשטח זה עם הופעת ספרו של ד"ר דניאל פסמניק: „התאוריה והפרקטיקה של „פועלי־ציון"". ד"ר פסמניק, שביקר בטרנופול, חולל מהפכה ע"י הרצאותיו שהצטיינו בניתוח מעמיק של גורל העם היהודי בגולה, מקומו במערכת הכלכלית והסכנות שנצחון הסוציאליזם טומן בחובו להמוני העם היהודי בגולה**. ספרו של ד"ר פסמניק, הרצאותיו והופעת השבועון „יידישר ארבעטער" (הפועל היהודי) תרמו תרומה נכבדה להפצת הרעיונות של „פועלי־ציון" ולהרחבת השפעתה בקרב שכבות העם הרחבות. תגבורת לתנועה הגיעה עם פרוץ המלחמה בין רוסיה ויפאן כאשר נמלטו מרוסיה הרבה יהודים, וביניהם נואמים מצוינים, שעזרו לא מעט בכשרונותיהם ובנסיונם להתפתחות התנועה.

בין הפעילים במפלגה היו אז: שוורצאפל (כיום בניו־יורק), צוגר (ניו־יורק), בהר"ל, אברם שטרהולץ, סובל, גולדשטין, וסטל, פנדלר שטקל ואחרים. גם מבין תלמידי בתי־הספר הצטרפו רבים למפלגה. הפעילים ביניהם היו שמעון פלר, שהצטיין בבקיאותו בספרות הסוציאליסטית ושימש כמומחה לבעיות עיוניות, וא. ורבר (כיום אבישור).

מה שהבדיל לטובה את תנועת „פועלי־ציון" בעיני המוני העם הוא יחסם החיובי לשפת יידיש. היה זה לאחר הוועידה בצ'רנוביץ שהכריזה על שפת יידיש כעל שפתם הלאומית של היהודים. רבים ממשתתפי הוועידה הנ"ל והדגולים ביניהם, כגון ש. אש, י. ל. פרץ, ז. רייזן, ה. ד. נומברג ואחרים ביקרו בטרנופול והרצאותיהם חיזקו את הרעיון הלאומי בין הנוער.

במשך זמן קצר התקרבו לתנועת „פועלי־ציון" באי־כוח האינטליגנציה היהודית בעיר, כגון ד"ר י. ולדמן, מ. חרטינר וד"ר פ. קורנגרין, צין וביגל ועזרו לה לא מעט בהשכלתם ובנאומיהם שכבשו את לבבות השומעים.

לאט לאט התרחב שטח השפעתם של „פועלי ציון" וסניפי המפלגה קמו בכל העיירות במחוז טרנופול.

---

* ראה מאמרו של ד"ר פ. קורנגרין, עמ' 124.

** שם, שם.

ז'.פ.ס.־„בונד" — המפלגה הסוציאליסטית היהודית

מאת ארנולד הימלברנד — ישראל גרינברג

המפלגה האוסטרית הסוציאליסטית הכללית משלה בכיפה בתנועת הפועלים עד סוף המאה התשע־עשרה, ובשורותיה נמצאו בני כל העמים הרבים שאיכלסו את הממלכה האוסטרית. עם הגברת ההכרה הלאומית הלכו וגברו הנטיות להקים מפלגות סוציאליסטיות לאומיות שתפעלנה בין ההמונים בלשונם ובהתאם לשאיפותיהם הלאומיות וצרכיהם המיוחדים.

כדי לתת פורקן לנטיות אלה, שערערו את יסודות הממלכה האוסטרית והביאו לידי תסיסה בתוך המפלגה, הכריז הקונגרס של המפלגה הסוציאליסטית, שהתקיים בשנת 1899 בברן, על העקרון של אוטונומיה תרבותית לאומית לכל עם ולאום. בעקבות החלטה זו נוסדו המפלגות הסוציאליסטיות — הפולנית — Polska Partia Socjalistyczna (פ.פ.ס.), והאוקראינית — או. פ. ס.

מפלגה סוציאליסטית יהודית לא הוקמה אז, אף כי הרעיון הלאומי כבר פשט בהמוני העם בהשפעת התנועה הציונית וה„בונד" ברוסיה. התנגדו לכך חברי פ.פ.ס. היהודים בגליציה, שרובם היו מתבוללים ושללו את עצם הרעיון של עם יהודי. רק כעבור זמן, בלחץ דעת־הקהל היהודית והמציאות, נאלצו לוותר, והסכימו להקמת איגודים מקצועיים של פועלים יהודים, שהיו כידוע מרוכזים במקצועות מסוימים. איגודים אלה היו נתונים למרותו של מרכז האיגודים המקצועיים בווינה, והם שהיוו במרוצת הזמן את הגרעין למפלגה הסוציאליסטית היהודית ז'פ.ס. (Żydowska Partia Socjalistyczna).

המאבק נגד היחס השלילי של מנהיגי התנועות הסוציאליסטיות הפולנית והאוסטרית לתביעות המוני העם היהודים להקים מפלגה לאומית סוציאליסטית משלהם, נמשך עד שנת 1905. בראש המאבק עמדו ד"ר הנריק גרוסמן מקרקוב, יוצר הרעיון של מפלגה סוציאליסטית יהודית, וסייעו בידו ד"ר איינציגלר, ר. בירנבוים וא. פאך מלבוב וד"ר בראס מקרקוב. במסע ההסברה שניהלו במרץ רב הצביעו על התנאים הספציפיים בהם חיים המוני העם היהודים ועל הצורך החיוני בהקמת מפלגה סוציאליסטית שתיצג אותם, תילחם לזכויותיהם ולשיפור מצבם הסוציאלי והלאומי, ותטפח את הכרתם המעמדית והלאומית בלשון יידיש, שפת ההמונים.

כביתר ערי גליציה קם גם בטרנופול ועד מיוחד למען המפלגה היהודית, ובראשו ישראל גרינברג, ד"ר זלאטקס, ד"ר ז. נוסברכר, י. בירפאס, י. גולדשטיין וטפרברג. את כל הפעולה ריכז הועד שבקרקוב.

הקונגרס הראשון למען הקמת המפלגה היהודית הסוציאליסטית התכנס בלבוב ביוני 1906. מטעם טרנופול השתתפו בו ישראל גרינברג, י. בירפאס, י. גולדשטיין ואו. טפרברג, ובו הונח היסוד לז'פ.ס.

האיגודים המקצועיים שפעלו עד כה הצטרפו למפלגה החדשה, אולם עדיין המשיכו להישמע למרותו של מרכז האיגודים המקצועיים בווינה.

מצב זה נמשך עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה. עם קום המדינה הפולנית נולד הצורך לאחד את התנועה הסוציאליסטית היהודית בהיקף ארצי. בפולין הקונגרסאית היה פעיל כידוע ה„בונד", והשפעתו בתקופה זו היתה חזקה למדי בין ההמונים. הקונגרס בקרקוב בשנת 1920 החליט לאחד את הז'פ.ס. עם ה„בונד" וכך נוסדה מפלגה אחת עם מרכז בוארשה.

התנאים המיוחדים ששלטו בגליציה אחרי המלחמה והלחץ האדמיניסטרטיבי מצד השלטונות היו בעוכרי התנועה הסוציאליסטית, ובפרט ששכבת הפועלים בחבל חקלאי זה היתה דקיקה מאד ומשקלה בקרב האוכלוסיה לא היה רב.

בהיותם נתונים בין הפטיש והסדן האוקראיני, באוירה המחניקה של אנטישמיות ודיכוי לאומי, לא נמשכו ההמונים כאן אחרי האידיאלים של ז'פ.ס.; כתלושים מן המציאות נראו להם, ולכל היותר — כשיר לעתיד לבוא. הם חיפשו מוצא ממצוקתם הכלכלית ומהפליתם כיהודים. את לבם כבש רעיון התחיה הלאומית והסוציאלית בארץ־ישראל תעמולת התנועות הציוניות הסוציאליסטיות על כל גווניהן וזרמיהן, שיכלו להצביע על הישגים פוליטיים ממשיים (הצהרת בלפור, החלטת סן־רימו, ישובים חקלאיים בארץ וכו') נפלה על קרקע פוריה של רגש לאומי ער וכמיהה עזה להיגאל מתוך המצב הסוציאלי והלאומי העלוב. מאידך גיסא היו שנמשכו — אמנם מעטים, ורובם מבין המתבוללים — אחרי תעמולת המפלגה הקומוניסטית, שהלהיבה את הדמיון בהישגי המהפכה ברוסיה והבטיחה לפתור את כל הבעיות הכלכליות והלאומיות לאלתר.

בתנאים אלה ירדה השפעתה של ז'פ.ס.=„בונד" בגליציה עד לידי כך שבמשך כל זמן קיומה, עד פרוץ מלחמת העולם השניה, לא הצליחה להכניס אף נציג אחד לקהילה ולעיריה. המפלגה לא משכה אמנם את ידה מפעילות פוליטית, אולם בהכרח הצטמצמה פעולתה בשטח התרבותי והמקצועי,

„המזרחי"

מאת טובה סנהדראי (דימנד)

תנועת „המזרחי" על אגפיה השונים בטרנופול כללה את תנועות־הנוער שלה: „תורה ועבודה" „צעירי ובנות מזרחי", „החלוץ המזרחי" ו„בני־עקיבא".

תנועת „המזרחי", שהתארגנה מחדש בשנת 1920, היתה תנועה ציונית חיה ותוססת, שנלחמה בחרוף נפש למען הרעיון הציוני והעליה לארץ.

דרך הראשונים לא היתה סוגה בשושנים. הרעיון הציוני לא היה מקובל על חוגים מסוימים ביהדות פולין, והיהדות הדתית בפרט. אולם הודות למרצם ומסירותם של סוללי־הדרך מבין ראשוני „המזרחי", היכה הרעיון שרשים, ולאט לאט כבש לבבות.

עסקני „המזרחי" ותנועת „תורה ועבודה" העמידו במרכז עבודתם הציונית פעולות הסברה, חינוך לתרבות עברית מקורית והחיאת הלשון העברית. הם הקימו רשת של קיבוצי הכשרה, בשנת תרפ"ו ייסדו בית־ספר עברי בשם „מת"ת" (מציון תצא תורה). רשת בתי־הספר „מת"ת" היתה פרושה על פני כל גליציה המזרחית. בית־הספר בטרנופול הוציא בוגרים למאות, שמלבד ידיעת השפה העברית היו חדורים הכרה ציונית דתית עמוקה. מהם זכו רבים לעלות לארץ־ישראל.

בשביל המבוגרים ארגנה תנועת „המזרחי" הרצאות ושיעורים על הציונות, הספרות העברית, חינוך, מדע ועוד. פעולות אלה, שהתקיימו באולם „יד חרוצים", השפיעו על חוגים רחבים בעיר. התנועה גדלה ורכשה לה אהדה בציבור. מן הראוי לציין של„מזרחי" היתה השפעה רבה ביותר על חסידי הוסיאטין, עד שברבות הימים אף שלחו את בניהם לארץ־ישראל. לעובדה זו חשיבות מרובה בשים לב ליחס השלילי של רוב חלקי החסידות לרעיון הציוני.

לא היתה פעולה ציונית בעיר, שחברי „המזרחי", על כל אגפיו, לא לקחו בהם חלק פעיל ביותר, כגון הפעולות למען הקקל"ת, קרן־היסוד ועוד.

בשנת 1932 התקיימו בעיר מספר קיבוצי־הכשרה של תנועות־נוער שונות. מתוך חשש לכשרות המטבחים בימי הפסח הקים להם „המזרחי" מטבחים על חשבונו.

באותם הימים נוסד בנק „המזרחי" בא"י. „המזרחי" בטרנופול ראה כחובת־כבוד לעצמו לעזור לפיתוח מפעל כלכלי זה בארץ, והתמסר להפצת מניות הבנק בין חבריו ואוהדיו.

הנוער הדתי היה מאורגן ב„צעירי ובנות מזרחי", והמתכוננים לעליה ב„החלוץ המזרחי". „החלוץ המזרחי" קיים קיבוצי־הכשרה חקלאיים בערי השדה וקיבוצי־מלאכה בתוך העיר.

לא קל היה לנוער הדתי בימים ההם, ובעיקר לבחורי־ישיבה לעבור לחיים קולקטיביים ולחיי עבודה. דרושים היו כוחות נפשיים איתנים, כדי לנטוש את הבית נגד רצון ההורים ולעבור לחיים חדשים. בקיבוצי־ההכשרה

הועד המקומי של „המזרחי"

מימין לשמאל — יושבים (באמצע): ז. וואהלר, טיכמן, ד. פרנס, י. ביילר, י. ולפיש, פרידברג, א. מיבערגר, י. פרנס, מ. פסל. עומדים: שטולצענברג, אורבך, צ. גינסבערג, וואלך, מילגרוים.

The Local Committee of "Mizrachi"

From right to left — sitting (centre): Z. Wahler, Teichman, D. Parnas, I. Biler, I. Walfisz, Friedberg, A. Meiberger, I. Parnas, M. Fessel.

Standing: Stolzenberg, Urbach, Z. Ginsberg, Wallach, Milgraum.

קיבלו החברים והחברות הכשרה גופנית ורוחנית כאחת. מאות מהם זכו לעליה, וחלק לא מבוטל נקלט בתוך ההתישבות הדתית בארץ.

הצעירים בגיל ההתבגרות התארגנו במסגרת „בני־עקיבא", שנוסף על החינוך הציוני־דתי וידיעת השפה העברית שקיבלו בו, עסקו בצופיות ובספורט. צעירים אלה התמסרו בהתלהבות לכל פעולה ציונית, בעיקר לאיסוף כספים לטובת קק"ל.

„המזרחי" דאג לייצוגו בקהילה, והשפעת נציגיו בה היתה רבה והביאה ברכה לתנועה הציונית.

טובי התנועה המבוגרת והצעירה התכוננו לעליה לארץ, אולם רק חלק קטן מהם זכה לכך. את יתרם השיג הגורל המר בבוא השואה על יהדות פולין.

להלן נזכיר חלק מהעסקנים אשר בלטו ביותר במרכז

הפעולה המעשית, ואשר תרמו ממיטב מחשבתם, כוחם וזמנם לעבודת התנועה. לצערנו נבצר מאתנו להעלות את זכר כולם, ובלי ספק נפסח על רבים וטובים ואתם הסליחה.

יצחק ולפיש. נמשך לרעיון הציוני הדתי עוד בנערותו

ועד צעירי ובנות „מזרחי"

מימין לשמאל — יושבים: יוסף לנדוי, חביבה גליקמן (גנץ), חיים ברון ז"ל, צפורה שיפרמן ז"ל, הירש לינדמן ז"ל. עומדים: ישראל מסינג, מנחם מנדל מרגלית ז"ל, יהודה פלד, משה וולפנהוט ז"א, יהושע וסרמן ז"ל.

Committee of the "Mizrachi" Youth-Organization From right to left — sitting: Joseph Landau, Chaviva Glikman (Ganz), Chaim Baron, Zipora Shiferman, Hirsh Lindman. standing: Israel Messing, M. M. Margolis, Yehuda Feld, Moshe Wolfenhut, Yehoshua Wasserman.

והיה בין המארגנים הראשונים של „המזרחי". כעת בקנדה.

זוסיה והלר ז"ל. יליד טרנופול. בר־אורין. כל ימיו היה מסור לרעיון הציוני ולהפצת השפה העברית בין הנוער. היה מנהלו של ביה"ס מת"ת ומזכיר בית־הספר „תרבות".

אברהם מיברגר ז"ל. מראשוני התנועה ומיסדיה. נציג „המזרחי" בוועד הקהילה.

יצחק בילר ז"ל. הצטיין בחינוך הציוני שנתן למש־פחתו, ואף זכה שרוב בניו עלו ארצה.

צבי גינסברג ז"ל. מפעילי התנועה. טיפל בארגון המעמד הבינוני לקראת עליה מרוכזת.

צבי פרידברג ז"ל. יו"ר המזרחי. חינך את בניו לציונות־דתית, וכולם היו בתנועת „תורה ועבודה". אחד מבניו נפל בארץ במלחמת השחרור.

ד"ר אליהו מרכוס ז"ל. יליד טרנופול. תלמיד חכם. אחרי מלחמת העולם הראשונה, בעודנו צעיר, ארגן את בית־הספר העברי. בשנת 1924 עבר לגור לקרקוב ושם היה יו"ר המזרחי לגליציה המערבית. בגיל 28 נבחר כציר המזרחי לעיריית קרקוב. בשנת 1935 בקר בארץ, והחליט להתישב בה. חזר לחסל את עסקיו ולא זכה לחזור. בזמן השואה חזר לטרנופול עם משפחתו ושם נספה.

מרדכי פסל ילידּ זלוצ'וב. מפעילי המזרחי ו„תורה ועבודה", הוסמך לרב על־ידי הרב שטינברג מברודי. סגן יו"ר ה„מזרחי". כעת בארץ.

יהושע פרנס ז"ל. בנו של הדיין ר' ישראל פרנס ז"ל, ילידּ טרנופול, נציג המזרחי בוועד הקהילה.

גדליה קורנברג ז"ל. בר־אורין. מיוזמי הוועד למען עליה והתישבות חקלאית בשם „אחות טרנופול".

סנדר גולדברג ז"ל. מסור לרעיו. ביתו היה בית ציוני מובהק, ששלטה בו השפה העברית.

מיכאל שיפרמן ז"ל. תלמיד חכם. הגשים בחייו את רעיון „תורה ועבודה" בכל המובנים. כל משפחתו דיברה עברית. שאף לעלות לארץ־ישראל ולא זכה.

צפורה שיפרמן ז"ל. ילידת טרנופול, מהמנהיגות הדגולות של תנועת „תורה ועבודה" בעיר. בעלת השכלה עברית גבוהה, מורה לעברית ומפיצה את השפה בחוגים רחבים. הרוח החיה במנהיגות התנועה. שאיפתה היחידה להצטרף לתנועת „הפועל המזרחי" בארץ לא התגשמה. המוות הטרגי היה גם מנת־חלקה.

שמואל ויסמן ז"ל. מראשי תנועת „צעירי ובנות מזרחי", ת"ח ומשכיל. מעמודי התווך של התנועה. מורה לעברית. בימי המלחמה גלה לרוסיה ושם אבדו עקבותיו.

יהודה פלד. מראשי תנועת „תורה ועבודה" ופעיליה המובהקים. הצטיין במסירותו לתנועה. כעת בארצות־הברית.

רבקה פלד (טריף) ז"ל. ילידת טרנופול. נמנתה עם הפעילות והמסורות לרעיון ולענינים המעשיים של התנועה.

טובה דימנד (סנהדראי). ילידת טרנופול. מראשי תנועת „תורה ועבודה" ו„החלוץ המזרחי". צירת התנועה

ראשוני ארגון „בני עקיבא" בטרנופול, 1932
"Bnei-Akiba", 1932

לוועידה בלבוב בשנת 1932. אחראית לנהול הכשרת חלוצים בסביבת העיר. כעת בארץ.

מנדל הימן ז"ל. בר־אורין. מורה לעברית. תלמידו של הרב באב"ד וצ"ל. מעמודי התווך של התנועה.

חיים ברון ז"ל. שנים רבות חבר ההנהלה של תנועת „תורה ועבודה" ומפעיליה המובהקים.

זאב וילנר ז"ל. בן־אורין. מזכיר „המזרחי" ואחד מפעיליו החשובים.

אליהו שורצמן ז"ל. עמד בראש „בני־עקיבא" ומהעסקנים המצטיינים ביותר בעבודת הקהק"ל בעיר.

חברי הוועדים אשר נהלו והדריכו את העבודה יום־יום:

איתמר טיכמן ז"ל, פסח צבי כץ ז"ל, קופל יפה ז"ל, חנה גליקמן ז"ל, מנדל מרגלית ז"ל, ישראל מסינג (נמצא בארץ), יששכר פרידברג ז"ל, יהושע וסרמן ז"ל, שמואל צורף ז"ל, חוה גרניק ז"ל, צפורה שיקלר ז"ל, זאב רטהויז ז"ל, אליעזר נייגעבורן ז"ל, משה וולפנהויט ז"ל, יוסף לנדוי וחביבה גליקמן (גנץ) (נמצאים בארץ), הירש לינדמן ז"ל, משה אלצופרום (בארץ), שמואל טירקל ז"ל, ואחרים.

„תפארת הדת" ו„אגודת ישראל"

מאת ד"ר הלל זיידמן

בשנים האחרונות לפני המלחמה העולמית הראשונה התבלטה שאיפה ביהדות הדתית להתארגן. היתה זו תקופת היווסדם של „המזרחי" (1902) ו„אגודת־ישראל" (1912). הדי ההתארגנות הגיעו לטרנופול אחרי שבעיר זו כבר נוסדו הסתדרויות ציוניות, כגון „בר־כוכבא" האקדמאית (1902). מתוך חיקוי של התחרות החלו גם היהודים הדתיים להתארגן. הם ביקשו להתגונן מפני התנועות החדשות ולפעול למען חיזוק הדת.

כך אפוא עלה בדעתם של חשובי החרדים ועשיריהם בטרנופול בשנת 1913 ליסד אירגון של יהודים חרדים, בעל אופי מקומי, ללא הזדהות וקשר עם תנועות חרדיות ארציות או עולמיות כמו „המזרחי" ו„אגודת־ישראל". שמו של אירגון זה היה „תפארת־הדת", ובין מיסדיו היו העסקנים והנדבנים החרדים ר' דוד לבוב, ר' יעקב בריימן עם חתניו, הלומדים המופלגים הרב מאיר שפירא (שנתפרסם אחר־כך בתור רבה של לובלין), ר' משה רוזנר, ר' לייבוש אריך ור' ברוך וקסלר. המיסדים האחרים היו ר' ליפא טירקל ובניו פייבל, יחיאל, שמואל, שלמה, ר' שמריל אייכנבוים, ר' מרדכי איינגלר ועוד. רובם היו סוחרים ובעלי־אחוזות עשירים או אמידים, ונדבו סכומים ניכרים לקניית בנין להסתדרות „תפארת־הדת". בנין זה, בקרן כיכר סוביסקי, היה מבתי־החומה המפוארים בעיר, ולפני כן שכן בו סמינר קתולי למורים.

בעת המלחמה העולמית הראשונה לא היה קל להיות בעל־בית בטרנופול בגלל הנגישות של שלטון הכיבוש הרוסי, וראשי „תפארת־הדת" מכרו את הבנין. בתום המלחמה ירד ערכו של הכסף שנתקבל תמורת הבנין מפני הדיואלואציה, וראשי „תפארת־הדת" התחרטו על המכירה שלא נעשתה כדת וכדין. ואחרי משא ומתן ודין תורה ארוך ומסובך קיבלו בחזרה את הבנין. אולם בזה לא תמו דאגותיהם, כי האולם הגדול ביותר בבנין היה תפוס על־ידי האירגון האקדמאי „בר־כוכבא". אחרי משא־ומתן עזב „בר־כוכבא" את האולם הגדול שבקומה השניה ועבר לאולם אחר בקומה הראשונה, ו„תפארת־הדת" התאכסנה במקום שנתפנה ע"י „בר־כוכבא".

שיכונה של „תפארת־הדת" באולם רחב־ידיים ומפואר נתן דחיפה עצומה להתפתחותה של הסתדרות זו. היא רכשה חברים במספר רב ועל־ידי ראשיה, שהיו חברי „אגודת־ישראל", ביחוד הר' משה רוזנר ובנו יהושע, ר' שמריל אייכנבוים, ר' חיים הורביץ ואחרים, עברה כולה להשפעתה של „אגודת־ישראל". הסניף המקומי של ה„אגודה" התאכסן בבנין „תפארת־הדת", ובאותו אולם פעל גם בית־הספר הדתי לבנות „בית יעקב", עד שניטשטשו הגבולין בין „תפארת־הדת" הבלתי־מפלגתית (שחלק מחבריה השתייכו ל„המזרחי") לבין „אגודת־ישראל", ושתיהן הזדהו.

יו"ר „תפארת־הדת" היה היו"ר של „אגודת־ישראל", ואיחוד פרסונלי זה חיסל את פעולתה העצמאית של „תפארת־הדת". כל מה שנעשה נעשה על־ידי „אגודת־ישראל".

פעולה מיוחדת נעשתה על־ידי הסתדרות „צעירי אגודת ישראל", כשנוסדה בשנת 1927 בראשותו של צבי הורביץ, נכדו של ר' דוד לבוב, למדן גדול ובעל השכלה וכשרונות (נהרג בתאונת רכבת בסַנץ ב־1931).

הודות לפעולותיהם של ראשי „אגודת־ישראל" ו„צעירי אגודת־ישראל" נעשתה „אגודת־ישראל" בתקופה שבין שתי מלחמות העולם לגורם חשוב בחיים הציבוריים של יהודי טרנופול, והשיגה נציגות ניכרת בהנהלת הקהילה ובכל המוסדות הציבוריים.

תנועות־נוער

„החלוץ" — מחולל המפנה בנוער הטרנופולאי

מאת א. מ ש

עם מתן הצהרת בלפור וכיבוש ארץ־ישראל בידי האנגלים חרגה הפעולה הציונית בערי פולין וגליציה ממסגרת הצמצום והחובבות, והועמדה בפני תפקידי עליה קונקרטיים, הלכה למעשה.

טרנופול העיר ידעה פעולה ציונית מאורגנת שנים רבות לפני כן. אך, כביתר ערי המדינה והמחוז, לא עמדה בה שאלת העליה במרכז חיי הפרט והציבור.

לאחר מתן הצהרת בלפור הקיפה תסיסה לאומית עמוקה את הנוער היהודי ששאף למעשים של ממש, עדיין היתה ארץ־ישראל נתונה במשטר הכיבוש הבריטי ושעריה היו נעולים בפני עליה יהודית גדולה, אך בעד הסדקים הראשונים שנפרצו בה, החלו להדור לארץ חלוצים אידיאליסטים שנהרו אליה תוך קשיים וחתחתי־דרך מרובים, כפותחי תקופה חדשה בחייה.

*

בקנאה עזה נשמעו בקרב הנוער הלאומי בטרנופול הסיפורים המלהיבים על חלוצים מעטים, אמיצי־לב, שעברו בגנבה גבולות והגיעו לארץ־ישראל, ובטרם הוקם „החלוץ" בגליציה ונתאפשרה עליה מאורגנת, כבר נתלכדה בעיר, ב־1919, קבוצת נוער אקדימאי וגומרי גימנסיה, שהרימו את נס העליה בקרב בני הנוער המקומי וזרעו את הגבטים הראשונים לתנועה חלוצית גדולה בעתיד.

התא החלוצי הראשון, שמסביבו החלו להתרכז בשנה זו כמה עשרות צעירים וצעירות שחשבו ברצינות על לימוד השפה העברית, הכשרה חקלאית ועליה לארץ, היה „השומר", שבמרוצת השנים שינה את אופיו ואת מסגרתו הארגונית, ובדרך גילגולים שונים נעשה כתא בתנועת „השומר הצעיר", תנועת נוער חינוכית ללא צביון פוליטי מוגדר.

לנחשונים שבין הנוער המקומי, שהכינו את עצמם לקראת התמורה הגדולה, דרושה היתה מסגרת לריכוז הרצון והיזמה, ו„השומר", שהעלה את סיסמת ההגשמה העצמית, מצא נתיב ללבותיהם.

היה משהו מוזר בהופעת ראשוני הנוער הטרנופולאי שדיברו על עליה ועבודת־כפיים ותרו אחר מקומות הכשרה בחוות החקלאיות הסמוכות. האוירה ברחוב היהודי הכללי

קבוצת „החלוץ" הראשונה שעלתה לארץ בשנת 1920
מימין לשמאל: **יושבים** — אברהם נוימן, יעקב טיכמן, אבא שויג ז"ל, **באמצע** — יטקה יאמפולר־נוימן, מאיר קסטנבאום, דבורה ביברשטין־לביאון. **עומדים** — יהושע גרוסקופף, אליהו כספי ז"ל, מרדכי ברום, מגר, משה כספי, יעקב דונר, צבי הרשקוביץ ז"ל, שמואל כהנא ז"ל יצחק טננבוים, זאב זילבר ז"ל.

The first "Hechalutz" Group to Israel
From right to left — sitting: Abraham Neuman, Jacob Teichman, Aba Schweig. In the centre: Yetka Yampoler-Neuman, Meir Kestenbaum, Debora Biberstein-Levion. Standing: Yehoshua Groskopf, Eliyahu Kaspi, Mordchai Brum, Mager, Moshe Kaspi, Jacob Doner, Zvi Hershkowitz, Shmuel Kahane, Itzchak Tenenbaum, Zeev Silber.

עדיין לא היתה נוחה ל„בעלי־הויה" ו„יוצאי דופן" הטוענים לשנוי ערכין ומבקשים לשמש דוגמה במעשי ידיהם.

רוב ההורים שבניהם יצאו ל„תרבות רעה" ונתפסו לרעיון החלוציות המגשימה נדהמו, והקריאה לעבודה ועליה נשמעה באזניהם כקריאת נערים חסרי נסיון, שלהט אמונתם החדשה העבירם על דעתם.

*

קבוצת החלוצים הראשונה שעלתה לארץ ב־1920, לאחר הכנות מעטות, מנתה למעלה ממנין בחורים ובחורות, והיה בעליתם בימים ההם משום קפיצת נחשונים שעוררה התפעלות והערצה בעיר. בקבוצה זו נמצאו א. גוימן, י. גרוסקופ (עתה רימוני), יטקה ימפולר, טובה שויג, דבורה ביברשטין ואחרים.

עם הגיע הידיעות על בואה של קבוצה זו לארץ, התארגנה בראשית 1921 חבורה שניה, אף היא על דעת עצמה ובלא יד מרכזית מדריכה ומארגנת. חברי קבוצה זו היו ברובם, בני שבע־עשרה, אף הם סטודנטים לפני סיום למודיהם. ביניהם היו האחים שיצר, א. ברגר, ש. קנופהולץ, י. שויג ואחרים.

מתוך יזמה עצמית יצאו חברי קבוצה זו להכשרה. הם סובבו בכפרי המחוז, וחיפשו אפשרות של עבודה חקלאית באחוזות היהודיות תמורת מזון זעום כדי קיום מינימלי.

לא קל היה מצבם של סטודנטים צעירים אלה, שמעודם לא ידעו עבודת כפיים מהי, בין בני הכפר האוקראינים, חסוני הגוף. רבים מהם, שלא השיגו עבודה בחוות החקלאיות ונאלצו לדאוג לקיומם עד סידור עניני העליה, עסקו בניסור וחטיבת עצים אצל יהודי העיירות, ובדרך זו סיגלו לעצמם הרגלי עבודה ראשונים על סף התמורה בחייהם.

עליית קבוצה זו עליה ליגלית היתה, ואת ויזות הכניסה לארץ קיבלו אצל הקונסול הבריטי בורשה בעזרת המשרד הארץ־ישראלי בבירה, אך מחויבים היו לדאוג להוצאות הדרך ביבשה ובים, באין אתם סכומי כסף מבית ההורים, שראו בעליית בניהם לארץ מעשה הרפתקני של צעירים חסרי אחריות.

עלייתה של קבוצת החלוצים השלישית מטרנופול, זמן־מה לאחר מכן, יצאה לפועל אף היא בתנאים קשים, ומשום גורמים שונים לא במרוכז. בין חבריה היו האחים זילברמן, ש. גולדשטין ז"ל, א. טננבוים, א. מגר ואחרים. אם כי היו להם סרטיפיקטים לא השיגו רשיונות־מעבר, והיו שנאלצו להבריח גבולות וללכת ברגל עשרות קילומטרים עד שהגיעו לעיר הגמל. רובם לא הספיקו להכשיר עצמם בחקלאות, או במקצוע הבנין והסיתות, ועסקו בנדודיהם בעבודות פשוטות מקריות, כדי להסתגל לעבודה גופנית ולחסוך מעט כסף.

חובש ספסל בית־המדרש הייתי בימים ההם. הכמיהה לארץ אבות בקרב יושבי בית־המדרש, עמוקה היתה ובעלת שרשים, וניזונה מקדושת ארץ־ישראל, שינקוה מביתם ומלימודי הקודש והתפילות. אולם כמיהה זו נצטמצמה בתחומי הדמיון בלבד ורחוקה היתה מתפיסת ענינים ממשית.

העובדה שצעירי העיר הרהיבו עוז בנפשם להתארגן כחלוצים, לעמוד נגד סירוב הוריהם ולעלות לארץ, הרעישה את „בחורי הישיבה" וחוללה מהפכה עמוקה בנפשם. נתעוררה בהם תקווה שלא יארכו הימים ואף הם יצרפו עצמם למחנה העולים.

אכן, גדול כוחו של מעשה, ומה שלא עשו נאומיהם של מטיפים ציונים באספות ו„מיטינגים" עשה אותו קומץ אנשים בעלייתו.

תהליך דומה התחולל גם בקרב הנוער האקדימאי, שראה תכלית חייו בהמשכת הלימודים בגימנסיה ובאוני־ברסיטה, כשהוא מעודד על־ידי הוריו, שעשו מאמצים מרובים כדי לאפשר לו להגיע ל„דיפלום".

בתי־הספר הפולניים הגבוהים בעיר, בהם למדו מאות מבני יהודי טרנופול, שימשו מבצרים לחוג המתבוללים שהתנכרו לשאיפות הלאומיות של עמם, ונלחמו בציונים ובמעמדם הציבורי המתרחב והולך. אולם רעיון הגאולה שכבש בסערה את הנוער, חדר גם לבתי־האולפנא הפולניים, והעמיד בפני היהודים שבתוכם את שאלת „לאן".

*

ב־1923 נתארגן בטרנופול סניף „החלוץ", שעמד בקשר ארגוני עם המרכז בלבוב ופרש את פעולתו ההסברתית בקרב חוגי נוער שונים שהיו נתונים בתהליך של התעוררות לאומית. מסגרת „החלוץ" כינסה תחת גג אחד בני נוער משכבות סוציאליות שונות, שרעיון חיים משותף מאחדם לעדה מגשימה.

הזוכר את המחיצות שהפרידו בשנים ההן בין פועלים ודלת־העם לבין בני „בעלי בתים" ו„גימנזיסטים", אינו יכול שלא להעריך את תרומתו החברתית הגדולה של „החלוץ" בהעלאת הגורם המאחד במסגרת חיי הסניף. עם הצטרפותם לתנועה, פשטו החברים הרגלי חיים ונימוסי שיגרה קודמים, לבשו בגדי חאקי אחידים, ועשו כמיטב יכלתם לטישטוש סימני־ההיכר המפרידים בין השכבות. השיחות בצותא בשאלות הציונות ועבודת האדמה בכפרים שיתופים בארץ, הטיולים מחוץ לעיר, הכינוסים המחוויים שריכזו מאות חלוצים בגיל הנעורים התוסס, כל אלה סייעו לגיבוש דמותו של הטיפוס החדש, הרואה עצמו גורם מרכזי בבנין הארץ.

סניף „החלוץ" בטרנופול, 1924
Branch of "Hechalutz" in Tarnopol, 1924

בין הטיפוסים הבולטים שהצטרפו ל„החלוץ" עם הרחבת תחומיו, נמצא פיני זילברמן (הוא פנחס כספי ז"ל, שמת לפני כמה שנים בקריית־חיים), שצעדו המהפכני עורר התפעלות רבה בכל שכבות הצבור בטרנופול. פיני זילברמן היה גבה־קומה והדור־מראה. הוא לבש חליפה שחורה ומעיל עליון, כדרך „אברכי־המשי" בעיר שהגיעו לפרקם ושדכנים מחזרים אחריהם בהצעות שידוכים נאים. ידוע היה לכל כמי שעוסק בעסקי הבורסה ברחוב רוסקה, ומתרועע עם חוגים דתיים רבי יחש. כמעט במפתיע חלה אצלו התמורה הנפשית לאחר עליית שני אחיו. הוא נטש את עסקיו, המיר את בגדיו הנאים בבגדי עבודה פשוטים, ועוברים־ושבים ראוהו יום־יום הולך לעבודת הסיתות בבית־העלמין ותרמיל הכלים על כתפו, כשוליה הלומד מקצוע אצל בונה־המצבות.

צעדו זה של פיני זילברמן, היה כה מהפכני ונועז, שרבים ממתנגדי ה„חלוץ" והציונות טענו שנכנס בו מין „דיבוק" ר"ל והתמורה לא תאריך ימים. אך הוא המשיך בדרכו החדשה בלי לאות.

אם הדוגמה האישית משמשת תדיר גורם מחנך ומשפיע, הרי היה הוא סמל לרבים בכנותו הנפשית ובחדוות החיים שנתעוררה בו עם הצטרפותו ל„החלוץ".

*

עם הרחבת ממדי הפעולה בסניף הטרנופולאי וריבוי המצטרפים אליו, שוב לא הספיק החדר הארעי הקטן שאליו נקלע בחסד מוסדות ואגודות, וביקש לעצמו דירה רחבה המתאימה לצרכיו. זאת עשה בכסף שהשיג בצורת מס־חבר, כי מקורות אחרים לא היו לו. אם כי השפעת „החלוץ" בעיר גברה והלכה, עדיין לא היתה הבנה מספקת לגביו, ואף הציונים לא ראו חובה לעצמם לתמוך בו תמיכה חמרית. גילגולי דירה מרובים עבר הסניף עד שנמסר לרשותו מועדון ה„התאחדות" בסימטת רחוב אוסטרובסקגו, בקרבת מחסן העצים הגדול של משפחת אוקס, שהכיל בקושי את החוגים והקבוצות, אך איפשר לקיים פעולה סדירה מתוך היקף ותנופה.

מרכז „החלוץ" שראה בעין יפה ומתוך סיפוק את הסניף הטרנופולאי בהתפתחותו, שלח מזמן לזמן את נציגיו לביקו־רים ולשיחות והוחל בארגון קבוצות להכשרה חקלאית בחוות היהודיות בגליציה המזרחית.

ברחבי תנועת „החלוץ" נטוש היה בימים ההם ויכוח ממושך: הכשרה חקלאית או הכשרה מקצועית, מה עדיף לצרכי ארץ־ישראל? שאין להתיר עלית חלוצים ללא הכשרה גופנית מוקדמת, מוסכם היה על הכל. תנאי החיים בארץ היו אז קשים ביותר, וחלוצים צעירים שלא טעמו טעם עבודה מימיהם, ולא היו נכונים נכונות פיסית ונפשית לחבלי קליטה והשתרשות, לא היו עשויים להביא תועלת לארץ־ישראל שעמדה בראשית בנינה. העדיפות ניתנה להכשרה חקלאית במסגרת קבוצות מאורגנות, בלא לפסול הכשרה מקצועית ליחידים.

החוות החקלאיות בגליציה המזרחית נתונות היו אז בחלק ניכר בידי בעלי אחוזות יהודיים, שהעסיקו אלפי פועלים מבני הכפרים, ולאחר משא־ומתן נאותו לקלוט בעונות־העבודה קבוצות חלוצים, ולאפשר להן לעבוד בשדו־תיהם תמורת מזון והוצאות קטנות. הם מסרו לרשותם בתים ומחסנים שהותקנו למגורים ומטבחים, והיציאה לכפרים מסניפי „החלוץ" נעשתה בהיקף רחב.

יציאת עשרות חלוצי טרנופול לחוות ההכשרה בצורה מאורגנת לפני עלייתם, שימשה ביטוי והפגנה לכוחה של התנועה שגדלה והסתעפה, חדרה לחוגי נוער שונים ומקיימת שליחות ציונית ממדרגה עליונה. יהודי טרנופול, שמעולם לא העלו על דעתם, שבנים ובנות מישראל, לומדי תורה והולכי בטל הסמוכים על שולחן הורים, יהיו בעתיד עובדי אדמה בארץ־ישראל, וראו מתוך התפעלות את התמורה שחולל „החלוץ" בקריאתו להגשמה עצמית.

אך אם חלוצי טרנופול למדו בחלקם הקטן מקצועות הבנין בעיר, ומרביתם קיבלו הכשרה חקלאית בכפרים, קידשו חלוצי עיירות המחוז את עבודת הכפיים בעיר בריש גלי. טרנופול שימשה בימים אלה מקום ל„הכשרה גופנית" לחלוצים מעיירות גליציה, שהסתדרו בה בפקודת המרכז במסגרת קבוצות שיתופיות בדירות שכורות, ופרנסתם על חטיבת עצי־הסקה ברחובות העיר, דוגמת חוטבי העצים האוקראינים שעסקו במלאכה זו מדורות.

עשרות בני טובים, בחורי־ישיבה, סטודנטים ואברכי־משי מברודי, זלוצ׳וב, יז׳רנה, סטרוסוב, חורוסטקוב, מיקו־לינצה, טרמבולה ופודבולוציסק, ישבו בטרנופול חדשים רבים, ויהודי העיר היו רואים אותם מתוך השתוממות חוטבים עצים ליד הבתים בימי קרה ושלג, ותוהים על „התופעה הבלתי נורמאלית" שלא יכלו להסבירה לעצמם.

לזכותו של סניף „החלוץ" יש גם לזקוף את ההישגים בהפצת השפה העברית בנוער הלאומי, כשפת דיבור בחיי היחיד והציבור. אמנם משנת 1924 נפתח בעיר סניף „תרבות" שפעל בשטח זה פעולה מבורכת, אך פעולתו מצומצמת היתה בתחילה ולא הקיפה רבים, היא קוימה לרוב רק בשבתות, במסגרת הרצאות ליידי הלשון. ואילו „החלוץ" הנהיג את העברית כשפת הסניף וחייב את המצטרפים אליו להשתמש בה שימוש מלא בשיחות הקבוצות ובטיולים, ברשות היחיד ובכינוסי ציבור, והצליל העברי היה חלק אורגני מהווי החלוצים בעיר.

ככל שגדל מספר העולים מהסניף הטרנופולאי, כן רבו המצטרפים אליו, ותחומי השפעתו נתרחבו. עם עליית הקבוצה הרביעית, הגדולה במנין חבריה, עם פיני זילברמן בראש, הוכפל ושולש הסניף, ובמסגרתו הוקם „החלוץ הצעיר" שהקיף למעלה ממאה נערים ונערות שזמן הכשרתם נקבע לשלוש שנים. אותה שעה עברה הנהלת הסניף למזכירות מורחבת, ובראשה נחום גרינשפן (נחום צפוני ז״ל, חבר כפר גלעדי שמת ב־1950) שהוכיח כושר ארגוני מופלא, והיה מהטובים והנאמנים שבחלוצי העיר, ומכובד ומקובל על הכל בעיר ובמרכז.

נחום גרינשפן בחור־ישיבה היה. הוא למד בקלויז יז׳רנה ברחוב בוגטה, והיה חריף ובקי בלימודי קודש, ואביו בוודאי ציפה שיהיה רב באחת העיירות. אולם כרבים אחרים מבחריו נתפס אף הוא לציונות ולחלוציות, הצטרף לסניף ונעשה בו דמות מרכזית. את כל להטו הפנימי שיקע בפעולה הארגונית וההסברתית, והצליח להרחיב את הקבוצות, לקיים בהן עבודה תרבותית מסודרת ולהכין את הבסיס ליציאת המבוגרים להכשרה חקלאית.

סניף „החלוץ" נמצא אותו זמן בשיא התפתחותו ונעשה גורם חשוב בציבוריות הלאומית בעיר. תחת ביטול וזילזול החלו לנהוג בו כבוד ודרך־ארץ. עליית כל קבוצת חלוצית היתה מאורע, שכינס בתחנת־הרכבת מאות יהודים השרים מתוך התלהבות את „התקוה" ומעוררים את תשומת־לבה של האוכלוסיה הנוצרית לרעיון התחיה הלאומית המכה גלים ברחוב היהודי.

בין הקבוצות שיצאו בראשית 1925 להכשרה חקלאית,

ה„חוג" הטרנופולי אחרי העונה החקלאית, סתיו 1925

מימין לשמאל — **עומדים:** יהושע גרוסקופף (רימוני), אליהו כספי ז״ל, ברום, אברהם מגר, משה כספי, דינר, לנדה (הרשקוביץ) ז״ל, שמואל כהנא ז״ל, יעקב טננבוים, זילבר ז״ל. **יושבים באמצע:** יטקה ימפולר־נוימן, מאיר קסטנבוים, דבורה ביברשטין־לביאון. **יושבים למטה:** אברהם נוימן, יעקב טייכמן, אבא שויג ז״ל.

The Agricultural Hechalutz "Circle", Autumn, 1925
From right to left — Standing: Yehoshua Groskopf (Rimoni), Eliyahu Kaspi, Brum, Abraham Mager, Moshe Kaspi, Diner, Lande (Hirshkowitz), Shmuel Kahane, Jacob Tenenbaum, Silber.
Sitting in the centre: Yetka Yampoler-Neuman, Meir Kestenbaum, Debora Biberstein-Levion. Sitting below: Abraham Neuman, Jacob Teichman, Aba Shweig.

רב היה רישומו של ה„חוג" שסודר לעבודה בכפר מלינובצה שבקרבת זבורוב לעונת הקיץ, אך המשיך גם לאחר החגים. ה„חוג" מנה עשרים חבר וחברה, בני טובים, שהוריהם נכנעו מאונס ל„מרדנותם". זכורני באילו להטים השתמשו חברי ה„חוג" כדי ליטול עמהם את חפציהם לחוות־ההכשרה נוכח סירוב ההורים. אחת, בת חסיד הגודע בהתנגדותו ל„החלוץ", כיוונה לשעת העדרם של אבא ואמא מהבית, ובעזרת חברים נכנסה דרך החלון והוציאה את צרורה שהכינה בסתר.

עם עלייתי חברי ה„חוג" שעמדו בראש הפעולה בסניף הטרנופולאי שנים תמימות, הואט קצב הפעולה, מחמת הצימצום בכוחות ארגון והדרכה. אולם „החלוץ" דומה היה לעץ רענן המצמיח ענפים חדשים ואינו נפגע מנשירת עלים, וחברי „המשמרת הצעירה" שהוכשרו על־ידי קודמיהם הבוגרים לפני עלייתם, נכנסו בעזרת המרכז ועידודו בעול הפעולה, ושקדו על המשך קיומו.

קשרי המכתבים של פעילי „החלוץ" מהארץ עם הסניף, התמידו משך שנים אחדות וסייעו לשמירת מתח פעולתו, והכשרת קבוצות נוספות לעלייה. מתוך ערוּת ועניין עקבו רבים בארץ אחרי התפתחותו של הסניף, שבהקמתו, גידולו וביצורו שיקעו את להט נעוריהם ותום אמונתם.

בביקורי בטרנופול ב־1931 (6 שנים לאחר עלייתי) מצאתי, כי אמנם נחלש הסניף בהרבה עם עליית טובי החברים ודילדול שורות המארגנים והמדריכים, אך מבחינה כמותית עדיין היה ערכו רב, ושימש כתובת יחידה לבני הנוער המבקשים את דרך ההצלה לעצמם ולעמם. אין ערוך לחשיבות מפעלו של „החלוץ" בטרנופול בביצוע הפעולה הציונית בעיר, בהחדרת השפה העברית והעלאת סיסמת ההגשמה העצמית כסיסמה מחייבת לגבי הפרט הדוגל בציונות.

את מאות חלוצי טרנופול שעלו לארץ בקבוצות מאורגנות וכפרטים אפשר למצוא כיום בכל צורות ההתישבות ובכל מקצועות העבודה, וכן בעמדות צבוריות שונות.

נוכח השואה שהשמידה את טרנופול ישאר „החלוץ" בזכרוננו כמחולל המהפכה הגדולה בנוער, כמי שהזהיר, במסגרת התנועה העולמית, מפני הקטסטרופה המתקרבת, וקרא את בני עמנו לנטוש חיי גולה ונכר ולשתף עצמם בהנחת יסודות מולדתנו החדשה. בין כל הכוחות הציוניים, שפעלו להפצת רעיון התחיה הלאומית בעיר, מקום כבוד ל„החלוץ" שהציל מאות בני נוער משיני הניוון והטמיעה, נתן בלבם אידיאל לאומי וסוציאלי גדול, וציווה עליהם את ההגשמה האישית כחלוצים העוברים לפני המחנה.

„השומר הצעיר"

מאת אברהם אמרנט

שוב חולף מבטי על פני מחוז הילדות והנעורים שלי. שוב צף לנגד עיני שלל זה של מראות, אשר בן טרנופול ישא אותם בלבו לעד. מערפלי הזכרונות עולים הרחובות והסמטאות של הפרוורים היהודיים בהם רטטו חיים ונרקמו סיפורי־עם ואגדות על טרנופול, עיר ואם בישראל. בית־הכנסת הזה, קוביית־ענק, עטורת מסתורין קודרים והוד אגדי, שריד מבצר עתיק־יומין, שניתן ליהודי העיר על־ידי המלך סובייסקי, כאות הוקרה לגבורתם בהגנתם על טרנופול מפני גייסות התורכים המתקיפים. אפור ועתיק הוא בית־הכנסת אך מבין אבניו קורן הוד של גבורה, הממיף גאווה בלב הנוער היהודי בטרנופול וזוקף את גבו.

לא רחוק מבית־הכנסת הישן זורם הנהר סאראט המנומנם ומגלגל לאיטו את מימיו אי שמה דרומה, אל הדנייסטר. בלילות קיץ מחליקות על פניו סירות, מהן בוקעות ונישאות לעברים צלילי שירים עבריים. חולפים אויי־הסוף, גשרים,

הדרך. הם סופרים את הימים שנשארו להם עד מועד עלייתם. עד מתי ישבו פה?

*

1913. בחוצות העיר מופיעים הצופים היהודים הראשונים. תלבשתם מעוררת תשומת־לב כללית. החולצה האפורה בעלת השרוולים המופשלים, מעל דש כיס־החזה השמאלי תווית לבנה ועליה כתובת באותיות עבריות תכולות: „השומר". סרטים ססגוניים משתלשלים מהכתף, עניבה צבעונית, חבל משרוקית, חגורות עור, כובע צופי ירוק מהודק ברצועה מתחת לסנטר, מכנסים קצרים כחולים, מקל מפורזל ביד, תרמיל על הגב. זו הופעתו של השומר ברחובות טרנופול. תלמידי הגימנסיה היהודים מתהדרים בתלבושת זו. בהופעתם הגנדרנית התמימה מכריזים הם, שכדוגמת הנוער הגויי מסוגל גם הנוער היהודי לקיים תנועה משלו, הדוגלת בסיסמה כי נפש בריאה תשכון בגוף בריא. יש להחזיר לצעיר היהודי המרותק לספר, כפוף־הגב וחיוור־הפנים, את הבריאות, את קלסתר־הפנים הרענן והקומה הזקופה והגאה; יש לדאוג כי על לוח־לבו של „שומר" תהא חרושה מצוות השמירה על כבוד האדם והעם היהודי.

הנה צועדים „השומרים" אל החורשה „גאיה וויילקה", כששיר־לכת עברי (לרוב בלתי מובן לשרים) מלווה את מצעדם הגאה. יהודי העיר מלטפים את הנערים במבטי חיבה: מה נאים הצופים שלנו! ומה יפה הופעתו של הנוער הזה בעצרת כ' תמוז בחצר בית־הכנסת הישן, באזכרה למחולל ההסתדרות הציונית. עם נוער שכזה לא ישאר החזון הציוני בחזקת אגדה.

כך נמשכת האידיליה — אולם רק תקופה קצרה — עד לפרוץ מלחמת העולם הראשונה.

משפחות הפליטים היהודים, שנסו מטרנופול מפני הפלישה הרוסית, נודדות עד ווינה. המלחמה מבליטה ביתר־שאת את חוסר־הטעם שבמציאות היהודית בגולה. בחזיתות לא־להם לוחמים החיילים היהודים ובשם אינטרסים לא־להם. בשני עברי החזית נלחמים הם, ושולחים את כדוריהם איש אל הזה אחיו. הנוער היהודי הפליט מערי גליציה ועיירותיה מתגונן עתה בווינה מפני הניוון המשתלט על בירת הממלכה המתפוררת. הוא קם להגן על עצמו. הנוער הזה חולם על עתיד אחר, על גאולתו במציאות אחרת. הדי גבורת „השומר" ולוחמי העבודה העברית בארץ, ההיצמדות למקורות השפה והתרבות של העם, מלווים את לידתה של תנועת־הנוער החדשה והיחידה אז בגולה הווינאית, שמעתה יהיה שמה בישראל „השומר הצעיר". רבים מבני טרנופול ששהו בימי המלחמה בווינה נצטרפו שם לשורות התנועה החדשה.

1917. המלחמה בסיומה. זרם החוזרים מווינה מביא לתפוצות גליציה את בשורת התנועה החדשה „השומר־הצעיר". בסתיו אותה שנה קם בטרנופול התא הראשון של הקן השומרי. דמויות מיסדיו כבר שרויים בצל השכחה. הנה ראש הקן הראשון קניוק, חברי ההנהגה: המר, ברגר, קרו, ראשי הגדודים: קפל, מושל, פישר, חנה ביברשטיין, ועוד ועוד.

ברחוב ואַלובה, במרתף ובחצר בית נוסבאום, גועש וסואן המרכז החדש של חיי הנוער היהודי בעירנו — הקן השומרי. רק מקרוב נוסד וכבר היה לממלכה המקיפה את כל חייו של הצעיר. הקן רוחש ככוורת, שופע חיוניות. מכאן יצאו לטיולים. פה יערכו המיפקדים רבי הרושם. כאן ישבו צופים, חבורה חבורה בפינתה, וילמדו את תולדות העם היהודי ואת הגיאוגרפיה של ארץ־ישראל. גם על ערכי מוסר והתנהגות ידובר כאן, על עשרת־הדברות השומריות, כי שומר בן נאמן לעמו הנהו, כי שפתו עברית היא, כי שומר עוזר לחלש, חובב טבע, שומר על טוהר מחשבתו והתנהגותו. פה בוקעת השירה העברית, צחוק צוהל ועליצות מרנינים את הצעירים לעת המשחקים. נשפיות מקסימות את המחנה. כאן מדפיסים את עתוני הקן: — עולם ומלואו.

ושם, באגף הבית אשר בחצר, מתנהלים השיעורים בשפה העברית. חובה ותנאי לחברות בקן — שקידה על לימוד השפה. כל הפקודות וההוראות בעברית ינתנו. יום בשבוע כולו קודש לעברית. אויי לו לגער שלא ילמד את השפה: חברותו בקן בסכנה.

ובמרתף הבית — הסדנאות. נגרים חובבים יעבדו בעץ. הסנדלרים יתקנו את נעלי חברי הקן. הכורכים כורכים את ספרי השומרים. השומרות רוקמות ותופרות. חיי עבודה נהפכים מסמל מחנך להווי מבורך ומעשיר את עולמו של הצעיר היהודי. הבית ברחוב ואַלובה הוא כאבן שואבת לנערי טרנופול. הקן אינו מספיק להכיל את כל הבאים. עוד דירות יישכרו, עוד ענפי פעולה יפותחו. חלום הנוער המעצב במו ידיו את חייו קם והיה למציאות בטרנופול.

התקופה סוערת. מדינות שוקעות ומדינות צפות. נחשולי מאורעות מציפים את העיר. ריח פרעות באויר. קמה ההגנה העצמית. בוגרי הקן השומרי הם הרוח החיה בה. שוב מתיצבות החזיתות — עתה בין הפולנים והאוקראינים. חילות כובשים ונסוגים. תקוות מתנדפות, ואכזבות מרות הולמות על ראש יהודי טרנופול, כי העיר, שחלשה על צומתי אורחות־המסחר שהובילו מזרחה, נותקה כליל ממקורות פרנסתה, ונהפכה לפרובינציה נידחת.

האוקראינים מיסדים את הריפובליקה שלהם. בטרנופול יושבת זמנית הממשלה של הולובוביץ. הנוער היהודי,

המשולהב מהדי הצהרת בלפור, אוהד למאבקו של העם האוקראיני על קיומם חייו המדיניים: כמוהם כמונו כמהים לעצמאות. עתה פתחו האוקראינים בקרב נגד הפולנים. הם הבטיחו ליהודים אוטונומיה לאומית־תרבותית. הריפוב־ליקה האוקראינית עד לאודיסה תשתרע. רבים מחברי „השומר־הצעיר" מתגייסים לצבא האוקראיני ומגיעים עמו לחופי הים השחור — ומתקרבים לחופי הארץ.

למועדון „השומר־הצעיר" מגיעים יום־יום צעירים מהעיירות הסמוכות, אלה היוצאים בדרך־לא־דרך מזרחה, וראשית — לאודיסה. שם התחילה לפעול תנועת „החלוץ", ומשם — במאמץ נחשוני אחרון, והם בארץ־ישראל. גם ראש הקן השומרי הראשון בטרנופול מעפיל עם הנודדים האלה. תלאות־הדרך, מגפת טיפוס, קרבות אכזריים, עושים שמות בקומץ הנחשוני. אי־שם בערבות אוקראינה נופל קניוק. חברי הקן השומרי מרכינים ראשיהם לזכר מנהלם־חלוצם. והזמן נע. מופיעים הקוזַאקים של פטלוּרה, ואַתם בשורת־איוב של הפרעות בפרוסקוּרוֹב. מגיעים פליטי־חרב. הנוער השומרי עומד הכן לעזרת הנצרכים. והנה חוזרים הפולנים וכובשים את העיר — ונוקמים ביהודים. סוגרים ומחתימים את מועדון הקן השומרי ברחוב וַאלוּבה. מחרימים את ציודו ורכושו. אך באישון־לילה פורצים חברי הקן דרך החלונות לתוך המועדון ומעבירים את הספריה העשירה ואת כלי הסדנאות למקומות סתר בעליות־גג של בתים יהודיים. קן „השומר־הצעיר" יורד למחתרת. מעכשיו תתנהל הפעולה בצורה רומנטית ביותר. חוגים זעירים מתכנסים אי־פה, אי־שם, בעזרת־הנשים בבתי־הכנסת, על חוף הנהר, בעליות־גג, בשכונות נידחות של „הגן החדש" העירוני, לנוער קוסמת הסכנה וההרפתקה. כך נשמרת גחלת התנועה. הנאמנות השומרית מתחשלת. הצעירים נכנסים לתפקידי הדרכה, והבוגרים מתכוננים לעלייה.

1920—1921. בין הראשונים היוצאים לדרך נמצאים חנה ביברשטיין, יטקה ימפולר, שוייג, זילבר, ליזר ברגר, פצ'ניק ועוד. כגיבורים ייראו בעיני כל. מגיעים הדי המערכה בתל־חי. הארץ נעשית כה קרובה ללבנו, כה מוחשית. היא משלהבת את נפש הנוער, קוסמת ומושכת, עד כי רבים מחברי הקן בטרנופול לא יבינו את האמת האכזרית, כי עליהם לנגד ולחשל כוח רב כדי לעבור ממציאות הגולה הטרנופולית ולהיקלט באורחות החיים החלוציים של ארץ־ישראל. בין ראשוני הקן שעלו בנתיב ההגשמה מסתמנת הערריקה. אכולי מרירות ויאוש חוזרים הנערים לטרנופול. את מבטיהם יקברו באדמה בפני חניכי הקן. הלקח מכאיב ומבייש. אכן, אין כובשים מציאות פרוזאית גדולה בהרפת־קנות ורומנטיקה סתמית. יש להכשיר את החלוץ שידע לעמוד במבחן.

אולם הקן השומרי ממשיך בפעולתו. שוב יוצא הוא מהמחתרת. הוא משתכן עתה ברחוב ע"ש הברון הירש. גם פה בית עם חצר גדולה, וסמוך לו מחסן־עצים ענקי — מרחב־מחיה לקריית השומרים העליזה. הקן מסתגר יותר ויותר מפני העולם החיצוני וההשפעותיו — כעין כת קנאים השוללים את הרחוב על גינוניו וקסמיו, אותו הרחוב המוביל אל הקריירה, אל הריקנות, ההתבוללות, אל הסתאבות של החזון הציוני.

בקן מתרוננת מחדש השפה והשירה העברית, מתלקחת באינטנסיביות־משנה מלאכת החינוך העצמי של הנוער לחישול האופי ולידיעת העם והארץ. עתה תפגוש את השומרים מלקטים אגדות וסיפורי עם, חוזים בקלויז של חסידי הוסיאַטין בריקודי שמחת־תורה. כך לומדים הם את הפולקלור של העיר. גם בבית־העלמין הישן תמצא אותם יושבים סביב קבריהם של גדולי יהדות המקום, ר' נחמן קרוכמל ויוסף פרל, ומאזינים מפי ראש קבוצתם לפרקים בדברי ימי העם. כך סופג לקרבו הנוער היהודי את עירו, את טרנופול היהודית, ולוקח אותה לעד לדרכו בחיים.

שם ברחוב ע"ש הברון הירש שבה ועולה השלהבת. הימים ימי נעילת העליה השלישית, ואחדים מבין תלמידי הגימנסיה זונחים את לימודיהם ויוצאים לרכוש מקצוע כדי לעלות בדרך המוליכה ארצה. (כאן נזכיר בין הרבים את צבי שיצר, בילר, מורגנשטרן, פינגולד, ואת השומרת לונקה בלאושטיין, שהפתיעה בשעתה את חברי הקן בהחלטתה ללמוד נגרות, כדי להוכיח בעליל כי האמנספיציה בין המינים חלה על ענייני חומר. לונקה בלאושטיין רכשה את המקצוע בשלמותו והיתה לאומן במלאכת הנגרות, אך לקתה במחלה חשוכת־מרפא ששמה קץ לחייה).

הקצב מזורז: חוגים לימודיים, הרצאות. ההווי הצופי עולה ופורח. פקודות קצובות בעברית מצעידות טורי נערים לטיולים. תור המשחקים הצופיים הגיע. בקיץ, בחורף, במבר־אות פשאוַאליחה עולות מדורות. חנוכה. הנערים הציתו בשלג חנוכיה משוּנה. הכפור עז, והשומרים מקפצים מרגל לרגל ואת ההימנון ישירו: „מעוז צור ישועתי..."

כך זורמים להם החיים. רוחשים העובדים בחריצות בחדרי המועדון. נשפיות, מקהלות, חוג דרמתי. גדול ויפה העולם השומרי ברחוב ע"ש הברון הירש. ולפתע בא המשבר...

1922. הקן נשאר בלי הנהגה. כל חבר המנהלים יוצא את העיר. קצתם עולים ארצה, וקצתם נוסעים ללמוד באוניברסיטאות, או סתם מסתלקים בבגרותם מהמשחק בשומריות.

*

וכי אפשר לכבות שלהבת נפלאה זו שבלב הנוער? ב־1923 קם קומץ בני 16—17 ונוטל על עצמו את החיאתו של הקן השומרי.

והקן קם והיה. שוב מתקבץ סביב דגל הקן מחנה מיוחד במינו. בני החמש־עשרה מדריכים את בני השתים־עשרה והשלוש־עשרה. להט החינוך העצמי של הנוער הנושא בלבו חזון משלו מחולל פלאים. אולם מעכשיו יחול מפנה בדרכו של הקן, המדריכים אשר הגיעו לגיל ההכרעה (18—19) הסיקו גם מסקנה גורלית בחייהם ובחיי הקן: אין תכלית לחינוך, בפרט החינוך הציוני, בלי עקרון ההגשמה העצמית. ולא תהיה שלמות בחינוך האדם (במובן השומרי) מבלי להוליך את הצעיר אל תחום חיים המתנהלים על־פי ערכי מוסר של שויון, שיתוף ועזרה הדדית. הקבוצה השומרית, בה כל חבר הנהו אח לזולתו, משמשת מעתה שלב ראשון לקראת עליה ארצה וחיי קיבוץ. הסיסמה החינוכית היא: מקבוצה שומרית בגולה לקיבוץ שומרי במולדת. התמורה הזאת, המחוללת מהפכה בקן בטרנופול, חלה בעקבות השפעת ראשוני העליה השומרית, שיסדו בארץ קיבוצים, והביאו לגולה את מופת חייהם, כהוראה לדורות חניכי השומר־הצעיר. כן מחזקת את הקן בטרנופול השתייכותו להסתדרות הארצית המודרכת על־ידי ההנהגה הראשית בלבוב.

לאט לאט מתבסס בטרנופול קן שומרי לתפארת. תחילתו בחדר קטן בסמטאות ממריץ, דרך אולם בכיכר השוק, עד לקומת־קרקע רחבת־מידות בבית איזנברג, ברח' לבובסקה, בקרבת בית־הכנסת הישן, הקן נהפך למרכז המקרין השפעה על הנוער היהודי בערי־השדה. מטרנופול יוצאים חברי ההנהגה המקומית ומיסדים קנים שומריים בטרמבובלה, מיקולינצה, פודבולוצ'יסקה, זבורוב. בעיר קמה הנהגה גלילית. הנערים מוציאים עתונים, יוצאים לפגישות, לביקורים הדדיים, לטיולים משותפים. עם חופשת הקיץ בבתי־הספר מארגן הקן הטרנופולי, במשותף עם קני

הגליל מושבת־קיץ שומרית, בלב יערות. החיים תוססים ומלאים ענין. השומרים מצטיינים בפעולות למען הקרנות. נשפי הקן השנתיים הנערכים באולם התיאטרון האוקראיני „ברצטבו מישצנסקיה" הופכים למאורע הן בגלל אופיין העברי החלוצי (נזכיר את הצגת „מסדה" ללמדן), ובגלל צביונן האמנותי והצופי. בוגרי הקן מצטרפים לשורות החלוץ, לוקחים חבל בניהול עניני הסניף, ומעשירים את הווי הנוער החלוצי במקום.

מדי שנה יוצאים עשרות שומרים חלוצים להכשרה. בחדשי הקיץ לומדים הם באחוזות את העבודה החקלאית בקבוצות־הכשרה עונתיות. כן מפליגים הם להרי הקרפטים, שם, במנסרות נדבורנה, טאטרוב, ברזשניוב, מתרגלים הם לעבודה פיזית קשה ולחיים שיתופיים, כהכנה ממשית לקראת חיי קיבוץ בארץ...

*

1930. מעתה פוקדות את הקן תקופות גאות ושפל. גלי העליה מרוקנים את הקן מחבר מדריכיו, עד שחוזרים ועולים ומתבלטים מבין החניכים כוחות הדרכה חדשים. ופני השומר בטרנופול מופנים תדיר אל העם, אל הארץ, אל החברה.

כך זורמות תולדות הקן השומרי עד לאותה תחנת הקץ הטראגית, בה מידרדר לתהום ההשמדה כל הקיבוץ היהודי בטרנופול.

*

תולדות הדור הצעיר בטרנופול משתזרים בתולדות הקן השומרי בעיר. כי הקן השומרי, משחר קיומו, בשלהי מלחמת העולם הראשונה, היה למקלט נאמן לבני־נוער שביקשו להימלט מחרפת הניוון וההתפוררות הכללית. הקן היה לאכסנית נעורים בעלת סגנון בריא, חדורת תקוות, פתוחה לפעמי גאולה. הקן השומרי היה למאות נערים שביקשו לסלול את דרכם לעתיד — בית־אולפנא לחיים.

„הנוער הציוני"

מאת א. דולין

בשנת 1929 עברה על הסתדרות הנוער הלומד „השחר" תסיסה רעיונית, והיא עמדה לפני מפנה. הדעה שיש לעבור מעבודה חינוכית גרידא לפעולות הגשמה ניצחה, וכתוצאה מזה הוחלט לבוא במגע עם ארגונים חלוציים דומים של הציונים הכלליים בגליציה ולהקים תנועה חלוצית מאוחדת.

בפסח אותה שנה התאספו בלבוב באי־כוח ארגוני ציונים כלליים, שדגלו ברעיון החלוצי, מלבוב, פשמישל, רוהטין, סמבור וטרנופול. את קרקוב ייצג מנהיגה של הסתדרות הנוער העברי. מטעם טרנופול השתתפו בכינוס מוניו מיגדן, נואם מחונן שתיאר בהרצאתו את פעולותיו הברוכות

כינוס „הנוער הציוני" בטרנופול, 1932

Conference of the "Zionist Youth", 1932

של „השחר", והיושב־ראש האחרון של „השחר" אהרן דולינר (דולין). בכינוס זה נוסדה תנועת נוער צופית־חלוצית בשם „הנוער הציוני". ראש הארגון החדש, יצחק שטיגר, ביקר בטרנופול כדי להבהיר את המצע הרעיוני של התנועה ודרכי פעולתה. כן בחר בהנהגה מורכבת מהחברים: שלמה גוטליב, ראש, אהרן דולינר, סגן ומכס מונדשין, מזכיר.

הודות לפעילותה הנמרצת של ההנהגה, שעבדה מתוך התלהבות ומסירות, גדלו שורות החברים וכבר בחופשת הקיץ הראשונה נשלחו עשרה חברים למושבת המדריכים בבוסטריק בהרי הטאטרים ושלושים חניכים צעירים למושבת הקיץ בהרי הקארפטים. אחר כך עברו גוטליב ודולינר לחטיבת החלוץ והשתתפו ביסוד „קיבוץ א" של „הנוער הציוני". חברי הקיבוץ הנ"ל יושבים כיום בקיבוצים אושה ותל־יצחק (ע"ש יצחק שטיגר ז"ל).

חלוצים ציונים כלליים דבר חדש היו ברחוב היהודי ועוררו סקרנות אוהדת בין תומכי התנועה. אולם מתנגדיה ניבאו לה שחורות. טעו המתנגדים: אף כי התנועה החלוצית בכללה היתה אז בשפל, התרחב החוג החלוצי של „הנוער הציוני". נוסדה הכשרה חלוצית בדולז'ינקה שליד טרנופול ובה אוירה ארצישראלית מובהקת ששעתה רושם על כל המבקרים. גם הקן בטרנופול, שנמצא אז בקומת קרקע בככר סובייסקי, היה תוסס, ושירים חלוציים ארצישראליים בקעו משם עד השעות המאוחרות בלילה.

בינתיים התרחבה וגדלה תנועת „הנוער הציוני", וארגוניה נוסדו בארצות רבות בתפוצות. ההנהגה הראשית שהיקף פעולותיה התרחב במדה רבה נזקקה לאנשים ומצאה אותם בין פעילי התנועה בטרנופול. שלמה גוטליב, שעמד בראש „החלוץ", עלה ארצה, וכעבור שנה חזר בתור שליח ונבחר כציר לשני קונגרסים ציוניים. לזר חובן ארגן את מושבות הקיץ של התנועה. אברהם אוורמן בעל הכשרונות הדגולים נעשה אחד ממנהיגיה. מקס מונדשין, מארגן ונואם מחונן, התמסר לה בכל מרצו והתלהבותו עד סופו המר. משה טריף נתמנה עורך העתון של התנועה העולמית „הנוער הציוני" שהופיע בוארשה.

הקן הטרנופולי המשיך בפעולתו והתבלטו בו חברים רבים שניהלו את העבודה היום־יומית במסירות רבה, ביניהם משה פוקס הלריך, ראשי הקן וסגניו פטרושקה, משה קנר, יוסף בילר, דבורה שפינדל ורבים שלא זכו לעלות ארצה: גוסטה טריף, סלקה ואהלר, יעקב ניבס, משה אינגלר, מקס מונדשין, ישראל אלטשילר, מחנך כל שכבות „הנוער הציוני", מסור בלבו ונפשו לתנועה ועובד למענה ללא לאות במשך שנים רבות, טונקה פרנס מלאת המרץ שמצאה את מותה ביערות בשורות הפרטיזאנים, ועוד חברים יקרים שהקדישו את מיטב כוחותיהם לקן הטרנופולי. רוב חניכי הקן עלו ארצה וחלק מהם נמצא בין המיסדים והבונים של הקיבוצים אושה ותל־יצחק.

עם כניסת הרוסים לטרנופול, בשנת 1939, התפרק הקן בפקודת השלטונות. ראש הקן האחרון קובה ניבס, נאסר ושוחרר כעבור זמן־מה. הצעירים התארגנו והחליטו לחתור בכל הדרכים ארצה. גורלם היה מר. בגבול הרומני נתפסו, וראשי הקבוצה, קלרה שפיצר ומוניו הירשהורן, נאסרו ונידונו לעשר שנות מאסר. עם פרוץ המלחמה בין גרמניה ובריה"מ־המועצות שוחררו. הירשהורן נפל מות גבורים בכיבוש וארשה וקלרה שפיצר העפילה ארצה.

מצבה חיה הקימו לתנועה זאב שיקלר והנקה פוקס, שתודות לנסיונם הרב שרכשו להם בקן הטרנופולי יסדו את חוות „הנוער הציוני" בהרי ירושלים, בשיתוף פעולה עם חניכי הקן: משה קורץ וברונק ליברגל.

לאחר שהונחו היסודות של הקן הטרנופולי הוחל בארגון קנים, כעשרים במספרם, בערי־השדה. בראש ההנהגה בגליל הטרנופולי עמדו בשנים שונות החברים: ד. חובן, א. דולינר, מ. מונדשין, י. אלטשילר, י. ניבס, טונקה פרנס, קלרה לונדון ויעקב וינטרפלד.

העבודה החינוכית בקני „הנוער הציוני" התנהלה בשלוש שכבות. תשומת־לב מיוחדת הוקדשה לשכבת הצופים, ובראשם עמדו חברים דגולים כגון פסח ויזר, זאב שיקלר, י. ניבס וי. מרבך. מדי פעם בפעם נערכו הופעות פומביות בשם „ערבים ארצישראליים" עם תכניות אמנותיות.

הופעות אלה שהוכנו ע"י חיים בילר, מונק שפיזר (הקצין גולן), א. דולינר, טריף, וסקה בלט ואחרים הצטיינו ברמתם האמנותית ומשכו המונים. גם הישגי החוג למלאכה בקן, שהודגמו בתערוכות שונות, עוררו התפעלות המבקרים.

„גורדוניה"

מאת אריה אבנון — ברוינשטיין

„גורדוניה" נוסדה בטרנופול זמן קצר אחרי ה„התאחדות". תחילה היתה הסתדרות־נוער זו נחשבת כבת למפלגה, אולם במרוצת השנים, נעשתה עצמאית, אך זכרה תמיד בהוקרה את מקור מחצבתה.

הופעת „גורדוניה" בחיים הציוניים היתה בעתה. תנועת הנוער היחידה בשנות העשרים, „השומר־הצעיר", היתה סגורה כמעט בפני נוער עממי בלתי לומד, ובאין ברירה הלך זה לקומוניזם, או היה אדיש לעניני הציונות והעם. „גורדוניה" פנתה מיד עם הקמתה לנוער העובד, לבני פועלים ודלת־העם, ואירגן וחינך דור מגשימים בארץ. החיוב העקרוני והבלתי מסויג של ההגשמה העצמית בצורת חיי קבוצה בארץ נתן לה תכנית חינוכית ברורה ועקבית המתאימה לדרישות הציונות ולמצב הנוער היהודי בגולה.

בוועידה העולמית של „גורדוניה" בדנציג (1928) נתקבלו „שלוש־עשרה המידות", אשר היוו יסוד לכל מסכת החינוך התנועתי.

פעולת „גורדוניה" בטרנופול הוכתרה בהצלחה. נוער רב, מהשכבה העניה והבינונית של הישוב בעירנו, מצא בה אוירה חברתית, רעיונית וחינוכית מתאימה. נוסף לפעולה החינוכית השוטפת שבכל ימות השנה, ערכנו מחנות־קיץ אזוריים, והבוגרים השתתפו במחנות המנהלים הארציים. פעולת המחנות היתה רבת תועלת והכניסה תמיד רוח חיים חדשה בשורות הסניף. חברי „גורדוניה" היו פעילים בכל שטחי הפעולה הציונית, המתאימה לגיל הנעורים, כגון: הקרן־הקיימת, „עזרה" (קרן התומכת בפעולת „החלוץ") ועוד. מכיון שחברינו היו מבני העניים, היו לנו קשיים

הועד הטרנופולאי של „עזרה", 1929
The Committee of "Ezra" in Tarnopol, 1929

הנהגת „גורדוניה" בטרנופול, 1934
Leadership of "Gordonia" in Tarnopol, 1934

גדולים בהחזקת המועדון (ברחוב דולי 3). אז התבלטה רוח ההקרבה והתנדבות בין הנערים, ואיש איש הביא צרור עצים להסקת התנור, פרוטות ממשכורתו הדלה לתשלום שכר־הדירה או לבדק הבית.

צניעות, פשטות והופעה חלוצית היו מתכונותיהם של חברי „גורדוניה". היתה זו תנועת נוער עממית וחלוצית על פי אורח־חייה, שיטות חינוכה והשקפת־עולמה. את כל אלה ינקה ממקור תנועת הפועלים בארץ והוגה־הדעות שלה: א. ד. גורדון. השאיפה לבנין משטר חיים חדש בדמות קבוצה בארץ והצו התנועתי־חינוכי של הגשמה עצמית היו העיקרים בחינוך התנועתי של „גורדוניה".

קבוצת חברים קטנה הקימה את הסניף בעירנו, ובין אלה יש לציין את הראשונים ואת האחרונים מבין פעילי הסניף ומדריכיו: המורה גוסטה שטינברג, שרה צורף, לאה דרוק, נושקה ברגר, זאב שטרנברג, מרים סלפטר, דב גרובר, עזריאל גוליגר, אברהם פינקלשטין, אריה ברוינשטין ושאר הפעילים המסורים בכל לבם לתנועה ולדרכה.

רבים מחברי „גורדוניה" זכו להגיע ארצה והם פזורים בישובים שונים, כגון: חולדה, דגניה, קרית־ענבים, קבוצת שילה, עיינות, אפיקים, ועוד.

חברים יקרים מ„גורדוניה" הטרנופולית מתו ונפלו במערכה במלחמת השחרור ולפניה.

אריה דרוק נפל בהתקפה ערבית בדרך לכפר החורש, שרה צורף מתה ממחלה מאוכזרת בכפר ויתקין, יהודית מדר מתה ממחלה קשה בחולדה, מרים סלפטר נפלה בהתקפת אויר מצרית בחולדה, שלום דינר־פוטשניק נפל במערכות ירושלים, בעת הצלת ילדי קרית־ענבים.

כולם חברים נאמנים, שפתיל חייהם נפסק באמצע, ולא זכו לראות בקום המדינה, משאת־נפשם. יהי זכרם ברוך ותהא נשמתם צרורה בצרור חיי האומה.

הסתדרות הנוער הלומד „השחר"

מאת א. דולין

בשנת 1922 חלה הפסקה בפעולתה של ההסתדרות הצופית „השומר". במקומה התארגן הנוער הלומד בחוגים להשכלה עצמית, ובראשם מרדכי המר ופושקו קופלר. עם התבגרותם התאחדו חברי החוקים בהסתדרות נוער לומד „השחר", על יסוד תקנון ארגון הסבלים „השחר". (נמצא בארכיון ההסתדרות הציונית.)

בתקופה הראשונה קיימו חברי „השחר" את אסיפותיהם באולם הגדול של „בר־כוכבא", ואחר כך עברו לדירה משלהם בשוק.

לירושב־ראש ראשון של ההסתדרות נבחר זלמן מרזנד, אז תלמיד הכיתה השביעית של הגימנסיה, בחור רב־פעלים, נואם ומרצה מחונן. סביבו התרכזו חברים מלאי מרץ והתלהבות כגון מוניו מיגדן, לודביק אקסלבירט, מוניו גוטליב, סלקה גוטפריד, משה פיול, לזר חובן ואחרים.

במרוצת הזמן התרחב חוג הפעילים ונמנו עליהם האחים קריגספלד, ישראל אלטשילר, מילק אמרנט, לבק גוטליב, הלה זוברמן, דוד וינשטין, ברקו בילר, רוזקה לויפר, זכריה מרלין, ציפקה יאקוב, נטקה קריסברג, יעקב וינטרפלד, מקס מונדשין, מניה לכר, ליבק ורצבר, קובה פישר, שלמה שיקלר ואהרן דולינר.

כל הבעיות שעמדו אז ברומו של העולם הציוני נדונו באסיפות ההסתדרות הסוערות, שנסתיימו לא פעם בפרישת חברים בודדים וקבוצות שלמות שלא הסכימו לעמדת הרוב.

הראשונים שעזבו את ההסתדרות היו חברים לשעבר ב„השומר", שיסדו עכשיו את „השומר הצעיר". לאחר שנה חל פילוג שני. הפעם עזבה קבוצה גדולה בראשותה של קריגספלד ויסדה את הסתדרות „קדימה".

הפילוגים האלה החלישו אמנם את ההסתדרות, אולם

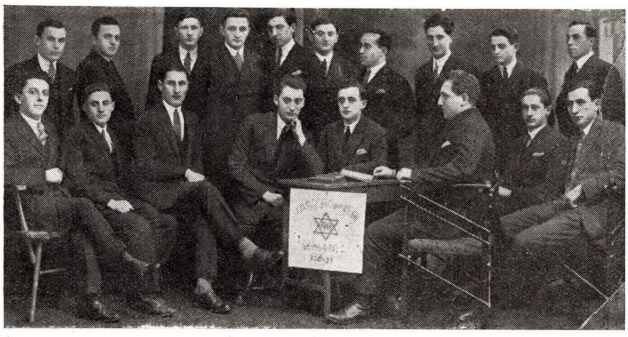

קבוצת בוגרי „השחר" 1926/27
מימין לשמאל — יושבים: מ. בלמר, מ. הרצוג, מ. הלריך, מ. מיגדן, ד. וינשטין, א. דולינר, ל. אקסלבירט. **עומדים:** מ. טויבר, י. גרין, ז. מרלין, רוזנמן, ק. פישר, ב. לנדה, י. פוקס, ל. גוטליב, י. לנדשטין, ל. וריצ'בר.
Group of "Hashachar" Members 1926/27
From right to left — sitting: M. Balmer, M. Herzog, M. Helrich, M. Migden, D. Weinstein, A. Doliner, L. Ekselbirt. *Standing:* M. Tauber, I. Gruen, Z. Merlin, Rosenman, K. Fischer, B. Lande, I. Fuchs, L. Gotlieb, I. Landstein, L. Waritschewer.

גרמו גם להתחרות ולקנאות שהגבירה את הפעילות בכל שטחי הפעולה המעשית (איסוף כספים למען הקרנות) והרעיונית.

משנתבגרו חברי „השחר" ייסדו חטיבת בוגרים. חלק מהם הצטרף לארגון „בר־כוכבא" „מכביאה" ו„הרצליה" מבלי להפסיק את השתיכותם ל„השחר".

תקופת קיומה של הסתדרות „השחר" לא היתה ארוכה. בשנת 1929 התפרקה ורוב חבריה עבר לתנועת „הנוער הציוני" (ראה להלן עמ' 248) אולם במשך הזמן הקצר שפעלה הטביעה את חותמה על תנועות הנוער בעיר, ומשורותיה יצא חלק ניכר מפעילי התנועה הציונית על כל זרמיה וגוניה.

הסתדרות הנוער הלומד „קדימה"

מאת חיים הרצי

הימים ימי תסיסה מחשבתית ומאבק רעיוני רב בקרב הנוער הלומד בעירנו, והזמן — סוף שנות ה־20 והתחלת ה־30 למאתנו.

הסתדרות הנוער הלומד „השחר" גדלה והסתעפה והקיפה מאות בני נוער, בלי הכרה ציונית. אורגנו חוגים לדברי־ימי־ישראל ולציונות, סודרו מבחנים למקצועות הנ"ל לחברים הרוצים להתקבל כחברים מן המנין, הוקמו ועדות לקרנות הלאומיות, נערכו נשפים, מסיבות, הרצאות. נדמה היה, כי חיינו הארגוניים יזרמו בשקט ובשלווה. ברם סערת הוויכוחים על משמעותה ודרך בנייתה של הציונות, שהתחוללה בציבור הרחב, חדרה גם אלינו והעלתה גם בהסתדרותנו זאת את הטמפרטורה, עד כי הורגש הצורך לקרוע חלונות לרווחת המנשבות ברחוב היהודי.

משהתחילו הוויכוחים בפנים קמה קבוצת חברים אשר גילתה אהדה לתנועת ארץ־ישראל העובדת ולמפלגת „התאחדות". בין ראשוני הקבוצה הזאת ייזכרו החברים שמואל שטיירמן, עזריאל גוליגר, דב גרוברג, אברהם פינקלשטיין, יעקב רבר ועוד, אשר את שמותיהם לא אזכור, שזכו והם נמצאים בתוכנו כיום, ואלה שלא מינה להם הגורל לחיות על אדמת המולדת המתחדשת, כגון מרזנד, אייזנברג ואחרים, שהלכו לעולמם, ובמותם ציוו לנו את החיים.

בזמן הראשון היו החברים הנ"ל התובעים בלתי־מפלגתיות, ואילו האחרים הצטרפו למפלגת הציונים הכלליים. כעבור זמן־מה, כאשר נוכחנו כי לא נוכל לשמור

על המסגרת הבלתי־מפלגתית בתוך כתלי „השחר", החלטנו להעביר את חברותינו וחברינו למסגרת ארגונית חדשה — הסתדרות נוער לומד בלתי מפלגתית „קדימה". כך קמה „קדימה". לא אחטא לאמת אם אגיד עכשיו, שנים רבות לאחרי מעשה הפלוג, כי רצויות היו כוונותינו וכי באמת ובתמים לא הסתתרו מאחורי מעשה זה בראשיתו כל כוונות מפלגתיות. אולם הזמן עשה את שלו, וגם אנחנו הגענו בסוף לידי המסקנה, כי לא תתכן בזמנים אלה בלתי־מפלגתיות ובשלה בנו ההכרה, שגם „קדימה" חייבת להגדיר את עצמה בבירור כהסתדרות נוער לומד מפלגתית. חלק מאתנו, שהיה כבר מאורגן במפלגת „התאחדות", הצטרף אז גם ל„גורדוניה" ול„החלוץ" והחליט לעזוב את ספסל הלימודים ולהגשים את שאיפותיו בארץ, בתוך משפחת העמלים והעובדים בעיר ובכפר העברי, והוא אשר לחם שיינתן ל„קדימה" הצביון המפלגתי הברור, שממילא יחייב מסקנה נוספת והיא — כניסה לתנועות הנוער החלוציות, המגשימות.

בגאון ובסיפוק יצוין, כי אין מקום שבו נמצאים עולי התקופה הזאת מטרנופול אשר אין בהם מחברי „קדימה" לשעבר, ועד היום הם בין העושים והמעשים בקבוצה ובעיר, בימי ההגנה והמאבק ובימי שלום ובנין. לא מקרה הוא, כי מיסדי „קדימה" ומדריכיה הראשונים הלכו לחולדה, לרמת־דוד ולדגניה, לנוטרות ולהגנה. ביסוד „קדימה" הונחו הדברים כמושכל ראשון ולכן מצאו את מימושם בארץ. אלה שלא היו מרוצים מקו זה, פרשו מאתנו והלכו באשר הלכו, מי להסתדרויות ציוניות אחרות ומי שהלך מאתנו מחוץ לתחום, ללא שוב.

לא ראינו אף פעם את „קדימה" כראות מטרה בפני עצמה, כי אם כצינור שדרכו נחדיר ללבותיהם של אלה, שאינם מוכנים כרגע להגשים את רעיונותיה של הציונות העובדת, את הרצון ליהפך לאלמנט אוהב עבודה, לגורם חלוצי המשמש במעשיו דוגמה לאחרים.

ייזכרו לטובה אותם בירורים וויכוחים בכתלי „קדימה" שברחוב אוסטרוגסקיגו על „דת־העבודה" של א. ד. גורדון ועל ערך ההגשמה האישית של הפרט, אשר הם בתוצאותיהם נתנו לנו אחר־כך את טובי המדריכים לתנועה־האחות „הסתדרות הנוער העממית־החלוצית גורדוניה" ולמפלגת „התאחדות", אחותה הרוחנית של תנועת „הפועל־הצעיר" בארץ. ובעת שאנו מעלים על זכרוננו את קהילת טרנופול על הסתדרויותיה ואיגודיה, אל נשכח גם את „קדימה", שתרמה כה הרבה להחדרת הרוח הציונית־החלוצית בקרב הנוער הלומד בעיר.

החיים הדתיים

רבני טרנופול

רבני טרנופול במאות הי"ח והי"ט[1]

מאת ד"ר הלל זיידמן

הרב יהושע־השל באב"ד בעל „ספר יהושע"

מרבני טרנופול נשארו פרטים על שמונת האחרונים, החל מהרב יהושע־השל באב"ד, מחבר „ספר יהושע".

הרב יהושע־השל באב"ד ששמש רב בטרנופול בסוף המאה הי"ח ובתחילת המאה הי"ט, התיחס על גדולי הרבנים בפולין. בעל „מגיני שלמה", מ י ר ש " א והרמ"א (ר' משה איסרליש). הוא שמש תחילה רב בלובלין, אבל משום נטייתו לחסידות הסתבך במחלוקת עם המתנגדים, ואלה הלשינו עליו, שאין לו, בתור נתין אוסטרי, רשיון לגור בלובלין, ואילצו אותו לעזוב את העיר. אז נתקבל לרב בטרנופול והאריך ימים במשרתו זו עד שנפטר כבן מאה.

ספרו „ספר יהושוע" נתקבל בעולם הרבני במאה הי"ט, ומובא על־ידי הפוסקים כבר־סמכא בהלכה.

הרב שלמה יהודה לייב רפופורט (שי"ר)

הרב שלמה יהודה־לייב רפופורט, הנודע בשמו הספרותי שי"ר, כיהן ברבנות בטרנופול זמן קצר, משנה 1837 עד 1840. היה חתנו של מחבר הספר הנודע על „שולחן־ערוך — חושן־משפט" „קצות החושן". הוא נתמנה לרב בהשפעתו של יוסף פרל, חלוץ ההשכלה בגליציה.

שי"ר נולד בלבוב ב־1790, חונך על־פי המסורה, השתלם בש"ס ופוסקים וגם במדעים חילוניים. הוא היה הראשון שהשתמש בשיטת הביקורת ההיסטורית לגבי הספרות התלמודית והרבנית, ועל שום כך נחשב לאחד ממניחי היסוד של „חכמת ישראל".

בין ספריו ומחקריו הרבים מצויים מחקרים על סעדיה גאון, נתן בן יחיאל, האי גאון, אליעזר הקליר, חננאל בן חושיאל, ניסים בר יעקב. שש ביוגרפיות מדעיות אלו נתפרסמו בשנתון „ביכורי העתים" (1831—1821). שי"ר עמד בקשר־מכתבים עם שמואל־דוד לוצטו (שד"ל). מכתבים אלו נתפרסמו ב„אגרות יהודה". פירסם גם שירים בעברית.

עקב הסיכסוכים בין המשכילים והאדוקים בטרנופול, עזב את טרנופול ועבר לפראג. שם שימש בתור רב 27 שנים, מ־1840 עד לפטירתו ב־1867[2].

הרב יוסף באב"ד בעל „מנחת חינוך"

הרב יוסף באב"ד הוא המפורסם ביותר בין כל רבני טרנופול, בזכות ספרו „מנחת־חינוך". הספר „מנחת־חינוך" נכתב בתור פירוש ל„ספר החנוך" לאחד מגדולי חכמי ספרד, ר' אהרן איש לוי מברצלונה שבספרד. ספר „מנחת־חינוך" הוא יותר מפירוש על „ספר־החינוך". ספרו של החכם הברצלוני שימש להרב מטרנופול רק יסוד לבנינו התלמודי הענקי ולחידושיו וביאוריו לכל תרי"ג מצוות. „מנחת־חנוך" הוא חיבור מקורי לעצמו, אולם הרב מטרנופול הוכיח אחדות מחשבה עם החכם הברצלוני, ו„ספר החינוך" עם פירושו נתקבל בכל הישיבות.

ספר „מנחת חינוך" יצא בכמה מהדורות מאז הופיע בלבוב בשנת תרכ"ט. רק בשנת תשי"ב הופיע במהדורה מדעית נהדרת בניו־יורק, בהוצאת האחים שולזינגר.

ר' יוסף באב"ד כתב את ספרו לא לשם פרסום, אלא כדי ללמד את בנו, כאמור בהקדמה: „לעורר לב הנער בני והילדים חבריו בכל שבוע ושבוע אחר שילמדו אותו נתפרסמו בשנתון „ביכורי העתים" (1831—1821). שי"ר

---

1. על רבני טרנופול במאות הי"ז והי"ח ע' מאמרו של ד"ר נ. מ. גלבר, עמ' 30 וכו'.
2. שם, עמ' 75 וכו', מסופר במפורט על המחלוקת סביב שי"ר.

הספר בחשבון המצוות..." הספר מצטין אפוא בקלות הלשון ובבהירות הסגנון. אוירת המוסר העילאי, ההגיון והשכליות, האופפת את החיבור עשהו לספר עממי. „פירושו" של הרב מטרנופול, העולה על „ספר החינוך" עצמו בעמקות ומעוף למדני, עשה את „ספר החינוך" עם „מנחת חינוך" לספר־שימוש ללומדים בעיון, עד שגדול רבני ליטא, רבה של בריסק, הרב חיים סולובייציק זצ"ל פסק: „לא אבין איך אפשר לחדור לסוגיא בגמרא אם אין לומדים ומעיינים תחילה ב„מנחת חינוך"".

וכיום לומדים ומתעמקים בספר זה בכל הישיבות בישראל, באמריקה ובכל מקום שלומדים שם ש"ס ופוסקים בעיון, כי הוא הווה מזיגה מוצלחת של שיטות־הלימוד הספרדית עם האשכנזית.

ר' יוסף באב"ד נולד בשנת תק"ן. הוא היה בנו של הרב משה באב"ד, רבה של פשבורסק, גליציה, ונכדו של ר' יהושע־השל באב"ד, רבה של טרנופול ומחבר „ספר יהושע". ר' יוסף באב"ד היה מקודם רב באוסקוב וזברז', ונתקבל לרב בטרנופול בעצם „מלחמת־התרבות" בין המשכילים בראשותו של יוסף פרל לבין האדוקים. קודמו היה הרב שלמה יהודה־לייב רפופורט (שי"ר).

הוא שימש ברבנות עד פטירתו בכ"ד אלול תרל"ד (1874).

הרב שמעון באב"ד והרב יהושע־השל באב"ד

אחרי פטירתו של ר' יוסף באב"ד, בתרל"ד, מילא את מקומו בנו ר' שמעון באב"ד. הוא כיהן בתור רב־דמתא עד 1909. הוא היה למדן מופלג ופירסם הגהות לספרו של אביו „מנחת חינוך" שעשו רושם רב.

אחריו נתמנה בנו ר' יהושע־השל באב"ד, שמילא תפקיד זה עד פטירתו בשנת 1919. הוא הצטיין במידות תרומיות, בטוב־לב, אהבת ישראל והכנסת־אורחים.

הרב מנחם־מוניש באב"ד בעל „חבצלת השרון"

עוד בחייו של ר' יהושע־השל באב"ד ב־1912, נתמנה רב שני, שארו ר' מנחם־מוניש באב"ד, שהיה עד אז רב ביאבורוב שליד לבוב.

הוא היה אישיות מיוחדת במינה, גאון בתורה, שקדן ובקי נפלא, ובעל מידות תרומיות. התמדתו בלימוד היתה לאין שיעור. הרביץ תורה והעמיד תלמידים הרבה.

אחרי מלחמת־העולם הראשונה התחיל ללמד שיעור קבוע, מ־4.30 עד 9.30 בבוקר, בכל יום בימי השבוע, ואף בשבתות וימים־טובים. השיעור היה בש"ס, אולם אגב לימודו בגמרא הבהיר שיטות וסדרות בפוסקים ראשונים ואחרונים, בניתוח הגיוני ובבקיאות נפלאה. אופן לימודו היה שונה מהמקובל בגליציה ופולין. הוא היה דומה יותר לשיטת ישיבות ליטא, כלומר: התעמקות על אתר, ישרנות והגיון, חדירה לתוך כוונת דברי חז"ל, מבט רחב המקיף את כל הצדדים של הבעיה הנדונה וכל הסברות הנוגעות בה.

ר' מנחם־מוניש באב"ד חי בלימוד התורה, כאן היו כל שאיפותיו וחוויותיו, ולא היה לו ענין אחר בעולם מחוץ לתורה. הוא היה שונא־בצע באמת, באי־רצון טיפל בדין־תורה, כי ראה בכך ביטול מלי־מודו החביב עליו. ממשכורתו היה מפזר לעניים.

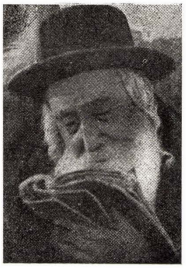

ר' מנחם־מוניש באב"ד
Rabbi M. M. Babad

הוא היה מן המשיבים הרא־שיים בעניני הלכה, ותשובותיו לוקטו בספר „חבצלת השרון" שנתקבל על־ידי הלומדים בהכרה רבה. בספר זה מתבלט אופיו המיוחד: משנתו בהירה, קולעת אל המטרה, תשובה לשואל ברורה, ללא רצון להראות בקיאות ולהבריק בחריפות. סגולותיו הנעלות מתגלות דרך־אגב מאליהן, מתוך דבריו הענוותנים של הרב. כי ענוותן היה מטבעו ורחוק מכל שמץ תוקפנות. מעולם לא אמר קבלו דעתי בתוקף סמכותו כפוסק, אלא התאמץ לברר ולהבהיר את הסוגיא, המסקנות עולות מאליהן.

משפחתו של הרב מנחם־מוניש כולה רבנית. חמשת אחיו היו רבנים: הרב ר' יצחק באב"ד אבד"ק טרטקוב, הרב ר' לייבוש אבד"ק פודבולוצ'יסק, הרב ר' שלום אבד"ק וורנז', הרב ר' יוסף דיין במיקולינץ', הרב ר' נחמן אבד"ק האלין. אחותו ראצי היתה אשת הרב מסטריסוב. כל הערים האלה בגליציה. ארבעת חתניו, נושאי בנותיו, היו רבנים: הרב אלימלך פרנקל־תאומים מילא את מקומו ביבורוב, הרב אהרן שנעה היה רב טויסט, הרב פייבל באב"ד היה רב בבודזנוב, והרב יהושע־השל באב"ד, בן אחיו ר' לייבוש, מילא את מקומו של חותנו אחרי פטירתו, בתור רב בטרנופול.

הרב מנחם מוניש באב"ד נפטר בן שבעים ושתים, בסיון 1938, בקייטנה טטרוב שליד דולינה, אחרי מחלה ממושכה. כל משפחתו — אֲחיו, אחותו, חתניו הרבנים, נספו בהשמדה בשנות 1942—1943.

ה' מנחם־מוניש היה אישיות מפורסמת ביהדות גליציה, מאחרוני הפוסקים, בן מעלתם של הרבנים המפורסמים הרב מאיר אַראַן מבוצאץ', הרב מנחם מנדל שטיינברג מברודי, שהוכתרו בתואר גאון.

הרב יעקב שליטא

הרב יעקב שליטא שימש כרב בטרנופול בין שתי מלחמות העולם, בשנים 1919 — 1942, בעת ועונה אחת עם הרב מנחם־מוניש באב"ד, שנתמנה בחייו של הרב השיל באב"ד ובהסכמתו.

בעיר גדולה כטרנופול היה בוודאי מקום לשני רבנים, והיה שטח פעולה מספיק לשניהם, יחד או בנפרד. וכך היה המצב בחייו של הרב יהושוע־השל באב"ד, ששימש יחד עם הרב מנחם־מוניש באב"ד. אולם בשנת 1921 תיקנה הממשלה הפולנית שבכל קהילה רשאי לכהן רק רב אחד כרב ראשי של הקהלה. ואז נתהוותה בעיה — והתחילה מחלוקת — מי בראש. הרב יעקב שליטא היה צעיר מהרב באב"ד, אבל היתה לו טענת „חזקה" בתוקף היותו חתנו של הרב יהושוע־השל באב"ד המנוח וקיבל את כסא הרבנות בנדוניה וירושה. מאידך, היה הרב מנחם־מוניש באב"ד קשיש בשנים וברבנות, והיה נודע כגדול בתורה.

לכל אחד משניהם היה צד בעיר ובשלטון הקהילה, והסיכסוך הטביע את חותמו על הבחירות למוסדות הקהילה[3], לפחות בין החרדים, עד לפטירתו של הרב באב"ד, בשנת

הרבי מהושיאטין בתחנת הרכבת בטרנופול, 1936
The Rabbi of Husiatin at the railway station of Tarnopol, 1936

1938. אז נתמנה במקומו חתנו, הרב יהושוע־השל באב"ד, והקהילה השלימה עם מציאות שני רבנים — למרות החוק — שאין הבדל ביניהם: שניהם היו מופלגים, בעלי כשרונות ונימוסים, ברוכים במידות ובחכמה.

הרב יעקב שליטא היה בנו של הרב בן־ציון שליטא, רבה של קהילת זבורוב (בין זלוצ'וב וטרנופול), והיה למדן ובקי גדול בש"ס ופוסקים, בעל תפיסה חריפה וחכם גם בהליכות העולם. המוני העם, ובאחרונה גם חסידי הושיאטין, היו מתומכיו — הראשונים, משום נאמנות לבית הרב, לשושלת ה„חוקית" של מרי דאתרא, והאחרונים, משום שהרב באב"ד היה מחסידי בלז, ואילו הרב שליטא היה נחשב לאוהד הרבי מהושיאַטין.

הרב שליטא נספה עם משפחתו ב־1942 והוכיח בחורבן טרנופול גבורה עילאית. בנו יחידו שמעון נהרג ע"י האוקראינים ב־1941.

הרב יהושוע השל באב"ד

הרב יהושוע־השל באב"ד, חתנו ובן־אחיו של הרב מנחם־מוניש באב"ד, ובנו של הרב לייבוש באב"ד מפודבולוצ'יסק, מילא את מקום חותנו משנת 1938.

הוא היה למדן גדול וגם בעל השכלה ובעל מחשבה, ענוותנן, מעורב עם הבריות ומחונן במידות. גם אשתו סימה היתה משכלת.

הוא נספה עם הקהילה בשנת 1942, יחד עם כל משפחתו. להוריו היו עשרה בנים ובנות וכמה נכדים ונכדות משתי בנותיו, ומכל המשפחה הזאת של לומדים ומוסמכים להוראה לא נשאר אף אחד.

הרב ד"ר שמואל א. טויבלס

הרב ד"ר שמואל א. טויבלס היה מטיף ב„טמפל" שנוסד ע"י יוסף פרל ובו התפללו ה„נאורים" והמתבוללים, והיה גם מורה לדת בבתי־הספר הגבוהים בעיר — הגימנסיון הראשון והשלישי. הוא נפטר בשנת 1940 בטרמבובלה הסמוכה לטרנופול.

3. ע' מאמרו של ד"ר צ. פרנס, עמ' 192.

ר' יעקב קאפיל לנדמן זצ"ל

מאת הרב זוסיא לנדמן, אבד"ק בוקרשט

הרב הצדיק המפורסם בישראל, ר' יעקב קאפיל לאנדמן זצ"ל, נולד בעיר סטראָליסק בשנת ת"ר, לאביו הגאון הצדיק ר' צבי הירש לנדמן זצ"ל, שהיה אב־בית־דין דק"ק סטראָליסק וחתנו של הקדוש הרב ר' אורי מסטרא־ליסק, הידוע בעולם בשם „השרף מסטראליסק".

ר' יעקב קאפיל לנדמן זצ"ל
Rabbi Y. K. Landman

מנעוריו שקד על התורה והחכמה והיה רב גדול בתו־רה. נסמך להוראה על־ידי הגאונים הגדולים הצדיק ר' יוסף באב"ד זצ"ל מטרנופול, בעל „מנחת חנוך" והר' צבי הירש אורנשטין מלבוב זצ"ל.

בשנת תר"ך התיישב בעיר טרנופול ושם נתפרסם שמו בישראל. רבים נהרו אליו בגלל תורתו, יראתו וחסידותו.

הוא חיבר ספרים יקרי־ערך, הידועים בשמותם: א. „השיב לב אבות" — חיבור גדול על פרקי־אבות.

הגאון בעל „מנחת חנוך" כתב בהסכמתו לספר בזו הלשון:

„הרב הגדול בתורה, שר בית הזוהר, הצדיק המפורסם ר' יעקב קאפיל שליט"א מפה, נודע בקהל חסידים לרועה ישראל בהשכל ודעת, הכל לשמו הודיה יתנו לעובד ד' והוא חביב ונכבד בעיני כל. הספר „השיב לב אבות" הוא מלא ברכת ד' באמרות טהורות המשיבות נפש, דרושים נחמדים בדרך דרש וסוד. כל מי שילמוד ויעיין בו ימצא בו כל דברי חפץ כי כלו מחמדים."

ב. ספר „תולדות יעקב" על תהילים, חבור גדול על דרך הדרש והקבלה.

ג. ספר „בית יעקב" על מערכת כ"ב אותיות על דרך הקבלה. נשאר בכתובים ולא בא בדפוס.

הרב יעקב קאפיל לנדמן היה ידוע כ„נעים זמירות", שבה את לב שומעיו בתפלותיו, זמירותיו ומגגינותיו. קולו היה נעים ואדיר ובזמן שהיה מתפלל בציבור נאספו מכל בתי הכנסיות והמדרשות מטרנופול, כדי ליהנות מתפלותיו הנעימות.

נפטר בשנת תרע"ט. יהי זכרו ברוך.

טרנופול עיר ה„מנחת חינוך"

מאת ד"ר ש. ב. פלדמן

זכתה טרנופול ובה נתחבר ספר תלמודי קלאַסי, שלפניו לא היה דוגמתו, ואחריו לא קם ספר כמוהו: הספר „מנחת חינוך".

האופי היחיד והמיוחד של הספר הזה הוא האוניבר־סליות שבו. הוא מקיף את כל ים־התלמוד במלוא מובן המלה. מי שעסק בספרות התלמודית יודע, שנכון יותר לדבר על אוקינוס מאשר על ים־התלמוד, ולחבר ספר שיקיף אוקינוס זה, הוא פלא שבפלאים בעולם הספרים.

ה„מנחת חינוך" הוא כעין פירוש לספר „החינוך" של ר' אהרן הלוי המקיף את כל תרי"ג המצוות לפי סדרן בתורה. פירושו של הר"י באב"ד משתרע על פני שלוש מאות ושבעים דפים, שהם שבע מאות וארבעים עמודים פוליו גדולים. בשטח זה תופס הטכסט של „החינוך" פחות מאלפית הספר. כי באמת נוגע המפרש רק בהערות קצרות בספר המפורש.

בעיקר התכוון הר"י באב"ד בספרו לתת פירוש לכל תרי"ג המצוות, ברם לא כסיכום של כל דיני ההלכה לפרטיהם ודיקדוקיהם. כי פרטים אלה קל למצוא מן המוכן בספרי הרמב"ם והשולחן־ערוך ומפרשיהם, ואין הר"י באב"ד רוצה לחזור על דברים הידועים לכל בר־בי־רב העוסק בהלכה. הוא מגולל בפירושו את הפרובלימטיקה הרחבה והענפה של כל הלכות התורה.

הפרובלימות הללו הן מסוגים שונים. ראשית כל הוא מקדים באופן מדויק ותמציתי את העקרונות ההלכתיים שבכל מצוה מתרי"ג המצוות. אחר־כך הוא מעלה מקרים המסופקים בעולם הפוסקים עצמם ונותן הדרכה לפתרונם על־פי הראשונים והאחרונים. ולבסוף הוא מעורר בעיות שעדיין לא נגע בהן שום מחבר, ושהוא מומחה גדול לגילוין, בצירוף הדרכה ענינית מפליאה בבהירותה. בפעולה זו הוא מגלה חריפות ובקיאות, שקשה למצוא דוגמתן.

אגב הרצאת העקרונות והצעת הבעיות באות הערות מפתיעות, קושיות שהן ממש פליאות, אצל כל מצווה ומצווה. ואם הוא גומר את דבריו בצ״ע (צריך עיון), הרי הדבר צריך עיון עד היום, כבר יותר משמונה עשרות שנים מיום שהופיע הספר, והדברים עדיין לא נפתרו על־ידי הדורות.

סגנון הספר הוא הסגנון הרגיל בספרים תלמודיים בדורות האחרונים, אבל מצטיין הוא בקיצורו ותמציתו. הספר נקרא בקלות על־ידי כל מי שרגיל לקרוא בספרי פילפול, וההרצאה הקצרנית והבהירה מושכת את הלב בסדרה המצוין ובהערות המקוריות המפתיעות.

הערך החינוכי של הספר בשביל הלומדים בישיבות, ולכל לומדי התורה המבקשים להתעמק בבעיות התלמודיות, הוא עצום. הלומד מרגיש, שכך צריך להבין בעיה תלמודית וכך צריך לגשת לפתרונה.

הספר נדפס בפעם הראשונה בלבוב בשנת תרכ״ט, כשהמחבר כבר היה בא בימים. אם אינני טועה היה אז כבן שמונים. מתוך הספר אין לדעת כמה זמן הקדיש המחבר לכתיבתו. מכל מקום היה זה הזמן, שבו הירבו הרבנים והלומדים לעסוק בפילפול של „חילוקים״, או במה שהיו קוראים ביידיש „פשטל״. זו היתה שיטה של חריפות מופרזה, מעין שרשרות ארוכות של קשרים הגיוניים, שלאמיתו של דבר לא עמדו בפני הביקורת של ההגיון הבריא. הר״י באב״ד יודע אף הוא את הפילפול ואת החידוד, אבל הוא מתרחק מההפרזה והחידוד, שלו הוא תמיד בריא ורענן, ורק מוסיף חן וקסם לדבריו.

בסך־הכל נותן הספר שורה בלתי פוסקת של מסות תלמודיות, שמספרן הוא כמספר המצוות. ומי שעבר על הספר כולו טועם את טעם התורה כולה, והוא משתומם, שכל כך הרבה ידיעות תלמודיות נכללו בסדר אחד.

כנודע מתגאות ישיבות ליטא על שיטות הלימוד שלהן, בניגוד לשיטות הפילפול שהיו נהוגות בפולין. ונפלא הוא, שמכל הישיבות הליטאיות לא יצא אף ספר אחד, שיוכל להידמות ל„מנחת חינוך״ בתוכן, בצורה ובמבנה ההגיוני של כל מסותיו. עובדה היא, שהבחורים בדרגות הגבוהות

שבכל הישיבות מרבים לקרוא וללמוד ב„מנחת חינוך״, נהנים ממנו ומשתדלים לחקות את דרכו בתורה.

ניתן לאמור: כל זמן שיהיו לומדים העוסקים בלימוד התלמוד מצד ההלכה ובדיון ההלכתי, יישאר ה„מנחת חינוך״ הספר הסטנדרטי, ומדריך לדורות.

את הספר „מנחת חינוך״ מסר לדפוס ראובן כהן רפפורט, אחד מלומדי הדור, שכיהן בטרנופול כדיין ומו״צ.

בשער הספר שנדפס בדפוס סאלאט שבלבוב כתובים הדברים האלה:

„הספר הוא ביאור רחב על ספר החנוך בפלפול עצום ובקיאות נפלאה הפלא ופלא לאמיתה של תורה, חבורו חד מן הגאונים המובהקים שבזמננו הקדוש והטהור נ״י.

„יצא לאור בהשתדלות והתאמצות הרב ר׳ ראובן כהן רפפורט.״

הספר הופיע בעילום שם המחבר ודבר זה היה חידוש. רק במהדורות הרבות שהופיעו אחרי פטירתו פורסם שמו.

ר׳ יוסילי באב״ד, מחבר ה„מנחת חינוך״, היה ידוע לא רק כגאון תלמודי, כי אם גם כצדיק גדול. יכול אני לספר עליו שני דברים. את הדבר האחד סיפר אבי ז״ל, ר׳ ישראל מזבורוב, לאחי יהושע רדלר־פלדמן, (ר׳ בנימין): בין הרב באב״ד ובין מנהיגי הקהילה היו חילוקי דעות בענינים ציבוריים (שעל טיבם אין ביכלתי למסור שום פרטים. כאשר מנהיגי הקהילה איימו עליו באיומים (שגם עליהם אין לי ידיעות מפורטות), אמר להם בעל ה„מנחת חינוך״: „מה אתם מאיימים עלי? את מעט הדיסה שאני אוכל בכל יום אוכל לאכול בכל עיר ועיירה יהודית.״

הדבר השני: בסתיו תרע״ח שהיתי ימים אחדים בטרנופול. בהזדמנות זו נכנסתי ל„אוהל״, שבו נמצא קברו של הר״י באב״ד ז״ל. מצאתי, שעל הקבר עמדה מצבה יפה עם כתובת ארוכה, אלא שהיתה כפופה לצד אחד. כששאלתי, מדוע אין מתקנים את המצבה, קיבלתי תשובה, ששום יהודי אינו מעיז לנגוע במצבה מחשש שמא יפגע בגופו של אותו צדיק. גם ראשי העדה והחברא־קדישא השתמטו מלעשות תיקון במצבה שעל הקבר הזה, שטמן בקירבו איש שהיה גדול בתורה, ביראה, יחיד בדורו.

היהודים החרדים בטרנופול

מאת ד"ר הלל זיידמן

לזכר נשמת אבי מורי אברהם זיידמַן, אחי משה, תלמיד ישיבת „חכמי לובלין", אחיותי שרה ורכיל, מורות „בית יעקב", אחותי רחמה עם בעלה משה בלאושטיין, אחי אַנשיל, — קרבנות הכליה בשנות תש"ב־תש"ג.

אנשי „אגודת־ישראל"

בבואי להזכיר את היהודים החרדים של טרנופול נפשי מתמלאת כאב נוקב, והזוֹהר הקורן מפניהם מאיר את דרכי ביניהם. אולם אין זה אור־שחר ללא שמש־צהריים, ואף לא זוהר ערבית, אלא שלהבת המוקד שעליה הועלו לעולה ואינם, ללא זכר ומצבה. המלאים כיסופי נצח, אהבת תורה, געגועי משיח, מעוטפים כיום חשכת מוות. אמת, נצח ישראל לא ישקר, אולם הם נשמדו ואינם. רק בנשמותינו נחצבו להם קברים, בואו ונעלה זכרונם כפי שהם עולים לפני עיני רוחנו.

כשאני מחפש נקודת־מבט להסתכל בהם בזכרוני, חוזר אני אל הדרך ששעיתי עם אבי מורי ז"ל בערב יום הכיפורים, ממעוננו ברחוב ללבלה שעל־יד טרנובסקגו, לקלויז הוּשיאטין שברחוב פּוֹדוֹסלקה ניז'שַׁ הסמוך לרחוב לבוֹבסקה, דרך שחצתה את כל העיר כמעט, ממזרח למערב. אחזור על טיול זה וארשום את כל מי שפגשתי בדרכי.

ברחוב ללבלה ליד פינת טרנובסקיגו גר ר' שלום פודהורצר, שכיהן זמן רב בתור חבר שלטון הקהילה וסגן ראש הקהילה מטעם החרדים. בצאתנו מרחוב ללבלה נעבור בימינגן, ברח' טרנובסקגו, על בית ר' משה רוֹזנר, מחשובי העיר, ממנהיגי החרדים, סגן נשיא מועצת הקהילה, סגן יו"ר „אגודת ישראל" ויו"ר „תפארת הדת". מוצאו מבוקובינה. היה חתנו של ר' יעקב ברייטמַן וגיסו של רבי מאיר שפירא, הרב מלובלין המפורסם. בניו ר' יהושע וד"ר מרדכי היו מעסקני „אגודת ישראל". ד"ר מרדכי רוֹזנר היה מורה בסמינר למורי־דת בוארשה רחוב גנשה ומעורכי העתון „דאס אידישע טאגבלאט" בוארשה. הוא היה שאר־בשרו של פרופ' סאָלו בארון מאוניברסיטת קולומביה, שמוצאו מטרנוב, גליציה. ר' משה רוֹזנר היה למדן, איש עדין, אציל־נפש וישר־הליכות. וכן היתה משפחתו, שלא נשאר בחיים איש ממנה.

כאן כדאי להתעכב על משפחת ברייטמַן, הקרובה למשפחת רוֹזנר, ושהיתה מן המפוארות בעירנו. לר' יעקב ברייטמַן היו ארבעה חתנים, כולם למדנים ואנשים מכובדים, והם ר' לייבוש אַראַק, גדול בתורה; הרב מאיר שפירא, הרב מלובלין מיסדה וראשה של ישיבת „חכמי לובלין", (1922—1926), ציר הסיים הפולני, ממנהיגי „אגודת ישראל" בפולין; ר' משה רוֹזנר הנזכר ור' ב. ווקסלר. בניו של ר' יעקב ברייטמן היו דניאל, פישל, ועוד. למשפחה זו היתה שייכת האחוזה זרובינץ הסמוכה לזברז'. גיסו של ר' יעקב ברייטמַן היה ר' יהודה בר זיידמַן, בעל האחוזה קמיונקה הסמוכה לטרנופול. בניו היו ר' אברהם שלמה ור' מרדכי. היו להם בתים גדולים ברחוב קוֹשצילנה. בניו של ר' לייבוש אַראַק היו כולם למדנים מופלגים, בנו שלמה, ובנו אברהם שמת בנעוריו היו תלמידיו המובהקים של הרב מ. מ. באב"ד. כולם היו מנכבדי חסידי צוֹרטקוב.

נמשיך את דרכנו. ברחוב ריטנה אנו עוברים ליד בית ר' דוד לבוב, אדם נעלה, למדן מופלג, בעל השכלה, סוחר ונדבן, אציל־רוח ונעים־הליכות, מהמיוחדים בגליציה. כל אנשי עירנו התיחסו אליו ביראת־הכבוד. הוא היה ממנהיגי „אגודת ישראל", מאנשי־סודו של הרב מ. א. באב"ד, חבר מועצת הקהילה, חבר העיריה. היו לו שלושה בנים ושתי בנות. בניו — יוסף, נתן ומאיר, וחתניו — ר' חיים הורביץ וש. ד. כהנא, כולם אנשים נכבדים, ממנהיגי „אגודת ישראל". נכדו צבי הורביץ, למדן מופלג בתורה, בעל השכלה וכשרונות נשגבים היה ממיסדי „צעירי אגודת ישראל" ומנהיגם. הוא נהרג בתאונה בנעוריו בסַאנץ. אחיו אריה גם הוא היה מתלמידיו המובהקים של הרב באב"ד.

אנשי „המזרחי"

ברחוב רוסקה עברנו ליד ביתו של ר' אברהם מאיברגר. נתעכב מעט על עסקן זה מופלגתו. ר' אברהם מאיברגר היה נשיא „המזרחי" בטרנופול, בן תורה ומשכיל, נעים־הליכות, עסקן בעל מרץ, סגן מועצת הקהילה בטרנופול וחבר המוסדות הארציים של „המזרחי" בגליציה.

מנהיגי „המזרחי" בעירנו היו ר' יצחק גינזבורג מרייישא, ר' גדליה קורנברג, זישא והלר, מורה לעברית, בעל־קורא בבית־הכנסת הגדול (אגב, היה אומן נפלא במלאכת־קודש זו) ור' איתמר טייכמן. אולם דברו של „המזרחי", הנואם והסופר המצוין ביותר במפלגה זו היה ר' יצחק ואַלפיש, (כעת מנכבדי הקהילה בטורונטו, קנדה).

„המזרחי" בטרנופול היה פעיל במקצועות שונים. בבחירות לקהילה נחל קולות רבים. בבחירות לסיים בשנת 1922 נבחר כאחד משני הצירים ממחוז טרנופול, מנהיג „המזרחי" ד"ר דוב ברנרד הויזנר (השני היה צבי הלר). ד"ר הויזנר והרב ד"ר שמעון פדרבוש ביקרו בטרנופול והופיעו באסיפות „המזרחי".

„המזרחי" בטרנופול השתתף באופן פעיל בהנהלת בית־הספר העברי והטביע חותמו על מוסד זה בכיוון דתי. „המזרחי" שיתף פעולה עם הסתדרות הציונים בכל העניינים הפוליטיים, ובאוסף כספים לקרנות א"י.

„המזרחי" בטרנופול התפאר במנהיג „המזרחי" הארצי ד"ר שמחה בונם פלדמן, שהיה פעם עורך־דין בטרנופול, לפני מלחמת העולם הראשונה והשפיע על הסתדרות זו. בין נציגי „המזרחי" במוסדות הקהילה היו נשיאה מר מאיבּרגר, ר' יצחק וואַלפיש, ר' גדליה קורנברג, ר' זישא והלר, ר' מרדכי פסל (כעת בתל־אביב), הרב ר' יעקב שליטא היה מאוהדי „המזרחי".

„למדנים"

למדני טרנופול התרכזו בעיקר סביב הרב מנחם מוניש באב"ד. תלמידיו היו אחר־כך רבנים בקהילות שונות. נזכיר אחדים מהם, חברי וידידי שלמדתי אתם אצל הרב של טרנופול. כל אחד הצטיין במשהו מיוחד. הרב שמשו וייסמאַן, רב בלופאַטין הסמוכה ללבוב, פיקח, מעמיק בלימודו בעל מידות תרומיות, ישר למופת. (אחיו, הרב יצחק וייסמאַן־שאַרף, כעת רב ור"מ בברוקלין נ. י.); הרב דוב (ברצ'ע) כץ, רב בדוברומיל, בנו של חזן בית־המדרש הגדול ראובן כץ, מתמיד ושקדן, בעל רצון עז, יראַ־שמים; הרב צבי שוורץ, רב ביזופול, בנו של ר' פנחס שוורץ. הרב וולף מונד מלאַנצוט ר"מ במונקץ; הרב משה בלוי מדוקלה; הרב י. לאַנדוי רב בבורשטין; הרב בנדלמן מרישא, ועוד.

בין תלמידיו המובהקים של הרב מנחם מ. באב"ד היו בן אחיו, הרב אשר באב"ד, בנו של הרב מטרטקוב, כעת רב בקהילת „מנחת חינוך" בניו יורק; הרב שאול ד' כ"ץ־מרגליות, מי שהיה רב בטורסט, בלזיץ בגליציה, בפרושקוב שליד ואַרשה, וכעת רב בברוקלין; הר' מנדל איגלי שו"ב בניו יורק; הרב מאיר שפירא, שהיה רב בנאַרול, וכעת בקהל חסידי בלז בניו יורק; הרב אלימלך מווינה, כעת בלונדון; הרב דוד ניישטיין, בווייגלאַנד, הסמוכה לניו־יורק. מקום מיוחד תופס הרב אברהם מ. באב"ד, בן־אחיו וגיסו של הרב מטרנופול. הוא כיום אחד מחשובי הרבנים באנגליה, רב וראש־ישיבה בסונדרלאַנד, אנגליה, חבר ל„מועצת גדולי התורה" של אגודת ישראל", וממנהיגי „אגודת ישראל".

אחי משה זיידמן, תלמיד ישיבת „חכמי לובלין", הרביץ תורה בין תלמידים שלא על־מנת לקבל פרס.

מלבד זה היו למדנים מופלגים בקיאים בש"ס ופוסקים, שלא שימשו מעולם כרבנים ועלו בידיעותיהם בתורה על הרבה רבנים. ר' שמריל אייכנבוים, בעל פיקחות יוצאת מן הכלל, שאמרות־כנף שלו היו מפורסמים, בעל זכרון ובקיאות נפלאה (בנו שלמה אייכנבוים. נכדו שמעון אייכנבוים, מוסמך ממכון למודי היהדות באורשה, היה מורה דת בגימנסיה בטרנופול); ר' הרש לייב טהאַלר, „רואה" סרכות ופוסק בעניני כשר־טריף. גם הוא בקי גדול; ר' יוסף פוֹפרש, נכדו של בעל „מנחת חינוך", בניו לומדים מצויינים; ר' אברהם דליץ, מלמד; ר' צבי מנהיים, מחסידי הושיאטין, ועוד ועוד.

מהדור הקודם היה ר' מאניס (מאנילה) מגיד, שהעמיד תלמידים הרבה.

סוף דבר

בסופה של סקירה זו יש להעיר שיותר ממה שכתוב כאן היה טמור בציבור הדתי בטרנופול, ולא רק מפני שסקירה כזו מן ההכרח שתהיה בלתי־שלימה, ובודאי שאנשים ומאורעות רבים שכדאי היה להזכירם לא הוזכרו מתוך חסרון רשימות וחומר — כי יחד עם הקהילה נחרבו כל תעודותיה, ופנקסיה — אלא גם משום טעם אחר, המשותף לכל הציבור הזה בפולין. יהודים אלה היו ברובם הגדול מקיימים „הצנע לכת עם אלוקיך", לא הזדקרו בציבור, פרסומת לא הגיעה אליהם והם לא היו זקוקים לה. מהלך חייהם היה ענין שבינם לבין קונם. לכן היו בהם כוחות טמורים סמויים מן העין. מבחוץ לא נראו אלא הצורות החיצוניות. צריך היה לחדור לתוך תוכם של העניינים נשמתם של האנשים כדי להעלות את זיו אורם. עולמות שלמים נחרבו.

בתי־כנסיות בטרנופול

בית־הכנסת הישן*

מאת אינג׳ ארכיטקט זאב פורת (אוכס)

קהילת טרנופול היתה לא פעם קרבן לכל מיני עלילות ופורעניות, ואין להתפלא אפוא שדוגמת קהילות יהודיות אחרות בחבל ארץ זה: לוצק, ברודי, ז׳שוב, לשניוב, זולקיב, לובומל בז׳ז׳ני בנתה לה גם קהילת טרנופול את בית־הכנסת שלה, במתכונת בתי־הכנסת המבצריים, לשם הגנה על חיי התושבים היהודים בשעת מלחמה וסכנה.

בשל חיצוניותם המענינת מבחינה אדריכלית ותיכונם הפנימי המקורי, יצאו לבתי־הכנסת המבצריים מוניטין בעולם האמנות.

בבתי־כנסיות אלה מודגשת באופן ברור הצורה המרובעת של הבנין. הבניה המוצקה באה כאן לידי ביטוי בחיצוניותו של הבנין, אותו גוש מונומנטלי, איתן, בל הממדים הגדולים (בהשוואה לממדיו הקטנים יותר של בית־הכנסת המרובע הרנסנסי, שקדם לו) והקירות העבים (בבית־הכנסת של טרנופול הגיע עובי הקירות למטר וחצי בקרוב), הנתמכים מבחוץ ב„שקר״פים, המשמשים קירות־עזר, ובפנים הבית עמודי־התווך, המשענות האדירות של כיפת־הקמרון.

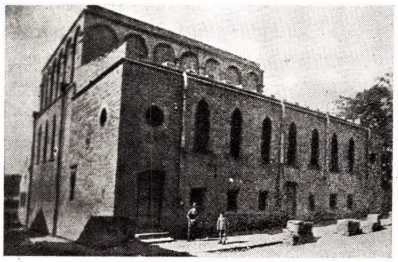

בית הכנסת הישן — *The Old Synagogue*

בית־הכנסת המבצרי מצטיין מבחוץ בעיקר בחומת־המעקה סביב הגג, הוא האַתיק הגבוה, היפה, המשמש עד היום דוגמה נאה, קלאסית, לקשוטי־חרץ של רוב בתי־הכנסת הבארוקיים בפולין, מן המאות הט״ז וה־י״ז, ולקשוטי־חזית של בניני־הפאר הפולניים החילוניים, מתקופת התחיה הקראקובית ולאחריה.

האַתיק הוא ללא ספק הקטע האדריכלי האופייני ביותר לבניה הרנסנסית הקראקובית. אמני הרנסנס שהשתדלו להדגיש, במתכונת האדריכלות הקלאסית, את קוויו האופקיים הישרים והרצופים של הבנין, בניגוד גמור לסגנון הגותיקה בעל הקווים המתרומם כלפי מעלה, — אמנים אלה יכלו בנקל להגשים זאת באַתיק הארוך, ובמיוחד בתקופה זו של בניית בניינים ציבוריים רפרזנטטיביים, בעלי חזית רחבה למדי. המעקה הגבוה של האַתיק הקראקובי, המעטר את גג הבנין ומסתירו, הצטיין באדריכלותו הנאה, העשויה בליטות־פילאסטרים ושקעי־ארקדות הקבועים בדרך כלל בין שני כרכובים.

בניגוד לקירות החיצוניים החלקיים, רחבי־הידיים, של בית־הכנסת, על חלונותיהם הגדולים, מופיעה כאן הארקאדה העיוורת של האַתיק, הסובבת את הגוש הראשי של הבנין המהווה קטע אדריכלי יחידי, בעל ערכים סגנוניים מיוחדים.

האַתיק מזכיר בקווי הפרופילים העשירים שלו צורת כתר, ולפי שהוא נמצא בראש הבנין מהווה הוא למעשה עטרת הבית, החלק הדקורטיבי ביותר של בית־הכנסת. מסורת האַתיק סמוכין לה, כידוע, בצו התורה על בניית

---

* פרטים היסטוריים ר׳ במאמרו של ד״ר נ. מ. גלבר, עמ׳ 25 וכו׳.

מעקה לגג הבית: „כי תבנה בית חדש ועשית מעקה לגגך", וגו' (דברים, תצא, כ"ב, ח') וגם בתיאור בית־המקדש בספר יחזקאל.

האַתיק עשוי לרוב ארבעה חלקים עיקריים, וחלוקה זו היא כמעט טיפוסית לבתי־הכנסיות המבצריים. א) הכרכוב התחתון, הוא החלק המבדיל בין האַתיק לבין עצם הבנין. ב) האַתיק עצמו, שקישוטיו עשויים לרוב צורת ארקאדה עיוורת. שקעי החלונות הסתומים הללו נפרדים זה מזה על־ידי עמוד שטוח, חציי־עגול. (בשקעים אלה נמצאים לפעמים, כמו בבית־הכנסת בטרנופול, חרפי־יריה). ג) הכרכוב העליון. ד) החלק העליון, העשוי לרוב צוקי־חומה משוננים וביניהם חרפי־יריה.

פנים בתי־הכנסיות מצטיין בקומפוזיציה של הקירות, שהיתה אף היא תוצאה מצורתו המרובעת של הבית. קישוטי ארבעת הקירות היו לרוב שווים, אך הקירות עצמם חולקו לשלושה שטחים, שנבדלו ביניהם על־ידי שלוש „לונטות", שלושה חלונות ושני פילסטרים. החלוקה הזו היא גם תוצאה טבעית של מבנה הכיפה, בעלת תשעת המרובעים. רק הקיר המזרחי, שבו ארון־הקודש, נבדל משאר הקירות, כי בו נקרעו שני חלונות בלבד משני צדי ה„ארון", ופעמים גם חלון קטן, מעגל.

בדרך־כלל נעלמים מאתנו שמותיהם של בוני בתי־הכנסיות המרובעים או המבצריים. אין ספק שסגנון בתי־כנסת אלה, בעלי הקירות החלקים, מושפעים מאוד מהבניה האיטלקית. בימי המלכה בונא לבית ספורצא, אשת זיגמונט הראשון, הגיעו כידוע לפולין אדריכלים איטלקיים, ויתכן שהיו ביניהם כמה אמנים יהודים אשר תיכנו תכניות של בתי־כנסיות. בית־הכנסת הטרנופולי שימש דוגמא קלאסית לטיפוס בית־כנסת מבצרי, הואיל ובו התגלמו כל הקווים האדריכליים האופיניים לבניה מענינת זו.

בתי תפילה ומדרש

מאת ד"ר הלל זיידמן

בגישתי לעבודת־הקודש, לרשום אותיות במקום לחרוט מצבות לעירי טרנופול, וביחוד לשלומי אמוני־ישראל שבה, עולות בזכרוני דמויות יקרות, קרובות, של הרוגי, מעוני ושרופי, המאירות את חשכת התקופה בזוהר נשמותיהם.

מבית־הכנסת הגדול, זה הבנין הדומה למבצר מן המאה הט"ז, עתיק־היומן ועתיר־המסורת; מקלויז הושיאַטין המלא חסידים ולומדים; מקלויז הנכבדים של ר' יעקהילה; מבית־המדרש המעוטף בלבביות של פשוטי־העם, מקלויז אוז'רנה, שלא פסקו ממנו מתפללים ולומדים יומם ולילה, בשבת ובששת ימי המעשה; מבית־תפילתו של הרבי ממז'בוז', ר' אברהם יהושע־השל, נכדו של ה„אוהב ישראל" מאפטא; מבית־תפילתו של הרבי ר' יוסה'לה, נכד הזיידצובי ושומר נוסח תפילתו המלבב בעצבו המתוק וניגונו החרישי שאין כמוהו — מכל בתי־הכנסיות ובתי־המדרשות. בתי־התפילה והקלויזים עולות בנשמותינו נגינתם של שליחי־ציבור, חזנים ובעלי־תפילות, שקולם ערב, ופרקם נאה ומעורבים בדעת עם הבריות, ומהדדת תפילתן של עֲדות קדושות המצפות לגאולה, של קהל מגוון, שהקטן שבו היה מלא מצוות כרימון והפחות בהם היה נעלה במידות, וכולם היו אֲיתנים באמונתם, מסורים לתורה ולקדשי עם ישראל.

מתהומי העינויים של בלז'יק, מקום כליונם בתאי־גז, עולה אנחתה האחרונה של עֲדה קדושה, עיר־ואֵם בישראל טרנופול, וחודרת לעומקי נשמותינו אנקת־גסיסתה של קהילה גדולה שכל ימיה היתה מתגעגעת לימות המשיח. נוקבת עד מעמקים אנחתם של יהודי ש"ס ופוסקים, של יהודי תהילים ומשניות, שגורל מר אחד איחדם, שקציר־מוות אכזרי הפילם יחד — שפלי־ברך וגאים, חסידים ו„בעלי־בתים", עניים ועשירים, לומדים ופשוטי־עם, כולם מאוחדים באמונה וברוח, וכולם שווים באסונם.

לא יוחגו עוד חגים בביתו של הרבי ממז'בוז' שבר־חוב טרנובסקגו, ולא יגילו עוד בשמחות־תורה בבתיהם של רבני דמתא. הרב ר' יעקב שליטא והרב ר' השל באב"ד, ולא יתנַעדו בבית־מדרשם של הקצבים ושואבי המים, ולא יתכנסו עוד בימי־פגרא בקלויז הושיאטין וקלויז צ'ורטקוב, ולא תישמע עוד השתפכות הנפש בנוסח זידצ'ובי בימים־נוראים אצל ר' יוסה'לה, סמוך לבית־הכנסת הגדול, ורחובות־המסחר רוסקה ורינק וסובייסקגו, ולא ישבתו עוד בשבתות ובימים־טובים, — קהילה גדולה היתה למדבר שממה, חלפה ועברה כלא היתה מעולם. כולה עלתה על המוקד בידי עם של חיות טרף, שקעה בתהום ענויים וכליון ללא זכר, ללא קבר ומצבה. ראשית נעורינו, קסם חלומות הנוער נשטפו בדם הרג רב. בבתינו, בהם נולדנו לתורה, בהם חונכנו לאמונה, השתכנו זרים אכזריים.

כל היקר והקדוש חולל ואובד, ורק שרידי הקהילה,

שרידי הדור שנשמד, נושאים בקירבם ביגון את זכרם, ועלינו לשמור על גחלת הזכרון, ולרשום שמות וקורות, ולהקים מצבות על קברים פורחים באויר.

טרנופול היהודית, ובה היהדות הדתית, היתה, כרוב ערי ישראל, עיר בתוך עיר, מובלעת ישראלית בתוך העיר הנכרית, נטע זר על אדמת נכר. יהודים מדקדקים במצוות הקיפו את העיר היהודית חוטי עירובין (ר' ד. בר היה מתעסק בזה בנאמנות, והיה שומר על החוטים שלא יינתקו.) ובתוך המובלעת היהודית הזאת חיו את חייהם יהודים נאמנים לדתם, הרחק מהתרבות הזרה. הם היו יהודים בעלי אופי עז, שרוח הזמן והסביבה הנכרית לא יכלו להם. הם בנו להם חיים מלשהם, שמקורם באוצרות הרוחניים של היהדות, בתוך אקלים יהודי מיוחד, ומועדים וזמנים יהודיים: ערב פסח, ימים־נוראים, תעניות ושמחות.

חייהם של יהודים שומרי תורה ומצוות התרכזו בבתי־התפילה, הקלויזים, בתי־המדרש. אלה היו נקודות הגיבוש לעדות, לציבורים, לחבורות חסידים. לכל אחד מבתי־התפילה האלה היה אופי משלו. לא הרי זה כהרי זה. מתפלליו של כל בית־תפילה הטביעו את חותמם עליו והיו מושפעים ממנו.

בואו אפוא ונחשוב חשבונם של בתי־תפילה של קהילת טרנופול. מקובל היה שמספרם חמישים ושנים, אולם לא נשתמרה רשימה מדויקת, ונרשום את שנשאר בזכרוננו.

בית־הכנסת הגדול. בנין כעין מבצר־אבן מן המאה הט"ז. בבית־הכנסת הגדול עברו לפני התיבה חזנים מפורסמים, בליווי מקהלות מאורגנות בטוב־טעם. החזן האחרון היה הלל הרשפט, שנהרג על־ידי הגרמנים בשנת תש"ב. הבעל־קורא בבית־הכנסת היה המורה העברי המצוין זושא והלה, והוא עשה את מלאכתו בדייקנות, בבקיאות ומומחיות יוצאות מן הכלל. קריאתו בתורה היתה בבחינת אמנות.

בית־המדרש הישן. בו התפללו לומדים, בעלי־בתים, בנוסח אשכנז. למדנים הגידו שיעורים בפרשות השבוע, מדרש ומשניות. האחרון היה ר' שמריל אייכנבוים, למדן מופלג, חריף ובקי ופיקח, בעל לשון שנונה, ממקורביו של הרב מנחם־מנויש באב"ד ומנהל הפוליטיקה למענו במועצת הקהילה ובהנהלתה, בהן היה חבר שנים רבות.

קלויז הושיאטין, בקירבת מקום לבית־המדרש הישן ולבית־הכנסת הגדול. מתפללי הקלויז היו רובם יודעי־ספר, בהם למדנים מופלגים, בקיאים בש"ס ופוסקים, כר' אברהמלי דליץ', מלמד לפי מקצועו, ור' פנחס שווארץ, סוחר. פאר קלויז הושאטין היה ר' דוד לבוב, למדן, חסיד נדבן־עשיר, איש בעל מידות תרומיות, ובעל אופי אצילי. הוא לא נמנה עם חסידי הושיאטין אלא עם חסידי בויאן, אבל היה מתפלל בקלויז הושיאטן. הוא היה האוטריטה העליונה ביהדות החרדית בעיר, ונבחר כנציגה במועצת הקהילה.

הקלויז של רבי יעקה'לה (על שם מיסדה ר' יעקב פודהורצר, סבו של פדהצור, ראש עיריית צפת). ריכז בתוכו בעלי־בתים עשירים וקצת משכילים. הרב מנחם־מוניש באב"ד היה נוהג להתפלל בקלויז זה בימים־נוראים, היה בה בעל־תוקע, שהיה מזעזע את לבות המתפללים בתפילותיו קודם תקיעת שופר.

קלויז צ'ורטקוב. מרכז לחסידים עשירים וללומדים יודעים. בה התפללו בעלי־האחוזות החסידיים ר' יהודה־בר זיידמן עם בניו ר' אברהם שלמה ור' מרדכי, ר' יעקב ברייטמן ותחנו הדגול, שהתפרסם אחר־כך בתור הרב מלובלין ומיסד „ישיבת חכמי לובלין" הוא הרב מאיר שפירא, מנהיג „אגודת ישראל" ואחד מנציגיה בסיים הפולני. גם יתר חתניו של ר' יעקב ברייטמן היו לומדים יודעים, כגון ר' לייבוש ארַאק, שאר־בשרו של הרב מאיר אַרַאק מבוצץ', ור' משה רוזנר, סגן ראש־הקהילה ויו"ר התאחדות החרדים „תפארת הדת".

אוזירנר קלויז, ברחוב פודולסקה ויו'שאַ המקביל לרח' רוסקה אם בשל מקומה המרכזי ואם בשל סגולותיו האחרות, היה קלויז זה מלא תמיד מתפללים ולומדים עד שעה מאוחרת בלילה. מעולם לא היה ריק מבחורים מתמידים, והתקיימו בו כמה מניינים בשחרית ובערבית. מבין המתפללים נשמרו בזכרוני ר' לייב הרש טהאלר ה„רואה" (בודק ריאות בהמות, להכשיר או להטריף,) שהיה בקי נפלא בש"ס ובשולחן־ערוך, ובקיאותו חרגה משטח מקצועו. התבלט שם גם ר' יצחק וולפיש, כיום בטורונטו בקנדה, גואם מצוין, דרשן ומשכיל, מנושאי דגל „המזרחי".

ר' נטעלה'ס קלויז, מול בית־הכנסת הגדול, מבתי־התפילה הישנים בעיר. נוסד לפני כ־150 שנה על־ידי סוחר אדוק ר' נטעלה, שהיה חשוך־בנים והקדיש את כל הונו, וביתו לקהילה. בית־תפילה זה היה בעל שתי קומות, בקומה עליונה היה גר ר' יהושע השל באב"ד, מחבר „ספר יהושע" המפורסם. אחרי פטירתו היו שתי הקומות לשני בתי־תפילה.

בית־המדרש „קטבר"ג", בסביבת בית־הכנסת הישן. מתפללים בעלי־בתים ידועי ספר.

ר' אפרים סושה'ס קלויז, גם הוא בית־תפילתם של בעלי־בתים אמידים.

„ר' נחמצ'יס שוהלכל", מול קלויז הושיאטין ברחוב פודולסקה ניד'שה. בית־תפילה לבעלי־מלאכה.

ר' נתנאל'ס קלויז, מתפלליו סוחרים אמידים, משכילים, אבל שומרי תורה ומצוות.

בית־התפילה של האופים („דאס בעקערישע

שוהלכיל"). שם התפללו לא רק אופים אלא גם בעלי אומנויות אחרות.

בית־המדרש החדש, בקרבת רחוב בַּארון הירש.

בית־התפילה שליד בית־החולים היהודי ברחוב אוסטרוגסקיגו.

בית־התפילה שליד בית־העלמין הישן, אף הוא ברחוב אוסטרוגסקיגו, המכונה רחוב מיקוליניצר.

ר' יוסה'לס מנין, בית־תפילתו של הרבי ר' יוסה'לי אייכנשטיין, מגזע הזידאַצ'ובי, סמוך לבית־הכנסת הגדול.

מז'בּוז'ר מנין, בית־תפילתו של הרב ר' אברהם יהושע־השל ממז'בּוז', מגזע אַפטא, חתנו של הרבי מקופיצ'ינץ.

בית־התפילה של שואבי מים, בקרבת בית־הכנסת הגדול, שבשבתות וימים־טובים היה מלא מפה־לפה פשוטי־עם שהתפללו שם ואחרי הצהרים היו שומעים שיעורים ממלמדים מתנדבים.

„פריוויליכער שוהלכ'ל", שבפרוור העיר פרי־וויליכה.

בית־התפילה של הפחמים, מתפלליו בעלי־מלאכה.

בית התפילה של הרב מנחם מוניש באב"ד, במעונו ברחוב פרל בימות החול למד שם עם תלמידיו ובערבים ובשבתות התפללו שם בציבור.

בית־התפילה של ר' יעקה'לה שליטא, ברחוב יוסף באב"ד. בבית זה גר גיסו של הרב יוסף באב"ד, בנו של הרב ממיקולינץ, ובשבתות התפללו שם בציבור.

הטמפל, ברחוב פרל על שמו של יוסף פרל, היה בית־תפילתם של חוגי ה„נאורים", מבצר המתבוללים. בית־כנסת זה כבר אינו שייך לפרק על יהודים חרדים, והוא ראוי להערכה מיוחדת.

חזנים וחזנות

מאת מ. ש. גשורי

עם התפתחות לימוד התורה בגליציה המזרחית התפתחה בה גם החזנות. מהמאה הט"ז ואילך היו קיימים בכמה מקהילות ישראל חזנים נודעים. חלק מהם שמם נשאר לזכרון בספרות, ובפרט על מצבותיהם. הקהל היהודי היה להוט אחרי נגינה ואחרי חזן טוב וגם בבית־הכנסת הגדול בטרנופול עברו תמיד לפני התיבה חזנים נודעים. לדאבוננו לא הגיעו לידינו ידיעות על חזני טרנופול עד למאה הי"ט.

העיר טרנופול היתה נתונה במאה הי"ט בין שתי השפעות: השפעת המערב שבאה מווינה בירת אוסטריה, שתפסה מקום חשוב בעולם המוסיקה, ובה ישבו גדולי המלחינים שיצירותיהם נפוצו בכל העולם התרבותי, והשפעת המזרח, רוסיה הגדולה עם מליוני היהודים שבה, ששימשה מרכז חשוב לגדולי החזנות הרגשית המסורתית, ומזמן לזמן באו חזניה לגליציה. מובן שטרנופול הלמדנית־מסורתית היתה מעונינת לשמוע חזנים גדולים שלזמרתם ערך אמנותי. חזנים כאלה נמצאו לרוב ברוסיה הגדולה, והם לא היו מזלולים גם בטרנופול, הניצחת מבחינה גיאוגרפית. לגבי החזנות לא היתה שום עיר יוצאת־דופן. לטרנופול הגיעו מבחירי חזני רוסיה, והגדול שבהם ירוחם הקטן (בלינדמן).

*

ירוחם הקטן (1798 — 1891)

ירוחם הקטן, שנקרא בשם זה בגלל קומתו הנמוכה, היה אחד מאבות החזנות המסורתית במזרח־אירופה במאה הי"ט.

שיחקה לה השעה לטרנופול שירוחם כיהן בה תשע שנים כחזן, ואף הקים בה מעין בית־מדרש לחזנות, היא מקהלתו המפורסמת שהניחה יסוד לתרבות המוסיקה המסורתית בגולה. ירוחם הקים תריס בחזנותו נגד השפעת נגינת המערב שחוטיה נמשכו מווינה הבירה. ירוחם היה לוחם אמיץ, והיו לו כל התכונות הדרושות כדי לעמוד בקרב ולנצח.

מטרנופול עבר לברדיצ'וב, ששם שרת כחזן למעלה מחמשים שנה, ושם נפטר בשנת 1891 בהיותו בן תשעים ושלוש.

יהושע (פיצ'י) אבראס (1820 — 1884)

משכילי טרנופול, ששאפו לתיקונים בבית־הכנסת לא היו מעיזים להקים „היכל" על טהרת שיטת התיקונים הגרמנית, בשל התנגדותם של רוב תושבי העיר האדוקים לתיקונים רדיקליים. אולם הם לא היססו להקים את „היכלם" על בסיס הזמרה המקורית המתוקנת, לפי חוקי ההרמוניה, ולעצב את שני הזרמים, בנגינה, לחטיבה אחת, מקורית

עד כמה שאפשר. פרנסי ה„היכל" החלו לבקש להם חזן המתאים לתפיסה זו, כלומר: נאמן לתורת זולצר.

למזלם נזדמן להם חזן כזה באקראי, „מן השמים". פרנס ה„היכל" הטרנופולי ביקר בעניניו בברודי אצל הבנקאי המקומי משה קאליר. באותו מעמד נמצא שם החזן הצעיר יהושע (פיצ'י) אבראס, מבחירי תלמידיו של זולצר, שבעברו את ברודי נכנס לאותו בנקאי עם מכתב המלצה ושר לפניו אחדות מיצירות בצלאל האודיסאי. הפרנס הטרנופולי הוקסם מאד מקולו של אבראס, ואחר ששמע מפיו שהוא אחד מבחירי תלמידיו של זולצר הווינאי, לא הירפה עוד ממנו, ובכוח ממש הביאו אתו לטרנופול. גבאי ה„היכל" נתכנסו לבחינה, ומששמעו את קולו, הציעו לו את משרת החזנות בביהכנ"ס הכוראלי החדש.

שנתיים ישב אבראס בטרנופול והפליא את שומעיו הרבים, שלא נלאו מלשמעו. ואין ספק שהדבר היה תלוי בפיצ'י עצמו, ויכול היה לשבת במנוחה בטרנופול ימים ושנים ללא הפרעה. עסקני ה„היכל" היו מרוצים ממנו מכל הבחינות, והוא שעשה פרסום רב ל„היכלם".

הוא ישב בטרנופול עד שנת 1842, אך מסיבות פרטיות לא יכול להשאר במקומו זה, ועבר ללבוב ונתקבל כחזן בבית־הכנסת הגדול.

פיצ'י היה אחד הגורמים לעלילות קנאי טרנופול על הרב ש"ר, ששר לפניו בליל השבועות עם עלות השחר אחרי „תקון ליל שבועות" *. אילו היה כותב החזן פיצ'י את זכרונותיו ואת פרשת גדולתו בחזנות, היה מגלה הרבה פרטים על החיים בטרנופול בתקופת שהותו בה, וביחוד על המצב בשטח הנגינה היהודית בעיר.

קלמן לב

קלמן לב (לעוו) היה אחד החזנים החשובים ביותר של דורנו. הוא היה גם מלחין, וחיבר רצ'יטטיבות מופלאות, שהחזנים השתמשו בהן בהצלחה. קלמן לב נולד בטרנופול בשנת 1862, וקבל בה חינוך יהודי־מסורתי, ושר כמשורר אצל החזנים הגדולים שכהנו בטרנופול. הוא שר כשנור אצל ירוחם הקטן בימי כהונתו בטרנופול, ומשם עבר לחרסון ושר אצל פנחס מינקובסקי. אחר־כך עבר לאודיסה ונתקבל לחזן בבית־הכנסת הקר, ואחרי שנתיים עבר לביהכנ"ס הניקולאיובי הגדול. משם עבר לניקופול, במקום שכיהן כחזן ארבע־עשרה שנים רצופות בלוית מקהלה יפה, ולבסוף עזב את אירופה השתקע באמריקה.

הוא חיבר יצירות רבות לבית־הכנסת בנוסח היהודי וברוח מוסיקלי, ואף הקים הרבה תלמידים, משוררים וחזנים, הממשיכים את עבודתו בהרמת קרן החזנות בכל המובנים. מת בניו־יורק בשנת 1914 כשהוא בן 52 שנים.

איזידור אדלסמן

נולד באוטיניה (גליציה) בשנת 1886. הוריו עסקו במסחר. אביו היה תלמיד־חכם גדול ובעל־תפילה לבבי, בלי לעשות מזה אמצעי לפרנסה. בן עשר החל איזידור לשיר בחצר הרבי מויז'ניץ ר' חיים האגר, כעזר לחזן. בשנת 1897, אחרי מות אביו, נסע אל דודו באוסטריה שהיה סוחר גדול, והלה שלחו לקונסרבטוריון בווינה. אחרי שסיים את הקונסרבטוריון הוינאי בפיקוח החזן הראשי באואר, כיהן כחזן בהונגריה, ומשם עבר לטרנופול. הוא כבש את לב שומעיו בטרנופול מיד בהופעתו הראשונה. קולו הזך כבדולח חישמל את הקהל. מלבד זאת היה בעל־נוסח ובעל ידיעה מרובה במוסיקה. ב־1920 עזב את אירופה והתישב באמריקה. הוא קבל משרה כחזן בעיר בוסטון.

שאול בראנדס (1866 — 1929)

נולד בטרנופול בשנת 1866 להורים עניים, רוכלים. הוא היה בעל אלטו נאה ושר אצל החזנים החשובים ביותר בגליציה, וגם אצל ניסן בלזר (ספיבק). ומהתיאטרון לחזנות. היתה לו נטיה גם לבמת התיאטרון, וכמה פעמים עבר מחזנות לתיאטרון.

דוד הירש

נולד בחירוב שליד פשמישל בשנת 1870. מנעוריו היה בעל קול יפה, והיה שר אצל חזנים. ירוחם הקטן לקחו לטרנופול והוא שר אצלו במקהלתו, כן הכניסו לבית־הספר ואף לימדו מוסיקה. כשלוש שנים ישב דוד הירש בטרנופול. עד שלקחו החזן הנודע יעקוב בכמן ללבוב.

אברהם טרכטנברג

נולד בקמיניץ־פודולסק בשנת 1861. בן שש־עשרה היה כאשר משפחתו עברה מרוסיה לאוסטריה. אברהם נכנס למקהלת ירוחם הקטן בטרנופול, ובזמן קצר הספיק ללמוד תווי־נגינה ונעשה לבעל מקצוע, עד שנתמנה גם למנצח על מקהלת ירוחם בטרנופול. בתפקיד זה שימש שנתיים.

שמואל קבצקי

נולד בווינקוביץ, פלך פודוליה. בנעוריו היה בעל סופרנו, הופיע כמשורר אצל החזנים שלמה וולוצ'יסקר, אברהם קליכניק, שמואל וינמן ואחרים. עוד כמשורר הראה כשרון גדול לחבר יצירות משלו וגם לנצח על מקהלות, ולבסוף נתברר שהיה בעל כשרון כמנצח לא פחות מאשר

* ע' מאמרו של ד"ר נ. מ. גלבר, עמ' 84.

בתור חזן. הוא כיהן בטרנופול כמנצח בבית־הכנסת הגדול במשך זמן קצר.

זאב־וולף וילדר

זאב וולף וילד נולד בשנת 1860 בסטניסלבצ׳יק על־יד ברודי, למד בנעוריו בישיבה אצל אביו, שהיה בעל־תפילה ידוע. אחר כך נתקבל כמשורר במקהלת ירוחם הקטן בטרנופול ומילא שם תפקיד זה בהצלחה שלש שנים, ורק אחרי שקול הסופרנו אבד לו עם חילופי הקול חזר לביתו, למד שחיטה, ובגיל שמונה־עשרה קיבל משרה כחזן־שוחט.

החזן וילדר נתפרסם בכל העולם היהודי בקולו האדיר והוציא בדפוס עשרים מחיבוריו פרי רוחו. שנתקבלו על־יד החזנים בהתפעלות רבה. וילדר כיהן כחזן בארצות שונות, ואף באמריקה, אנגליה ואפריקה. כיום הוא יושב באמריקה ומשמש שם חזן.

לוי ליוברר

החזן לוי ליוברר, שפירסמו בא לו בעיקר בתור בעל־תפלה גדול היה מפורסם גם בשמות־לוי אחרים, כמו „לוי טרנופולר״ ו„לוי באלטר״, על שמות הערים טרנופול ובאלטה. הוא היה רצ׳יטטור נדיר במינו ותלמיד חכם גדול. בטרנופול למדו אצלו חזנים רבים, ומהם שהתפרסמו, התגאו ברבם המדריך המצוין.

משה גולדבוים

שהיה מכונה בטרנופול פשוט „משה חזן״ — התפלל עם מקהלה משלו ב„טמפל״ ברחוב פרל הרבה עשרות שנים. הוא היה אחרון החזנים, תלמידו של סולצר ואחרים מהחזנים

המערביים, אשר שמר בקפדנות על הניגונים שלהם. ה„טמפל״ של טרנופול, אשר בשעת הווסדו צריך היה להיות בית־תפילה מדרגי ולאַחד את הרגש הדתי עם הצורה היפה החיצונית בסוף המאה התשע־עשרה ובעשרות השנים הראשונות של המאה העשרים, רחוק היה מה„טמפלים״ הריפורמיים של היום. היו בו רק יותר סדר, שקט ונימוס בהתנהגות המתפללים מאשר ב„שטיבלעך״, אבל הדבר לא השפיע לרעה על ההשראה. לא כמו שאר החזנים, ששרו בטרנופול רק באופן ארעי, היה משה חזן עם משפחתו טרנופולאי כל ימי חייו, סמל של התקופה הפרלית, והחזיק במסורת זו ביחד עם השמש (Tempeldiener) שהיה ממשפחת פרל ונשאר היחיד במשפחה שלא עזב את היהדות.

הלל הרשאפט ומ. קוציק

בשנת 1933 נתקבלו בטרנופול שני חזנים חדשים, במקום הקודמים שעזבו. לבית־הכנסת הגדול נתקבל הלל הרשאפט, ולבית הכנסת הכוראלי מ. קוציק. ב־1938 בא במקומו של קוציק החזן וינטרויב מלבוב.

ניסן האודסאי

בסוף המאה הי״ט כיהן בבית־הכנסת הגדול בטרנופול חזן מפורסם בשם ניסן אודיסר, ששר עם מקהלה בת עשרה משוררים, ובימים־הנוראים באו כ־4000 מתפללים לבית־הכנסת והתענגו על תפלתו הערבה.

*

אלה הם שמות החזנים שהספקתי לאספם מפי ילידי טרנופול. מובן שהרבה שמות אבדו, וכדאי ליוצאי טרנופול לרשום את שמות החזנים לזכר עולם.

מוסדות חינוך ותרבות

מוסדות חינוך עבריים בטרנופול

בית הספר „תרבות"

מאת מרדכי דויטש

בשנת 1924 באתי לטרנופול. מצאתי לפני שדה־פעולה תרבותי, את בית־הספר העברי. בית־ספר עברי נוסד בטרנופול לפני המלחמה הראשונה במאמצי העסקנים הראשונים. בפרוץ מלחמת העולם הראשונה עזבו הרבה עסקנים את העיר, שהיתה קרובה לגבול הרוסי, ובחרו להם למושב את עיר הבירה וינה עד יעבור זעם. הצעירים התגייסו לצבא האוסטרי. העסקנים הוותיקים לא חזרו עוד לעיר מולדתם. אחדים מהם נשארו בווינה, ואחרים עברו לפולין הקונגרסאית. היה כר נרחב לעבודה תרבותית.

המלחמה חלקה לטרנופול מנה מלאה וגדושה של צרות ותלאות, חליים רעים והרס. בתי־ספר נסגרו, כי מצב התושבים היהודים היה חמור לאחרי ימי השלטון הזר והעוין והמלחמה הבלתי פוסקת סביב העיר ובעיר ממש, קרוב לשלוש שנים. אחרי כן באו שלטון האוקראינים, שארך חצי שנה, וכניסת הפולנים. כל זה רושש את האוכלוסיה היהודית, ורק קומץ אנשים התמסר לרעיון שיש הכרח לתת לנוער חינוך עברי; שאין עתיד לנוער היהודי בגולה, ולכן יש לחנכו לחלוציות בארץ־ישראל ולתת בפיו את הלשון העברית, שפה משותפת לקיבוץ הגלויות. האנשים האלה השקיעו הרבה כוחות ומרץ כדי לחדש מה שטעון חידוש ולתקן מה שאפשר לתקן.

הדרך לא היתה סלולה, הרבה מכשולים עמדו בדרכם.

המשוררת אלישבע עם ועד בית־הספר העברי

Poetess Elisheva with the Committee of the Hebrew School

מיסדי „תרבות" בטרנופול (הועד הגלילי), 1926.
מימין לשמאל — יושבים: ויסמן, טוכמן, ר. ברגר, גרינשפן, סימון. עומדים: ז. והלר, מ. דויטש, י. קורפירסט, א. מאיבערגר.
Founders of "Tarbuth" in Tarnopol, 1926
From right to left — sitting: Weis*man, Tuch*man, R. Berger, Gruenspan, Simon. *Standing:* Z. Wahler, M. Deutsch, I. Kurfuerst, A. Maiberger.

אולם הרצון העז שפעם בלב כל אחד מהם הגביר את הרצון על היכולת. לא פעם עמדנו לפני בעיה קשה וחמורה: דירה לבית־ספר. תפסנו חדרים בבית־ספר פרל שעמדו להשכירם לחנויות. בית־ספר פרל עמד תחת אפוטרופסות המתבוללים, והם לא רצו לתת בו דריסת־רגל לבית־ספר עברי. מלחמה כבדה נהלנו אתם עד שהיו מוכרחים להענות לדרישת דעת־הקהל וכן לעובדה שאנחנו כבר יושבים במקום, ולהוציאנו לא יהיה קל. אולם בכל הזדמנות הזכירו לנו שאנחנו היינו התופסים, כאילו היה זה רכושם הפרטי ואנחנו נכנסנו לתחום שלהם.

איזון התקציב היתה אחת הבעיות הקשות שנתקלנו בה. אי־תשלום המשכורת למורים בזמן היה דבר שכיח. אולם תמיד התגברנו על המשבר. עזרו לנו הרבה החברים הנבחרים שלנו במועצת העיריה. בהשתדלותם קיבלנו תמיכה חדשית מגזברות העיריה. זה עזר לנו להמשיך להרחיב ולשכלל את בית־הספר העברי. לא הסתפקנו במה שהיה; רצינו להרחיב את המסגרת ולהתקשר עם המרכז לתרבות בפולין.

כשנוסד בפולין הארגון הארצי של בתי־הספר העבריים, עממיים ותיכוניים, בשם „תרבות" מיד תפסו בתי־ספר אלו את מקומם הראוי להם. רוסיה הצארית בזמן שלטונה בפולין לא הביטה בעין יפה על קיום רשת חינוך משוכלל בפולין. לא פעם הפריעה לרשויות המקומיות בהקמת בתי־ספר ואולפנים פולניים. אחרי שיחרורה של פולין היתה דאגת הממשלה נתונה לכינון רשת חינוך בשביל ילדי פולין, ולא התנגדו אם היהודים בנו בתי־ספר משלהם ולפי סגנונם. בגליציה היתה רשת־חינוך משוכללת של הממשלה האוסטרית. קשה היה לנו ללכת בעקבות אחינו בפולין הקונגרסאית וליסד בתי־ספר עממיים ותיכוניים עצמאיים לפי סגנונם כי זה היה כרוך בהוצאות גדולות, וההורים עדיין היו רחוקים מהרעיון שיש לתת לילדים חינוך עברי שלם הן בלימודי היהדות והן בלימודים הכלליים. לכן ראינו צורך לבנות הכל מהמסד ויסדנו את גן־הילדים הראשון כדי שמתוך הילדים שיצאו ממנו נתחיל בכיתה הראשונה של בית־הספר העממי, עד שנגיע במשך השנים לבית־הספר התיכוני. נכנסנו לרשת „תרבות" ונבחר ועד מיוחד לטיפול בגן־הילדים. בועד זה היו חברים אוסטרן, רכה אוקס ופנקה שכטר והרבה כוחות ומרץ השקיעו בו.

הדבר השני שמצאנו לנכון ליצור היו שיעורי־ערב לעברית לנוער ולמבוגרים. במשך חדשים אחדים החלו לדבר עברית בטרנופול ואפשר היה לשמוע שיחות וויכוחים בעברית חיה. אחר־כך יסד ד"ר לדר סניף „תרבות" בעיר ולוועדו נבחרו: קורפירסט, אדלשטיין, ויסמן, והלן, שרף, גינזברג, מאיבערגר, ברגר, דויטש. בית־הספר רכש את אמון ההורים הודות למוריו המסורים לתפקידם, והרבה זמן ומרץ הקדישו לשכלל ולהאדיר את המוסד הזה.

בהשתדלותנו ביקרו בעירנו אורחים חשובים מארץ־ישראל. הסופר שמואל צ'רנוביץ („ספוג") הרצה על בעיות חינוך ותרבות. הוא התרשם מטרנופול וכתב רשימה בעתון „העולם", על העיר טרנופול ומצבה התרבותי. גם הסופר הגדול ש. י. עגנון היה אורחנו בבית־הספר בשחותו בעיר,

ואף השתתף עמנו בטיול. ד"ר צבי פפר ז"ל הלך בלוויית הסופר להראות לו מעתיקות העיר ואת ספרית פרל. הוזמנה אלינו גם המשוררת אלישבע בעברה בערי פולין להכיר את היהדות הפולנית. היא קראה מיצירותיה לפני קהל גדול באולם „ברצטבו" אף זכינו לראות בתוכנו את גאון השירה העברית ח. נ. ביאליק. ועדת התרבות השקיעה הרבה מרץ עד שהצלחנו להביא את ביאליק לעירנו. ביאליק הרצה על „בעיות תרבות לאומית". הוא התענין מאוד בספרית פרל ונכנס לראות את שארית הנכס היקר הזה. ההזנחה בספרית פרל ובפרט בכתבי־היד העתיקים דיכאו את רוחו של המשורר. כבר הזכרתי שבית־הספר על־שם פרל וגם הספריה היו תחת אפוטרופסות המתבוללים, והם לא נתנו בה דריסת־רגל לציונים. ההצעה להעביר את הספריה וכתבי־היד לאוניברסיטה העברית בירושלים נתקלה בקיר אטום. באספה בערב היה נאומו של ביאליק מלא מרירות על ההזנחה הזאת והוא קרא מתוך צער: „אתם הולכים ללקט עצמות מתחת לשולחנות זרים ומזלזלים באוצרות התרבות שלכם. אתם ביזבזתם את הירושה הגדולה שירשתם מאבותיכם והולכים לרעות בשדות זרים." „מה זאת תרבות," שאל ביאליק, והשיב: „בעל תרבות אינו זה המתלבש בכתונת יפה שאחרים ארגו ויצרו בשבילו, אלא זה היודע ליצור לו בעצמו דברים חדשים". בלילה היתה מסיבת רעים עם החוגים הקרובים לנו. כאן נפגשנו עם ביאליק אחר לגמרי, ביאליק העממי. הוא הרצה לפנינו על תנועת ההשכלה המנדלסונית. ביאליק הסביר שתנועת מנדלסון התכוונה ללומדי תורה ולבחורי ישיבה שידעו עברית. השפה העברית שימשה אמצעי להגיע דרכה לשפה האשכנזית. התרגומים שלהם לכתבי־הקודש עזרו לבחורים אלה ללמוד גרמנית. הכוונה היתה — טמיעה והתבוללות. לעומת זאת היתה תנועת ההשכלה הגליציאית נושאת עיניה לאיש־העם, ללמדו פרק בכתבי־הקודש. לכן שמו כל מעיניהם בתרגום התנ"ך לשפה המדוברת, כדי שגם האיש הפשוט, שאין ביכלתו להגיע למקור, ירגיש לכל הפחות את היופי של ספר־הספרים בתרגום ועל־ידי כך ישתדל להגיע למקור. לכן תרגם מנדל לפין את תהלים משלי ואיוב ליידיש, כדי לקרב את התנ"ך לפשוטי העם. ומכאן קפיצת־הדרך לשורש, למקור: בהתפעלות דיבר ביאליק על חכמי גליציה רנ"ק, שי"ר, לפין, פרל וחבריהם.

השתדלנו להגדיל ולהאדיר את בית־הספר ובזמן החארון הגיע מספר תלמידיו עד שבע מאות. גם שיעורי־הערב לעברית המו מרוב תלמידים ותלמידות. רצינו שאכסניה של תורה תהלום את שם העיר הנודעת בכל תפוצות הגולה. אף־על־פי שלפי גודל האוכלוסיה היתה עיר בינונית, כשאר ערים בינוניות בגליציה, הרי היתה גדולה בתורה, בהשכלה ובנאמנות לציונות.

אולם בא הכורת והשמיד הכל ומכל העושר התרבותי לא נשאר כלום. נסתלקו החברים היקרים שהקדישו ימים ולילות לטובת הפצת השפה העברית. ישראל קורפירסס, שהיה הרץ כצבי לכל דבר־מצוה, צבי גרינשפן המורה המסור, שרף, זוסיה והלר, מרת שיצר, מרת שטינברג, כולם מורים ומדריכים שלבם היה מסור לחינוך הדור הצעיר לארץ ישראל. העסקנים אברהם מאיברגר, יהושע פרנס, יעקב פפר, קנופהולץ, פרימר, ויסמן, שלום פישר, קופל יפה, פרידברג, צבי גינזבורג, רכה אוקס, ד"ר יהודה צלרמאיר. היד הטמאה של החיה הטורפת הנאצית השמידה הכל.

התלמידים הנמצאים בארץ לא ישכחו לעולם את המורים והעסקנים שכל־כך הרבה פעלו לטובת הפצת השפה העברית, כי בית־הספר העברי נתן להם את הדחיפה לעזוב את הגולה ולעלות לארץ־ישראל.

אגודת „תרבות" ופעולותיה

מאת נתן אוסטרן

דף נכבד ובלתי־נשכח בקהילת טרנופול מהווה העבודה הפוריה בשטח התרבות העברית.

בית־הספר העברי, בהנהלתו של המורה פלד, שתרם הרבה ללימוד השפה העברית (בהברה האשכנזית) ותרבותה שימש מרכז רוחני לקהילה עוד בשנת 1909. במאוחר יותר הצטרפו אליו מורים בעלי שם כגון: מתוק, ויטנברג ז"ל ואחרים ובכוחות מאוחדים הרביצו תורה ברבים והקנו השכלה עברית וכללית לרבים מיהודי המקום.

המלחמה העולמית ואיסור השלטונות המקומיים הביאו לידי צימצום חמור של פעולות בית־הספר. אולם גם אז לא שבתה התורה. נמצאו אנשים שארגנו קורסים לעברית ממש במחתרת, למרות האיסור המפורש. בפרשה זו ראוי לציון מיוחד אליהו שיצר, שפעל הרבה עד לעלייתו ארצה והיה לאחד ממיסדי כפר־יהושע.

עם תום המלחמה שוב התארגן בית־הספר רשמית וחידש את פעולותיו ביתר שאת. הפעם נטל את ההגה גרינשפן ז״ל ולידו סייע חבר מורים מוכשר ונלהב. ראויים להיזכר הדסה שיצר (רעית גרינשפן), שרף, גוסטה שטינברג ז״ל ואחרים.

בשנת 1920 נוסד הגן העברי הראשון בעירנו.

בשנת 1924 נוסדה אגודת „תרבות״ אשר שמה לה למטרה את הפצת התרבות העברית בין המוני העם.

לפני היווסד האגודה כדין והכרתה על־ידי הרשות, היתה קיימת בטרנופול אגודת „עבריה״, שמילאה את תפקידי „תרבות״ (פרט לשיעורי־ערב). בשעה שבכל ערי פולין נוסדו אגודות „תרבות״ שונה שם „עבריה״ בטרנופול ל„תרבות״ ופעולותיה הורחבו. נשכרו שני אולמות גדולים בבנין „שלוס״ (הטירה) המפורסם, אשר שימשו להפצת התרבות העברית. במאמצים רבים הוסרו כל המכשולים, לרבות הכספיים, שעמדו בדרך האגודה.

הוקמה רשת ענפה של פעולות. אורגנו שיעורים לעברית, לנוער ולמבוגרים, הוזמנו מרצים ונתקיימו הרצאות, נקשרו קשרים תרבותיים עם ארץ־ישראל והובאו לביקור אישים חשובים. ביניהם ביאליק, מוסנזון, אלישבע, ויבדל לחיים ארוכים הסופר עגנון. במרוצת הזמן הוקמה ספריה עברית ונוסד חדר־קריאה. כך הפכה הסתדרות „תרבות״ למרכז לחיי תרבות עשירים שהפריחו מוסדות אשר היו לפאר לקהילה היהודית כולה.

ראוי לציין כיצד החיתה „תרבות״ את גן־הילדים המקומי, אחרי ההפסקה של 22—1921. העסקנים העתיקו מתוך רשימות הגולדים את כל בני 4—6, ואחרי שורה של ביקורים והסברות אצל ההורים קם לתחיה הגן אשר מנה כ־25—30 ילד, שטופחו באהבה על־ידי גננות מסורות ומוכשרות.

רשת הפעולות הנזכרות דרשה תקציב כספי לא קטן. שכר הלימוד בבית־הספר ובגן לא כיסה אלא כ־50—60 אחוז בלבד מהתקציב וכך נגזר על קומץ העסקנים להתדפק על דלתות רבות — ביניהם של מוסדות שראו בעין עוינת כל פעולות „תרבות״ — כדי להשיג את ההקצבות שתאפשרנה את המשכת הפעולות הרבות. אף הנשפים המוצלחים מדי שנה, בפורים וחנוכה, הכניסו כספים שסייעו להחזקת מוסדות התרבות.

מתוך חבר עסקני הסתדרות „תרבות״ מזדקרת דמותו האצילה והצנועה של היו״ר ישראל קורפירסט ז״ל אשר בהופעותיו הרבות רכש לו הוקרה וחיבה מרובה של הקהל הרחב מכל הזרמים. הרבה פעל גרינשפן, אשר יחד עם אחרים נשא בעול העבודה בעקביות ובהחלטיות, מתוך הכרת התפקיד והיעוד.

במרוצת הזמן הצטרפו ל„תרבות״ אנשים רבים וביניהם מחובשי בית־המדרש שחלקם ניכר היה בהתפתחות התנועה העברית בעיר. אנשים אלה תרמו ממרצם והשכלתם להצלחתה ושיגשוגה של „תרבות״ אשר חדרה לכל שכבות התושבים, פרט לחוגי המתבוללים. ראוי שיזכרו לפחות אחדים מהאישים האלה, כגון זוסיה ואהלר, אדם משכיל ששימש כבעל קורא בבית־הכנסת הגדול, מזכיר בית־הספר העברי, מורה בשיעורי־הערב. הרצאותיו בשבת אחר־הצהריים לפני חברי האגודה הצטיינו בתכנן ובצורתן

בית־הספר העברי „מכבי״, 1909 *"Macabi" Hebrew School, 1909*

ומשכו קהל רב. היימן בא ל„תרבות" כמעט ישר מבית־המדרש. הוא היה בן יחיד להורים אדוקים, קיבל חינוך דתי, היה בעל כשרונות דגולים ותפיסה מהירה, הצטיין בשנינותו בניתוח הבעיות שעליהן הרצה בחוגי „תרבות". ויירוך, זידמן, ברס ורבים אחרים היו בין פעילי „תרבות", אשר לא חסכו מזמנם ומרצם לפעולות האגודה. אין פלא אפוא ששליחים מארץ־ישראל, סופרים ועתונאים מצאו קרקע פוריה בטרנופול לפעולותיהם התרבותיות והרימו על נס את האוירה העברית שהורגשה בטרנופול. עתונים מארץ־ישראל, ירחונים ושבועונים, נמצאו לא רק באולמי־

ועד בית־הספר העברי בטרנופול, 1929

מימין לשמאל יושבים: פרידברג, פרימר, מ. דויטש, ק. יפה, נ. לונר. **עומדים:** קנופהולץ, צ. גרינשפן, י. ביילר, ז. והלר, ש. מרגליות.

Committee of the Hebrew School in Tarnopol, 1929

From right to left — sitting: Friedberg, Primer, Deutsch, Yaffe, Luner. *Standing:* Knopholtz, Z. Gruenspan, I. Buehler, Wahler, Margolis.

הקריאה של „תרבות", אלא גם אצל עשרות אנשים פרטיים. גם ספרים עברים זכו בתפוצה גדולה בטרנופול.

בסקרנו את מרכזי התרבות השונים בקהילת טרנופול קשה להתעלם מספרית פרל, שכבר נזכרה בודאי רבות בספר זה. ספריה זו הפכה לשם־דבר בגליציה. היא הכילה אוסף רב של ספרי־מדע וכתבי־יד. היא התנהלה על־ידי יהודים מתבוללים שהיו רחוקים מלהעריך את הנכס הרוחני הגדול שבידיהם. טיפוסית לגישתם לערכי התרבות היהודית שהופקדו בידם, היא האפיזודה הידועה שאירעה בשעת ביקורו של המשורר הדגול ביאליק. בין יתר המקומות ביקר ביאליק יחד עם מלוויו מטעם „תרבות" בספרית פרל. כשנכנסו פנימה נתקלו בערמת ניירות כתובים שהיו מוטלים על הרצפה ונועדו להשלכה לפח האשפה. ביאליק כרע על ברכיו והחל מעיין בגליונות הכתובים. לפתע נוצצו עיניו והוא שקע כולו בקריאה מרוכזת. מלוויו הנדהמים שאלוהו לפשר הדבר ונתברר שניירות אלה לא היו אלא כתב־יד מקורי של הסופר מנדל לאֶפין. ביאליק מנע את השמדת הניירות הנ"ל ונטלם עמו ברשות מנהל הספריה. באספה פומבית שהתקיימה אותו יום התעכב ביאליק על המקרה הזה והוכיח את ראשי הקהילה שזילזלו בצורה מחפירה בערכי התרבות היהודית.

רבים מבין העסקנים הצליחו לעלות ארצה, אולם הקשר עם החברים שנשארו בטרנופול לא נותק והעבודה הפוריה נמשכה כסדרה. מנהל בית־הספר, גרינשפן ז"ל, הבליג בקושי על תשוקתו לעלות ארצה, מאחר שהכיר בחיוניותו הרבה במקום ובאחריותו לגבי המשכת העבודה התרבותית בטרנופול.

ב־1937 קיבל כותב הטורים האלה, מכתב מגרינשפן שבו השתפכות־נפש לוהטת, מלאת געגועים ארצה. גרינשפן כתב על רצונו העז לעלות ולהמשיך בפעולתו כאן בארצנו, אולם יד המרצחים השפלים השיגתו, ויחד עם יתר העסקנים וטובי הנוער קופח פתיל חייו והושם קץ לחלומם.

גופם הושמד, אולם רוחם מרחפת אתנו והונצחה על־ידי מפעליהם התרבותיים שנקלטו עמוק בלבותיהם של אלה שעבדו אתם יחד או זכו לשמוע תורה מפיהם ולעלות לישראל. יהי זכרם ברוך עם זכר יתר קדושי עמנו אשר נכרתו בלא עת על־ידי המרצחים הברבריים.

גן הילדים של „תרבות"

מאת מאשה אוסטרן

אעלה כאן קצת זכרונות מגן־הילדים של „תרבות" בטרנופול. כשבאתי לשם בספטמבר 1930, מצאתי גן שכבר היה קיים שנים מספר. הוא שכן „בזאמק", בית גדול שהיה לפנים ארמון מלכים, אבל לא נשאר זכר מתפארתו. דייריו היו מרובים. רובם בעלי־מלאכה וחנוונים זעירים שהתקיימו בקושי. הנקיון בחצר ובחדר המדרגות היה לקוי, וכשקרה שילדו של אחד משכני הגן חלה במחלה מידבקת, היה הגן נאלץ לעקור מביתו ולחפש לו דירה ארעית לתקופה מסוימת.

דירת הגן שימשה בערבי ימות החול לקורסים לעברית, ובשבת לאספות לחברי „תרבות". צבע הרהוט דהוי מרוב ימים, והציוד דל. רוב ילדי הגן היו בני עניים ואנשי המעמד הבינוני, ולשונות־האם שלהם פולנית ואידיש. כששאלתי איפה ילדי האינטליגנציה היהודית? ענו לי: בגן הנוצרי. זכור לי הרושם הקשה שעשתה עלי התשובה הזאת. ביקורי הראשון היה בגן הנוצרי. הוא היה מסודר

ועדת הגן, 1934
מימין לשמאל: קורפירסט, צ. שכטר, פרין, הגננת, אוסטרן.

Committee of the Kindergarten, 1934
From right to left: Kurfuerst, Z. Schechter, Prin, tutoress, Ostern.

יפה בדירה מתאימה, אבל הזדעזעתי לראות את הילדים היהודיים כורעים ברך לפני תמונת האם הקדושה יחד עם ילדי הנוצרים לתפילת הבוקר. החלטתי לפעול במיטב כוחותי כדי להוציא את ילדינו מכתלי הגן הנוצרי.

ראשית התחלתי לשפר את הגן שלנו שיהיה ראוי לשמו. ב„תרבות" היו שני חדרים גדולים ארוכים, ואחרי מלחמה קשה, והסברות והפצרות הצלחתי לשכנע את ועדת־התרבות בצורך לשחרר חדר אחד מהקורסים והאספות ולהקדישו לגן הילדים בלבד. צבעתי בעצמי כל הרהיטים, משחתי את הרצפה לצבע אדום, קשטתי את הקירות בתמונות, שמתי עציצים ופרחים על החלונות, לגינה לא היה מקום, כי חצר לא היתה לנו. הכנסתי לאט לאט כל מני משחקים ומכשירים עבדתי אז לפי שיטת מונטסורי, ואת רוב המכשירים הדרושים התקנתי בעצמי עם הילדים. התקנתי נגריה וכל מיני מלאכות אחרות. מטרתי היתה להתחיל בחינוך חלוצים טובים בשביל ארץ־ישראל.

עלי לציין שאצל ועד הגן מצאתי הבנה ומסירות רבה. בהתחלה היו ילדי הגן מועטים, תשלומיהם היו קטנים ולא כיסו את כל ההוצאות. הוועד עשה כל מיני פעולות כדי לאזן את התקציב. הפעולה הגדולה ביותר היתה הופעת

הגן באולם „סוקול" בחג החנוכה. המחנכת שבי התנגדה בכל תוקף להופעת ילדי הגן כ„ארטיסטים" באולם כה גדול בפני קהל רב של זרים. נלחמתי נגד הופעה זו, אך ללא הצלחה. זאת היתה כבר מסורת, ושימשה גם תעמולה, וועד הגן ניצח אותי. גם הגן הנוצרי היה מופיע פעם בשנה בפומבי.

הופעת הילדים הצליחה מאוד בכל המובנים. אחרי ההצגה התקיימו באולם הגדול ריקודים ומשחקים בהשתתפות כל הילדים האורחים, היה מזנון עשיר ויפה, תזמורת כלי נשיפה גדולה וכל מיני השתעשעות. חברות „תרבות" השקיעו עמל רב בארגון הנשף. במשך כמה שבועות היו אולמי „תרבות" והגן הומים ככוורת מחברות וחברים שבאו לעזור בהכנות־הנשף. דבר זה הכניס הרבה עירנות, כל אחד היה מעונין שהפעולה תצליח ועמלם אמנם נשא פרי והנשף כיסה את הגרעונות של כל השנה.

התחלתי לנהל פעולה חינוכית בין ההורים על־ידי שיחות אינדיבידואליות, בקורי בית, אספות־הורים, הרצאות על החנוך בגיל הרך והחנוך הלאומי, ערך החגים הלאומיים, החינוך לעבודה ולחיי חברה, עזרה הדדית וכו'. עלי להזכיר ברגשי תודה והוכרה את הגברת שמורק שהיתה המרצה הקבועה שלנו באספות ההורים על נושאים שאני התקשיתי בהם. כתוצאה מכל הפעולות האלה התחילו לזרום אלינו ילדי האינטליגנציה היהודית. הוריהם נכחו לדעת שגם „תרבות" יכולה לארגן גן ילדים לפי כללי ההיגיניה והפדגוגיה. זכינו גם לביקורה של המנהלת הנוצריה ממחלקת החנוך הממשלתית ולשבחיה. מספר הילדים בגן עלה על המשוער ונאלצנו לקבל עוזרת.

אזכיר עוד כאן טיול נועז אחד שערכתי בל"ג בעומר. שכרתי מספר מוניות, קישטנום בדגלי הלאום, כל ילד בלבוש לבן ובידו קשת מקושטת בתכלת־לבן. הזמנו את האמהות הפנויות, התישבנו במוניות, ובשירה אדירה עברנו ברחובות העיר ויצאנו ל„גאיה" (היער שבמרחק שבעה ק"מ מהעיר). שם בילינו במשחקים, בארוחה חגיגית משותפת ובשירה שעות מספר. במצב רוח מרומם חזרנו הביתה, הטיול הנועז הזה שימש נושא לשיחה בפי כל.

הגן היה מרכז גדול לבני נוער, חברי „תרבות". לקראת כל חגיגה בגן, היו לי מתנדבים רבים לעזרה בהכנת מכשירים ומשחקים. הרבה ערבים נעימים בילינו על העבודה למען שיפור הגן ושכלולו. נוער יפה וייקר גדל בטרנופול, מסור לאידיאלים הלאומיים.

במשך ארבע שנות עבודתי בטרנופול התקשרתי לעיר זו ואהבתיה. מספר קטן מחניכי הגיע ארצה בתור ילדים עם הוריהם, ועקבתי אחרי התפתחותם גם בארץ. אך את רובם השמידה היד הטמאה. יהי זכרם ברוך.

התיאטרון היהודי בטרנופול

מאת ד"ר משה פיול

לעיר המחוז טרנופול על ארבעים אלף תושביה לא היו תיאטראות פולניים ואוקראיניים קבועים. אלה הטריחו עצמם מדי פעם בפעם להופיע בעירנו מן החוץ, והצלחתם היתה מועטת, כי שהו אצלנו אך זמן קצר, ולא היו מקובלים אלא בחוגי האינטליגנציה בלבד. גישתו של הציבור היהודי לתיאטרון היתה שונה לחלוטין. זכו יהודי טרנופול ללהקות שונות ומגוונות, החל מלהקות עממיות וכלה בטובי נציגיה של הבמה האמנותית, סרו לעירם. האמנים היהודים היו שוהים לפעמים בטרנופול עונות שלמות ומשיצאו למסעם, כבר עמדו בשער להקות חדשות והכריזו על הופעותיהן. זכורני עונות שבהן הופיעו זו בצד זו שתי להקות שונות, מלבד הופעותיהם של אמנים בודדים דגולים מן החוץ, ומקומיים חובבים למחצה.

בתקופה שלפני המלחמה העולמית הראשונה התקיימו ההצגות בעיקר בבנין התיאטרון הנקרא בפי העם „דער שלאס". לאחר זמן נהגו לשכור להצגות את בנין התיאטרון האוקראיני „בראצטווא מישצ'נסקיה", עד כי בנין זה נעשה למקומו הקבוע של התיאטרון היהודי. גם בנין התיאטרון הפולני „סוקול" הועמד לרשות האמנים היהודים לאחר מלחמת העולם הראשונה, ורק משנעשה מצב היהודים דחוק יותר הועתק משכן התיאטרון היהודי אל אולמות הקולנוע ואל מועדון הפועלים הפולניים „גביאזדה".

הבנה רבה זו שגילה הציבור היהודי בעירנו לתיאטרון, הן כצופה והן כעושה ופעיל על הבמה, יש להסבירה לא רק בעצם חיבתנו הגדולה למלה היהודית החיה, לשיר לבדיחה ולפולקלור, אלא גם למצבה הגיאוגרפי המיוחד של העיר.

טרנופול שוכנת לא הרחק מבירת גליציה, לבוב, שהיתה מרכז לתיאטראות רבים. גם ריחוקה המועט של העיר מן הגבול הרוסי, מעלה היתה בו, כי אמנים יהודים ברוסיה ראו בטרנופול את אכסנייתם האמנותית הראשונה בצאתם לחוץ־לארץ. הלבביות בה קידמנו את האמנים הנודדים האלה השפיעה על הארכת שהייתם בעיר. כדוגמה ישמש זוג האמנים פלפדה לאחר מלחמת העולם הראשונה. האמנים האלה התכוונו רק לעבור את העיר בדרכם למקומות אחרים ובידיהם אף היתה הצעת חוזה עם תיאטראות יהודיים בארצות־הברית, אולם מן הרגע הראשון לשבתם בטרנופול חשו באוירה התרבותית החמה שהקיפה אותם. האמנים המקומיים החזיקו בהם שתי עונות תמימות והופיעו אתם בצותא. כשעזב הזוג פלפדה את העיר המשיכה הלהקה המקומית במשנה כוח ומרץ את פעילותה הבימתית.

החוג האמנותי הזה שנטל מעתה את היזמה לידיו היה קרוב ברוחו ובמעמדו לאגודות המקצועיות. היו אלה אנשים פשוטים שעבדו במשך היום ליד הסדנאות ובערבים התאספו ועסקו עד שעה מאוחרת בלילה בפעולתם האמנותית שהיתה בעיניהם כעין עבודת קודש. כאן המקום לציין לשבחם של אנשים יקרים אלה, שלא הניחו לגורמים פוליטיים להשתלט על מאוויהם האמנותיים. הם לא שמו חיץ בין אמנות פרולטרית לבין אמנות אחרת והם עזרו הרבה לחוגים דרמטיים אחרים שעוד נייחד עליהם את הדיבור.

לעד נזכור את יקירינו אלה בפשטותם הלבבית. כמה גדולי־נפש היו אנשי „עמק" אלה! באינטואיציה עמוקה ובאהבת־אמנות כנה חתרו לקראת יעודם. היו אלה האחים סטרוסלר, פסמניק, אמיל שור, קאופמן, הניג, ויזר וגברת לופטיג. זכרונם לברכה.

השנים שלאחר מלחמת העולם הראשונה הביאו עמם את התהוותו של תיאטרון חדש בעולם היהודי הרחב. הגיעו הדיה של הלהקה הווילנאית, של התיאטרון האומנותי בוארשה, מוסקבה וניו־יורק. לא עבר זמן רב והלהקות המפורסמות האלה זיכו את תושבי טרנופול בהופעותיהן. שכבות העם הרחבות ביקרו בתיאטראות העממיים ונהנו

מיצירותיו של גולדפדן „עקדת יצחק" ו„שולמית". ואילו האינטיליגנציה העדיפה את התיאטרון החדש, האמנותי. זו הפעם הראשונה נשמעו מעל הבמה באידיש דבריהם של הדרמטוגורים הגדולים רומן רולן, הייארמאנס, אנדרייב גוגול, מולייר ואחרים. זו הפעם הראשונה ראו מעל הבמה דרמות וקומדיות מקוריות בעלות ערך ספרותי רב, כגון המחזות של אנסקי, אש, ויטר, נומברג שלום־עליכם ואחרים.

הרמה האמנותית הגבוהה של התיאטרון החדש הקסימה את הצופה האינטלקטואלי, עד שהתארגנה להקת סטודנטים שביקשה ללכת בדרך התיאטרון האמנותי, וכך הוקמה בשנת 1922 הלהקה הדרמטית האקדמאית „אנסקי". סטודנטים וסטודנטיות יהודים שהיו מרוחקים מהשפה ומתרבות העם היהודי החלו עוסקים בעבודתם האמנותית הקשה במלוא הרצינות. לשם רכישת נסיון בימתי החלו במחזות קלים ואחרי רכישת השפה והנסיון הבימתי נעשו לסטודיה רצינית שלא ייחסה עוד חשיבות לכמות ההצגות אלא לאיכותן. כך החלו בהכנות המחזה הידוע „האברך מוילנה" למרק ארנשטין. המחזה נבחר לא רק משום ערכו הספרותי הגדול אלא גם בגלל מספר „נפשותיו" הרב, מה שנתן אפשרות לרבים להשתלם. בין המשתתפים בהצגה זו היו כאלה שכבר הספיקו להתחבב על הקהל הודות כשרונם המובהק. בראש וראשונה יש להזכיר את אמיל בלישטיפט ז"ל. סטודנט מתבולל זה, שבתחילה אף לא הבין אידיש, נעשה חסיד נלהב של התרבות היהודית. הוא התרחק מכל התעסקות אחרת והקדיש עצמו ללא סייג לתיאטרון היהודי. האחרים שאינם משים מזכרוני הם: לוינקרון, ליברגל, האחים גלבר, פיגנבום גב' סימי גר, גב' נגלר זכרונם לברכה, ויבדלו לחיים ארוכים — קורנבליט וקינסטלר, שעמדו בראש החוג הזה. כמו כן יש להזכיר את השחקן המקצועי לשעבר מר פלד ז"ל, שפעל זמן־מה כבמאי שלא על מנת לקבל פרס. יש גם להזכיר את האגודה האקדמית „בר־כוכבא" שמשורותיה יצאו רוב המשתתפים ואשר העמידה לרשות החוג את אולמה הגדול לחזרות.

זמן קצר לאחר היווסדו ולאחר הצלחותיו הראשונות של החוג „אנסקי" התארגן חוג דרמטי שני ליד מפלגת הפועלים הציונית „התאחדות" וגם בו התנהלה העבודה ברצינות בלתי רגילה. כבמאים פעלו שם השחקן המקצועי למחצה פסמניק, ואחר כך שחקן הבד והבמה הידוע בוז'יק. וגם שם התחילו אחרי ההצלחות הראשונות להכין מחזות בעלי ערך ספרותי גדול כגון: „האילם" לא. ויטר וה„גבלה" לפרץ הירשביין.

להצגות הללו נהרה האינטליגנציה וגם שכבות העם הרחבות. לא פעם נכחו בה שחקנים מקצועיים מהתיאטרונים היהודיים והפולניים. אין ספק כי הרפרטואר של החוגים הדרמטיים הללו השפיעו במדה מרובה על הרפרטואר של התיאטרונים המקצועיים. וכך הופיעו על מודעות התיאטרונים שמות של מחזות כגון „הדיבוק" ו„יום ולילה" לאנסקי. „אוריאל דאקוסטא" לגוצקוב „אל נקמות" לאש ואחרים.

בזמן ההצלחות הגדולות של שני החוגים הדרמטיים בשל הרעיון, כי לטובת המטרה המשותפת מן הרצוי

הלהקה הדרמטית האקדמאית „אנסקי" בטרנופול, 1923
Students dramatical troupe "Anski" in Tarnopol, 1923

החוג הדרמטי „התקוה", 1925
Dramatical Circle "Hatikvah", 1925

להתאחד. וכך נפלה יום אחד המחיצה בין שני החוגים, בהנהלתו של כותב השורות האלה. החל לפעול התיאטרון הספרותי המקומי היחיד. לזכותו יש לקבוע שורה שלמה של הצלחות גדולות. די להזכיר חלק מהרפרטואר שהוצג על ידו כדי לקבל מושג־מה מהיקף העבודה. בעונת החורף של שנת 1927 הוצגו המחזות: „מאתיים אלף" ו„קשה להיות יהודי" לשלום עליכם, „זמר יגונר" ו„היהודי הנצחי" לאוסיפ דימוב, „הימים האחרונים של חיינו" מאת אנדרייב, „מוטקה הגנב" לאש, „בן הכפר" לקוברין ו„הקיר" מאת סגלוביץ. מלבד ההצגות הגדולות אורגנו בהזדמנויות שונות נשפים ספרותיים בהם בוימו שירים וסיפורים מביאליק, פרץ ואחרים. כן הוצגו מחזות בשפה הפולנית בשביל הנוער שאינו שומע אידיש.

שחקנים פולניים פנו אלינו בהצעה להציג יחד בשפה הפולנית את „הדיבוק", אך האוירה כבר לא היתה נוחה אז לעבודה משותפת מעין זו. באותו פרק זמן כבר הופיעו עננים בשמי יהדות פולין. האויר נעשה דחוס יותר ויותר והורגשה התקרבותה של הסערה. חדלו להשכיר ליהודים את האולמות. לפני כל הצגה דרשה הצנזורה הפולנית תרגום המחזה לפולנית. היאוש השתלט יותר ויותר, והנוער החל לחלום על עזיבת המולדת הזרה. הארגונים החלוציים גדלו מיום ליום והרצון להגר גבר. הימים האפורים השחירו ועם ה־1 לספטמבר 1939 בא הקץ לכל.

משפחת וולפסטאל

„תזמורת וולפסטאל"

מאת מ. ש. גשורי

אנשי טרנופול מתפארים עד היום במשפחת וולפסטאל, משפחה מוסיקלית, שהעניקה עונג רב לטרנופול במנגניה. מיסד המשפחה היה חנא וולפסטאל (1851—1924), שנולד בטיסמיניץ שליד סטניסלבוב לאביו שהיה חזן עירוני, מנגן טוב ובעל אהבה רבה לנגינה, שנטעה גם בלבות שבעת בניו. מוטרדים מדאגות פרנסה, התישבה משפחה זו בטרנופול, התארגנה שם כ„תזמורת וולפסטאל".

בעודו ילד שר וולפסטאל עם אחיו במקהלה אצל אביו החזן. הודות ליצירותיו רכשה לה הלהקה, שנסעה על פני חצרות פריצים ואדמו"רים, פירסום רב בגליציה, וביחוד בטרנופול, שבה ניגנה שנים רבות.

כמעט אוטודידאקט במוסיקה, קיבל וולפסטאל השכלה מוסיקלית מסוימת רק בימי שרותו בצבא בתור מוסיקאי צבאי. באותו זמן חיבר וולפסטאל מספר ניגוני־לכת צבאיים, וולסים וניגיני רקוד אחרים, שנוגנו על־ידי תזמרות צבאיות כמעט בכל ממלכת ההבסבורגים.

כדי שאחיו ינגנו את חיבוריו נאלץ לשלחם למלחינים זרים, ורק משנכתבו על ידם בשמות זרים הכניסו אחיו את היצירות ברפרטואר שלהם. וולפסטאל לא פירסם יצירות אלה בדפוס. ורק אחדים מהם נשתמרו על־ידי כמה תזמרות. רובם הגדול נשתכח, או נשארו על שמות מלחינים אחרים.

מקורו האמיתי של וולפסטאל נתגלה בתיאטרון היהודי. כמנצח על להקת יעקוב בר גימפל בלבוב כתב יצירות לאופירטות „השטן בתור מציל" למשה שור, „ר' יהודה הלוי", „בת ירושלים" ו„בוסתנאי" ליצחק אוירבך, „הבאל הקומי" ו„מלכת שבא". אופירטות אלה החזיקו מעמד במשך שנים ברפרטואר התיאטרון היהודי באירופה המזרחית והמערבית. הרבה מנעימותי וולפסטאל הושרו בפי העם כנעימות עממיות.

בעקב מצבו החומרי הקשה, שבגללו נאלץ לנגן יומם ולילה, ארגן וולפסטאל ב־1901 להקה משלו, וערך בה מסע על פני גליציה, בוקובינה, וניגן גם בבודפשט וברלין. לבסוף נתפרדה החבילה והוא התישב עם משפחתו בלבוב. בעת מלחמת העולם הראשונה ישב וולפסטאל בווינה וניצח בתיאטרון היהודי שם. אחרי המלחמה חזר ללבוב וניגן בחתונות ובבתי־קפה. בעת הפרעות בלבוב נחרב בית הקפה לאמנים „אבאציא" (מקום נגינתו הקבוע), והוא נשאר בלי פרנסה.

מרכוס וולפסטאל, מוסיקאי גדול מאותה משפחה, שישב בטרנופול ונתן שיעורים גם לחזנים. עם תלמידיו נמנה החזן מרדכי שנורמאכר, יליד דרוהוביטש. הוא למד לנגן אצלו קונטרא־באס, ומשהתפתח אצלו באס, לאחר שאבד את קול נעוריו, החל לשיר אצל החזן המקומי בטרנופול אז, הוא ניסן האודיסאי, שהיה מנגן גדול. הוא ישב בטרנופול זמן רב. משם עבר ללבוב ולמד שם לנגן בפסנתר אצל הפסנתרן הפולני יארצקי, וכן למד הרמוניה ועגפי מוסיקה אחרים אצל המנצח באדנשטין מן התזמורת העירונית בלבוב. אחר שלמד גם בגרמניה עבר לשבת באמריקה כחזן.

חנא וולפסטאל

מאת קארל רטהאוז*

הרבה שנים מלאות מאורעות ופגישות חלפו בחיי, שהקדשתים למוסיקה. בשחר ילדותי התחלתי בנגינה, ועו־דני זוכר את הימים הראשונים הללו ואת מלאך־־הטוב שעמד על עריסתי — אדם בעל זקן־מלכות נוסח פרנץ־יוסף. עיניים תכולות הזהירו בפניו החמודות, פה מפיק נעימות, אף חטוב נאה ומצח של מוסי־קאי מובהק. מכובד ואיש־מי־דות, ידיו מלטפות כידי אב חמימות, ואצבעותיהן — אצבעות מוסיקאי, היודע נגן בכל כלי־נגינה, וביחוד בכינור וצ'לו.

חנא וולפסטאל
Chone Wolfstahl

עתים, בבקרי סתיו של כפור ושלג, בעברי את כיכר סובייסקי, הייתי נתקל בחנא וולפסטאל, הצועד אל ביתו. הוא היה משעשע את הקהל כל הלילה ומנגן נעימות־מחולות עם להקתו עד אור הבוקר. ואז, כנורו חבוי למחצה תחת כנפי מעילו וצמוד אל לבו, היה צועד אל ביתו, כשער־דליו הגדולים חורקים בשלג. אמרתי לו שלום, והיה לי מעין רגש של אשמה: אני יצאתי לבית־הספר אחרי ליל שינה נעימה וארוחה דשנה ודודי אנוס להתפרנס ב„דרך זו". גם בתשובתו היתה נימה של עניוות והתנצלות. ניכר בה צערו, שכך עלתה לו, כי ידע שאין הבריות רואים מלאכתו בעין יפה.

שעה שאני פותח בספרות, יוונית, רומית והיסטוריה, מגיע חנא לביתו, לוגם קפה, ונח שעות מספר. דירתו היתה צרה: חדר ומטבח קטן בתוך ביתנו הנרחב. כשהיה פנוי מן החזרות ללא־סוף של מנגינות ואלסים, פולקות ורביעיות, היתה שרה אשתו יושבת לה באפס־מעשה, כדי שלא להפ־ריע את מנוחתו. כמעט שלא העיזה לקרוא בספר. ואכן, למי יש רצון לקרוא בספר בבקרו של יום? — לאחר זמן היתה מציצה בשעון ומסתלקת לה בחשאי לערוך את קניו־תיה. עם שובה היתה מוצאת כבר את חנא יושב אל השול־חן במטבח וכותב תווי־נגינה, שהרי המוסיקה היתה תענו־גות לנפשו העדינה — וגם כללתה: ה„דיבוק" וההתעוררות ולחם־החוק.

מעולם לא היתה לחנא וולפסטאל הזדמנות ללמוד; כל ידיעותיו באו מנסיונו בזמן שרותו בצבא. כאן למד לנגן בכל כלי־נגינה, לארגן תזמורת, לנצח, ואפילו להלחין קטעי מוסיקה חדשים משלו.

אכן, בחיים האזרחיים הפך המשתתף בתזמורת ל„כלי־זמר" מטופל במשפחה של ארבעה ילדים. התפקיד הקשה שהוטל עליו — לפרנס את משפחתו ולחיות על המוסיקה בלבד, לנגן בכינור ובצ'לו, ביחידות ובקבוצות, מנגן מוסיקה של ריקודים, מוסיקה קלאסית וכמו־קלאסית בכלים של תזמורת, ובהזדמנות כזאת היה מחבר תמיד מנגינה מיוחדת — הכל לפי התשלום: תמורת עשר כתרים היה מסדר תזמורת על ארבעה. כיצד יתאימו הקולות בכל מלוא האפשרות? חנא היה משתף כינור אחד, חלול אחד, נבל אחד, ובטנון אחד. הוסיפו על התשלום עד ארבעים כתרים — היה מוסיף עוד ארבעה מנגנים, למשל עוד כינור אחד או שנים, בטנונית אחת לחליל אחד. התכנית? חנא היה יושב ומכין הכל: מנגינות עתיקות־יומין, זמירות יהודיות, קטעים של האופריטות החדישות ביותר, ולסים, מזורקות. הכל היה חנא מכין לכל להקה, ומבצע למחרת בלילה.

אכן, בתוך לבו, בלבו הגדול המלא חום ומסירות של אמן אמתי, היה חנא וולפסטל מלחין ומחבר מנגינות. כל אשר נגע בו נעשה מוסיקה: ברכתו ליום־הולדת בתו האהובה — וַאלס־שושנים; שיר־תהלה לאציל פולני (הנסיך ספיהא) — פולונז; ספורי־מעשיות לילד קטן — חרוז־חמדה.

בעיני חנא נראה הכסף כדבר טפל לחיבורי מוסיקה. הוא היה מתענה בנדודי־שנה, חי בעוני ובלחץ, בולע את גזיפותיה האלמות של אשתו, — אם רק יכול בינתים לשבת ולחבר את מנגינותיו.

ונתמזל מזלו והתיאטרון היהודי, בו היו עסוקים חנא ותזמורתו, נתן בו עין. מנהל התיאטרון, גימפל, מן הכרך הגדול למברג, החליט להמציא לחנא הזדמנות להראות את

---

* בשעה שסודרה רשימה לבבית זו על חנא וולפסטל (דצמבר 1954), הגיעה הידיעה על מותו של מחברה, קַארל רַאטהוז. קַארל רַאטהוז, יליד טרנופול, ילד פלא היה. מגיל חמש ניגן על הפסנתר ובגיל שבע כבר כתב את חיבורו המוסיקלי הראשון. שמו קשור קשר בל־ינתק עם תולדות התיאטרון העברי החדש בזכות המוסיקה הנודעת שכתב להצגת „אוריאל אקוסטה", והפחות ידועה ל„שיילוק" ב„הבימה". חיבר הרבה יצירות סימ־פוניות, קַאמריות, אופרה ובאלט. עם פרוץ מלחמת־העולם השניה עבר לארצות־הברית, הורה שם והדריך דור של מוסיקאים צעירים וכיהן סגן־נשיא החברה הבין־לאומית למוסיקה בת־זמננו.

יכלתו; והתיאטרון היהודי חדר למוחו ולבו של מחבר־המוסיקה.

יורשה לי להעיר שאין אני רואה כלל בעין רעה את התיאטרון היהודי. „זמרי־ברודי" והמחזות העממיים של גורדין נשארו בזכרוני כמולדת האמנות היהודית הטהורה. בהיותי נער עברו עלי בתיאטרון של גימפל המעוראות והחוויות של אור וצל בחיים. כאן למדתי לצחוק ולבכות עם נפשות המחזה.

משהוטל התפקיד החדש על חנא נתעורר בו מעין לא־אכזב של מלודיות, אקדמות, ואלסים, פולקות — כל אותה הדרך החדשה של „א אידישע דראַמע מיט טאַנץ און געזאַנג" (דרמה יהודית עם מחולות וזמרה). הוא ערך את הליברא־טו, כתב את המוסיקה, רשם את התווים; חזרות נערכו ונישנו, וכל הביצוע — בידי דודי, חנא וולספטל. בזכרוני עולים כמה שמות של המחזות: „בת ירושלים", „בוסת־נאי", „שלש המתנות".

האופירטות הוזמנו והשכר שולם במזומן. לפי זכרוני, היה גימפל משלם 200 כתרים בעד כל אופריטה, וכל הזכו־יות היו שמורות לו. הסכום נקבע בזמן שוולפסטל נצטווה ע"י הרופא לנסוע לקרלסבאד לשם ריפוי. ההוצאות לביקור של ארבעה שבועות, מסים, רופא והוצאות הדרך נערכו ב־200 כתרים, וזה הסכום שחנא ביקש בשכרו; אף פרוטה יותר לא דרש.

מו"ל לא ראה ענין ביצירות ובמחזות הללו; הוא לא זכה לשום עידוד ופרסום, אולם המנגינות, המלודיות, הרע־יונות, התחילו לכבוש את הלבבות בכל הארצות שיהודים התגוררו בהן. עתים היה שמו של חנא וולפסטל נקרא על יצירותיו, ועתים שכחו להזכיר שמו. איש לא שם לב לכך — מלבד אשתו שנשבר לבה על הזנחה זו. אך היא למדה את חכמת השתיקה, ידעה להשתתף בגורלו של אמן אמתי

ומחבר בעל כשרון רב. מלבד זאת ידעה כי אין בכוחו של חנא לשנות את הדברים, וכי הוא שמח בחלקו.

אכן, מסיבות הזמן שינו את דרכו בחיים, כשם שהביאו שינויים בגורלו של עולם: בימי מלחמת העולם הראשונה ראיתי את חנא וולפסטל בין הפליטם בוינה, צועד בדרך היסורים של נודד ללא־בית ושואף להנאתו את אוירה של וינה המוסיקלית.

וכשחלפו ימי המלחמה, חזר לעירו, למברג. ביקרתיו שם, דירתו היתה בבית קודר, באגף החצר. גרוטאות־ברזל היו מפוזרות בחצר, ושלט היה תלוי על הקיר: „משרד רובפוגל זוננה ושות'". בקומה העליונה נפתחה דלת של חדר צר ואפל. מעבר השולחן ראיתי את פניו המפיקות טוב של דודי חנא וולפסטל. שעות על שעות ביליתי בחב־רתו, ואתו אשתו ורוזה בתו. הרגשתי, שהגיעה השעה לע־שות למען יצירותיו, שיצאו לאור. רמזתי על כך והוא השיב מתוך היסוס, ללא החלטה, וכך נדחה הענין — ונדחה.

*

טרנופול, עיר מולדתו של חנא (ושלי), היתה עיר במלכות אוסטריה־הונגריה שעברה ובטלה מן העולם. מאז עברה מיד ליד לפולין, אוקראינה, ושוב לפולין; נכבשה ע"י גרמניה, הרוסים, ושם חדש ניתן לעיר — טומשינקוגרד, לפי השמועה. והיהודים, שחנא וולפסטל חי בקהלם וחיבר מנגינות להם איה הם? רבים מבני דורו, ידידיו ומעריציו, גוועו ומתו בשואה שאין משלה בעולם. אך כמה מהם נשארו עוד בחיים; מהם מפוזרים בארצות אירופה, מהם הגיעו לניו יורק, אך רוב השרידים המוצלים מאש הגיעו לחוף מבטחים בארצנו, בישראל. וכאן מקום להזכיר את שמו של חנא וולפסטל, לכנס את יצירותיו, ולהוציאם לאור, למען ישארו בידי העם בישראל.

פרקי הוַי ופולקלור

מפי העם

מאת א. לאנדפיש

מאז ומקדם נהוג היה בית־הכנסת הישן לתלות על ארון־הקודש, לפני תפלת נעילה ביום הכיפורים, פרוכת אַטלַאס לבן ועליה כתובת רקומה יהלומים ומרגליות: „יום מימים הוחס — יום־כפור המיוחס".

אבי, ר' אלתר לנדפיש ז"ל, נולד בשנת 1835. הוא היה יהודי בן־תורה וירא־שמים. שנים רבות התפללנו בבית־המדרש הישן, אולם לאחר שמת עליו בנו הבכור העתיק את מקום תפילתו לבית־הכנסת הישן, כי בבית־המדרש נהגו לרקוד ולשיר.

בית־הכנסת הישן היה בנין עתיק־יומין של אבן ותמיד עמדה בו צינה. רוח של כובד־ראש אפפה אותו, ואפילו בשמחת־תורה לא שרו בו ולא רקדו כביתר בתי־התפילה.

פעם סיפר לנו אבא את תולדות הפרוכת:

שנים רבות התפלל בבית־הכנסת הישן על־יד הכותל המערבי יהודי עשיר, בן־תורה ונכבד, ר' שלום דאנקנר. בימים הנוראים נהוג היה למכור את העליות לתורה ואת שאר הכיבודים במכרז, פרט לפתיחת־נעילה; בפתיחה זו נתכבד תמיד ר' שלום דאנקנר, ואיש לא העז להסיג את גבולו אפילו לאחר שירד מנכסיו. בשעה שהגבאי היה מכריז לפני תפילת נעילה: „זהוב אחד פתיחת־נעילה — בפעם הראשונה!" שתק כל הקהל בבית־הכנסת ולא עלה בדעת איש לעמוד בהתחרות עם ר' שלום דאנקנר.

ברם פעם קרה מקרה יוצא־דופן. בשעה שהגבאי הכריז הכרזה זו כמנהגו, הרים יהודי אחד, עם־הארץ שנתעשר, ושמו סאפילוק, שתי אצבעות — סימן שהוא מוכן לשלם יותר. בבית־הכנסת השתררה מבוכה, הכל קפצו ממקומו־תיהם כדי לראות מי זה העז להפר את המסורת. נשמעו צעקות ואיומים. לאחר התיעצות קצרה החליטו הגבאים להמשיך במכרז, כדי לרכוש את ה„פתיחה" בשביל ר' שלום. אולם משהגיעו לסכום ניכר, נפל על שולחן הגבאים שקיק מלא תכשיטים. זרקה אותו מעזרת־הנשים אשתו של ר' שלום דאנקנר, שלא יכלה לראות בצערו ובעלבונו של בעלה. עכשיו לא יכול עוד סאפילוק לעמוד בהתחרות, ור' שלום דאנקנר זכה בפתיחת הארון.

אחרי יום־כיפור החליטו הגבאים להחזיר למרת דאנקנר את תכשיטיה, והציעו שתשלם תשלום סמלי. אולם היא סרבה לקבלם בחזרה, ולכן הוחלט לתפור פרוכת ולרקום עליה כתובת מהיהלומים והמרגליות ולתלותה מדי שנה בשנה לפני תפילת־נעילה. שני גבאים עמדו ושמרו על הפרוכת בשעת התפילה ומיד לאחריה הטמינוה במקום בטוח.

משפרצה מלחמת העולם הראשונה הועברה הפרוכת לוינה ומה היה גורלה אחר כך איני יודע.

*

בשנת 1896 נוסדה בטרנופול אגודה ציונית בשם „אהבת ציון". בחורים ובחורות התאספו, קראו עתונים, שיחקו בשחמט; מדי פעם בפעם התקיימה הרצאה; בחנוכה נערך „נשף המכבים", ולפעמים גם הצגות־חובבים.

באותו הזמן חי בטרנופול יהודי תלמיד־חכם, ר' מאניה מגיד. לפי דעת הבריות יכול היה לשמש כדיין, אלא שלא היה ממשפחה מיוחסת. מאניה מגיד היה ממתנגדי הציונות, אולם בתו, נערה יפה בת שבע־עשרה, הצטרפה לתנועה וביקרה במועדון האגודה ללא ידיעת ההורים. שם הכירה בחור צעיר נחמד, בעל קול ערב, צבעי, והתאהבו זה בזו. ברור היה שר' מאניה מגיד לא יסכים לשידוך בשום פנים.

פעם בפורים שמענו קולת תופים וחלילים. קבוצת שחקני־פורים הלכה מבית לבית, כמנהג אותם הימים, כדי להציג הצגות קצרות על נושאים תנכיים. והנה קרבה הקבו־

צה לביתו של ר׳ מאניה, ואחריה קהל רב של ילדים וילדות. משנכנסו השחקנים לבית, נדחקו אחריהם כל החבריה שליוותה אותם, וגם אני בתוכה. ר׳ מאניה ישב על־יד שול־חן ערוך ולידו כמה אורחים. הפעם הציגו השחקנים קטע ממגילת־אסתר: אחשורוש נושא את אסתר לאשה. הבדחן נתן את קולו בשיר והנאספים עזרו אחריו. ברעש וההמולה ששררו בחדר לא השגיח איש שבתו של ר׳ מאניה נעלמה לפתע פתאום מאחורי השולחן והתערבה בתוך הקהל. אחד מאנשי סודו של הזוג הושיט לה מסכה ושמלה ועל ראשה שם כתר. אז ניגש אליה „המלך החשורוש", הוציא טבעת, שמה על אצבעה ואמר בקול רם: „הרי את וכו׳". כולם צחקו וצעקו „מזל טוב" וכיבדו את הזוג ביין. עכשיו הסירו „אסתר המלכה" ו„המלך אחשורוש" את המסכות, ולמבוכתם הגדולה של ההורים התברר שאין „אסתר המלכה" אלא בתם ו„אחשורוש המלך" אינו אלא הצבע... בחדר קמה בהלה, ר׳ מאניה ישב כמאובן ואשתו התעלפה עד שצריך היה להזעיק אליה רופא. כל החבריה פרחה. העיר רגשה ורעשה. מתנגדי הציונות מצאו להם עילה לנגח את התנועה ולהטיל בה דופי. ההורים והרבנות השתדלו להשפיע על הצבע שיגרש את אשתו, אולם כל מאמציהם העלו חרס. בני הזוג הצעיר לא ראו דרך אחרת כי אם לעקור מעיר מולדתם ולהגר לאמריקה.

*

לפני כששים שנה היה מחיר ליטרה בשר־עגל בטרנופול ארבעה־עשר צנטים, אולם יהודי כפרי אחד הביא כל יום ה׳ העירה בשר־עגל ומכרו בשנים־עשר צנטים. היו רבים, ובעיקר מבין דלת־העם, שעטו על המציאה וקנו אצל היהודי הכפרי את מנת הבשר שלהם. כך נמשך הדבר כשלוש שנים. פעם בשבת הכריזו הגבאים בכל בתי־הכנסת ובתי־התפילה כי כל מי שקנה בשר אצל אותו כפרי חייב לזרוק את כלי הבישול שלו, כי אסורים הם בהנאה ואף אין למכרם לגויים. בעיר נשתררה מבוכה, כי בעיקר קנו את הבשר מיעוטי־היכולת, ונוסף על הצער הגדול שהצטערו בשמעם כי במשך שנים נכשלו באכילת טרפה, עוד צריכים היו עכשיו לזרוק את כל הכלים שהשתמשו בהם. הרבנות הח־ליטה להכריז חרם על היהודי הכפרי שהכשיל את העיר במאכלי־טרפה.

עוד היום עומדת לנגד עיני התמונה רבת־הרושם של החרם. ביום ד׳, בשעה שלוש אחרי הצהרים, עבר שמש ברחובות העיר ודפק בפטישו על תריסי החנויות והבתים, סימן שעל הכל להתאסף בבית־הכנסת. כעבור זמן קצר התאסף בבית־הכנסת קהל של כמה אלפי יהודים. הודלקו נרות שחורים, ור׳ שמעון באב״ד, יהודי בעל הדרת פנים, דיבר על הנבלה שנעשתה בישראל ואחר כך קרא את פרשת התוכחה וכל הקהל ענה אחריו: „אמן". משסיים הרב את התוכחה גזר על היהודי הכפרי שיעזוב את בית־הכנסת ואל יבוא עוד בקהל ישראל. בדומיית־מוות, בין הקהל הניצב מזה ומזה, עבר היהודי ובכה. מנודה ומודח מקהל ישראל, נאלץ לעקור מעירו וברח לאמריקה.

דברים בשם אומרם

מאת מ. דויטש

יוסף פרל לא האיר, כידוע, פנים לצדיקים; להיפך, לא נרתע אפילו מלהשתמש במשטרה כדי לגרש צדיק שנזדמן לטרנופול.

אחד מנכדי הצדיק מז׳דאצ׳וב הגה רעיון ערמומי: „אבוא לטרנופול," אמר בלבו, „ויוסף פרל ודאי יוציאני בכוח המשטרה ועל־ידי כך יתפרסם שמי בין החסידים." התלבש בשיראים, חבש „ספודיק" לראשו, בא לטרנופול והסתובב על־יד ביתו של פרל. הבחין בו פרל בצאתו לגזוזטרה, חייך ואמר:

„לשוא אתה מסתובב כאן. אותך לא אוציא מטרנופול על־ידי שוטרים, כי אין בדעתי לעשותך לרבי."

*

יוסף פרל השתדל שהיהודים ישתוו בזכויותיהם לשאר אזרחי המדינה, והצליח במקצת בשליחותו. בנו היה הרא־שון שלמד את חכמת הרוקחות. כשגמר את חוק לימודיו התכונן לפתוח בית־מרקחת, אולם לשם כך נחוץ היה רשיון, ולמרות כל פניותיו לא הצליח להשיגו. יוסף פרל נאלץ לפנות אל המלך וביקש שיקבלהו לראיון. נענה המלך ופרל הביא לפניו את טענותיו. אמר לו המלך: „ומה בכך, יתחיל במקצוע אחר ויסתדר." ענה פרל ואמר: „כן, אדוני המלך, אלא שאת השנים שאבדו לו בזמן לימודיו גם הוד־מלכותו אין בידו להשיב לו."

*

יצחק פסטרנאק היה מחסידי צ׳ורטקוב המפורסמים ובילה כל ימיו בחברת חסידים בבית־המזיגה על כוס מי־דבש וסיפורים בשבחי הצדיק ודברי תורה.

מתפרנס היה על תיווך בין בעלי־האחוזות והסוחרים.

פעם נכנס לביתו בעל־אחוזה אחד בדבר איזה עסק ולא מצאו, כי ישב כדרכו בבית־המזיגה. נתמלאה אשתו כעס על בעלה המזניח את פרנסתו ואצה לבית־המזיגה. כשראה אותה פסטרנאק מרחוק ביקש מאת המוזג שימזוג בשבילה כוס מי־דבש מישן־נושן. משנכנסה קידם אותה בסבר פנים יפות, וקודם שפתחה את פיה אמר לה: „ראשית כל תתכבדי בכוס מי־דבש כי היום הרי יום־השנה לפטירתו של הצדיק הקדוש זי״ע״. שתתה האשה את מי־הדבש, הסתחרר עליה ראשה ונאלצה לשבת ולנוח. כעבור רגע נרדמה. כשנתעוררה אמר לה בעלה: „רואה את? ככה אנו מתעגים כל השנים!״ (אַזוי מוטשען מיר זיך אלע יאָרן).

*

שמריל איכנבוים פירש את הפסוק שהתנוסס באותיות זהב מעל שער בית־הכנסת של הנאורים: „זה השער לד׳ צדיקים יבואו בו״ כהאי לישנא: „כמו שצדיקים יבואו בו כן זה שער לד׳.״

את הפסוק „בלק בן צפור״ פירש: בא לוק (במבטא האשכנזי) — בא יהודי לעיר עם „לאָקען״ (פאות מסול־סלות) בן — חשבתי שזה בן של איזה צדיק, ולבסוף צפור — הרי הוא צפור־דרור — „א וועלטס־פייגעלע״.

*

לא רחוק מטרנופל היתה עיירה קטנה בשם מיקולינצה. בבוקר השכם הולך לו שם יהודי עם טלית ותפילין להת־פלל, כדרכו בכל ימות השנה, ופתאום נעצרת על־ידו כרכרה רתומה לארבעה סוסים. הפריץ היושב בכרכרה שואל את היהודי: „למי שייכת עיירה זו?״ רוצה לומר: לאיזה פריץ שייכת העיירה? והיהודי עונה לו: „קודם שבני רוז׳ין באו לגליציה השתייכה העיירה לצדיק מסטר־טין, אולם לאחר שבאו בני רוז׳ין נתחלקה העיירה לשנים: חציה שייכת לצדיקי רוז׳ין וחציה לצדיקי סטרטין.״

*

בטרנופול גרו שלושה נכדים של צדיקים מפורסמים ורבים מבין השכבות העממיות נמנו על חסידיהם.

בליל חורף אחד שמע אחד מהם דפיקות על דלתו וקול קורא: „רבי, פתח!״. ירד הרבי, נטל את ידיו, לבש בגדיו החמים וישב על כסאו. נכנסו שתי נשים מדלת־העם והתחילו לבכות: „רבי, יש לנו במשפחה אשה המקשה ללדת ובאנו לבקשך שתתפלל בעדה.״ הרבי יושב ומצפה לפדיון אולם אינו רואה צורת מטבע. נמלך בדעתו — מה יעשה: כלום טרח וקם ממיטתו בקור כזה חנם, אין כסף? אמר לנשים: „דעו לכן שגזר־דין קשה רובץ על האשה הזאת ואין בכוחי לעשות דבר. לכו, העירו גם את שני הצדיקים האחרים שבעיר ושלשתנו יחד נקרע את רוע הגזרה.״

לחופה!*

מאת מאיר חרטינר

יוֹם חֻפָּה! שִׂמְחָה, שָׂשׂוֹן!
רעש׳ט און זיעדט דער אונטערהאַלט,

יַי, כְּמָעַט שָׁכַחְנוּ:
מ׳האָט כמעט פאַרגעסטן,

צָמֵד חֻמֶּד צֶם הַיּוֹם
חתן־כלה פאַסטען — גיוואַלד!

וְרַעֲבִים אֲנַחְנוּ.
יודען ווילען עסען!

קוֹל בַּדְחָן שִׁכּוֹר רוֹטֵן:
שרייט דער בדחן ווי אַ גוי:

„קְמָצָנִים הַלָּלוּ!
„ליעבע מחותנים!

מָה הַתַּעֲנִיּוֹת הָהֵן?
האַלט דעם עולם ניט אזוי,

שַׁעֲרֵי יַי״ש נִנְעָלוּ?...
מ׳פאַלט דאָך אויפֿן פנים!

עַת חֻפָּה־חֻפָּה הֵיא! חֻפָּה הֵיא! חֻפָּה הֵיא!
צייט צו שטעלען די חופה, די חופה, די חופה,

עַת חֻפָּה־חֻפָּה הֵיא!–חֻפָּה, חֻפָּה, לַחֻפָּה!..״
צייט צו שטעלען די חופה — די חופה, גו שוין, גו!״

---

* הזמר „לחופה״ היה לשיר־עם מפורסם בגליציה במקורו האידי. תרגומו העברי נעשה לאחר זמן ע״י המחבר. את השיר ונעימתו חיבר מ. חרטינר בשנת 1905 בשביל חבריו באגודה האקדמית „בר־כוכבא״ בטרנופול, לזמרו ביום חתונתו של ד״ר ישראל ולדמן ז״ל.

תַּמּוּ רִיב, בָּרוּךְ הַשֵּׁם,
הַצְּדָדִים הַשְּׁנַיִם,
לַחֻפָּה כָּעֵת הָכֵן
שְׂאוּ יְהוּדִים רַגְלָיִם!
כְּבָר מְחַכִּים הַקּוּנְדֵּסִים
עַל יַד בֵּית הַכְּנֶסֶת,
בַּחוּרוֹת שָׁם, בַּחוּרִים,
חַיִּים־חֵן וָחֶסֶד...
פֶּתַע: הַס, חַבְרַיָּא! בָּאִים הֵם, בָּאִים הֵם!
פֶּתַע: הַס, חַבְרַיָּא! בָּאִים הֵם, חַא־חַא־חַא!

דאַנקען גאָט זיך אָבגעקריגט
שוין די צדדים ביידע;
צונדערט, יודען, נור געריקט,
צו דער חופה — היידאַ!
וואַרטען דאָרט שוין פאַר דער שיהל
חברה מעשים טובים:
מיידען, יונגען, — אזוי פיעל! —
שטיפען, לאַכען, וואָיווען —
פלוצים קולות: שטיל שוין! מע ריקט שוין —
מע ריקט שוין!
פלוצים קולות: שטיל שוין! מע ריקט שוין, חאַ חאַ חאַ!

גְּדוּד כְּלֵי זֶמֶר גָּח נוֹעָז:
שַׂר כִּנּוֹר, רֶב גִּמְפֶּל,
יוּקֶם בֶּמְבֶּה בַּעַל הַבַּס,
בֶּרִיל עִם הַצִּמְבַּל;
דָּשׁ אַבְרָהֶמֶ׳ל גּוּץ בַּתֹּף,
יוֹיְנֶה — בִּמְצִלְתַּיִם,
וּוֹלְף תּוֹקֵעַ קוֹל בַּסּוֹף —
יִרְגְּזוּן שָׁמָיִם:
תֹּם תִּדְרֹטוֹ תֹּטוֹ, תֹּטֹטוֹ, תֹּטֹטוֹ!
תֹּם תִּדְרֹטוֹ תֹּטוֹ תִּדְרֹטוֹ, תֹּטוֹ תוֹ!

פאָרויס כלי זמר ערשטע קלאַס:
פיעדלער משה רימפעל,
מלך בוהאַי מיט׳ן באַס,
בעריל מיט׳ן צימבעל.
שניידט אברהמ׳יל אויף דער פויק,
יונה אויף די טאצען;
וואָלף טראָמייטער טהוט א הויק
הילכען אַזש די גאסען:
טאָם טאָדראָטאָ טאָטאָ, טאָ טאָטאָ, טאָ טאָטאָ!
טאָם טאָדראָטאָ טאָטאָ, — טאָ דראָטאָ טאָטאָ טאָ!

קְהַל יְהוּדִים, בִּגְדֵי שַׁבָּת,
אַחֲרֵיהֶם יִנְהָרוּ;
צַד חָתָן בָּא אַךְ מְעַט,
צַד כַּלָּה מָה רַב הוּא!
רֹאשׁ רִאשׁוֹן מִין רַב יוּדָן
בָּרְחָבָה פּוֹסֵעַ,
בַּהֲלָכוֹת שֶׁל קֻרְקָבָן
פֶּרֶק הוּא יוֹדֵעַ —
לַכַּלָּה אַבָּא הוּא, אַבָּא הוּא, אַבָּא הוּא!
לַכַּלָּה אַבָּא הוּא, אַבָּא הוּא, הוּ־הוּ־הוּ.

עולם נאָך, א היבשע מאָס!
בגדי שבת אלע;
חתנ׳ס צד איז וועניג וואָס,
גרויס איז צד הכלה.
ריקט צום ערשט א שענער יוד,
שיפקע שבשיפקעס!
ס׳בייכעל זיינס איז גאַנץ געניעט
אין מסכתא פופקעס —
ס׳איז דער כלה׳ס טאטע, דער טאטע, דער טאטע!
ס׳איז דער כלה׳ס טאטע — דער טאטע, האָ, האָ האָ!

לוֹ טָפֵל יוֹצֵא זָנָב
נַעַר כִּגְרוֹגֶרֶת,
לְבוּשׁ מַלְכוּת וּשְׁטְרַיְמֶל רַב,
תּוֹךְ פַּרְוָה מְעֻבֶּרֶת.
שְׁתֵּי שְׂעָרוֹת הֵבִיא סַנְטֵר,
דִּין פֵּאוֹת בְּסֵדֶר;
עַל הַדְּרוּשׁ, נִרְאֶה, חוֹזֵר,
תְּמוֹל לָמַד בַּחֶדֶר —
הוֹי־רַי! הֶחָתָן בָּא! חָתָן בָּא! חָתָן בָּא!
הוֹי־רַי, הֶחָתָן בָּא! חָתָן כְּלִי יָקָר!

הינטער איהם א יונגערלאם,
מלבוש פיטער גדול,
בגדי מלכות מיט אַ שטריים
ערשט נור פון דער נאָדעל;
צוויי צי דריי האָר אין דער באָרד,
פאה׳קעלעך נישט קשה —
דאכט זיך, ער איז שטארק פער׳טרוד׳ט,
חזר׳ט זיך די דרשה —
הויראַי, געהט דער חתן, דער חתן, דער חתן!
הויראַי, געהט דער חתן — דער חתן גאָר אנטיק!

לִצְדָדָיו שֶׁל חָתָן דְּנַן
בָּאוּ שׁוֹשְׁבִינֵינוּ:
גִּיס, רֶבּ נֶצֶל — לֹא אִישׁ סְתָם —
יַעְנְצִי רֹאשׁ קַ״קֵּנוּ.
יוֹצֵא דֹפֶן — תַּרְנְגוֹל,
עַל כַּתְפֵּיהּ גְּלִימָא,
תַּחַת שְׁטְרִימְל — כּוֹבַע חֹל,
אָץ מַקֵּל קָדִימָה —
הֲרֵי זֶה הוּא, רַבֵּנוּ, רַבֵּנוּ, רַבֵּנוּ!
וַהֲרֵי זֶה הוּא רַבֵּנוּ — רַבֵּנוּ, טַי דִּי דָּא!

וִיהוּדִים צוֹעֲדִים לָרֹב,
פִּי! מָה רַב הָעֵדֶר!
מְחֻתָּן לֶמֶךְ, מְחֻתָּן דֹּב,
וְכֻלְּהוּ כְּסֵדֶר...
נָעָה גְּבֶרֶת כֶּחָבִית,
דּוּ־סַנְטֵר לוֹחֶצֶת,
סוּס פַּרְעֹה בִּמְלֹא תַּכְשִׁיט —
מִי זֹאת הַמִּפְלֶצֶת?
מַזָּל טוֹב, חוֹתֶנֶת! חוֹתֶנֶת! חוֹתֶנֶת!
מַזָּל טוֹב, חוֹתֶנֶת! חָמוֹת, חָתָן יַקִּיר!

עֵרֶב רַב, נָשִׁים בָּנוֹת,
מְחֻתָּנוֹת תּוֹפַעְנָה,
שִׁירָאִין, מַרְגָּלִיּוֹת,
בַּת וָבַת — הוֹשַׁעְנָה!...
מוֹבִילִין רִיבָה אַחַת,
כְּדַאי לִרְאוֹת פָּנֶיהָ,
דֹּק צָעִיף יִנּוֹעַ אַט
אַף יַעֲנִין אַחֲרֶיהָ —
הוֹי, כַּלָּה נָאָה הִיא — בְּלִי עֵינָא בִּישָׁא!
הוֹי, כַּלָּה נָאָה הִיא — בְּלִי עֵינָא בִּישָׁא!

אַךְ — מַה־לָּהּ לְבַת הַחֵן?
אוֹ טוֹעוֹת עֵינֵינוּ?
מַשֶּׁהוּ לֹא יִתָּכֵן...
לְאַט־נָא, רַבּוֹתֵינוּ!
הֵן רְאִיתִיהָ בִּגְנֵבָה
עַיִן מְנַגֶּבֶת...
קוֹל חָלִיל מַגִּיעַ, בָּא,
כְּמוֹ יִשְׁאַל עַצֶּבֶת:
מַה־לָּךְ, כַּלָּתִי, כִּי תִּבְכִּי־הִי, תִּבְכִּי־הִי?...
מַה־לָּךְ, כַּלָּתִי, כִּי תִּבְכִּי־הִי, הִי־הִיהִי?...

רעכטס און לינקס, ביי יעדער זייט
געהן די אונטערפיהרער:
שוואָגער מעכצ׳י, א יוד א לייט,
יענצ׳י דער רעגיערער:
שלעפט זיך ווי א זלידניע נאָך
א מין ראזיוואול׳קע,
במקום שטריימעל — קאפעליוך,
שטעקען מיט א גול׳קע —
ס׳איז דאָך אונזער רב׳יל, דאָס רב׳יל, דאָס רב׳יל!
און ס׳איז דאָך אונזער רב׳יל — דאָס רב׳יל, טאי די דא!

צונדערט שפאנט כל מין יודעץ,
פי! א גאנצע מחנה:
מחותן זרח, מחותן זעץ,
מחותן שלום שכנא.
פרייכט א יודענע מיט צוויי בערד,
ברייט ווי נח׳ס תיבה,
אויסגעציערט ווי׳ם קיסר׳ס פערד —
ווער איז די נקבה?
מזל טוב, די שוויגער, די שוויגער, די שוויגער!
מזל טוב, די שוויגער — די שוויגער, חתן לעב!

איהר ריקט נאָך גאנץ אייבעריש קהל,
אלע גאָלד בעהאָנגען;
מחותנת׳טעס אָהן צאָהל,
מיידען ווי די דראָנגען!
פיהרט מען ווי א בלינדע קוה
עפיס איינס א מיידעל,
ס׳פנים מיט א דעקטוך צו,
הינטען נאָך א וועדעל —
אך, די שענע כלה, די כלה, די כלה!
אך, די שענע כלה — די כלה, קיין בייז אויג!

דאָך — צי פעהלט דער כלה חן,
צי איז זי ניט פרעהליך?
עפעס איז ניט צום פארשטעהן —
יודען, נור פאָמעליך!
דאכט זיך מיר אצונד כמעט,
זי ווישט זיך די אויגען — —
פייפט דאָס פלעטיל דאָרט פון ווייט,
גלייך עם וויל זי פרעגען:
כלה׳ניו וואָס וויינסטו, וואָס וויינסטו, וואָס וויינסטו?
כלה׳ניו, וונס פיינסטו — וואָס וויינסטו? אוי, אוי, אוי!

מַה־תִּבְכִּי אֵפוֹא הַיּוֹם,
עֵת חֻפָּה נִצֶּבֶת?...
יַלְדָּתִי, יַלְדֹּנֶת תֹּם,
הָהּ, לְאַחֵר אוֹהֶבֶת!
אוֹי וַאֲבוֹי לְאוֹתוֹ נוֹי
שֶׁיִּבְלֶה בָּרֶפֶשׁ!
הַכִּנּוֹר גּוֹנֵחַ, אוֹי,
עַד כְּלוֹת הַנֶּפֶשׁ:
מֶתֶק, מֶתֶק, מֶתֶק הָיִיתָ, הָיִיתָ,
מֶתֶק, מֶתֶק, מֶתֶק הָ יִ י תָ — אוֹי נָא לִי!

וואָס זשע וויינסטו גאָר אצונד,
פאר דעם חופה־רינגעל? —
אוי, דאָס שענע, זיסע קינד
ליעבט אן אנדער יונגעל!
אך, די יונגע יאָהר פערוויסט
זענען איהר שוין מסתמא!
קרעכצט דאָס פידעלע אזוי זיס,
ס׳ציהט אזש די נשמה:
זיס איז ער געוועזען — געוועזען, וועה איז מיר!
זיס איז ער געוועזען — געוועזען, וועה איז מיר!

אוּלַי נֵס יוֹפִיעַ עוֹד,
כְּמוֹ שֶׁיֵּשׁ בַּסֵּפֶר?...
יַלְדָּתִי, שִׁכְחִי כָּל זֹאת,
שָׁוְא לָךְ מִשְׁלֵי אֵפֶר!
זֶה אַבָּא יַחֲסָן גָּדוֹל,
פִּיהָ אֵם פּוֹתַחַת — — —
רַד הַבַּס בְּרֹגֶז קוֹל
רַע כְּשֵׁד מִשַּׁחַת:
בַּת טוֹבִים — קִבְרוּהָ, קִבְרוּהָ, קִבְרוּהָ!
בַּת טוֹבִים — קִבְרוּהָ! קִבְרוּהָ — לַעֲזָאזֵל!

אפשר טוט נאָך גאָט א נס,
ווי סע שטעהט אין ביכלעך —
מיידעלע, פערגעס, פערגעס,
אויס די קינדערשיכלעך!
זעה דיין מאמען, אָט דאָס פאס,
׳ם טאטען, דעם מיוחס — —
ריפעט אונטער דאָרט דער באס,
בייז ווי טויזענד רוחות:
א יודישע מויד בעגראָבען, בעגראָבען, בעגראָבען!
א יודישע מויד בעגראָבען — צון אלדע גוטע יאָהר!

לֹא רָחוֹק הוּא גַם מִכָּאן,
יַלְדָּתִי, הַקֶּבֶר:
יֵשׁ חֻפָּה, גַּם צָג חָתָן,
לֹא יָזִיז אַף אֵבֶר...
הַבְדָּלוֹת הַעֲלוּ לָרֹב!
שִׁיר חַזָּן בְּרַעַד...
שֶׁבַע הַקָּפוֹת נָסֹב,
קִדּוּשִׁין, טַבַּעַת —
טְרַח — וָנֶפֶץ! כּוֹס הִיא — אוֹ לֵב הוּא —
אוֹ כּוֹס הִיא —
טְרַח — וָנֶפֶץ! כּוֹס הִיא — אוֹ לֵב קָטָן וּזְעֵיר!

שוין איז אויך ניט ווייט פון דאן,
מיידעלע, דיין קבר!
שטעהט די חופה, דער חאַסאַן (חתן)
ריהרט ניט מיט קיין אבר...
צינדט הבדלות אָן אָהן צאָהל,
חזן, היי, א זינגעל!
אָבגעדרעהט די זיבען מאָל,
אָנגעטהאָן דאָס רינגעל —
טראך! צעקנאקט א גלעזיל — א הערציל — א גלעזיל —
טראך! צעקנאקט א גלעזיל — א הערצעלע, א קליינס!

חֲסַל סִדּוּר חֻפָּה סוֹף סוֹף
עִם כָּל אֲבִיזְרֶיהָ...
שׁוּב כְּלֵי זֶמֶר, צִמְבָּל, תֹּף
שִׁיר עַלִּיז הוּא — הֵי, הָא!
חוּג־רִקּוּד, קָהָל וָטַף,
אֵלּוּ נֶגֶד אֵלּוּ;
הַנָּשִׁים תִּמְחָאנָה כַּף,
בְּתוּלָה בִּטֵּלוּ...
כָּךְ מִצְוָה לִשְׁמֹחַ, לִשְׁמֹחַ, לִשְׁמֹחַ,
כָּךְ מִצְוָה לִשְׁמֹחַ — לִשְׁמֹחַ, אוֹי וַי, וָי!

און די חופה איז שוין ביים סוף
מיט די צהן המלך׳ס;
כלי זמר חאפען זיך ווידער אויף
און מען שפיעלט א פרעהליכס.
יודען נעהמען צונד זיך אָן
אין א האָצקע־רעדיל,
ווייבער פליעסקען צו צום קאָן,
מ׳האָט פער׳קנס׳ט א מיידעל!
לעבעדיג און לוסטיג, און לוסטיג, און לוסטיג!
לעבעדיג און לוסטיג — און לוסטיג, אוי וועה, וועה!

חַגָּה חַיָּה גַּבָּאִית
כְּפָתָה דּוֹחֶרֶת,
הֲחָמוֹת רוֹמֶסֶת טִיט,
דֶּרֶךְ אַבָּא בְּכֶרֶס:
„יִתְבָּרַךְ שְׁמוֹ מָרוֹם,
מֵחַסְדּוֹ נֶהֱנֵיתִי!
שׁוּב חוֹתֵן אֲנִי הַיּוֹם,
בַּת זְקוּנַי הִשֵּׂאתִי!
מַזָּל טוֹב הֵן לָנוּ, כָּלָנוּ!
מַזָּל טוֹב לְכָלָנוּ – לְכֻלָּם מַזָּל טוֹב!"

חנה חיה גבאי׳טע
טאנצט אויף איהר דער טשופק,
העפקעט די מחותנת׳טע,
ד׳ מחותן מיט׳ן פופק (זינג: טלומעק):
„געלויבט איז ער מיט זיין געוועהר,
וואס טהוט אייביק לעבען!
כ׳בין צו מזל ווידער שוועהר,
ד׳ מזינקע אויסגעבעגן!
מזל טוב אונז אלע, אונז אלע, אונז אלע!
מזל טוב אייך אלע — אייצ אלע מזל טוב!"

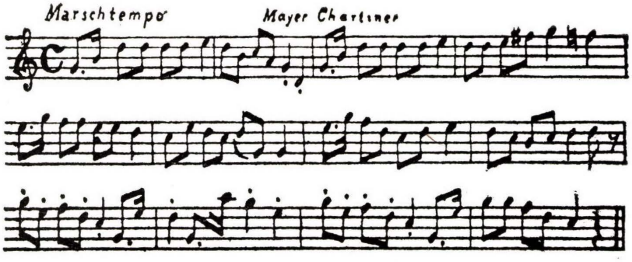

טרנופול בכל ימות השנה

מאת אריה אבנון-ברוינשטיין

מבעד לערפל הדק של תקופת הפרידה, המגיעה לשנתה העשרים, מזדקרת בכל יופיה וקסמה עיר ילדותי ונעורי טרנופול. עיר ככל הערים — ועיר שלא ככל הערים. „האני" האינטימי שלי, הקשור באלף אלפי נימים בנופה השלו, בחייה השקטים והתוססים כאחד. מבדילים אותה הבדל היטב מכל עיר אחרת בעולם. זוהי עיר־נשמתי, כל רחוב מרחובותיה, כל בית, כל דמות, — נספגו בלבי והיו לחלק ממנו. וכיום „אחרי האסון הגדול" — לבי, לבי לכל אלה אשר עיצבו את חיי בראשית דרכי עלי אדמות. ושבעתיים גוברת ומתפרצת התרגשותי בזכרי את העובדה הטרגית, המכאיבה שכל זה „היה ואיננו עוד"...

ויש רצון והכרח, לדלות מתהום הנשיה את זכרונות העבר, כפי שנחרטו על לוח לבי משכבר הימים. אולי יביא הדבר צרי ומרפא ללב הדווי על החיים שחלפו ונמוגו ללא שוב...

הנה הרחוב המופלא, על שם יוסף פרל. עם שובי מחיי הנדודים בוינא ובהונגריה נקלעתי בשנת 1918 לרחוב הזה. השתקענו בבית הגובל עם בית־הספר של פרל ועם „הטמפלום" (ההיכל), ברחוב הזה מצאתי את חברי הראשונים, שם בליתי את שעות הפנאי שלי ובו מצאתי את עולמי השקט והמצומצם אחרי שנות הנדודים. נכנסתי ללמוד בבית־הספר על שם פרל. בין כתליו הכרתי את תמצית דלת העם היהודית. בכיתה גדולה ומאוכלסת למדנו יחדיו שמונים ושבעה תלמידים, שבעה על כל ספסל. היה זה בזמן שלטון האוקראינים בעיר. בתי הספר האחרים היו סגורים, ולכן זרמו אלינו ילדים פולנים ואוקראינים. מחנך הכתה, המורה הישיש גלסגאל אשר כיהן בתפקיד זה ארבעים ושלוש שנה, היה איש אציל־רוח, מאותן הדמויות, שאינן נשכחות. תמיד, תמיד אזכרהו בחיבה ובהערצה על יחסו האבהי לכל ילד וילד.

לפני טקס הסיום, נאם לפנינו מנהל בית־הספר בימים ההם, אוקסר. מנאומו זה אזכור רק משפט אחד: „כיום הנכם צעירים, אך כשתגדלו תהיו גאים על שנפל בחלקכם ללמוד בבית־הספר פרל". בני עשר היינו אז, ולא ידענו, את משמעות המלים האלה, אולם ברבות הימים הבנתי את תכנן יפה. זכור לי חדר המורים של בית הספר הזה. תמונה גדולה של יוסף פרל במרכז הקיר, דמות אצילה במדים רבי־רושם ושורת אותות הצטיינות על חזהו. חשבנו שזו תמונת קיסר, אולם השמש מיקיטה, תיקן את טעותנו: „זה יוסף פרל", אמר. ביראת כבוד נסוגונו אחור... הספרים הכרסניים בספרית פרל עשו עלינו רושם כביר. מי יתן חשבנו בלבנו, וידענו את הסוד הטמון בספרים אלה.

צביון מיוחד קיבל רחוב פרל בימים נוראים. הטמפלום, שבכל יתות השנה, פרט לשבתות היה סגור, המה מרוב אדם. אנו, הילדים, הסתכלנו בסקרנות באנשים הרבים השונים כל־כך מאלה שהיינו רגילים לראות ברחובנו בימות החול. ידענו שאלה הם אנשים חשובים הגרים ברחוב מיצקיביץ וטרנובסקי. השתדלנו תמיד להיות בפנים ולהאזין אל התפילה והרינה של החזן עם המקהלה, ובמיוחד לדרשת הד"ר טאובלס. במידה שידעתי אז משהו על הנביאים, הרי באופן דיבורו והתלהבותו נדמה לנו כאחד הנביאים הקדמונים. וכשבא שעת הזכרת נשמות, שתינו בצמא את דבריו על הדמויות הנעלות שחיו בעיר זו והתפללו בהיכל הזה: יוסף פרל, שי"ר, נחמן קרוכמל... כל הקהל התרגש לשמע השמות האלה. כיום, אחרי שנים כה רבות, ברור לי, שהמרחק ביניהם ובין השמות, שד"ר טאובלס הספידם ברוב התרגשות, היה רב מאוד, ולא רק בזמן בלבד...

כמעט מול הטמפלום, מעברו השני של רחוב פרל, נתכנסו בבית־תפלתם אנשי המעמד הבינוני: סוחרים, מנהלי־חשבונות ועובדי המסחר. כך לפחות קבעה כתובת הזהב בחזית הבית. טליותיהם של אלו היו גדולות משל באי הטמפלום. כמה בתים הלאה מכאן, היה בית תפילה אחר — „יד־חרוצים". בו התפללו בעלי־מלאכה, בעלי קיוסקים, סוחרים זעירים וסתם יהודים ללא מקצוע מסוים, „עמך" שאותות הדאגה לפרנסה והעבודה הקשה בפניהם. טליותיהם גדולות ובעלות סימנים מובהקים של זקנה.. ושוב במרחק כמה בתים, המנין של הרב באבד, הרבי מיבורוב. בזמן ההפסקות הגדולות שבתפילת הימים הנוראים, היו יוצאים המתפללים לרחוב, והמחזה היה מרהיב עין. בגדי החג והטליתות למיניהן, השיחות בנחת תוך טיול קל, שיוו לרחוב הצר צורה בלתי נשכחת. רק באי המנין של הרב באבד לא התקרבו מעולם לקהל הזה ושמרו על מרחק מתקבל על הדעת. היו אלה יהודי־משי, שקיימו בהקפדה את החרם על הטמפלום ולא עברו על פניו. הגורל „התאכזר" להם בצורה משונה: בית־רבם היה סמוך למקום „המשוקץ", ברחוב הנושא עליו את שמו של יוסף פרל, שנוא נפשם... בגמר ההפסקה חזרו ונתכנסו איש איש לבית תפילתו, ורק הקולות הבוקעים מן החלונות הזכירוך, שכאן, ברחוב פרל, זימן הקדוש־ברוך־הוא יהודים מכל המעמדות לעבודות הבורא. ברחוב הזה התפללה תמצית היהדות הטרנופולית.

בימות החול היה מראה הרחוב שונה לגמרי. הגה דמותו הגאה של רפפורט, בעל בית־המסחר לספרים שממול הטמפלום. בחנות פנימה שררה אפלה של אנטיקווריאט טיפוסי, המעוררת דרך־ארץ בלב כל באיו. היתה זו חנות מכובדת, רחוקה מברק חיצוני, כולה אומרת חשיבות. בבית השכן היה מחסן הרהיטים של מר כ"ץ. והנה בעל המחסן, היהודי האלגנטי, בעל הכרס, והסיגר הנצחי בין שפתיו, והוא מתחכם בשמש הקיץ. בעיני היה נראה כרקלמה נאה לרהיטיו היפים... והנה בסמוך לכאן חנות

The Market השוק

המכולת של כהן. חנות אפלה בבנין „יד חרוצים", מלאה וגדושה סחורות בארגזים, פחים מגירות, חביות וצנצנות אך לרוב ריקה מקונים... והלאה, מעבר למגרש ריק, בית־המלאכה של דרקסלר. יהודי זקן וממושקף וכיפה לראשו, זריז, רץ אנה ואנה ואין איש יודע על שום מה. עבודות החריטה שלו בעץ הפליאו עין כל. וכך הלאה — חנויות ובתי־מלאכה מכל המינים והסוגים: לאריגים, מספרה, הסנדלריה של זילבר, הרעצניה של וינקלר, בית־המרקחת של הלמן, כובען, חנותו של פודהורצר עם החתול הנהדר בחלון־הראווה ועוד ועוד. הכל היה מצוי ברחוב הקטן הזה. החיים היו שקטים, אך מלאי דאגות פרנסה. בשקט ובלי המולה נמשכה מסכת החיים, כשכל אחד

נושא את סבלו בשתיקה ומשתדל לגלות פנים שוחקות כלפי חוץ, כדי לא להראות כיורד... דומה שהעבר המפואר נתן להם כוח להתגבר על קשיי ההווה. רחוב תרבותי, אף ששכן בין שווקים הומים וסואנים, בין כיכר קזימיז׳ובסקי והשוק המרכזי. אכן, רחוב מיוחד במינו, בעל הווי של חול ומועד, ונדמה, בעל נשמה מיוחדת משלו...

ומעברו האחר של רחוב פרל, הגן הציבורי, המוקף ארבעה טורי בתים, חנויות ומוסדות — כיכר סובייסקי. משונה: היה זה גן היהודים — והחיילים. בבקרי הקיץ, בשעות המוקדמות, התפזרו בפינות הגן תלמידי בתי הספר השונים, כדי להציל את מצבם הדחוק ולשנן עוד פעם את שעורם לפני הבחינה. מרוכזים היו, כל רגע יקר, הם בלעו יצירות, „עברו על החומר" בחפזון.

ובעקבות התלמידים הופיעו גם נשים זקנות. לאט לאט, לרוב שתים־שתים היו יושבות על ספסלי הגן, ליהנות מהויר הצח בטרם יציק חומו של יום. נעלי־בית לרגליהן ומקלות בידיהן, פניהן חרושים תלמים וקמטים מעמל חיים, והן מגלגלות בנחת שיחה על ימים עברו, על רופאים כד״ר לייבלינגר, אשר ידע את סודה של קרלסבאד, ועל עונות המרפא שבילו בעבר הרחוק במקום הנפלא ההוא.

ואחר כך — כבכל הגנים בעולם — הופיעו אמהות עם עגלות ילדים לטיול בוקר. ובערבים עבר הגן לרשות אחרת ולמעמד אחר: כאן נפגשו חיילי הגרניזון עם ידידותיהם הנוצריות ממעמד עוזרות הבית. אוירה אחרת והווי אחר שלטו אז בגן היהודי על שם סובייסקי.

ומסביב לגן — ארבעה טורי בתים בעלי צורה וסגנון, ובהם חיים רבגוניים, חיי פרט וציבור, מסחר ומוסדות שונים. חזית אחת של בניני בית־הספר פרל פונה לכיכר סובייסקי, באגף זה נפתח בשלהי מלחמת העולם הראשונה בית־ספר עברי. מאות ילדים רכשו להם את השפה העברית, כשעל מלאכת ההוראה מנצחים שלושה ארבעה מורים אידיאליסטים. היו אלה חלוצים במובן הטוב והנעלה של המושג הזה, אשר עמלו כאן שנים רבות ובתנאים קשים, בלי תמיכה ממשית מבחוץ, וזרעו את זרע ההתחדשות הלאומית בלב הילדים והנוער היהודי בעיר.

לגגד עיני עומדות עדיין בכל בהירותן הדמויות היקרות של המורים העברים האלה. הנה המורה גרינשפן. אדם מושלם, בעל ידיעות עמוקות בכל אוצרות התרבות העברית, בהול ומרושל קצת בחיצוניותו, אך קפדן ומסור ללא גבול ליעודו החינוכי. הוא הקים דורות רבים של יודעים עברית. חברתו בחיים וביעוד החינוכי, שיצר־גרינשפן, בעלת לב וגישה רכה לכל ילד, היתה דמות חביבה והשרתה רוח טובה בין כתלי בית־הספר הזה. ואיך אפשר לשכוח את המורה גוסטה שטינברג? את בת־הצחוק התמימה על פניה המסבירות? זו האשה שכל אושרה בחיים מצאה בהוראה, ולה מסרה את עצמה, את חייה ועתידה. מורה־חלוצה שעדיין לא מצאתי כדוגמתה. וזכור לטובה המורה שרף, אשר מרחקים בא אלינו והרביץ תורה בבית־ספרנו העברי. מורים אלה הלהיבו לראשונה את דמיון הילדים במראות פלאים מארץ־ישראל. כאן, בכיתות האפלות של בנין בית־הספר פרל, התעופפה לראשונה הציפור המבשרת של ביאליק והביאה לנו דרישת שלום „מעמק, מגיא, מראש הרים"... כאן הכרנו את החולמים ואת הלוחמים מימי העליה השניה, כאן ספגנו מאוירה של ארץ ישראל, שדותיה וכרמיה...

באותן הכיתות עצמן שכנה בימי התוהו־ובוהו שבין הפלישות השונות בשנות האימים 1918—1920 מפקדת ההגנה היהודית. סטודנטים ופועלים יהודים, ענודי סרט על זרועם, עסקו במרץ בריכוז רובים ותחמושת וחלוקתם בין האיזורים הצפוים לסכנה מצד הכנופיות למיניהן, ששוטטו וחיפשו הזדמנות לעריכת פוגרומים ביהודים. היתה זו תקופה של „איש הישר בעיניו יעשה". ילדים היינו בימים ההם, אך זכורה לי ההתרגשות בה היינו מלווים כל יהדי מזוין, היוצא לתפקידו ולמשמרתו, זה שלושים שנה לפני הקמת צה״ל.

ובצלע אחרת של כיכר סובייסקי — „בר־כוכבא", קורפורציה של סטודנטים ואינטליגנציה ציונית. בדורנו, בין שתי מלחמות העולם, לא תמיד היו מובנים לנו אופיה ותפקידה של אגודה זו בחיים הציבוריים בעיר. אולם לזכותה יש לציין את פעולתה בקרב הנוער האקדימאי המתבולל, שם הצילה רבים והכניסתם לתחום ההשפעה הציונית.

במרחק מה, בבנין ה„טירה" הפולנית, היה מרכז הפעולה הציונית בעיר. באולמו הגדול נערכו הכינוסים הגדולים ואספות־עם של כל המפלגות הציוניות, כאן ציחצחו היריבים חרבותיהם בבחירות לקונגרסים הציוניים, כאן תססו החיים הפוליטיים. באותו האולם גם ניסו כוחן כל להקות התיאטרון של החובבים, — ציונים, קומוניסטים וסתם „משוגעים לדבר".

בקומה העליונה של בנין הטירה היה משכנה של רשת שיעורי־הערב של ההסתדרות העברית „תרבות". מאות ואלפים בני נוער ומבוגרים למדו כאן עברית מפי טובי המורים בעיר. כאן — במקביל לבית־הספר העברי לילדים — הושלם מעגל השפה העברית ותרבותה. כאן קיבל הרעיון הציוני לבוש מקורי, עברי, בקרב המוני הלומדים. נוסף למורים עמלו אישים בודדים לפתח את רשת השיעורים לעברית בעיר ובמיוחד יש להזכיר את זכויותיהם הרבות של מר קורפירסט ווושה ווהלר. למרות

התעמולה האנדקית „להציל" את הטירה ההיסטורית מידי היהודים התנהלה כאן הפעולה הלאומית המבורכת והאפקטיבית ביותר עד לבוא השואה.

ובאגף צדדי של הטירה פעלה, חינכה ותססה הסתדרות „הנוער הציוני". במאוחר קמה — אחרי „השומר הצעיר" ו„גורדוניה" אך הצליחה בזמן קצר לחדור לחוגים של הנוער הבעלי־ביתי בעיר ולהכניסו למעגל החינוך הציוני בגולה ולחיי הגשמה בארץ.

ובסמוך למפקדה הצבאית העירונית, בבית סגור ומסוגר באותה כיכר סובייסקי, מול הגן הציבורי — בית יתומים יהודי של הגברת אוקסנהורן. עשרות ואולי מאות ילדים יהודים גרו, למדו וחיו בבית הסגור הזה, ורק פעם אחת ביום היו יוצאים בסך, בפקוח חמור של כמה מטרונות ועוזרות לטיול קצר ברחוב. מעולם לא ראינום במשחק חפשי בגן שממול לביתם מעולם לא נראו ילדים אלה במקומות שעשועים בעיר, הם היו מחוץ לתחום, בשולי החיים הכלליים של הילדים והנוער בעיר.

מדי שנה נערך בכיכר סובייסקי וברחובות הסמוכים לה היריד הגדול על שם „אנה הקדושה". מאות משפחות היו מתקנות את מצבן העלוב בשבוע היריד הזה. כל מי שלא היתה לו פרנסה בכל ימות השנה, ציפה לימי היריד ונאחז בו כטובע בקש... סוחרים זעירים מהעיר, מהסביבה הקרובה ואף ממרחקים, הביאו ליריד הזה מיני מציאות למכירה. הם ועוריהם הכריזו בקולי־קולות על „ההזדמנות שניתנה בזה לקנות רק היום", הכרוזים, בעיקר ממחוסרי העבודה שבעיר, הפליאו את המהונים בחרוזיהם, שהומצאו על ידם „על רגל אחת" כדי להלל ולשבח את הסחורה הזולה ואת טיבה המפוקפק. בקולותיהם הצרודים נתנו את הטון להמולה המבהילה, ששררה ביריד. הכיכר המתה מהמון אדם, קונים וסקרנים סתם, אשר הפכו את הפינה השקטה הזו לים סוער, שגלי אדם נעים בו בלי הרף, בלי מטרה. עם חלוף ימי היריד הרועשים חזרה הכיכר לשלוותה.

באחת הרחובות הצדדיים של כיכר סובייסקי, ברחוב קוז'מינסקי, היתה מסעדה יהודית קטנה ונקיה — מסעדת מרת שרה רוזנברג־גולדברג. בעלת המסעדה היתה דמות מיוחדת במינה בעיר: האשה המדברת עברית. אשה זו כאילו הועתקה מחוג המשכילים בני הדורות הראשונים והועמדה במסעדה זו לשרת את הבאים בצל קורתה. היא הפתיעה בנועם הליכותיה ובשפת המשכילים המליצית שלה והשרתה רוח של תרבות וחן מיוחד על כל מי שזכה לבוא עמה במגע. צנועה היתה האשה, עמלה מבוקר עד שעה מאוחרת בערב, כבולה למקום פרנסתה, אך נשמתה היתה רחוקה מהמקום הגשמי הזה — בארץ ישראל. היא עמדה בקשרי מכתבים עם ד"ר הרצל, והיתה בין הראשונים שדבקו ברעיון הציוני עוד בשחר התנועה הלאומית. היא חלמה על עליה לארץ עוד בראשית המאה הנכחית, אך הגורל שינה את נתיב חייה וחלומותיה וריתק אותה לתמיד, עד ליומה האחרון, למסעדתה הקטנה. בשקט ובאצילות נשאה את כאבה בלבה פנימה, כשזכר חלומות־נעוריה מלווה אותה תמיד, ואם נתקפחו שאיפותיה לעליה ולחיים בארץ, ידעה להעביר את כל אהבתה לעברית ולארץ־ישראל לבנה היחיד. היא קוותה שבנה ינקום בגורלה האכזרי, שמנע ממנה את הגשמת שאיפותיה. בכל חום לבה התמסרה לחינוך בנה לאותה הדרך שהיא לא זכתה לעבוד בה, לאותה מטרה שהיא לא הגיעה אליה. היא חינכה את בנה מילדותו לעברית, ואחר כך נהנתה הנאה רבה, כשמצא את דרכו לתנועת ההגשמה — ל„גורדוניה" ול„החלוץ". וכשם

רחוב מיצקביץ' *Mickiewicz Street*

שהיתה בדורה האשה היחידה הדוברת עברית יום־יום כן היה בנה כעין ילד פלא, יחיד במינו בעיר, שקיבל חינוך עברי משחר ילדותו והגשימו הלכה למעשה יום־יום. והיו שניהם, האם והבן הקטן, מטיילים ברחובות העיר, ומשוחחים בעברית.

היו רחובות בעיר שכל אחד מהם עולם מיוחד לעצמו, שאינו דומה למשנהו. הנה רחובה הראשי של העיר, רחוב מיצקיביץ'. חנויות יהודיות גדולות, בתי קפה יפים, בתי־קולנוע, בתי־מלון, בנין העיריה, בית־המשפט המחוזי ובית־הסוהר בחצר, בית הקהלה היהודית ועוד. ברחוב זה השתקפו במדה רבה גם חיי הנוער היהודי בשעות הערב. בצדו האחד של הרחוב בילו את זמנם החפשי הסטודנטים ובני הנוער הבלתי מאורגנים, ובצדו השני של הרחוב היה ה„קורסר" של תנועת הנוער והחלוץ. אחרי הפעולה בהסתדרויות היו מופיעים בשעות המאוחרות בערב חברי התנועות השונות לשם טיול קצר ופגישה עם חברים מארגונים אחרים. הקטע שבין מלון „פולוניה" וסוף חומת בית־החולים הצבאי היה מרכז ה„קורסר" החלוצי. קראו לו

גם „הליניה החלוצית". ויש שהאזינו לצלילי התזמורת של גולדרינג, שניגנה בבית־הקפה של מלון „פולוניה", כמובן שהאזינו בעמדם בחוץ...

ובשעות לפני הצהרים, באותו הרחוב, על יד הקיוסק־לעתונים של אינגלר, קהל מגוון שציפה לבוא העתונים מלבוב ומורשה. ליד הקיוסק הזה וליד השעון „בעל שלשת הפנים" נתפרשו חדשות העולם והארץ שהופיעו ב„כוילה" וב„הייט"...

ובבנין הקהילה היהודית התגוששו הנציגים השונים, ציונים עם חרדים ומתבוללים, על דמותה ודרך פעולתה של הקהילה היהודית. בטבורו של הרחוב הראשי התנוסס הבנין בו נפגשו כל חוטי הפעולה של הציבור היהודי. כאן באה לידי ביטוי בפה ובמעשה האוטונומיה היהודית. במשך שנים רבות, עד לימי המלחמה העולמית השניה, עמד בראש הקהילה ופעולותיה המבורכות ד"ר צבי פרנס. הוא היה מגשים הצו הציוני בפעולת ההווה בגולה ובכיבוש הקהילה היהודית. את תפקידו נשא ברמה, כשעקרונות הדימוקרטיה וטובת הצבור הנתון להנהגתו משמשים לו נר לרגליו. בהיותו בעל טאקט ותרבות אירופית גבוהה, ידע לאחות את כל קרעי הישוב המפוצל, לחנכו למעשה הגדול ולהכניס את מרצו הרב לאפיק פרודוקטיבי, כשרוחו הציונית אופפת את הקהילה העתיקה הזאת.

ובפנותך מרחוב מיצקיביץ לרחוב טרנובסקי נכנסת לעולם המקצועות החפשיים. רוב רובם של עורכי־הדין, הרופאים והמהנדסים היהודים התגוררו ברחוב זה. הכרתים כולם מתוך פעולותי למען הקרן הקימת לישראל. רחוב זה הוביל מזרחה, ובו עברו בודאי כל אלה שברחו לרוסיה בטרם נכבשה העיר בידי הנאצים...

עירנו השתרעה על ששה גדול, והיתה מורכבת משכונות יהודיות טהורות, משכונות מעורבות ומאזור נוצרי, שרק יהודים מעטים התגוררו בו. יהודי משכונת זרודזיה היה בעיני כאיש שלא מעירנו. היתה זאת שכונה פולנית בעיקרה שכונות דומות היו מפוזרות בפינות שונות בעיר. ליד הגן הציבורי „החדש", בסביבת בית־החולים הפולני, בסביבת הרכבת ועוד. יהודים אלה היו באיים של ישוב יהודי בתוך ים של גויים. חייהם לא היו קלים שם.

לעומת זאת היתה האוירה ברחוב אוסטרוגסקי אוקראינית־יהודית. בצד בית־החולים היהודי עמד בנין ה„ברצטוי", הוא מרכז הפעולה האוקראינית הלאומית בעיר. אולם זה שימש גם את הפעולה התרבותית והציבורית של המפלגות היהודיות, ולפעמים אף יותר מאשר את האוקר־אינים עצמם. יהודי הרחוב הזה בעיקר בני המעמד הבינוני, חנוונים וסוחרי עצים. רחוב זה הוביל לשני בתי־הקברות היהודיים. אחד, בית הקברות הישן, היה באמצעו של הרחוב. בבית־הקברות הזה מצאו את מנוחתם גדולי יהודי העיר מדורות עברו. שם נטמנו יוסף פרל, נחמן קרוכמל ואחרים. בחרדה ובהערצה, היינו עוברים על פני המקום הקדוש הזה. כל עסקן ציבורי מחוץ לעיר, כל שליח מהארץ, היה נוהג לבקר בבית־העלמין הזה ומתיחד עם זכרם של גדולי עירנו. ובהמשך הרחוב, מחוץ לעיר, שכן בית הקברות החדש, מול בית הקברות הנוצרי. הרבה דמעות ראה הרחוב הזה, בעת הלוויות של יהודי העיר אשר עברו כאן בדרכם האחרונה.

והיה גם מרכז גדול לדלת העם היהודית, הוא הקיף את כל הרחובות שבגבול הדרום־מערבי של העיר, כשהנהר סרט סוגר עליו מצד אחד, כיכר השוק המרכזי מצד צפון, ורחוב רוסקה וכיכר קוז'מיז'בסקי מצד מזרח. לב המרכז הזה היה ברחובות שמסביב לבית־הכנסת הישן. כאן התחברו הדלות והעוני בצורה המשכנעת ביותר. יתר רחובות המרכז הגדול הזה היו מיושבים גם על ידי המעמד הבינוני, בעלי־מלאכה וסתם יהודים מחוסרי מעמד ברור: סבלים, עגלונים, חנוונים זעירים, בעלי „שולחן בשוק", מחוסרי פרנסה כרוניים, הגוועים ברעב עשר פעמים ביום. כולם חיו בעוני איום ברחובות הארוכים פודוֹלסקה ניז'שה ופודולסקה ויז'שה, צ'צקי, בארון הירש, בוגאטה, לבובסקה, ובכל הסמטאות אשר הסתעפו מהרחובות האלה. ילדים התגוללו בחוצות ברפש, אמהות חיפשו טרף לילדיהן, ראשי משפחות התרוצצו כנמלים ונשאו בעול הקיום הקשה, הקשה מנשוא... כאן נולדו, גדלו וסבלו אלפי ילדים יהודים ונשאו אחר כך בלבם את עלבון ילדותם העלובה, המדכאה והמשפילה, לדרכם בחיים.

ובים הבתים הקטנים והרעועים, המטים לנפול, בתוך תוכו של מרכז העוני, התנוסס בית־הכנסת המבצר. הוא הוקם בראשית ימי קיום העיר ונבנה כבית לתפלה והגנה לישוב היהודי מהתנפלויות התורכים והטטרים. לאוכלוסיה הנוצרית הוקמה אז הכנסיה הדומיניקנית. בית־הכנסת הישן היה כבנין שהרעתק מאחת מארצות המזרח. הסגנון, אבני הבזלת, הגג השטוח עם המעקה בעל הצריחים לתותחים — כל זה שיוה לו מין הוד מיוחד, כולו אמר חוסן והשתרשות בקרקע היהודי. בהיכל־תפארת זה בקעו תפילותיהם של אלפי יהודים בחגים ובמועדים. פה, באוירת המבצר האפור, היה רקע מתאים לחיי הישוב הצפוף האפורים אף הם. והיו רגעים של התרוממות־רוח, כשעל בימת בית־הכנסת הישן הופיעו גדולי הציונות והלהיבו את קהל האלפים. ד"ר חיים ארלוזורוב, ד"ר מאיר גיגר ועוד רבים, רבים. מבצר זה פאר הנכסים הרוחניים היהודיים בעיר, מה היה סופו?

והיה נהר בעיר, נהר סרט. מאות סירות מלאות בני

נוער היו מפליגות עליו, לחיק הטבע. כאן הוחזרה במידת־מה החדוה לשוכני השכונה הקרובה, לנוער הפרווריים ולכל העובדים הצעירים. בסירות אלה התקיימו גם ישיבות של הנהגת תנועות הנוער, התיעצויות עם שליחים מהמרכז או מהארץ. בהן היתה אוירה נוחה ונעימה לכל פעולה צבורית. כאן, בסירות על הסרט, רקמו תכניותיהם לעתיד, לעליה ולחינוך בארץ, ממיטב החלוצים ובני הנוער היהודי.

ובשלוחה הקיצונית של מרכז היהודי הזה, ברחוב רוסקה — שני עולמות בפינה אחת, ליד בית־הקפה של שטקל היו „הבורסה השחורה" ומגרש־החניה של העגלונים והסבלים היהודים: שני הקטבים של הפרנסה היהודית הגלותית... על המדרכה האחת שליד בית־הקפה שפל־המדרגה, התרוצצו בקיץ ובחורף יהודים מבוהלים הבולשים בלי הרף אחר „קליאַנט" שירצה לקנות כסף זר או לעשות עסקי חליפין בוולוטה זרה. עיניהם מביעות חרדה ופחד. חרדה — לרווח כל שהוא, כמה זהובים, כדי החיות בהם את נפשות בני ביתם, ופחד — מפני השוטרים המציקים רוב אנשי הבורסה השחורה היו אי־פעם בעלי חנויות ועסקי קבע אחרים, אך במשברים הכלכליים ירדו מנכסיהם ובאין ברירה אחזו בפרנסה זו. וסמוך להם עמדו בכל ימות השנה עגלונים וסבלים וציפו לנס מן השמים, להזמנה כלשהי להעברת משא ממקום למקום, כדי להרויח כמה פרוטות עלובות. העבודה קשה ומפרכת והרווח כה דל. והמשפחות בבית כל־כך רעבות וזקוקות למלבוש, לאוכל... כל הטרגיות שבמצב הכלכלי של היהודים התלוי על בלימה, השתקפה בכל אכזריותה בפינה זו של רחוב רוסקה.

והיו פינות בעיר, שהסתדרות נוער אחת או מוסד תרבותי מסוים ששכנו בהן השפיעו עליהן השפעה בלתי שכיחה. אם במישרין ואם בעקיפין.

ומחוץ לעיר הראו כוחם בספורט, ובעיקר בכדורגל, אנשי הקלוב הספורטיבי „יהודה". הם נשאו את דגל החינוך הגופני והספורט היהודי ונלחמו על כבודו נגד הקלובים הגויים, הפולנים והאוקראינים. בשבתות ובימי ראשון בשבוע זרם קהל גדול של מעריצי הספורט למגרשים שמחוץ לעיר, לחזות בתחרויות. לא פעם עלתה וצפה על המגרשים האלה השנאה הכבושה של הגויים ליהודים, בעיקר אחרי שהקלוב היה יוצא בהפסד התחרות. ברגעים

כאלה היה מתלקח בכל עוזו הרגש הלאומי של קבוצת הכייסים היהודים, שהיו פורצים הראשונים למגרש כדי להגן על שחקני „יהודה" ולהשיב לתוקפים כגמולם. אכן, היה בהם באנשים נכשלים אלה מצפון לאומי סוער, ולא פעם עמדו בגאווה ובאומץ על כבוד ישראל. מי ידע נפש יהודית עד עומקה.

הישוב היהודי בטרנופול, המפוזר בשכונותיה השונות של העיר, היה בא אחרי יום עמל קשה גם לאספות פוליטיות להופעות תרבותיות, להרצאות ולהצגות. יהודים מכל השכבות באו למצוא פורקן־מה ממועקת החולין ולחדור לשעה קלה לעולם הרוח. יהודים היו ממלאים את אולמי הקונצרטים והתיאטרונים לא רק שלנו, אלא גם של הפולנים והאוקראינים, רבים היו גם מתפנים ביום הראשון בשבוע (יום השבתון מאונס ובגזרת השלטון) לטיול קצר עם בני משפחתם בסביבות העיר: לפטריקוב, לזאגרובלה ולגאיה וילקיה, ליהנות מיפי הטבע הפודולי, ממרחב שדות ויערים.

היה היה ישוב גדול, ער ותוסס, בעל לב פתוח לעניני האומה, בעל תכונות נעלות, הלוחם את מלחמותיו תוך מצב כלכלי קשה, כשתקוות הגאולה הלאומית מדריכה אותו בכל מעשיו. היו יהודים עניים ועשירים, אך אחוות אחים בצער ובשמחה איחדה אותם. בכולם פעל רגש הכבוד היהודי והאחריות ההדדית. ישוב בעל עבר מפואר והווה אפור למדי, אך בעל אידיאלים נעלים ביותר. את מלחמותיו ניהל בדרך־ארץ למתנגד, כשהשכנוע וההסברה מהווים את נשקו היחידי. לא היו אצלנו חוליגנים פוליטיים, לא פוצצו אספות המתנגדים לדעה, לא היו פרובוקטורים במחננו. היה בעירנו מגוּעם השיחה ומהעדפת ההגיון על הדימגוגיה הזולה. היו יהודים טובים, שקטים ובעלי נימוסים. והיה בישוב היהודי נוער קרוץ מחומר טוב, מסור ונאמן, בעל השכלה יהודית וכללית ובעל שאיפות נעלות. נוער זה מלא את הסדנאות ואת החנויות, את בתי־הספר למיניהם בעיר, ואת האוניברסיטאות בערי אירופה השונות והרחוקות. היה היתה תקווה, שבעזרת הנוער הזה ישונה מצב הישוב היהודי בכללו, אך הגורל האיום, גורל מיליוני יהודי פולין, פגע גם ביהודי טרנופול. הושמדו יקירינו, מוסדותינו, מפעלינו — ורק זכרונות נשארו...

מועדוני ספורט יהודיים בטרנופול

אגודה ציונית להתעמלות ולתרבות הגוף „ביתר"

„ב י ת ר" האגודה הציונית להתעמלות ולתרבות גופנית הראשונה בגליציה, באוסטריה ובעולם כולו, נוסדה ע"י ד"ר ישראל ולדמן בטרנופול, בשנת 1904.

„ביתר" שכנה ב„רצטבו מישצנסקה", ומדריכה היה מורה להתעמלות אוקראיני בשם צ'ובאטי. משוררותיה יצאו ספורטאים שפעלו אחר־כך בכל תנועות הספורט בטרנופול *.

אגודת „ביתר" בשנת היסוד

יושבים — באמצע: ד"ר ישראל ולדמן, מיסד האגודה; **לימינו:** מורה ההתעמלות האוקראיני צ'ובאטי, מורה ד"ר קפל, ד"ר אברהם שווארצמן, יוסף שפאניר. **משמאלו:** יעקב צין, יעקב ליכטיגפלד, ד"ר ויסגלס, הולנדר.

"Betar"

Sitting — Centre: Dr. Israel Waldman. *To his right:* Tchubaty Ukrainian teacher of Gymnastics, Dr. Kapel, Dr. Abraham Schwarzman, Joseph Spanier. *To his left:* Jacob Zin, Jacob Lichtigfeld, Dr. Weisglas, Hollender.

המועדון לספורט — „יהודה"

מאת דב נימן

עם תום מלחמת העולם הראשונה, כשחזרו חברי המועדון לספורט „יהודה" מן הצבא האוסטרי ובראשם יעקב פלאנר, ניגשו לארגן מחדש את תנועת הספורט בעיר.

ההתחלה היתה קשה, כי חברים ווותיקים שחזרו מהצבא יצאו מכלל כושר פעולות ספורטיביות, והיה צורך לאמן דור חדש של ספורטאים.

ההופעה הספורטיבית הראשונה של מועדון „יהודה" היתה במשחק כדורגל נגד קבוצת סטודנטים בזלוצ'וב.

---

* פרטים ר' במאמרו של ד"ר פ. קורנגרין, עמ' 126.

נצחון הקבוצה הטרנופולית הרים את קרנו של המועדון בציבור שחש לעזרתו בצורת תרומות בכסף ובציוד.

המועדון הלך מחיל אל חיל. זמן מה היה בליגה ג׳ אולם לאחר נצחונות מזהירים בטרנופול ובסביבה עבר לליגה ב׳. קבוצת הספורטאים של טרנופול הפכה לשם דבר, ולא רק בין היהודים רבו אוהדיה, אלא גם בקרב האוקראינים והפולנים רחשו לה כבוד.

לטובה יזכר כאן סוחר התבואה אברהם קצ׳ה, יהודי חרד שעזר הרבה למועדון בתרומותיו הניכרות, שתרם לאות תודה עבור התענוג שגרמו לו ילדיו חברי „יהודה" שנימנו עם הספורטאים המצטיינים.

במשך שנים לא היה ל„יהודה" מגרש משלו עד שנחלץ לעזרתה המהנדס מונדק ויסגלס וקיבל על עצמו את הקמת המגרש על הבלוניה. מרץ רב השקיע בדבר זה עד שראה ברכה בפעולתו. לנוער היהודי בטרנופול היה מעתה מגרש שעליו יכול להתאמן.

כמה שנים לפני מלחמת העולם השניה הצליח המועדון „יהודה" להגיע לשלבו האחרון, כלומר, — נכנס לליגה א׳.

משהתגברה האנטישמיות בפולין הצטרפו רבים מחברי המועדון לתנועת „החלוץ" כדי להגשים את חלום חייהם ולעלות ארצה. אלה מבין החברים שלא זכו לעלות קיפחו את חייהם יחד עם כל יהדות פולין.

קבוצת הכדורגל „יהודה", 1924
Football Team "Yehuda", 1924

בלבלה וסעד

לדמותה הכלכלית והסוציאלית של טרנופול

מאת ד"ר צבי פרנס

א. המבנה הכלכלי של האוכלוסיה

טרנופול שוכנת בפודוליה, חבל בעל אופי חקלאי מובהק. התוצרת החקלאית כאן עלתה בכמה ענפים על הצריכה המקומית. 12.5 אחוזים מכל החטה, 20 אחוזים מהכוסמת, 18 אחוז מהשעועית, 46 אחוז מהתירס ו־35 אחוז מהטבק שייצרה פולין גדלו בפודוליה. ואין אלה אלא כמה מספרים לדוגמה, כי פודוליה היתה מרכז יצוא לא רק לתוצרת החקלאית, אלא גם לביצים, חלב, מוצרי־בשר, ואף עצי יער, כפי שמעידים הנתונים הסטטיסטיים שנתפרסמו ב־הוצאות הרשמיות.

האוכלוסיה התפרנסה ברובה המכריע מחקלאות. מיליון ושש מאות אלף נפש חיו בווייווידזטבו הטרנופולית (כלומר בפודוליה) בשנת 1931, ומהן לא יותר מאשר 185.500 (16.8%) בערים ועיירות, וזאת לאחר שהאוכלוסיה בערים גדלה בקצב יותר מהיר מאשר בכפרים. בשנים 1870—1900 גדלה האוכלוסיה בממוצע באחוז אחד לשנה, בעוד שבערים גדלה בתקופה זו ב־1.4 אחוזים לשנה. בשנים האחרונות היה ההפרש עוד יותר גדול.

האוכלוסיה היהודית מנתה בווייווידזטבו הטרנופולית בשנת 1931—134.000 נפשות, היינו 8.4 אחוזים מהאוכלוסיה כולה. למעלה משבעים אחוז של האוכלוסיה היהודית התגוררה בערים ובעיירות, וקרוב לשלושים אחוזים בכפרים. קהילת טרנופול מנתה חמישה־עשר אלף בעיר גופה וכשלושת אלפים בכפרים השכנים. בעיר עצמה, שמנתה 33.900 נפש, היוו היהודים 44 אחוז, בשעה שבערי הווייווידזטבו כולו היוו רק 34.7 אחוז. טרנופול היתה איפוא העיר היהודית ביותר מבחינת הרכב האוכלוסיה בפודוליה. ואף כי יהודי טרנופול היו רק כעשירית מהאוכלסיה היהודית בכל הווייווידזטבו היתה השפעתם מכרעת שלא לפי מספרם היחסי.

גורם חשוב בעיצוב דמותה הדימוגרפית של אוכלוסית פודוליה היהודית היתה ההגירה. לפי הנתונים של משרד הסטטיסטי בוארשה היה הריבוי הטבעי בין יהודי פודוליה, בתקופת עשר השנים 1921—1931, 13.000 נפשות, למעשה נשארו מהם רק כחמשת אלפים לאחר ששמונת אלפים היגרו. בשנים 1927—1938 עלו לארץ־ישראל מחבל טרנופול כ־2.900 יהודים, מהם כשמונה מאות בערך מהעיר טרנופול.

במה התעסקו יהודי טרנופול?

בעיקר במסדר, כפי שמוכיחים המספרים הבאים:

יהודים:

חקלאות	200	1.3%
מסחר	6600	44.2%
תעשיה ומלאכה . . .	4100	27.3%
תובלה ותחבורה . . .	1000	6.6%
התעסקויות שונות . . .	3100	20.6%
	15000	100.0%

הקבוצה „התעסקויות שונות" כוללת מקצועות חפשיים, עובדי משרד, מוסדות ציבוריים ודתיים בעלי־בתים וחסרי מקצוע.

שונה בהחלט היה המבנה המקצועי של האוכלוסיה הלא־יהודית, כפי שמוכיחה הטבלה הבאה:

לא־יהודים:

חקלאות	2350	12.4%
מסחר	1200	6.3%
תעשיה ומלאכה . . .	3100	16.3%
תובלה ותחבורה . . .	2650	14.0%
התעסקויות שונות . . .	9600	51.0%

הגדולה בין הקבוצות אצל הלא־יהודים היא „התעסקויות שונות". על קבוצה זו נמנים הפקידים במשרדי הממשלה והעיריה, בבתי־המשפט, המשטרה וכו'. כן נמנות על קבוצה זו משרתות־בית שרובן היו אוקראיניות.

את חלוקת התפקידים הכלכליים בין היהודים והלא־יהודים מדגימה הטבלה הבאה:

התעסקות	יהודים	לא־יהודים
חקלאות	8.0%	92.0%
מסחר	84.7%	15.3%
תעשיה ומלאכה	57.0%	43.0%
תובלה ותחבורה	27.4%	72.6%
התעסקויות שונות . . .	24.4%	75.6%

מספרים אלה מוכיחים כי ליהודים היתה עליונות מספרית במסחר, בתעשיה ובמלאכה, ואילו הלא־יהודים התרכזו בתחבורה. דבר זה יובן כשנזכור כי התחבורה היתה בפולין ממלכתית ורוב עובדיה, וכן העובדים בדואר ומברקה, היו לא־יהודים. לעומת זאת היוו היהודים רוב בהובלה הפרטית.

המספרים שהבאנו לעיל אינם משקפים נכונה את המצב, כל עוד לא הכרנו את המבנה הסוציאלי של כל ענף תעסוקה, כלומר מי עמד בראש הפירמידה הכלכלית ומי היווה את בסיסה. בידי מי היתה היזמה, מי הטביע את חותמו על החיים הכלכליים והתווה את דרכי התפתחותם.

נתחיל בחקלאות. מאתים הנפשות שהתפרנסו מחקלאות (בכלל זה ראש המשפחה ובני משפחתו) נמנו על בעלי־אחוזות וחכרי־אחוזות שהיוו בפודוליה (בפרט בחבל גליציה לשעבר) קבוצה לא מבוטלת ובעלת השפעה ניכרת על הייצור החקלאי. העיר היתה מוקפת חוות שבעליהן יהודים או התנהלו על־ידי יהודים, כגון: ביאלה, קוטקופצה, פרוניאטין, דראגנובקה, זאגרוביה, סמיקופצה וכו'. אגב כדאי היה להקדיש מחקר לחלקם של היהודים בחקלאות הפולנית, מאחר שבפרסומים הרשמיים הם בטלים בשישים מחמת הרוב המכריע של האוכלוסיה הלא־יהודית בענף זה.

והנה המבנה הסוציאלי של המתפרנסים מחקלאות:

	ס"ה	יהודים	לא־יהודים
עצמאיים	1900	200	1700
עובדים רוחניים . .	150	—	150
פועלים גופניים . .	500	—	500
	2550	200	2350

כפי שכבר הצבענו לעיל היו כל מאתיים היהודים שהתפרנסו מחקלאות בחינת עצמאיים ואילו הלא־יהודים היו כ־25% אחוז מועסקים, הן כעובדי רוח והן כפועלים גופניים.

יותר מגוון הוא הרכב הקבוצה המתפרנסת ממסחר:

	ס"ה	יהודים		לא־יהודים	
עצמאיים	6400	5900	89.4%	500	41.8%
עובדים רוחניים . .	400	350	5.3%	50	4.1%
פועלים גופניים . .	1000	350	5.3%	650	54.1%
	7800	6600	100.0%	1200	100.0%

מה שמודגר מטבלה זו הוא ההבדל העצום במבנה

הסוציאלי של המתפרנסים ממסחר בין היהודים והלא־יהודים בשעה שאצל היהודים מהווים העצמאיים כתשעים אחוז, מהווים הם בין הלא־יהודים רק קרוב ל־42 אחוז, וכששים אחוז הם שכירים.

בשנים האחרונות לפני מלחמת העולם השניה ניהלו משרדי מס־ההכנסה את רשימות משלמי המס לפי השתייכותם הלאומית. המספרים פורסמו אחרי המלחמה והם מהווים תאור מאלף לתפקיד שמלאו היהודים במסחר. 971 תעודות המסחר שנרכשו על־ידי סוחרי טרנופול מתחלקות לפי סוגיהן כדלקמן:

	ס"ה	יהודים	לא־יהודים
סוג 1 ו־2	103	92	11
" 3	400	385	15
" 4 ו־5	468	368	100
	971	845	126

בין היהודים מהווים בתי העסק עם המחזור הגבוה ביותר (סוגים 1—3) — 56%, ואילו בין הלא־יהודים רק 20%.

לפי אופים התחלקו בתי המסחר לשלוש קבוצות עיקריות: א. בתי־מסחר לקניות. ב. בתי־מסחר למכירות ג. שירותים.

עם הקבוצה הראשונה נמנו בטרנופול:

	יהודים	לא־יהודים
קניית תבואות	35	5
" פירות	10	—
" בהמות	25	25
" עורות	10	—
" שונות	10	—
	90	30

עם הקבוצה השניה:

	יהודים	לא־יהודים
מכירת מזונות	300	40
" הלבשה	170	10
" רהיטים	10	—
" מוצרים כימיקליים .	35	5
" נייר	10	5
" חמרי בנין	45	5
" שונות	85	5
ס"ה	655	70

ש י ר ו ת י ם

	יהודים	לא־יהודים
מלונות ומסעדות . . .	60	20
חלפנות	10	—
משרדים	5	—
הובלה	10	—
שונות	15	6
ס"ה	100	26

בקבוצה הראשונה תופסים בתי־העסק היהודים 75% מכלל בתי־העסק, בשניה — למעלה מתשעים אחוז ובשלישית — כשמונים אחוז בערך.

מחזורם של בתי העסק היהודיים הגיע בשנת 1938 לעשרים ושמונה מיליון זהובים (5.6 מיליון דולר). של הלא־יהודיים רק 3,6 מיליון זהובים, כלומר: 11% מכלל המחזור. הכנסות בתי־העסק היהודיים ששמשו למשרד מס־ההכנסה בסיס לשומה — מלבד החלק הפטור ממסים — הגיע לסך של שני מיליון זהובים בערך. מספרים אלה מוכיחים בעין כי חלקם של היהודים במסחר הטרנופולי היה מכריע.

והנה המצב בענף המלאכה והתעשיה:

	ס"ה		יהודים		לא־יהודים	
עצמאיים	3800		2400	58.5%	1400	45.2%
עובדי רוח	400		300	7.4%	100	3.2%
פועלים גופניים	3000		1400	34.1%	1600	51.6%
ס"ה	7200		4100	100.0%	3100	100.0%

גם בענף מקצועי זה רואים אנו כי העצמאיים אצל היהודים מהווים את החלק המכריע, אף כי לא כמו בין הסוחרים.

למעלה מאלף סדנאות ובתי־חרושת היו בטרנופול, אולם רק 233 מהן, אלה שהעסיקו למעלה מחמישה פועלים, חייבים היו לפי החוק לרכוש תעודה תעשיתית.

110 מפעלים נשאו אופי מובהק של בתי־חרושת, ומספר הסדנאות היה כתשע מאות. לפי החוק חייב היה כל בעל סדנא לעמוד בבחינה בלשכת המלאכה כדי לקבל את התואר אומן. בטרנופול היו 550 אומנים יהודים. את הקבוצה הגדולה ביותר בין בעלי־המלאכה היוו הנגרים (22%), אחריהם באו לפי מספרם קצבים, חייטים וסנדלרים.

בקבוצת התעשיה תפסו מקום נכבד הטחנות לקמח ולכוסמת, בתי־החרושת למשקאות, וביניהם בית־החרושת לבירה הגדול בפודוליה, בתי־חרושת לממתקים וסדנות גדולות לתוצרי מתכת. את שווי תוצרתם של חמישים המפעלים הגדולים (סוג 1—7) העריכו משרדי מס־ההכנסה בסך שבעה מיליון זהובים. המפעלים שבידי היהודים יצרו מזה סחורות בשווי של ששה מיליון זהובים.

אנו עוברים לקבוצה: „הובלה ותחבורה" והנה המספרים בענף תעסוקה זה:

	ס"ה		יהודים		לא־יהודים	
עצמאיים	750		700	70.0%	50	2.0%
עובדי רוח	500		100	10.0%	400	15.0%
פועלים גופניים	2400		200	20.0%	2200	83.0%
ס"ה	3650		1000	100.0%	2650	100.0%

טבלה זו מוכיחה כי 93% מענף ההובלה הפרטית היו בידי יהודים. את המספר הגדול של שכירים בענף זה העסיקו מפעלי ההובלה והתחבורה הממלכתיים. חלקם של היהודים בין השכירים הוא אפסי.

הקבוצה „התעסקויות שונות" מתחלקת כדלקמן:

	ס"ה		יהודים		לא־יהודים	
עצמאיים	2300		1100	35.4%	1200	12.5%
עצמאיים ללא מקצוע	1500		900	29.9%	600	6.2%
עובדים רוחניים	3400		600	19.3%	2800	30.0%
פועלים גופניים	5500		500	15.4%	5000	51.3%
ס"ה	12700		3100	100.0%	9600	100.0%

על יסוד ההסברים שהבאנו לעיל כדי להגדיר את הקבוצה „התעסקויות שונות" לא תתמיה אותנו העובדה כי אצל היהודים היוו העצמאיים למעלה מ־65 אחוז ואצל הלא־יהודים פחות מ־19 אחוז. עלינו עוד להסביר מה משמע „עצמאיים ללא מקצוע". עם סוג זה, נמנו בעלי־הון שהתפרנסו מניירות־ערך, מרבית וכו', מקבלי פנסיה, בעלי בתים, נתמכים על־ידי מוסדות סעד וכו'. כאלף בעלי בתים יהודים נמצאו בטרנופול שבבעלותם היתה כמחצית בתי המגורים בעיר. שווי הבתים האלה נערך בעשרים מיליון זהובים בערך.

לסיום תאורנו נביא עוד כמה מספרים להשוואה, כדי לעמוד לפיהם על דמותם הכלכלית של תושבי טרנופול ולהסיק מסקנות כלליות על התפקידים שמלאו חלקים שונים בהם.

נתחיל בקבוצה העיקרית (בתנאים הקפיטליסטיים שאנו מתארים כאן) כלומר „עצמאיים":

ע צ מ א י י ם

	ס"ה		יהודים		לא־יהודים	
הקלאות	1900		200	1.8%	1700	31.2%
מסחר	6400		5900	52.8%	500	9.2%
תעשיה ומלאכה	3800		2400	21.4%	1400	25.6%
תחבורה והובלה	750		700	6.2%	50	0.9%
התעסקויות שונות	3800		2000	17.8%	1800	33.1%
ס"ה	16650		11200	100.0%	5450	100.0%
באחוזים	100.0		67.3		32.7	

מטבלה זו אנו למדים כי אצל היהודים מתרכזים כמעט 53% מהעצמאיים במסחר וחלק קטן באופן יחסי בתעשיה ומלאכה, במקצועות החפשיים ובעבודות הרוח. חלקן של התחבורה והחקלאות הוא צנוע למדי. ואילו אצל הלא־יהודים תופסות את המקום הראשי הקבוצות „התעסקויות שונות" והמקצועות החפשיים, מקבלי פנסיה ובעלי־ההון ללא מקצוע; אחריהם במרחק־מה באים החקלאות והתעשיה.

המסחר והתעשיה תופסים מקום מבוטל.

בין העצמאיים תופסים היהודים כשני שלישים, אף כי אחוזם בין האוכלוסיה הוא כ־44 בערך. מספרים אלה מדברים בעדם.

בעוברנו לקבוצה השניה: פקידים ועובדים רוחניים מצטיירת התמונה הבאה:

פקידים ועובדים רוחניים:

ענף התעסוקה	ס"ה	יהודים		לא־יהודים	
חקלאות	150	—	—	150	4.3%
מסחר	400	350	25.8%	50	1.4%
תעשיה ומלאכה . .	400	300	22.2%	100	3.0%
תחבורה והובלה . .	500	100	7.4%	400	11.4%
התעסקויות שונות .	3400	2600	44.6%	2800	79.9%
ס"ה	4850	1350	100.0%	3500	100.0%
באחוזים . . .	100.0	27.8			72.2

האופייני לקבוצה זו, שה„התעסקויות השונות" תופסות מקום בראש גם בין היהודים וגם בין הלא־יהודים, אלה הם הפקידים הממשלתיים והקומונליים, פקידים ממוסדות ציבוריים ודתיים ובמשרדי עורכי־דין ויתר המקצועות החפשיים.

אצל היהודים תופסים העובדים הרוחניים מקום נכבד במסחר ובתעשיה לעומת זאת אצל הלא־יהודים את המקום בראש פקידים ממשלתיים ברכבת, בדואר ובמברקה. בקבוצת העובדים הרוחניים מיוצגים היהודים באחוז צנוע של 27.8 אחוזים. זאת היא במידה רבה תוצאת המדיניות של דחיקת רגלי היהודים מהמשרדים הממשלתיים, אולם גם לשאיפתם של היהודים לעצמאות כלכלית, חלק בכך.

כדי להשלים את התמונה הנה מספרי הפועלים הגופניים. אנו מוציאים מכללם את משרתות הבית שהן סוג מיוחד של עובדים.

ענף התעסוקה	ס"ה	יהודים		לא־יהודים	
חקלאות	500	—	—	500	5.2%
מסחר	1000	350	14.2%	650	6.5%
מלאכה ותעשיה . .	3000	1400	57.3%	1600	16.1%
הובלה ותחבורה . .	2400	200	8.1%	2200	22.1%
התעסקויות שונות .	5500	500	20.4%	5000	50.1%
ס"ה	12400	2450	100.0%	9950	100.0%
באחוזים . . .	100.0	19.8			80.2

בין השכירים בטרנופול מהווים היהודים כעשרים אחוז בערך. רובם שוליות או עוזרים בסדנות, ורק חלק זעום

Union of Commercial Workers

הארגון המקצועי של העוזרים המסחריים בטרנופול

עסוק במפעלי תעשיה גדולים יותר. לקבוצה „שונים" התופסת בין היהודים בענף עבודה זה את המקום השני בגדלו משתייכים עובדי המוסדות כגון: הקהילה, בתי־מדרשות, חברות סעד ציבוריות וחלק קטן של משרתות־בית יהודיות.

בין הלא־יהודים תופסת קבוצת ה„שונים" מקום בראש. עובדות־בית ומשרתות מונות למעלה משלושת אלפים הן רוב מנין ובנין בקבוצה זו, והשאר הם מעובדי מוסדות צבוריים ודתיים, מפעלים סניטריים ועוזרים במקצועות חפשיים.

את המספר הגדול של המועסקים בתחבורה והובלה מהווים עובדי הרכבת ועובדים עבודה גופנית בטלקומוניקציה. רק חלק קטן מועסק בחברות התחבורה הפרטיים.

פועלי התעשיה הלא־יהודים מועסקים כעוזרים וכשוליות אצל בעלי מלאכה, בעיקר לא־יהודים, ובמפעלי החרושת הגדולים. אגב, עלינו להעיר כי רוב פועלי החרושת באו לעבוד בטרנופול מכפרי הסביבה והם אינם מופיעים בטבלות שלנו. יוצא מזה כי מספר הפועלים היהודים בטרנופול היה באופן יחסי עוד קטן יותר מכפי שהוא מופיע בטבלות שלנו.

על יסוד הניתוח שלמעלה נוכל איפוא לקבל תמונה בהירה של מבנה הסוציאלי של החברה בטרנופול, בעיקר בשטח הבעלות על מפעלים כלכליים מחד גיסא, ועבודה שכירה מאידך, בעיה שעוררה ויכוחים רבים ערב פרוץ מלחמת העולם השניה.

	יהודים		לא־יהודים	
עצמאיים . . .	11.200	74.7%	5.450	29.0%
שכירים	3.800	25.3%	13.450	71.0%
ס"ה	15.000	100.0%	18.900	100.0%

מהמספרים שהבאנו רואים אנו כי בין היהודים מהווים העצמאיים בחיים הכלכליים כ־75% ורק 25% הם שכירים, התלויים מבחינה כלכלית במעביד. בין הלא־יהודים היחס הוא הפוך. אם נזכיר עוד את העובדה הידועה שרק עשרה אחוז מהעצמאיים היהודים משתמשים בעבודה שכירה ורוב רובם עובדים בעצמם או יחד עם בני־משפחתם, יתברר כי בחברה היהודית בטרנופול לא היה מקום לחיכוכים סוציאליים.

ואלה המסקנות שאפשר להסיק מסקירה קצרה זו בהסתמך על החומר הסטטיסטי שהבאנו:

לפנינו קיבוץ דינאמי ובריא. הוא היזום והמארגן של כל ענפי הכלכלה החשובים ביותר, הוא מיוצג ברוב מכריע במסחר, מלאכה חרושת והמקצועות החפשיים, הוא המיצא את תוצרת החקלאית ליתר חלקי פולין, הוא המקים את הבתים בעיר והמתגורר בהם, הוא המשלם העיקרי של מסי המדינה והעיר. הוא עובד, על פי רוב ללא שכירים, ומתפרנס ביגיע כפיו. זה הוא אלמנט חרוץ, ומבחינה סוציאלית וכלכלית בעל תכונות דגולות.

ב. קופות ציבוריות ובנקים

ככל קהילות ישראל, כן נתברכה טרנופול במוסדות סעד וצדקה שהגישו עזרה לכל הזקוקים לה. מוסדות אלה התנהלו לפי דפוסים מקובלים שעברו בירושה מדור לדור. אולם המהפכה הסוציאלית והתרבותית שהתחוללה בקרב האוכלוסיה היהודית במאה התשע־עשרה נתנה את אותותיה גם בשטח זה. קמה שכבה חדשה, הבורגנות היהודית — סוחרים, קבלנים, בעלי בתי־חרושת אמידים ובעלי מקצועות חפשיים. שכבה זו, שתפסה מקום בראש הציבור, הצטיינה בתנופתה. בשנות הששי נוסדו כמה חברות צדקה ומוסדות סוציאליים והוקם על ידי הקהילה בית־חולים *. המוסדות הללו התנהלו אמנם לפי שיטות חדשות בהתאם לרוח הזמן, אולם לא חרגו ממסגרת הפילנטרופיה.

התפתחות נוספת בתחום פעולות הסעד חלה במאה העשרים. קם טיפוס חדש של עסקן סוציאלי, שלא הסתפק עוד בהגשת עזרה גרידא כי אם השתדל לטפל במקורות הרעה, ואף כי לא תמיד הרשו התנאים האוביקטיביים לחסלם, נעשה לכל הפחות המאמץ להקל על המצוקה על־ידי מתן עזרה קונסטרוקטיבית. כי מעתה לא היתה מטרה פילנטרופיה, כי אם שיקום הנפגעים, עזרה שתביא אתה בסופו של דבר את עצמאותו הכלכלית של הנתמך.

המוסד הראשון לאשראי, מושתת על יסודות משקיים ויחד עם זה בעל מגמה ציבורית מובהקת, היה בנק „קופת־מלווה" מיסודה של חברת „איק"א". הבנק לא נשא את עיניו לרוחים, אלא רצה להיות משענת נאמנה לבעל־המלאכה ולסוחר הזעיר. קופת־מלווה נוסדה על יסוד חוק החברות האוסטרי, שאיפשר פעולות בנקאיות בהיקף המוני ובמגמה סוציאלית. קופות אלה הוקמו מדמי־חברות, והאספה הכללית התוותה את קוי פעולתן. מספר הקולות של כל חבר היה כמספר „מניותיו". מאחר שחברת „איק"א" השקיעה בקופה סכום של כמה אלפים זהובים, היה בידיה רוב „המניות" ודעת באי־כוחה היתה מכרעת בכל אספה כללית.

הקופה העניקה הלוואות בסך חמישים עד מאה זהובים, לתשלומים קטנים של זהוב או שני זהובים לשבועיים. הרבית היתה מינימלית, רק כדי ההוצאות וצבירת רזרבות

* ע' מאמרו של ד"ר נ. מ. גלבר: תולדות יהודי טרנופול. עמ' 104—105.

קטנות. בא־כוחה הראשון של חברת „איק"א" בקופה במשך שנים רבות היה ד"ר מארק פרנס. הוא עמד גם בראש הנהלת הקופה. אחרי מותו שימש במשרה זו הרופא ד"ר יוליוס פראנצוז.

הקופה שירתה כמה מאות איש מבין הסוחרים הזעירים, בעלי־המלאכה ובעלי דוכנים בשוק, והיוותה מעין שלב־מעבר מקופת גמילות־חסד למוסד קואופרטיבי לאַשראי.

ואכן, מוסד לאשראי בעל היקף צבורי ושדה־פעולה נרחב קם גם הוא. היתה זאת ה„אוניה קרדיטובה" (איחוד לאשראי), שנוסדה על־ידי ציוני טרנופול ומטרתה היתה לשמש מקור אשראי בתנאים נוחים לחברי התנועה ולשכ־בות האוכלוסיה הרחבות. כדוגמה למיסדי הבנק שימש הבנק בעל אותו השם בלבוב, שהושיט לו, אגב, גם עזרה בראשית דרכו, על־ידי הענקת אשראי. ה„אוניה" שירתה את הסוחרים הבינוניים והחרשתנים הזעירים, שסבלו מחוסר אשראי, כי הבנקים הקיימים היו פתוחים לפניהם רק למח־צה. הבנק האפותיקאי מימן בעיקר את המסחר בתוצרת חקלאית וקופת החסכון העירונית שירתה בעיקר את הפקידים המרובים בעיר ואת בעלי המשקים בסביבה.

בראש ה„אוניה קרדיט־בה" עמד המנהל מ. פישר, ועוזריו היו מארק שוורץ ופליישמן, חברי „בר־כוכבא", שהוציאו לפועל את „המדיניות הכלכלית" של התנועה. שני הבנקים: „קופת מלווה" של ה„איק"א" וה„אוניה" שונים היו באופים. ה„אוניה" נשאה אופי דימוקראטי כי לא היתה כפופה לבעל־בית אחד, היקף פעולותיה היה רחב יותר וההלוואות שהעניקה גבוהות יותר. ה„אוניה" התפתחה יפה, פעולותיה בשטח האשראי הלכו וגדלו עד שפרצה מלחמת־העולם הראשונה ושידדה את כל המערכות. יסודות החיים הכלכליים נתערערו, העסקנים עזבו ברובם את העיר והבנק הפסיק את קיומו.

בשנת 1921 שוב התחילו הציונים במאמצים להקים מוסד לאשראי. בהגשמת הרעיון טיפלו ד"ר צבי פרנס ומר בן־ציון פט והפעם על יסוד חוק הקואופרטיבים הפולני המתקדם. גויסו סכומים ניכרים בין החוגים המשקיים השו־נים, ובעיקר בין ציונים. הבנק, שבראשו עמד ד"ר צבי פרנס, נפתח בכיכר סובייסקי 5, וניהל פעולה מסונפת במגע הדוק עם מוסדות כלכליים נכבדים בפולין.

בשכנותו של הבנק שנקרא: „עזרה כלכלית עצמית ואשראי" המשיכה בפעולתה העלובה למדי קופת „איק"א". החיים בפולין החדשה טרם נכוסו למסלולם התקין, ערך המארק הפולני ירד פלאים, שררה אינפלאציה שהרסה את כל הבנקים והמוסדות הפיננסיים, וביניהם גם את הבנק הקואופרטיבי: כל ההון הלך לטמיון והאקטיב היחידי היתה הדירה בה השקיע סכומים ניכרים.

לעזרת הבנק נחלץ הפעם האיגוד לבקורת של הקואו־פרטיבים היהודיים („רעוויזאַנס־פאַרבאַנד") שמומן על־ידי ה„ג'וינט". גם מרכז „איק"א" הצטרף לפעולה זו ויחד עם ה„ג'וינט" הקימו ארגון מיוחד לעזרת המוסדות הקואופר־טיביים בשם „פאונדיישן".

לאחר משא ומתן הוחלט למזג את קופת־מלווה של „איק"א" ואת „בנק העזרה העצמית" לבנק אחד. באספה הכללית שנתקיימה בשנת 1924 אושר התקנון של הבנק החדש ולפיו נקבע בין היתר שוויון שני הצדדים בהנהלת המוסד הבנקאי החדש. לראש הנהלת הבנק נבחר ד"ר צבי פרנס ולראש ועדת־הביקורת — ד"ר וייסניכט. ברם עקרון זה לא האריך ימים. עם התגברות השפעתה של התנועה הלאומית, פחתו והלכו שורות התומכים בנציגי „איק"א", שהיו ברובם מתבוללים.

הודות לאשראי בסך של חמישה־עשר אלף זהובים שהבנק קבל מ„האיגוד" והסכומים שהכניסו החברים

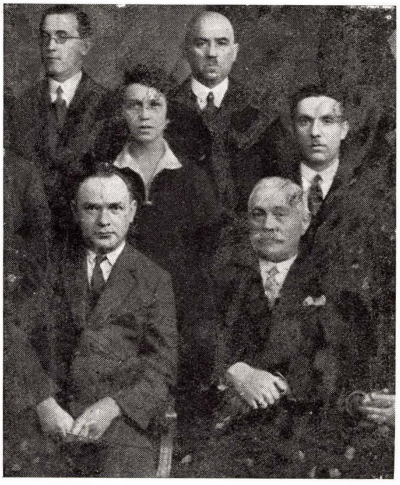

ועד הבנק הקואופרטיבי, 1932
ד"ר צבי פרנס, אינג' שכטר, אייכנבוים, שפרלינג והעובדים: מרת הורוביץ וגלבר.
Committee of the Cooperative Bank, 1922
Dr. H. Parnas, Eng. Schechter, Eichenbaum, Sperling, and clerks: Mrs. Horovitz and Gelber.

הצטבר הון ניכר שאיפשר לנהל פעילות ערה. במשך זמן קצר רכש לו „הבנק העממי", כפי שנקרא בפי הבריות, את אימון האוכלוסיה. גדלו והלכו הפקדונות שנמסרו לבנק והועלה סכום ההלוואות.

בוועידה הראשונה של הקואופרטיבים לאשראי בגליציה לשעבר, שהתכנסה בלבוב, נבחר דר׳ צבי פרנס לנשיאות הנציגות הלבובית של האיגוד. המגע הישיר עם המוסדות המרכזיים היה לברכה לבנק, שנהפך כעבור זמן קצר למוסד פיננסי משגשג המונה כשמונה מאות חברים. עסקני הבנק עבדו במסירות רבה וניהלו אותו ללא משוא־פנים (בהתאם להחלטה שקיבלו לא נהנו בעצמם מכל הלוואות), ובשעה שקמו בעלנים מכמה צדדים להשתלט על המוסד, גילו ערנות כדי לשים לאל את כל ההתנקשויות בשלימותו.

בעיה מיוחדת במינה היוו בעלי המלאכה והסוחרים הזעירים. הבנקים היו סגורים בפניהם כי חסרה להם הערבות הדרושה. תחילה נעזרו במידה מסויימת על־ידי קופת „איק״א״, אולם עם חיסול הקופה הנ״ל נשארו שוב ללא מוסד לאשראי. את החלל בשטח זה מלא ה„צקאבה״ (מרכז קופות גמילות־חסד שעל־יד ה„ג׳וינט״), שהקים בטרנופול, כבפולין כולה, קופת גמילות־חסד: הקופה בטר־נופול נוסדה בשנת 1926. סביבה התרכזו בעיקר בעלי־מלאכה וסוחרים זעירים, והתעניינות מטעמים פוליטיים גילה לה השמאל הציוני. את הון היסוד קיבלה הקופה מאת ה„צקאבה״. העקרון לפיו עבדה קופת גמילות־חסד זו היה מתן הלוואות בסך של עשרים־וחמישה זהובים (במקרים יוצאים מן הכלל — בסכום גבוה יותר) ללא רבית ובתש־לומים חדשיים קטנים.

בוועד הקופה השתתפו ד״ר צלרמאיר, ד״ר דוד רוטשטין, יהושע פרנס ואייזנברג. למאות האנשים שנהנו מעזרתה היתה הקופה משענת נאמנה, ולא אחד מלקוחותיה התבסס במרוצת הזמן ועבר לבנק הקואופרטיבי.

חוץ מקופת גמילות־חסד הגדולה של „צקאבה״ היו בעיר עוד קופות קטנות על־יד בתי־המדרש, חברות וכו׳, ברם היקף פעולותיהן היה קטן והצטמצם בחוג צר.

שנת 1932 היתה שנת השיא בתולדות הבנק הקואופר־טיבי. הוא לא היה אמנם הגדול בין הבנקים בעיר, אולם ללא כל ספק התוסס ביותר ביניהם. ההון השיתופי יחד עם הרזרבות הגיע באותה השנה לסך של למעלה מששים אלף זהובים; סך ההלוואות שחולקו יחד עם אשראי הרדיסקונטו — כמאה אלף זהובים; הפקדונות והחשבונות השוטפים — למעלה ממאה אלף זהובים; תיק מסמכי האינקסו — כחמשת אלפים זהובים לחודש.

התמורות בחיים הכלכליים בפולין בשנים שלפני מלחמת העולם השניה, תופעות המשבר, התרוששות האוכלוסיה היהודית בעקבות מדיניות ההפליה לרעה וגם חוסר אנשים מתאימים בהנהלת הבנק, הביאו בברוצת הזמן לירידתו. החסכונות הצטמצמו, ההון העצמי של הבנק ירד עקב גרעונות. אך למרות הכל המשיך הבנק בפעולותיו כל הזמן וחוסל רק עם ראשית שלטון הסובייטים. האקטיבים הועברו לבנק הממשלתי הסובייטי שירש ממנו סכומים ניכרים של מאות אלפי זהובים.

ולא רק בקואופרציה הבנקאית הצטיינה טרנופול. כאן נוסד גם אחד הקואופרטיבים היצרניים הראשונים בפולין — קואופרטיב הנגרים. כידוע היה מספר הנגרים (נגרי בנין ורהיטים) ניכר בטרנופול. נגרי טרנופול סיפקו לא רק את צרכי העיר כי אם גם של הכפרים הסמוכים. האיכרים קנו בעיר דלתות וחלונות סטנדרטיים בשביל בתיהם וכן רהיטים לדירותיהם. בתקופת האינפלציה שבאה בעקבות התמוטטות המארק הפולני (מטבע שהיה במחזור עם תום מלחמת־העולם הראשונה), גדל כוח־הקניה של האיכרים וגם צרכיהם עלו, אולם דוקא עכשיו קם לנגרים מתחרה מצד הנגרים הלא־יהודים, בני הכפר, שלמדו את מקצועם בבתי ספר מקצועיים מודרניים. האיכרים לא נזדקקו עוד לעיר כי מצאו את מבוקשם במקום. המשבר פרץ בכל תקפו משהורגשו, עם הופעת המטבע החדש — הזהוב הפולני, בתוצאות הראשונות של הסטאביליזציה. כוח הקניה של האוכלוסיה ירד, והמוצא היחידי מהמצב הקיים היה להגביר את כושר ההתחרות של הנגר היהודי. וזאת אפשר היה להשיג רק על־ידי תוצרת המונית ממוכנת. כאן הושיטה לנגרים יד של עזרה חברת „איק״א״, שרכשה מערכת מכו־נות והעמידה אותם לרשותם של הנגרים. לכל אחד מהם ניתנה האפשרות להכין בעזרתן — בתשלום מינימאלי — חלקים, שהרכיבם אחרי כן בסדנתו. הודות לסידור זה ניצלו הנגרים בטרנופול מתמוטה כלכלית.

כעבור שנים מספר שוב פקד את הנגרים משבר קשה. עם החרפת המצב הכלכלי בפולין נתמעטו הקופצים על רהיטים ומחירם ירד פלאים. הנגרים נתרוששו. רבים ביניהם לא השיגה ידם לקנות את העץ הדרוש לעבודה ונזדקקו לסיטונאים שניצלו את מצוקתם והכתיבו להם תנאי־עבודה ירודים. הפעם בא לעזרת הנגרים הבנק הקואופרטיבי שנתן להם את האשראי הדרוש לרכישת חמרי־גלם לעבודה. קבוצת נגרים הקימה קואופרטיב יצרני וכעבור זמן קצר השתפר מצבם בהרבה.

תרומה נכבדה תרם לקואופרטיב יועצו ד״ר דוד רוט־שטיין, שבנסיונו ובמרצו עזר לו לא פעם להיחלץ מהקשיים בהם היה נתון.

אפשרויות חדשות נוצרו בשביל הנגרים עם קום „קרן־השיקום״ ליד ה„צקאבה״. „קרן־השיקום״ עזרה לקואופרטי־בים היצרניים לא רק בהלוואות שהעניקה להם אלא דאגה גם לשיווק הסחורות בחוץ לארץ. הודות ליזמת המוסדות היהודיים וקשריהם עם היהדות בתפוצות נפתחו לתוצרת הפולנית שווקי העולם.

אידישע אָפּטיילונג

ד״ר צבי פרנס

אידישע סאָציאָלע אינסטיטוציעס אין טארנאָפּאָל

אייגע פון די חשובסטע סאָציאָלע אינסטיטוציעס אין טארנאָפּאָל איז געווען דאָס „יתומים־הויז״, געגרינדעט דורך דעם אפטייקער פליישמאן. פאר זיין טויט האָט פליישמאן פארשריבן א באדייטנדיקע סומע, וואָס האָט געדארפט פאַרוועגדעט ווערן אויף אויסבויען א ספעציעלע געביידע פאר דעם „יתומים־הויז״. די הכנסות פון דער אפטייק אויף דער פּערל־גאס האָבן געדארפט דעקן דעם בודזשעט פונעם הויז. דאָס הויז איז פאַרענדיקט געווארן אין יאָר 1908, א פּרעכטיק הויז אין וועלכן עס האָבן געפונען א היים דרייסיק מיידלעך און בשעת א גויט מער.

די אלמנה, פרוי יוליאַ פליישמאן, האָט געאַפּפערט איר פּריוואט לעבן און האָט זיך מיט לייב און לעבן געווידמעט דער ארבעט פאר די יתומים. א באַזונדערע געזעלשאפט האָט געגומען אויף זיך די זאָרג פון אויסהאַלטן דאָס יתו־מים־הויז. אין שפּיץ פון דער דאָזיקער געזעלשאפט איז געשטאַנען די באַקאַנטע געזעלשאפטלעכע טוערין, אננא אָקסענהאַרן, די פרוי פון ד״ר הערמאַן אָקסענהאַרן און א שוועסטער פון אמאָליקן דעפוטאט פון ווינער פארלא־מענט און שפּעטער פון פּוילישן סיים, עדמונד ראוק.

במשך פון צענדליקער יאָרן האָבן די צוויי איידעלע פּרויען געווידמעט אלע זייערע כחות דעם יתומים־הויז, זיי האָבן געזאָרגט פאַר זיין בודזשעט, וועלכער איז גע־דעקט געווארן פון מיטגלידס־אָפּצאָלן, דאָטאַציעס און הכנ־סות פון פאַרשידענע קינסטלערישע און קולטורעלע פאר־אנשטאלטונגען. דער יערלעכער טראדיציאָנעלער באַל פון דער געזעלשאַפט האָט פארזאמלט דאָס בעסטע און שענסטע וואָס טאַרנאָפּאָל האָט פארמאָגט און די הכנסות פון דעם דאָזיקן באַל זענען געווען אן אָנגעזעענע פאָזיציע אינעם בודזשעט פון דעם יתומים־הויז.

א גרויסע צאָל פון די יתומים, וועלכע זענען דערצויגן געווארן אינ׳ם „יתומים־הויז״ האָבן פארגומען אין זייערע רייפּע יאָרן אָן אָנגעזעען אָרט אינעם לעבן פון דער שטאָט, וואָס עס זאָגט עדות וועגן דעם הויכן דערציערישן ניוואָ און דער אָטמאָספערע, וועלכע האָט געהערשט אינעם „הויז״.

יאָרנלאנג איז דאָס יתומים־הויז געווען א פעסטונג פון אָסימילאַטאָרן צום ווידערווילן פון די ציוניסטן, וואָס האָבן געקעמפט קעגן דעם מאנגל פון יעטוועדער נאַציאָנאַלער דערציאונג פון די יתומים. אָבער די גייע ווינטן, וואָס האָבן געבלאָזן אין דער יידישער גאַס, האָבן סוף־סוף אויך אריינגעדרונגען אין די מויערן פון דער אינסטיטוציע. פרוי פליישמאָן און אָקסענהאַרן האָבן מער נישט געקאָנט פאר־מאכן די אויגן אויף די געוואלטיקע ענדערונגען אין דער געזעלשאַפּטלעכער מיינונג; אויך די קינדער זענען מיט־גערישן געווארן מיט דעם ברויזענדיקן שטראָם פון דעם לעבן ארום זיי.

די ערשטע וועלט־מלחמה האָט חרוב געמאַכט דאָס לעבן אין טאַרנאָפּאָל. זיבן מאָל במשך פון די יאָרן 1914—1920 האָבן זיך געביטן די בעלי־בתים פון דער שטאָט און אירע הערשער. א גרויסע צאָל פון די איינווויינער און דער עיקר פון צווישן דער אינטעליגענץ און פאַרמעגלעכע שיכטן, זענען אַנטלאָפן קיין ווין בעת דער רוסישער אָקו־

פאציע און שפּעטער בעת דער באָלשעוויסטישער מלחמה ווידער קיין צענטראל־פּוילן. א סך פון די טאַרנאָפּאָלער שטאָט־קוואָרטאלן זענען פארברענט געוואָרן. אין שטאָט האָבן געהערשט ארבעטלאָזיקייט, הונגער. די שלעכטע סאַ־ניטארע באַדינגונגען האָבן גורם געווען עפּידעמיעס, פון וועלכע עס איז געפאַלן א גרויסע צאָל קרבנות, בעיקר צווישן דער אָרעמקייט. דער רעטונגס־קאָמיטעט מיט הער שמואל מארגאָליעס אין שפּיץ און א גרופּע דאָקטוירים האָבן טאָג און נאכט געאַרבעט, כדי צו ראטעווען די קראנ־קע און פארמיידן דאָס פארשפּרייטן זיך פון דער עפּידע־מיע. די אוקראינישע מאַכט, וועלכע האָט צו דער צייט געהערשט אין טאַרנאָפּאָל און איר אומגעגנט, איז געווען הילפלאָז און האָט גאָרנישט געטאָן כדי צו פארבעסערן די לאגע.

אין רעזולטאַט פון די אַלע צרות, וואָס די מלחמה האָט געבראכט אויף דער שטאָט, איז אויסגעוואקסן די צאָל יתומים און פאַרלאָזענע קינדער, וועלכע האָבן געבילדעט אן ערנסטע סאָציאלע פראגע. די טאַרנאָפּאָלער געזעל־שאפטלעכע טוער האָבן געטאָן אלץ וואָס עס איז געווען אין זייער מעגלעכקייט כדי צו לינדערן די נויט, אָבער אַ ראַדיקאַלע ענדערונג צום גוטן איז ערשט געקומען מיטן אַנטשטיין פון דער געזעלשאַפט „צענטאָס" (געזעלשאַפט פאר שוץ פון יתומים), וועלכע האָט געגרינדעט אין גאנץ פּוילן וואָיעוואָדישע קאָמיטעטן. דער לעמבערגער וואָיע־וואָדישער קאָמיטעט האָט ארומגענומען לעמבערג, סטאַ־ניסלאַוואָוו און טאַרנאָפּאָל.

אָנהויב יאָר 1924 האָט זיך פארזאַמלט אין טארנאָפּאָל די ערשטע קאָנפערענץ, אין וועלכער עס האָבן אָנטייל גענומען פאָרשטייער פון דרייסיק קאָמיטעטן און אינסטי־טוציעס. די קאָנפערענץ האָט אויסגעוויילט א „וואָיעוואָ־דישן יתומים־ראט" מיט א פרעזידיום וואָס איז באַשטאנען פון די הערן: ד"ר הערמאן (צבי) פרנס — פאָרזיצער, אינזש. בארא̇ל (זלאָטשעוו) — וויצע־פאָרזיצער און יוסף ליבערגאל — גענעראל סעקרעטאר. ד"ר פרנס איז אויך אויסגעוויילט געוואָרן אינעם וואָיעוואָדישן קאָמיטעט אין לעמבערג און צוזאמען מיט ד"ר שאף האָט ער רעפּרע־זענטירט דעם לעמבערגער וואָיעוואָדישן קאָמיטעט אין וואַרשעווער צענטראל־ראט פון „צענטאָס".

די צאָל יתומים וואָס איז געווען אונטער דער שוץ פון וואָיעוואָדישן קאָמיטעט האָט צו דער צייט דערגרייכט טויזנט צווייהונדערט בערך. פון זיי ארום הונדערט און פופציק אין טאַרנאָפּאָל. פאַרמאכטע אנשטאלטן האָבן פון אָנהויב עקזיסטירט אין טאַרנאָפּאָל, בראָדי, זלאָטשעוו און בזשעזשאַני. מיט דער צייט זענען אזעלכע אנשטאלטן צו־געקומען אין זאַלעשטשיקי, סקאלאט און טשאָרטקאָוו. די מערהייט יתומים — ארום אכציק פּראָצענט — זענען אי־בערגעגעבן געוואָרן צו משפחות, וועלכע האָבן זיך גע־דאַרפט מיט זיי פארנעמען. דאָס איז געמאַכט געוואָרן נישט נאָר אויס טעמים פון שפּאָרזאמקייט נאָר אויך צוליב דערציערישע צוועקן. די דערפארונג האָט באוויזן, אז פאַר־מאכטע אַנשטאַלטן האָבן געוויסע מעלות (בעסערע היגיע־נישע און קולטורעלע באדינגונגען), עס פעלט אָבער אין זיי די היימישע אטמאָספערע און די נאָרמאלע לעבנס־באדינגונגען מיט זייערע פריידן און ליידן. די קינדער פון די אַנשטאַלטן זענען דעריבער על־פי־רוב אָפּגעריסן פון לעבן און אין פאַל ווען זיי האָבן ברידער און שוועסטער, וועלכע זענען דערצויגן געוואָרן אויסער אַן אַנשטאלט, בילדעט זיך צווישן זיי א פסיכאָלאָגישער תהום.

ספּעציעלע קאָנטראָלערן מצד דעם ראט האָבן געזאָרגט דערפאַר אז די קינדער וואָס דערציען זיך ביי משפחות זאָלן נישט ליידן קיין עוולה און די פאָנדן וואָס זענען באשטימט געווען פאר זייער אויסהאַלטונג, זאָלן ווי געהע־ריק אויסגענוצט ווערן. קינדער וואָס האָבן געהאט א משפ־חה זענען מיט איר געווען אין אַ שטענדיקן קאָנטאַקט. אינעם אַנשטאַלט זענען איינגעאָרדנט געוואָרן אויסשליס־לעך קיילעכדיקע יתומים.

דער ווארשעווער „צענטאָס" האָט ארויסגעגעבן א חודש־זשורנאל „דאָס קינד" און דער לעמבערגער וואָיעוואָדי־שער ראט — דעם „פשעגלאָנד ספּאָלעטשני" (געזעלשאפט־לעכער איבערבליק). אין די דאָזיקע צייטשריפטן האָבן די געזעלשאַפטלעכע טוער און די דערציער געפונען א סך באַלערנדיקן שטאָף, וואָס האָט זיי געדינט אין זייער טאָג־טעגלעכער ארבעט.

פאַר דעם געזונט פון די קינדער, וואָס איז ביי דעם רוב געווען דערשיטערט, האָט געזאָרגט די געזעלשאַפט „טאָז" (געזעלשאַפט פאר שוץ פונעם געזונט), וועלכע האָט געגרינדעט זומער־קאָלאָניעס און אויך במשך פון א גאַנץ יאָר האָבן די דאָקטוירים פון דער געזעלשאַפט געהאַט אויפזיכט אויפן געזונט פון די קינדער.

א ספּעציעל פּראָבלעם האָבן געבילדעט די קינדער ווען זיי זענען רייף געוואָרן. די פעאיקערע צווישן זיי האָבן פאָרטגעזעצט זייער לערע אין מיטלשולן אָבער אין דעם רוב פאלן זענען די קינדער, ווען זיי זענען דערגאיגען צום פופצנטן לעבנסיאָר געשיקט געוואָרן צו בעלי־מלא־כות כדי צו לערנען א פאַך. א ספּעציעלע קאָמיסיע (פאַט־ראָנאַט) האָט געזאָרגט דערפאר, אז די קינדער זאָלן לער־נען דאָס פאך ביי גוטע בעלי־מלאכות. אויך דער „וווזעט" (געזעלשאַפט פאַר פאַרשפּרייטן מלאכה), אין וועלכנס שפּיץ

עס איז געשטאַנען די געבוירענע אין טאַרנאָפּאָל ד״ר צע־ציליע קלאפטען, האָט ברייט געעפנט די טויערן פון אירע שולן פאַר די קינדער פון די יתומים־אַנשטאַלטן, וואָס זע־נען געווען אונטער דער אויפזיכט פון ראַט. ביז א גאַר וויכטיקע ראָל האָט געשפּילט די בורסע, אָבער וועגן איר וועט דערציילט ווערן שפּעטער.

אויך אין די אנשטאַלטן גופא זענען געגרינדעט געוואָרן ווערקשטעלן פאַר טריקאָטאַזש און האַפט. די פּראָדוקציע פון די דאָזיקע ווערקשטעלן זענען געווען אויך אַ קוואַל פון הכנסות פאַר די אנשטאַלטן.

די טעטיקייט אויפן יתומים־געביט איז פינאַנסירט גע־וואָרן פון פאַרשידענע קוואלן. אין דער ערשטער תקופה, וואָס איז געווען די שווערסטע, האָט דער „דזשאָינט״ גע־דעקט ארום זיבעציק פּראָצענט פונעם בודזשעט. אין נישט נאָר מיט געלט אליין האָט ער געהאָלפן. נישט ווייניקער וויכטיק איז געווען די מאָראַלישע הילף, וועלכע ער האָט ערטיילט. דער לייטער פון דער אָפּטיילונג פאַר יתומים־שוץ ביים „דזשאָינט״, ה׳ לייב ניישטאַדט, האָט אריינגע־לייגט א סך הארץ און ענערגיע אין זיין אַרבעט. ד״ר בער־נאַרד קאהאן, לייטער פון „דזשאָינט״ פאַר איי־אָפּע, האָט ארויסגעוויזן א סך אינטערעס פאַר אַלע פּראָבלעמען, וואָס האָבן באַשעפטיקט די טוער אויף דעם געביט.

מיט דער נאָרמאַליזאַציע פון דער ווירטשאַפטלעכער לאַגע, האָט זיך כסדר פאַרקלענערט דער אָנטייל פון „דזשאָ־ינט״ אינעם בודזשעט און עס איז פאַראַלעל געוואַקסן דער אָנטייל פון די פאַרשידענע דאָטאַציעס. עס דאַרפן דאָ דערמאָנט ווערן מיט אָנערקענונג די יידישע גוטבא־זיצער אין דער טאַרנאָפּאָלער געגנט, וועלכע האָבן געשיקט דעם אַנשטאַלט לאַנדווירטשאַפטלעכע פּראָדוקטן און אויך די שטאָטישע סוחרים, וואָס האָבן געשאָנקען סחורות, דער עיקר שטאָף פאַר קליידער.

אָנהויבנדיק פון יאָר 1926 האָט די קהילה געשטיצט דעם אנשטאַלט און די יתומים מיט מאָנאַטלעכע סובווענצן. אויך דער שטאָטראַט, בפרט נאָכדעם ווי עס איז אנטשאַנען די קאָמיסיע פאַר סאָציאלער ארבעט, האָט ארויסגעהאָלפן אין א געוויסער מאָס דעם אנשטאַלט מיט סובווענצן. די בורסע האָט באקומען א סובווענץ פון דער מלוכה. שטופענ־ווייז איז מעגלעך געוואָרן כמעט גענצלעך צו באפרייען דעם „צענטאָס״ און „דזשאָינט״ פון דער זאָרג פאַרן בוד־זשעט פון די אַנשטאַלטן אין טאַרנאָפּאָל און דער סביבה. אין יאָר 38־1937 האָבן אַלע 17 שטעט, וועלכע זענען גע־ווען אָנגעשלאָסן אָן דעם וואָיעוואָדישן ראַט, באקומען א סימבאָלישן סכום פון ארום צוויי טויזנט זלאָטעס אנט־קעגען צען טויזנט זלאָטעס אין יאָר 1925.

די פאָלגנדיקע ציפערן גיבן א בילד פון דער לאַגע אינעם יאָר 1937:

	מיידלעך	יינגלעך
אין פריוואַטן שוץ:		
אין דער וואָיעוואָדשאַפט	207	212
דערפון אין טאַרנאָפּאָל	19	26
אין אַנשטאַלטן:		
אין דער וואָיעוואָדשאַפט	101	87
דערפון אין טאַרנאָפּאָל	—	16
צוזאַמען אין דער וואָיעוואָדשאַפט	308	299
דערפון אין טאַרנאָפּאָל	19	42

די דאָזיקע טאַבעלע אַנטהאַלט נישט דאָס יתומים־הויז (22 מיידלעך), וואָס האָט זיך אָפּגעטיילט פונעם ראַט מיטן פאַרקלענערן זיך פון די סובווענצן.

מיר האַלטן עס פאַר אונדזער פליכט צו דערמאָנען דאָ די הילף פון די גאַליציאַנער לאַנדסלייט אין די פאַרייניקטע שטאַטן פאַר זייערע היימשטעט און באזונדערס פאַר זייע־רע אינסטיטוציעס. דער ראַט איז געשטאַנען אין אַן ענגן קאָנטאַקט מיט דעם פאַרבאַנד פון די גאַליציאַנער לאַנדס־לייט אין אמעריקע און האָט אים דערלאַנגט צוויי פּראָיעקטן פאַר דער לייזונג פון דעם יתומים־פּראָבלעם: 1. אמערי־קאַנער משפחות זאָלן אדאָפּטירן די יתומים, 2. שאפן פאָנדן פאַר אויסבויען א גוט אויסגעשטאַטע פּראָפּעסיאָנעלע שול.

צווישן די לאַנדסמאַנשאַפטן וועלכע האָבן זיך ספּעציעל וואַרעם אָפּגערופן אויפן אַפּעל פון זייערע לאַנדסלייט זענען געווען די זלאָטשעווער און סקאַלאטער לאַנדסמאַנשאַפטן. אין סקאַלאט איז אויסגעבויט געוואָרן א דאַנק די געלטער פון דער לאַנדסמאַנשאַפט, א פּרעכטיקע יתומים־היים מיט אַ פאַרזיכערטן אויף יאָרן בודזשעט.

אין נאָמען פון דער טאַרנאָפּאָלער לאַנדסמאַנשאַפט האָט באַזוכט זיין היימשטאָט ה׳ גרינשפּאַן, וועלכער האָט זיך באַגייסטערט פון די טאַרנאָפּאָלער סאָציאלע אינסטיטוציעס באזונדערס פון דער זאָרג פאַר די יתומים. צוריקקערנדיק זיך אין די פאַרייניקטע שטאַטן, האָט ער פאָרגעזעצט מיט אייפער די ארבעט צווישן די לאַנדסלייט פאַר די סאָציאלע אינסטיטוציעס אין שטאָט.

נישט מעגלעך צו דערמאָנען דאָ די אַלע, וועלכע האָבן געווידמעט פון זייערע כחות און צייט כדי צו לינדערן די לאַגע פון די נויטבאַדערפטיקע און אומגליקלעכע וועמען דאָס לעבן האָט באַעולט. זאָלן דאָ דערמאָנט ווערן לכל הפחות עטלעכע פון זיי, וועלכע האָבן ארויסגעוויזן גוטס־קייט אָן מאָס און גרענעצלאָזע איבערגעגעבנקייט אין דער

דער קאָמיטעט פון דער טארנאָפּאָלער לאנדסמאנשאפט אין אמעריקע

פון רעכטס צו לינקס: ערשטער שורה אויבן — ס. מאר־מאָרעק, ד"ר שוסטער, ד"ר מיגדען, וונדערליך, אטערמאן, שווארצאַפּל; מיטלסטע שורה — ד"ר גאָלדוואסער, פרוי ראַטענבערג, מ. גאָליגער, ראַקער, ד"ר פיש, באַזאַס

Committee of the Tarnopoler Landsmanschaft in U.S.A. From right to left: Top row — S. Marmorek, Dr. Schuster, Dr. Migden, Wunderlich, Atterman, Schwarzapel. *Centre row* — Dr. Goldwasser, Mrs. Rattenberg, M. Goliger, Racker, Dr. Fish, Bazas.

הייליקער ארבעט, וועלכע זיי האָבן געטאָן: סאַלקע שווארץ, סאלע הורוויץ, געניא ליפע, פרוי בלוישטיין, פרוי גרינשפּאן א.א. אינעם ראַט האָבן זיך באזונדערס פאַרדינט געמאַכט אינזש. באראל, לארבער און לאָב, וועלכע האָבן אומדערמידלעך געארבעט כדי צו פאַרשאפן די נויטיקע פאָנדן אויף אויסהאַלטן דעם אַנשטאַלט. און צי איז עס מעגלעך נישט צו דערמאָנען דאָ די איידעלע פרויען באל־טער פון זלאָטשעוו, דאנקנער און ניוסיע רייכמאן־ראָזען פון זאלעשטשיקי, וועלכע האָבן זייערע בעסטע כחות גע־אָפּפערט, זייער פריוואט לעבן און געווען אמתדיקע מו־טערס צו די יתומים.

זעלטענע מעלות האָבן זיך אַנטפּלעקט אין דער דאָזי־קער ארבעט: אָן א מאָס ליבע, ענערגיע און אָפּפערווי־ליקייט, וועלכע קיינער וואָלט נישט חושד געווען אין די דאָזיקע באַשיידענע פּערזאָנען, זענען דאָ געקומען צו זייער פולן אויסדרוק.

* * *

אויפן געביט פון געזונטהייטס־שוץ האָט דערפילט אין דער שטאָט א וויכטיקע ראָל די געזעלשאפט „טאָז". די ענגע צוזאמענארבעט פון „טאָז" מיט דעם יתומים־ראט און דער קהילה איז געווען א ברכה פאַר דער שטאָט.

די מלחמה האָט איבערגעלאָזן טאַרנאָפּאָל א טרויעריקע ירושה אין דער געשטאַלט פון שווערע קראנקהייטן, ווי לונגען־ליידן, טראַכאָמע, פאוווס א.אַ.וו., וועלכע זענען גע־קומען פון דער שלעכטער דערנערונג און די פאַרוואָרלאָזטע סאַניטאַרע באַדינגונגען.

דער „טאָז" האָט אָנגעהויבן מיט א ברייטער טעטיקייט צו באַקעמפן די דאָזיקע קראנקהייטן און גלייכצייטיק האָט ער געפירט אַן ענערגישע אויפקלערונגס־טעטיקייט אין די קוואַרטאַלן פון דער אָרעמקייט. סאַניטארע אויפזעער האָבן באַזוכט יעטוועדע שטוב, פאַרטיילט זייף, דעזינפעקציע־מיטלען, בילעטן אין באָד־אַנשטאלט פון דער קהילה, בראָ־שורן מיט אָנווייזונגען ווי אויסצומיידן אָנשטעקנדיקע קראנקהייטן א.אַ.וו. עס זענען אָרגאַניזירט געוואָרן קאָנ־קורסן מיט פריזן פאַר די ריינסטע הייזער ווי אויך פאָ־פּולערע פאָרטראָגן אויף טעמעס וועגן היגיענע, אָנשטע־קנדיקע קראנקהייטן א.אַ.וו..

פון גרויסער באדייטונג איז געווען די טעטיקייט פון „טאָז" אויפן געביט פון מוטער־ און קינדער־שוץ. ספּע־ציעלע סטאַציעס פון „אַ טראָפּן מילך" האָבן אינסטרואירט די יונגע מוטערס ווי זיי זאָלן דערציען זייערע קינדער. די דאָזיקע ברייט־פאַרמאָסטענע און סיסטעמאטישע ארבעט האָט געבראכט צו א פאַרקלענערונג אין דער שטערבלעכ־קייט פון זויג־קינדער און בכלל פון א פאַרבעסערונג פון דעם געזונט־צושטאַנד פון די קינדער.

אין שפּיץ פון „טאָז" איז געשטאַנען ד"ר הערשער, לייטער פון שטאָטישן שפּיטאָל. מיטגעהאָלפן אים האָבן כמעט אלע יידישע דאָקטוירים אין שטאָט און דער עיקר די יונגע. גאָר א סך געלייסטעט אויפן געביט פון אָרגאני־זירן די „טאָז"־ארבעט האָט דער סעקרעטאר ד"ר א. קאָרנ־ווייץ, וועמענס אָפּפערוויליקייט און איבערגעגעבנקייט עס דאַרפן דערמאָנט ווערן מיט א באַזונדערער אָנערקענונג.

אין טאַרנאָפּאָל האָט עקזיסטירט א גרויס שפּיטאָל פון דער קהילה. דער בנין פון שפּיטאָל איז אויסגעבויט געוואָרן א דאנק דער אָפּפערוויליקייט פון עטלעכע פּער־זאָנען און די וויכטיקסטע צווישן זיי זענען געווען די משפחה לאזארוס, וועלכע האָט געגרינדעט אין לעמבערג און אין טאַרנאָפּאָל א צאָל פונדאַציעס. דאָס שפּיטאָל האָט זיך געפונען אין א פּאַסיקן אָרט און איז געווען ווי געהעריק איינגעאָרדנט.

דאָס שפּיטאָל האָט דערפילט א וויכטיקע ראָל אין שטאָט. יידישע קראַנקע זענען נישט געגאַנגען גערן אין שטאָטישן שפּיטאָל אויס מאַנגל אין כשרות און צוליב דער קלויסטערלעכער אַטמאָספערע וועלכע האָט דאָרט גע־הערשט. מיט די קראַנקע האָבן זיך פארנומען נאָנעס, וועל־

כע האָבן זיך נישט תמיד אויסגעצייכנט מיט זייער גוטער באַציאונג צו יידן. דער מצב האָט זיך נישט געענדערט אין דער צייט וען ד״ר הערשער איז געווען לייטער פון דעם דאָזיקן שפיטאָל און ד״ר פייט האָט אַנגעפירט מיט דער געזונטהייטס־אָפּטיילונג פון דער וואיעוואדשאפט.

מיט דעם אַנטשטיין פון דער פּוילישער מלוכה האָט זיך פאַרשטאַרקט דער אָפענער אנטיסעמיטיזם אויף אלע לעבנסגעביטן און נישט אויסגעמיטן אויך דאָס שפיטאָל. א חוץ דעם זענען צוגעקומען די שווערייקייטן אויף וועלכע עס האָבן אַנגעטראָפן די יונגע יידישע אַבסאָלווענטן פון מעדיצין. זיי האָבן על־פי־רוב אַנגעטראָפן פאַרשלאָסענע טיערן פאַר זייער פּראַקטיק אין די מלוכהשע און שטאָטי־שע שפיטעלער. דאָס קהילה־שפיטאָל איז אַבער געשטאַנען פאַר זיי אפן. אויך יידישע קראנקן־שוועסטער האָבן גע־האָט דאָ א מעגלעכקייט אויסצובילדן זיך אין זייער פאַך.

די אויסגעוויילטע קהילה אין שפּיץ פון וועלכער עס איז געשטאַנען ד״ר פרנס, אליין א מעדיצינער פון בארוף, האָט ארויסגעווינן אַ סך זאָרג פאַר די נויטן פון שפיטאָל און געטאָן אלץ כדי צו העכערן זיין ניוואָ פון מעדיצינישן און אדמיניסטראַטיוון שטאַנדפונקט. אויך די געזעלשאַפט „טאָז״ איז געקומען צו הילף דעם שפיטאָל דורך באזאָרגן אים מיט די מאַדערנסטע אייניריכטונגען פאַר וועלכע די קהילה האָט אויסגעבויט ספעציעלע פאַוויליאָנען.

כדי צו פאַרזיכערן די קראנקע א גוטע באַהאַנדלונג איז געשאפן געווארן א פאַנד פאר אַן אַסיסטאַנט און א ספע־ציעלע קראנקן־שוועסטער.

אינעם בנין פון שפיטאָל האָט זיך געפונען אַן אַמבו־לאַטאָריע, וועלכע האָט באדינט צענדליקער אָרעמע קראנ־קע טעגלעך.

אין שכנות פון קהילה־שפיטאָל האָט זיך געפונען דאָס זקנים־הויז. דער בנין האָט זיך נישט אויסגעצייכנט מיט זיין אויסערלעכן אויסזען אָבער אין אים האָבן געפונען א פולע היים ארום הונדערט איינזאַמע זקנים. א ספעציעלע קאָמיסיע פון שפיטאָל האָט געזאָרגט פאַר זייער געזונט אין אַנטשפרעכנדיקע לעבנס־באַדינגונגען.

פאַרשטייער פון די זקנים האָבן געמוען אָנטייל אין דער לייטונג פון הויז, געזעסן אין דער קאָנטראָל־קאָמיסיע און אַ דאָנק דעם האָט זיך אין זיי געשאפן דאָס אחריות־געפיל פאַר דעם אַנשטאַלט און עס זענען אויס־געמיטן געווארן יעטוועדע חשדים, וועלכע פאַרסמען ווי געווייגלעך די אָטמאָספערע אין אזעלכע אַנשטאלטן.

א ספעציעלע געזעלשאפט האָט געזאָרגט פאַר די בוד־זשעטן פון שפיטאָל און זקנים־הויז און צווישן אירע אמ־מייסטן איבערגעגעבענע און טיכטיקע חברים, וועלכע האָבן זייער ארבעט געטאָן מיט א סך האַרץ, זענען געווען די ה״ה שפיגעלגלאָס, שטעקל און זיידענפעלד.

די קהילה האָט אויך אַנגעפירט מיט א באַד־אנשטאלט, וועלכער האָט דערפילט א וויכטיקע ראָל ביים אפהיטן די היגיענע פון די ארעמע פאָלקס־שיכטן.

***

אין יאָר 1930 האָט דער „וואיעוואדישער יתומים־ראט״ געגרינדעט א בורסע־אינטערנאַט. כאָטש די בורסע איז געווען ארגאניש פאַרבונדן מיט דעם יתומים־הויז, איז זי דאָך פאַרמעג געווען א זעלבסטשטענדיקע אינסטיטוציע מיט אַן אייגענעם סטאַטוט. א געוויסע צייט איז גע־שטאנען אין שפיץ פון דעם קאָמיטעט פון דער בורסע ד״ר פרנס, אָבער שפעטער האָבן זיך דאָס יתומים־הויז און די בורסע געפירט זעלבסטשטענדיק מיט אייגענע עסקנים. דער פרינציפ פון ענגער צוזאַמענארבעט איז אָבער אַפּ־געהיטן געווארן.

די בורסע האָט זיך געפונען אין אַ באזונדערן בנין, ארומגערינגלט פון גערטנער, וואָס איז ספעציעל פאַר איר געדונגען געווארן אין זארודיע. 25 יינגלעך האָבן זיך דער־צויגן אין דער בורסע. זיי זענען אויסגעוויילט געווארן פון צווישן די קאַנדידאטן, וועלכע די אַרטיקע יתומים־ראטן האָבן פאַרגעשלאָגן. די אַנטשפרעכנדיקע ראטן האָבן געדעקט די הוצאות פון זיערע יתומים אין דער בורסע. במשך פון די ערשטע דריי יאָר פון דער עקזיסטענץ פון דער בורסע, איז דער בודזשעט געדעקט געווארן דורך דעם „וואיעוואדישן יתומים־ראט״ אָבער שפעטער איז גע־גרינדעט געווארן א ספעציעלער קאָמיטעט פון דער בורסע, וועלכער האָט באקומען סובוועניצן פון דער קהילה, שטאָט־ראט און דער רעגירונג.

דער קאָמיטעט האָט זיך באַמיט אריינצובערענגען די יינגלעך פון דער בורסע אין דער צוויי־יאריקער פראָפע־סיאָנעלער שול אין טאַרנאָפּאָל, וועלכע האָט זיך אויס־געצייכנט מיט איר הויכן לערן־ניוואָ. אָבער דאָ האָט ער אַנגעטראָפן אויף שוועריקייטן. ערשטנס, האָבן די קאָנ־דיזאטן אין די דאָזיקע שול געדארפט האָבן א צייגניש פון א געענדיקטער פאָלקס־שול און נישט אלע קינדער פון דער בורסע האָבן זי געהאַט, צווייטנס, איז דאָרט געווען די צאָל פלעצער א באַגרענעצטע מחמת דאָס איז געווען די אייניציקע פראָפעסיאָנעלע שול אין דער גאַנצער וואָ־יעוואדשאפט.

צו דעם אלעם איז נאָך צוגעקומען א באזונדערע צרה. מיטן מאַמענט ווען עס זענען אַנגענומען געווארן די ערשטע יידישע שילער האָבן זייערע אוקראיניש און פויליש „חברים״ דערקלערט א באַיקאָט און דעמאָנסטראטיוו זיך

אָפגעזאָגט צו ריידן און ארבעטן מיט זיי. די אינטערוועניץ פון דירעקטאָר, אליין אַ ליבעראַלער מענטש, האָט ווייניק וואָס געהאָלפן. וועז די שילער האָבן נאָך א געוויסער צייט

קאָמיטעט פון דער „בורסע״
Committee of the boarding-house for orphans

געזעגן, אז מיט דעם באַיקאָט האָבן זיי נישט אָפגעשראָקן די יידישע שילער, זענען זיי איבערגעגאַנגען צו מעשים, פשוט געשלאָגן זיי. די יידישע שילער זענען זיי נישט געבליבן שולדיק. ענדלעך האָט די שול־לייטונג באַשלאָסן ארויסצווואַרפן צוויי כוליגאַנעס און דערמיט האָט זיך דער ענין פאַרענדיקט. די יידישע שילער האָבן געהערט צו די בעסטע אין דער שול.

די איבעריקע ייִנגלעך פון דער בורסע זענען איבערגעגעבן געוואָרן צו בעלי־מלאכות, די בעסטע אין שטאָט. גלייכצייטיק איז געזאָרגט געוואָרן דערפאַר זיי זאָלן דערגענגן זייערע אַלגעמיינע און פראָפעסיאָנעלע ידיעות אויף ספעציעלע קורסן, וועלכע זענען צו דעם צוועק געגרינדעט געוואָרן. די דאָזיקע קורסן האָבן זיך איינסגעשלאָסן מיט זייער הויכן ניוואָ, באַזונדערס אין דער צייט, וועז עס האָט מיט זיי אָנגעפירט ד״ר בערגער, א באַגאַבטער פעדאָגאָג מיט א געזעלשאַפטלעכן צוגאַנג אין זיין ארבעט. א דאנק זייַנע גרויסע מעלות איז ער געווען שטארק פאָפולער צווישן די שילער, וועלכע האָבן זיך באציגן צו אים מיט גרויס דרך־ארץ און ליבע.

אין יאָר 1935 האָט זיך די בורסע איבערגעצויגן אין קהילה־בנין אויף דער מיצקעוויטש־גאַס. אינצווישנצייט איז די לייטונג אריבער פון די הענט פון פרל. סאַלקע שוואַרץ, וועלכע איז אין יאָר 1933 עולה געווען קיין ארץ־ישראל, צו ד״ר זלאטקעס. אינעם נייעם קאָמיטעט האָט שוין נישט געהערשט די ביז־איצטיקע האַרמאָניע, צווישן דעם קאָמיטעט און ד״ר זלאטקעס און אייכענבוים איז געקומען צו רייבונגען, אָבער צום סוף האָט געזיגט דאָס אחריות־געפיל פאָר דעם אָנשטאָלט און זיינע קינדער און די ארבעט האָט זיך געפירט נאָרמאַל.

***

אין יאָר 1938 האָט די פוילישע רעגירונג אויסגעארבעט א געזעץ לויט וועלכן אלע די וואָס געפינען זיך א לענגערע צייט אין אויסלאַנד און זייערע באציאונגען מיטן לאַנד זענען שוואכע, דאַרפן פאַרלירן די פוילישע בירגערשאפט. דאָס געזעץ איז באַשיינפערלעך געווען געוועזדעט קעגן די צענדליקער טויזנטער יידן, וואָס האָבן געווינט אין אויסלאַנד. די היטלעריסטישע רעגירונג האָט איצט געפונען אָן אויסרייד פטור צו ווערן פון די יידן פוילישע בירגער, וואָס האָבן געווינט אין דייטשלאַנד; גלייכצייטיק אויך אָנטאָן צרות דער פוילישער רעגירונג, מיט וועלכער די באַציִונגען האָבן זיך שוין באַווייזן — טראָץ דעם פריינטשאַפטס־אָפמאך — שטארק צו פארערגערן. במשך פון איין מעת־לעת זענען אריבערגעוואָרפן געוואָרן מיט כח איבער דער פוילישער גרענעץ ביי זבאָנשין, צענדליקער טויזנטער יידן. דאָ זענען די פליטים אינטערנירט געוואָרן דורך דער פוילישער מאַכט, וועלכע האָט זיי נישט אריינגעלאָזן אין לאַנד אריין. די זאָרג פאָר דעם קאָלאָסאַלן פליטים־לאָגער, וואָס איז געשאפן געוואָרן אין זבאָנשין, האָט אויף זיך גענומען דער „דזשאָינט״. אָבער אויך די קהילות האָבן בייגעטראָגן זייער הילף. מיטן פארשאָרפן זיך פון די באציאונגען צווישן פוילן און דייטשלאַנד אָנהויב יאָר 1939, האָבן די פוילישע מאַכט־אָרגאַנען אויפגעלייזט דעם לאָגער און עטלעכע טויזנט פליטים זענען איבערגעפירט געוואָרן אין טאָרנאָפאָלער וואָיוווֹדשאפט.

פרל. סאַלקע שוואַרץ צווישן אירע שוצקינדער פאָר איר עליה קיין ישראל, 1933
Miss. Salka Schwarz among the alumni of the boarding-house before her departure for Palestine, 1933

צו הילף פון די פליטים איז אָנטשטאַנען א ספעציעלער קאָמיטעט וואָס איז באַשטאַנען פון די ה״ה ד״ר פרנס, ד״ר נוסבוים, ד״ר הורוויץ, ד״ר סערעט, קורפירסט און

עקסעלבירט. שווער זענען געווען די אויפגאַבן וועלכע דער קאָמיטעט האָט אויף זיך גענומען. די פּליטים זענען געקומען נאַקעטע און באַרוועסע און מען האָט געדאַרפט זאָרגן וועגן א דאַך איבערן קאָפּ, עסן און אָנטון. אויך זייער געזעצלעכע לאַגע האָט גורם געווען צו א סך צרות. דער רוב איז אָנגעקומען אָן יעטוועדן דאָקומענט וואָס זאָל באַשטעטיקן זייער פּוילישע בירגערשאַפט.

דער פּלוצימדיקער וווקס פון דער באַפעלקערונג האָט זיך געלאָזט תיכף פילן אויף אלע געביטן. די פּרייזן פון שפּייז־פּראָדוקטן, דירה־געלט זענען שטאַרק געשטיגן. די פּוילישע באַפעלקערונג, וועלכע איז אָן אלעם געווען שטאַרק אָנטיסעמיטיש געשטימט, האָט איצט נישט פאַרהוילט איר פאַרביטערונג צוליב דער אינוואַזיע פון די דאָזיקע אומגעבעטענע געסט. אויך די יידישע באַפעלקערונג האָט גיך אָנגעהויבן ארויסווייזן סימנים פון אומגעדולד, בפרט ווען די דייטשע יידן האָבן אויף שריט און טריט אונטערגעשטראָכן זייער מכלומרשטע העכערקייט און באַצויגן זיך מיט גרינגשעצונג צו זייערע „קולטורעל־אָפּגעשטאַנענע" ברידער.

די שפּאַנונג אין שטאָט האָט נאָך פאַרגרעסערט א געשיכטע מיט א פליט, וועלכער האָט זיך געוואָלט אריבערשמוגלען קיין סאָוויעט־רוסלאַנד און איז געכאַפּט געוואָרן דורך דער פּוילישער גרענעץ־וואך, וואָס האָט אים באַשולדיקט אין שפּיאָנאַזש. די פּאָליאַקן האָבן זיך א וואָרף געטאָן אויף דער דאָזיקער געשיכטע ווי אויף א מציאה אין האָבן זי אויסגענוצט כדי צו קאָמפּראָמיטירן די געזעלשאַפטלעכע טוער, וועלכע זענען געשטאַנען אין שפּיץ פונעם פּליטים־קאָמיטעט. זיי זענען באשולדיקט געוואָרן אין העלפן די קאָמוניסטן און נאָר אַ דאַנק דער ענערגישער שטעלונג זייערע איז דער בלבול צונישט געמאַכט געוואָרן.

דאָס איז געווען דער מצב בשעת עס האָט אויסגעבראָכן די צווייטע וועלט־מלחמה. די באַפעלקערונג האָט נאָכנישט באוויזן אָפּגעבן זיך א דין וחשבון פון די געשעענישן און שוין איז די שטאָט ווידער פאַרפלייצט געוואָרן דורך טויזנטער פליטים פון מערב־פּוילן: ביעלסקאָ־ביאַלאַ, קאַטאָוויץ, קראָקע, וועלכע זענען אָנטלאָפן פאַר די דייטשן. ווידער האָט מען געדאַרפט זאָרגן פאַר די דאָזיקע אומגליקלעכע. די טאַרנאָפּאָלער באַפעלקערונג האָט אָן איבעריק מאָל אַרויסגעוויזן איר געזעלשאַפטלעכע רייפקייט און איר גרייטקייט ארויסצוהעלפן די ברידער אין אומגליק. די פליטים זענען אריינגענומען געוואָרן אין די ווינונגען, א ספּעציעלע פאָלקס־קוך האָט פאַרטיילט ווארעמע מאָלצייטן פאַר א קליינעם אָפּצאָל. במשך פון עטלעכע טעג האָט זיך כמעט ווי פאַרטאָפּלט די באַפעלקערונג אין שטאָט. גרויסע מיליטער־אָפּטיילונגען האָבן סטאַציאָנירט דאָ און טאָגטעגלעך זענען אהער אָנגעקומען פליטים פון אלע עקן פּוילן. הויכע מלוכה־באַאַמטע, מיניסטאָרן און אויסלענדישע דיפּלאָמאַטן זענען אַדורכגעפאָרן טאַרנאָפּאָל איילנדיק צו דער רומענישער גרענעץ. אין דער שטאָט האָט געוואָקסן די שפּאַנונג. די מפלות אויף די פראָנטן האָבן שוין נישט איבערגעלאָזן קיין ספק, אז דער סוף פון דער פּוילישער מלוכה איז געקומען. אלעמענס הערצער האָט באַהערשט דער פחד פאַר דעם מאָרגן.

***

דעם 17־טן סעפּטעמבער זענען אריין קיין טאַרנאָפּאָל די ערשטע סאָוויעטישע טאַנקען און נאָך זיי גרויסע מיליטערישע אָפּטיילונגען. דער גרויל פון א מלחמה איז פאַרשפּאָרט געוואָרן טאַרנאָפּאָל. אָבער ווער האָט געקענט וויסן וואָס עס ברענגט מיט זיך די נייע מאַכט?

נאָך עטלעכע טעג פון כאַאָס איז אריינגעטרעטן א פאַרהעלטנישמעסיקע בארואיקונג. ווידער איז געשטאַנען אויף דער טאָג־אָרדענונג די פראגע פון די פליטים. כדי אויפצוקלערן די שטעלונג פון דער נייער מאַכט האָט זיך געווענדעט א ספּעציעלע דעלעגאַציע פון פליטים־קאָמיטעט צום שטאָט־קאָמענדאַנט, דעם מאַיאָר זשוקאָוו. דער קאָמענדאַנט האָט דערקלערט, אז אין פּרינציפּ איז נישטאָ קיין אָרט פאַר אַזאַ מין טעטיקייט אונטערן סאָוויעטישן רעזשים, וועלכער זאָרגט פאַר ארבעט פאַר זיינע בירגער, אָבער ביז עס וועט אָרגאַניזירט ווערן אין שטאָט די ציווילע מאַכט, מעג דער קאָמיטעט אָנפירן דערווייל מיט זיין ארבעט. אויך האָט דער קאָמענדאַנט פאַרזיכערט, אז אין פאַל עס וועט איינגעפירט ווערן א רעגלאַמענטירונג פון שפּייז־מיטלען וועט דער קאָמיטעט באקומען ספּעציעלע צוטיילונגען פאַר דער פאָלקס־קוך.

אין די נייע באַדינגונגען איז געוווּנטשן געווען קידמכל אז די פליטים זאָלן זיך איינאָרדענען ביי ארבעט. דער אָנהויב איז געמאַכט געוואָרן מיט די שוסטערס, וועמענס צאָל עס איז געווען א באַדייטנדיקע צווישן די פליטים. אינעם זאָל פון סוחרים־פאַרבאַנד איז איינגעאָרדנט געוואָרן א גרויסע ווערקשטעל אין דער קאָאָפּעראַטיוו־באַנק האָט געגעבן דער גרופּע שוסטער, וואָס האָבן זיך אָרגאַניזירט אין אַן אַרטעל, א הלוואה. אזוי איז אָנטשטאַנען דער שוסטער־ארטעל מיט אַן אייגענעם סטאַטוט צוגעפּאַסט צו די סאָוויעטישע באַדינגונגען. בראש פונעם ארטעל, וועלכער האָט געציילט 30 חברים, איז געשטאַנען מאַגיסטער ראָסטאל. גיך האָט זיך ארויסגעוויזן, אַז דער ארטעל איז געווען א לייזונג נישט נאָר פאַר די פליטים, נאָר אויך פאַר די

שטאטישע שוסטער, ווייל פריוואטע שוסטער האָבן נישט באַקומען קיין צוטיילונג פון לעדער. נאָך א קורצער צייט האָט זיך דער אַרטעל אנטוויקלט פשוט אין א פאַבריק, וועלכע האָט באַשעפטיקט הונדערטער מענטשן. דער אר־טעל האָט אויך געגאָסן פון דער הילף פון „דזשאָינט". אין אָקטאָבער איז אָנגעקומען קיין טארנאָפאָל ד"ר הערשענ־האָרן און האָט געבראַכט באדייטנדיקע סומעס געלט פאַר די פליטים. די געלטער זענען איבערגעגעבן געוואָרן די קאָנסטרוקטיוע אונטערנעמונגען און פאַרשטענדלעך, אז זיי זענען אנטשפרעכנד געבוכט געוואָרן און דער נאָמען פון „דזשאָינט" איז דערביי נישט דערמאָנט געוואָרן.

לויטן מוסטער פון די שוסטער האָבן זיך אָרגאניזירט אויך אָנדערע פאַכן, ווי שניידער, בלעכער, טישלער, אין דער פאָרם פון אַרטעלן. במשך פון א קורצער צייט האָבן זיך די ארטעלן אזוי אָנטוויקלט, אז דער לייטער פון דער אוקראַאיניישער קאָאָפּעראַציע, וואָס איז אָנגעקומען קיין טאַרנאָפאָל, האָט נישט פאַרהוילט זיין התפעלות פון זיי.

מיט דעם איינאַרדענען פון די פליטים האָט זיך פאַר־ענדיקט די ראָל פון קאָמיטעט. דאָס איז געווען דאָס שווא־נען־געזאָנג פון די טאַרנאָפאָלער געזעלשאַפטלעכע טוער, וועלכע האָבן במשך פון דורות דערפילט מיט איבערגע־געבנקייט זייער מיסיע ביז עס איז געקומען דער טרויערי־קער סוף צו דער בארימטער און פרעכטיקער טאַרנאָפּאָ־לער קהילה.

יִזְכֹּר

מאת מאיר חרטינר

מֵעִיר הַקֹּדֶשׁ אֶזְכְּרֵךְ קְהִלַּת קָדְשִׁי, טַרְנוֹפּוֹל הַמַּעֲטִירָה,
בִּדְמָעוֹת אֶזְכְּרֵכִי מֵאֶרֶץ יַרְדֵּן וְחֶרְמוֹנִים!
עֲזַבְתִּיךְ בְּיוֹם הַמְעֻנָּן, יוֹם הִתְחִילָה אַדְמַת גָּלוּת
רוֹעֶדֶת תַּחַת רֶגֶל יִשְׂרָאֵל.
אָז נִשְׁתַּנּוּ עָלֵינוּ סִדְרֵי בְרֵאשִׁית וּמִמַּעֲרָב עָלָה לָנוּ שַׁחַר
וְכִנּוֹרוֹ שֶׁל דָּוִד הִתְחִיל מְנַגֵּן מֵאֵלָיו שִׁירֵי תְהִלּוֹת לְצִיּוֹן:
„שָׁם אוֹרָה וָגִיל, שָׁם תּוֹרָה וָרֶנֶן, תִּשָּׁכַח קֶרֶן חֲשֵׁכָה יוֹשַׁבְתִּי בַּנֵּכָר...“
הָהּ, מִי פִּלֵּל כִּי עוֹד נִזְכְּרֵךְ בִּנְהִי,
כִּזְכֹּר אֵם אֻמְלָלָה רַבַּת יִסּוּרִין!

★

כִּי אֵם הָיִית לָנוּ, עִיר וְאֵם בְּיִשְׂרָאֵל,
קְהִלָּה עַתִּיקָה כְּבוּדָה, לְכָל טוֹב וְנִשָּׂא בָּנֶיהָ מְחַנֶּכֶת:
נִשְׁמוֹת יִשְׂרָאֵל, רְבָבוֹת שְׁתַּיִם בְּקִרְבֵּךְ, דָּלְפָה עֵינָם אֶל אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל;
אוֹרִים־מוֹרִים גְּדוֹלֵי תוֹרָה הִבְהִיקוּ בָךְ בְּזֹהַר עֶלְיוֹן מִתּוֹךְ לֵיל גָּלוּת;
חַכְמֵי עוֹלָם סוֹפְרִים דְּגוּלִים הֶעֱלוּ נֵר הַדַּעַת תּוֹכֵכִי
לְגָרֵשׁ אֹפֶל מִלְּבָבוֹת.
וְקָם בָּךְ דּוֹר צָעִיר עַז, עוֹבֵר בְּטִיסָה אַחַת תְּהוֹם אַלְפֵי שְׁנוֹת גּוֹלָה וָנֶכֶר
וּבָאוּדִים הָעֲשֵׁנִים בֵּין חָרְבוֹת בֵּיתָר הִדְלִיק לַפִּיד דְּרוֹר וָמֶרֶד —
וְנֵס זֶה שֶׁל בֶּן הַכּוֹכָב בַּיָּד — הָלַךְ וְהוֹלִיךְ לִירוּשָׁלַיִם!

★

שֵׁשׁ מֵאוֹת רִבּוֹ, אֶחָד מִשְּׁלֹשָׁה בְּיִשְׂרָאֵל, הִכְחִידוּ קָנִיבָּלִים נִינֵי וַנְדָּלִים,
נִשְׁמְדוּ קְהִלּוֹת יִשְׂרָאֵל לְמֵאוֹת — וְעַל כֻּלָּם קָרַעְנוּ בֶגֶד וָנֶפֶשׁ.
אַךְ כֵּפֶל דִּמְעָה לִי לְשִׁבְרֵךְ, אִם! כִּי יִקְרוֹתַיִךְ יָדָעְנוּ.
וְזֹאת כִּי נֵדַע — בְּשִׁבְרֵנוּ הַגָּדוֹל אוּלַי נֹחַם לָנוּ יֶהִי:
כָּמוֹךְ כְּכָל קְהִלּוֹת הַהֲרֵגָה בְּרוּם עוֹלָם תַּזְהִירוּ,
וְעוֹלָם מָלֵא מִכְמַנֵּי מַעְלָה לֹא יִשְׁקַע בִּתְהוֹם הַקּוֹרוֹת לָעַד.
יֵשׁ יוֹם וּפָרַח נֵצֶר נְקָמוֹת מֵעַצְמוֹת שְׂרוּפֵי כִבְשָׁנִים
וּבְקוֹל דְּמָמָה דַקָּה, אַדִּיר מִפִּצְצוֹת אָטוֹם וְרַעֲמֵי מִלְחֶמֶת,
יְבַשֵּׂר לְעוֹלָם נִדְהָם, כִּי קָם עַם עַתִּיק מִקֶּבֶר
לִקְרֹעַ שָׂטָן אוֹכֵל עַמִּים וּלְהַכְרִיז שָׁלוֹם עַל כֹּל —

כִּי פִּי ה׳ דִּבֵּר

די חורבות פון דער טאַרנאָפּאָלער אלטע שול נאָך דער קאַטאַסטראָפע

Ruins of the old synagogue in Tarnopol after the war

אברהם אָקס

טארנאָפּאָל בעת דער צווייטער וועלט־מלחמה

אונטער דער רוסישער הערשאפט

א

די כסדר וואקסנדיקע שפּאנונג אין אייראָפּע נאָך היט־לערס קומען צו דער מאַכט, דער ווילדעווענדיקער אַנטיסע־מיטיזם אין פּוילן, וואָס האָט אָנגענומען אונטער דער השפעה פון דער מערב־שכנה, שוידערלעכע פאָרמען, האָבן קיין גוטס נישט אָנגעזאָגט. די פּוילישע יידן האָבן זיך געפונען אין אַן אומדערטרעגלעכן מצב און אָן אַן אויס־גאַנג. זיי האָבן פאַרלוירן דעם גרונט אונטער זייערע פיס און נישט געזעען קיין שטראל ליכט אויפן האָריזאָנט. און דאָך איז די ידיעה וועגן דער היטלעריסטישער אינוואַזיע געקומען ווי א שווערער קלאַפּ. דאָס האַרץ האָט פאַרויס־געפילט, אז ביטערע, גורל־שווערע יאָרן קומען אָן.

במשך פון די זומער־חדשים 1939 האָבן געהערשט אין פּוילן אילוזיעס, אז די מלחמה וועט אינעם לעצטן מאָמענט ווערן אויסגעמיטן. די אַנטוויקלונג פון די געשעענישן אין אייראָפּע, אָנהויבנדיק פון היטלערס אריינמאַרש אין סאַאַר־געביט ביז דעם מינכענער אָפּמאַך, האָבן נאָך פאַרשטארקט די דאָזיקע אילוזיעס. קיינער האָט נישט געגלויבט, אז היטלער וועט וואַגן צו כראָוואָצירן די מערב־גרויסמאַכטן, וועלכע האָבן געשלאָסן אַן אָפּמאַך מיט פּוילן און נאָך ווייניקער דערפון, אז דער גורל פון פּוילן וועט אנטשידן ווערן במשך פון עטלעכע טעג. דאָס בליצשנעלע פונאַנדערפאלן זיך פון א מדינה, וועלכע האָט אָן אויפהער געגרויסט זיך מיט איר „שטארקייט, געשלאָסנקייט און קאַמפסגרייטקייט" (Silni, zwarci, gotowi) האָט אַלעמען פאַרבליפט און דער־דריקט. געציילטע טעג זענען פאָריבער און דער שטאָלץ פון פּוילן איז געלעגן אין שטויב און איר רוקנביין איז צעשמעטערט געוואָרן. אויב דאָס איז דער גורל פון א גרויסער מדינה — האָבן די דערשלאָגענע יידן געטראַכט — טאָ וואָס קענען מיר שוואַכע דערווארטן? זיי האָבן זיך אָבער נאָכנישט באוויזן אָפּצוטרייסלען פון שווערן רושם, וואָס די מפלה פון פּוילן האָט אויף זיי געמאַכט און דאָס סאָוויעטישע מיליטער האָט אריינמאַרשירט אין די מזרח־געביטן פון פּוילן. מיליאָנען האָט פּוילן אינוועסטירט אין די באַפעסטיקונגען אויף דער מזרח־גרעניץ, און אלץ אומזיסט, ווייל דאָס אומגליק איז געקומען דווקא פון מערב, פון דעם „פריינטלעכן" דייטשלאַנד.

דאָס סאָוויעטישע מיליטער איז שוין אַמאָל געווען אין טאַרנאָפּאָל. אין יאָר 1920. דעמאָלט האָט עס ארויסגערופן מיט זיין אַרעמען אויסזען, ביטול און גרינגשעצונג די סאָוויעטישע מאַכט האָט דאָן געמאַכט אויף אַלעמען דעם איינדרוק פון אַז עפּעמערידע, וואָס איז געכוירן געוואָרן אינעם שטורם פון דער מלחמה און וועט בקרוב, ווי נאָר דאָס לעבן וועט זיך נאָרמאַליזירן, פאַרשווונדן פון דער אויבערפלאַך. אָבער איגצווישנצייט זענען פאַרביי קוואַפּע צוואַנציק יאָר. דאָס מאָל איז אריין אין שטאָט א גוט באַוואָפנטע און דיסציפּלינירטע ארמיי און דער אַלגעמייגער איינדריק איז געווען, אז די סאָוויעטישע מאַכט האָט בדעה איצט זיך צו באַזעצן דאָ אויף גוט.

די דאָזיקע אומדערווארטעטע אנטוויקלונג פון די גע־שעענישן האָט ארויסגערופן ביי דער יידישער באַפעלקע־רונג געמישטע געפילן. קודם כל א געפיל פון דערלייכטע־רונג. עס איז אויסגעמיטן געוואָרן דער היטלעריסטישער קאַשמאַר; וועגן די גרוילטאַטן אין דייטשלאַנד, שפּעטער טשעכאָסלאָוואקיי אין אין די ערשטע טעג פון דער אָקו־פּאַציע אין פּוילן האָבן זיך די יידן געניג אָנגעהערט. אמת, די סאָוויעטישע מאַכט האָט אויך געטראַגן מיט זיך געפאַרן, אָבער זיי זענען געווען פון אַן אַנדערן מין. עס איז קלאָר

געווען, אַז עס איז געקומען דער סוף צו אַלעם, וואָס איז געווען ביז איצט און עס הויבט זיך אָן אינגאַנצן א נייַ לעבן. במשך פון א קורצער צייט איז חרוב געווארן דער גאַנצער בנין, וועלכן דורות האָבן געבויט. עס איז אָפּגע־ שטעלט געווארן די טעטיקייט פון דער קהילה, פאַרטיין, באוועגונגען, די פאַרשידענערליי ארגאַניזאַציעס און אינ־ סטיטוציעס מיט וועלכע טאַרנאָפּאָל איז אזוי געבענטשט געווען. די באַקאַנטע כלל־טויער וועלכע האָבן זייער גאַנץ לעבן געוויידמעט דער געזעלשאַפטלעכער ארבעט, זענען פאַררוקט געווארן אין א וויינקל און אויף דער אויבערפלאַך האָבן זיך באַווייזן נייַע מענטשן, וועגן וועלכע מען האָט ביז איצט וויניק וואָס געוווסט. פלוצים איז פול געווארן מיט קאָמוניסטן אין א צאָל, וועלכע מען האָט זיך קיום געקענט אַמאָל פאַרשטעלן און זיי אַלע האָבן מיט גרויס אייפער און רעש דעקלאַרירט זייער טרייַיקייט צום סאָוויע־ טיש רעזשים. די לאָקאַלן פון די ארגאַניזאַציעס, פאַרטיין און אַלערליי אינסטיטוציעס זענען קאַנפיסקירט געווארן און אין זיי האָבן זיך באַזעצט די נייַע אינסטיטוציעס מיט זיערע מאַדנע נעמען. אינעם תיהו ובוהו פון די ערשטע טעג האָבן נאָך די פירער פון „בר־כוכבא" באוויזן צו רא־ טעווען זייער ארכיוו און באַהאַלטן אים אין א זיכער ארט. אויף עטלעכע געכיטן האָט זיך נאָך געפירט א געזעלשאפט־ לעכע טעטיקייט, ווי הילף צווישן די פליטים, דאָס שפּיטאָל און אין דער יחומים־היים. אָבער אויך דאָ האָט זי זיך אינגיכן געענדיקט.

די ערשטע וואָכן פון דער סאָוויעטישער מאַכט האָבן מיט זיך געבראכט אַן אויפלעבונג אויפן עקאָנאָמישן גע־ביט. די טויזנטער מיליטער־לייט און באַאַמטע, וועלכע האָבן געשטראָמט פון רוסלאַנד, האָבן זיך א ווארף געטאָן אויף אלץ וואָס זיי האָבן געזען. באַלד אָבער האָבן זיך די סוחרים אַריינגעטרט, אז דער גאַנצער האַנדל האָט נישט קיין ממש, דאָס געלט האָט א קנאַפּן ווערט, און דער עיקר, עס איז נישט מעגלעך צוריקצוקויפן קיין סחורות, וויייל ערשטנס זענען זיי נישט פאַראַן און צווייטנס קאָן קיין פריוואַטער סוחר בכלל נישט באַקומען פון דער מלוכה קיין סחורות. די דאָזיקע שטעלונג פון די סוחרים האָט ארויס־ געריפן גלייך א רעאַקציע פון דער מאַכט, וועלכע האָט אָנגעהויבן אויסאיבן אויף זיי א דרוק. עס זענען אדורכגע־ פירט געווארן מאַסן־רעווויזיעס און קעגן די פאַרדעכטיקע אין אויסבאַהאַלטן סחורות איז ארגאַניזירט געווארן א „פאָלקס־צאָרן", עס זענען פאַרגעקומען עפּנטלעכע פרא־ צעסן, אויף וועלכע זיי זענען פאַרמשפט געווארן צו לאַנגע יאָרן תפיסה און פאַרשיקונג.

פאַמעלעך האָבן זיך אויסקריסטאַליזירט פונעם כאָאס,

וואָס האָט געהערשט אין די ערשטע טעג פון אריינגאַנג פון דער רויטער אַרמיי, די פאַרמען פּ׳ן דער סאָוויעטישער מאַכט און עס זענען קלאָר געווארן אירע מעטאָדן. דער ערשטער קלאַפּ זענען געווען די גירושים. עס זענען פאַר־ שיקט געווארן משפחות פון די יידישע אָפּיצירן אינעם פּוילישן מיליטער, וועלכע זענען אריינגעפאַלן אין דער סאָוויעטישער געפאַנגנשאַפט. זייער צאָל איז, אמת, נישט געווען גרויס, אָבער דער פאַקט אַליין האָט אַרויסגערופן א בהלה צווישן די יידן און דער עיקר איבערצייגט, אז זיי זענען נישט קיין „מיוחסים".

אין דער דאָזיקער צייט איז אויך אנטשידן געווארן דער גורל פון די פּוילישע געביטן, וועלכע זענען אריבער אונ־ טער דער סאָוויעטישער הערשאַפט. אין לעמבערג איז פאַר־ געקומען א צוזאַמענפאַר פּ׳ן פאַרשטייער פון די פראָפע־ סיאָנעלע פאַריינען, פאַבריקן א.א.וו., וועלכער האָט אַנגע־ וומען א באַשלוס זיך צו וועגדן צו דער סאָוויעטישער מאַכט מיט ביטע אייניצושליסן די דאָזיקע געביטן אין סאָוויעט־אוקראינע און אייַנפירן דאָרט דעם סאָוויעטישן רעזשים. א ספּעציעל פאָלקס־רעפּערעדום, וואָס איז אר־ גאַניזירט געווארן נאָך דער קאַנפערענץ, האָט געדאַרפט האַשטיטיקן דעם דאָזיקן באשלוס. דער אָנטייל אינעם פאָלקס־רעפּערענדום איז געווען א מאַסנהאפטער אויס דער מישטער סיבה וואָס קיינער האָט נישט געוואָגט אנטקעגן־ צישטעלן זיך אדער אפּהאַלטי זיך פון שטימען.

דער איינציקער קאַנטאַקט מיט דער אויסערלעכער וועלט, וואָס איז געבליבן דער באַפעלקערונג איז געווען דער ראדיא. מען האָט געהערט די ידיעות פון לאַנדאַ און געגלויבט, אז פרילינג וועט אויפן מערב אנהויבן זיך א גרויסע אפענסיוו. וואס וועט צעשמעטערן דייטשלאנד און צוריקשטעלן די אַרדענונג אין אייראפּע.

ב

אינצווישנצייט האָבן די יידן באַמיט זיך צוצופאַסן צו די נייַע באַדינגונגען אין צו דער פרישער ווירקלעכקייט. די סאַציאַלע רעוואָלוציע האָט זיך אָנגעהויבן. די מלוכהשע קראַמען וועלכע האָבן זיך כסדר געעפנט, האָבן אַרויסגע־ שטיסן גענצלעך די פריוואַטע סוחרים. זיי האָבן נישט באַקומען קיין שום צוטיילונגען און זענען דעריבער גע־ צוונגען געווען צו לעבן פון גרייטן. זייערע טעג זענען געווען געציילטע.

אן אמתע רעוואָלוציע איז פאַרגעקומען אויפן שול־גע־ביט. די מאַכט האָט אָנגעהויבן מיט א פראָפּאַגאַנדע, אז יידן זאָלן שיקן זייערע קינדער אין שולן מיט יידיש אַלס אונ־ טערריכטס־שפּראַך. די דאָזיקע פראָפּאַגאַנדע איז געפאלן

אויף א פרוכטבאַרן באָדן. יאָרנלאַנג האָבן די יידן אין פּוילן געפירט א קאַמף פֿאַר אַ יידיש און העברעאיש שול־וועזן און מיט קנאַפּע דערפֿאלגן. איצט איז געקומען די מאַכט און געגעבן דאָס, וואָס איז יאָרנלאַנג געווען א חלום. אמת, עס זענען נישט געווען קיין גרויסע אילוזיעס וועגן דעם כאַראַקטער פון די דאָזיקע שולן, אָבער דער עצם פֿאַקט וואָס יידישע קינדער וועלן לערנען צוזאַמען און ביי יידישע לערער איז געווען א פֿאַזיטיווער. עס האָט אַלזאָ געזיגט די מיינונג, אז מען דאַרף בשום אופן נישט פֿאַרנאַכלעסיקן די געלעגנהייט וואָס טרעפֿט זיך, מתגבר זיין זיך איבער אָלע שווערקייטן (מאַנגל אין לערער וואָס קענען יידיש, שילער פון אַסימילירטע היימען, וואָס קענען נישט קיין יידיש אות א.אָ.וו.) און שיקן די קינדער אין די דאָזיקע שולן, וואָס וועלן — האָט מען געהאָפֿט — לכל הפחות אָפּשוואַכן דעם טעמפּ פון אסימילאַציע.

אין דער דאָזיקער תקופה האָבן זיך אויפן האָריזאָנט אָנגעהויבן זאַמלען וואָלקנס פון אלע זייטן. אין שטאָט זענען ארומגעגאַנגען קלאַנגען, אז די ציוניסטישע פירער ווערן ארויסגערופן אין נ.ק.וו.ד. (אינערן־מיניסטעריום) און לאנג דאָרט געפאַרשט. די אויסגערופענע זענען אויפגע־פאַדערט געווארן צו האַלטן די דאָזיקע אויספֿאַרשונגען בסוד, אָבער זיי האָבן געהאַלטן פֿאַר נויטיק איבערצוגעבן פרטים דעם ד״ר צבי פרנס, באשר זיין פערזאָן האָט פֿאַר־נומען אַן אָנזעעוודיק אָרט בעת די פֿאַרהערן. צווישן אַנ־דערע זענען זעמאַלט פֿאַרהערט געווארן ד״ר ליפּפֿע, ד״ר הורוויץ, קורפירסט, עקסעלבירט און צום סוף אויך ד״ר פרנס. נאָך אַ געווייסער צייט האָט ד״ר צעלערמייער גע־בראכט ידיעות פון לעמבערג, אז דאָרט קומען פֿאַר מאַסן־ארעסטן צווישן די ציוניסטישע עסקנים. די טאַרנאָפֿאַלער ציוניסטן איז באַפֿאַלן אַ פחד. ווי נאָר עס איז געווען אין שטאָט עפּעס א חשודע באַוועגונג, האָבן די עסקנים נישט גענעכטיקט אין זייערע היימען, ווייל די ארעסטן זענען פֿאַרגעקומען אויסשליסלעך ביינאַכט.

מאַסן־ארעסטן זענען צו יענער צייט פֿאַרגעקומען צווי־שן די פֿאַליאָקן, וועלכע זענען פֿארשיקט געווארן קיין טיף רוסלאַנד און מיטל־אזיע. באַאַמטע, פֿאַליצײַ־לײַט, אָפּיצירן זענען געווען צווישן די ערשטע. די דאָזיקע ארעסטן האָבן ארויסגערופן א בהלה און א נידערגעשלאָגנקייט אין שטאָט.

אויפן סדר היום איז דעמאָלט אויך געשטאַנען די פראגע פון די פּליטים פון מערב־פוילן. אָפּגעריסענע פון זייערע היימען, אנטטוישטע פון דער גרויער ווירקלעכקייט, פול בענקשאַפֿט נאָך זייערע משפחות וועלכע זיי האָבן איבער־גלאָזן פון יענער זייט גרעניץ, האָבן זיי זיך אָנגעכאַפט אין דער מעגלעכקייט צוריקצוקערן, וועגן די מאַכט האָט מודיע געווען וועגן אַן אויסטוויש פון דער באַפֿעלקערונג צווישן די צוויי טיילן פון געווועזענעם פוילן. די דאָזיקע שטימונגען האָבן זיך נאָך פֿאַרשטארקט וועגן עס זענען אָנגעקומען פון דעם אָקופּירטן פוילן ידיעות, אז „דאָס לעבן איז שווער, אָבער מען קאָן אויסהאַלטן״.

וועגן די געמישטע קאָמיסיע פֿאַר די ענינים פון פּליטים האָט זיך קאָנסטיטואירט, האָבן א סך פון די פּליטים בעת דעם רעפּערענדום, וואָס איז צווישן זיי דורכגעפּירט גע־ווארן, דערקלערט וועגן זייער ווילן צוריקצופֿאַרן. נישט לאַנג האָט אָבער געדויערט און עס איז געקומען א סוף צו אלע אילוזיעס. די דייטשן האָבן זיך אָפּגעזאָגט אָנצו־נעמען אַזאַ גרויסע צאָל יידן און די סאָוויעטישע מאַכט האָט געזען אין די אלע, וואָס האָבן זיך אָפּגעזאָגט פון סאָוויעטישער בירגערשאַפט און געוואָלט אומקערן אינעם אָקופּירטן דורך די דייטשן פוילן, א פיינטלעכן עלעמענט. במשך פון איין יובי־נאַכט זענען פֿאַרגעקומען צווישן די פליטים מאַסן־ארעסטן, זיי זענען ארויסגעשלעפּט געווארן פון זיערע בעטן, פֿאַרלאָדנט אין ספּעציעל גרייטן פֿאַר זיי עשאַלאָנען און ארויסגעפירט געווארן אין די צפון־ און מזרח־טיילן פון רוסלאַנד. די דאָזיקע נעכט פון גרויל האָבן געמאַכט א שווערן איינדרוק אויף דער באַפֿעלקע־רונג, וועלכע האָט מיטגעווייטיקט מיט די אומגליקלעכע פליטים און איז גלייכצייטיק ארומגעכאַפּט געווארן פון א פחד־גפיעל פֿאַרן אייגענעם גורל, וועגן זי האָט געזען די ברוטאַלקייט און ריקזיכטלאָזיקייט פון דער סאָוויעטישער מאַכט.

ג

אינגיכן איז צערונען געווארן די אילוזיע פון א יידיש שולוועזן. אין א שיינעם פרימאָרגן איז באַקאַנט געווארן, אז די מאַכט פֿאַרלאַנגט פונעם לייטער פון דער יידישער שול, פּראָפעסאָר הירשבערג, אייניצופירן אוקראיניש אלס אונטערריכטס־שפּראַך. עס האָבן נישט געהאָלפן די בא־שלוסן פון די עלטערן איבערצולאָזן די יידישע שול. אין א קורצער צייט איז שוין פון איר קיין זכר נישט געבליבן.

דער פּראָצעס פון פֿאַרמלוכהשן איז פֿאַרגעקומען אין א שנעלן טעמפּ. אלע געשעפטן און אונטערנעמונגען זענען אַריבער צו דער מלוכה און זייערע אייגנטימער זענען גע־בליבן אַן פֿאַרמגן און אַן פרנסה. זייער בורזשואָזע פֿאַר־גאַנגענהייט האָט זיי געשטערט אויף שריט און טריט און זיי האָבן נישט געקאָנט באקומען קיין ארבעט. שפּעטער זענען פֿאַרמלוכהשט געווארן די הייזער, מיט וועלכע עס האָט איצט אָנגעפּירט א באַזונדערער אַמט. עס זענען איינ־געפירט געווארן פֿאַרשידענע אָפּצאָלן פֿאַר דירה־געלט, אָפּהענגיק פון קלאַס. אין די גרויסע דירות זענען ארייגנע־

זעצט געוואָרן סובלאָקאַטאָרן, על־פי־רוב, רוסישע מענטשן, וועלכע זענען דאָ געקומען מאסנווייז מיט זייערע משפחות.

די שווערסטע גזירות זענען אָבער געווען די גזירה פון פּאַספּאָרטן און דאָס פאַרמלוכהשן פּריוואַט אייגנטום. לויטן געזעץ מוז יעטוועדער סאָוויעטישער בירגער באזיצן א פּאַספּאָרט. די פּאַספּאָרטן זענען אָבער נישט איינהייטלעכע פאַר דער גאַנצער באַפעלקערונג. די יידן האָבן באַקומען על־פי־רוב פּאַספּאָרטן באַצייכנטע מיט דעם פּאַראַגראַף 11. אן אייגנטימער פון אזא פּאַספּאָרט איז פאַרווערט גע־ווען צו וווינען אין די גרויסע שטעט, אין וועלכע עס גע־פינען זיך צענטראַלע אַמטן און גרויסע אינדוסטריעלע אונטערנעמונגען. טאַרנאָפּאָל האָט געהערט צו דער גרופּע שטעט.

אויך איז אַן אייגנטימער פון אזא פּאַספּאָרט נישט אָנ־גענומען געוואָרן אויף קיין שום פּאַראַנטוואָרטלעכן פּאָסטן און אין קיין שום חשובן אמט ווי א באַאַמטער. טויזנטער יידן זענען געווען איצט געצווונגען צו וואנדערן אין די קליינע שכנותדיקע שטעטלעך. דאָרט זענען נישט געווען קיין דירות פאַר זיי און אויך מיט אַרבעט איז נישט געווען לייכט. עס האָבן געפעלט די גרויסע אַמטן און אונטערנע־מונגען, וואָס זאָלן קענען באַשעפטיקן אזא גרויסע צאָל פרישע ארבעטס־הענט. דער מאַנגל פון ארבעט, אחוץ וואָס ער האָט באַשווערט די לאגע פון די פּאַראינטערעסירטע, האָט ער זיי נאָך אויסגעשטעלט אויף דער סכנה פאַרשיקט צו ווערן קיין טיף רוסלאנד ווי אַן אומפּראָדוקטיווער עלעמענט.

די צווייטע גזירה איז געווען דאָס פּאַרמלוכהשן פון פּריוואַטן אייגנטום. ספּעציעלע קאָמיסיעס זענען ארומגע־גאנגען פון שטוב צו שטוב און האָבן קאָנפיסקירט וואָס נאָר עס האָט זיך זיי אָנגעגלוסט. דאָס איז געווען אַן אמת־דיקער רויב־צוג.

אין די דאָזיקע שווערע באדינגונגען האָבן די יידן אַרויסגעוויזן אַן איבעריק מאָל זייער פּעאיקייט זיך צוצו־פּאסן צו אלע אומשטענדן. דער רוב איז אריינגעטרעטן אין די כל המינים פּראָדוציר־קאָאָפּעראַטיוון, אין די מלו־כה־קראָמען און אַמטן און ווי א נוצלעכער ארבעטנדיקער עלעמענט, האָבן זיי באוויזן אויסמיידן דעם פּאַראַגראַף 11 אין זייערע פּאַספּאָרטן. אויך די אַמאָליקע עסקנים האָבן אָפּגעהאַלטן זיך פון יעטוועדער טעטיקייט, וואָס האָט גע־קענט אַרויסרופן א חשד ביי דער מאַכט. אַ דאַנק דעם זענען אויסגעמיטן געוואָרן א סך צרות, יאָגענישן און פּלאָ־גענישן, פון וועלכע עס האָבן געליטן אנדערע שטעט. במשך פון דער סאָוויעטישער הערשאַפט איז נישט ארעסטירט און נישט פּאַרשיקט געוואָרן קיין איין ציוניסטישער טוער.

דאָס טאַרנאָפּאָלער געטאָ און זיין חורבן

א

די יידן האָבן נאָכנישט באוויזן אָפּצועטעמען פון די אלע אויפטרייסלונגען, וואָס עס האָבן געבראכט אויף זיי די לעצטע יאָרן, און שוין האָט זיך אויף זיי א גאָס געטאָן א כוואַליע פון פורעניותן, וועלכע האָבן איבערגעשטיגן מיט זייער גרויל, אַלץ וואָס זיי האָבן ביז איצט איבערגע־לעבט.

דעם 22־טן יוני 1941 איז דאָס נאַצי־דייטשלאַנד פלוצים באַפאַלן דעם ראטנפאַרבאַנד. פון דאַן אָן האָבן די געשעע־נישן זיך אנטוויקלט אין א קאָפּ־שווינדלדיקן טעמפּ. דאָס סאָוויעטישע מיליטער האָט זיך צוריקגעצויגן, הויכע בא־אמטע זענען אנטלאָפן אין א בהלה פון דער שטאָט און מיט זיי צוזאמען די קאָמוניסטישע טוער, וועלכע האָבן מורא געהאַט פאַר דער נקמה פון די דייטשן. עטלעכע הונדערט מאַן און צווישן זיי ד״ר פרנס, זענען מאָביליזירט געוואָרן אין דער סאָוויעטישער ארמיי און צוזאמען מיט איר פאַרלאָזן די שטאָט. די איבערגעבליבענע האָבן מיט פחד און אימה געזען די דייטשן אריינקומען דעם צוועלפטן טאָג פון דער מלחמה.

דער כוח פון דער דייטשער ארמיי, אירע געוואלטיקע נצחונות האָבן ארויסגערופן צווישן דער יידישער באפעל־קערונג א געפיל פון נידערגעשלאָגנקייט און יאוש, כאָטש די דרייסטסטע פאַנטאַזיע איז נישט בכוח געווען זיך פאָר־צושטעלן דעם פּיין, די ליידן און דעם שרעקלעכן סוף וואָס דערוואַרטן די יידן.

די אוקראינער האָבן אויפגענומען די דייטשן מיט א נישט באַהאַלטענער שמחה, האָפּנדיק אז עס איז איצט גע־קומען זייער צייט. זיי האָבן זיך תיכף פאַרברודערט מיט די דייטשן און ארויפגעוואָרפן אויף די יידן די שולד פאַר אלעם וואָס עס איז געשעען בעת דער סאָוויעטישער הער־שאַפט. די דייטשן האָבן איבערגעגעבן די אוקראינער די מאַכט אין שטאָט און נאָמינירט אן אוקראינישן שטאָט־פרעזידענט. עס איז אויך געשאַפן געוואָרן אן אוקראיגישע מיליץ.

אויף דעם דריטן טאָג זענען אין טאַרנאָפּאָל פאָרגעקו־מען בלוטיקע פּאָגראָמען, וועלכע די געשיכטע פון דער שטאָט האָט נישט געקענט ביז איצט.

פרייטיק, דעם פערטן יולי, זענען ארויס אין די יידישע גאַסן אָפּטיילונגען פון דייטשן מיליטער אונטער דער אָנ־פירונג פון אָפיצירן. באוואָפנטע מיט האַנט־גראַנאַטן און מיט געשרייען: „יודען הערא̇וס!" האָבן זיי געטריבן פון די הייזער מענער, אוועקגעשטעלט זיי צו דער וואַנט און

קאַלטבלוטיק דערהרגעט. פון אלע זייטן זענען די יידן געטריבן געוואָרן צום מארק, ביים אַלטן באַד־הויז אויף דער זאַצערקעוונע גאַס, נעבן דער סטאָליער־ווערקשטעל, אויף דער אָסטראָגסקי־גאַס, נעבן גורפיינס הויז אויף דער לעמבערגער גאַס, אויף זאַרודזיע און דער שיענקעוויטש־גאַס. זעלנער מיט פאַרקאַטשעטע ארבל האָבן אָנגעהויבן צו שלאָגן און מאַטערן די דערשראָקענע און הילפסלאָזע יידן און צווינגען זיי זיך אליין צו גראָבן גריבער, ווו מען האָט דערנאָך די דערשאָסענע און דערשטיקטע אריינגע־וואָרפן. אַן אנדערע טייל פון די דייטשן האָט זיך געוואָרפן פאַרניכטן די קלויזן און בתי־מדרשים זיי האָבן אויפגע־בראָכן די ארונות, ארויסגעצויגן די ספרי־תורות, זיי צע־ריסן און ארויסגעוואָרפן אויפן מיסט. אין א. ג. יעקה'לעס קלויז האָבן זיי ווידער פאַרזאמלט און אריינגעוואָרפן בערך פינף הונדערט יידן און זיי פאַרברענט לעבעדיקערהייט צוזאמען מיטן קלויז. דאָ זענען צווישן אנדערע אומגע־קומען דער בלעכער קלאַרנעט, ש. קאַנצוקער. א ים פלאמען האָט ארומגענומען דעם קלויז און די שכנותדיקע הייזער. די געשרייען פון די פאַרברענטע האָבן זיך געטראָגן ווייט איבער די גאסן, די וואָס האָבן זיי געהערט האָבן זיך גע־ריסן די האָר פון קאָפּ אָבער העלפן האָבן זיי נישט געקאָנט.

די קעלערס פון גורפיינס הויז זענען געווען דער צוויי־טער גרויסער שחיטה־פלאץ פאַר יידן. הונדערטער זענען דאָ פאַרפייניקט געוואָרן. א סך, ליגנדיק אונטער בערג טויטע קערפערס, האָבן שפּעטער באוויזן ארויסצוקריכן, אָבער יחידים זענען אַרויס גאַנץ און אין וואָס פאַר אַ מצב?

נאָך דעם „אָפיציעלן" פּאָגראָם, וואָס האָט זיך געצויגן עטלעכע טעג האָבן די אוקראינער געמאכט אַ פּאָגראָם מיט אייגעגע כחות. אלס סיבה דערצו האָט געדינט דער פאַקט, וואָס אין הויף פון דער תפיסה אויף דער מיצקע־וויטש־גאַס זענען געפונען געוואָרן עטלעכע צענדליק הרו־גים. אויך פאַר דעם חטא פון אנדערע האָבן די יידן געמוזט באַצאָלן. מען האָט געבראכט הונדערטער יידן אין דער תפיסה און געהייסן זיי וואשן אין רייניקן די טויטע קער־פערס און דערביי האָבן זיך אָפּגעשפּילט שוידערלעכע סצענעס פון העצן, פייניקן, אויסלאַכן אין צווינגען צו טאָן די עקעלדיקסטע אַרבעטן. צום סוף זענען זיי אכ־זריותדיק אויסגעהרגעט געוואָרן. נישט אלע האָבן זיך אָבער געלאָזט אזוי באַהאַ־דלען מען האָט דערציילט וועגן דעם אלטן אייזיק קאָפּלער, אז ער האָט זיך אנקעגנגע־שטעלט די מערדער און זיי פאַרויסגעזאָגט א ביטערן סוף.

די טויטע קערפערס האָבן זיך עטלעכע טעג געוואל־גערט אויף די גאסן און פאַרגליווערט בלוט האָט באדעקט די טראָטוארן און דעם ברוק.

ב

ווען עס האָט זיך אביסל געשטילט די פּאָגראָם־כוואָליע האָבן זיך דערביי אָפּגעשפּילט. גי געוואלדן און געשרייען מענער, וואָס עס איז געלונגען זיך צו ראטעווען און צוזא־מען מיט די פרויען האָבן זיי אָנגעהויבן צו זוכן צווישן די דערהרגעטע זייערע נאָענטע. נישט לייכט איז געווען זיי צו דערקענען. ווער קען באַשרייבן די סצענעס וואָס האָבן זיך דערביי אָפּגעשפּילט. די געוואַלדן און געשרייען זענען געגאַנגען ביז אונטערן הימל. טויזנטער מענטשן האָבן זיך טעג לאַנגע ארומגעדרייט איבער די גאסן און ווען זיי האָבן צום סוף געפונען די קערפערס פון זייערע נאָענטע האָבן זיי אליין געמוזט זאָרגן פאַר א קבר. נישט געווען קיין איין משפחה אָן הרוגים און די זעלטענע וואָס דער גורל האָט זיי פאַרשוינט, זענען געווען איגגאנצן צע־בראָכן. קיין חברה קדישא איז נישט געווען, נישט קיין קהילה, יעדער האָט זיך געמאַטערט מיט זיין ווייטיק און מיט זיינע טויטע. דער רוב געהרגעטע איז געבראכט גע־וואָרן צו קבורה אויפן אלטן בית־עולם אָן שום צערעמאָ־ניעס.

בערך פינף טויזנט מענער זענען אומגעקומען אין די שרעקלעכע צען טעג. דער געוואלדיקער קלאַפּ, וואָס איז די טעג געפאלן אויף די יידישע קעפּ, איז געווען אזוי שטאַרק, אזוי דערשיטערנדיק, אז ער האָט אויפגעטרייסלט דעם יידישן ישוב ביז זיינע טיפסטע טיפענישן. צעבראָ־כענע און צעטומלטע זענען זיי ארומגעגאַנגען. עס איז ביי זיי צוגענומען געוואָרן דער גלויבן אינעם מעגטשן און די האָפּעונג, אז עס איז פאַראַן א רעטונג פאַר זיי.

די שטימונגען האָבן זיך נישט פיל געבעסערט ווען עס זענען דערשינען די פּלאַקאַטירטע מעלדונגען פון דער דייטשער מאַכט, אז די נקמה פון דער אַרישער באַפעלקע־רונג האָט זיך פאַרענדיקט און אַז פון איצט אָן איז פאַר־באָטן אָנצופאַלן אויף יידן, באַראַבעווען זיי אָדער טויטן. עס זענען איינגעפירט געוואָרן אדמיניסטראטיווע באַגרע־נעצונגען אויפן געביט פון דערנערונג, ארבעט באַשעפטי־קונגען א.אַ.וו., וועלכע האָבן איזאָלירט די יידן פון דער איבעריקער בעפעלקערונג און זיי אַוועקגעשטעלט אין א לאַגע פון פאַריאַסן. זיי האָבן געמוזט אויספירן צוואַנגס־אַרבעטן פאַרן מיליטער און די מלוכהשע און קאָמונאַלע אינסטיטוציעס.

די באַפעלקערונג האָט זיך נאָכנישט באַוויזן צוגע־ווינען צו די נייע לעבנס־באדינגונגען, ווען עס איז געקו־מען אין שטאָט די „איינזאַצגרופּע ריינהארדט", א מילי־טערישע פאָרמאַציע פון דער געסטאַפּאָ, וואָס איז געווען צוגעטיילט צו דער פראָנט־ארמיי.

אָנהויב יולי איז געווען געוואָרן דורך איר דער באַקאַנטער לערער גאָטפריד און האָס פון אים פאַרלאָנגט, ער זאָל צוזאַמענשטעלן אַ קאָמיטעט פון מינדעסטנס זעכציק פערזאָן פון צווישן דער יידישער אינטעליגענץ. לויטן באפעל פון דער „איינזאַצגרופּע" האָבן די קאָנדידאַטן צום קאָמיטעט געדארפט מעלדן זיך אין וואָשוואַדשאָפּט־בנין, אָבגעטאָן אין זייערע יום־טובדיקע מלבושים, ווו זיי האָבן געדאַרפט באקומען די נאָמינירונג.

גאָטפריד, געווויינט צו דינען און פאָלגן יעטוועדע מאכט, האָט דערפולט דעם באפעל און געבראַכט 63 בכבודיקע בירגער, וואָס האָבן נישט חושד געווען קיין שום שלעכטס און נישט געקאָנט זיך אפילו פארשטעלן, אז דאָס איז נישט מער ווי אַ לאָפּקע, וואָס די פערפידע דייטשן האָבן פאַר זיי צוגעגרייט.

וועז די קאָנדידאטן האָבן זיך פאַרזאַמלט, האָבן די דייטשע אפיציר אָבגעהויבן זיי יאָגן, לאָכן און שפעטן פֿון זיי און איידער זיי האָבן זיך באוויזן ארומצוקוקן זענען זיי פאַרלאָדנט געוואָרן אויף טראַנספּאָרט־אויטאָס, ארויסגעפירט מחוץ פון דער שטאָט און ביי דעם „היצעל־בארג" האָט מען זיי אויסגעשאָסן, נאָכדעם ווי מען האָט זיי מער־דערלעך געשלאָגן, געפיניקט און געצוווונגען צו גראָבן גריבער פאַר זיך. צווישן די אומגעקומענע האָט זיך געפונען ש. מארגוליעס, דער לערער בן־ציון קאָפאָן, ד"ר שלמה האראָוויץ, יול. קאָנער און צוויי זין פון ד"ר אברהם שווארצמאָן ז"ל.

דער ציל פון דער דאָזיקער „אַקציע" איז עוועז א קלאָרער: נישט לאָזן ביי די יידן אויפקומען דעם געדאַנק, אז די לאָגע האָט זיך נארמאַליזירט און צו ליקווידירן די מענטשן, וואָס וואָלטן געקענט זיין די מאָראַלישע מנהיגים אין דער שווערער צייט.

ג

נאָר אין אויגוסט האָט די דייטשע מאכט איינגעפירט די ציווילע אדמיניסטראציע אין טאַרנאָפּאָלער קרייז (קרייזהאָפּמאַנשאפט). עס איז נאָמינירט געוואָרן א ספּעציעלער רעפערענט פאר יידישע ענינים, דער נאָצי פאָלפינגער, וואָס האָט געבראכט זיין „מומחיות" פון ווארשע, ווו ער האָט פארנומען אַן ענלעכן פאָסטן.

פאָלפינגער האָט אָנגעהויבן זיין טעטיקייט מיט ארויפלייגן אויף די יידן אַ קאָנטריבוציע פון אנדערהאַלבן מיליאָן רובל, וואָס האָט זיך געדארפט, במשך פון אַכט טעג, געפינען אין דער אוקראינישער שטאָטישער שפּאָרקאָסע. א גרויסע טייל פון דעם געלט איז געגאַנגען אויף רעמאָנטירן דאָס אוקראינישע הויז „בראָצטוואָ מיעשטשאַנסקע", אין וועלכנס צעשטערונג מען האָט — ווי געווייניגער לעך — באשולדיקט די יידן. אחוץ געלט האָבן די יידן געמוזט אויך ליפערן אומזיסטע ארבעט. דער לייטער פון די רעמאָנט־ארבעטן איז געווען ד"ר סטעפאָן ברוקאָוויטש, וואָס האָט אין דער פאַרגאנגענהייט נישט איין מאָל גענאָסן פון יידישער פאָליטישער און מאָטעריעלער הילף. איצט האָט ער געוואָלט — ווייזט אויס — אויסקויפן זיך מיט זיין פיינטלעכער באציאונג צו יידן פון זיינע אַמאָליקע „חטאים".

צווישן די גזירות, וואָס דער קרייזהאָפּטמאַן האגער האָט אייגנעפּירט קעגן יידן איז געווען דער יידישער צייכן, דאָס באָגרענעצן זייער רעכט צו פאַרלאָזן די ווינערטער, ווי אויך דאָס רעכט איבערן פאַרמעגן און דאָס פארקלענערן פון די שפּייז־צוטיילונגען.

כדי צו שאפן אַן אַרגאַן, וואָס זאָל אויספירן די כלערליי דייטשע באפעלן און פאַראַרדענונגען, וואָס האָבן „רעגולירט" דאָס יידישע לעבן, האָט די געסטאַפּאָ געשאפן אַן א.ג. „יודנראָט". א סך פון די קאָנדידאַטן צום יודנראָט און צווישן זיי דער שרייבער פון די שורות, האָבן אונטער פאַרשידענע תירוצים זיך אַרויסגעדרייט פון דער דאָזיקער מיסיע. צום סוף איז דער גורל געפאַלן אויף ד"ר ג. פישער צו זיין דער פאָרזיצער פון יודנראָט און אויף ד"ר יעקב ליפע ווי זיין פאָרטרעטער. צווישן די איבעריקע מיטגלידער פון יודנראָט האָבן זיך געפונען ד"ר ק. פאָהאָריליעס, ד"ר ש. הירשבערג, אייזיק קלינגער, מ. בערנזאָן, יעקב לאָבינער, ד"ר ע. בראָל, ד"ר ל. דרעטלער, פ. העלרייך, א. שאפקאָפף און ל. עקסעלבירט.

אין אָנהויב האָט זיך די יידישע באָפעלקערונג באַצויגן מיט פאָרטרויען צום יודנראָט, האָפּנדיק אז ער וועט אייניפירן אָרדנונג און אפשר אויך מילדערן איר גורל.

די יידן האָבן זיך געקענט וועגדן צו דער מאַכט נאָר דורך דעם יודנראָט און אַדאָנק דעם האָט ער קאָנצענטרירט אין זיינע הענט — אויף וויפיל די געסטאַפּאָ האָט עס דערלויבט — אלע יידישע ענינים. אינ'ם יודנראָט האָבן די יידן באָקומען זייער שפּייז־קאָרטן, אויסווייז־דאָקומענטן, דאָ האָט מען געמאָלדן וועגן געבורטן און טויטפאַלן, פון דאָנען האָט מען געשיקט אין די שפּיטעלער און סאַציאַלע אַנשטאַלטן, דאָ האָט מען באָקומען די דערלויבענישן צו עפענען קראָמען אָדער ווערקשטעלן, דאָ האָט מען באָקומען אַן אָנווייזונג אויף א דירה, וועז מען האָט געמוזט פאַרלאָזן די פריערדיקע. יעדער האָט זיך געמוזט מעלדן אין עווידענץ־ביורא פון יודנראָט, דאָ האָט ער באָקומען אַנווייזונגען ווו און אויף וויי לאַנג ער מוז גיין אויף צוואַנגסארבעט און וואָס פאַראַ אָפּצאָלן און שטייערן ער איז

מחויב צו באצאָלן. די קאָמפּעטענצן פון יודנראַט זענען אַלזאָ געווען זייער ברייטע, ער האָט אייגענטלעך געהערשט איבערן יידישן לעבן. די אַממייסטנס פאראַנטוואָרטלעכע אויפגאַבע איז געפאַלן אויף דעם „ארבייטס־איינזאַץ", וועלכע האָט געשיקט מענטשן צו שווערע ארבעטן אין אַ פיינטלעכער סביבה פון וועלכער זיי האָבן זיך זעלטן אומגעקערט בשלום אהיים.

די יידן זענען געווען הפקר אין די הענט פון די דייטשן און אוקראַינער, וועלכע האָבן זיי אוממענטשלעך אויס־גענוצט ביי שווערע ארבעטן און גערויבט ביי זיי וואָס נאָר ער האָט זיך זיי פאַרגלוסט.

ד

אין סעפּטעמבער 1941 איז געקומען דער באַפעל צו שאַפן דאָס יידישע געטאָ. פון אָנהויב האָט דאָס געטאָ אַרומגענומען די פאָלגנדיקע גאַסן:

אַ טייל פון פּלאַץ קאַזשימיעזשאָווסקי, די רעיטאַנאַ־גאַס, די פערל־גאַס, לעמבערגער גאַס, פאָדאָלסקא ניזשא, מיאָ־דאָווא, א טייל שעפּטיצקיך־גאַס, די סרעברנא, טשאצקי־גאַס, סטארא, שקאָלנא, טייל רוסישע גאַס און דעם קליינעם רינעק.

אויף דעם קליינעם שטח זענען — לויט די אנגאַבן פון עווידענץ־ביורא ביים יודנראַט — צונויפגעבראכט גע־וואָרן בערך 12500 נפשות. פריער האָבן אויף דעם שטח, ווו עס זענען געווען די אָרעמסטע און היגיעניש אַממייסטן פארנאַכלעסיקטע קוואַרטאַלן, געוווינט קנאַפּע פינף טויזנט נפשות אין ביז גאָר שווערע באַדינגונגען. פאַרשטייט זיך, אז אין דער איצטיקער ענגשאַפט זענען זיי געווען פשוט שוידערלעכע. ביטער איז געווען די, וואָס האָבן געמוזט אריבערגיין פון זייערע דירות אויסערן געטאָ אין געטאָ אַריין. פוילישע און אוקראַינישע כוליגאַנעס זענען זיי באַפאַלן אויפן וועג און באַרויבט פון זייער אָרעם ביסל האָב און גוטס וואָס זיי האָבן געשלעפּט מיט זיך.

דאָס געטאָ איז פון אלע זייטן ארומגעצוימט געוואָרן מיט פּלויטן און שטעכל־דראָט און נאָר דורך צוויי טויערן איז מעגלעך געווען צו קומען אין א פאַרבינדונג מיט דער אויסערלעכער וועלט: ביים רוסישן קלויסטער אויף דער רוסקא־גאַס און ביי דער קרייצונג פון דער מיאָדאָווא מיט דער שעפּטיצקיך־גאַס. עס איז קלאָר, אז אין אזעלכע וווינונגס־באַדינגונגען, ביי א מאַנגל פון וואַסער (די קנאַפּע צאָל ברונעמס), אָן גערטנער און אפענע פּלעצער, איז דאָס געטאָ מלכתחילה געווען א מקום פורעניות און אַ זיצאָרט פון כל המינים מגיפות.

איבערן געטאָ האָט געהאָנגן אַ טאָוול מיט אן אויפ־שריפט: „געפאַר פון עפידעמיע — דער אריינגאַנג פאר נישט־יידן פאַרבאָטן". וויפל געמיינקייט האָט געשטעקט אין דער דאָזיקער אויפשריפט. האָבן דאָך זיי די דייטשן, מיט זייערע פאַראָרדנונגען, געשאַפן אָט די שוידערלעכע באַ־דינגונגען, וואָס מוזן ברענגן צו מגיפות.

דאָס לעבן אויף די גאַסן איז כמעט ווי אויסגעשטאָרבן. פארשוויגן איז געוואָרן יעטוועדער רעש און קיין שטים פון געלעכטער איז נישט געהערט געוואָרן. אַ מרה־שחורה האָט אָנגעוואָרפן דער אָנבליק פון די קליינע קינדער, וואָס האָבן זיך ארומגעדרייט הונגעריקע און אפאטישע מיט טרוירקע ווי פאַרלאָשענע אויגן.

עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ שווערער קאַמף פארן קיום. די אַלטע פרנסות האָבן זיך אָפּגעשטעלט, עס האָבן זיך פאַרווישט די גרענעצן צווישן אָרעם און רייך, צווישן דעם אינטעליגענט און דעם פשוטן מענטשן. די שווערע נויט האָט ניוועלירט אלע אונטערשידן.

און אין דעם מצב האָבן די יידן, הונגעריקע, אויסגע־מאַטערטע און דערשעפּטע, געמוזט אַרויסגיין טאָגטעגלעך צו צוואַנגסארבעטן פאַר די דייטשן. און צו דעם גרויסן בזיון און ווייטיק האָט מען נאָך געמוזט זיך אויסקויפן ביי די תליינים מיט טייערע מתנות, גאָלד, זילבער, קריסטאַלן און שטאָפן, איינאָרדנען פאר זיי אויפנאַמעס מיט רייכע עסענס און געטראַנקן. זייער גיריקייט איז נישט געווען מעגלעך צו שטילן.

דער הונגער אין געטאָ איז געוואקסן פון טאָג צו טאָג. עס האָט פשוט אויסגעפעלט א שטיקל ברויט. נישט זעלטן זענען מענטשן געפאַלן אין די גאַסן פון הונגער. די טיפוס־עפידעמיע האָט זיך מוראדיק פארשפרייט און טאָגטעגלעך צוגערויבט עטלעכע קרבנות. צו די צרות האָט מען נאָך געמוזט אויסבאַהאַלטן די קראַנקע פון די געסטאַפּאָ־לייט אויס מורא זיי זאָלן זיי נישט דערהרגענען. עס האָבן געפעלט היילמיטלען און דאָקטוירים. די צאָל נישט־יידישע דאָקטוירים איז געווען קליין אין טארנאָפּאָל אויך פאר דער מלחמה און איצט זענען די יידישע דאָקטוירים מאָבי־ליזירט געוואָרן אויף די אַרישע זייט. דער יודנראַט האָט געשאַפן אַן אָפּטיילונג וואָס האָט געדאַרפט באַזאָרגן די לוויות און אָפּהיטן די אָרדענונג אויפן בית־הקברות, אָבער עס איז נישט מעגלעך געווען צו באַהערשן די לאַגע. עס האָבן געפעלט קרשים פאַר די ארונ'ס און לייוונט פאַר תכריכים.

די הילף פאַר קראַנקע און פארלאָזטע איז געפירט געוואָרן די גאַנצע צייט. מיט אמאָל איז געקומען דער באַפעל פון געסטאפאָ איינצואָרדנען אַן אמבולאטאָריע פאר

קראַנקע, א קינדערהיים פאר יתומים און א בית זקנים. הינטער דעם דאָזיקן הומאַניטאַרן זשעסט האָבן זיך אויס־באַהאַלטן טייוולאָגישע כוונות. עס האָט זיך געהאַנדלט די דייטשן אין ארויסבאַקומען א רשימה פון די עלעמענטן, וואָס זענען מכלומרשט געפאַלן צו לאַסט דער געזעלשאַפט. כדי צו פארשנעלערן דעם אומקום פון דער גטא־באַפעל־קערונג, האָבן די דייטשן אָנגעהויבן שאַרף צו קאָנטראָלירן, אַז דורך די טוירן זאָל נישט אַרייַנקומען מער שפייז, ווי דאָס איז דערלויבט געווען. דאָס האָט נאָך מער פאַר־שטאַרקט דעם הונגער אין גטא, די פריַיזן זענען מוראדיק געשטיגן און די לאָגע פון די נישט באַמיטלטע איז געווען א שוידערלעכע.

סוף נאָוועמבער איז פלוצים אויסגעבראָכן א שרפה אינ׳ם אַלטן בית־המדרש און עס איז קלאָר געווען, אַז די דייטשן האָבן אים אונטערגעצונדן. זיי האָבן נישט דערלויבט צו לעשן די שרפה. די איינווויינער פון בית־המדרש — און זייער צאָל איז געווען א באַדייטנדיקע — זענען געבליבן אַן א דאַך איבערן קאָפּ און אַלע זיירע זאַכן זענען אָוועק מיטן רויך. דאָס איז טאַקע געווען די טייוולאָנישע כוונה פון די דייטשן, חרוב מאַכן א בנין וואָס האָט אין געווייסער מאָס געהאָלפן צו לינדערן די דירות־נויט אין גטא. און צו דעם אלעם נאָך, איז אַרויפגעלייגט געווארן אויפן יודנראַט א געלטשטראָף פאַר נישט האָבן קיין כלים צו לעשן שרפות...

פאר די שווערע קלעפ, וואָס דער שארפער רוסישער ווינטער האָט געבראַכט אויף די דייטשן אין רוסלאַנד, האָבן אויך די יידן געמוזט באַצאָלן. אין דעצעמבער איז דערשינען א שטרענגער באַפעל, אַז די יידן זאָלן אונטער דער דראָענג פון טויטשטראָף, ארויסגעבן אלע זיירע פעלצן. צוועלף ערוב־ניקעס זענען איינגעזעצט געווארן אין תפיסה און מיט זיירע לעבנס זענען זיי געווען פאַראַנט־וואַרטלעך, אז עס וועט נישט אויסבאַהאַלטן וועלן קיין שום פעלצוואַרג. די יידן האָבן געמוזט אפילו ברענגן די פעלצן, וואָס זיי האָבן איבערגעלאָזן אויף דער אַרישער זייט. די גטא־באַפעל האָט אין דעם אויבערשטן אָפּגעשניטן אַלע פענסטער מיט געוואַלדי־קער שטרענגקייט. ווי גרויזאַם די פעלצן־אַקציע איז דורכ־געפירט געווארן זאָגט עדות דער פאַלגענדיקער פאַל: בייַ א רעוויזיע אין שוואַרצ׳ס בעקערייַ אויף דער טשאַקי גאס מיט עטלעכע חדשים שפעטער נאָך דער אַקציע, האָט די גטא־באַפעל געפונען א פאַר שטיקלעך ווערטלאָזן פוטער, פון וועלכע די בעלי בתים האָבן אפילו נישט געוווסט, אַבער פינף מענטשן, וואָס האָבן דאָרט געווינט, זענען פארפיניקט און דערשאָסן געווארן.

ה

אין דער תקופה האָט אָנגעהויבן זיך אַרויסרוקן אין גטא־לעבן די יידישע מיליץ. געשאַפן אַלס אַרגאַן פון יודנראַט, כדי אָפּצוהיטן די אַרדנונג אין גטא, איז די מיליץ פאַקטיש געווען אונטערגעאָרדנט דער גטא־באַפעל פון וועלכער זי האָט באַקומען דירעקטע באַפעלן. קאָמענדאַנטן פון דער מיליץ זענען אין די פאַרשידענע תקופות געווען: ש. קאָפּלער, ווייַנשטיין, ד״ר ראָטענבוים און גרינפעלד. דאָס כסדרדיקע בייַטן זיך פון די קאָמענדאַנטן און פון די פירער פון יודנראַט איז געווען א נאָרמאַלע דערשיינונג. די גטא־באַפעל האָט געפאַדערט א בלינדע געהאָרכזאַמקייט ביים אויספירן אירע באַפעלן, וואָס זענען פון חודש צו חודש געווארן שטרענגער און ריקזיכטסלאָזער, און נישט יעטוועדער איז פעאיק געווען זיי צו דערפילן. צוליב די טעמים האָט די גטא־באַפעל באַזייטיקט דעם ד״ר גוסטאוו פישער און דעם ד״ר יעקב ליפע און אויף זייער אָרט אריַיי־געזעצט דעם ד״ר קאַראָל פאַהאָרילעס, וואָס האָט בלינד אויסגעפירט אירע באַפעלן.

אין דער ערשטער תקופה פון יודנראַט האָבן זיינע פירער געוואָלט אויבערצייגן זיך און די אַנדערע, אַז דורך דעם דערפילן די באַפעלן פון דער גטא־באַפעל וועט אויס־געמיטן ווערן דאָס גרויסע בייַז — די פאַרטיליקונג פון די יידן. נישט רייַצן די דייטשן — איז געווען זייער לאָגיש, פאַרקערט, באַמיען זיך צו פאראינטערעסירן זיי פערזענלעך דורך אַלערליי מתנות, אַרבעטן אאוו. אין דעם קיום פון גטא. דער ציל איז געווען ראָטעווין וואָס עס לאָזט זיך ראָטעווין און דער עיקר דורכהאַלטן. קיינער האָט נישט געהאָט דעם מינדעסטן ספק, אז די מלחמה וועט זיך פאַר־ענדיקן מיט דער פולער מפלה פון די דייטשן. די ידיעות וועלכע זענען דערגאַנגן פון די פראָנטן האָבן פארשטאַרקט דעם דאָזיקן גלויבן. דער עיקר איז אלוא איבערהאַלטן ביז צום סוף פון דער מלחמה און די עיקר אויפגאָבע איז צו ראָטעווין די יוגנט, וועלכע איז די צוקונפט פון פאָלק. דער גלויבן, אַז עס וועט מעגלעך זיין ראָטעווין לכל הפחות די יוגנט, האָט געהאָט רעאַלע אויסזיכטן. די דייטשן זענען געווען פאַראינטערעסירט אין אַרבעטס־כוחות און די האָבן זיי געקאָנט ארפנען בלויז צווישן דער יוגנט.

די נייַע מענטשן אין „יודנראַט״ מיט ד״ר פאָהאָרילעס בראש (נאָך דער מלחמה האָט ער געענדערט זיין נאָמען אויף א פוילישׁ־קלינגענדיקן: בוטשינסקי) האָבן אפילו נישט באָמיט זיך פאַרדעקן זייערע מעשים מיט אידעאַלא־גישע טעמים. זיי זענען געווען א בלינדער וועראָקצייַג אין די הענט פון די נאַציס און געהאָט נאָר אַיין ציל — ראָטעווין זייער גוף.

א פחד איז געפאַלן אויף די יידן, ווען עס איז אָנהויב 1942 געקומען דער באַפעל פון איינאָרדנען לאַגערס מיט צוואַנגסאַרבעט. די יידן זענען געצווונגען געוואָרן אויפ־צובויען די לאַגערס און שאַפן פאר זיי די נויטיקע איינ־ריכטונגען, אַוועקשטעלן באַראַקן פאַר די אַרבעטער, בויען וווינונגען פאַר די אוקראַינישע מיליציאַנטן און דייטשע באַאַמטע, וועלכע האָבן געדאַרפט אָנפירן מיט דעם לאַגער. אַזעלכע לאַגערס זענען אַנשטאַנען אין קאמיאָנקע אויפן וועג קיין פאָדוואָלאָטשיסקא, אין הלובאָטשעק־וויעלקי נישט ווייט פון די שטיינגרובנס און אין זאגראבעליא.

די דייטשן האָבן זיך געהייסן צושטעלן יינגע מענטשן אין די לאַגערס אָדער זיי האָבן זיי געכאַפּט אין די גאַסן און אָפטראַנספאָרטירט אַהין. פון געטאָ האָט מען פאַרלאַנגט געלט אויף אויסצוהאַלטן די לאַגערס, קליידער, וועש און אַרבעטס־כלים. אין לאַגער איז איינגעפירט געוואָרן אַ האַרבע דיסציפּלין. פאַר דעם מינדעסטן סימן פין מידקייט און אָפשטיין פון דער שווערער אַרבעט, זענען געפאַלן דראַקאָנישע שטראָפן און טויטשלעג. נישט קיין ווונדער, אַז גאָר אַ באַדייטנדיקע צאָל אַרבעטער אין לאַגער האָט נישט געקענט אויסהאַלטן דעם אוממענטשלעכן רעזשים, די שטארביקייט איז געווען אַ גרויסע און די געסטאַפּאָ האָט כסדר געפאָדערט פרישע קאָנטיגענטן. אין די לאַגערס האָט מען געבראַכט אויך יידן פון די אַרומיקע שטעטלעך. דער זאגראבעלער לאַגער האָט זיך געפונען נישט ווייט פון דער בריק אויפן סערעט, ביי דער גרעניץ פון געטאָ. די קרובים אין געטאָ האָבן געשיקט אין לאַגער פעקלעך מיט שפייז און מלבושים און נאַטירלעך, געמוזט געבן די דייטשן מתנות, זיי זאָלן צולאָזן די דאָזיקע פעקלעך.

מיט ווייטיק האָבן די יידישע ארבעטער געמוזט אַרויס־רייסן די מצבות, חרוב מאַכן די ארומצוימונגען ארום דעם בית הקברות און אויספלאסטערן מיט די שטיינער די גאַסן. פון פרי ביז שפעט אין אָוונט, אין קעלטן און היצן, אונטער דעם גיסענדיקן רעגן און דער ברענענדיקער זון האָבן די מאָדערנע שקלאַפן געמוזט האָרעוון און וויי איז געווען דעם, וואָס האָט אַרויסגעוויזן סמנים פון שוואַכקייט. בעת די אַפעלן וואָס זענען פאָרגעקומען יעדן טאָג פאַרן אַרויס־גיין צו דער אַרבעט, האָט דער לאַגער־קאָמענדאַנט שטרענג בודק געווען יעטוועדן איינעם און ווער עס האָט אים אויסגעזען קראַנק אָדער שוואַך, האָט ער אויפן אָרט ליקווידירט. האָבן טאַקע די קראַנקע אויסבאַהאַלטן זייער צושטאַנד פאַר דעם קאָמענדאַנט און געגאַנגען צו דער אַרבעט (אגב, דער דאָזיקער קאָמענדאַנט איז שפעטער פאַרמשפט געוואָרן פון פוילישן געריכט אין ביטאָם צום טויט).

ביז היינט שרייען די פאַרשוועכטע הייליקע ערטער און די ביינער פון די טויטע וואָס וואַלגערן זיך אַרום און מאָנען זייער אויסלייזער. בלויז די מצבה פון ר׳ מנחם מאָניש באַב״ד איז ווי דורך אַ נס ניצול געוואָרן און איז געבליבן א נישט באַרירטע ביז נאָך דער מלחמה.

אַ חוץ די לאַגערס האָבן די יידן געאַרבעט נאָך אין די מיליטערישע קאָשארן. ביי יאנאָווקא זענען אַ פאָר צענדליק יידן געווען באַשעפטיקט ביים בויען א פליפלאַץ. צום גליק פון דער גרופע יידן, האָט אָנגעפירט מיט די אַרבעטן אַ פוילישער אינזשיניער פון פויזן — אַן אויסנאַם צווישן אויסנאַמען. האָט געטאָן וואָס ער האָט אין די באַשטיי־ענדיקע באַדינגונגען געקענט טון, כדי צו לינדערן אַביסל די לאַגע פון זיינע יידישע אַרבעטער. פון דער גרופע האָבן באוויזן זיך צו ראַטעווען עטלעכע מענטשן. אויך א קינד, וואָס איז געבוירן געוואָרן ביי דער פאַמיליע גינזבערג א טאָג פאַר דער פאַרניכטונג פון די יידן אין לאַגער, האָט דער אינזשיניער מיט גרויס מסירות־נפש געראַטעוועט.

ו

אין מערץ איז געקומען די ידיעה, אַז די מאַכט איבער די יידן איז איבערגעגאַנגען דירעקט אין די הענט פון געסטאַפּאָ. דאָס איז געווען אַן אָנזאָג, אַז די לאַגע וועט פון איצט אָן נאָך שווערער ווערן. די געסטאַפּאָ־לייט האָבן טאַקע אָנגעהויבן איצט אריינפאַלן אין געטאָ טאָג און נאַכט און זייער יעטוועדער באַזוך האָט ארויסגערופן אַן אמתע בהלה. אין יענער צייט האָבן זיי קאָנפיסקירט אלע הייצמאַטעריאַלן, וואָס זיי האָבן געפונען ביי די יידן און געהייסן אַראָפרייסן די פלויטן און הילצערנע געביידעס, כדי צו פאַרשאַפן הייצמאַטעריאל פאר דער געסטאַפּאָ.

ביים איבערבויען די קאָשאַרן פון געסטאפּאָ האָבן ווי־דער הונדערטער יידן געקרעכצט אונטערן יאָך פון דער שווערער אַרבעט. אויך אין די פריוואַטע היימען פון די געסטאפּאָוצעס און אַנדערע דייטשן, האָבן די יידן געמוזט טון די גרעבסטע אַרבעטן. דער קאָמענדאַנט פון דער געסטאַפּאָ איז געווען דער אָבערשטורמפירער מילער, אַ חיה אין מענטשלעכער געשטאַלט. זיינע געהילפן זענען געווען די געסטאפּאָ־אָפיצירן לעקס, מייא, ריימאן, רייניש א.א. יעטוועדער זייער באַזוך אין געטאָ איז געווען באַגלייט מיט קלעפּ, קאָפּן מיט די פיס, געשרייען און נישט זעלטן מיט שיסערייען. פאַר דעם קלענסטן אָפנויג פון „געזעץ״ האָבן זיך אַ שאָט געטון די שוידערלעכסטע שטראָפן. אַזוי האָט מילער דערשאָסן דעם געוועזענעם באַזיצער פון דער גרויפּן־מיל, שלום פינקעלשטיין, ווייל מען האָט ביי אים געפונען אַביסל הייצמאַטעריאל. דעם עלעקטראָטעכניקער

לאמא עפשטיין האָבן די געסטאפּאָ־לייט פארמשפעט צום טויט, ווייל מען האָט ביי אים געפונען אַ פערטל פונט קערשן בעת ער האָט געאַרבעט ביי זיין פאַך אין גאיע־וויעלקיע. מיט אים צוזאַמען זענען געגאַנגען צום טויט זיין פרוי און א קליין מיידעלע. דעם בעל־עגלה אייזיק קעלער האָבן זיי דערשאָסן אינעם וואַלד פון יאַנאָווקע, ווייל עס האָט זיך געדאַכט די רוצחים, אַז ער איז נישט גענוג גיך געפאָרן.

אָבער אויך אין די פינצטערע צייטן, ווען יעטוועדער האָט ביטער געראַנגלט זיך פאַר זיין קיום, האָבן זיך געפונען מענטשן, וועלכע האָבן נישט פאַרראַטן די אידעאַלן אין וועלכע זיי זענען דערצויגן געוואָרן און געזאָרגט נישט נאָר פאַר זיך נאָר אויך פאַר די מיטמענטשן. ד״ר יהודה פרידמאן, פּראָפעסאָר חיים הירשבערג, ש. ראָזנער און אַנדערע האָבן געשאַפן און געפירט אַ פאָלקסקיך, ווו די אָרימע האָבן באַקומען אַ וואַרעם געקעכץ יעדן טאָג. אַ קאָמיטעט פון עטלעכע מענטשן, צווישן זיי אברהם מארגוליעס, אברהם אָקס, משה וואל, י. העלרייך האָבן געזאַמלט געלטער כדי צו שטיצן די רבנים און בכבודע נויטבאַדערפטיקע.

ז

פון דעם 25סטן מערץ 1942 הויבט זיך אָן אין טארנאָ־פּאָלער געטאָ די שווערסטע און טרויריקסטע תקופה: „די מאָביליזאַציע פון נשמות״.

די געסטאפּאָ האָט געפאָדערט פונ׳ם יודנראַט צוצושטעלן 600 נפשות, אַלטע, קראַנקע, קאַלעקעס און מענטשן מיט אסאָציאַלע נייגונגען, כדי זיי אַוועקצושיקן אויף „אַנדערע ערטער״. מען האָט געפילט וואָס פאַראַ גורל עס דערוואַרט די אומגליקליכע און דעריבער האָט זיך אַ טייל פון די יודנראַט־מיטגלידער באַמיט אַרויסצודרייען פון אויספירן דעם באַפעל. דער פאָרזיצער האָט אָבער אויסגעאיבט אַ דרוק אויף די וואַקעלדיקע און באַנוצט זיך קעגן זיי מיט פאַרשידענע דראָאונגען ביז זיי האָבן מסכים געווען צונויפ־שטעלן די רשימה. לויט דער רשימה האָט די שוצפּאָליציי (שופּאָ) אַרויסגעצויגן אינמיטן דער נאַכט זקנים, קינדער פון דער יתומים־היים און די איבעריקע וואָס זייער גורל איז געחתמעט געוואָרן דורך דער רשימה, ווי כראָנישע קראַנקע וואָס האָבן באַזוכט די אמבולאַטאָריע, אָרימעלייט וואָס האָבן גענאָסן פון שטיצע א.אַ.וו. איצט האָבן זיך גע־עפנט די אויגן פון די אַלע, וואָס האָבן בשעתו נישט גע־קענט תופס זיין, וואָס האָבן פלוצים די דייטשן אָנגעהויבן זאָרגן פאַר אַלטע, קראַנקע און קינדער. ווי טויטע קעגנ־שטאַנדן זענען געוואָרפן געוואָרן די קרבנות אין די לאַסט־אויטאָס און געפירט ווי שאָף צום טויט, אינעם וואַלד פון יאַנאָווקע.

די ידיעה וועגן דער שוידערלעכער שחיטה, וועלכע מען האָט נישט געקענט אויסבאַהאַלטן איז געווען אַ מוראדיקער קלאַפּ, געלייגט זיך ווי אַ שטיין אויף די הערצער און אַרויסגערופן אַ שווערן טרויער און אַ ברענענדיקן צאָרן קעגן די לייט פון יודנראַט און באזונדערס קעגן ד״ר פאָהאָרילעס, נ. האלפערין און דעם משומד ד״ר בראל. אָבער די יידן זענען געווען הילפסלאָז, זייער ווייטיק און צער האָבן זיי געמוזט דערדרוקן און נישט געקענט אפילו אויסדרוקן דאָס געפיל פון עקל און פאַראַכטונג וואָס די דאָזיקע פאַררעטער האָבן אַרויסגערופן.

עס איז שוין נישט געווען קיין שום אילוזיע, אַז דער גורל פון די יידן איז געחתמעט און נאָך דער „אַקציע״ וועלן קומען ווייטערדיקע און אַז דער יודנטראַט איז בלויז אַ ווערקצייג אין די הענט פון די תלינים און עס איז נישט צו דערוואַרטן קיין הילף פון קיין שום צד.

דאָס געפיל פון איינזאַמקייט און אָנמאַכט האָבן נאָך פאַרשטאַרקט מיט זייער אויפפירונג די נישט־יידן. נישט בלויז וואָס זיי האָבן נישט אַרויסגעוויזן די געפּלאָגטע און געיאָגטע יידן קיין סימן פון מיטגעפיל, נאָר פאַרקערט, זיי האָבן פשוט געקוויקט זיך מיט די יידישע צרות און בפועל ממש מיטגעהאָלפן די נאַצישע רוצחים אין זייערע גרוילטאַטן. די אוקראַינער און די פּאָליאַקן האָבן דענונ־צירט די דייטשן יעטוועדן, וואָס האָט ביי זיי אַרויסגערופן דעם מינדעסטן חשד. עס אונטערליגט נישט קיים שום ספק, אַז די צאָל גערא̇טעוועטע יידן וואָלט געווען אַ פיל גרע־סערע, ווען די האַלטונג פון דער נישט־יידישער באַפעל־קערונג וואָלט געווען אַן אַנדערע, ווייל די דייטשן האָבן נישט לייכט דערקענט אייראָפעאיש אָנגעטוענע יידן. פאַרלאָזן פון דער גאַנצער וועלט, אַרומגערינגעלט פון אַלע זייטן דורך חיות, וואָס האָבן געלויערט אויף זייערע לעבנס, האָבן די יידן פאַרלוירן יעטוועדע האָפנונג און אַ ביטערער יאוש האָט באַהערשט זייערע הערצער.

קיין ראַדיאָס האָבן די יידן נישט געהאַט, ווייל די דייטשן האָבן זיי באַלד נאָך זייער אַריינקומען קאָנפיסקירט, אָבער דייטשע צייטונגען זענען געוואָרן אריינגעשמוגלט אין געטאָ און די יידן האָבן זיך אויסגעלערנט צו לייענען אין זיי צווישן די שורות. געבראַכט ידיעות האָבן אויך יידן, וואָס פלעגן פון צייט צו צייט קאנוואָאירן טראנס־פאָרטן מיט בהמות קיין וואַרשע. דאָרט האָט מען געוווּסט מער וואָס עס טוט זיך אויף דער ברייטער וועלט. די ידיעות וועגן די דייטשע מפלות האָבן צוגעגעבן מוט די יידן אָבער גלייכצייטיק האָבן זיי געוווּסט, אַז „ביז עס וועט קומען די

נחמה, וועט אויסגיין די נשמה". ווער עס וועט נישט שטאַרבן פון הונגער אָדער קראַנקהייטן וועט אומגעבראַכט ווערן דורך די דייטשן. די געבעלס'שע פּראָפּאַגאַנדע און די שמועות וואָס האָבן דערגרייכט אַהער, וועגן די פאַרניכ־טונגס־לאַגערס, די קרעמאַטאָריעס און די גאַז־קאַמערס האָבן נישט געלאָזן קיים שום אילוזיעס. קיין אויסוועג פון דער לאַגע האָבן זיי נישט געזען.

די מאָס פון זייערע ליידן איז נאָך אָבער — ווייזט אויס — נישט פול געווען און איידער זיי האָבן געדאַרפט פאַרלאָזן די דאָזיקע פינצטערע וועלט האָבן זיי נאָך געמוזט אַוועקגעבן דאָס לעצטע ביסל כחות זייערע פייניקער און מערדער.

אין די פריילינגס־חדשים זענען אין געטאָ געשאַפן געוואָרן האַנטווערקער־ווערקשטעלן. עס האָט אָנגעהויבן צו אַרבעטן אַ טישלעריי, שוסטעריי, קאָנפעקציע־, בער־שטער־, טריקאָטאזש ווערקשטעלן א.א. דער יודנראַט האָט פאַרזאָרגט די ווערקשטעלן מיט רוישטאָפן. אַסך פרויען האָבן אין זיי געאַרבעט. נישט איינער האָט זיך גענאַרט, אַז אדאַנק דער דאָזיקער אַרבעט וועט ער ראַטעוון זיין לעבן. דער דראַנג צו לעבן איז געווען אַזוי שטאַרק, אַז ער האָט אָפטמאל דערשטיקט אַלע אַנדערע מענטשלעכע געפילן, ווי דאָס משפחה געפיל, דאָס נאַציאָנאלע געפיל א.א. אַ בלינדער, סטיכישער כח האָט געשטויסן די מענטשן צו דערהאַלטן זיך ביים לעבן פאַר יעטוועדן פרייז. דערמיט לאָזט זיך דערקלערן (דאָך נישט פאַרטיידיקן) די אויפ־פירונג פון יודנראַט־לייט, פון די מיליציאַנטן און אַנדערע, וועלכע האָבן אַרויסגעוויזן אַזויפיל האַרטקייט, רחמנות־לאָזיקייט און ברוטאַלקייט, אַז עס איז זיך שווער דאָס פאָרצושטעלן. אָט די גרופע האָט פאַרשוואָרצט דאָס פנים פון געטאָ און געשאַפן דעם פאַלשן איינדרוק וועגן זיין מאָראַלישער געפאַלנקייט. אין דער אמת'ן האָבן די יידן אויסגעהאַלטן דעם שווערסטן און ביטערסטן לעבנס־עקזאמען, פאַר וועלכן מענטשן זענען ווען עס איז געשטעלט געוואָרן. זיי האָבן אַרויסגעוויזן די שיינסטע מידות פון אָפּפערוויליקייט, מוט און זענען אין זייער רוב געבליבן געטריי די מענטשלעכע אידעאלן אין וועלכע זיי זענען דערצויגן געוואָרן.

טראָץ אַלע באַמיאונגען, האָבן די דייטשן נישט באַוויזן צו ברעכן דעם גייסט פון די יידן, צערייסן אינערלעך און דעמאָראַליזירן זיי איידער זיי האָבן זיי געגעבן דעם טויט־קלאַפּ. די מנוולים אין געטאָ זענען געווען אַ קליינע מינ־דערהייט און עס איז גיכער זיך צו וווּנדערן ווי נישטיק עס זענען געווען די רעזולטאַטן פון דער טייוולאָנישער אַרבעט פון די דייטשן, וועלכע האָבן געוואָלט באַווייזן די מאָראַלישע געפאַלנקייט פון די יידן, כדי צו פאַרטיידיקן דערמיט אין אַ געוויסער מאָס אין די אויגן פון דער וועלט זייערע גרוילטאַטן. אמת, עס איז שווער אָנצווייזן אויף אינדיווידועלע העלדנטאַטן אין טאַרנאָפּאָלער געטאָ, אָבער די מאַסע אַלעס אַ גאַנצע האָט אַרויסגעוויזן אַ סך מוט און אַ שטאַרק געפיל פון כבוד. נישט פחד און יאוש האָבן די דייטשן אַרויסגעלייענט אין די אויגן פון די צום טויט געפירטע יידן, נאָר אַ געפיל פון עקל און פאַראַכטונג צו די רוצחים.

ח

אין אוגוסט 1942 האָבן זיך אויף דער אַרישער זייט פון דער שטאָט באַוויזן מודעות, געחתמעט דורך דעם גענעראַל קאַצמאַן, דעם אויבער־תלין פון לעמבערגער דיסטריקט, אַז באַלד וועט זיך אָנהויבן די „איבערזידלונג". די קריסטלעכע באַפעלקערונג איז געוואָרנט געוואָרן נישט צו העלפן די יידן און יעטוועדער וואָס וועט אויסבאַהאַלטן אַ יידן אָדער העלפן אים אין וואָס פאַראַ פאָרם עס איז צו אַנטרינען פון די דייטשע הענט, וועט באַשטראָפט ווערן מיט טויט.

די יידן האָבן זיך אָנגעהויבן גרייטן צו דעם אומגליק און אויסגענוצט אַלע מעגלעכקייטן, כדי זיך צו ראַטעוון. אין געטאָ האָט זיך אָנגעהויבן אַ פיבערהאַפטע טעטיקייט פון בויען באַהעלטנישן, אויפשטעלן בלינדע ווענט און פון הינטער זיי שטובן, געהיימע קאָרידאָרן, בוידם־שטובן אאוו. די מענטשן האָבן אַרויסגעוויזן אַן אויסערגעוויינלעכע דער־פינדערישקייט כדי נישט אַריינצופאלן אין די לאַפּעס פון דער נאַצישער חיה.

אין אַ שיינעם זוניקן מאָנטיק, דעם 31סטן אוגוסט אינ־דערפרי האָט די געסטאַפּאָ מיט דער הילף פון מיליטער און דער אוקראינישער מיליץ, אַרומגערינגלט דאָס געטאָ פון אַלע זייטן. אויף זייער באַפעל האָבן זיך געשטעלט אַלע יודנראַט־לייט מיט זייערע משפחות. פון אַלע זייטן האָט מען אָנגעהויבן צו טרייבן די יידן, די געסטאַפּאָ און אירע משרתים האָבן זיך אַריינגעריסן אין די וווינונגען, געבראָכן טירן און מיט ווילדע געוואַלדן: „יודן הערואוס" געטריבן זיי אויפן זאַמלפּלאַץ. די יידישע מיליץ, וואָס האָט געהאַט ידיעות, ווו די יידן האָבן געבויט זייערע באַהעלטנישן און בונקערס, האָט געהאָלפן זיי אַנטדעקן און אַרויסצוציען פון זיי די באַהאַלטענע.

במשך פון עטלעכע שעה זענען צונויפגעטריבן געוואָרן אויפן גרויסן רינעק־פלאַץ און אויפן באַנדער טויזנטער מענטשן. זיי זענען געצווונגען געווען צו קניען און אויף יעדן וואָס האָט געפרוווט זיך רירן האָבן די שומרים גלייך געשאָסן. דער קאָמענדאַנט פון געסטאַפּאָ און זיינע העלפער

איינער פון די צאלרייכע מאסן־קברים אין טאַרנאָפאָלער געגענט, אנטפלעקט נאך דער מלחמה
One of the many Jewish common graves in the vicinity of Tarnopol, found after the War.

האָבן קאָנטראָלירט ביי יעטוועדן געבראַכטן יידן זיין אַרבעטס־אויסווייז. נאָר די וואָס האָבן געאַרבעט פאר דער ס.ס. און מיליטער איז דערלויבט געווען אהיימגיין. בעת דער דאָזיקער אַקציע האָט דער קאָמענדאַנט אַרויסגעוויזן זיין גאַנצע בעסטיאַלישקייט און נישט אָפּגעשטאַנען פון אים זענען זיינע העלפער, די יידישע מיליץ־לייט.

פון צווישן די עטלעכע טויזנט פאַרזאַמלטע מענטשן האָבן די דייטשן אַרויסגענומען די יונגע און אַרבעטס־פעאיקע און די איבריקע, אַלטע, פרויען און קינדער האָבן זיי געטריבן שלאָגנדיק, פאַרלאָדן אויף לאַסט־אויטאָס און אָפּגעפירט צו דער באן. אין וואגאָנעס וואָס זענען געווען באַשטימט פאַר העכסטנס פערציק האָט מען אריינגעשטופט הונדערט מענטשן. אין עטלעכע וואַגאָנעס פון דעם דאָזיקן צוג זענען שוין געזעסן יידן פון זבאַראַזש, סטרוסאָוו און מיקולינצע, ווו די אקציע איז פאָרגעקומען מיט צוויי טעג פריער. די אומגליקלעכע זענען געזעסן צוזאמענגעפרעסטע די צוויי טעג אָן וואַסער און אָן עסן.

דער צוג מיט דער אויפשריפט: „אַלע רעדער דרייען זיך צום נצחון" איז געפאָרן דורך זלאָטשעוו, לעמבערג קיין בעלזשעץ, דער טויט־פאַבריק. נישט געקוקט אויף דער שטרענגער וואַך, האָבן נישט ווייניק יידן באַוויזן צו מאַכן לעכער אין די ווענט פון די וואַגאָנעס און דורך זיי אַרויס־געשפרונגען פון לויפנדיקן צוג. נישט איינער פון זיי איז געפאַלן אונטער די רעדער און צעשמעטערט געוואָרן, אָבער טייל איז געלונגען צו אַנטלויפן. על פי רוב זענען זיי באַרויבט געוואָרן דורך די אוקראינער און איבערגעגעבן געוואָרן אין די הענט פון די דייטשע תליינים. די קליינע צאָל וואָס איז פאָרט געלונגען אַנטרינען צו ווערן האָט זיך צוריק אריינגעשמוגלט אין געטאָ.

דער גורל פון די אומגליקלעכע, וואָס זענען געבראַכט געוואָרן קיין בעלזשעץ איז באַקאַנט. אין די גאַזקאַמערן האָט מען זיי דערשטיקט און שפעטער פאַרברענט אין די אויוונס.

בערך 1300 נפשות האָט פאַרשלונגן די „אַקציע" פון 31סטן אוגוסט. די וואָס זענען אַרויסגעקראָכן פון זייערע באַהעלטנישן און בונקערס האָבן אָנגעהויבן זוכן זייערע נאָענטע, אָבער על פי רוב זענען זיי שוין נישט געווען. די מערדערישע האַנט האָט זיי דערגרייכט.

אָבער דאָס לעבן, דאָס שרעקלעכע לעבן, איז ווייטער געגאַנגען און די מענטשן האָבן אויפסניי געמוזט איינ־שפאַנען זיך אינ'ם יאָך און וואַרטן אויפן ביטערן סוף, פון וועלכן עס איז נישט געווען קיין רעטונג.

ט

אָנהויב סעפטעמבער איז געקומען דער באַפעל צו פאַר־קלענערן דאָס געטאָ. די מענטשן וואָס האָבן געוווינט אויף דעם רינעק־פלאַץ, דער פאָלא־גאס, בערעק יאָסעלעוויטש־גאַס, אין דער לעמבערגער־גאַס צום גרויסן טייך און פון דער רוסישער גאַס פון דערזעלבער זייט, פון דער זאצער־קעוונא, דאָלי, שעפטיצקיך און בלאָניע, האָבן געמוזט במשך פון דריי שעה פאַרלאָזן זייערע היימען. קלאָר, אַז במשך פון אַזאַ קורצער צייט, האָבן זיי נישט געקענט מיטנעמען

זייער ביסל אָרעמקייט. אַזוי האָט זיך ווידער פאַרערגערט די לאַגע פון טויזנטער מענטשן, וועלכע זענען צונויפ־געקוועטשט געוואָרן אינ׳ם פאַרקלענערטן געטאָ, און גע־האַט דאָס געפיל פון אַ געהעצטער חיה, וועלכע זעט ווי דער קרייז אַרום איר ווערט וואָס אַמאָל ענגער און ענגער.

זייער זעלטן איז פארגאַנגען אַ טאָג אָן „געסט". און ווען מען האָט זיך דערוויסט, אַז מילער דרייט זיך אַרום אין געטאָ, זענען די גאַסן געוואָרן ווי אויסגעשטאָרבן. דער־יודנראַט האָט זיך איינגעהילט אין שווייגן און עס איז שווער געווען צו וויסן ווען און פון וועלכע זייט עס וועט קומען דער נאָנטסטער קלאַפּ. כדי נישט ווערן איבעררַאַשט זענען אַוועקגעשטעלט געוואָרן אין דער נאַכט וואַכן, מענטשן האָבן זיך צום שלאָפן נישט אויסגעטון, מען האָט אויפן יסוד פון דער ביזאיצטיקער דערפארונג, פארפול־קאָמט די באַהעלטנישן; אפילו קינדער האָבן געוווסט, אַז זיי מוזן זיך זייער שטיל פאַרהאַלטן, כדי זייער קול זאָל נישט דערגיין צו די אויערן פון די רוצחים.

אין דער צווייטער העלפט פון סעפטעמבער האָט דער יודנראַט פאַרלאַנגט פון די הויז־פאַרוואַלטערס אַ רשימה פון אַלטע, איבער 60 יאָר. אַ גרויסער טייל פון די פאַר־וואַלטער, וויסנדיק מיט וואָס דאָס שמעקט, האָט אָנגעהויבן איבערצואַרבעטן און איבערשרייבן די רשימות נישט גע־קוקט דערויף, וואָס דאָס האָט זיי געדראָט מיט די שווער־סטע סאַנקציעס. אין זכרון זענען מיר פאַרבליבן בלויז אייניקע נעמען פון די דאָזיקע מוטיקע יידן: משה וואָהל, ברוך הערשהאָרן, נ. קאָזאָווער, מ. קעלמאַן. אָבער זיי זענען נישט געווען די איינציקע. כדי צו טעראָריזירן די יידן און דעם יודנראַט האָט מילער באַפוילן אויפשטעלן אויף דער באָגאטאַ־גאס נעבן דער יידישער מיליץ אַ תליה און האָט מודיע געווען, אַז ער וועט אויפהענגן די, וואָס וועלן נישט דערפולן מיט דער גאַנצער גענויאיקייט זיינע באַפעלן. די דאָזיקע דראָאונג האָט דערגרייכט איר ציל.

דעם 30סטן סעפטעמבער איז אָנגעקומען מילער׳ס פאַר־טרעטער לעקס, אין דער באַגלייטונג פון אַ גרויסער אָפטיי־לונג שוץ־פאָליציי און פאַרלאַנגט מען זאָל אים אַרויסגעבן פרישע טויזנט מענטשן. דער יודנראַט — ווי עס זעט אויס — האָט וועגן דעם שוין פון פריער געוווסט, ווייל ער האָט צונויפגערופן די מיליץ און איר איבערגעגעבן די צוגע־גרייטע רשימות. פאָהאָרילעס האָט צונויפגעזאַמלט עטלעכע הונדערט יידן אין טריף׳ס געוועזענע מיל. דאָס איז אָבער געווען נאָך ווייניק פאַר דער געסטאַפּאָ, וועלכע האָט קאָמ־פלעטירט די צאָל קרבנות ביז 750 נפשות און זיי אַוועק־געשיקט קיין בעלזשעץ.

עס זענען פאַרביי קוים עטלעכע טעג און די געסטאפּאָ־לייט זענען ווידער געקומען אין געטאָ — דאָס מאָל ציוויל־געקליידעט, און אַרויסגעצויגן די איבעררַאַשטע יידן פון די הייזער. אַזוי האָבן זיי מיט דער הילף פון פלוצימדיקע אָנפאַלן, אַרויסגעשלעפט ביז דער העלפט נאָוועמבער פרישע 2400 קרבנות. די מעטאָדן מיט וועלכע די דייטשן האָבן זיך דאָס מאָל באַנוצט, האָבן איבערגעשטיגן מיט זייער גרויזאַמקייט אַלץ וואָס עס איז ביז איצט געווען.

דער פאַרברעכערישער אָפּאָרטוניזם פון די יודנראַט־לייט האָט זיי אָבער ווייניק וואָס געהאָלפן. אין מילער׳ס אויגן זענען זיי געווען נאָך צו ווייניק פאַרלעסלעך, צו

אַ מאַסן־קבר פון פאַרפייניקטע יידן וואָס איז אַנטפּלעקט געוואָרן
נאָך דער מלחמה אין טאַרנאָפּאָלער געגנט
Common grave of tortured Jews found in the vicinity of Tarnopol

מילד און ער האָט אַראָפּגעבראַכט דעם באַקאַנטן זבאַרא־זשער תלין גרינפעלד, באַשטימט אים אַלס פירער פון יודנ־ראַט און כדי ער זאָל קענען דערפילן זיין שליחות בשלמות האָט ער אים אויך באַשטימט אַלס קאָמענדאַנט פון דער יידישער מיליץ. די יידן אין געטאָ האָבן פאַרשטאַנען, אַז דער לעצטער עטאַפּ אין זייער לעבן איז געקומען.

עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ שווערער, פראָסטיקער ווינ־טער. אָפּגעריסן און אָפּגעשליסן זענען די יידן געגאַנגען טאָג ביי טאָג צו זייער אַרבעט, ציטערנדיק פון קעלט. די איראָניע פון גורל האָט געוואָלט, אַז די אומגליקלעכע האָבן געמוזט אויסלאָדן צוגן מיט קוילן בעת זיי האָבן נישט געקענט באַקומען קיין הייצמאַטעריאַלן און אַהיים קומענ־דיק פון דער אַרבעט געמוזט פרירן און זיצן אין דער פינצטער, ווייל די שטאָט האָט נישט געליפערט קיין עלעקטרישן שטראָם אין געטאָ.

אַלץ וואָס די יידן האָבן נאָך געהאַט און געקענט פאַר־קויפן איז געגאַנגען אויף אַ שטיקל ברויט. אַ קורצע צייט האָבן אויפגעהערט די גירושים און ווידער האָבן די טאָג־טעגלעכע דאגות פאַרנומען דעם אויבנאָן. דעמאָלס זענען אָנגעקומען די ידיעות וועגן די דייטשע מפלות ביי סטאַלינ־גראַד און אין אַפריקע. די יידן האָבן שוין מיט די אויגן פון דער פאַנטאַזיע געזען דעם סוף פון די נאַציס און זיי האָבן זיך געטרייסט, אַז אויב אפילו זיי וועלן נישט דערלעבן דעם טאָג פון נקמה, וועט ער אָבער סוף כל סוף קומען.

י

אָנהויב ווינטער 1942/43 איז געקומען קיין טאַרנאָפּאָל דער שטורמפירער ראָקיטא, וואָס האָט אָנגעפירט מיט דעם יאַנאָווער לאַגער אין לעמבערג דער שם פון זיינע אכזריותן איז שוין פון לאַנג דערגאַנגען קיין טאַרנאָפּאָל, נישט קיין וווּנדער אַלזאָ, אַז זיין קומען האָט אַרויסגערופן אַ געוואַל־דיקע פּאַניק אין געטאָ.

ראָקיטא איז דערשינען אינ'ם יודנראַט און האָט געפאָדערט מען זאָל אים צושטעלן אַלץ, וואָס עס איז נויטיק כדי צו אָרגאַניזירן אין געטאָ אַן אַרבעטסלאַגער. דאָס האָט באַדייט ווידער מאָביליזירן גרויסע סכומים געלט און מענטשן. אלע הייזער ביי דער באָד און דער פּאָדאָלסקאַ ניזשא זענען אויסגעליידיקט געוואָרן און איבערגעגעבן אין רשות פון לאַגער. די יידן וואָס האָבן ביז איצט געאַרבעט אויף דער אַרישער זייט, זענען קאָנצענטריט געוואָרן אין די הייזער אַרום דעם באָד. מען האָט פאַר זיי געשאַפן אַ קוך, אַ בעקעריי, מאַגאַזינען און אַ מעדיצינישע אמבו־לאַטאָריע. קיינער האָט אונטער טויט־שטראָף נישט געטאָרט פאַרלאָזן דעם לאַגער. ראָקיטא האָט דאָ צונויפגעזאַמלט בערך דריי טויזנט מענטשן, וועלכע ער האָט גענומען פון טאַרנאָפּאָלער געטאָ און די אַרומיקע שטעטלעך. איבער דעם אריינגאַנגסטויער האָט געהאָנגן די צינישע אויפ־שריפט: „אַרבעט מאַכט פריי". אַ דראַקאָנישע דיסציפלין האָט געהערשט אין לאַגער. צוויי מאָל טעגלעך זענען פאָר־געקומען אפעלן, בשעת וועלכע די יידן האָבן געמוזט שטייען טיילמאָל שעהנווייז אין קעלט און פראָסט. דאָס געלט איז ביי זיי צוגענומען געוואָרן און אויך די מלבושים, וועלכע זענען פאַרביטן געוואָרן אויף צעריסענע שמאַטעס און שיך מיט האָלץ־זוילן. פאַר דעם מינדעסטן חטא האָט עקזיסטירט נאָר איין שטראָף: טויט. אַלע די, וועלכע האָבן נאָך פאַרמאָגט אביסל געלט און צירונג האָבן זיך געקענט אויסקויפן פון ראָקיטא'ס הענט. די געשעפטן האָט ער פערזענלעך דערלעדיקט. די יידן האָבן שווער און ביטער געהאָרעוועט אָן גרויסע אילוזיעס. אַז זיי וועלן זיך קענען דערמיט ראַטעוון.

פון אָנהויב פעברואר 1943 הויבט אָן די געסטאַפּאָ אַ ווייטערדיקע סיסטעמאַטישע פאַרניכטונג פון די איבער־געבליבענע יידן אין געטאָ. דער יודנראַט און די יידישע מיליץ האָבן איבערגעגעבן דער געסטאַפּאָ די אלע וואָס האָבן נישט געאַרבעט. אומשולדיק יידיש בלוט האָט זיך געגאָסן יעדן טאָג.

דאָס לעצטע קאַפּיטל פון יידישן טאַרנאָפּאָלער ישוב האָט זיך דערנענטערט צו זיין טרויריקן סוף. ווער עס האָט נאָך געהאַט באַהאַלטן עפעס ווערטזאַכן און איז „געבענטשט" געוואָרן מיט אַ נישטיידישן אויסזען, האָט איינגעהאַנדלט זיך אַרישע פּאַפּירן, געפעלשטע מעטריקעס און „קענקאַרטעס". אָבער בלויז אַ גאָר קליינער טייל פון די דאָזיקע פריש געבאַקענע „אַריער" האָט זיך אויף דעם וועג געראַטעוועט. די אוקראַינישע אין פוילישע באַפעל־קערונג האָט אַרויסגעוויזן אַ סך „וואַכזאַמקייט", אַז עס זאָל זיך חס ושלום נישט אַרויסגליטשן קיין ייד פון די נאַצישע נעגל. ווער עס האָט נאָר אַרויסגערופן דעם מינדעסטן חשד דורך זיין נישט כשרען אַקצענט אָדער קנאַפּע בקיאות אין די פאַרשידענע קריסטלעכע מנהגים איז גלייך איבערגע־געבן געוואָרן אין די הענט פון דער געסטאַפּאָ. פון שאַנ־טאַזש־אַקטן האָבן זיך נישט אָפּגעשטעלט אפילו די „אָרעגטלעכע" צווישן זיי

דאָס שטילשווייגן פון דער וועלט און פון דער וועלט־יידנטום האָט צום רעשט דערשיטערט דעם גלויבן ביי די יידן און אינגאַנצן זיי געליימט. זיי זענען געשטאַנען אויפן ראַנד פון אומקום און די וועלט האָט נישט רעאַגירט און נישט געאיילט זיי צו הילף.

דעם 9טן אַפּריל 1943 האָט די געסטאַפּאָ אַרומגערינגלט

דאָס שטאַרק איינגעשרומפעטע געסטאָ און אַרויסגעצויגן פון דאָרט טויזנט מאָל, וואָס זענען איבערגעפירט געוואָרן אין לאָגער. פון צווישן די פאַרזאַמלטע זענען אויסגעקליבן געוואָרן די ייִנגע, וועלכע זענען איבערגעגעבן געוואָרן אין ראָקיטא׳ס רשות און די איבריקע האָט מען געטריבן דורך דער בריק פון בלאָניע צו די פעטריקאָווער ציגעלייען און מאַסנווייז זיי דאָרט אויסגעשאָסן.

אַ זעלטענער פאַל איז געשען, וועז דער פון אַלעמען געשעצטער פראָפעסאָר הירשבערג האָט אין שאַרפע וויר־טער פאַראורטיילט די אוממענטשלעכע אכזריותן פון די דייטשן און פאַרויסגעזאָגט זיי אַ ביטערן סוף. די דייטשן זענען געשטאַנען דערשטוינטע און שווייגנדיקע.

ווירדיק און מוטיק האָט זיך פאַרהאַלטן דער „מעזש־באָזשער". ער האָט אָפגעוואָרפן מיט פאַראַכטונג ראָקיטאָס פאַרשלאָג צו בלייבן אין לאָגער בשעת זיין משפחה און זיינע חסידים זענען געפירט געוואָרן צום טויט. דער רבי האָט זיך אָנגעשלאָסן אין דער מחנה פון די גייענדיקע צום טויט. לייב פיזל האָט זיך אָפגעזאָגט אויסצופירן דעם באָפעל פון געסטאַפּאָ צו פאַרמירן די גייענדיקע צום טויט אין ריייען פון פיר מענטשן, פראָטעסטירנדיק קעגן דער דערנידערנדיקער ראָל, וועלכע די דייטשן האָבן אים גע־פרווט אָנגוואָרפן. דער מיליציאָנט כץ, זענענדיק ווי מען פירט זיין משפחה צום טויט האָט אַראָפגעריסן זיינע אָפּצייכנונגען און אָנגעשלאָסן זיך אין דער מחנה צום טויט־גייענדיקע.

יא

פון דעם 9טן ביז דעם 20סטן יולי, דעם טאָג פון דער אָנטגילטיקער פאַרניכטונג פון געסטאָ, איז כמעט נישט פאראבי קיין איין רואיקער טאָג אָן כאַפערייען און קרבנות. נישט איין משפחה האָט נישט געוואָלט וואַרטן אויף דעם טויט פון די דייטשע הענט און האָט זיך אַליין אומגע־בראַכט. מיטלען צו פאַרסמען זיך זענען דעמאָלס שטאַרק גענשטיגן אין פרייז. די שטריק, וואָס די דייטשן האָבן פאַרוואַרפן אויפן האַלז פון די יידן האָט זיך אַלץ מער און מער צוזאַמענגעצויגן און עס זענען פארשוווּגדן אַלע האָפנונגען, אַז וואַר עס איז זאָל זיך קענען ראָטעוון. די אָקציע פון אָנטפלעקן אַלערליי באַהעלטנישן און בונקערס איז אָנגעגאַנגן מיט דער פולער שארפקייט און מיט די ראַפינירטסטע מיטלען. צו דעם גרויסן וווייטיק האָבן זיך געפונען יידן, וואָס האָבן אין מינוטן פון שוואָכקייט פאַר־ראָטן דעם צוגאַנג צו די באַהעלטנישן. דער יודנראָט און די מיליץ האָבן פולשטענדיק פאַרלוירן זייער הערשאַפט איבער דער לאָגע און פאַרשנעלערט דעם סוף פון די יידן און זייער אייגענעם סוף. איצט האָבן זיך די יידן ווייטער אָנגענאַסט מאָל, וואָס זענען איבערגעפירט געוואָרן אין לאָגער. פון צווישן די פאַרזאַמלטע זענען אויסגעקליבן געוואָרן די ייִנגע, וועלכע זענען איבערגעגעבן געוואָרן אין ראָקיטא׳ס רשות און די איבריקע האָט מען געטריבן דורך דער בריק פון בלאָניע צו די פעטריקאָווער ציגעלייען און מאַסנווייז זיי דאָרט אויסגעשאָסן.

אַ זעלטענער פאַל איז געשען, וועז דער פון אַלעמען געשעצטער פראָפעסאָר הירשבערג האָט אין שאַרפע וויר־טער פאַראורטיילט די אוממענטשלעכע אכזריותן פון די דייטשן און פאַרויסגעזאָגט זיי אַ ביטערן סוף. די דייטשן זענען געשטאַנען דערשטוינטע און שווייגנדיקע.

ווירדיק און מוטיק האָט זיך פאַרהאַלטן דער „מעזש־באָזשער". ער האָט אָפגעוואָרפן מיט פאַראַכטונג ראָקיטאָס פאַרשלאָג צו בלייבן אין לאָגער בשעת זיין משפחה און זיינע חסידים זענען געפירט געוואָרן צום טויט. דער רבי האָט זיך אָנגעשלאָסן אין דער מחנה פון די גייענדיקע צום טויט. לייב פיזל האָט זיך אָפגעזאָגט אויסצופירן דעם באָפעל פון געסטאָ צו פאַרמירן די גייענדיקע צום טויט אין ריייען פון פיר מענטשן, פראָטעסטירנדיק קעגן דער דערנידערנדיקער ראָל, וועלכע די דייטשן האָבן אים גע־פרווט אָנגוואָרפן. דער מיליציאָנט כץ, זענענדיק ווי מען פירט זיין משפחה צום טויט האָט אַראָפגעריסן זיינע אָפּצייכנונגען און אָנגעשלאָסן זיך אין דער מחנה צום טויט־גייענדיקע.

יא

פון דעם 9טן ביז דעם 20סטן יולי, דעם טאָג פון דער אָנטגילטיקער פאַרניכטונג פון געסטאָ, איז כמעט נישט פאראבי קיין איין רואיקער טאָג אָן כאַפערייען און קרבנות. נישט איין משפחה האָט נישט געוואָלט וואַרטן אויף דעם טויט פון די דייטשע הענט און האָט זיך אַליין אומגע־בראַכט. מיטלען צו פאַרסמען זיך זענען דעמאָלס שטאַרק גענשטיגן אין פרייז. די שטריק, וואָס די דייטשן האָבן פאַרוואַרפן אויפן האַלז פון די יידן האָט זיך אַלץ מער און מער צוזאַמענגעצויגן און עס זענען פארשוווּגדן אַלע האָפנונגען, אַז וואר עס איז זאָל זיך קענען ראָטעוון. די אָקציע פון אָנטפלעקן אַלערליי באַהעלטנישן און בונקערס איז אָנגעגאַנגן מיט דער פולער שארפקייט און מיט די ראַפינירטסטע מיטלען. צו דעם גרויסן וווייטיק האָבן זיך געפונען יידן, וואָס האָבן אין מינוטן פון שוואָכקייט פאַר־ראָטן דעם צוגאַנג צו די באַהעלטנישן. דער יודנראָט און די מיליץ האָבן פולשטענדיק פאַרלוירן זייער הערשאַפט איבער דער לאָגע און פאַרשנעלערט דעם סוף פון די יידן

און זייער אייגענעם סוף. איצט האָבן זיך די יידן ווייטער אָנגענאַסט מאָל, וואָס זענען איינגעקליבן „רעטונגס־ברעט" — אַן ראָקיטא־לאָגער. און פונקט ווי מיט עטלעכע חדשים צוריק האָבן זיי אַליין געטון, כדי זיך אַרויסצודרייען פון דעם לאָגער, אַזוי זענען זיי איצט געשטאַנען און אַריינגעבעטן זיך אין אים.

מיט אַ פאַרקלעמט האַרץ און פולע פחד האָבן זיך די „גליקליכע" פון ראָקיטא׳ס לאָגער צוגעקוקט צו די וועלכע די געסטאַפּאָ האָט יעטוועדעס מאָל אַריינגעבראַכט פון די פאַרשידענערליי „אָקציעס" כדי אַדורכצופירן צווישן זיי אַ „סעלעקציע". יעדער האָט געזוכט צווישן די אומגליק־לעכע זיינע נאָענטע און געפינענדיק זיי האָט נישט איינמאָל געטראָפן, אַז ער האָט אויסגעקליבן צו גיין מיט זיי צום טויט איידער פאַרבלייבן פאַריינזאָמט.

א שטארקן רושם האָט געמאַכט דער פאַל מיט דעם אינזש. ווינטער, וועלכער האָט געאַרבעט אין ראָקיטא׳ס בעקעריי. וועז ער האָט דערזען פירן זיין פרוי און קינ־דער צום טויט, האָט ער זיך גלייך אָנגעשלאָסן אַן זיי. ראָקיטא, וואָס האָט הויך געשעצט ווינטערס פאַכקענטנישן און זיינע אַרגאַניזאַטאָרישע פעאיקייטן, האָט אים געוואָלט פאַרהאַלטן אין געטא, אָבער ווינטער איז פעסט געבליבן בייַ זיין אנטשלוס, אָפּגעוואָרפן מיט עקל ראָקיטא׳ס פאַר־שלאָג און געגאנגען מיט זיין משפחה צום טויט.

אָבער נישט בלויז די לעבעדיקע זענען פאַרניכטעט געוואָרן. קיין טאָרנאַפאָל האָט מען, לויט דעם באפעל פון דער געסטאַפּאָ, געבראַכט אלע יידישע דאָקומענטן און באַזונדערס די געבורט־שיינען פון טאָרנאַפאָל און פון דער סביבה און זיי פאַרברענט אויף א שייטערהויפן. אזוי האָבן די נאַציס געוואָלט פאַרניכטן נישט בלויז די יידן נאָר יעטוועדן זכר פון זיי.

יב

דעם 20־טן יוני ווערט באַקאַנט דורך ספעציעלע באַ־קאַנטמאכונגען פון קרייזהאופטמאַן, אז טאָרנאַפאָל איז „יודנריין". נאָר יחידים וואָס האָבן געהאַט „אַרישע פא־פירן" זענען אָנטלאָפן קיין לעמבערג, קראָקע, וואַרשע און אין אָנדערע גרויסע שטעט, ווו זיי האָבן נישט מורא גע־האָט זיך אָנצושטויסן אויף זייערע נישט־יידישע באַקאַנטע, וועלכע זענען געווען געפערלעכער פון די נאַציס. א טייל פון די, איז טאָקע געלונגען זיך צו ראָטעוונן.

סוף יוני זענען אָנגעקומען ידיעות, אז די פאַרניכטונג פון די ארבעטס־לאָגערן רוקט זיך שוין אויף אָן. דאָס געטא הויבט ווידער אָן צו פאַרקריכן אין באַהעלטנישן און בונקערס, וועלכע זענען דערגאַנגען טיילמאָל ביז צו דער פולקאָמענהייט פון סאָלידע פעסטונגען.

אין דער נאַכט פון 21־סטן יולי 1943 האָט די געסטאַפּאָ ארומגערינגלט דעם לאַגער און אַרויסגעפירט פון אים בערך 2500 יידן. די רעשט איז אומגעקומען מיט צוויי וואָכן שפּעטער. דאַן אויך האָבן די דייטשן ליקווידירט די בונקערס און באַהעלטענישן, וועלכע זיי האָבן די גאַנצע צייט נישט באַוויזן צו אַנטפּלעקן.

ביי אַזאַ געלעגנהייט איז אויך פאָרגעקומען דער איינ־ציקער פאַל פון אַן אַקטיוון ווידערשטאַנד מצד די טאַר־נאָפּאָלער יידן. ביים אַנטפּלעקן א בונקער אויף דער באַראָן הירש גאַס, האָבן זיך די דייטשן אָנגעטראָפן אומגעריכט פאַר זיי — אויף א באַוואָפנטן ווידערשטאַנד. אויף דער פאָדערונג ארויסצוגיין פון בונקער, האָבן די יידן געענט־פערט מיט א שיסעריי און האַנטגראנאטן.

ליידער זענען נישט פאַראַן אין אונדזערע הענט קיין גענויע פרטים וועגן דעם דאָזיקן העלדנטאַט, ווייל קיין איינער פון די באַהאַלטענע אין דעם בונקער האָט זיך נישט געראטעוועט. דער ווידערשטאַנד האָט זיך געצויגן, לויט אונדזערע ידיעות, א מעת־לעת בערך און עטלעכע גע־סטאַפּאָ־לייט זענען פאַרוווּנדעט געוואָרן. די לייטונג פון דער דאָזיקער דרייסטער אַקציע איז פאַרבונדן מיטן נאָמען פון דעם בעקער־געזעלן זעלינגער ז״ל.

בלויז יחידים האָבן זיך באוויזן צו ראַטעווען א דאנק זייערע געוועזענע קריסטלעכע באַקאַנטע, וועלכע האָבן איינגעשטעלט זייער לעבן טיילמאָל אויס געלט־גייץ, אָבער אויך נישט זעלטן אויס איידעלע מאָטיוון. אזוי האָט זיך געראַטעוועט דער מחבר פון די דאָזיקע זכרונות מיט זיין משפחה אין זייער ציגל־פאבריק אויפן וועג קיין סמי־קאָווצע.

עטלעכע דאָקטוירים, וואָס האָבן געארבעט אין די שפּיטעלער, האָבן זיך אָנגעשלאָסן אָן די אוקראינישע פאַרטיזאַנער־גרופּעס. די דייטשן האָבן אנטוישט די נאַ־ציאָנאַלע אספיראציעס פון די אוקראַינער, וועלכע האָבן אָנגעהויבן אַ קאַמף קעגן זיי. פון צווישן די פאַרטיזאַנער האָבן זיך אָרגאַניזירט די א.ג. באַנדעראָווצעס. דאָס זענען געווען אויסגעשפּראָכענע אַנטיסעמיטן אָבער זיי האָבן זיך גענויטיקט אין די יידישע דאָקטוירים. אין מאָמענט אָבער, ווען עס האָט זיך זיי אויסגעדאַכט, אז זיי קענען זיך באגיין אָן די יידישע דאָקטוירים, האָבן זיי אָן וואַקלענישן זיי ליקווידירט. נישט איין משפחה, וואָס איז געלונגען זיך אויסבאַהאַלטן אין די וועלדער איז אויסגעהרגעט געוואָרן דורך די אוקראינישע אָדער פּוילישע פאַרטיזאַנער.

זאָל דאָ דערמאָנט ווערן מיט פאַראַכטונג דער פּוילישער גייסטלעכער, דעקאַן וואלענגא, וואָס האָט זיך נישט גע־וואָקלט אין די צייטן פון די שוידערלעכסטע רדיפות צו פריידיקן פון דער אַמבאָנע, אַז די גערעכטע האַנט פון גאָט האָט געטראָפן די יידן און ווער עס העלפט זיי ווידערשפּעניקט גאָטס ווילן. די דרשות פון דעם דאָזיקן שונא ישראל אין גייסטלעכע קליידער האָט אריינגעבראכט א פאַרטומלונג אין די הערצער פון די ווייניקע, וועלכע האָבן זייער אמונה גענומען ערנסט און נישט געוואָלט עובר זיין אויף אירע געבאָטן.

יג

פון אכצן טויזנט יידן, וואָס האָבן זיך געפונען אין טאַרנאָפּאָל אָנהויב דער נאַצישער אָקופּאַציע, זענען גע־בליבן לעבעדיק 139 נפשות. אזא צאָל האָט זיך רעגיס־טרירט אין טאַרנאָפּאָלער יידישן קאָמיטעט אין די חדשים מאַי—יולי 1944 (נאָך דער באַפרייאונג פון דער שטאָט דורך דעם סאָוויעטישן מיליטער). אַן ערך 200 זענען גע־בליבן פון די, וואָס זענען פאַרטריבן געוואָרן קיין טיף־רוסלאַנד אָדער זענען מאָביליזירט געוואָרן אין די סאָ־וויעטישע ארמיי.

נאָך דעם סוף פון דער מלחמה זענען אריינגעפאלן אין די פּוילישע הענט עטלעכע געסטאַפּאָ־לייט, וועלכע האָבן געדינט אין טאַרנאָפּאָל, צווישן זיי דער געסטאַפּאָ־מאַן דוקע, דער געוועזענער קאָמענדאַנט פון זאַגראָבליער לאַ־גער, דער באַאַמטער פון געסטאַפּאָ קאָראָף, וועלכער האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיין סאַדיזם בעת די פאַרשידענע אקציעס, דער רעפערענט פון דער אַקציע אין לעמבערגער קרייז, ענגעלס, און דער רעפערענט פאַר יידישע ענינים אין טאַרנאָפּאָלער באַצירק, רימאן.

בעת דער געריכטס־פאַרהאַנדלונג, וואָס איז פאָרגעקו־מען אין דעצעמבער 1948 קעגן רימאנען זענען פאַרהערט געוואָרן א ריי טאַרנאָפּאָלער יידן און צווישן זיי אויך ד״ר פּאָהאָרילעס. רימאן האָט דאַן קלאָר אים געוואָרפן אין די אויגן די שרעקלעכע באַשולדיקונג: „איר אליין זייט דאָך געווען א מיטאַרבעטער פון געסטאַפּאָ!״ אלע געסטאַפּאָ־לייט זענען פאַרמשפט געוואָרן צום טויט. א שטיקל טרייסט פאַר די לעבנגעבליבענע.

אין דער אכזריותדיקסטער פאָרם איז חרוב געוואָרן דער יידישער טאַרנאָפּאָלער ישוב, וועלכער האָט ארויס־געגעבן מענטשן פון תורה און חכמה, איבערגעגעבענע געזעלשאַפטלעכע עסקנים, טיכטיקע סוחרים און בעלי־מלאכות. א שטאָט, וואָס אירע זין האָבן מיט שטאָלץ גע־טראָגן די נאַציאָנאַלע יידישע פאָן, איז פאַרוואַנדלט גע־וואָרן אין א באַרג חורבות און אויף אייביק איז פאַרשניטן געוואָרן אין איר דאָס לעבן, וואָס האָט געבליט במשך פון דורות.

אלה שמות חברי „בר־כוכבא" שמתו או נספו בשואה

ד״ר נתן נוסבוים
ד״ר יצחק קרון
ד״ר לנדאו
ד״ר זיגמונט מאנדל
ד״ר זיגמונד בראונד, שופט
פיליפ קופלר
מגיסטר לודביק לבנקרון
מנדל קאצ׳ר
ד״ר רודולף שארפשפיץ
ד״ר לודביק קלינגר
מגיסטר יוסף ליברגאל
מגיסטר יעקב רוזנמן
מגיסטר משה גלבר
מגיסטר קרול גלבר
ד״ר ישראל זיינפלד
מגיסטר מרקוס קלר
אליהו קניגסברג
אינז׳ מיכאל בילר
ד״ר מכסימיליאן הרצוג
ד״ר אדולף הרצוג
ד״ר אדוארד קלבר
אינז׳ שלמה חובן
אינז׳ שמואל חובן
זיגמונט קסלר
אינז׳ יעקב בילר
ד״ר וילהלם בילר
זכריה מרלין
מגיסטר הנריק גולדברג
מגיסטר שמואל אבנד

אבנה אבנד
ד״ר יעקב ליפה
לודביק אָקסלבירט
מגיסטר הרמן פרייזמן
מגיסטר מארק ליללה
אוסקר פליישמן
מגיסטר וולף קלבר
ד״ר יונאס רוזנקרנץ
אינז׳ מקס בלמר
יוסף שטקל
יוסף יאריצ׳ובר
אינז׳ יוסף שוורץ
מגיסטר אברהם פאל
אינז׳ ליאון אראק
סבינה אראק־גרינפלד
מקס קארמלין
לאה קארמלין־ברבאן
אוסקר טייטל
שמואל קאצ׳ר
מגיסטר זכריה מרלין
שמואל פוכס
אבנה ציילר־פוכס
מכסימיליאן רוזנצוויג
מגיסטר גוסטב לנדה
ד״ר משה ספיר
ד״ר פרידריק שיינברג
ליאון שיינברג
וילהלם שפירא
יצחק פרבר

הרמן פרבר
נתן שבדרון
מגיסטר מאנס באומרין
נוברברט פרייס
אהרן תאומים
אברהם קריץ
יעקב נגלר
יצחק דויטש
שלמה חראפ
אבא אוירבך
מגיסטר מאיר ארנקראנץ
ישראל קורפירסט
רגינה פפר־קורפירסט
פאנקא בריף
פפה רוסמן
רוזה דולינר
טונקא צימט
קלרה גינזברג
יטקה מילגרום
יוניה באַרג
קלרה ליפשיץ
ארנסטינה ליפשיץ
ארנסטינה זיידמן
פרופ. הרמן אנזלברג
מריה אנזלברג
אטקה שטאדלר
מינה סגל
אננה אפשטין
ז׳ניה פרסר

חברים פון „בר־כוכבא", וועלכע זענען געשטאַרבן אַדער אומגעקומען בעת דער קאַטאַסטראָפע.

זשאנעט מארגאליעס

מיינע איבערלעבענישן אין טארנאָפּאָלער געטאָ

צווישן גרויל און טויט

דעם צווייטן יולי 1941 זענען די דייטשן נאָך קורצע קאַמפן אריין קיין טאַרנאָפּאָל. די באַפעלקערונג איז נאָך געזעסן אין די באַשיצטע באַהעלטענישן, ווייניק מענטשן האָבן געוואַגט אַרויס אין גאַס. יידן זענען בכלל נישט אַרויס. זיי זענען געזעסן פאַרמאַכטע אין זייערע שטובן.

פאַרנאַכט, ווען עס האָט שוין אָנגעהויבן פינצטער וועַרן, איז אָנגעקומען אַ באַנדע דייטשן פאַר אונדזער טויער. עס האָט געגאָסן אַ שלאַקסרעגן. די דייטשן האָבן געקלאַפּט אין טויער, אָבער די שכנים האָבן, נאָך א קורצער באַראַטונג, באַשלאָסן דאָס טויער נישט צו עפענען. דעמאָלט האָבן די דייטשן אָנגעהויבן צו שטורמען דאָס טויער מיט די קאָלבעס אָבער אָן רעזולטאַט. מיר זענען די גאַנצע נאַכט געזעסן אין איין פחד.

צומאָרגנס אינדערפרי, ווען קיינער איז שוין נישט געווען פאַר אונזער הויז, האָבן מיר געעפנט דאָס טויער. די גאַסן זענען געווען פול מיט מיליטער, אויטאָס זענען ווילד ארומגעפאָרן און דאָס שטאָטישע פעבל האָט געראַבעוועט די קראָמען.

אַן אומרו האָט זיך געטראָגן אין דער לופט. מיטאָגצייט האָט זיך פאַרשפּרייט א ידיעה, אז אין דער תפיסה ליגן הרוגים און מען מאכט פאַר זיי פאַראַנטוואָרטלעך די יידן, וואָס זענען געווען גאָט די נשמה שולדיק. אין אָוונט האָבן די דייטשן צונויפגערופן דעם קאָמיטעט פון די אוקראַינישע נאַציאָנאַליסטן און אויף דער זיצונג ארומגערעדט די טעכנישע זייט פון פאָגראָם, וואָס האָט געדאַרפט אַדורכגעפירט ווערן איבער די יידן. אין דער דאָזיקער זיצונג האָבן גענומען אָנטייל צווישן אַנדערע דער אַפּטייקער בילינסקי, דער לערער כאָמאָוואַ און אנדערע. די הויזוועכטער האָבן געדאַרפט אָנווייזן ווער און ווו עס וווינט, דער המון ווייטער האָט געדאַרפט אָנמאַכן א מהומה צווישן די יידן און ראַבעווען ביי זיי.

פרייטיק, דעם פערטן יולי, ארום 9 אזייגער אינדערפרי, זענען אַוועקגעשטעלט געוואָרן אין די ווינקלען פון די גאַסן מאַשינגעווער און אויף דער שטאָט האָבן זיך ארויסגעלאָזן אָפּטיילונגען פון ס.ס. אין שווארצע מונדירן מיט טויטן־קעפּלעך. ביי יעדן הויז איז געשטאַנען דער וועכטער און אָנגעוויזן ווער ווו עס וווינט. מען האָט ארויסגעשלעפּט מענטשן פון די הייזער צו ארבעט כלומרשט און גלייך זיי אופן אָרט דערשאָסן. מאַסן־עקזעקוציעס זענען פאָרגעקומען אין פאַרשידענע הויפן (אינעם הויז פון מאַיקא).

בשעת דער פאָגראָם איז פאָרגעקומען אין דער ריין־יידישער געגנט, האָבן יידן אין די אַנדערע גאַסן נישט געוווסט אפילו וואָס עס טוט זיך. אויך מיר האָבן נישט געהאַט קיין אַנונג וועגן די געשעענישן ביז מיר האָבן נישט דערהערט די ערשטע שאָסן און געזעען די ערשטע הרוגים. מיר האָבן דאַן גיך פאַרשלאָסן דאָס טויער און פאַרשטעקט זיך ווו נאָר מיר האָבן געקענט. נאָכדעם ווי די דייטשן האָבן נישט באוויזן אויפצורייסן דאָס טויער, האָבן זיי אויסגעהאַקט די שויבן אין די פענצטער, אריין אין די שטובן און ראַבּירט. זיי האָבן געזוכט און גענישטערט אין די קעלערס, בוידעמס אָבער קיינעם צום גליק נישט געפונען. לייכט זיך פאָרצושטעלן וואָס מיר האָבן איבערגעלעבט אין די דאָזיקע שעהן.

פאַרנאכט זענען מיר פרויען אַראָפּ כדי צו פאַרשליסן דאָס טויער, די מענער זענען ווייטער פאַרבליבן אין זייערע

באהעלטענישן. דורכן פענצטער האָט זיך פאַר אונדזערע אויגן באַוויזן א שוידערלעך בילד. געדיכט נעבן זיך זענען געלעגן הרוגים מיט צעשמעטערטע קעפּ, פאַרשמירטע מיט בלוט און בלאָטע (נאָכן רעגן). צווישן די שורות הרוגים זענען געפאָרן אויטאָס.

צומאָרגנס האָט מען געהייסן באַגראָבן די יידן אין די הויפן, ווייל דער שלעכטער ריח האָט פאַרסמט די לופט. נאָכמיטאָג האָבן זיך ווידער אָנגעהויבן מאַסנמאָרדן. דעם דאָזיקן טאָג, שבת דעם פינפטן יולי, האָבן זיי דער־מאָרדעט אין תפיסה מיין טאַטן.

זונטיק האָבן זיך באַוויזן מודעות אז עס איז פאַרווערט צו כאַפּן מענטשן, מאָרדן און אז עס דאַרפן הערשן אין שטאָט רו און אָרדענונג. די שולדיקע אין עובר זיין דעם באַפעל וועלן געשטעלט ווערן פאַר א פעלדגעריכט. נישט חושד זייענדיק קיין בייז, האָבן די יידן אָנגעהויבן ארויס־קריכן פון זייערע באַהעלטענישן. אָבער ווי נאָר זיי זענען אריין אין די שטובן, האָבן אָנגעהויבן קומען אוקראַינער און פאַרזיכערן, אַז די מאָרדאַקטן האָבן זיך געענדיקט און איצט נעמן זיי בלויז צו לייכטע ארבעטן. א סך האָבן מסכים געווען צו גיין, אָבער נאָך דער ארבעט האָט מען זיי אַוועקגעפירט אין תפיסה אָדער אויף אַנדערע ערטער און אויסגעהרגעט. נאָר יחידים זענען צוריקגעקומען לעבע־דיקע פון דער ארבעט.

אין דעם דאָזיקן טאָג איז פאָרגעקומען אַ מאַסן־עקזע־קוציע אויפן שכנותדיקן הויף. עס זענען דערשאָסן געוואָרן 37 פערזאָן. צווישן זיי מיין מאַמע.

די ס.ס.־לייט, וואָס זענען אריינגעפאלן דעם טאָג אין אונדזער הויז האָבן געפונען אַלע באַהאַלטענע מענער, א חוץ מיין מאַן, און האָבן זיי ארויסגעפירט צו שלעפן שווערע קאַסטנס מיט אַמוניציע. צווישן די אַרויסגעפירטע איז געווען מיין איינציקער זון.

נישט געקוקט אויף אַלעם בין איך געלאָפן נאָך דער גרופּע און געבעטן דעם דייטש ער זאָל מיר דערלויבן העלפן מיין זון אין דער אַרבעט. ער האָט מיך אָבער אַוועקגעטריבן און געדראָט מיך צו שיסן. פּלוצים האָט מען אָפּגעשלאָסן די גאַס און איך האָב נישט געהאַט קיין ברירה ווי גיין צוריק אהיים.

בעת מיין אָפּוועזנהייט האָט מען ארויסגעפירט פון שטוב מיין מאַמען צו שלעפן די מתים. צוריקקומענדיק פון מיין זון האָב איך דאָס לעצטע מאָל געזעען מיין מאַמען, ווי זי האָט געשלעפּט, רויט פון אָנשטרענגונג, א טויטן קערפּער. איך בין צוגעלאָפן איר העלפן. פּלוצים אָבער האָבן זיך דערהערט פון הויז געשרייען. דאָס האָט געשריגן א יונגע פרוי, וועלכע עס זענען באַפאַלן צוויי דייטשן. אירע צוויי קליינע קינדער נעבן איר האָבן יאָמערלעך געוויינט. זעענדיק מיך, האָבן די דייטשן אָפּגעלאָזן די פרוי און גענומען ראַבירן.

נאָכדעם ווי די דייטשן זענען אַרויס, האָב איך באַמערקט דורכן פענצטער, ווי מען פירט א גרופּע יידן מיט אויפ־געהויבענע הענט אויפן שכנותדיקן הויף, ווו מיין מאַמע האָט זיך געפונען. איך האָב מורא געהאַט א דריט מאָל צו באַווייזן זיך פאַר די דייטשן, האָב איך בלויז כסדר איינגעהערט זיך וואָס דאָרטן טוט זיך. פּלוצים הער איך אַ סאַלווע שאָסן. נאָך עטלעכע מינוטן זענען די דייטשן צוריקגעגאַנגען און איך האָב געהערט ווי זיי זאָגן, אז אַלע זענען דאָרט „הין". איך האָב פאַרשטאַנען, אז מיין מאַמע לעבט שוין מער נישט.

מיין פאַרצווייפלונג האָט נישט געהאַט קיין שיעור. נעכטן דער טאַטע, היינט די מאַמע און מיין זון איז דער־ווייל אויך נישטאָ. נאָך א שעה הער איך פּלוצים א שטימע: „מאַמעשי! איך בין דאָ". איך האָב ארומגעכאַפּט דאָס קינד. נישט אַלע זענען צוריקגעקומען. א שכן אונדזערער איז דערשאָסן געוואָרן, ווייל ער איז צו פּאַמעלעך געגאַנ־גען. איך האָב מיך אזוי דערפרייט מיט מיין זון, אז כ'האָב פשוט וועגן אַלעם פאַרגעסן.

צוזאַמען מיט מיין זון איז אויך צוריקגעקומען אונדזער שכן. מיין מאַן איז ארויס פון באַהעלטעניש. פון אַלע שכנים אין הויז זענען מיר געבליבן בלויז צוויי משפחות. מיין זון און דעם שכן האָבן זיי געהייסן קומען צומאָרגנס א צווייט מאָל צו דער ארבעט.

אין שטוב איז געווען פינצטער. נישט טראַכטנדיק וועגן הונגער, האָבן מיר זיך אַוועקגעזעצט יעדע משפחה אויף איר בעט, און האַלטנדיק זיך פעסט געקלאַמערט, אָנגעהויבן טראַכטן וואָס טוט מען ווייטער. צי דאַרפן די מענער ארויס צו דער ארבעט אָדער גלייכער זיך אויסבאַהאַלטן. אינ־דזערע שכנים זענען געווען פאַר גיין. איך קעגן. נאָך לאַנגע האַמפּערנישן איז באַשלאָסן געוואָרן, אז זיי גייען צו דער ארבעט. א גאַנצע נאַכט בין איך געלעגן אין אָנגעטועכץ און געהאַלטן מיין זון אין די אָרעמס. מיין מאַן איז געלעגן אונדז צופיסוס.

מיר זענען אויפגעשטאַנען גאַנץ פרי. איך האָב צוגע־גרייט עפּעס צום עסן, אָבער קיינער איז עס נישט אימ־שטאַנד געווען אַראָפּצושלינגען. מיין מאַן האָט זיך אָפּראַ־זירט, שפּעטער דעם זון, זיי האָבן אָנגעטאָן ריינע וועש און צו צוויי אָנצוגן און האָבן זיך געגרייט צום גיין.

איידער זיי זענען אַוועק בין איך אַרויס אויפן הויף, ווו מיין אָרעמע מאַמע איז דערהרגעט געוואָרן נעכטן. א שוידערלעך בילד האָט זיך אָנטפּלעקט פאַר מיינע אויגן,

א גרויסער אָפּענער קבר פּול מיט טויטע קערפּערס און פון סאָמע אויבן מיין אַרעמע מאָמע, קניענדיק מיטן פּנים אַראָפּ, אַ פּאָרגליווערטע שוין. פּון אַ זייט האָבן דייטשן געמאַכט אויפּנאָמעס. זיי האָבן מיך געגומען פּאָר א נישט־יידישע און חוצפהדיק געפּערעט מיך ווער עס האָט דאָס געטאָן, נישט קענענדיק זיך באַהערשן פון ווייטיק האָב איך זיי א שליידער געטאָן אין פּנים: „איר און אייערס גלייכן".

אָן באַוווסטזיין בין איך אריינגעפּאלן אין שטוב און דאָ נישט אויסהאַלטנדיק מער בין איך אַרויס מיט א היס־טעריש געוויין. מיט מיר צוזאַמען האָבן געוויינט מיין מאַן און מיין זון.

דער שכן האָט אַנגעהויבן אונטערי־אָגן אַרויסצוגיין צו דער אַרבעט. מיין מאַן און זון האָבן זיך נישט געוואָלט מיט מיר געזאָגענען, זיי האָבן אפּנים געוואָלט פאַרשפּאַרן מיר און זיך די דאָזיקע פּיין. איך האָב באַשלאָסן אָפּפּירן די מענער און בין נאָכגעגאַנגען זיי פון הינטן.

דער זאַמלפּלאַץ איז געווען פאַר דער תפיסה. די מענער זענען אויסגעשטעלט געווארן אין א ריי און אייגער האָט געמאַכט מיט זיי כלערליי גימנאַסטישע איבונגען. איך בין געשטאַנען צווישן א גרופּע קריסטן, וועלכע האָבן זיך צו־געקוקט צו דעם אָלעם. וועג מען האָט אריינגעפּירט די מענער אין דער תפיסה, איז מיך באָפאַלן א שווער פּאָר־געפּיל און כ׳האָב באַשלאָסן עפּעס טאָן כדי זיי צו ראַטע־ווען. ווו איך בין געקומען האָב איך אָבער אָנגעטראָפן אויך גלייכגילטיקייט אַדער הילפסלאָזיקייט. זענדיק, אז עס איז נישטא קיין שום עצה בין איך צוריקגעלאָפן אהיים.

די צייט האָט זיך געדוקט פאַמעלעך. פאַרנאַכט איז צוריקגעקומען דער שכן. אליין. אָן מיין מאַן און אָן מיין זון. איך האָב פאַרשטאַנען, אַז זיי זענען שוין מער נישטא. כ׳האָב געמאַכט פאַרוווּרפן דעם שכן, פאַרוואָס ער האָט זיי געצויגן צום טויט, אָבער וואָס? עס איז שוין געשען. איך האָב געוויינט, געשלאָגן מיט די פויסטן און קאָפּ אָן די וועגט, געוואָלט באַגיין זעלבסטמאָרד, מען האָט מיך געהיטן, אָנגעשכורט מיט בראַנפן, אָבער עס האָט גארנישט געהאָלפן.

מתים, מתים...

גראָד דעמאָלט איז אָנגעקומען מיין שוועגערין פון דעם דאָרף גאיי־וויעלקיע מיט דער טרויעריקער בשורה, אַז דאָרט זענען אויסגעהרגעט געווארן אלע יידן און צווי־שן זיי מיין שוועגער און שוואָגער. די מתים ליגן נישט באַ־גראָבענע אין וואַלד. מיין ווייטיק האָט נישט געהאָט קיין גרענעץ. איך האָב געזעען ווי אלץ ארום מיר פאַלט אייַן, אז איך בין שוין געבליבן כמעט אָן משפחה. זעקס מתים פּין צווישן די נאַענטסטע. איך האָב אויפגעהערט עסן, אָנגעצונדן ליכט און אָנידערגעזעצט זיך שבעה. מענטשן זענען געקומען מיך טרייסטן און מיר דערציילט, אז מען האָט געזען כלומרשט מיין מאן און מיין זון. איך בין געלאָפן זיי זוכן, אָבער אָלץ האָט זיך אַרויסגעווּיזן א פּשו־טע אויסטראַכטעניש, כדי מיך ארויסצינן פון מיין יאוש.

נאָך א וואַך פאַרגאַמען, וואָס האָט אָנגעהאַלטן פון פרייטיק דעם פערטן יולי ביז פרייטיק דעם עלפטן יולי האָט זיך אביסל באַרואיקט. בעת דער דאָזיקער בלוטיקער וואַך זענען אומגעבראַכט געווארן פינף טויזנט יידן, צווישן זיי אָכט הונדערט פרויען און קינדער. אין דער דאָזיקער וואַך איז אויך פאַרגעקומען די שחיטה פון דער יידישער אינטעליגענץ אין שטאָט, וועלכע האָט געדארפט בילדן דעם ערשטן יודנראַט. און געשען איז עס אויף אזא אופן:

די דייטשן האָבן געראפן צו זיך א געוויסן הער גאָט־פריד, א לערער, און געהייסן אים צונויפזאַמלען עטלעכע צענדליק יידן פּין די אָנגעזעענסטע אין שטאָט, כדי צו שאַפן דעם יודנראַט. גאָטפריד איז געגאַנגען פון שטוב צו שטוב און האָט פאַרזיכערט, אז דער ענין איז א רייגער, און עס וועט קיינעם פון די קאַנדידאטן גארנישט געשען. די אסיפה האָט געזאָלט פארקומען אינעם בנין פון דער וואַיוואדשאַפט. וועג די מענטשן האָבן זיך ge־שטעלט אויפן אָרט, האָט מען זיי פאַרלאָדן אויף אויטאָס, אַרויסגעפירט אין דער ציגל־פאַבריק, דערשאָסן און בא־גראָבן. גאָטפריד אַליין איז געווען גענוג פארזיכטיק און צו דער אסיפה נישט געקומען. (עס איז פארשפרייט ge־וואָרן אַ קלאַנג, אז זיי זענען אַרויסגעפירט געווארן אויף ארבעט), ביז זיי האָבן נאָך עטלעכע וואָכן געפונען זייער מאַסן־קבר.

דערווייל האבן זיך א שאָס געטאָן אויף יידן גזירות. אַלע מענער האָבן זיך געמוזט שטעלן אין ארבעטאמט, ווו זיי האָבן געזאָלט צוגעטיילט ווערן צו פיזישע ארבעטן; יידן האָבן געמוזט אָנטאָן אַרעמבענדער מיט א מגן־דוד און אויסקויפן אין מאַגיסטראט א ספעציעל קוויטל מיט א מגן־דוד פאַר הונדערט זלאָטעס און צוקלעבן עס אין א בולט אַרט אויף דער טיר פון דער דירה אונטער טויט־שטראָף. דעם ד״ר פישער, אַן אַדוואָקאַט, האָט מען גערופן און באַפוילן אים צונויפזאַמלען צוויישן דער יידישער באַפעל־קערונג א קאָנטריבוציע פון אַנדערהאַלבן מיליאָן זלאָטעס אונטער אַ דראָוונג, אז מען וועט נעמען ערובניקעס, פאַר־שליסן זיי אין שול אוּן פאַרברענען לעבעדיקערהייט אין פאַל וועג די סומע וועט במשך פון עטלעכע טעג נישט צו־

געשטעלט ווערן. א פּחד איז געפאַלן אויף דער שטאָט. מענטשן האָבן נישט געהאַט אַזויפיל געלט. מען האָט דע־ריבער אַנגעהויבן אַלץ אַראָפּפאַרקויפן פון זיך און קריסט־לעכע סחורים האָבן אויסגענוצט די לאַגע און געקויפט זאַכן בחצי חינם. טראָץ אַלע אָנשטרענגונגען האָט ד״ר פישער נישט באַווייזן צוגוויזאַמלען דעם סכום צו דער צייט און געווען געצוווּנגען צו בעטן א פּראָלאָנגאַטע. עס האָבן זיך געפונען צווישן די קריסטן אייִדעלע מענטשן, ווי ד״ר בענעשאָוויטש א.א. (אַנאָנימע), וועלכע האָבן אַרויסגע־האַלפן די יידן, אָפּפערנדיק געוויסע סומעס אויף דעם צוועק. די דייטשן האָבן זיך אָבער נישט באגנוגט מיט בלויז געלט. זיי האָבן פּאַרלאַנגט אויך סערוויסן, מאַנו־פאַקטור, לעדער א.א. אַן א סוף.

פלוצים האָט זיך פּאַרשפּרייט א ידיעה, אז דייטשן דער־לויבן עסקהומירן די מתים פּאַר אַ געוויסן אָפּצאָל. עס איז מיר געלונגען צו באַקומען אזא דערלויבעניש. מיט נאָך א גרופּע פּריעון בין איך געקומען, כדי אויסצוגראָבן אין דער אַנוועזנהייט פון אַ סאַניטאַרער קאָמיסיע מיין מאַמען. עס איז אוממעגלעך געווען צו ארבעטן אין דער שלעכטער לופט, וועלכע האָט זיך געטראָגן פון דעם קבר. נאָכדעם ווי מיר האָבן אויסגעגראָבן צען מתים, האָט די סאַניטאַרע קאָמיסיע אָפּגעשטעלט די ארבעט. זי האָט עס געטאָן צוליב צוויי טעמים. ערשטנס האָבן זיך צופיל מענ־טשן פּאַרזאַמלט און צוגעקוקט צו דעם דאָזיקן גרויל און צווייטנס איז די לופט געווען נישט צו דערטראָגן. איך האָב נאָך באַווייזן אויסצוגראָבן מיין מאַמע און איבערגע־פירט זי אויפן בית־הקברות.

טרויעריק אין ביטער איז מיר געווען. כמעט ווי נישט געגעסן, געגאַנגען יעטוועדן טאָג אויף דער מאַמעס קבר, געטראָפן אויפן בית הקברות א סך אזעלכע אומגליקלעכע ווי איך אין שפּעטער צוריקגעגאַנגען אין מיין פינצטערער היים. מענטשן האָבן מיך אויסגעמיטן, באַקאַנטע, וואָס פלעגן אָפט קומען צו מיין מאַן, זענען איצט, זעענדיק מיך פונדערווייטנס אין גאַס, אריבער אויף דער צווייטער זייט, כדי נישט צו טרעפן זיך מיט מיר אויג אויף אויג. אפילו מיינע קוזינעס האָבן אויפגעהערט שרייבן צו מיר. איך בין געבליבן אַליין מיט מיין ווייטיק און פאַרמשפט אויף די אייגענע כוחות.

טראָטצדעדיק וועגן מיין לאַגע, האָב איך אַנגעהויבן גלויבן, אז איך האָב צו דערפילן עפעס אַ ספעציעלע מיסיע און צוליב דעם בין איך, זעט אויס, געבליבן ביים לעבן. די מיסיע איז געווען: אויסגעפונען מיינע טייערסטע און ברענגען זיי צו קבר ישראל. אין דער ריכטונג האָב איך איצט געווענדעט מיין גאַנצע ענערגיע. איך האָב געוואַר־דערט ווו נאָר עס איז געפּענט געווָארן א מאסן־קבר כדי אויסצוגעפונען מיינע טייערסטע.

נאָך א געווייסער צייט בין איך דערגאַנגען ווי אזוי מיין מאן און זון זענען דערהרגעט געוואָרן. זיי האָבן געמוזט ארויספירן די אוקראיניש טויטע פון קרימינאַל אויפן קריסטלעכן בית הקברות. בעת מיין מאן האָט גע־ארבעט אויף דעם וואָגן, האָט מען אַראָפּגעשלעפט מיין זון און אַנדערע יידן, געיאָגט זיי ארום דעם פלאַץ און גויים האָבן זיי מערדערלעך געשלאָגן מיט דרענגער. מיין זון האָט געזאָלט א געשריי טאָן: „איר האָט נישט קיין רעכט אונדז צו שלאָגן און קאָטעווען. מיר זענען אומ־שולדיק. הרגעט אונדז אָבער הערט אויף אונדז צו פיי־ניקן". אַלס ענטפער דערויף האָט ער באַקומען אזעלכע שטאַרקע קלעפ, אז ער איז געפאַלן אַ טויטער. מיין מאָן, זענעדיק דעם זון א טויטן, האָט געהלפֿט. וועג די דייטשן האָבן באַמערקט, אז ער האָט אויפגעהערט צו ארבעטן, האָבן זיי אים אָנגעהויבן מערדערלעך שלאָגן ביז ער האָט שוין געוויזן שוואכע סימנים פון לעבן, דעמאָלט האָבן זיי אים צוגעענדיקט מיט אַ קויל.

די דאָזיקע דערציילונג האָט מיך אויפסניי אינגאַנצן צעבראָכן. איך האָב געפילט, אַז איך גיי אראָפּ פון זינען, טאָג און נאכט האָב איך געזעען פאָר די אייגן מיין זון ווי מען שלאָגט אים און איך האָב פשוט פּיזיש געפילט די קלעפ.

צען וואָכן נאָך דעם אומגליק האָט מען געפּענט א מאסן־קבר אויפן בית־עולם. די קערפערס זענען שוין געווען פאַרפוילט. טייל אין בלויזן העמד, טייל האָבן גע־האָט הענט און פיס געבונדענע מיט שטעכלדראָט. דעם טאָג האָב איך נישט געפונען מיינע טייערע. ביינאַכט איז מיר געקומען צו חלום מיין זון, אזוי ממשותדיק, אז איך האָב אים פשוט געפילט נעבן זיך. אינדערפרי בין איך ווייטער אַרויסגעלאָפן אויפן בית הקברות. די קערפערס האָט מען איבערגעטראָגן אין צווישנצייט אין מתים־שטיבל. איך בין דאָרט אריין און פלוצים האָב איך דערזען א באַ־קאַנטע פאָר הויזן, דאָס אויבערהעמד, די בלוזע כאָטש שוין מיט א משוגהדיקער קאָליר, אָבער דער ריטשראָטש א באַקאַנטער. מיין זון, מיין איינציק און טייער קינד...

איך בין נאָך געשטאַנען און אים באַקלאָגט, וועג מען האָט מיך געפונפן, אז אויך דער מאן איז געפונען געוואָרן. ער האָט געהאָט ביי זיך דאָקומענטן. איך האָב אים שוין פריער עטלעכע מאָל געהאָט באַקוקט, אָבער נישט געקענט אים בשום אופן דערקענען, אזוי פאַרענדערט איז ער שוין געווען.

אין דער פינצטערניש האָב איך איינעם נעבן צווייטן מקבר געווען, מיין מאַן און זון.

איצט איז מיר געבליבן בלויז צו געפינען מיין טאַטן. אָבער טראָץ אלע מיינע באַמיאונגען האָב איך אים נישט געפונען.

דאס געטא

דערווייל האָבן זיך די געשעענישן ווייטער אנטוויקלט. אין טאַרנאָפּאָל איז געשאַפן געוואָרן דאָס געטאָ, דאָס ערשטע אין גאַליציע. אָרגאַניזירט עס האָט א געוויסער בענדינער ייד פירסטענבערג, וועלכער איז אהערגעקומען אין אַן אָפיצירן־מונדיר פון דער וואַרשעווער יידישער מיליץ און געוווינט ביי שמואל קאָפער. אויסערדעם האָט ער נאָך געהאַט פאַר אן אויפגאַבע צו אָרגאַניזירן די יידישע מיליץ. ער האָט שטארק צוגערעדט אַריינצוטרעטן אין דער מיליץ און האָט נאָך באוויזן אויפצושטעלן די ערשטע אָפּטיילונג. אויך דאָס געטאָ האָט ער שטארק גערומט און ווי א מוסטער געבראַכט דאָס וואַרשעווער געטאָ. ער האָט קאָנטאַקטירט דעם צעטומלטן יודנראַט מיט די דייטשן און עס איז געקומען צו אַ הסכם וועגן אָרגאַניזירן א געטאָ. די גרעניצן זענען אָנגעצייכנט געוואָרן דורך א קאָמיסיע און ביז סוף סעפּטעמבער האָט מען אונדז געזאָלט פאַרמאַכן אין געטאָ.

די ענגשאַפט אין געטאָ איז געווען א מוראַדיקע. אויך דאָ אָבער האָבן זיך גלייך געלאָזט באַמערקן די אונטערשידן צווישן אָרעם און רייך. די איינע האָבן זיך געוווינט נאָך פאַרהעלטנישמעסיק ברווח און געהאַט גאנצע מאַסן פּראָוויאַנט, בעת די צווייטע האָבן געוווינט צו צענדליקער מענטשן אין איין שטיבל און אויסגעגאַנגען פון הונגער. אמת, עס איז געגרינדעט געוואָרן א פאָלקסקוך, וואָס האָט אַרויסגעגעבן אַ וואַרעמע זופּ טעגלעך, אָבער די וואָס האָבן גענאָסן פון איר אָדער פון יעטוועדער אַנדערער פאָרם פון הילף זענען געווען די ערשטע קאַנדידאטן בעת יעדער אַקציע. אזוי, אז אַפילו מענטשן וואָס זענען געשוואָלן געווען פון הונגער האָבן אויסגעמיטן די קוך ווי אַ פייער, מורא האָבנדיק צו באַצאָלן מיט זייער לעבן פאַר דעם ביסל זופּ. די צווייטע שרעקלעכע פּלאָג איז געווען די קעלט פון וועלכע די אָרעמעלייט האָבן אומברחמנותדיק געליטן.

דאָס לעבן אין געטאָ וואָלט אין יאָר 1941 געפּלאָסן גענוג מאָנאָטאָן, ווען נישט די שטענדיקע רעוויזיעס, כאַפּערייען פון מענער אין די לאַגערס, פרעסט און הונגער.

איך האָב אָנגעהויבן טראַכטן וועגן אַ געזעלשאַפטלעכער ארבעט. עס זענען פאָרגעקומען עטלעכע פאַרזאַמלונגען פון לערער, וועלכע האָבן רעיעסטרירט קינדער, אָבער די עלטערן האָבן נישט געוואָלט מסכים זיין, אז די קינדער זאָלן זיין פאַרזאַמלט אויף איין פּלאַץ. עס זענען אַלזאָ געבילדעט געוואָרן גרופּעס פון 5—8 קינדער, וועלכע האָבן זיך געלערנט פּריוואַט.

אין דער צייט האָט דער יודנראט אָרגאַניזירט אַן אָפּטיילונג פאַר סאָציאלער שוץ און א שפּיטאָל. די סאָציאלע שוץ האָט געזאַמלט אָפּצאָלן צווישן דער באַפעלקערונג און נדבות אויף שפּייזן אָרעמע, פאַר דער יתומים־היים, זקנים־היים, וואָס זענען אַנטשטאנען און פאַר דעם קינדער־גאָרטן. דאָס שפּיטאָל האָט זיך געפונען אין מאיקא'ס הויז אויפן אַלטן מאַרק. די יתומים־היים איז אָרגאַניזירט געוואָרן אין שול. די קינדער זענען געשלאָפן אויף פּריטשעס און געהונגערט. בראש פון דער יתומים־היים איז געשטאַנען פּראָפעסאָר יאָאַכים הירשבערג. דער פּערסאָנאַל האָט געזאָרגט פאַר די קינדער, אָבער ליידער נישט געהאַט קיין מיטלען. די זקנים־היים האָט זיך אויך געפונען אין שול. שרעקלעך איז געווען די לאַגע פון די אָרעמע אַלטיטשקע. דער קינדער־גאָרטן האָט נישט באַוויזן צו אַנטשטיין, מען האָט אים פאַרוואנדלט אין א תפיסה ביי דער יידישער מיליץ.

מהרסיך ומחריביך...

די באַפעלקערונג האָט זיך אָנגעהויבן ארומקוקן נאָך פרנסה. ווער עס האָט געעפנט א טיי־הויז, ווער א ווערקשטעל; קינדער האָבן פאַרקויפט פּאַפּיעראָסן. אנדערע האָבן געבאַקן פאַר די געשעפטן, די וואָס זענען ארויס אויסערן געטאָ האָבן געשמוגלט עסנוואַרג.

עס זענען אויך געווען גרויסע סוחרים, ווי טייכמאַן, האוז, וועלכע האָבן זיך פאַרגומען מיט פאַרקויפן ביזשוטעריע און האָבן אפילו געמאַכט דערביי א פאַרמעגן. אָבער דאָס זענען געווען בלויז יחידים. דער רוב איז געשטאָרבן פון הונגער.

אויך זענען אין געטאָ געווען עטלעכע „מאַכערס", וועלכע האָבן געמאַכט גאָרנישט קשהדיקע געשעפטן. צו זיי האָבן געהערט: קאָפּלער, דער קאָמענדאַנט פון דער יידישער מיליץ, פליישמאַן — פאַרבינדונגס־מאַן פון דער געסטאַפּאָ, באַראַל — לאַגער־דאָקטאָר, אייזנער און ראָזאַ שוואַרץ, מיטאַרבעטער פון ארבעטסאַמט, מיליציאנטן א.אַ. דאָס הויז פון אַפּטייקער פרוידענטאַל, ווו עס האָבן געוווינט די שליטים איבערן יידישן לעבן האָט מען גערופן: „דער פּאַלאַץ". דאָרט האָבן זיך פאַרזאַמלט די געסטאַפּאָ־

לייט מיט זייערע געליבטע; מען האָט דאָרט געזויפט און געפרעסן, געשפילט אין קאָרטן און געמאַכט כלערליי „טראַנזאַקציעס".

א פּיאָווקע פון אַן אַנדער מין איז געווען דער ה' לאַבי־נער, וועלכער האָט אַנגעפירט מיט דער אַפּראָוויזאַציע פון געטאָ. מיר האָבן באַקומען בלויז 70 גראם ברויט טעגלעך און פון צייט צו צייט אביסל מאַרמעלאַדע. דאָס איבעריקע, א חוץ דעם ביסל וואָס איז פאַרטיילט געווארן פאַר סאַציא־לע צוועקן, איז פאַרשוווندן אין דער טאַש פון דעם הער לאַבינער. אַן אויסנאַם האָט ער געמאַכט פאר די יודנראַט־לייט, וועלכע ער האָט צוגעטיילט שפּאַרע שפּייזפּעקלעך. דאָס אלץ איז געמאַכט געווארן אויפן חשבון פון די אַרע־מע, וויייל די רייכע האָבן זיך ווי עס איז אַן עצה געגעבן.

ד"ר בראַל האָט קלאַסיפיצירט מענטשן צו די לאַגערס. און ווייטער האָבן זיך די רייכע אויסגעקויפט און די אַרע־מע זענען געשיקט געווארן צו שווערע אַרבעטן און אין די לאַגערס.

ראָזע שווארץ האָט אַנגעפירט מיט דער פרויען־אָפּטיי־לונג. די דאָזיקע היינע האָט זיך נישט באַגנוגנט מיט איינמאָליקע אָפּצאָלן, די אַרעמע אויסגעצערטע געטא־שקלאפּינס האָבן זי נאָך געמוזט פערזעגלעך באַדינען.

אזוי האָבן עטלעכע „מאַכערס" און ענלעכע פאַראַזיטן „געמאַכט א לעבן" אויפן חשבון פון יידישער נויט און פיין.

די ערשטע אקציע

אָנהויב יאָר 1942 האָט זיך פאַרשפּרייט א קלאַנג, אז די דייטשן פאָדערן „אייניג בלוטגאָבע" פון א טויזנט יידן בערך. עס האָבן זיך אָנגעהויבן פערטראַקטאַציעס צווישן יודנראַט און דער גסטאַפּאָ און מען האָט באַשלאָסן, אז דער יודנראַט וועט דורכפירן די דאָזיקע אַקציע אליין מיט דער הילף פון זיין אַפּאַראַט און פון דער מיליץ. זיי האָבן עס צונויפגעשטעלט די רשימה פון די צום טויט פאַרמשפּטע און ד"ר דראַטלער האָט זי באַשטעטיקט.

אויפן ערשטן אָרט איז געגאַנגען די יתומים־הײַם (אָן פּערסאָנאַל), וווייטער די זקנים־הײַם, אַלע וואָס האָבן גע־נאָמן פון דער פאָלקס־קוך א.א.וו. דער רוב אַרעמע.

כאָטש דער יודנראַט האָט זיך באמיט צו האַלטן דעם גאַנצן ענין בסוד, האָט דאָך די באַפעלקערונג געפילט, אַז עפּעס רוקט זיך אָן. דעם טערמין האָט מען נישט גע־וווסט. א געוויסן טאָג איז צוגיפּגערופן געווארן די מיליץ און די באַאַמטע פון יודנראַט און מען האָט זיי פאַרטיילט אין גרופּעס צו דריי. יעטוועדע גרופּע האָט באַקומען אָן אָפּשניט און א רשימה פון קרבנות, וועלכע זי האָט גע־דאַרפט אונטער פאַרשידענע אויסריידן ברענגען אין די אַלטע שול. די אַקציע האָט זיך אָנגעהויבן אין דער פאַלי־צייַ־שעה (אָוונט־צייט) און האָט זיך געדאַרפט ענדיקן פּינף אזייגער פאַרטאָג. די דייטשן האָבן זיך נישט אריינ־געמישט. וועג ביז אָזייגער פיר פאַרטאָג איז נישט געלונ־גען צו ברענגען דעם „קאָנטינגענט", האָט ד"ר באַראל געהייסן כאַפּן מענטשן פון דער פאָדאָלסקאָ וויזשא און ניזשא (קוואַרטאַל פון דער אַרעמקייט).

אַ נאָכט פון גרויל איז דאָס געווען. די עשרייַנע און געווויינען זענען געגאַנגען ביז אונטערן הימל. איך האָב געהערט רופן: „מאָמע, וויין נישט, איך גיי מיט דיר. האָב נישט קיין מורא, מאָמע, דיין טאַטעער וועט דיך נישט פאַרלאָזן".

פינקטלעך פינף אַזייגער פאַרטאָג האָט מען אָנגעהויבן דאָס אריספירן די קרבנות פון דער שול אין יאָנאָווער וואַלד. די מענטשן האָט מען געפּאַקט אין לאָסט־אויטאָס, איינער איז געלעגן אויפן צווייטן, די לעצטע שיכט האָט מען איבערגעדעקט מיט א פלאָנדעקע און אויף איר האָבן זיך אָווועקגעשטעלט ס.ס.־לייט און אוקראיניש מיליציאנטן טרעטנדיק די קרבנות מיט זיירע שטיוול. מען האָט פאַר־לאָדנט מאשינגעוועהר און די אויטאָס זענען אָווועק אין וואַלד, ווו דער „באָדינסט" האָט שוין צוגעגרייט מאסן־קברים. אלע האָבן זיך געמוזט אויסטאָן, אָווועקלייגן די מלבושים און זאכן, מען האָט אָווועקגעשטעלט באזונדער מענער, פרויען און קינדער. די ערשטע האָט מען געשאָסן די קינדער אויף די אויגן פון די טאַטעס און מאַמעס...

גרויס איז געווען די פאַרביטערונג אין געטאָ נאָך דער אַקציע. מיט וואָס פאַרא רעכט האָט דער יודנראַט — האָט מען געשריגן — זענומען אויף זיך צו זיין דער פוסק אחרון וועד עס דאַרף לעבן און וועד אומקומען? מען האָט אַג־געווינן אויף אַנדערע שטעט ווו אַנפירער פון יודנראט האָבן אויסגעקליבן זעלבסטמאָרד. אַבער עס האָט גע־הערשט א מיינונג, אַז די מענטשן וועלכע זענען דערהרגעט געווארן, וואָלטן סיי ווי נישט אויבערגעלעבט דאָס געטאָ און אז מען דאַרף אָפּפערן דעם שייער כדי צו ראטעווען דאָס הויז...

פון דער אַקציע האָבן מענטשן א סך געלערנט. דער עיקר נישט אריינפאלן אין דער הייסער מינוט אין די הענט פון דער מיליץ. אויסבאַהאַלטן זיך פאַר אירע אויגן. א פּיבערהאָפּטע טעטיקייט פון בויען באַהאלטענישן און בונקערס האָט זיך אָנגעהויבן אין געטאָ.

די פעטליע ווערט ענגער...

דער ערשטער פסח אין געטא איז געווען זייער א טרויעריקער. דער יודענראט האט נישט דערלויבט צו באקן קיין מצות, האבן מענטשן זיי צוגעגרייט אליין אין שטוב. דער רב האט מתיר געווען צו עסן קאשעס, ארבעס און פאסאליעס. בעת די ימים־טובים האט מען ארויסגעפירט א גרופע תפיסהניקעס אין יאנאווער לאגער און זיי דארט דערשאסן. אזעלכע אקציעס זענען פון איצט אן שוין פארגעקומען רעגולער.

מען האט אנגעהויבן רעדן, אז אלע פון 14 ביז 60 יאר אן אונטערשיד מוזן ארבעטן. ארבעט טיילט צו דער „ארבעטסאמט", וועלכער גיט ארויס אן ארעמבאנד מיט א נומער און דעם אות A אינמיטן פון מגן־דוד. די דאזיקע שמועות האבן זיך גיך באארבעטיקט.

אן אזא ארעמבאנד האט דער מענטש זיך נישט געקענט באוועגן, נישט אדורכגיין די גאס אין געטא, אפילו נישט שטיין אין טויער כדי צו שעפן אביסל לופט. פון אלע זייטן האט מען געיאגט און געפלאגט. מען האט אייגנע־פירט, אז קיין איינצלנער יד האט נישט קיין רעכט צו באוועגן זיך אויסערן געטא (דער ציל איז געווען, אז יידן זאלן זיך נישט קאנצאקטירן מיט דער קריסטלעכער באפעלקערונג). אין געטא האבן אפילו די אייגנטימער פון די אפיציעלע ארעמבענדער נישט געטארט זיך באוועגן, סיידן זיי האבן געהאט א דערלויבעניש פון דאקטאר. דאס געטא איז געווען ווי אויסגעשטארבן ביז 5—6 אזייגער אין אוונט. בלויז דעמאלט האבן מענטשן אנגעהויבן זיך באויזייז, לויפנדיק נאך פראדוקטן און וואסער.

פלוצים האט זיך פארשפרייט א ידיעה, או עטלעכע טויזנט פרויען און מיידלעך מוזן גיין אין לאגער כדי צו ארבעטן ביי קאסטאגיז פלאנטאציעס (געוויקסן, וואס אנטהאלטן קאוטשוק). געווייניגלעך האט מען געכאפט פרויען ביים ארויסגיין אדער צוריקגיין פון דער ארבעט. פרויען האבן אלזא אויסגעהערט זיך באווייזן אין גאס. דעמאלט האט מען אויסגעכאפט עטלעכע טויזנט פרויען פון די שטובן און באהעלטענישן, ארויסגעפירט זיי אין לאגער און נאך דער געענדיקטער ארבעט קיין בעלזשעץ אין די אויוונס אריין.

יולי 1942 האט זיך פארשפרייט א שמועה, אז מען דארף סטעמפלען די ארבעטס־קארטעס. מענטשן וואס ווילן אזא סטעמפל נישט באזיצן גייען — ווי מען האט געזאגט — אין „הימלקאמאנדא". די משפחה־מיטגלידער פון אן אייגנטימער פון אזא פירמע, אז קיין איינצלנער יד האט נישט קיין רעכט צו באוועגן זיך אויסערן געטא (דער ציל איז געווען, אז יידן זאלן זיך נישט קאנצאקטירן מיט דער קריסטלעכער באפעלקערונג). אין געטא האבן אפילו די אייגנטימער פון די אפיציעלע ארעמבענדער נישט געטארט זיך באוועגן, סיידן זיי האבן געהאט א דערלויבעניש פון דאקטאר. דאס געטא איז געווען ווי אויסגעשטארבן ביז 5—6 אזייגער אין אוונט. בלויז דעמאלט האבן מענטשן אנגעהויבן זיך באויזייז, לויפנדיק נאך פראדוקטן און וואסער.

פלוצים האט זיך פארשפרייט א ידיעה, או עטלעכע טויזנט פרויען און מיידלעך מוזן גיין אין לאגער כדי צו ארבעטן ביי קאסטאגיז פלאנטאציעס (געוויקסן, וואס אנטהאלטן קאוטשוק). געווייניגלעך האט מען געכאפט פרויען ביים ארויסגיין אדער צוריקגיין פון דער ארבעט. פרויען האבן אלזא אויסגעהערט זיך באווייזן אין גאס. דעמאלט האט מען אויסגעכאפט עטלעכע טויזנט פרויען פון די שטובן און באהעלטענישן, ארויסגעפירט זיי אין לאגער און נאך דער געענדיקטער ארבעט קיין בעלזשעץ אין די אויוונס אריין.

יולי 1942 האט זיך פארשפרייט א שמועה, אז מען דארף סטעמפלען די ארבעטס־קארטעס. מענטשן וואס ווילן אזא סטעמפל נישט באזיצן גייען — ווי מען האט געזאגט — אין „הימלקאמאנדא". די משפחה־מיטגלידער פון אן אייגנטימער פון אזא פירמע, אז קיין איינצלנער יד האט נישט קיין רעכט צו באוועגן זיך אויסערן געטא (דער ציל איז געווען, אז יידן זאלן זיך נישט קאנצאקטירן מיט דער קריסטלעכער באפעלקערונג). אין געטא האבן אפילו די אייגנטימער פון די אפיציעלע ארעמבענדער נישט געטארט זיך באוועגן, סיידן זיי האבן געהאט א דערלויבעניש פון דאקטאר. דאס געטא איז געווען ווי אויסגעשטארבן ביז 5—6 אזייגער אין אוונט. בלויז דעמאלט האבן מענטשן אנגעהויבן זיך באויזייז, לויפנדיק נאך פראדוקטן און וואסער.

פלוצים האט זיך פארשפרייט א ידיעה, או עטלעכע טויזנט פרויען און מיידלעך מוזן גיין אין לאגער כדי צו ארבעטן ביי קאסטאגיז פלאנטאציעס (געוויקסן, וואס אנטהאלטן קאוטשוק). געווייניגלעך האט מען געכאפט פרויען ביים ארויסגיין אדער צוריקגיין פון דער ארבעט. פרויען האבן אלזא אויסגעהערט זיך באווייזן אין גאס. דעמאלט האט מען אויסגעכאפט עטלעכע טויזנט פרויען פון די שטובן און באהעלטענישן, ארויסגעפירט זיי אין לאגער און נאך דער געענדיקטער ארבעט קיין בעלזשעץ אין די אויוונס אריין.

יולי 1942 האט זיך פארשפרייט א שמועה, אז מען דארף סטעמפלען די ארבעטס־קארטעס. מענטשן וואס ווילן אזא סטעמפל נישט באזיצן גייען — ווי מען האט געזאגט — אין „הימלקאמאנדא". די משפחה־מיטגלידער פון אן אייגנטימער פון אזא פירמע, אז קיין איינצלנער יד האט נישט קיין רעכט צו באוועגן זיך אויסערן געטא (דער ציל איז געווען, אז יידן זאלן זיך נישט קאנצאקטירן מיט דער קריסטלעכער באפעלקערונג). אין געטא האבן אפילו די אייגנטימער פון די אפיציעלע ארעמבענדער נישט געטארט זיך באוועגן, סיידן זיי האבן געהאט א דערלויבעניש פון דאקטאר. דאס געטא איז געווען ווי אויסגעשטארבן ביז 5—6 אזייגער אין אוונט. בלויז דעמאלט האבן מענטשן אנגעהויבן זיך באויזייז, לויפנדיק נאך פראדוקטן און וואסער.

עס האט זיך אנגעהויבן א „סטעמפל־בהלה". דער צוסטעלער פון די לעבנס־סטעמפלען איז געווען שמעלקע קאפער, דער געווזענער קאמענדאנט פון דער מיליץ. ווען ער האט זיך באוויזן אין גאס האבן אים מענטשן באלד געטרפן פון אלע זייטן בעטנדיק זיך ביי אים מיט טרערן אין די אויגן ער זאל זיי געבן דעם סטעמפל. א סך מענטשן באקאנטע זיינען, האט ער, אן אמת, געהאלפן.

דערווייל זענען אנגעקומען קיין טאראנאפאל ידיעות וועגן דער אויגוסט־אקציע אין לעמבערג, ווו מען האט געמומען אין אכט די סטעמפלס. דאס האט נאך פארשטארקט די בהלה.

יעדע מינוט האבן מיר זיך געריכט, אז די אקציע וועט זיך אנהויבן. עס האט געזאלט אהערקומען די באריימטע „ראללבריגאדע", וועלכע איז ארומגעפארן איבער די שטעט און ארויסגעפירט מענטשן קיין בעלזשעץ. יעדן טאג זענען מענטשן מיט פחד געלאפן זיך דערווייסן, אויב עס זענען נישט אנגעקומען אויף דער סטאציע קיין וואגאנעס.

די אויגוסט־אקציע

דעם 29־טן אויגוסט פארטאג הער איך א רופן: „לאלעק, שטיי אויף, עס הויבט זיך אן". דאס האט מען גערופן דעם פירער פון יודנראט לאלעק פאהארילעס. דורכן פענצטער האב איך געזען דאס ארומגערינגלטע געטא און פול געסטאפאל־לייט אויפן מארק (אונדזערע פענצטער זענען ארויס אויפן מארק). מיר האבן זיך אויף גיך באהאלטן אין אונדזער באהעלטענישן. דאס איז געווען א צימער פאר־שטעלט דורך א שאנק מיט א באוועגלעכער וואנט. פון פענצטער אין צימער האבן מיר געהאט א מעגלעכקייט צו זען וואס עס טוט זיך אויפן מארק.

דער מארק איז געווען פול. כסדר זענען אנגעקומען לאסט־אויטאס אויף וועלכע עס זענען פארלאדן געווארן בכוח מענטשן און אונטער א וואך מיט מאשינגעוועהר, ארויסגעפירט געווארן צו דער באן־סטאציע. עס האט געהערשט א שרעקלעכע היץ. מענטשן האבן געחלשט פון דורשט. עס האבן זיך דערטראגן צו אונדז געשריייען, געוואלדן און דאס הילכן פון שאסן. די מיליץ האט געשלעפט מענטשן פון אלע זייטן. אויף די פלעצער (א צוויי מקום פורענויות איז געווען דער „אומשלאגספלאץ" אויפן פערדס־מארק ביי דער טאראגאווע) האט „אמטירט" דער יודנראט.

צווישן מאל זענען די דייטשן געווען אין אונדזער הויז דעם טאג און בדרך נס אונדז נישט געפונען. אין דער אקציע האבן זייער טויט געפונען קנאפע פינף טויזנט מאן. דאס געטא איז אייגנעשרומפן געווארן. מען האט איצט

געהייסן פאַרלאָזן די פאלא־גאַס, די לעמבערגער און בע־רעק־יאָסעלעוויטש־גאַס און איין זייט פון רינעק.

אין אָקטאָבער האָט מען פאָרויסגעזאָגט א גרויסע אק־ציע. מענטשן האָבן טאָג און נאַכט אריינגעטראכט ווי אזוי זיך אויסצובאַהאַלטן. שוין דעמאָלט האָבן זיך געפונען אַזעלכע וואָס זענען אריבער אויף דער אַרישער זייט. דער צושטעלער פון די פאַפּירן איז געווען וויינשטיין, וועלכן מען האָט שפּעטער געכאַפּט און געשאָסן. אַרישע פאַפּירן זענען געוואָרן א חלום. אָבער ווייניק ווער עס האָט גע־קענט זיי דעראָבערן און זיך מיט זיי באַנוצן (אַרישער אויסזען, קריסטלעכע באַקאַנטע א.אַ.וו.).

די אַקציע פון סוף אָקטאָבער האָט צוגענומען טויזנט מענטשן. נאָך דער אַקציע האָט מען געהייסן די יידן פאַר־לאָזן דעם גאַנצן קאַזשימיעזשאָווסקי מאַרק, אזוי אז דאָס געטאָ האָט זיך שוין איצט געצויגן פון דער רוסקאַ אַראָפּ צום טייך.

אויפן וועג צום טויט

דעם אַכטן נאָוועמבער, ווען איך בין געווען פאַרנומען מיטן אַריבערטראָגן מיינע זאכן אין דער נייער דירה, האָב איך פלוצים באַמערקט אויף דער גאַס אַ בהלה און געהערט אַ שיסעריי. פאַרשטייענדיק אַז דאָס איז אַן אַקציע, בין איך אריינגעפאַלן אין אַ פרעמד הויז און צוזאַמען מיט אנדערע שכנים געלאָפן אין קעלער, ווו עס איז געווען אַ באַהעל־טעניש. דער אריינגאַנג איז געווען שלעכט מאַסקירט און איך האָב געפילט, אז עס איז דאָ געפערלעך. עס איז אָבער געווען שוין צו שפּעט.

נאָך אַ געוויסער צייט האָבן זיך די דייטשן אריינגעריסן צו אונדז און צוזאַמען מיט דער יידישער מיליץ אונדז געטריבן פון קעלער, שפּעטער צוגערויבט די פינגערלעך, זייגערלעך און געלט: „עס איזט אויך דאָס ניכט מער נעטיג". איך האָב באַקומען עטלעכע שטארקע קלעפּ אי־בער די פלייצעס און געפינען זיך אויפן פלאַץ ביי דער קאַזשימיעזשאָווסקי־גאַס.

דאָ זענען שוין געווען א סך מענטשן, אָבער מען האָט נאָך כסדר געבראכט פרישע. טויטע זענען געלעגן אויף דער גאַס. עס האָט זיך געהערט א כסדרדיקע שיסעריי. דער שטאַב פון דער געסטאַפּאָ מיט מילערן בראש איז געשטאַנען אין דער גרויפן־מיל אויף דער באַראָן הירש גאַס. אין א קליינעם לאָקאַל האָט מען צונויפגעקוועטשט טויזנט מאַן. מיר זענען געשטאַנען ענג איינער נעבן צווייטן. פלוצים האָט מען אונדז געהייסן זיך אַוועקזעצן. צוליב דער ענגשאַפט איז עס פשוט נישט געווען מעגלעך, אָבער ווען עטלעכע האָבן באַקומען איבערן קאָפּ מיט די קאָלבעס, אז דאָס בלוט איז גערינען, האָבן זיך אַלע אַ וואָרף געטאָן אויף דער ערד איינער אויפן צווייטן. עס איז נישט געווען מעגלעך אויסצוהאַלטן אין דער פאָזיציע און די וואַך האָט כסדר געשלאָגן. לעבעדיקע און טויטע זענען געווען אויסגעמישט. מען איז געזעסן אויף מתים און געטרעטן אויף זיי. די וואַך האָט זיך כסדר געענדערט, ווייל עס איז נישט מעגלעך געווען אויסצוהאַלטן די שלעכ־טע לופט.

אזוי זענען מיר געזעסן צוויי טעג אָן וואַסער און עסן. אינצווישן האָבן די יודנראַט־לייט און מיליציאַנטן אַרויס־געצויגן זייערע באַקאַנטע און געבראכט אויף זייער אָרט אַנדערע קרבנות. די צאָל האָט דאָך געמוזט שטימען...

צום סוף פון צווייטן טאָג האָט מען אונדז ארויסגעפירט אין גאַס, אויסגעשטעלט אין גרופּעס צו צען מענטשן און געפירט צו דער סטאַציע.

איך האָב זיך געזעגנט מיט די באַקאַנטע גאסן, מיטן בית הקברות וועלכן מען האָט געקענט זען, באַמיט מיר צו גיין שנעל, כדי נישט צו קריגן איבערן קאָפּ. מיר זענען געווען געדיכט ארומגערינגלט דורך דער יידישער און אוקראַינישער מיליץ, דורך דער געסטאַפּאָ און ס.ס. און אין שפּיץ האָט מאַרשירט מילער אליין. די קריסטלעכע באַפעלקערונג איז געשטאַנען אויף די טראָטואַרן ביי די ווענט און האָט זיך צוגעקוקט צו אונדז מיט נייגיר, די בליקן זענען געווען גלייכגילטיקע און אָפט אפילו שמייכ־לענדיקע. מיר זענען געגאַנגען שטיל, קאָנצענטרירטע אין זיך און יעטוועדער האָט זיך געזעגנט מיט דער שטאָט און זיכער דערמאָנט די פאַרגאַנגענע בעסערע צייטן.

אויפן וועג איז צו מיר צוגעגאַנגען אַ מיליציאַנט און מיר א שעפּטשע געטאָן, איך זאָל זען אריינגיין אין א וואַ־גאָן מיט יונגע מענטשן. ווען מיר זענען אָנגעקומען אויף דערס טאַציע האָט מען אָפּגעטיילט די מענער און געשטופּט אונדז אין דער ריכטונג פון די וואַגאָנעס. איך האָב אָב־סערווירט ווו עס זאַמלען זיך די יונגע און אריינגעפאַלן נאָך זיי אין וואַגאָן וואָס איז גיך געוואָרן פאַרפלאָמבירט.

דער שפרונג אין לעבן

מיר זענען געווען אַכציק פרויען. די פענצטערלעך הויך, פאַרקראַטעוועטע און פאַרצוימטע מיט שטעכלדראָט. מיר זענען שוין געווען אינעווייניק ווען עס האָט זיך ארויס־געוויזן, אַז עמיץ האָט אריינגעשמוגלט א פייל איבערצו־שניידן די קראַטעס. איך האָב זיך גענומען צו אָרגאַניזירן די אַרבעט. עטלעכע האָבן זיך אַוועקגעשטעלט און אויף

זייערע פּלייצעס אַנדערע און געפיילט די קראַטעס. דער צוג איז געלאָפן. ווען די עפענונג איז געמאַכט געוואָרן, האָט די קאַנדידאַטקע צום שפּרינגען געמוזט זיך אַוועק־שטעלן אויף די פּלייצעס פון א חברטע, ארויסרוקן די פיס דורך דער עפענונג, אָנכאפּן זיך מיט די הענט, שפּעטער אָפּלאָזן איינע, שטאַרק זיך פונאַנדערוויגן און א שפּרונג טאָן אין דער ריכטונג פון דעם לויפנדיקן צוג.

איך בין געשטאַנען און אָבסערווירט די שפּרינגענדיקע. דער רוב איז ליידער געהרגעט געוואָרן אויפן אָרט, אַנדערע זענען איבערגעפאָרן געוואָרן דורך פאַרביילויפנדיקע צוגן, אַנדערע ווייטער זענען דערשאָסן געוואָרן דורך די געס־טאַפּאָ־וואַכן. די, וועלכע עס איז געלונגען זיך צו ראַטעוון האָט געכאַפּט די ספּעציעלע באַן וואַך. פון די טאַרנאָפּאָלער שפּרינגער, בין איך דאַכט זיך אליין געבליבן ביים לעבן.

איך האָב מיך לאַנג געוואַקלט אויב איך זאָל שפּרינגן, כ׳האָב מיר אָפּגעגעבן אַ דין וחשבון ווי אויסזיכטסלאָז די לאַגע איז. גוט, איך וועל שפּרינגען, דערשלעפען זיך אַהיים און וואָס ווייטער? כדי מען זאָל מיך ווידער אַמאָל נעמען און נאָכאַמאָל דאָס אַלץ אַדורכגיין? איך האָב אַרויסגעקוקט דורכן פענצטער און געזעען אַ פינצטערן תהום. ווען איך האָב אָבער באַמערקט, אז אין וואַגאָן זענען פון אַכציק געבליבן בלויז געציילטע און האָב אַ טראַכט געטון וועגן דער פאַראַנטוואָרטלעכקייט וואָס וועט פאַלן אויף די קעפּ פון די איבערגעבליבענע, וויפל געשרייען און קלעס...

איך האָב מיך דעצידירט צו שפּרינגן. ווען איך בין שוין געווען אויף יענער זייט און געוואָלט זיך פונאַנדער־וויגן צום שפּרינג, האָב איך דערפילט אַז איך האָב מיך פאַרפּלאָנטערט אין די שטעכל־דראָטן. איך האָב אַ געשריי געטאָן פון שרעק אָבער גלייכצייטיק האָב איך געפילט ווי מיין קערפּער רייסט זיך אָפּ און איך פאַל... אַ שאָס האָט אַ ראַץ געטון מיר דעם קאָפּ. דאָס האָט געשאָסן די וואַך. צום גליק נישט געטראָפן. אין דעם מאָמענט האָב איך דערזען אַן אָנלויפנדיקע לאָקאָמאָטיוו גלייך אויף מיר. מיט די לעצטע כוחות האָב איך מיך אַ קייקל געטון אין שכנותדיקן טאָל. אַלץ צוזאַמע האָט געדויערט עטלעכע סעקונדעס.

איך בין געווען געראַטעוועט אָבער פאַרוווּנדעט און שטאַרק צעקלאַפּט. דאָס בלוט האָט זיך מיר געגאָסן פון קאָפּ און די הענט. איך האָב אָפּגעריסן אַביסל פאַרפרוירן גראָז און צוגעלייגט צו די ווונדן. עס איז מיר געלונגען צו טאַמעוון דאָס בלוט. שפּעטער האָב איך אָפּגעווישט דאָס פנים און אַביסל געבראַכט זיך אין אָרדנונג.

איך האָב מיך קוים באַוויזן אויפהויבן, ווען איך האָב באַמערקט שטייענדיקע פאַר מיר צוויי יינגע אוקראינער, וועלכע האָבן מיך מקבל פנים געווען: „האַ, א יידישקע, קום צו דער געסטאַפּאָ". איך האָב זיי געפרעגט פונוואַנען זיי ווייסן, אז איך בין אַ יידישע, האָבן זיי מיר געענטפערט אַז בלויז יידן שפּרינגן פון צוגן אאוו. דעמאָלס האָב איך זיי געזאָגט אַביסל מוסר, דערציילט זיי ווער עס זענען די דייטשן, אַז זיי נאַרן אויך די אוקראינער אאוו. איינער פון זיי, ווייזט אויס, אַן אָרענטלעכער, האָט געזאָגט דעם צווייטן ער זאָל מיך לאָזן גיין, דער אָבער האָט פאַרלאַנגט געלט. איך האָב איך געזאָגט, אז איך האָב נישט מער ווי צוואָנציק זלאָטעס (וואָס עס איז נישט געווען אמת), האָט ער זיי ביי מיר צוגענומען. ביים געזעגענען זיך האָבן זיי מיר אויפגעקלערט ווו איך געפון מיך. פערצן קילאָמעטער פון לעמבעג און געוויזן צוויי וועגן: איינער דורך אַ וואַלד און דער צווייטער מיט דעם שאָסיי. איך האָב אויסגעקליבן גיין מיטן שאָסיי.

אויף דער „ארישער" זייט

עס איז געווען נאָך פרי און קאַלט (איך בין געווען אין אזומער־פאַלטן) און פלוצים זע איך פאַר זיך אַ דאָרף. אויפן ראַנד שטייט אַ שטאַל און א גויה מעלקט א קו. איך דערנענטער מיך צו איר, זאָג איר גוט־מאָרגן און פרעג זי, צי וואָלט זי מיר נישט געוואָלט פאַרקויפן אַביסל מילך. איך זע, אַז זי אָבסערווירט מיך מיט חשד. ס׳איז שלעכט — טראַכט איך מיר — מען מוז עפעס אויסטראַכטן אַ געשיכטע כדי זי צו באַרואיקן. האָב איך איר דערציילט, אז איך בין אַ לעמבערגער הענדלערין, אז איך בין געפאָרן מיט זאַכן אויפן דאָרף כדי זיי אויסצוטוישן אויף פראָדוקטן און דער שאָפער אַ מנוול, האָט מיר צוגערויבט די זאַכן, אַרויס־געוואָרפן מיך פון אויטאָ, אַז איך בין שיער נישט געהרגעט געוואָרן און איצט מוז איך אומקערן זיך מיט גאָרנישט אהיים. זי האָט, ווייזט אויס, מיר געגלויבט, ווייל זי האָט מיך פאַרבעטן אין דער כאַטע, און אחוץ מילך אויך מכבד געווען מיט אַ זופּ.

דריי טעג בין איך שוין געווען אָן עסן און טרונקן, האָב איך מיך טאַקע אַ נעם געטון צו דער זופּ מיט אפעטיט און אַלץ אויפגעגעסן. דערביי האָב איך מיר געטראַכט וועגן די אומגליקלעכע, וועלכע זענען שוין זיכער אָנגעקומען אויפן אָרט און וואָס זיי גייען דאָרט אַדורך און עס האָט זיך מיר פשוט נישט געוואָלט גלויבן, אַז איך זיץ דאָ רואיק ביי א שיסל עסן.

נאָכן עסן האָב איך דערפילט אַ שטאַרקע מידקויט און כ׳האָב געבעטן די בעל־הביתטע זי זאָל מיר דערלויבן איבערשלאָפן זיך. זי האָט מסכים געווען. איך האָב מיך

אוועקגעלייגט אויף דער ארטער באנק און אייגנעשלאפן.

לאנג האבן מיר אבער די נערוון נישט דערלויבט שלאפן. איך האב מיך אויפגעהויבן, אפגעוואשן זיך, פאר־צערעוועט די זאקן און דעם צעריסענעם מאנטל און וויטער עפעס געגעסן. די בעל־הביתטע האט מיר דערציילט, אז אין אונט וועט דא זיין או אויטא פון דעמבערג מיט וועלכן די דייטשן פירן ארבעטער צו דער ארבעט, וועל איך קענען מיט זיי אהיימפאהרן. גוט, האב איך געזאגט, אבער געטראכט האב איך מיר, אז עס איז שלעכט... ביז צום אונט איז נאך נעוועז צייט, האב איך אנגעהויבן א שמועס, כדי געווויר צו ווערן, צי איז מעגליך דא זיך צו פארהאלטן כאטשבי עטלעכע טעג, אבער אומזיסט. איך האב מיך קוים אפגע־בעטן מען זאל מיר דערלויבן איבערנעכטיקן. מען האט מיר אויסגעבעט אויף שטרוי און ווען איך האב מיך אונט־געלייגט, האב איך אפפיל אז נסים געשעען מיט מיר.

אינדערפרי האב איך אפגעדעדט מיט מיינע בעלי־הבתים, אז זיי וועלן מיך אפפירן מיט א פורמאנקא קיין לעמבערג. פאראשטייט זיך, אז איך האב פאר אלעם גוט באצאלט. די בעל־הביתטע האט מיר געבארגט א גרויסע פאטשיילע אין וועלכער איך האב מיך אייגנעווייקלט און ארויפגעזעצט זיך אויף דער פורמאנקע.

בעת דעם פארן האב איך געטראכט ווי אזוי אויסנוצן מיין גאסטגעבער, וועלכער האט מיך גפירט, ער זאל מיר העלפן זיך איינקרדנען אין לעמבערג צווישן קריסטן. איך האב אים געהיימנישפול געפרעגט, צי ער איז א גוטער פאליאק, א פאטריאט און צו איך קען אים איבערגעבן א סוד. ווען ער האט מיר געענטפערט אז יא און איך האב דערפילט אז ער איז אן ארנטלעכער מענטש, האב איך דערציילט א מעשה, אז איך בין א פוילישע אונטערערדישע טוערין פון טארנאפאל, אז די דייטשן האבן מיך געכאפט און איך בין פון זיי אנטלאפן. איך מוז מיך צייטווייליק אויסבאהאלטן אין לעמבערג, ווייל אין טארנאפאל וועט מען מיך געווויס זוכן. איך האב מיר פארופן אויף פארשידענע גלחים, מיינע פריינט, וועלכע וועלן פאר מיר צאלן און פארזיכערן עולם־הבא, די וואס וועלן מיר העלפן אאוו.

דער פויער האט אנגעהויבן טראכטן. איך האב געזעען, אז איך האב גוט געטראפן און אז ער וויל מיר העלפן. ער האט מיר פארגעלייגט א דירה ביי זיינס א קרוב, אן אריגינאל, וועלכער וועט מיך זיכער האלטן, אויב מען וועט אים גוט באצאלן.

מיר זענען פארפארן צו דעם קרוב, דער פויער איז אריינגעגאנגן כדי אדורכצושמועסן דעם עסק און איך בין געזעסן אויף דער פורמאנקע און געווארט. נאך א געוויסער צייט זענען זיי ארויסגעקומען און פארבעטן מיך אין שטוב אריין. עס האבן מיך באגרוסט צוויי פרויען, איינע די פרוי פון דעם קרוב און די צווייטע א ייִנגערע, א דיקלעכע און געשמיקעווען, וועלכע האט זיך צו מיר געווענדעט מיט די ווערטער: „מיר האבן געמיינט, אז אויף דער פור זיצט א יידישקע און דערווייל זע איך אייך אאוו.“ איך האב קורץ ארומגערעדט מיט די בעלי־הבתים די פינאנציעלע זייט און געבעטן אנווייזן מיר א דאקטאר, וואס זאל זיך פארגעמען מיט מיינע וווגדן. די האנט איז געווען געשוואלן און באדעקט מיט שוואַרצע פלעקן.

צום טיש האב איך מיך אויפגעזעצט מיט דער ייִנגע־רער, א סובלאקאטארקע, אן אוקראינקע פון בוטשאטש. בעתן עסן האב איך זי געבעטן, זי זאל אנגעבן קיין טאר־נאפאל אויף אן ארישן אדרעס א טעלעגראמע, אז איך לעב. זי האט פון מיר נישט ארפגעלאזט קיין אויג און צום סוף האט זי זיך אפגערופן: „האב נישט קיין מורא, איך ווייס אז דו ביזט א יידישע, איך שטויס זיך אן, אז דו ביזט ארויסגעשפרונגען פון צוג. האסט גוט געשפילט דיין ראל. איך בין אויך א יידישע... איך האב שוין אבער ארישע פאפירן, בין געמאלדן און מען רופט מיך דא יולא. איך וועל דיר העלפן. פאר די שכנים וועלן מיר דערציילן, אז עס איז געקומען א באקאנטע פון דער פראווינץ צום דאקטאר. דערווייל לייג זיך און רו דיך אויס און האלט זיך“. נאך די ווערטער איז מיר געווארן וואַרעמער ביים האַרצן און א געפיל פון זיכערקייט האט מיך באהערשט.

***

א נייַ קאפיטל האט זיך איצט אנגעהויבן אין מיין לעבן, א נישט ווייניקער שווער (כאטש ווייניקער טראגיש, ווייל וועם האב איך נאך געהאט צו פארלירן?), ווי דאס פרי־ערדיקע.

ווידער געשוועבט אן אויפהער צווישן לעבן און טויט, ווידער אן אויפהער זיך געראגלט פאר א שטיקל ברט אויף דער דאזיקער פון גאט פארשאלטענער ערד, ווידער געווען ארומגערינגלט דורך אפענע און באהאלטענע רוצ־חים, וואס האבן געלויערט אויף מיין לעבן, ווידער געזען ארום זיך טויט, טויט און טויט, א ים פון מענטשלעכער געמיינקייט און עגאאיזם און טראפנס מענטשלעכער גוטס־קייט און אפפערווילקייט.

אזוי האבן זיך געצויגן לאנגע, שוידערלעך לאנגע, טעג און נעכט ביז עס ענדלעך געקומען דער טאג, ווען דאס קנאלן פון ארמאטן איבער לעמבערג האט מבשר געווען דעם סוף פון קאשמאר אין וועלכן מיר האבן געלעבט.

א מידע, צעבראכענע און פאריתומטע האב איך מיך דערשלעפט צום ברעג.

סאַלאָמעא לופט

פון די טיפענישן...

די שרייבערין פון דעם בריוו, וועלכן מיר ברענגען דאָ, סאַלאָמעא (מושיא) לופט, איז געבוירן געווארן אין יאָר 1912. נאָכדעם ווי זי האָט געענדיקט איר לערע אין ווין, האָט זי זיך אומגעקערט מיט אירע עלטערן, שלום און חנה (פון דער היים קאָק) לופט. דאָ האָט זי זיך פאַרפולקאָמט אין מוזיק און האָט שפעטער געלערנט קלאַוויר שפילן אין דער טאַרנאָפאָלער מוזיק־שול. אין יאָר 1937 האָט מושיע לופט התונה געהאָט מיט דוד אוכס, ד"ר פילאָסאָפיע, לערער אין א גימנאזיע אין בריסק־ליטא. די זומער־חדשים 1939 האָט דאָס יונגע פּאָר פארבראכט אין טארנאָפאָל און דאָ זענען זיי פארבליבן ווען די מלחמה איז אויסגעבראָכן:

דעם בריוו האָט די פארשטאָרבענע איבערגעגעבן א פוילישן באקאנטן, וועלכער האָט אים אויסבאהאלטן אין א בלעכן שאכטל אין א קעלער. ווען דאָס סאָוויעטיש מיליטער האָט זיך דערנענטערט צו טארנאָפאָל האָט דער באקאנטער איבערגעגעבן דעם בריוו דעם ברודער פון דער פאַרשטאָרבענער (בובי), וועלכער האָט זיך דאן אויסבאהאלטן אין טארנאָפאָל. ער האָט אים אויך געבראכט קיין ישראל.

די שרייבערין פון בריוו האָט זיך א געוויסע צייט אויסבאהאלטן ביי פאַליאקן. זיי האָבן זי אָבער ארויסגעגעבן דעם 4־טן יולי 1943 אין די דייטשע הענט. זי איז געזעסן ביז דעם 20־טן יולי אין תפיסה און דעם טאָג איז זי אומגעבראכט געווארן דורך די דייטשע תלינים.

די נעמען צילע און בובי, וואָס דערשיינען אין בריוו, באציען זיך צו דער שוועסטער און ברודער פון דער אומגעקומענער. צילע איז אומגעקומען. בובי, שמואל בן־שלום (לופט), איז עולה געווען קיין ישראל און איז היינט־צו־טאָג א קאפיטאַן אין צה"ל (ישראל־ארמיי).

סאַלאָמעא (מושיא) לופט און איר מאַן דוד
Salomea Luft and her husband David

טאַרנאָפאָל, דעם 7־טן אַפּריל 1943.

מיינע טייערע,

איידער איך גיי אוועק פון דער דאָזיקער וועלט, וויל איך אייך, מיינע ליבסטע, איבערלאָזן עטלעכע שורות. ווען דער דאָזיקער בריוו וועט ווען עס איז צו אייך אָנקומען, וועל איך און מיר אלע דאָ שוין מער נישט זיין. אונדזער סוף דערנענטערט זיך. דאָס פילט מען אין מען וויסט עס. מיר אלע זענען, גלייך ווי די שוין אויסגעהרגעטע, אומ־שולדיקע און וועלאָזע יידן, פאַראורטיילט צום טויט. די רייַ פון דעם ביסל איבערגעבליבענע נאָך די מאסן־מאָרדן, קומט אין דער נאָענטסטער צייט (טעג אָדער וואָכן).

עס איז שוידערהאָפט אָבער אמת. ליידער איז נישט פאַראַן פאר אונדז קיין אויסוועג, צו אנטרינען פון דעם גרויליקן און שרעקלעכן טויט.

איך וואָלט אייך געהאָט א סך צו דערציילן, ווי קאָן מען אָבער שילדערן אָט דעם גאַנצן גרויל און פיין. עס איז נישט מעגלעך. קיין פעדער איז נישט אומשטאַנד איבערצוגעבן די טראגעדיע פון אונדזער פאָלק אויף דער דאָזיקער פון בלוט דורכגעווייקטער ערד. די דאָזיקע ליידן, דער דאָזיקער אומדערהערט ראָפּינירטער אופן פון שיקא־נירן מענטשן, צו העצן קעגן זיי, פלאָגן, דערנידריקן און צום סאמע סוף זיי אויסמאָרדן. צוערשט זענען מיר געווארן אויסגעקוועטשט ווי א ציטרין, אונדזער בלוט איז אויסגע־זויגן געווארן ביז צום לעצטן טראָפן און דאָן זענען מיר געווארפן געווארן אין רינשטאָק. צוערשט זענען אונדזערע הערצער אַרויסגעריסן געווארן, מיר זענען באַרויבט גע־ווארן פון אלע מענטשלעכע געפילן און פון אלע מענטש־לעכע אינסטינקטן, און דאָן וועט מיר זענען פאַרוואַנדלט געווארן אין מכאָניש ארבעטס־חיות, זענען מיר מאָסג־וייז געווארן אומגעבראכט. ניין, איר וועט עס קיינמאָל נישט קענען באגרייפן, איר וועט נישט קענען פילן, וואָס

מיר האָבן איבערגעלעבט. א נאָרמאַל דענקענדיקער מענטש קאָן גאָרנישט גלויבן, אז מען קאָן אריבערטראָגן אזעלכע מאַטעריעלן, אז מען קאָן אין 20־סטן יאָרהונדערט איבער־לעבן אַזעלכע גרויליקייטן.

איך וועל מיך באמיען גאָנץ קורץ צו דערציילן אייך וועגן אונדזער גורל פון יולי 1941.

גלייך פון אָנהויב יולי זענען אומגעבראכט געוואָרן בערך פינף טויזנט מענטשן, צווישן זיי אויך מיין מאַן. דאָס איז אוועק פון שטוב דעם 7־טן יולי 1941 (״ב אין תמוז תשי״א) און האָט זיך שוין מער נישט אומגעקערט. ער האָט זיך געמאָלדן פריוויליק צום יודנראָט, וואָס האָט געזאָלט אַרגאַניזירט ווערן. כאָטש איך האָב אים אָפּגע־האָלטן דערפון האָט ער געהאָלטן אלס זיין חוב, ווי אַ רב, אהינצוגיין. ער האָט געוואָלט זיין א מליץ יושר פאַר זיין פאָלק. נאָך זעקס וואָכן האָב איך נאָך פינף טעג ארומזוכן צווישן די טויטע קערפערס, וואָס זענען געבראכט געוואָרן פון דער ציגל־פאבריק (דאָרט זענען זיי אויסגע־הרגעט געוואָרן) אויפן בית־עלמין, געפונען אויך זיין טויטן קערפער. פון דעם טאָג אָן האָט אויפגעהערט מיין לעבן, עס האָט שוין מער נישט געהאָט קיין צוועק. אין מיינע מיידעלשע חלומות האָב איך נישט געקענט מיר ווינטשן קיין בעסערן און ערייערן לעבנס־חבר. בלויז צוויי יאָר און צוויי חדשים זענען מיר באשערט געווען צו זיין באמת גליקלעך. געווי ביז צום טאָג, ווי מאָדנע דאָס אין, צוויי יאָר און צוויי חדשים, האָבן מיר געלעבט צוזאַמען (7 מאַי 1939 די חתונה — 7 יולי 1941 די צע־שיידונג). עס האָט נישט קיין זין אויספירלעך אייך צו דערציילן וועגן מיינע ליידן. דאָס דאָזיקע בלוטטריפנדיק פאַרוווונדעט הארץ, מיט אייגענע הענט צו באגראָבן דעם טיירערסטן, ליבסטן מענטשן, וועלכן מען האָט אזוי טיף האָלד געהאַט, דעם וואָס האָט דיך אזוי גוט פאַרשטאנען און איז געווען אזוי ליב און געטריי, דעם מענטשן צו באַגראָבן מיט די אייגענע הענט. ווי אייך דאָס שילדערן, אַז מען איז שוין אזוי מיד געווען פון דעם לאַנגן ארום־זוכן, אַז מען האָט זיך שוין ״געפרייט״ ענדלעך צווישן די פיל פוילנדיקע טויטע קערפערס אויך ״זיינעם״ צו גע־פינען. קען מען די דאָזיקע סצענעס, קען מען די דאָזיקע אינערלעכע קוואָלן דערציילן אין ווערטער?

אָט די פרוי האָט פאַרלוירן במשך פון איין טאָג איר מאַן, א צווייטע איר אייניציק קינד, די דריטע אלע, דעם מאַן און די קינדער. קאָן מען דען שילדערן אזויפיל ליידן און אַזויפיל פיין? דאָס איז געווען דער גורל פון טויזנטער.

אַלאַ דוד איז דערלעדיקט. ווי גוט עס איז אים שוין, ער האָט שוין אלץ הינטער זיך אין האָט נישט געמוזט צוקוקן זיך צו די דאָזיקע צוויי יאָר בערך פון גרויל. אונדזי דערווארט ערשט די טויטן־קויל. פון אַנהויב בין איך געווען איבערצייגט, אז איך וועל נישט איבערהאַלטן זיין טויט, איך האָב געגלויבט, אז איך וועל אַן אים נישט קענען לעבן מער. אָבער וואָס פאַראַ וויידערשטאַנדהאַפטע בריה עס איז דער מענטש. איך האָב געלעבט ווייטער. ווי אזוי — דאָס איז נאָטירלעך שווער צו זאָגן. די טיפע בלוטיקע וווּנד איז נישט געווען צום פאַרהיילן. עס איז געווען באַנג, אך ווי טרויעריק עס איז צו בלייבן אזוי אליין, סאָקע דערפאַר ווייל מען איז געווען אזוי גע־צערטלט דורך דעם געטריעם מאן און שוין זיך צוגע־ווויגט צו דער פרידלעכער, צופרידענער און רואיקער היים. אָבער מען האָט געלעבט.

אין ספעטעמבער זענען מיר געשיקט געוואָרן אין גע־טאָ, שטעלט אייך פאָר, מיר זענען ארומגעצוימט געוואָרן און נישט געטאָרט ארייננקומען אין דעם אַרישן שטאָט־טייל אָן דורכגאַנגס־שיינען, וואָס זענען אריסגעגעבן גע־וואָרן בלויז די אַרבעטער. אַ גרויס טויער, באַוואַכט פון דער דייטשער אַדער אוקראַיניישער פּאָליציי איז געווען די „גרענץ״. די לעבנסמיטל זענען ארייננעשמוגלט געוואָרן אין געטא מיט גרויס פחד און קאַמבינאַציעס. איך האָב באקומען אין ספעטעמבער 1941 א פאָסטן אין א דיי־טשער פירמע ווו א סעקרעטאַריין, מאַשין־שרייבערין. עס איז מאָדנע, דאָס ביורא איז געווען אין אונדזער אמאָליקער דירה. דאָס עס־צימער איז געוואָרן פאַרוואַנדלט אין א ביורא. דאָרט ווו עס איז געשטאַנען דאָס קלאַוויר, איז גע־ווען מיין שרייבטיש. אנשטאָט אויף דעם קלאַוויר, האָב איך אַנגעוויבן צו „שפילן״ אויף דער מאַשין. איך טאָר מיך באמת נישט באקלאָגן, איך האָב געהאָט א זייער גוטן פאָסטן. מיין שעף, ווי אויך אַלע מיינע מיטאַרבעטער, זע־נען געווען זייער גוט צו מיר און זייער ארנטלעך. איך בין געווואָרן באַהאַנדלט ווי א מענטש און נישט ווי א יידישקע. דער טאָטע און בובי האָבן דאָן באַקומען באַשעפ־טיקונג אין דער דאָזיקער בוי־א:נטערנעמונג.

דאָס געטא האָט פון אָנהויב געווירקט זייער דעפרי־מירנד, אָבער פאַמעלעך האָט מען זיך צוגעווויגט אויך צו דעם אָרט לעבן.

דער ווינטער 1941/42 איז געווען זייער א האַרבער און אַ קאַלטער, עס איז באמת געווען שווער דורכצוהאַלטן. מענטשן זענען מאַסנווייז געשטאַרבן פון הונגער און קעלט. מען האָט אָבער געלעבט טראָץ די „רויבצוגן״ און רעווי־זיעס, טראָץ דעם אָפטן הונגער און קעלט. מען האָט גע־לעבט. מען האָט יעדעס מאָל עפעס אויספאַרקויפט, קליי־דער, ווערש א.אַ.וו.. און אזוי האָט מען זיך אדורכגעשארט.

ביז מערץ 1942. דאָן האָט עס זיך ווידער אָנגעהויבן. אָן אמתדיקע באָרטאָלאָמיי־נאַכט איז עס געווען (23 אין מערץ 1942). פון יודנראַט איז פאַרלאַנגט געוואָרן א „קאָנטינ־גענט" פון „700 שטיק" מענטשן אויסצומאָרדן. וואָס, איר ווילט עס נישט גלויבן, עס איז נישט אמת? יאָ, אזוי איז עס געווען. אונדזערע אייגענע ברידער, אונדזערע אייגענע מיליציאָנטן האָבן געפירט די מענטשן צום מאָרד. דער זאָמלפלאַץ פון די קרבנות איז געווען אין דער אַמאָליקער סינאַגאָגע. דאָרט איז שוין געמאַכט געוואָרן ווארם, כדי די „אָרעמע" זאָלן נישט פרירן פאָרן טויט, אײַך ברויט און מאָרמעלאדע האָט מען צווישן זיי פאַרטיילט. דאָן האָט מען זיי פאַרלאָדן אויף אויטאָס און געפירט קיין יאַנאָווקא. אלץ איז געווען פאָרגעבאַרייט מיט באָאוועמלעכקייטן. די קברים זענען געווען פאַרטיק גרייט, א מאשינגעוועהר און שלוס. אָך, ווי שוידערלעך איז געווען די דאָזיקע נאַכט. אָבער דאָס איז געווען בלויז דער אָנפאַנג. דאָן איז געווען א גע־וויסע צייט „ראָיִק". ראָיִק אויב מען קאָן דאָס אזוי אָנרופן. א שטענדיקער פחד פאָר דעם צוואַנגסלאָגער, א שטענדי־קער פחד פאָרן מאָרגן. אָבער מען האָט ווייטער געלעבט אין שרעק און נויט.

אין יולי 42 איז אָנגעקומען צילע אינעם ארבעטסלאגער קיין יאַגעלניצע. עס איז איר נישט שלעכט געווען.

אין אי־גוסט, דעם 31־טן, האָט זיך אָנגעהויבן די גאָר „גרויסע אָקציע". מען האָט געפאַדערט דריי טויזנט קרב־נות בערך. וויפל עס זענען אָווען פון דער וועלט געני־ווייסט מען נישט, צווישן טויזנט פינף הונדערט, אדער מער.

דעמאָלט האָבן מיר פארלוירן אונדזער געליבטע, גוטע, איבערגעבענע מוטער.

דאָס מאָל איז באַנוצט געוואָרן א פרישער טריק. די ארבעטנדיקע איז זייערע פאַמיליעס האָבן באקומען פון דער פאליציי א ס־עציעלן סטעמפל אויף די דאָקומענטן אין האָבו געדארפט באַרויִיִ ווערן פון דער דאָזיקער אקציע. די אקציע האט נישדאָרטן אייד דאָס מאל (ווי איז מערע) ארויסגעשיט נישט ארבעטסאוקיט איז קינדער. ווידער א־כּ אויִדזערע יידישע מיליציאָנטן געזונט זייערע קרבנות איז די דירות אין באהעלטעניש. בּוכי איז איך זענען גע־גאַנגען צו דער ארבעט די מאַיע אין דער מיטע זענען געהאלטן איז שטוב. זיי האָבן ועהאט דאָס „לעהוב־מיטאל". מיט דאָס אויידז נישט אדערשלאַי דיר־ דאָס גרשוין־מוזיק. בּיבי איז איך זענען געפירט געייאָרי אייך פלאץ איז זענען גזונט איכטרייגט. אין מיר ווילו נישט ארויסקומען קיין לעבעדיקע. לאַנג זענען מיר אבער אויף דאָס זאלפלאץ נישט געווען. מיר זענען אויסלאז. אוי עס איז אונדז געלונגען, דען אַ סך זענען אויפן אָרט אויסגע־שאָסן געוואָרן. איך בין גליקלעך אָנגעקומען אין ביורא. גראָד האָב איך געהאָט אַ סך אַרבעט. איך בין געזעסן אין ביורא און אין דרויסן האָבן געווארט טויזנטער מענטשן אויפן טויט. אך, ווי זאָל איך אייך דאָס אלעס שילדערן? נאָכמיטאָג בין איך געווויר געוואָרן, אז מען האָט געזען דעם טאַטן און די מאַמע אויפן פלאַץ. איך האָב געמוזט ווייטער אַרבעטן. איך האָב נישט געהאָט קיין עצה, נישט געקענט העלפן. כ׳האָב געמיינט, אז איך וועל משוגע ווערן, אָבער מען ווערט נישט משוגע. אין אָוונט איז געקומען אונדזער דייטשער מיטארבעטער, וועלכער האָט גערעטע־וועט פערציק פערזאָן פון אונדזער פירמע, צווישן זיי אויך מיין טאַטן. די מאַמע האָט ער נישט געקענט אויסציען. פרויען, באַזונדערס נישט־ארבעטנדיקע, בלויז בעל־הבית־טעס האָט מען נישט געקענט רעטעווען. איך האָב נישט געוווסט, צי איך זאָל טרויערן, ווייַנען, ווייל איך האָב פאַר־לוירן די מאַמען, אָדער זיך „פרייען", אז איך האָב לכל הפחות א גראָטעווטען טאַטן. דאָרף נישט נאָרמאַל פֿלאַצן דער מוח און דאָס הארץ? ניין, די וואָס זענען געבליבן איז גאָרנישט געשעען. בלויז די קרבנות, און נאָר די קרב־נות, זענען אומגעקומען.

שוידערלעך איז געווען דער דאָזיקער 31־טער אויגוסט. טויזנטער זענען צונויפגעקוועטשט געוואָרן אין פֿלאַמביר־טע פי־וואָגאָנען, פרויען, קינדער, מענער, אלט און יונג, אלץ איז געוואָרן פאַרלאָדן אין וואַגאָנען און געבראכט אין דעם ספעציעל אויסגעבויטן מענטשן־שלאַכטהויז אין בעל־זשעץ. דאָרט האָבן די קרבנות געזאָלט וואַרשיינלעך פאַר־סמט ווערן מיט גאַז, אנדערע האָבן געהאַלטן, אז עס ווערט אָנגעווענדעט עלעקטרישער שטראָם. געניי ווי די מענטשן זענען געוואָרן אומגעבראַכט, ווייסט מען נישט. כ׳וויל אייך נאָר באַמערקן, אז דודס גאַנצע פאַמיליע האָט שוין פון לאַנג דעמאָלט נישט געלעבט. נאָטירלעך איז געווען אומע־טום דאָס זעלביקע, אין גרויסע שטעט און אין די קלענסטע ערטער, ענייַ דאָס זעלביקע. באַפעל איז געווען באַפעל — אומעטום. האָבן מיר אלזאָ געלעבט ווייטער אָן דער מאַמען. די טרייַע, ג׳טע נשמה, דאָס מוטערהאַרץ, — ווי זי האָט אונדז געפעלט אויף שריט און טריט.

אין אָקטאָבער איז צילע צוריקגעקומען פון ארבעטס־לאָגער אין יאַגיעלניצע. דערווייל זענען געקומען די טאָג־טעגלעכע זאָרגן און דער ווייטערדיקער שווערער קאַמף פאַר דעם נאָרישן קיום. מען האָט ווייטער גמעוט „איבער־זידלען", דאָס געטאָ איז ווידער פאַרקלענערט געוואָרן, ווייל די ווויינונגען פון די דערמאַרדעטע זענען דאָך פריי געוואָרן. מיר האָבן זיך איבערגעצויגן. דאָס מאָל זענען מיר אַריבער אויף שפּעטיצקיך 22, גראָד האָבן נאָך די

דריי הייזער (20, 22 און 24) געהערט צום געטאָ. מען האָט ווייטער געלעבט. דעם 3־טן און 5־טן נאָוועמבער 1942, האָבן זיך ווידער אָנגעהויבן די „אַקציעס". פון אַלע מעג־לעכע באַהעלטענישן, פון די ספּעציעל געבויטע אונטערער־דישע „בונקערס" זענען ארויסגעשלעפּט געוואָרן מענטשן און געפירט געוואָרן צום טויט. יונגע, ווערטפולע מענטשן זענען ווידער דורך אונדזערע מיליציסטן געשלעפּט גע־וואָרן אויף „שמעלץ", גאַנצע משפחות, גאנצע הייזער מיט אלע איינוווינער זענען אויסגעמעקט געוואָרן פון דער אויבערפלאַך.

דער 5־טער נאָוועמבער איז אויסגעפאַלן אין א זונטיק, מען האָט דאַן ווידער „איבערגעזידלט". גאנץ אומדערוואַרט, 11 אזייגער אינדערפרי, איז דאָס געטאָ געוואָרן ארומגע־רינגלט און דער טאַנץ האָט אויפסניי זיך אָנגעהויבן. כ'האָב געהאַט דעמאָלט א באַזונדער מזל. נישט פאָרויספילענדיק קיין שום אקציע, בין איך גענוי צען מינוט איידער דאָס געטאָ איז געוואָרן ארומגערינגלט, ארויסגעגאַנגען. א גורל אַזעלכער, צו גיין מיט דעם לעצטן טראַנספּאָרט.

נאָכדעם האָט מען אונדז ווידער „איבערזידלט". מען האָט געמוזט ווידער פאַרלאָזן גאַסן און מען איז נאָך מער צונויפגעקוועטשט געוואָרן. מיט דער צייט האָט מען זיך אזוי צוגעוווינט צו די באַדינגונגען, אז מען איז געוואָרן אָפּגעטעמפּט. ווען מען האָט פאַרלוירן עמיצן פון די אמ־מערסטן נאָענטע, האָט מען שוין כמעט נישט רעאַגירט. מען האָט מער נישט געוויינט. מען איז נישט געווען שוין מער קיין מענטש. מען איז ווי א שטיין געוואָרן, אינגאַנצן אָן געפיל. קיין שום ידיעה האָט נישט געמאַכט קיין איינ־דרוק. מען איז שוין אפילו צום טויט געגאַנגען רואיק. די מענטשן אויפן פּלאַץ, די קרבנות, זענען געווען באַהערשט און רואיק.

אין יאנואר 1943 זענען מיר אַריבער פון דער פירמע אין אַרבעטסלאַגער. מיר זענען געוואָרן קאָשאַרירט. פרויען און מענער באַזונדער. ביחידות האָבן מיר נישט געטאָרט זיך מער באַווייזן אויף דער גאַס. נאָר אין געשלאָסענע אר־בעטס־גרופּן, באַגלייט פון אַ מיליציאַנט און דאָס אויך בלויז אין דעם אַרישן שטאָט־טייל. מיר זענען געוואָרן אר־בעטס־תפיסה'ניקעס.

דער טאַטע און בובי האָבן געוווינט אין דער מענער־אָפּטיילונג, צילע און איך אין דער אָפּטיילונג פאַר פרויען. דעם טאַטן האָב איך געשלעפּט אין לאַגער מיט א שווערער נירן־אַנטצינדונג. כ'האָב געוואָלט מיר זאָלן זיין צוזאַמען און צוזאמען גיין צום טויט. און אזוי האָבן מיר געלעבט אויך אין לאַגער. אַ סך פון באַקאַנטע זענען אנטלאָפן אויף „אַרישע דאָקומענטן" אין אַנדערע שטעט. א סך זענען גע־כאַפּט געוואָרן, אפשר איז אָבער יחידים געלונגען צו רא־טעווען זיך.

פון יאנואר ביז אַפּריל 43 איז געווען רואיק. מען האָט ווייטער געלעבט אין די אַלע אומבאַקוועמלעכקייטן, מיט די נישט־היימלעכע אַפּעלן אין לאַגער א.אַ.וו.

אין אַפּריל האָט עס זיך ווידער אָנגעהויבן. א קליינע צאָל פּערזאָנען פון געטאָ זענען פאַרשלעפּט און דערמאָר־דעט געוואָרן. צוואנציק פּערזאָנען, אַן אַנדערש מאָל ווי־דער פופציק א.אַ.וו..

דעם 26־טן אַפּריל 1943.

איך לעב נאָך און וויל אייך נאָך שילדערן וואָס עס איז פאָרגעקומען פון 7־טן ביז היינט. מען האַלט, אין אלגעמיין, אַז „אַלץ" גייט איצט. גאליציע זאָל ווערן פולשטענדיק „יודענריין". קודם כל זאָל דאָס געטאָ ליקווידירט ווערן ביז צום ערשטן מאַי. אין געטאָ זענען פאַראַן בלויז 700 פּערזאָן.

אין די לעצטע טעג זענען ווידער דערשאָסן געוואָרן טויזנטער. איצט ווערט אָנגעווענדעט א נייע מעטאָדע. די מענטשן ווערן שוין „אָפּיציעל" געפירט צום טויט. פריער האָט עס געהייסן „אנזידלונג", „אומזידלונג". איצט שוין נישט מער. אַלזאָ די לעצטע געשעענישן זענען ווייטער געווען שוידערלעך. ביי אונדז אין לאַגער איז געווען דער זאַמלפּונקט. דאָרט זענען די מענטשן־קרבנות וועלכע די יידישע מיליציאַנטן האָבן ארויסגעשלעפּט פון די באַהעל־טענישן, געוואָרן סאָרטירט און געפירט צום טויט. מיר האָבן אין לאַגער געקענט פון די צימערן אַלץ „אָבסער־ווירן". אך, די דאָזיקע סצענעס, די דאָזיקע בילדער, ווי קאָן מען דאָס באַשרייבן. מיר זענען אלע מער נישט קיין מענטשן, מיר זענען חיות, האָבן פאַרלוירן יעטוועדעס מענטשן־געפיל. אייגענע זין האָבן געבראַכט זייערע על־טערן צום טויט, אייגענע טאַטעס זייערע קינדער, מוטערס האָבן געלאָזט זייערע קינדער אויפן פּלאַץ און געפרוווט אַנטלויפן. און אַן אַנדערער פאַל, ווען קינדער זענענדיק זייערע עלטערן אויפן פּלאַץ זענען מיט זיי געגאַנגען צום טויט, כאָטש זיי האָבן זיך געקענט אַ געוויסע צייט ראַ־טעווען גייענדיק אין לאַגער. מען זעט ווי דער פּלאַץ פאַר־פולט זיך אלץ מער מיט מענטשן וואָס גייען צום טויט. דאָס מאָל זענען די מאַסנגרעבער געווען צוגעגרייט אין פּעטריקאָוו. די קרבנות האָבן געמוזט איבערלאָזן די מאַנט־לען אויפן פּלאַץ, אין לאַגער, מענער זענען אפילו אויסגע־טאָן געוואָרן ביז צום העמד און ווי אַ סטאַדע געפירט צו פוס צום טויט. עס איז דאָך געווען זייער נאָענט. צו וואָס באַנוצן בענזין פאַר אויטאָס, צוליב וואָס באַמיען די באַן.

Meine Teueren! Ihr müßt Rache nehmen, ihr müßt was tun und einstmals so viel Ungerechtigkeiten solche unmenschliche Barbareien zu rächen.

Eigentlich gibt es überhaupt keine Rache. Was auch geschehen wird, ist viel zu wenig, nichts gegenüber unserem Schicksal. Das was mit uns gemacht wurde ist nicht zum Begreifen.

Ach, ich kann nicht mehr, kann nicht mehr schreiben. Könnte noch und noch Bogen hinschmieren und Ihr würdet es so wie so nicht verstehen. Will Schluß machen.

Meine Lieben! David liegt am jüdischen Friedhof, meine Mutter weiß ich nicht so, sie wurde nach Belzec verschleppt, wo ich begraben sein werde, weiß ich nicht ob in Petikow, oder Zagrobela, Zarudzin, ich weiß es es nicht. Wenn Ihr vielleicht nach dem Kriege herkommt, dann werdet Ihr bei Bekannten erfahren, wo die Transporte des Lagers hingerichtet wurden.

Es ist nicht leicht, Abschied für immer zu nehmen, aber wir gehen schon lachend in den Tod.

Lebet wohl, lasset es Euch recht gut gehen und wenn Ihr könnt dann nehmt einst

Rache.

Mirin.

Facsimile of letter פאַקסימיליע פון בריוו

אַ שאָד. עס איז דאָך פיל פשוטער פטור צו ווערן פון דעם דאָזיקן שעדלעכן עלעמענט אויפן אָרט. און ווען מען האָט געפירט די מענטשן אין וואַגאָנען איז דאָך געלונגען יחי־דים צו אַנטלויפן. אַלזאָ, די דאָזיקע מעגלעכקייט איז שוין אויך מער נישט פאַראַן. לויט מיין מיינונג איז דער דאָזיקער טויט א לייכטערער. ווייל צו פאָרן צוויי־דריי טעג מיט דעם באַוווסטזיין, אז מען פאָרט צום טויט, מוז זיין עפּעס שרעקלעכעס. דאָ גייט עס על כל פנים שנעלער.

אין פּעטריקאָוו זעט עס אויס אזוי: פאַר דעם קבר ווערט מען אויסגעטאָן אינגאַנצן נאַקעט, מען מוז אנידער־קניען און וואַרטן אויפן שאָס. די קרבנות וואַרטן אויף זיי־ער ריי. דערביי מוזן די וואָס וואַרטן, סאָרטירן די דערשאָ־סענע אין קברים, כדי דער פּלאַץ זאָל ווי געהעריק ווערן אויסגענוצט און עס זאָל זיין אַן אָרדענונג. די גאַנצע פּראָ־צעדור געדויערט נישט לאַנג. נאָך אַ האַלבער שעה זענען די קליידער פון די טויזנטער דערשאָסענע צוריק אין לאַ־גער. עס איז שוין באמת צופיל. די נערוון קענען עס מער נישט אויסהאַלטן. ווען עמיץ וואָלט מיר אַמאָל פאָרויסגע־זאָגט, אז איך וועל אומשטאַנד זיין איבערלעבן אזויפיל גרויל, וואָלט איך עס נישט געקענט באַגרייפן. ווו נעמט מען די כחות דאָס איבערצוהאַלטן און צו וואָס, ווען מען ווייסט, אַז אַלץ איז בחינם? עס איז נישט פאַראַן קיין רעטונג. א שאָד זיך דאָס איינצוריידן, אז מען וועט אויס־מיידן די דאָזיקע שרעקלעכע מאַסנמאָרדן. מיר האָבן קיין שום האָפענונג מער, לעבן פון טאָג צו טאָג, אָדער בעסער געזאָגט, פון שעה צו שעה.

דעם 9־טן אַפריל זענען אומגעבראכט געוואָרן 1500, דאַן ווידער צוויי, דריי טעג רו און דאַן האָט עס זיך ווידער אָנגעהויבן. אַן אַ סוף. איצט זענען מיר נאָך זיבן הונדערט יידן אין געטאָ.

כ׳וויל נאָך באַמערקן, אז נאָך די אַקציעס האָט דער יודנראַט באַקומען אַ רעכענונג פון דרייסיק טויזנט זלאָטעס צו באַצאָלן פאַר „פאַרנוצטע קוילן". אינטערעסאַנט, נישט אמת? מיר אין לאַגער מוזן נאָך די ארבעטס־שעהן גיין אין די ווינונגען פון די דערשאָסענע און רויבן אלע זאכן. אך, דאָס איז אזוי פּיינלעך, אזוי שוידערלעך. די דאָזיקע הויפנס זאַכן, דאָס איבערבלייבעכץ פון א גאַנץ פאָלק. די דאָזיקע פּיסטע ווינונגען, די אויסגעשטאָרבענע גאַסן, די דאָזיקע „טייטע שטאָט", ווי וויי טוט עס פאַרוואָס, פאַר־וואָס מוז עס אזוי זיין? פאַרוואָס קענען מיר נישט שרייען, פאַרוואָס קענען מיר נישט באַקומען קיין וואָפן כדי זיך צו ווערן? ווי קאָן מען זעען אזויפיל אומשולדיק בלוט פליסן אין גאָרנישט זאָגן, גאָרנישט טאָן און וואַרטן אויפן טויט, ביז מען וועט א שיינעם טאָג גענומען ווערן. אך, עס איז שרעקלעך. מען קאָן פּלאַצן. מען פּלאַצט אָבער נישט. מען לעבט ווייטער. אויב מען קאָן דאָס בכלל נאָך אָנרופן „לעבן". און די גאַנצע וועלט ווייסט, אז מיר קומען אזוי אום און עס געשעט גאָרנישט. קיינער וויל אונדז נישט העלפן, קיינער וויל אונדז נישט ראַטעווען. אזוי עלנד, אזוי רחמנותלאָז מוזן מיר צו גרונד גיין. צי מיינט איר, אז מיר ווילן אזוי ענדיקן, אזוי שטארבן. ניין! ניין! מיר ווילן נישט. טראָץ אַלע איבערלעבענישן. להיפך. דער זעלבסט־דערהאַלטונגסטריב איז איצט אָפט גרעסער, דער ווילן צום לעבן איז שטארקער געוואָרן וואָס נענטער עס איז דער טויט. מיר וואָלטן אזוי גערן געוואָלט לעבן. וואָלטן גע־וואָלט זעען די נקמה פאַר אַזויפיל מיליאָנען קרבנות, פאַר אזויפיל ליידן אָן א שיעור.

ליידער מיר וועלן נישט דערלעבן די נקמה.

מיינע טייערע, איר מוזט נקמה נעמען, איר מוזט עפּעס טאָן כדי נוקם צו זיין אַמאָל אזויפיל אומגערעכטיקייט, אזעלכע אוממענטשלעכע באַרבאַרישקייטן.

אייגנטלעך איז בכלל נישטאָ קיין נקמה. וואָס עס זאָל נישט געשעען איז עס פיל צו ווייניק, גאָרנישט אַנט־קעגן אונדזער גורל. דאָס וואָס איז געטאָן געוואָרן מיט אונדז איז נישט צום באַגרייפן.

אך, איך קאָן נישט מער, איך קאָן מער נישט שרייבן. איך וואָלט געקענט פאַרשמירן נאָך און נאָך בויגנס און איר וועט עס סיי־ווי נישט פאַרשטיין. כ׳וועל ענדיקן.

מיינע ליבע! דוד ליגט אויפן יידישן בית־עלמין, מיין מאמע ווייס איך נישט ווו, זי איז געוואָרן פאַרשלעפּט קיין בעלזשעץ. ווו איך וועל ווערן באַגראָבן ווייס איך נישט, אין פּעטריקאָוו, זאַגראָבלא אָדער זארודין. איך ווייס עס נישט. ווען איר וועט אפשר אהערקומען נאָך דער מלחמה, וועט איר געווויר ווערן ביי באַקאַנטע, ווו די טראַנספּאָרטן פון לאַגער זענען געשיקט געוואָרן.

עס איז נישט לייכט צו שיידן זיך אויף אייביק, אָבער מיר גייען שוין לאַכנדיק צום טייט.

לעבט ווויל און זאָל אייד גוט גיין און ווען איר וועט קענען, דאַן נעמט אַמאָל נקמה!

מושיא

דער מאסן־קבר פון די טאַרנאָפּאָלער קדושים
Common grave of the martyrs of Tarnopol

לנופלים במערכות הארץ ואמת־הבנין בידם

עם חתימת ספר הזכרון נעלה במקובץ את זכרם המבורך של יוצאי טרנופול, חולמים ולוחמים, ראש־ונים ואחרונים, שמאוויי הגאולה הוציאום מאדמת נכר והשרישום בקרקע המולדת; בני כל הגילים והשכבות, אנשי רוח ופשוטי עם, שאהבת עמם וארצם הביאתם לחופי ארץ־ישראל וניספו בה במערכות העבודה, השמירה, ההגנה ומלחמת־הקוממיות הגדולה.

מדינת ישראל העצמאית, חלום כל הדורות באומה, היא מצבת־החיים לאלה שנחלצו ועלו בסערת נעורים, ונתנו מכוחם ודמם להנחת נדבכים לבנינה.

כב־ד ויקר לזכרם.

מפתח השמות

א

אבנד יונה ד"ר 169, 190, 191, 197, 203, 207, 208
אבראם יהושע, חזן 84, 98, 282, 283
אברהם ר' חיימש מלובלין, 34
אברמן אבא 102
אברמן משולם 102
אברמסון 123
אדלסמן איזידור, חזן 284
אדלשטיין 198
אהרון הלוי מברצלונה 103
אהרונוביץ יוסף 213
אהרנפריים מרדכי ד"ר 107
אוארבך אליהו 95
אוארבך יעקב 54
אודיסר ניסן, חזן 286
אוהרנשטין שאול ד"ר 213, 215, 216, 217, 218
אורבך אבא 112, 141
אוסטרובסקי קונסטאנטי 21
אוסטרוגסקה קאתרינה 22
אוסטרן נתן 218
אוסישקין מנחם 122
אוספיץ מרדכי 86
אוצ'רט (אוטשרט) יוסף 107, 148
אוצ'רט־וולדמן צילה 150
אוקס אברהם 207
אוקס חיים 169, 189, 190, 197, 207
אוקסמן יצחק 76
אוקסר שלום ד"ר 108, 331
אורבאן הירש 42
אזורמן אברהם 246
אורנשטין יעקב הרב 60, 66, 77, 267
אחד העם 119, 120
אטינגר הירץ 64
אטלס יעקב ד"ר 101, 102
אטלס יצחק לייב 46
אטלס רחל 50
אטרמן שמעון 152
איגלי מנדל ר' 274
איזנברג 102, 185, 361
איזנשטר הירש 41
אייכנבוים הירש 207
אייכנבוים שלמה 274
אייכנבוים שמעון 274
אייכנבאום שמריל, 169, 227, 228, 274 279, 321
אייכנשטיין יוסלה ר', 281
אייכנשטיין צבי הירש ר' 67
אייצנציגלר ד"ר 220
אינגלר מרדכי 227
אינגלר משה 246
אינזלר אברהם ד"ר 187
אינלנדר משה, 84, 86, 96
אישטשלר ישראל 246, 247, 250
איתו בן אריה־לייב מקוברין ר' 31
אלימלך מונא 274
אלכסנדר I, קיסר 51, 52
אלכנצי יוסף 77
אלצופרום משה 228
ימרנט מילק 250
אסקי 179, 180
אפטר מלך 79
אפשטיין אדולף 105
אפשטיין ד. 64
אקסלרד לודביק 198, 249
אראן מאיר ר' 264
אראק אברהם 272
אראק לייבוש ר' 227, 272, 280
אראק מאיר 280
אראק שלמה 272
ארטר יצחק 47, 52, 66, 86, 87, 119
אורי־ליב בן שאול ר' 31, 33, 34
ארלוזורוב חיים ד"ר 213, 338
אשכנזי חכם צבי ר' 31
אשכנזי שמעון 46

ב

באב"ד אברהם ר' 274
באב"ד אשר ר' 274
באב"ד יהושע השיל "ספר יהושע" 30, 31, 33, 34, 261, 280
באב"ד יהושע השיל ר' בן יצחק 35, 55, 75, 77, 79, 90, 263, 264, 265
באב"ד יהושע השל בן ר' לייביש 266
באב"ד יוסף ר' "מנחת חינוך" 103, 172, 262, 267, 268, 269, 270
באב"ד יוסף ר', דיין 264
באב"ד יעקב ר' 34
באב"ד יצחק ר' 30, 34, 264
באב"ד לייביש ר' 264
באב"ד מרדכי ר' 30
באב"ד מנחם מוניש ר' 263, 264, 265, 273, 274, 279, 282
באב"ד משפחת 31
באב"ד נחמן ר' 264
באב"ד נתן ר' 35
באב"ד פייבל ר' 264
באב"ד שלום ר' 264
באב"ד שמעון ר' 263, 320
באב"ד שרה 32
באואר, חזן 284
באבר אייזיק 143, 144, 145, 146
באלק אהרן 42
באר פסר 69
בארון סאלו פרופ' 271
בארטוסיאביץ פאבל 45
באַרמן ישעכר ר' 25
בובוסקי 90
בובר מארטין 120
בודנשטיין 310
בודק הירש 86
בודק ישראל 86, 90
בוזיק 308
בוימגארטען מענדל בר"מ 180
בוישטיין בצלאל 108
בוכזר זאב 86
בוכל יוסף 213
בוש י. 92
ביאליק ח. נ. 150, 204, 297, 298, 299, 302
בייגל זאב־זילהלם 122, 123
ביברשטיין דבורה 231
ביברשטיין חנה 240, 241
בילינסקי ליאון ד"ר 44
בילפלד 219
בילר ברקו 250
בילר חיים 248
בילר יוסף 246
בילר יצחק 225, 242
בינדר יואכים ד"ר 107
ביק אמיל ד"ר 105, 130, 134, 135
ביק יעקב שמואל 47, 70, 86, 87, 89, 90
ביק מאיר 104
בירנבוים ר. 221
בירנבוים נ. ד"ר 107
בירפאס י. 221, 222
בכמן יעקב, חזן 284
בלאושטיין לונקה 242
בלוי משה ר' 273
בלבן מאיר 54
בלגארדה פרידריך־הינריק, גרף 43
בלומנפלד באריש 86
בלומנפלד יוסף ד"ר 93
בלזר ניסן, חזן 284
בלט וסקה 248
בלטוק וולף 111, 112
(בלינדמן) ירוחם הקטן 281, 282, 284, 285
בלישטיפט אמיל 307
בלמר ד"ר 169
בנדלמן מרישא ר' 273
בנימין בן אביגדור מזבראז' 54
בקרמן 122, 123
בראנשטיין לייב 50
ברגר א. 231, 240
ברגר ליזר 241
ברוד הרץ 79
ברוידה מרקוס 110, 118, 130, 135, 138
ברונשטיין אריה 217, 218, 250
ברומברג־ביטקובסקי ז. ד"ר 109
ברון חיים 227
ברונר זיגמונט 112, 118, 125
ברוס ד"ר 221
ברשפלד יעקל 183
ברייטביץ 102
ברייטמן דניאל 272
ברייטמן יעקב 227, 271, 272, 280
ברייטמן פישל 272
ברייטר ארנסט 136, 139
ברינשטין יוסף 216
בריסטיגר ד"ר 207, 214
ברנדס שאול, חזן 284
ברנשטיין אריה לייב ר' 32, 81
בדזובסקי יעקב 21
ברינשטיין יצחק־איגנאץ 44

ג

גאל 132, 139, 140
גאריפ־נקל חיים 93
גבל היינריך ד״ר 138, 140
גוטלובר א. ב. 90
גוטליב לרק 250
גוטליב מוניו 249
גוטליב שלמה 198, 245
גוטפריד מארק 108, 183, 195, 200
גוטפריד סלקה 249
גולד ד״ר 132, 135
גולדבוים משה, חזן 285
גולדברג אדולף ד״ר 106
גולדברג אברהם 87
גולדברג בריש 90, 94, 108
גולדברג הירש 87, 88
גולדברג מ. 55
גולדברג סנדר 226
גולדברג שמואל לייב 50, 84, 86, 87, 93
גולדהבר אביש 55
גולדנברג אברהם 216, 218
גולדשטין י. 220, 221, 222
גולדשטין ש. 231
גולוחובסקי אגנור, גרף 102
גוליגר משה 180
גוליגר עזריאל 217, 250, 252
גוליצין, נסיך 43
גורדון א. ד. 94, 213, 249, 254
גיאר מאיר ד״ר 338
גייגר אברהם ד״ר 86, 87
גימפל יעקוב בר 306, 314
גינזבורג יצחק 273
גינסברג צבי 225, 298
גינצבורג דוב 47, 85
גינצבורג שאול 76
גירונדי מרדכי שמואל 87
גלאזר 219
גלבר אהים 306
גלבר־א־ייכנבוים יעקב 52
גלבר נ. מ. ד״ר 106
גליקמן חביבה (גנץ) 228
גליקמן חנה 228
גלסגל הירש 103, 330
גלסגל ישראל 152
גר סימי גב׳ 308
גרוס יוסף בניימין 93
גרוס שלום 93
גרבר שאלתיאל 90
גרוברג דב 217, 250, 252
גרולד (גולדברג) יוסף 104
גרומניצקי הנריך ד״ר 221
גרוסקופ י. (רימוני) 231
גריגבוים יצחק 120, 190, 206
גרינברג אברהם 112
גרינברג אורי צבי 149
גרינברג ישראל 166, 221
גרינפלד משה 217, 218
גרינשפן מ. 218
גרינשפן ישראל 213
גרינשפן נחום (צפוני) 236
גרינשפן צבי, 180, 298, 299, 300, 302, 333
גרינשפן רפאל 116
גרניק חוה 228
גרשון נתן בן בצלאל ר׳ 31, 32

ד

דאנקוביץ שמעון ד״ר 105
דאנקנר שלום 318
דובס יחזקאל 87
דוד בן שמואל הלוי 30
דווידוביץ ברוך 23
דוישט מרדכי 296
דולינר אהרן (דולין) 245, 247, 248, 250
דוקש יחזקאל 93
דיזנפלד אסיה 112
דימנד טובה (סנהדראי) 226
דינס ד״ר 191
דינש יצחק 50
דינש מנחם 55
דיקה, בארון 43, 44
דינר־פוטשניק שלום 250
דלוגאטש משה 150
דליץ אברהם 274, 279
דמביצר חיים נתן ר׳ 30, 32
דמנט זאב 92
דרוק אריה 250
דרייפוס 110
דרקסלר 332

ה

האגר חיים ר׳ 284
האואר פרנץ, בארון 51, 55, 56, 66, 68, 69
האלר 167
האנדל חיים 42
האסאן־הומבורג 29
הברמן א. מ. 54
הדרשן ישראל 23
הויזנר ברנרד ד״ר 187, 273
הילובוביץ ד״ר 147, 173, 240
הוליצר יוסף 202
הולשטין קריסטיאן 95, 96
הומברג הירץ 41, 42, 48, 49, 61
הורוביץ אבא־לה 86, 93
הורוביץ אריה 272
הורוביץ חיים 228, 272
הורוביץ ישעיה ר׳ 47
הורוביץ ליאון 112, 141
הורוביץ נתן ד״ר 48, 54, 70, 90, 92, 191
הורוביץ פנחס 55
הורוביץ צבי 228, 272
הורוביץ שאול כתריאל 93
הורוביץ שמלקה דה 130, 132
הורוביץ שפטיל ר׳ 46
הורן (ברודי) 146
היילפרין ד״ר 183
היילפרין יעקב 108
הילפרדינג יאן 45
היילפרין ישראל 30
הימן מנדל 226, 301
הירשברג 202
הירש דוד, חזן 284
הירש יוסף 50
הירש שלמה צבי 94
הירשהורן יעקב ד״ר 104
הירשהורן מוניו 246
הלפרין גיאורג 120
הלר צבי ד״ר, 187, 198, 207, 214, 215, 273
המר מרדכי 240, 249
הניג 306
הסלבסקי 30
הרטבנד ישראל 108
הרטמן א. עו״ד 117
הרצבוים 167
הרצל תיאודר ד״ר 109, 110, 111, 119, 120, 121, 122, 125, 126, 129, 145, 335
הרצנשטיין אהים 86
הרשפט הלל, חזן 279, 286
השיל ר׳, אבדק״ק קראקאו 30

ו

ואהלר סלקה 246
ואהל היינריך 104
ואלפיש יצחק 273
ואלרשטיין מרדכי שמואל 94
וואדדום אולריך 25
והלר זוסיה 225, 273, 279, 298, 300, 334
ווטא דלא וולטה שמואל 87
וולוציסקר שלמה, חזן 284
וולפנהויט משה 228
וולפזון אהרן 90
וולפסטאל חנא 309, 310, 313, 314, 315, 316
וולפסטאל מרכוס 310
וורבל אליהו מרדכי 93
ויזאצקי 207
ויזר פסח 248
ויטנברג 297
ווינבוי סאלו 102
ווינברג יוליוס 106
ווינטרויב יצחק הירש 50
ווינלעז ישראל 42, 48, 50, 62, 74
ווינפלד 166
וויסמן 190, 296
וויסמן־שארף יצחק 273
וויסמן שמעון ר׳ 273
וויסניכט יוסף ד״ר 183, 200, 360
וויששטיין שמואל 93, 103
וויילדר זאב־וולף, חזן 285
וילנר זאב 227
וינטרפלד יעקב 247, 250
וינמן שמואל, חזן 284
וינקלר ברנרד 112
וינשטין דוד 250
ויסברשט צבי 219
ויסגלס מ. 343
ויסמן שמואל 226, 298
ויצמן חיים ד״ר 120
ווירמזר קריסטיאן, גרף 43
וישליצקי וצלאב 206
וישניצר יעקב 143

וישניצר מרק 145, 146
ולדיסלאב 22
ולדמן ישראל 111, 112, 118, 119, 120, 121, 125, 127, 136, 137, 138, 139, 141, 143, 144, 145, 147, 148, 220, 341
ולדמן צילה 148
ולפיש יצחק 225
ולרשטין נתן 94
וסטל 220
וסילקי, ברוך 162
וסרמן יהושע 228
וקסלר ברוך ר' 227, 272
ורבר א. (אבישור) 220
ורבר פישל 215
ורצבר ליבק 250

ז

זאמויסקי טומש 22
זאנקובסקי 45
ז'בוטינסקי 207
זוברמן הלה 250
זומרשטיין אמיל ד"ר 187
זוסמן דוליו 154
זיגמונד הראשון 22
זיידמן אברהם שלמה 272, 280
זיידמן הלל 186
זיידמן יהודה בר 272, 280
זיידמן מרדכי 272, 280, 301
זיידמן משה 274
זיפרט קארל 73, 74, 75
זילברמן אחיס 231
זילברמן הרמן ד"ר 106
זילברמן פיני (כספי) 233, 235
זילברפלד, חסיד 77
זיסקינד חיים 179, 180
זלטקס ד"ר 169, 221
זלטקס מארק 112
זלץ אברהם ד"ר 109
זלצר אברהם 213
זקש מיכאל ד"ר 84, 86
זקש שניאור 87

ח

חובן ד"ר 247
חובן לזר 249
חורין אהרן 87
חיות צבי הירש ר' 81, 92
חיים זליג בן נתנאל, חזן 24
חמילניקר 102
חרטינר מאיר 122, 124, 125, 126, 130, 142, 150, 220

ט

טאבאצ'ניק 123, 124, 219
טאו יוסף 106
טאובלס שמואל ד"ר 107, 108, 331, 266
טאובר 164
טאובר ש. ד. ד"ר 106
טאפס אברהם 213
טארנובסקי, גנרל 174
טארנובסקי יאן קרישטוף 21
טארנובסקי יאן 21, 22, 23
טהאלר הרש לייב ר' 274, 280
טהון, גרף 101
טהון יהושע ד"ר 107, 110, 138, 142, 150, 190
טוניש ביניש 152, 154
טזרנאואר לוי 42
טוררה הלל דלה 87
טהיילס איגנאצי, סנטור 23, 43, 44, 45, 46, 48, 49, 50, 51, 52, 56, 63
טיכמן איתמר 228, 273
טירקל יחיאל 227
טירקל ליפא 227
טירקל פייבל 227
טירקל שלמה 227
טירקל שמואל 227, 228
טירקס יוסף 122
טישלר יוסף 150
טננבוים א. 231
טננבוים משה 90
טפרברג או. 221, 222
טריף גוסטה 246
טריף משה 246
טרכטנברג ב. 86
טרכטנברג אברהם, חזן 284
טרלו גור־אריה ד"ר 215
טרנופוליר מאיר בן יצחק 23, 24, 25
טרסקובר חיים ד"ר 120, 135, 150, 215

י

יאגר איגנצי 206
יאסטרוב מרדכי ד"ר 105
יאקוב ציפקה 250
יארצקי 310
יהושע הישל ממז'בוז' 281
יוסט ד"ר 84
יוסטוס זיגפריד 73
יוסף השני 37
יוסף מיכאל 37
יוסף חריף ר' 32
ייסליס יהודה 77
ילינק אהרון 87
ימפולר יטקה 227, 241
יעבץ יעקב 33
יעקב מדובנא ר' 87
יעקובסון 123
יעקובסון ישראל 49, 83
יפה קופל 228, 298
יקלס ד"ר 105
ירוחם הקטן, ר' בלינדמן
ישראל בן שמואל ר' 30

כ

כהן יוסף ד"ר 105
כהן שלום 77
כהנא 202
כהנא ש. ד. 272
כהנברג משה 50, 55
כליל־פחה 29
כץ ג. 218
כץ דוב 273
כץ דוד 112
כץ משה חיים 86, 93
כץ פסח צבי 228

ל

לאזארוס אוסקר ד"ר 106
לאנדמן יעקב קופל ר' 267, 268
לנדסברג הנריך 143, 146
לאפאיובקר 170
לאפין מנדל 47, 48, 54, 88, 89, 90, 119, 298, 302
לאשצינסקה ויקטוריה 29
לב (לעוו) קלמן, חזן 283
לבוב דוד 159, 169, 183, 188, 227, 228, 272, 279
לבוב יוסף 272
לבוב מאיר 272
לבוב נתן 272
לבנשטיין נתן ד"ר 132
לדר ד"ר 296
לובקוביץ, נסיך 64, 74
לוי יוסף 215
לוי יצחק מברדיצ'וב ר' 73
לוין, הרב 193, 203
לוינסון אברהם ד"ר 215
לוינסון יצחק בר (ריב"ל) 76, 87, 88
לוינקורן 308
לוונשטין ברנהרד 93, 106, 107
לויפר רוזקה 250
לונדון קלרה 247
לוסטיג גב' 306
לוצטו שמואל דוד 77, 84, 86
לורבר ברל 102, 219
לטריס מאיר ד"ר 92, 93
ליבלינג פיליפ 103, 107
ליברגל ברונק 246
ליברגל יוסף ד"ר 185, 308
לייבורר לוי, חזן 285
לייבל שמעון 37
לייבלינגר ד"ר 333
ליינברג אברהם 168, 174, 176, 178, 179
ליכטיגפלד יעקב 112
ליליין 202
לינדמן הירש 228
ליסא יעקב ר' 79
ליפה יעקב ד"ר 169
לרר מניה 250
לנדוי וילהלם 112, 117, 145
לנדוי י. ר' 273
לנדוי יוסף 228
לנדוי יעקב בן ציון ר' 33, 86
לנדוי יצחק בן צבי הירש ר' 34
לנדוי ליאון 50
לנדא מוניש 94
לנדא מנחם מנדל 93
לנדא משה 84, 152
לנדפיש אלתר 317
לנקיביץ 187, 196

לף ליאופולד 87
לפין מנדל, ר' לאפין
לרר לייבצי 179
לשצינסקי יאן 46
לשצינסקי סטאניסלאב 29

מ

מאהלר ארטור ד"ר 137, 138
מאהלר רפאל ד"ר 34, 70, 73, 74, 76
מאהר מנדל 50, 88, 89
מאיר, אבדק"ק פרשבורג ר' 33
מאיבגר אברהם 225, 273, 296, 298
מאירברג יעקב 190, 200
מאירוביץ מוריץ 103
מאיר מלובלין ר' 26
מאנהיימר נח 83
מאניה (מאנילה), מגיד 274, 318, 319
מאסיטא זלמן ר' 90, 103
מאקוך ד"ר 170
מארכס קארל 124
מגר א. 231
מונד וולף ר' 273
מונדשיין, מכס 245, 246, 250
מוניס יצחק מיכאל 50, 86, 87, 92
מוסנזון 299
מוסלר אנטון 40, 183
מורגנשטרן 242
מורקס עזריאל 218
מטרניך, קנצלר 64
מיברגר אברהם, ר' מאירברגר
מיגדן מוניו 244, 249
מיזס י. ל. 87
מילר אלבין 112, 146
מינקובסקי פנחס, חזן 283
מיסטרין־אלופי שרגא 218
מלץ דוד 108, 138
מנדלזון משה 89
מנהיים צבי 274
מנטל רודולף ד"ר 183, 187
מסינג ישראל 228
מרבך י. 248
מרגולית מנדל 228
מרגולית מרדכי בריש 63, 64
מרגולית שאול ד' כ"ץ ר' 274
מרגולית שמואל 169, 190
מרדר יהודית 250
מרנזר זלמן 249, 252
מרכוס אליהו ד"ר 225
מרכוס חיים וולף 169
מרלין זכריה 250
מרמורק יוסף 106
מריה־טרזה 37
משה שאול ר', אבדק"ק קאליש 32
מתוק, מורה 297

נ

נאטקיס אברהם בנימין צבי 66
נאמס יצחק 164
נגלר 190
נגלר גב' 308
נובקובסקי 197
נעמן א. 231
נוסבוים איזיק 112, 122, 144
נוסבוים ד"ר 191, 203, 208
נוסבוים נתן 111, 112, 116, 117
נוסברכר ז. ד"ר 221
נורדוי מקס 122
ניבס יעקב 246, 247, 248
ניבס קובה 246
נייגבוירן אליעזר 228
ניימן יעקב 50, 53
ניישטיין דוד ר' 274
ניסבוים מנדל 218
נתנזון ברודי 81, 86
נירנשטיין מ. 86
נפתלי הרבי מרופשין 67

ס

סאהר קארל, ריטר פון 75, 77, 80, 82, 84, 98
סאס פרופ' 213
סאפיר זאב וולף 103
סדלניצקי, גרף 64, 65, 69, 73, 74
סוביאסקי יאן 23, 28, 237
סוביאסקי יאקוב 26
סוביאסקי מריה קאז'מרה 23
סובל 220
סולוביצ'יק חיים ר' 263
סופרמן רפאל 142, 150
סטאבניצקי, קולונל 43
סטאדניאנסקי מיכאל 45
סטרוסלר אחים 306
סיגל יהושע 217, 218
סירקיס יוסף ומוריץ 124, 136, 219
סלפטר מרים 217, 250
סמילנסקי פרץ 93, 94, 95
סמולקה פרנצישק 94
סס אברהם 112, 123
ספיר בצלאל 102
ספיר ישראל 102, 219
סקלאדקובסקי 204
סרס ד"ר 191

ע

עגנון ש. י. 296, 299
עמדין יעקב ר' 31, 32

פ

פאך א. 221
פאלקנפלד משה פנחס ר' 33, 34
פאלקנפלד שמואל משה טגסלה סלהה
פאלקנפלד רחל 44
פאלקנפלד שמואל בן משה פנחס ר 33, 34, 42, 44, 79
פדר טוביה 89, 90
פדרבוש שמעון ד"ר 273
פוגל ישראל 102
פוגל שבתאי 112
פודהורצר יעקב ר' (יעק'לה) 280
פודהורצר שלום 199, 271
פוהוריילס 201
פוטוצקי יוסף 23, 26, 27, 28, 29, 39
פוטוצקי סטפן 28, 45
פימרנץ אברהם 111, 112, 116, 145, 146
פומרנץ־מלצר רוזה 187
פומרנץ מנדל 108
פומרנץ רוזה 116, 143, 144, 145
פופרש יוסף 274
פוקס־הלריין משה 246
פוקס הנקה 246
פורדס 154
פט בן־ציון 168, 182, 359
פטליורה 174, 175, 176
פטרושקה 246
פיבוצקי ד"ר 98
פיול משה 249
פייגנבוים 308
פיילס ד"ר 183, 190, 193, 194, 200
פיכורסקי 170
פיליפסון ד"ר 80
פילסודסקי 184, 207
פינגולד 242
פינגליש יוסף ד"ר 106
פינגליש נחמן ושיינדל 54, 55, 83, 854, 88, 95, 96
פינסקר שמחה 87
פינקלשטיין אברהם 250, 252
פירוצקי ארזם 102
פירסט ד"ר 80
פירשטיין 132
פישלר יצחק 75
פישר משה 118, 120, 122, 141, 359
פישר ד"ר 183
פישר קובה
פלאנר יעקב 169, 174, 177, 343
פלד יהודה 226, 297, 308
פלד רבקה 226
פלדמן־רדלר יהושע 270
פלדמן ישראל ר' 270
פלדמן שמחה בונם ד"ר 273
פלוהן קרל 93, 103
פליישמן 359
פלר שמעון 220
פנדלר 220
פסטור יהודה 66
פסטרנאק יצחק 321
פסל מרדכי 226, 273
פסמניק 306, 308
פסמניק דניאל 124, 126, 127, 128, 220
פפר יעקב 298
פפר צבי ד"ר 297
פצ'ניק שמריהו 213, 218, 241
פראנצוז יוליוס 185, 359
פראנצוז לאה 50
פרידברג ישישכר 228
פרידברג צבי 225, 298
פרידמן יהודה 112, 125
פרידמן ישראל, רבי מרוזשין 70, 75, 76
פרידמן פיליפ ד"ר 50, 68
פרידריך־אוגוסט 29

פריהלינג אלקס ד"ר 92
פריהלינג מוריץ 106
פריהלינג משה 50, 51, 64, 90, 103
פרייד־נטאל שלמה 106
פרייד־נטאל שמעון ד"ר 106
פרל זליג 55
פרל טודרוס ר' 46
פרל יוסף 35, 41, 42, 46—62, 64—70, 72—80, 82—83, 85—88, 90, 92—96, 105, 119, 242, 298, 319, 320, 331
פרל מיכאל 83, 95, 96, 103, 106, 200
פרל עמנואל 103
פרלמוטר 102
פרנס דוד 75, 169, 189
פרנס חיים 198
פרנס טונקה 246, 247
פרנס יהושע 189, 190, 226, 298, 361
פרנס יוסף ד"ר 183
פרנס ישראל 108, 109
פרנס מארק ד"ר 359
פרנס צבי ד"ר 152, 154, 155, 181, 184, 185, 186, 194, 197, 199, 201, 202, 203, 208, 359, 360, 361
פרנקל אהרן 75, 76, 77
פרנקל—תאומים אלימלך ר' 264
פרנץ ו. קיסר 57, 63
פרץ י. ל. 220

צ

צ'ארטוריסקי אדאם 47
צ'ארטוריסקי איזבלה 89, 90
צ'ארקבסקי 105
צ'וואטי 126, 342
צוגר 220
צונץ ליאופולד ד"ר 86, 87
צורף שמואל 228
צורף שרה 250
ציץ איזידור 111, 112, 122, 126
ציץ יעקב 123
ציצקר 219
ציפר גרשון ד"ר 110, 130, 135, 138, 141, 182
צלרמאיר יהודה ד"ר 213, 216, 217, 298, 361
צ'רנוביץ שמואל 296

ק

קולישר יוליוס ד"ר 64, 92, 105
קולישר נתן 64, 95
קולישר קארל ורוזה 104
קוניצפולסקי אלכסנדר 22
קופלר פושקו 249
קוציק מ., חזן 286
קורא מאיר 50
קורטום בוגופול 43
קוריטובסקי פרנצישק 23, 42, 45, 48, 90
קורנברג גדליה 226, 273
קורנגרין דוד 103, 107, 142, 171 126, 136, 143, 145, 146, 150, 155, 220
קורנגרין פיליפ 112, 118, 119, 122, 125, קורנגרין פרידה 143
קוריץ אברהם 154
קורפיסט ישראל 198, 296, 298, 300, 334
קורץ משה 247
קיטאי רחל 108
קוריקיס אחים 110
קיטל 102
קיידאנובר שמואל 24
קינדערפריינד אריה לייב 51
קלאהר 213
קלוגר שלמה ר' 77, 81
קליינברג משה 152
קליכניק אברהם, חזן 284
קלפטן צצילייה ד"ר 196, 202
קמינקר־ווכמן 112
קנופהולץ ש. 231, 298
קניגסברג אלכסנדר 122, 123
קנר משה 246
קפלנסקי 124
קראטר פראנץ 55
קרוכמל אברהם 92
קרוכמל נחמן 47, 76, 87, 90, 91, 92, 119, 242, 298, 331
קרוכמל קונה 92
קרוכמל שלום 86
קרוף 166
קריגספלד אחים 250
קריגסברג נטקה 250
קרמיש שמואל 216, 217
קריסטיאנפולר מיכאל 81
קרפל אדולף 107, 108

ר

ראטהויז קארל 314
ראט ישראל 150
רבר יעקב 252
רגיו י. ש. 86, 93
רגל פאלק 50
רגנבוגן הנריק 112, 118
רובין שלמה ד"ר 90
רודניק י. ד. 108
רוזין לאה 144
רוזנבוים פרופ' 164
רוזנבוש ישעיה 42
רוזנברג־גולדברג שרה 335
רוזנטל שלמה 84
רוזנפלד מוריס 144, 154
רוזנר יהושע 228, 271
רוזנר מרדכי ד"ר 271
רוזנר משה 183, 189, 227, 228, 271, 272, 280
רוזנשטיין־זיסקינד 102
רוזנשטרויך אברהם 213
רוטשטין דוד ד"ר 217, 361, 362
רוטשילד אדמונד, דה 109, 119
רויך 132
רטהויז זאב 228
רייזן ז. 220
רייטמן הירש 66, 92
רייטמן יוסף 112, 118
רייטמן מרק 112
רייטר שמואל 152
רייך ליאון ד"ר 118, 143, 187, 190, 191, 200, 203
רייס מרקוס 104
רינגל מיכאל ד"ר 143
רספורט אהרון 104
רספורט אלכסנדר ד"ר 112, 141, 169, 170
רספורט יוהאן 104
רספורט יעקב ד"ר 64, 82, 162
רספורט־כהן ראובן 270
רספורט מ. א. 107
66, 74—80, 83, 84, 86, 91, 93, 95, 98,
רספורט שלמה יהודה לייב (ש"ר) 47, 61, 119, 261, 283, 298, 331
רצנשטיין אלעזר 152, 153
רצנשטיין יעקב 112

ש

שאפל מאריאן (שמואל מרקוס) 104
שאפר 219
שאראמאדו גו'אגוז' 23
שארפשטיין צבי 150
שויג טובה 231, 241
שולבוים ישה ל. 51, 93
שור יהושע השיל 80 84, 86
שור מנדל (אמיל) 80, 86, 306
שווארץ מארק 359
שווארץ צבי ר' 273
שווארץ פנחס 279
שווארץ קופל ד"ר 215
שוורצאפל 220
שוורצמן אברהם ד"ר 141, 169, 185, 203, 207
שוורצמן שמואל 76
שוורצמן אליהו 227
שטוטרהיים 46, 55, 56
שטיארמן משה 213
שטיגר יצחק 245
שטיין 102
שטיין עמנואל 122, 126
שטיינברג גוסטה 213, 250, 298, 299, 333
שטיינברג מנחם מנדל ר' 264
שטיינשניידר מוריץ ד"ר 98, 103
שטיירמן שמואל 252
שטנד אדולף 110, 116, 122, 130, 135, 137, 138, 139, 140, 141, 143, 187
שטנד קרל 108
שטקל ד' 208, 220
שטרהולץ 220
שטרויכר בנו ד"ר 136, 140
שטרן בצלאל 65, 92, 93
שטרן חנה מירל 50
שטרן מ. א. 93
שילד שלמה 110, 142
שיאמנובסקה אליזביטה 51
שיפרמן צפורה 226
שיצר אחים 231, 242
שיצר אליהו 298
שיצר הדסה 299

שיקלר זאב 247, 248
שיקלר צפורה 228
שיקלר שלמה 250
שי״ר, ר׳ רפפורט ש. י.
שכטר פנקה 296
שלום עליכם 144
שליטא יעקב ר׳ 192, 193, 265, 266, 273, 282
שליטא שמעון 266
שלייכר מקס 123
שישמן איבראהים 22
שמואל בן יעקב, פרנס הקהילה 33
שמואל בן פייביש ר׳ 25
שמואל מטרנופול ר׳ 3
שמורק גב׳ 304
שמטרלינג חיים ד״ר 123, 157, 169, 170
שמיד אנטון 86, 87
שמעון בר יוחאי ר׳ 88
שמעון הירש 37
שנירמכר מרדכי 310
שנעה אהרן ר׳ 264
שפינברג דוד 106
שפייזר אהרן 104
שפיזר מונק 248
שפינדל דבורה 246
שפיצר קלרה 246
שפירא־דיאמנט פנחס 152, 176
שפירא יצחק 122
שפירא מאיר, ר׳ מלובלין 227, 271, 272, 280
שפירא מאיר ר׳ נאורול 274
שפרלינג 157
שרגא שלמה 55

זוכצעטל פון פערזאנען וואס ווערן דערמאנט אין דער יידישער אפטיילונג

א

אוכס דוד 437
אייזנער 426
אייכענבוים 375
אקס אברהם 401
אוקסענהאַרן אננא 365, 366
אוקסענהאַרן הערמאַן ד״ר 366

ב

באב״ד מנחם מוניש ר׳ 400
באלטער, פרוי 371
באראל ד״ר 394, 402, 426, 427, 428
באראל אינזש. 367, 371
בילינסקי, אפטייקער 418
בלוישטיין, פרוי 371
בענעשאַוויטש ד״ר 423
בערנזאַן מ. 394
ברוקאַוויטש סטעפאַן ד״ר 394

ג

גאַטפרייד מארק 393, 422
גרינפעלד 398, 409
גרינשפאַן, פרוי 371
גרינשפאַן 370

ד

דאַנקנער 371
דרעטלער ל. ד״ר 394

ה

האגער, קרייזהויפטמאַן 394
האוו 426
האלפערין נ. 402
האַראַוויץ שלמה ד״ר 393
הורוויץ ד״ר 387
הורוויץ סאַלע 371
הירשבערג חיים פרוס. 388, 401, 411, 426
הירשבערג ש. ד״ר 394
העלרייך י. 401
העלרייך פ. 394
הערשהאַרן ברוך 407
הערשענהאַרן ש. ד״ר 379
הערשער ד״ר 372, 373

ו

וואל משה 401, 407
וואלענגא, דעקאַן 413
וויינשטיין 398, 431
וויינטער אינזש. 412

ז

זיידענפעלד 374
זלאטקעס 374
זעלינגער 413
זשוקאָוו, מאַיאַר 378

ט

טייכמאַן 426

כ

כאַמאַוואַ 418
כץ 411

ל

לאַב 371
לאבינער יעקב 394, 424
לאוארוס 372
לאַרבער 371
לופס חנה 437
לופס סאלאַמעא (מושיא) 437
לופס שלום 437
לופס שמואל 437
ליבערגאַל יוסף 367
ליפפע געניא 371
ליפפע ד״ר 387, 394, 398
לעקס 400, 408

מ

מארגוליעס אברהם 401
מארגוליעס שמואל 367
מייא 400
מילער 400, 408
„מעזשבאזשער״ רבי 411

נ

נוסבוים ד״ר 376
ניישטאדט לייב 369

ס

סערעט ד״ר 376

ע

עפשטיין לאמא 401
עקסעלבירט 377, 387, 394

פ

פאַטאַריליעס ד״ר 394, 398, 402, 408, 414, 430
פיול לייב 411
פיט ד״ר 373
פישער ד״ר 394
פירסטענבערג 425
פינקעלשטיין שלום 400
פליישמאן, אפטייקער 365
פליישמאַן יוליא 365, 366
פרוידענטאַל 426
פרידמאן יהודה ד״ר 401
פרנס צבי ד״ר 367, 373, 374, 376, 387

צ

צעלערמייער ד״ר 387

ק

קאַפאַן בן־ציון 393
קאַהאַן בערנארד 369
קאַזאַווער נ. 407
קאנער יולי 393
קאנציקער ש. 391
קאַפּלער אייזיק 391, 426
קאפלער ש. 398
קאַצמאַן 404
קאַרנוויץ א. ד״ר 372
קלאפשטען צעציליע ד״ר 369
קלארענס 391
קופער שמעון 425
קופער שמעלקע 430
קאַראַפּ 414
קורפירסס 376, 387
קלינגער אייזיק 394
קעלמאן מ. 407
קעלער אייזיק 401

ר

ראַך עדמונד 365
ראַזנער ש. 401
ראַטענבערג ד״ר 398
ראַסטאַל מגר. 378
ראַקיטע 409, 410, 411, 412
רייכמאַן־ראַזען ניוסיע 371
רייזמאן 400
רייניש 400
רימאן 414

ש

שאפ ד״ר 367
שאפקופף א. 394
שוואַרץ ראַרא 426, 427
שווארץ, בעקער 397
שווארצמאַן אברהם 393
שוואַרץ סאַלקע 371, 375
שטעקל 374
שפיגעלגלאַס 374

September 1939. At the beginning of the Soviet rule, various forms of social help such as soup kitchens and handicraft co-operatives were quickly organised. But this was the "Swan Song" of Tarnopol Jewry.

VI

The last part of the volume deals with the final destruction of the community. It begins with a "Yizkor" written by *Meir Chartiner,* bemoaning the terrible catastrophy which befell the Jewish community of Tarnopol.

The last chapter in the history of the Jews of Tarnopol beginning with the outbreak of the Second World War, up to the tragic end in July 1943 is told by *Mr. Avraham Ochs.* It is devided into two distinct periods : the first from the 17 September 1939 up to the 21st June 1941 — the period of Soviet rule. The Second, from July 1941 up to the 20 July 1943 — that of Nazi domination.

The Soviet rule brought about the complete disappearance of all Jewish institutions and the liquidation of the sources of livelihood. The community was compelled to change its ways of living and at the same time was overwhelmed by decrees. The most cruel was the "passportisation" ordinance. Many Jews received passports which included the paragraph 17, prohibiting the right to live in large towns. By these means masses of Jews were forced to leave their homes and their work. The real nightmare, however, was the exiling of Jews to Russia. The mass deportation took place in June 1940, when hundreds of refugees from Western Poland, who had escaped from the Nazis, were deported to Eastern and Northern Russia.

With the beginning of the German-Soviet War, in July 1941 the Germans occupied the town and Hell was let loose. During the first week of their brutal rule, there was a pogrom, — a combined effort of Nazis and the Ukrainians, in which approximately 5,000 Jews perished. A group of Jewish intelligentsia, who were misled by being invited to form the "Judenrat" were cruelly murdered. Not a day passed without victims who fell either by the treacherous hand of the Germans and Ukrainians, or through Typhus and starvation.

In August 1941 the Nazi Rulers organised the so-called "Judenrat" intended as the highest authority of the Jewish community, but in reality became a bitter tragedy.

In September 1941, a decree was issued segregating Jews in a Ghetto situated in, what was formerly, the poorest Jewish Quarter. The fate of the Jews in this Ghetto was indescribably tragic. They were constantly molested by the Gestapo and Ukrainians, and the Jewish militia which was a tool in the hands of the Germans.

In March 1942, the Gestapo took sole charge of the Ghetto. During this month, the "Judenrat" was ordered to submit a list of several hundred people (the old, infirm and orphans) under the pretext that they were to be transferred to other places. They were, however, sent to Yanovka for extermination.

From then on, these selections and transfers spelling death to thousands of people were made at regular intervals. The 31st of August 1942 was a day of great mourning when 1,300 souls perished.

A Labour Camp was established in the Ghetto during the winter of 1942-1943. Thousands of Tarnopol Jews worked as slaves in the belief that this would save their lives. But their work was all in vain.

In June 1942 a proclamation was published announcing that Tarnopol is to be "Judenrein". There were daily executions and on the 21st of July 1942 the Gestapo led the remaining 2,000 Jews from the Camp to their slaughter. Thus came the tragic end to Tarnopol community.

When the Soviet troops entered Tarnopol in 1944, 139 Jews only remained alive. These saved themselves by means of Aryan passports, or having hidden with Christians. About 200 Jews had managed to escape to Soviet Russia. This pitiful number was all that remained from the 18,000 Jews who were living in Tarnopol, when the Germans occupied the town.

The volume includes valuable documents on Tarnopol Jewish life : a list of the members of "Bar-Kochba" who perished during the period of destruction ; then follow two documents — the memories of *Janet Margulies,* who lost her parents, husband and only son during the first week of the German occupation. On the way to the death camp, she jumped from the train and was miraculously saved ; and a letter from *Saloma Luft (Ochs),* written in April 1943. This letter, which was ultimately saved reached Israel. It describes in simple language the great tragedy which befell Tarnopol Jewry.

The volume concludes with the affirmation that in spite of their devilish schemes, the Germans *did not succeed* in destroying the Jews as a nation. The small groups of the "Judenrat" people and militia men were a disgrace. But they were a negligible minority. The vast majority exhibited a feeling of self-respect and courage. The German hangmen saw in the eyes of the Jews going to their death not fear, but hatred, scorn and contempt.

At the very end appear an epitaph to the memory of the sons of Tarnopol which fell as heroes in the War of Independence.

to the memory of unknown Jewish scholars and orthodox Jews who humbly dedicated their days to good deeds and to the study of the Torah. "There does not exist a tombstone over the graves of this fine and glorious Jewry who perished" writes Dr. Zaidman, who describes also in detail the numerous Houses of Study and Prayer.

The architect *Z. Porat (Ochs)* describes the architectural beauty of the old monumental synagogue. There were in addition over fifty different small synagogues in Tarnopol and each one had a character of its own and its special worshippers.

At the end *M. Sh. Geshuri* deals with the development of Jewish liturgical singing, which was under the influence of the West (mainly — Vienna) and Russia with its famous cantors. The article contains short biographies of the most important Tarnopol Cantors : Yeruham Hakatan, Joshua Pitshi Avras, Kalman Lev, Avraham Trachtenberg, Zeev-Wolf Wilder, Levi Liuberer and others.

IV

The fourth part of the book is devoted to the cultural life of the town, and quotes passages of Tarnopol folklore, telling also of the Jewish Sport-Clubs in the town.

M. Deutsh and *N. Ostern* tell the story of the Hebrew movement and the Jewish "Tarbut Schools" in Tarnopol. Already in 1909 the first Hebrew School under the name of "Maccabi" was founded, a forerunner of the later "Tarbut Schools". Thanks to the Zionist Organisation's Hebrew Evening Classes, there existed in Tarnopol a cultural Hebrew atmosphere.

The great national poet Ch. N. Bialik, who visited Tarnopol became allarmed at the fact that the Tarnopol Jewish Society neglected the Perl Library. *Mrs. Ostern* gives details of the Hebrew Kindergarten "Tarbut".

Dr. Moishe Fiul talks of the Jewish Theatre in Tarnopol. The Jews of Tarnopol were an appreciative theatre-audience. It is therefore no wonder, that the town was frequently visited by the best Jewish and Non-Jewish troups. There was also a great deal of local talent who formed dramatic circles. The most important was the "An-ski Circle", which performed classical as well as Jewish national plays. *M. Sh. Geshuri* devotes a biographical review to the Jewish artistic family Wolfstal, and *Karl Rathaus* contributes a touching epitaph to the most prominent member of this family, Chone Wolfstal.

This part ends with passages of Jewish Folklore, folk-tales and a popular song composed by Meir Chartiner, "Di Chupe", which has become a folk-song. There also appear descriptions of the Sport-Clubs "Herut" and "Yehuda" which deserve mention for their efforts to popularize sports among the Jews of Tarnopol.

"A sentimental journey through the streets and lanes of Tarnopol" contributed by *Avnon Broinstein* concludes this part of the volume.

V

In the fifth part of the volume *Dr. Zvi (Hermann) Parnas* deals in detail with the industrial and social structure of the Jewish community of Tarnopol. The article is accompanied by a series of statistical tables which clearly indicate the part the Jews played in all spheres of industrial life. The Jews were engaged especially in commerce, handicrafts and the free professions. They were creative in these spheres of activity and the town greatly benefited from Jewish energy and initiative. Although they were few in number the Jewish landowners in the outskirts of Tarnopol made a significant contribution and their produce was outstanding for its high quality.

Dr. Parnas deals also with Co-operative Banking in Tarnopol, which was greatly stimulated by Jewish initiative.

The first Credit Society, which, although based an industrial and business lines, had social aims in view and was the Credit Bank of "ICA". The purpose of this Bank was to help the craftsmen and small merchants, who obtained credit on easy terms.

In the course of time there also appeared other Social and Co-operative Banks, "Unia Kredytowa" and others. The traditional "Gemilat Chesed", which were supported and supervised by the "Joint" after the First World War, occupied a central position in this field.

To safeguard the Jewish worker from recurrent crises, Handicraft Co-operatives were formed, using most modern machinery.

Tarnopol was also distinguished by examplary charitable institutions such as the Orphanage, founded by the apothecary Fleishman, who left a special endowment in his will for the erection of a new building. The first World War brought in its wake many orphans and homeless children, while the general health of the population was undermined for lack of proper food and sanitary conditions. Two institutions, the "Centos" (Society for the protection of orphans) and "Toz" (Society for protection of Health) did much to alleviate these two serious problems. The Jewish Kehila hospital, built with the help of the well-known family Lazarus, was an important link in the Public Health Scheme. In this hospital the Jewish patients received not only medical care but also warm welcome. Young Jewish medical students who found the doors of the General Hospitals closed to them, welcomed the chance to continue in their profession at the Kehila Hospital. In the neighbourhood were also situated the Tarnopol Home for the Aged and the Public Baths for the poorer section of the population.

In 1938, the Hitlerist regime expelled tens of thousands of Jews, and drove them to the Polish frontier at Zbonszyn, where a large refugee-camp was established which was supported and supervised by the "Joint". When the camp was closed down a number of these refugees were sent to Tarnopol. The public-spirited Jewish leaders of Tarnopol showed great compassion and did everything to help their unfortunate brethren who had arrived completely destitute.

The outbreak of the Second World War found Polish Jewry in a state of extreme enxiety. Within the first few days of the war, Tarnopol was again flooded with refugees and the community once again rushed to their rescue. The Soviet Army entered the town on the 17th of

The last years of Poland's Independence were marked by a constantly growing anti-semitism. It was a time of boycott and anti-Jewish demonstrations.

Slowly the Jewish population was forced back into defensive positions, and this with very little hope for the future.

The disillusion in the sphere of the "Landes Politik" has not, however, weakened the influence of the Zionist movement. On the contrary, the movement of the masses to Eretz-Israel, which was by now the only ray of light on the darkened horizon, gathered momentum.

In this state of oppression and depression there came upon the Jews the impact of the Second World War, which so tragically extinguished the flourishing Jewish Community of Tarnopol.

II

The second part of the book is dedicated to the parties of the Youth Movements in Tarnopol.

Before the First World War party affiliation was very little varried. On one side, there was the Zionist movement, represented by "Bar-Kochba" and "Poalei Zion", on the other side, the Z.P.S. (the Jewish Socialist Party) — a sister-organisation of the Polish Socialist Party (P.P.S.) *Arnold Himmelbrand* and *Israel Grinberg* tell the story of the Z.P.S. After a long battle the Jewish Socialist Party was founded in 1906, when, in effect the idea for the need of an independent Jewish Workers' Party prevailed over the opinion of the Jewish Assimiliationists who denied its necessity. After the end of the First World War the Z.P.S. and the "Bund" united into one party. For various objective reasons the party never exercised much influence in Tarnopol.

Even before the First World War "Poalei-Zion" was active and, at first, had engaged in fierce struggles with the Z.P.S. and the P.P.S., which were very popular with the workers *Zvi Weisberst* and *Dr. Avishor (Werber)* who were foundation members of Poalei-Zion describe its history.

Close on the outbreak of the First World War, there was also a tendency to form Zionist Political groups. *Dr. Hilel Seidman* tells the story of "Tiferet Hadat" — the forerunner of the later "Agudat Israel". "Tiferet Hadat" was formed in the year 1913 and remained active until the first post-war years, when "Agudat Israel" was founded and with which it affiliated. In the inter-war period, the "Aguda" played an important role in the social life of Tarnopol and had its representatives in the Kehila, as well as in other social institutions.

After the First World War there was a greater differentation inside the Zionist movement, as different shades of political opinion from "Left" to "Right" took shape.

Aryeh Avnon-Broinstein tells the story of the Zionist Workers' party "Hitachdut" in Tarnopol. The Tarnopol "Hitachdut" was founded in the twenties and within a short period of time grew into an important political factor in the town. Ideologically, the "Hitachdut" fashioned itself on the teaching of A. D. Gordon, Josef Aaronowitz and others. The work of "Hitachdut" was conducted in two directions : political education for a Labour-Eretz-Israel and local work in the Galuth.

Due to the great influence of the "Hitachduth", a member of this party, Dr. Z. Heller, was nominated as a candidate during the "Sejm" elections in the Tarnopol district. The "Hitachdut" was also very active in the Kehila, social institutions and cultural-professional unions.

A sister-organisation of the "Hitachdut" was "Busslja" which educated the Youth in the Chalutz spirit at their Hachshara-centres.

At the Right Wing of the Zionist movement stood the religious zionist organisation "Mizrachi" which is described by *Tova Sanhedrayi-(Diamant)*. The "Mizrahi" was established in Tarnopol in the year 1920 and in the course of time incorporated the worker's organisation "Torah Vaavodah", the youth organisation "Zeirei Uvnot Mizrachi", the children's organisation "Bnei Akiva" and the "Hehalutz Hamizrachi". The "Mizrachi" was represented at the Kehila and in almost all cultural and social institutions. The most respected religious "Ba'alei-Batim" of the town were among the members of "Mizrachi".

The youth organisations, which, by their deeds subsequently realized the Zionist ideology had a revolutionary effect upon Jewish life. *A. Mash* tells the story of the Jewish Pioneer-Organisation "Hechalutz", whose members left wealthy homes, went into Hachshara centres and later built Kibutzim and farms in Israel.

A similar role was played by "Hashomer Hatzair", whose story is told by *Avraham Amarant*. "Hashomer Hatzair" travelled a long way from a Scout-Organisation to an ideological Youth-movement with a Socialist world-outlook.

The two above-mentioned organisations, as well as "Hanoar Hatzioni" and "Hashahar" *(A. Dolin-Doliner's* article), "Gordonia" *(Avnon-Bronstein)*, and "Kadimah" *(H. Harari-Goldberg)* educated the youth in the Zionist ideals.

III

The third part of the book is dedicated to the religious life of Tarnopol.

Dr. Hillel Seidman gives brief biographies of the Tarnopol Rabbis, who generally came from the great family of Babad. They were famous for their Torah commentaries. Rabbi Joshua-Heshel Babad, the compiler of "Sefer Joshua" ; Sh. I. Rapaport who contributed commentaries to the great work of Reb Saadia Gaon, Hai Gaon and others ; Rabbi Josef Babad, the author of "Minhat Hinuch", a work of great erudition ; Rabbi Menahem-Monish Babad, the author of "Havatzelet Hasharon" and others.

A short biography is dedicated to Rabbi Yaacov Kopl Landman which was written by his son, *Rabi Zusia Landman* of Bucarest.

Dr. Sh. B. Feldmann contributes a short study of the work "Minhat Hinuch" singling out especially the wider problems, dealt with in that book, as well as its great erudition and wit.

Dr. Hillel Seidman contributes also a touching epitaph

and resulted in Zionist victory. A few Zionist candidates won seats and the first Zionist Parliamentary Club was formed in the Austrian Parliament. For various reasons however the following elections in 1911 ended in defeat and the Zionist Club ceased to exist.

There were continual changes in the Tarnopol "Bar-Kochba" organisation. The active members of the older generation scattered over the wider world, there to continue their Zionist work and younger men took their places. Thus "Bar-Kochba" survived both World Wars and the members remained true to their organisation until the very end.

The "Bar-Kochba" was an important part of the Zionist movement creating and formulating the ideas and values, which subsequently became the basis of the Jewish State.

The article of *Dr. Korngruen* ends with the minutes of the first convention of the Zionist graduates of the Galician Gymnasiums and a short biography of Dr. Israel Waldman, one of the leading personalities, and the guiding spirit of the movement.

The veteran of the movement, *Meir Chartiner,* contribute an interesting chapter to the history of Zionist thought in Galicia.

Tht steady growth of the part which the "Landes Politik" occupied in the Zionist movement caused disillusion among the Youth, who saw in it a betrayal of the Zionist ideals. The Youth believed that the Zionist movement must devote all its energies to the upbuilding of Eretz-Israel and the revival of the Hebrew language.

Chartiner was responsible for the "Ideological Manifesto" of this group known as "Gideon". The Manifesto was based on three principles of nationalism : soil, blood and language. This organisation, which was formed in 1913, caused a split in "Bar-Kochba". A number of "Bar-Kochba" members went over to "Gideon", which bore the character of a religious order. Their members had to vow to remain true to the Jewish people, not to be tied to the Galuth, to forego the right to elect or be elected to any organisation connected with Galuth-soil, to devote themselves to the study of the Hebrew literature and Jewish History, to prepare themselves for the coming struggle for National Independence, and do all in their power to accelerate "aliya" to Israel. "Gideon"-circles were established in a number of Galician towns.

The outbreak of the World War, the negative attitude of the official Zionist movement to "Gideon" and finally, the "aliya" of the founder of the movement, Meir Chartiner, brought this chapter to an end.

The first World War was catastrophic for tht Jewish Galician Communities and destroyed their normal development.

To this period are devoted the memoirs of *Dr. Chaim Shmetterling, Ben-Zion Fet, A. Weisglass* and *Moshe Golliger.* A description of Tarnopol during the Russian Occupation is given from Anski's "Churban Galicia" (The Destruction of Galicia). As is well-known, Anski was active in the "Hilfs Verein" for Galician Jews — an organisation founded by the Russian Jews and visited practically the whole of Galicia.

It was one of the saddest periods in the history of the Tarnopol Jews. At first, the Russian Occupation, then the Ukrainian Rule, the Polish-Ukrainian conflicts and, finally, the Polish-Soviet War.

Amongst the most interesting episodes of that period is the formation of a Jewish militia in the year 1918 (which is described by Ben-Zion Fet) and the participation of Jewish formations on the Ukrainian side (A. Weisglass and M. Golliger). These formations underwent many changes. They penetrated deeply into the Ukraine and wherever they went, they made it their primary task to defend the local Jewish communities from the pogroms which ravished the Ukrainian countryside at that time.

Slowly the storm subsided and Tarnopol came once again under the rule of newly revived independent Poland. Thus started a new period which lasted until the outbreak of the Second World War.

The article of *Dr. Zvi (Hermann) Parnas* is devoted to this period. This article is entitled "The Zionist Movement in the years 1919-1939". Factually, it is but the story of Tarnopol because in the whole of this period, the Zionist movement was the ruling power in the town.

The first years of this period mark the struggle against the Assimilationists who still held influential positions in a number of social and economic Institutions of the Kehila.

The first big victory for the Zionist movement was attained during the elections to the Polish Sejm in the year 1922. At the time the Ukrainians boycotted the elections and the Jews had to decide on their cause of action : to remain neutral in this fight and abstain from voting, or, on the contrary, to try and elect Zionist representatives with the purpose to defend the interests of the Jewish population. The "activist" attitude prevailed. The Jews went to the polls and the Zionists won a resounding victory.

At that time heated discussions were taking place as to the political orientations of the Jews in Poland. The point in question was whether to adhere to the "Ugoda" i.e. a compromise between the demands of the Jewish population and the attitude of the Polish Grabski Government, or to demand the recognition of the Jews as a "minority" with full national and civic rights. Tarnopol decided to stand by the side of Itzhak Greenbaum, the fighter for full rights.

The influence of the Zionist movement and its authority in the town had grown to such an extent, that the Polish Government could no longer ignore it. The Zionists soon took over the rule of the Kehila and laboured to convert it into an organ of Jewish Autonomy within the existing judicial framework.

Under Zionist leadership, the Kehila attained great achievements in all social and cultural activities.

As the Zionist Organisation grew, different tendencies within it took shape, from the religious "Mizrachi" to "Hitachdut" and "Poalei Zion". This had a weakening effect on the movement. It must be noted, however, that in Tarnopol, the conflict between these tendencies never took on a sharp character and in certain spheres, such as in the work of the Keren Kayemeth, the Keren Hayesod and in the Hebrew School network, harmonious collaboration prevailed.

Obscurorum". In "Megale Temirin" Perl ridiculed the Hassidim, their naïve beliefs in Zadikim, and, at the same time, pointed to their harmful influence in Jewish life. No wonder, that "Megale Temirin" created a storm in orthodox circles, who saw in Perl a dangerous enemy, almost a traitor.

Tarnopol went through the stormiest period when Perl, taking advantages of his good relations with the authorities, brought about the appointment of the well-known Jewish scholar Sh. I. Rapaport as Rabbi of Tarnopol. It happened after the 82-year old Rabbi Joshua Heshel Babad had, for some unknown reasons, abandoned his post as Rabbi (1837).

The appointment of Sh. I. Rapaport, whose sympathies with the Haskalah movement were well-known, created a storm among the orthodoxy. The town soon split into two bitterly-opposed camps and into this fight were also drawn the ruling authorities. Perl used in the struggle for Rapaport all the weapons at his command. It was Perl's death (October 1839) that put an end to this bitter conflict. The disillusioned Rapaport, having lost his greatest protector, decided to abandon the inhospitable town. In July 1840 he left Tarnopol to become the Rabbi of Prague. With this came to an end one of the saddest chapters in the history of the town and Galician Jewry.

Thanks to Perl and the teachers of his School, the group of Maskilim in Tarnopol grew in numbers. The most important amongst them were Shmuel-Leib Goldenberg, Itzhak Michael Munis, Moshe Chaim Katz, Abale Hurwitz. Menachem-Mendl Lepin, the "Socrates" of the Galician Haskalah, and Reb Nachman Krochmal, the well-known historian, contributed largely to the development of the Tarnopol Maskilim. Both of them lived in Tarnopol for a while and thus exerted their influence on the local "kreizel" (circle) of the Maskilim.

The years 1843-1844 brought new changes into the life of the Jews in Tarnopol. This was the time when they began their struggle for equal citizenship. In 1845 Tarnopol ceased to be a "private" city, having been awarded the privilege of a free royal city. The revolution of 1848 did not result in total emancipation for the Austrian Jews. This came by degrees.

In the Sixties there were over 13,000 Jews in Tarnopol. The Perl-School, now renamed "The Israelitisch Boys and Girls' School", had 656 pupils. During these years there appeared important Philanthropic and Social institutions, such as the Handicraft-Workers Union "Yad Harutzim", "Chesed Ve'emes", a Jewish Hospital etc.

The years 1900—1910, due to bad economic conditions, saw the beginning of a great emigration movement.

The National movement, which played the dominant role in the life of Jewry at the start of the Twentieth Century, saw it's beginnings in Tarnopol already in the eighties. Tarnopol Zionists occupied important positions in the movement and Tarnopol became one of its strongholds.

The history of the first signs of the Zionist movement in Tarnopol and its development up to the outbreak of the First World War, is told by *Dr. P. Korngruen,* one of its founders and collaborators. The article is dedicated to the memory and honour of the Zionists Students' Organisation "Bar-Kochba", which played a pathfinding role in Tarnopol. The first traces of Zionism in Tarnopol date back to "Ahavat-Zion", established under the influence of the Russian "Chibat-Zion" movement. But only after the appearance of Herzl's "Judenstaat" did the movement gather momentum.

The Students' Zionist organisation "Bar-Kochba" dates back to 1897, when Abraham Pomerantz, Israel Waldman, Isidore Zinn, Nathan Nusbaum and others formed the "Centre" (Kółо) among the Gymnasium pupils and later University students.

As there was no University in Tarnopol, "Bar-Kochba" had to act there as a non-political Youth organisation with the purpose of nourishing the spiritual and physical forces of the members and instruct them in the history and literature of the Jewish people. In fact, "Bar-Kochba" was modeled on the non-Jewish student associations which existed at that time. At the head of "Bar-Kochba" stood the "Seniors" and "Co-seniors". It was the ambition of every senior to distinguish his "Seniority-period" with some sort of an achievement. Among the most important one has to be singled out the "People's University", which played such an important part in Tarnopol under the name of "Toynbee-Hall"; the yearly Maccabi Events, at which, for the first time, the Jewish Youth appeared proud of their origin.

In the years 1904—1906 the Tarnopol Youth lived through a very tempestuous period. As a result of the pogroms and later the Russian Revolution, a great emigration from Russia took place which included active Party-members and distinguished public speakers. By that time, the Zionist-Socialist Ideology (Poalei-Zion) was crystallized. For a certain time, even "Bar-Kochba" came under the influence of the Poalei-Zionist ideology and together with them led the campaign against the Z.P.S.

The year 1904 was a year of turbulence and transitions following the death of the Zionist leader Herzl and the struggle over Uganda.

In 1906, the weekly organ of the movement in Tarnopol "Slovo Zydowskie" began its publication and also the Zionist Sports Club, "Beitar", the first of its kind was founded by Israel Waldman.

A great event in the town was the visit of Dr. Pasmanik who developed the theory of the need of a National Home also for the Jewish Worker and thus established the theoretical basis of the Poalei-Zion movement.

With the development of the Zionist movement and growth of its influence, the time was ripe for the domination of the Khiloth for the active participation in the "Landes Politik". Assimilation, which enjoyed the support and encouragement both from the Austrian authorities and from the Poles, overshadowes these two movements.

The Election Laws of 1907 created the oppotunity for active Zionist participation. The members of "Bar-Kochba" threw themselves into the election campaign, with great enthusiasm and determination, in order to secure Zionist representation in the Legislative Chamber and thus put an end to the assimilationist hegemony. This was a heroic struggle marked by devotion and sacrifice

I

The book begins with a detailed and richly documented account of the history of Tarnopol, edited by *Dr. N. M. Gelber.*

The town of Tarnopol was founded in the year 1540 by the Governor (Voyevoda) of Krakow, Hetman Jan Tarnowski, to protect the frontiers from attack by the Tartars and the Wallachs. In the year 1621 the town was transferred to the control of the Polish Chancellor Thomas Zamojski. During the 17th century the town suffered greatly from periodic attacks from the Cossacks, the Tartars and finally the Turks. In the year 1690 the town went over into the possession of the family of Sobieski and finally into the possession of the Potockis. This was one of the worst periods in the history of Tarnopol. Wars and epidemics plagued its population which shrank greatly. At the end of the 18th century when Poland was divided, Tarnopol fell into the hands of Austria and with a short break (1800—1815, when in the possession of Russia) remained within the Austrian Empire until the First World War, when it returned to the re-established Polish Republic.

There is a lack of exact information about the beginnings of Jewish Settlement in Tarnopol, but it may be assumed that Jews came to live there when the town was first founded, because the town was situated on the live trade route between East and West. The overlords of the town were interested to attract Jews, as evidenced by the special privileges granted to them. The periodic wars in the middle of the 17th century spelt ruin for the Jewish settlers. The Jews were forced to take up arms during the wars against the Cossacks and later the Swedes. Even the synagogue, built at that time, which excited the wonder of all who saw it, was constructed in the shape of a fortress. In the 18th Century the Jews benefited from great privileges and played an important role in the trade of that part of the country.

In the second half of the 17th Century after the Cossack wars, the Jewish community of Tarnopol finally established itself. Geographically and administratively the Tarnopol community belonged to Reisin, at the head of which stood the Kehila of Lemberg. One of the first Rabbis, of whom we have more precise information, was Rabbi Joshua-Heshel Babad, a son of the leader and Community Head of Brody, Rabbi Isaac Babad. From then on the name Babad had been closely connected with Tarnopol and numerous sons were its spiritual leaders until the final disintegration of the community.

The first period under Austrian rule was one of the most difficult in the history of the Galician Jews. The change from the patriarchal attitude, which characterised Polish rule, to the framework of an absolute Monarchy, as was Austria during the rule of Maria Theresa and Joseph II, shook the foundations of the Jewish ways of life. The process of adjustment to the new regime, which the Austrian rulers brutally imposed, was painful. Heavy taxation and various decrees, of which the most severe one was the closing down of the Jewish inns in the villages, came down as a torrent upon the Jews. It is, therefore, no wonder that the Jews sighed a deep sigh of relief, when, in the year 1809, the Russians occupied Galicia, more especially as the Russians did everything in their power to win over the Polish and Jewish population.

In this period, Joseph Perl, one of the most prominent figures not only in Tarnapol, but in the whole of Galicia began his activities, as a forerunner of the Haskalah movement.

Perl was born in the year 1773, the son of the Tarnopol wine-merchant Todrus Perl. Young Perl for a time assisted his father in his business and during his business trips he came into contact with the Maskilim of Brody (Mendl Lepin, Nachman Krochmal, Sh. I. Rapoport, Jacob Shmuel Bik, Itzhak Erter and others), who left a very deep impression on him. It became Perl's dream to found Jewish Schools in which general secular subjects would be taught alongside Jewish studies. To this idea Perl devoted all his energies and thanks to his perseverance and tenacity, so characteristic of him, he realised this dream in his own lifetime. In the year 1815, after years of hard work, petitions and lobbying, the Perl-School with an adjacent House of Prayer was finally opened.

When in 1815 Galicia returned to Austrian rule there came again for the Jewish Population a period of severe disturbances. But slowly the Jews adjusted themselves to the new conditions and in the year 1827, in the district of Tarnopol, the Jews numbered, approximately, twelve thousand souls.

The Perl-School was officially sanctioned by an Imperial decree in 1817 and Perl received a Gold Medal in recognition of his efforts for the school. In addition, Perl had a whole series of social plans, which, however, came up against opposition from the Austrian autorities, who would not antagonise the orthodox masses. One of Perl's most favoured plans was to develop handicrafts amongst Jews. Owing to various difficulties and shortage of money, he did not live to see his plans realized to the full degree. He sent however, several of his good pupils to qualified craftsmen to learn trades.

Many towns followed Perl's example, but, simultaneously, there was violent commotion in orthodox circles, who looked upon these schools as a danger to established tradition. At the head of the campaign against Perl stood the Rabbi of Lemberg, Joseph Ohrenstein, who did not hestitate to declare a "Herem" on Tarnopol and Brody and in particular, on "any father who would enter into marital arrangements with the children of these two towns".

Perl's name appears in Hebrew literature of his time. In his bitter attacks on Hassidism, in which he, in common with other Maskilim of his time, saw the chief cause of Jewish backwardness, Perl pointed out the harm of Hassidism in a series of petitions which he submitted to the Austrian authorities. In this connection, he became especially famous through his satire, entitled "Megale Temirin", which he wrote under the influence of Ulrich von Hutten's famous work: "Epistolae Virorum

SUMMARY

THE JEWS OF TARNOPOL

My purpose in writing these lines is to make the English speaking sons and daughters of Tarnopol immigrants and future generations conscious of their heritage.

The Jews, the People of the Book, always regarded Torah, or Learning for the sake of Knowledge the most vital end in life. For centuries Tarnopol was a centre of Torah, and indeed, our town has left its mark in Jewish history.

The "Minchas Chinuch", written by Rabbi Joseph Babad of Tarnopol, is a work revered and venerated by religious Jews all over the world.

In our town lived and worked the father of Modern Jewish Cultural History, Nachman Krochmal. His book "More Nebuche Hazman" is a standard work for every student of Judaica, and will remain a classic for generations to come.

Rabbi Salomon Judah Rappaport, "Shir", as he is called for short in Hebrew literature, served in the Rabbinate in Tarnopol for a time. His profound scholarship shed light on hitherto unexplained events in our history. His fame spread far and wide, and he was called to head the Jewish community of Prague by legend the oldest one in Central Europe.

Who has not heard of Joseph Perl, who has left his mark on the course of events, at least in that part of the world, of Jewish history. A man of affairs, who strove to improve the condition of his people, by combining traditional with modern education for the young, something unheard of until his time. For this he conducted a relentless fight all his life with those people who hate change.

I am sure others in this volume will dwell in more detail upon the stories of the people mentioned. I merely want to give an overall picture of how much learning was honoured by our fathers. Why, it lasted down to our own time. As a boy I used to be awakened by my father in the pre-dawn hours. Together we went to the "New Beth Hamidrash" just below the Garfein Building, to study Talmud and other sacred literature, until the time for morning prayers. There was always quite an assembly of people that engaged in the study of Torah and Commentaries.

Naturally enough, in my time the love for learning spread rapidly to include secular subjects. The youth hastened to acquire general studies. New movements found their adherents in our midst, the predominant one being Zionism, which brought back many a young man and woman, dazzled by false brilliance of "Enlightenment". After serving other gods and finding a void in their hearts they came back to find their destiny in working with their people for Zion.

In this connection I must relate the story of the impression made upon my youthful mind in 1901 during the Parliamentary election campaign. I returned home from Cheder towards evening. As I passed the above mentioned New Beth Hamidrash I was struck by the sight of a throng in front of it. As a pushed my way between the crowd I saw Burichl the Chazzan sitting on the bench and reading a paper in Yiddish with listeners just wrapped in extasy. At the time I did not grasp the significance. A few years later, however, I found out it was "Knesset Israel Be'tzaar" by Meir Chartiner, by the way, another great "Institution" in Tarnopol. It appeared then serially in the Lemberger Tageblatt, and was distributed free as election propaganda for the Jewish Candidate Mr. Stand. It appeared later in Pamphlet form too. The author drew on sources embedded deeply in the hearts of our people, eternally persecuted by barbarians, and finding solace only in Torah, in the word of God, sure that right and justice will triumph in the end. These ideas were put by Chartiner in a modern style and they found their echo in the hearts of the audience.

Yes, indeed, Tarnopol was a link in the Golden Chain of Torah, stretching by the way of Lemberg, Prague, Frankfurt and Amsterdam, through Seville, Cordoba, Kairowan and Fez all the way to Cairo, Sura, Pumpedita and on to Jabna and Jerusalem.

I pray and hope that our descendants will be worthy enough and forge further links stretching from New York and Chicago back to Tel-Aviv and Jerusalem.

B. G.

Printed by "Sefer" Press Ltd.,
66 Hamasger St., Tel-Aviv, Israel

ENCYCLOPAEDIA OF THE JEWISH DIASPORA

A MEMORIAL LIBRARY OF COUNTRIES AND COMMUNITIES

POLAND SERIES

TARNOPOL VOLUME

EDITED BY
DR. PH. KORNGRUEN

PUBLISHED BY
ENCYCLOPAEDIA OF THE JEWISH DIASPORA CO. LTD.
JERUSALEM — TEL-AVIV